

Z. Zinkevičius

**LIETUVIŲ
KALBOS
ISTORINĖ
GRAMATIKA**

II

Z. Zinkevičius

LIETUVIŲ
KALBOS
ISTORINĖ
GRAMATIKA

II

Įvardžiai. Būdvardžiai. Skaitvardžiai.
Veiksmažodžiai. Nekaitomosios kalbos
dalys. Istorinės sintaksės apybraiža

4L
Zi-102

LIETUVOS TSR AUKŠTOJO IR SPECIALIOJO VIDURINIO MOKSLO MINISTERIJOS PATVIRTINTAS VADOVĖLIS RESPUBLIKOS AUKŠTŲJŲ MOKYKLŲ LIETUVIŲ KALBOS IR LITERATŪROS SPECIALYBEI

Recenzavo filol. dr. V. AMBRAZAS
ir
filol. kand. V. ŽULYS

Zinkevičius Z.

Zi-102 Lietuvių kalbos istorinė gramatika: Vadovėlis respublikos aukšt. m-klų liet. k. ir literatūros spec. studentams.—

V.: Mokslas, 1980 — 1981.

[D.] 2. Įvardžiai, Būdvardžiai, Skaitvardžiai, Veiksmažodžiai, Nekaitomosios kalbos dalys. Istor. sintaksės apybraiža. 1981. 300 p.

4602010000

BBK 81. 2 L-2

Z $\frac{60602-006}{M 854(08)-81}$ 157—81

© Leidykla „Mokslas“, 1981

P R A T A R M Ė

Ši antroji lietuvių kalbos istorinės gramatikos vadovėlio dalis yra organiška pirmosios dalies tęsa. Ji turi tolesnę pirmosios dalies paragrafų ir užduočių numeraciją. Pabaigoje yra senųjų tekstų rinkinys pratyboms ir abiejų dalių terminų bei dalykinė rodyklė, kuri padės susirasti ir pakartoti užmirštus ar primirštus istorinės gramatikos dalykus. Po skyrių nurodyta skaitytina literatūra, kuri pasirodė iki 1979 m. gruodžio 1 d.

Parengtas spaudai rankraštis buvo apsvarstytas Lietuvos TSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos Mokslinės metodinės tarybos Lietuvių kalbos ir literatūros sekcijos. Čia jį recenzavo dr. A. Sabaliauskas ir doc. J. Kabelka. „Mokslo“ leidyklos teikimu recenzijas parašė dr. V. Ambrazas ir doc. V. Žulys. Be to, šios dalies rankraštį skaitė ir autoriui naudingų pastabų pateikė prof. M. Rudzytė (Ryga), doc. A. Girdenis filol. kand. R. Venckutė. Senųjų tekstų rinkinį sudaryti padėjo prof. J. Palic s. Visiems jiems nuoširdus ačiū.

Bendros pastabos

§ 422. Gramatikose paprastai po daiktavardžio eina būdvardis. Dėstant lietuvių kalbos istorinę gramatiką, patogiau pirma susipažinti ne su būdvardžio, bet su įvardžio formų istorija, nes praeityje įvardis yra stipriai veikęs būdvardžio (ir kai kurių kitų kalbos dalių) linksniavimą.

Dabartinis lietuvių kalbos įvardžių linksniavimas yra ilgos raidos rezultatas. Jis gerokai skiriasi nuo pirmykščio indoeuropietiškojo, kurį galima būtų nusakyti maždaug taip. Nors senų senovėje indoeuropiečių įvardinė fleksija iš esmės nesiskyrė nuo daiktavardinės, tačiau įvardžių sistemoje iš seno būta ir tam tikrų specifinių ypatybių. Pirmiausia pabrėžtinas skirtingų kamienų, jungiamų į vieną paradigmą, buvimas, vadinamasis supletyvizmas¹. Jo palikimas – dabartinės supletyvinės kai kurių įvardžių paradigmos, pvz., n. sg. *dš*, g. sg. *manės*; n. sg. *tù*, g. sg. *tavės*, n. pl. *jūs*.

Įvardžiai ne visuomet turėdavo tas pačias kaip daiktavardžiai galūnes, kartais jų visai negaudavo. Tarp kamiengalio ir galūnių būdavo dar tam tikrų formantų. Prie įvardžių neretai priaugdavo tam tikros dalelytės.

Dėl viso to palyginti jau iš senų laikų indoeuropiečių įvardžiai nuo daiktavardžių skyrėsi tiek savo struktūra, tiek ir formomis.

Bet tarp įvardžių ir daiktavardžių linksniavimo iš seno būta ir gana intensyvios sąveikos. Antai § 328 matėme, kad daiktavardžių n. pl. galūnė *-ai* (pvz., *vilkai*) yra įvardinės kilmės. Savo ruožtu lietuvių kalbos įvardžių g. sg. formos *tō*, f. *tōs* yra padarytos daiktavardžių pavyzdžiu, plg. *vilko*, *šakōs*. Senesnes įvardines šio linksnio formas išlaikė prūsų kalba: *stessei* || *stesse* || *stesses* 'to' (variantas su *-s* irgi jau paveiktas daiktavardžių, plg. *šakō-s*, *katē-s*).

§ 423. Įvardžius paprastai skirstome į asmeninius, parodomuosius, klausiamuosius ir t. t. Jų kaitybos istorijai suprasti toks skirstymas nėra svarbus. Žiūrint formų istorijos, parankiausia įvardžius skirstyti tik į dvi nelygias dalis: išskirti vadinamuosius negimininius ir gimininius įvardžius. Prie negimininių priskiriame iš viso tris įvardžius: asmeninius *dš*, *tù* ir sangražinį (neturintį nominatyvo formos) *savės*. Šie trys išsiskiria savita linksniavimo sistema ir giminės kategorijos neturėjimu. Visi kiti įvardžiai dabar lietuvių kalboje linksniuojami maždaug vienodai, panašiai kaip atitinkamų kamienų daiktavardžiai ir turi arba praeityje yra turėję gimi-

¹ Supletyvinėmis vadiname žodžių formas, sudarytas iš įvairių šaknų.

nės kategoriją. Tai – gimininiai įvardžiai. Tarp jų ir daiktavardžių iš seno buvo ypač glaudi sąveika: vieni kitus stipriai veikė, jų kaitėba labai supanašėjo.

Pirmiausia ir susipažinsime su gimininių įvardžių istorija. Negimininius įvardžius atidėsime vėlesniam laikui, po būdvardžių.

§ 424. Gimininiai įvardžiai, be vyriškosios ir moteriškosios giminių, turi dar bevaždės giminės vienaskaitos nominatyvą-akuzatyvą, pvz., šalia *visas, kitas*, f. *visà, kità* sakome n.-a. n. *visa, kita* (plg. *taĩ jaũ kas kĩa*). Įvardžių bevardės giminės formas tyrinėtojai gana įvairiai aiškina, daug dėl jų ginčijasi. Nemaža lingvistų linkę manyti, kad šių formų galūnė -a kilo iš *-at < ide. *-ōt/d, plg. skr. *tat*, lot. *istud*. Įvardžio *tàs* pirmą kartą n.-a. n. formą **tat* jie įžiūri žodyje *tataĩ* < **tat + aĩ*, plg. n. sg. m. *tas-aĩ*. Pagal juos, dalelytė -ai priaugo dar tebesant galūnės priebalsiui *-t. Vėliau iš **tat* išriedėjusi forma *tà* (-t absoliutiniame gale turėjo išnykti, plg. § 244) dar kartais pavartojama, pvz., *ar man žąsis, ar antiena – vis ta vien* Grūžiai ‘...vis tiek pat’. Ji turima tarminėje formoje *ta-jà* (pvz., *jám vis tajà* ‘jam vis tas pat’), plg. n. sg. m. *tas-jà*, f. *to-jà*. Dabar vietoj n.-a. n. *ta* plačiai vartojamą formą *taĩ* linkstama laikyti trumpiniu iš *tataĩ*, plg. *štaĩ* iš *šitaĩ* (*šit-aĩ*). Atitinkami dariniai *antaĩ, tiktaĩ* (*tiektaiĩ*), sen. raštų *koktaĩ, toktaĩ* kildinami iš **anat-aĩ, *tiekat-aĩ, *kokit-aĩ, *tokit-aĩ* su ta pačia priešpaskutinio skiemens balsio elizija, kaip *taĩ, štaĩ*. Tačiau dėl visų šių formų kilmės dar anaipol nėra vieningos nuomonės, aiškinamos jos ir įvairiai kitaip, pvz., *tataĩ* skaldoma į *ta-taĩ*, o *taĩ* tapatinama su dalelyte *taĩ* ir kildinama iš senovinės loc. sg. formos **tāi*. Yra ir dar kitokių aiškinimų.

Įvardis *kàs* dabar giminių neskiria. Bet prūsų n.-a. n. *ka* (pvz., *ka ast sta billiton* ‘kas tai yra, kas per dalykas’, pažodžiui: kas yra sakyta), lot. *quod* rodo, kad anksčiau ir jis turėjo giminės. Buvo vartojamas kaip būdvardis. Tokios vartosenos liekanų esama dabartinėje lietuvių kalboje, pvz., *kuõ tu vardu?* ‘koks tavo vardas?’. Plg. adv. *kuo-mèt* < **kuo metù*. Seniau sakyta ir *kuõ būdù* ‘kaip’, *kuõ keliù* ‘kuriuo keliu, pro kur’, *kuõ reikalu* ‘koku reikalu’, *kuõ brąngumu* ‘ar brangiai’. Būdvardinės reikšmės įvardžiai seniau yra turėję visų trijų giminių formas.

Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad įvardžių bevardė giminė yra labai apnykusi ir toliau nyksta. Buvusios bevardės giminės formos dabar dažnai jau atlieka dalelyčių, jungtukų ir kitas funkcijas. Vietoj bevardės giminės formų neretai pasakome vyriškosios giminės atitikmenis, pvz., *ką tas reiškia?* ‘ką tai reiškia?’. Plačiau apie įvardžių bevardę giminę ir su ja susijusias problemas žr. Nieminen Ausgang 43–52, Valeckienė LKG

I 666–667 ir LKK XV 35–75, XVII 55–75, XVIII 69–97, Stang Vergleich. Gram. 241–242.

§ 425. Gimininiai įvardžiai, kaip ir daiktavardžiai, turi vienaskaitos, daugiskaitos, o tarmėse bei senuosiuose raštuose dar ir dviskaitos formas. Dviskaita kartais pavartojama ir grožinėje literatūroje, pvz., *juodu, anuodu, tiėdvi*.

Giminių įvardžių linksniai – tie patys kaip daiktavardžių, tik nėra vokatyvo (jo iš seno neturėta).

Linksniavimo sistema – gerokai paprastesnė negu daiktavardžių. Dabar iš esmės turime tik dvi linksniuotes, diferencijuotas pagal gimines:

<i>ō</i> kamienas: <i>tās, kitas</i>	} vyriškoji giminė
<i>i/ĩ</i> kamienas: <i>jīs, tók(i)s</i>	
<i>ā</i> kamienas: <i>tà, kità</i>	} moteriškoji giminė
<i>ĩā</i> kamienas: <i>jĩ, tokià</i>	

Vyriškosios giminės įvardžiai *jīs, šīs, kóks, tóks* (dial. *kokīs, tokīs*) turi heteroklitinius kamienus: n. ir a. sg. formos *i*-kamienės, pvz., n. sg. *jīs, šīs*, dial. *tokīs, kokīs*, a. sg. *jĩ, šĩ, tókĩ, kókĩ* (dial. *tokĩ, kokĩ*), kitos paradigmos formos *ĩō*-kamienės, pvz., g. sg. *jō, šiō, tókio, kókio* (dial. *tokiō, kokiō*) ir kt. Įvardžio *jīs* heteroklizė (skirtingų kamiengalių vienoje paradigmoje buvimas) yra paveldėta: mūsų *jīs* < **is*, a. sg. *jĩ* < ide. **im*, plg. got. *is*, lot. *is*. Kiti nurodyti įvardžiai gali būti ir vėliau prie šio priderinti. Praeity lietuvių kalbos įvardžių (ir būdvardžių, dalyvių) linksniavime *i* kamienas yra vaidinęs nemažą vaidmenį. Tai matyti iš jo fleksijos liekanų, pvz., senųjų raštų l. sg. *jimė* 'jame', *šimė* 'šiamė', *tokimė* 'tokiamė', *kokimė* 'kokiamė', *kurimė* 'kuriame', *didimė-jime* 'didžiamė', galbūt ir n. pl. *pātys*, dial. *mažiesys/mažiesies* 'mažieji' (plg. *ākies* 'akys').

Pavyzdžiai iš Daukšos postilės: *tūkstantis persónų iimė galėio penētis* 526₂ '...jame...', *didimėiime cžetwergė* 139₃₇ 'didžiamė ketvirtadienyje', *šimė mūfu amžę* 91₂₉ 'šiamė mūsų amžiuje', *tokimę gāufumę* 270₄₈ 'tokiamė...', *Kokimeg kūne atėit?* 585₁₄ 'kokiamė...', *grabė... kurime dābar ne wiėnas nebūwo padetas* 179₄₂ 'karste ... kuriame dar...'

Tokias *i* kamieno fleksijos liekanas turi ir būdvardžiai. Apie jas plačiau žr. Pisani StB III 140–146, Arumaa rinkinyje *Mélanges linguistiques offerts à M. Holger Pedersen* (København, 1937) 431–442, Zinkevičius Iv. būdv. 49–50, Stang Vergleich. Gram. 233, 260–261.

Dabartinės moteriškosios giminės įvardžių paradigmos turi tas pačias linksnių galūnes kaip ir atitinkamų kamienu daiktavardžiai. Taigi, pvz., įvardžiai *tà, kità, anà* linksniuojami kaip daiktavardžiai *šakà*, o įvar-

džiai *tokià* (dial. *toki*), *jì, šì* – kaip *valdžià, martì, patì*. Šios paradigmos suvienodėjo labai seniai. Jokių senosios įvardinės fleksijos liekanų nėra.

Vyriškosios giminės įvardžių linksniavimas turi tam tikrų skirtumų, lyginant su daiktavardžių linksniavimu. Todėl jį reikia atskirai aptarti.

Vyriškosios giminės įvardžių linksniavimas

§ 426. Paradigmos:

Vienaskaita

N.	<i>tàs</i>	<i>kitas</i>	<i>šis</i>	plg. <i>vilkas, akis</i>
G.	<i>tõ</i>	<i>kito</i>	<i>šiõ</i>	<i>vilko</i>
D.	<i>tám</i>	<i>kitám</i>	<i>šiám</i>	<i>vilkui</i>
A.	<i>tã</i>	<i>kitã</i>	<i>ši</i>	<i>vilkã, ãki</i>
I.	<i>tuõ</i>	<i>kitù</i>	<i>šiuõ</i>	<i>vilkù</i>
L.	<i>tamè</i>	<i>kitamè</i>	<i>šiamè</i>	<i>miškè</i>

Daugiskaita

N.	<i>tiẽ</i>	<i>kitì</i>	<i>šiẽ</i>	<i>vilkai</i>
G.	<i>tũ</i>	<i>kitũ</i>	<i>šiũ</i>	<i>vilkũ</i>
D.	<i>tiems</i>	<i>kitiems</i>	<i>šiem̃s</i>	<i>vilkãms</i>
A.	<i>tuõs</i>	<i>kitùs</i>	<i>šiuõs</i>	<i>vilkùs</i>
I.	<i>taĩs</i>	<i>kitaĩs</i>	<i>šiaĩs</i>	<i>vilkãis</i>
L.	<i>tuosè</i>	<i>kituosè</i>	<i>šiuosè</i>	<i>miškuosè</i>

Dviskaita

N.-A.	<i>tuõ-du</i>	<i>kitù-du</i>	<i>šiuõ-du</i>	<i>du vilkù</i>
D.	<i>tiem-dviem</i>	<i>kitiem-dviem</i>	<i>šiem-dviem</i>	<i>dviem vilkãm</i>
I.	<i>tiẽm-dviem</i>	<i>kitiẽm-dviem</i>	<i>šiẽm-dviem</i>	<i>dviẽm vilkaĩm</i>

Iš paradigmu matyti, kad tą pačią kaip daiktavardžiai fleksiją turi visų linksnių formos, išskyrus pateiktąsias retintu šriftu. Vokalizmo skirtumas i. sg. (plg. *tuõ* || *kitù* || *vilkù*), a. pl. (*tuõs* || *kitùs* || *vilkùs*) ir n.-a. du. (*tuõ-du* || *kitù-du* || *du vilkù*) galūnėse atsirado dėl Leskyno dėsnio, žr. § 152–153. Prūsų kalba išlaikė archaiškas genityvo formas, pvz., 1) g. sg. *stesse* (šalia retesnės *stessei*) ‘to’, plg. skr. *tasya*, gr. *τοῦ*, dial. *τοῦο* < **tõsšõ*, got. *þis*, s. sl. *česo*; 2) g. pl. *stēison* ‘tų’, plg. skr. *tēṣām*, s. sl. *těchъ*, got. *þize*, *godaize*. Lietuviai (kaip ir latviai) čia turi įsivedę daiktavardžių galūnes: g. sg. *tõ, kito* (kaip *vilko*), g. pl. *tũ, kitũ* (kaip *vilkũ*).

Toliau apžvelgsime skirtingas nuo daiktavardžių formas, pateiktas čia retintu šriftu.

§ 427. D. sg. dabartinės formos *tám, šiám, kitám* negali būti pirmykštės tiek dėl akūtinės galūnės, tiek ir dėl sveiko *am* išlaikymo rytų aukštaičių tarmėje (čia pirmykštis *am* turėjo išvirsti **um*, plg. *sántis* > ryt. *súmtis*). Jos yra senovinių ilgesnių formų sutrumpinimo rezultatas. Senuosiuose raštuose ir tarmėse yra keli ilgesnių formų variantai: *tamui, tamu, tamuo, tami, tamie* tipo, pvz.: a) *tamui* BrB II Moz. 36⁶ 'tam', *Ir táre anámui* DP 326₃₂ '... anam', *Jamui garbe dūti* Mž. 245₆ 'jam...'; b) *ſchemu ſwetui* Mž. 74₉ 'šiam pasauliui', *támu waykialiu ir iumus wifsiems* PK 200₅ 'tam vaikeluiui...', *Jamug ... téfi garbé* DP 433₃₀ 'jam gi...'; c) *suñku givéné tāmuo žmōguo* Gervėčiai '...tam žmogui'; d) *iami* DP 513₂₇ 'jam', *tárnui tawámi* DP 545₄₆ 'tarnui tavam', *jāmi cá geraī* Dievėniškės 'jam čia...'; e) *kāmie* > žė. *kòmf* (|| *kōm*) Gařdamas 'kam'. Šių formų pabaigą *-ui, -u, -uo, -i, -ie* turi ir daiktavardžių datyvas, plg. *vilkuī*, dial. *vilku, vilkuo, āki* 'akiai', *ākie* 't. p.'. Įvardžiai skiriasi tuo, kad prieš ją turi formantą *-m-* ir kirčiuoja kamiengalio balsį. Dėl *-m-* plg. sl. *tomu* 'tam' šalia *vlbku* 'vilkuī'. Kitos indoeuropiečių kalbos rodo buvus ne *-m-*, bet *-sm-*, pvz. skr. *tasmai*, got. *þamma* (*-mm-* iš *-sm-*). Ir prūsų kalba turėjo *-sm-*, pvz., *stesmu* 'tam'. Galbūt *s* išnyko dėl daugiskaitos datyvo, plg. *tiem(u)s*, įtakos. Tasai *-(s)m-* ir yra pirmykščio įvardinio linksniavimo tam tikras reliktas – formantas tarp kamiengalio ir galūnės. Jo kilmė nėra aiški, esama įvairių hipotezių. Po priebalsiu besibaigiančio formanto *-(s)m-* turėjo eiti galūnė **-ei*, plg. skr. *tasmai*. Taigi indoeuropeistų rekonstruojamos formos **tōsmei* reliktu gali būti mūsų tarminė *tamie*, tik ši forma prastai paliudyta: užrašytas vienintelis pavyzdys iš šių dienų žemaičių Gařdamo šnektos (senuosiuose raštuose neaptikta), kur *ie* > *ī*, ir su perdirtu šaknies vokalizmu (*kòmf*) pagal trumpąjį variantą *kōm* (čia tariama ir d. pl. *daržōms* 'daržams').

Ilgosios d. sg. formos (*tāmui, tām...*) sutrumpėjo dėl sisteminių priežasčių. Jau XVI–XVII a. raštuose ištisai vyravo trumposios. Ilgosios (daugiausia tik *tamui, tamu* tipo) retai tepasitaiko. Sprendžiant iš raštų, jos tada kiek gyviau buvo vartojamos vidurio Lietuvoje ir vakarų aukštaičių plote. Žemaičių tarmėje ir rytų Lietuvoje jau tada buvo visuotinai įsigalėjusios trumposios. Vėlesniuose raštuose ilgosios formos pasitaiko tik labai retais atvejais. Tas pat pasakytina ir dėl šių dienų tarmių, kur *tāmui, tām* tipo formų, galima sakyti, visai nebėra, užfiksuotos jos tik liaudies dainose.

§ 428. L. sg. *tamė, kitamė* iš **tamė, *kitamė*, plg. Daukšos postilės *anamėg* 41₁₃ < *anamė-gi, tamėiag* 193₇ < **tamė-ja-gi* ir s. ryt. *tamī, ki-*

tami (*tami* PS I 57₁₆ 'tame', *anami* PS II 46₁₃₋₁₄ 'aname', *wifami* PS II 6₂₉ 'visame'). Taigi formos turėjo tą pačią postpoziciją **én*, kaip ir daiktavardžiai. Jos greičiausiai yra perdirtos iš senesnių lokatyvų **tami*, **kitami*, plg. s. sl. *tomb*, av. *ahmi*, išlikusių adesyvo formose *tami-pi*, *kitami-pi*. Greičiausiai ir čia būta įvardžių formanto *-(s)m-*, plg. skr. *tásmín*.

Dabar šalia sveikų formų *tamè*, *kitamè* pasakomos ir sutrumpintos (dėl sistemos) *tañ*, *kitañ*. Rytų Lietuvoje trumpieji variantai visuotinai įsigalėjo, čia sveikosios formos, galima sakyti, visai nebevertojamos. Kitur tebeturimi abu tipai arba tik sveikosios formos.

Kitos postpozicinių lokatyvų formos padaromos kaip daiktavardžių, pvz., ill. sg. *tañ* (plg. *miškañ*), ill. pl. *túosna* (plg. *miškúosna*), ad. pl. *túosempi* (*miškúosempi*), all. sg. *tópi* (*miškópi*), all. pl. *tuñpi* (*miškuñpi*). Išimtį sudaro vienaskaitos adesyvas, kuris šalia minėtos formos *tami-pi* (ji reta) turi ir *tám-pi* (ši vyrauja), *tamim-pi* (gana dažna, jos kirčiavimas nežinomas). Pavyzdžiai iš Daukšos postilės: *támpí žmógup* 371₄₂ 'pas tą žmogų', *tamip bernelip* 32₁₇, '(prašyti) to bernelio, pas tą bernelį', *kas laiko žodį io, tamimp iš tiefôs mēile Diéwo tobula yra* 236₄₄ '...pas tą (jame)...'.

Kalbininkai nemaža ginčijasi dėl ad. sg. m. formos *támpí* kilmės. Vieni ją laiko a. sg. **tan* + *pi*. Tokią nuomonę paremia šios formos *am > um* Sirvydo „Punktuose sakymų“, pvz., *žodis tump, kuris girdi* I 139₄ 'žodis pas tą...'. Tačiau jai prieštarauja tvirtapradė priegaidė Gervėčių tarmiškai tariamoje formoje *túnk* (čia vietoj *-p* yra *-k*), be to, rytų aukštaičių Lazūnų šnekteje adesyvo formos *am* nevirtimas *um*: čia tariama *támp*. Todėl greičiausiai ir šios formos pagrinde glūdi ne akuzatyvas (jis čia būtų nesuprantamas), bet senovinis lokatyvas, kaip ir kitose vienaskaitos adesyvo formose. Chr. Stangas mano, kad *támpí* galėjo atsirasti vietoj *tamipi* pagal modelį: l. sg. f. **tājé* : ad. sg. f. **tāipi* = l. sg. m. **tamé* : ad. sg. m. *x*; *x* = *tampi*. Variantas *tamimpi* laikomas formų *tamipi* ir *tampi* sumišimo padaru. Dėl visų šitų formų plačiau dar žr. van Wijk Aph IV 47–56, Arumaa Untersuch. 90–184, Zinkevičius Liet. dial. 315, Stang Vergleich. Gram. 246–247, Rosinas B III(2) 180–184.

§ 429. N. pl. *tiž*, *kiti* < **kitie*, *visi* < **visie* (plg. *wifsiégu* DP 389₂₁ 'ar visi' < *visie-gu*) paprastai kildinamos iš **tei*, **kitei*, **visei*. Jų pabaiga primena *š* kamieno daiktavardžių galūnę, pvz., *vilkai*, kuri ir yra kildinama iš įvardžių, žr. § 328. Plg. graikų *oi*, dial. *τοί* 'tie' ir *λόχοι* 'vilkai', prūsų *wissai* 'visi' ir *tawai* 'tėvai'. Nelengva paaiškinti skirtumą tarp lietuvių bei latvių rekonstruojamų įvardžių formų su **-ei* ir daiktavardžių *-ai*. Kas kita, jeigu sutiksime, kad lietuvių-latvių *ie* gali būti kilęs ne tik iš *ei*, bet ir iš *ai* < ide. **ōi* (§ 103). Tuo atveju galime rekonstruoti bendrą pa-

baigą *-*ði*. Seniau buvus galūnės akūtą rodo įvardžiutinė forma, pvz., *tīe-jī*, *gerīe-jī*, ir graikų θεοί 'dievai', ἀγαθοί 'geri'. Cirkumfleksas formose *tiē*, *vilkai* laikytinas antriniu (§ 152).

Pietų aukštaičių ir jų artimesnių kaimynų plote vietoj *tiē*, *šiē* įsigalėjo greičiausiai įvardžiutinės kilmės formos *tīej* (dz. *clēj*), *šīej* < *tīe-jī*, *šīe-jī*. Čia sakoma ir n. sg. f. *tōj* 'ta' < *tō-jī* (*tō-ja*), i. sg. m. *tūoj* 'tuo' < *tūo-ju*, vietomis net i. sg. f. *tāj* (> *tūj*) 'ta', < *tā-ja*. Tokios formos buvo vartojamos jau XVII a. pradžioje, pvz., *Tōy* AK 48₁₈ 'ta, toji', *Tīey* AK 63₁₁ 'tie (ji)'. Kitose aukštaičių tarmėse dėl įvardžiutinės paradigmos įtakos daug kur formų cirkumfleksas buvo pakeistas akūtu: n. pl. m. *tīe* 'tiē', a. pl. m. *tūos* 'tuos', plg. *tīe-jī*, *tūos-ius*. Vakarų aukštaičiai kauniškiai sako ir i. sg. f. *tā* 'ta', a. pl. f. *tās* (> *tāis*) 'tas', plg. *tā-ja*, *tā-sias*.

§ 430. D. pl. *tiems*, *kitiems*, *šiem*s, s. raštų *tiemus*, *kitiemus*, *šiemus*, d. du. *tiem-dviem*, *kitiem-dviem*, *šiem-dviem* ir i. du. *tiēm-dviem*, *kitiēm-dviem*, *šiēm-dviem* nuo atitinkamų daiktavardžio formų (plg. *vilkāms*, *dviem vilkām*, *dviēm vilkañ*) skiriasi tik tuo, kad prieš *m* turi dvibalsį *ie*. Kitos indoeuropiečių kalbos rodo čia buvus ide. **ði*, plg. s. sl. *tēmъ*, got. *þaim*, skr. *tēbhyas*. Tą **ði* senovėje turėjo ir kiti daugiskaitos linksniai (išskyrus akuzatyvą). Manoma, kad jų formos buvo padarytos iš daugiskaitos nominatyvo su *-*ði*. Jeigu sutiksime, kad rytinių baltų *ie* gali būti kilęs iš ide. **ði* (§ 103), tada mūsų formose *ie* kilmė būtų suprantama. Tačiau visiško aiškumo vis dėlto nėra, nes prūsų kalba čia turi ne *ai*, bet *ei*, pvz., d. pl. *stēimans* 'tiems', g. pl. *stēison* 'tų'.

Formos sutrumpėjo (*tiemus* > *tiems*) kaip ir daiktavardžių (*vilkāmus* > *vilkāms*). Žr. § 305.

Dviskaita turi sudėtinės formas: *tuō-du*, f. *tiē-dvi*, d. du. *tiem-dviem*, f. *tōm-dviem*, i. du. *tiēm-dviem*, f. *tōm-dviem*. Skaitvardis čia antrinis, postpoziciškai priaugęs prie įvardžio. Plg. *tuō-du*, *tiē-dvi* su cirkumfleksiniais *tuō*, *tiē* iš **tūo*, **tīe*. Prie daiktavardžių skaitvardis vartojamas prepoziciškai: *dū vilkū*, *dvi ranki*. Kai kurie žemaičiai vietomis ir čia įskaitvardį pavartoja postpoziciškai: sako ir *vilkū-du*, *ranki-dvi*.

D. du. forma *tiem*, kaip ir daiktavardžio *vilkām*, dabar plačiai vartojama daugiskaitai reikšti (§ 281).

Tarmėse (daugiausia žemaičių) vartojamos ir *i* kamieno formos, pvz., *tims* 'tiems'. Joms pradžia galėjo duoti senovėje įvardžių *i* kamienas (**ji-mus*, **ši-mus*).

§ 431. Aptartos vyriškosios giminės įvardžių formos, turinčios specifinius įvardinio linksniavimo bruožus, ilgainiui lietuvių kalboje tapo labai produktyvios: pagal jų modelį imta perdarinėti kitų kalbos dalių paradigmas. Konstatuojame tam tikrą įvardinių (pronominalinių) galūnių skverbimąsi į kitų kalbos dalių, visų pirma būdvardžių, iš dalies dalyvių ir skaitvardžių, linksniavimą. Tai matyti iš pateikiamų pavyzdžių:

d. sg. *tám* ir *ger-ám*, *rāšom-am*, *rāšanči-am*, *vien-ám*, *pirm-ám* (bet *šimt-ui*, *dvējet-ui*) šalia *vilk-ui*;

l. sg. *tamè* ir *ger-amè*, *rāšoma-me*, *rāšanči-ame*, *vien-amè*, *pirm-amè* (bet *šimt-è*, *dvējet-e*) šalia *mišk-è*;

ad. sg. *támpi* ir *ger-ámpi*, *rāšom-ampi*, *rāšanči-ampi*, *vien-ámpi*, *pirm-ámpi* (bet *šimt-iepi*, *dvējet-iepi*) šalia *mišk-iepi*;

n. pl. *tiē* < **tie* ir *geri* < **ger-ie*, *rāšomi* < **rāšom-ie*, *rašýdami* < **rašídam-ie* (bet *rāš-a*, *rāš-antys*), *vieni* < **vien-ie*, *pirmi* < **pirm-ie* (bet *šimt-aī*, *dvējet-aī*) šalia *vilk-aī*;

d. pl. *tiems* ir *ger-iems*, *rāšom-iems*, *rāšant-iems*, *vien-iems*, *pirm-iems* (bet *šimt-áms*, *dvējet-ams*) šalia *vilk-áms*;

d.-i. du. *tiēm-dviem* ir *dviēm ger-iēm*, *rāšom-iem*, *rāšant-iem*, *vien-iēm*, *pirm-iēm* (bet *šimt-ám̃*, *dvējet-am*) šalia *vilk-ám̃*.

Latvių kalboje įvardinės galūnės buvo dar produktyvesnės: čia jos įsibrovė net ir į daiktavardžio paradigmas. Latviai sako ne tik, pvz., d. sg. *labam* 'geram', n. pl. *labi* 'geri', d. pl. *labiem* 'geriems', bet ir *vilkam* 'vilku', *vilki* 'vilkai' (-*i* formaliai gali būti tiek iš -*ie*, tiek ir iš -*aī*), *vilkiem* 'vilkams' su pronominaline fleksija, plg. *tam*, *tiē*, *tiēm* 'tiems'.

Ir lietuvių tarmėse vietomis pasakoma d. sg. *vilkam* 'vilku'. Tačiau tokios formos retos, daugiausia vartojamos Latvijos pasienyje. Kitų linksnių pronominalinių daiktavardžio galūnių nėra.

Prūsų kalbos tekstuose būdvardžiai turi tiek nominalines (daiktavardines), tiek ir pronominalines galūnes.

Pronominalinės fleksijos skverbimasis į būdvardžių paradigmas pastebėtas dar germanų šakoje, plg. gotų d. sg. *godamma* 'tvirtam' kaip *þamma* 'tam' šalia *daga* 'dienai' (vyr. giminės žodis), n. pl. *godai* 'tvirti' kaip *þai* 'tie' šalia *dagos* 'dienos' ir pan.

Šio reiškinio priežastys nėra pakankamai aiškios. Prielaida, matyt, glūdi sintaksėje: įvardis eina pirmasis derinamoje linksniuojamų kalbos dalių grupėje (pvz., *tas piktas vilkas*, o ne **vilkas piktas tas* ar kitaip) ir dėl to kitos kalbos dalys, pirmiausia būdvardis (skaitvardis, dalyvis), juo seka, prie jo formų derinasi. Galėjo lemti ir įvardžiuotinių būdvardžių pavyzdys, kur dėl įvardžio (antrojo dėmens) įtakos būdvardis (pirmasis dėmuo) anksti gavo pronominalinę formą, plg. d. sg. m. **geruo-jam* → *gerám-jam*.

§ 432. Dalis įvardžių oksitonų, kitaip negu daiktavardžiai, turi ne kilnojamo, bet pastovaus galūnės resp. buvusio kamiengalio kirčio paradigmą: *katràs*, *katrō*, *katrá^m(ui)*, *katrā̃*, *katruō̃*, *katramè*, *katriē̃*, *katrū̃*, *katriem(u)s*, *katruō̃s*, *katraī̃s*, *katruosè̃*; f. *katrà*, *katrō̃s*, *katraí* (dial. *kat-*

raī), *katrā*, *katrà*, *katrojè*, *katròs*, *katrū*, *katróm(u)s*, *katràs*, *katromis*, *katrosè*. Taip kirčiuojami *anàs*, *kuris*, *kažkàs*, *kažkuris* ir kt. Sprendžiant iš Mažvydo (dėl *schito*, *schitą* rašybos) ir Daukšos raštų, anksčiau čia priklausė dar *šitas*, kurį dabar linkstama ištisai baritoniškai kirčiuoti (nepaisoma net Sosiūro-Fortunatovo dėsnio, pvz., n. sg. f. *šita*). Daukšos raštuose ir dabartinėse tarmėse oksitonines formas dažnai turi ir *toks* (n. sg. m. dial. *tokis* arba *tòks*), *koks*, *joks*, kurie bendrinėje kalboje priklauso kilnojamo kirčio (panašiai kaip daiktavardžiai) paradigmai: *tòks*, *tòkio*, *tokiám*, *tókį*, *tòkiu* (*kitù*), *tokiamè*, *tokiē*, *tokiū*, *tokiems*, *tókiaus* (*kitùs*), *tokiais*, *tokuosè*, f. *tokià*, *tokiòs*, *tókiiai*, *tókià*, *tókia* (*kità*), *tokiojè*, *tókios*, *tokiū*, *tokióms*, *tókiias* (*kitàs*), *tokiomis*, *tokiosè*. Taigi esama dvejopo oksitonų įvardžių kirčiavimo: ištisai oksitoninio (būdingo tik įvardžiams) ir kilnojamojo kirčio (būdingo daiktavardžiams). Antrasis gali būti vėlesnis, atsiradęs dėl daiktavardžių įtakos. Bet tai dar nėra gerai iširta. Plačiau apie įvardžių kirčiavimą žr. Skardžius Daukš. akc. 187–191 ir Kirčiavim. 73–74, Plāķis APh VIII 8–9, Buch Akcent. 79–81, Valeckienė LKG I 710–716, Stang Vergleich. Gram. 303–304, Zinkevičius Liet. dial. 318 ir Akcent. 59–62, Kazlauskas Istor. gram. 44.

Dėl atskirų įvardžių raidos

§ 433. Parodomasis įvardis *tàs*, f. *tà* senų senovėje yra turėjęs supletyvinę paradigmą. Vienaskaitos nominatyvo būta kamieno ide. **sō* (be galūnės *-s*), f. **sā*, plg. skr. *sa*, f. *sā*, got. *sa*, f. *sō*, gr. *ó*, f. *ŷ*. Kitos paradigmos formos buvo daromos iš kamienų **tō-*, f. **tā-*. Baltų (ir slavų) kalbos tą skirtumą panaikino, įsivesdamos ir vienaskaitos nominatyvui *t-*: lie. *tàs*, f. *tà*, la. *tas*, f. *tā*, s. sl. *tъ*, f. *ta*.

§ 434. Trečiojo asmens įvardis *jis* (f. *ji*) kilęs iš **is* (**f*), plg. lot. *is*, got. *is*. Jotą nominatyvas gavo iš kitų paradigmos linksnų. Tarmėse vietomis ir dabar tariama *is* 'jis', f. *ī* 'ji' (plg. įvardžiutinę formą dial. *jý-jī*), bet čia *j-* gali būti ir naujai išnykęs, plg. tarmėse tarimą *jis*, f. *īf*.

Daugelis žemaičių šio įvardžio visai neturi: trečiąjį asmenį reiškia įvardžiu *añs* < *anàs*, f. *anà*. Rytų aukštaičiai vartoja supletyvinę paradigmą: n. sg. m. *ānas* (su antrinės kilmės šaknies kirčiu), f. *anà*, pl. *ānys* (*-ys* gali būti iš *pātyš*), f. *ānos*, kiti linksniai turi įvardžio *jis* (*ji*) kamieno formas: *jō*, *jám*, *jē* ir t. t. Latviai (išskyrus augšzemniekų tarmę) šio įvardžio taip pat neturi: vartoja *viņš* 'jis', f. *viņa* 'ji'. Neturėjo jo ir prūsai: čia buvo *tāns* 'jis'. Kitose indoeuropiečių kalbose trečiasis asmuo reiškiamas įvairiais parodomaisiais įvardžiais. Taigi iš seno indoeuropiečiai neturėjo specialaus

įvardžio trečiajam asmeniui reikšti. Tam reikalui būdavo vartojami parodomieji įvardžiai. Greičiausiai parodomąją reikšmę praeityje yra turėjęs ir mūsų *jis, jį*.

Indoeuropiečiai iš seno turėjo ir santykinės (reliatyvinės) reikšmės vardinį kamieną **ið-*, f. **iā* (ta reikšme mes dabar vartojame įvardį *kuris*), pvz., skr. *yas*, n. *yad*, gr. *ὄς*, f. *ἦ*, s. sl. *i-že, je-že* (*že* – dalelytė). Sunku pasakyti, ar šis įvardis buvo pirmykštis (jau prokalbėje), ar antrinis, kiek vėliau atsiradęs. Kai kas jo palaiką įžiūri mūsų įvardžiuotinėse formose, pvz., *baltās-is*, f. *baltó-ji*, dial. *baltó-ja* (pirmykštė reikšmė esą buvusi ‘kuris [yra] baltas’). Tačiau kiti tyrinėtojai mano, kad čia priaugęs parodomasis įvardis **is, *ī*. Apie tai dar bus kalbama § 460.

§ 435. Klausiamasis resp. santykinis bei nežymimasis įvardis *katrās* yra greičiausiai sutrumpintas iš ilgesnės formos *katarās*, f. *katarà*, turimos senuosiuose raštuose ir dabartinėse tarmėse (rytų aukštaičių vilniškių ir jų artimesnių kaimynų plote). Plg. skr. *katarās*, gr. *πότερος*, got. *hwar* ‘kuris iš dviejų’, s. sl. *kotorwjb* arba *koterwjb* ‘kuris’. Padarytas iš įvardžio *kas* su priesaga **-tōrō-/*-tērō-*. Senesnė šio įvardžio reikšmė (vakarų Lietuvoje išlaikyta) yra ‘kuris iš dviejų’. Dabar plačiai vartojamas ‘kuris iš daugelio’ reikšme ir painiojamas su įvardžiu *kuris* (iš *kuř + is* ‘jis’?). Manoma, kad dėl pastarojo (dviskiemenio) įtakos *katarās* ir buvęs sutrumpintas, paverstas *katrās*. Tačiau ir šiaip įvardžius bei jų kamienus mėgstama trumpinti, plg. *kuřs* < *kuris*, *antaī* < **anataī*, *štaī* < *šitaī*. Įvardžių *kat(a)rās* ir *kuris* sąveiką rodo tarminės formos *kat(a)ris* (su *-is* iš *kuris*), *kutris* (*-u-* iš *kuris*) ir *kuriās* (*-as* iš *katrās*). Tarmėse vietomis *kat(a)rās* dabar labai įsigalėjo ir baigia visai išstumti iš vartosenos *kuris*: šis liko tik kai kuriuose frazeologizmuose, pvz., *kuris mētas* ‘seniai’, *kuri parā* ‘ne pirma para’, *kuris vėlnias* (*kuri ū vėlnio purkšti*) ir pan.

§ 436. Pažymimasis įvardis *pāts* < *patis* yra ne tik įvardis, bet ir daiktavardis, vartojamas ‘vyras’, f. ‘žmona’ reikšme. Plg. la. *pats* ‘šeimininkas, pats’, skr. *patis* ‘šeimininkas, vyras (vedęs)’, lot. *potis* ‘galingas’, gr. *πόσις* ‘vyras (vedęs)’. Eina antruoju dėmeniu sudurtinio daiktavardžio *viēšpats* (*viēš-* : lot. *vīcus* ‘kaimas’, gr. *ὄχος* ‘namas’), kuris turi aiškias konsonantinio linksniavimo žymes (§ 390). Šio daiktavardžio moteriškosios giminės atitikmuo senuosiuose raštuose yra *viēšpatni* ‘ponia, šeiminikė’, plg. skr. *patni* ‘ponia, pati’, gr. *πότινα* ‘ponia’. Dėl konsonantinio linksniavimo daiktavardžio *viēšpats* įtakos senesnė *i*-kamenė įvardžio forma *patis* (turima senuosiuose raštuose) buvo pakeista dabartine *pāts*. Būdamas ne tik įvardis, bet ir daiktavardis (spėjama, kad ši funkcija antrinė), žodis *pāts* dabar turi mišrią paradigmą: linksnių formos gauna tai daiktavardines (*i* kamieno), tai įvardines galūnes, plg.:

Vienaskaita

- N. *pàts* < *patis*
- G. *patiēs*, dial. *pāčio*
- D. *pačiam*, s. r. *pāti*, dial. *pāčīui*
- A. *pātī*
- I. *pačiù*, dial., s. r. *patiñ(i)*
- L. *pačiamè*, dial., s. r. *patimè*, *patyjè*

Daugiskaita

- N. *pātys*, dial. *pāties*, *pāts* < s. r. *pātes*
- G. *pačiū*
- D. *patiems*, dial., s. r. *patim(u)s*
- A. *pačiūs*
- I. *pačiaīs*, dial. *patimis*
- L. *pačiuosè*, dial. *patysè*

Dviskaita

- N. *pačiù-du*, *pačiuõ-du*
- D. *patiem-dviem*, dial. *patim-dviem*
- I. *patiēm-dviem*, dial. *patiñ-dviem*

§ 437. Savybiniai įvardžiai bendrinėje kalboje paprastai turi nekaitomas genityvo formas *màno*, *tàvo*, *sàvo*. Kaitomi savybiniai įvardžiai *mānas*, *tāvas*, *sāvas* dabar bendrinėje kalboje bemaž nevartojami, pasitaiko tik liaudies dainose, poezijoje. Gyvai jie vartojami rytinių lietuvių kalbos ploto pakraščių šnektose. Vartoti senuosiuose raštuose. Bendrinėje kalboje dabar dažnos tik įvardžiuotinės jų formos *manàsis*, *tavàsis*, *savàsis* (pagal šių modelių pasidarėme ir *mūsàsis*, *jūsàsis*). Kirčiavimas *màno*, *tàvo*, *sàvo* rodo atkeltinį nuo galūnės kirtį, plg. *kienõ*, *anõ*, *katrõ*. Vis labiau įsigali forma *sàvo* vietoj *màno* ir *tàvo*, plg. *atidaviau sąvo knygą* (= *mano*), *atnėšk sąvo knygą* (= *tàvo*). Šie įvardžiai turi negimininių įvardžių kamieną, plg. g. sg. *man-ēs*, *tav-ēs*, *sav-ēs*. Tokios darybos savybinių įvardžių yra ir kitose giminingose kalbose, pvz., lot. *tuus*, *suus*, gr. dial. *τεός*, *έός*. Tačiau prūsų kalba turėjo kitokius, plg. n. sg. m. *mais*, *twais*, *swais*. Jiems paralelę sudarė s. sl. *mojb*, *tvojb*, *svojb*. Taigi indoeuropiečių kalbose būta nevienodos šių įvardžių darybos.

§ 438. Įvardžius iš seno mėgstame sustiprinti tam tikromis, paprastai postpozicinėmis, dalelytėmis. Lietuvių bendrinėje kalboje dabar plačiausiai paplitę variantai su dalelyte *-ai*, pvz., *šis-ai*, *kurs-ai* < *kuris-ai*, *pats-ai* < *patis-ai*, *tas-ai* ir kt. Senuosiuose raštuose, iš dalies ir dabartinėse tar-

mėse, esama nemaža formų ir su įvairiomis kitomis dalelytėmis, pvz., su *-ja* (*tas-jà*, f. *to-jà*, n. *ta-jà*...), *-jau* (*tas-jaũ*, *kurs-jaũ*...), *-gi* (*kàs-gi*, *tàs-gi*, *kuřs-gi*...) ir kt. Kartais būna po kelias dalelytes: s. r. *tas-jà-g(i)*, *tas-jaũ-g(i)* ir pan. Dalelytės dedamos prie įvairių linksnių formų, pvz., s. r. a.sg. *tą-jaũ*, i. sg. m. *tuo-jaũ* ir t.t. Postpoziciniai vietininkai senuosiuose raštuose dalelytę gali turėti ir prieš postpoziciją, pvz., all. sg. f. *tos-jaũ-pi-g(i)*, plg. m. *top-jaũ-g(i)*. Pateikiame pavyzdžių iš Daukšos postilės su tokia įvairia dalelyčių vartoseną: *kurifáy turéio atéyt* 18₄₂ 'kursai...' (= *kuris-ai*), *patisáig išgêlbetoies* 122₂₉ 'patsai išgelbėtojas' (= *patis-ai-gi*), *tafiág Apáštalas* 423₃₄ 'tas apaštalas' (= *tas-jà-gi*), *tafiáu Diewas* 44₁₃ 'tas dievas' (= *tas-jaũ*), *tafiaug Chrištoftómas* 203₄₉ 'tasai Chrizostomas' (= *tas-jaũ-gi*), f. *toiéug Dwafiá* 241₉ 'toji dvasia' (= *to-jaũ-gi*), g. sg. *tóiau kúno* 282₄₁ 'to kūno' (= *tō-jau*), f. *anofiég dienós* 268₁₆ 'anōs dienōs' (= *anos-jà-gi*), d. sg. *Támug wéikalui* 398₃₉ 'tam veikalui' (= *tā-mu-gi*), f. *ik taiiêu diénai* 109₁ 'iki tos dienos' (= *tai-jaũ*), a. sg. *ape tąiaug atłakimá* 470₄₈ 'apie tą aplankymą' (= *tą-jau-gi*), f. *anąiág adfíná* 49₁₄ 'aną valandą' (= *aną-jà-gi*), i. sg. *túieug budu* 83₃₄ 'tuo būdu' (= *tuo-jau-gi*), f. *Táieg galībė* 91₉ '(su) ta galybe' (= *tą-ja-gi*), l. sg. *tameiág kúnė* 430₁₂ 'tame kūne' (= *tame-jà-gi*), f. *toiég bažnicziói* 119₅₄ 'toje bažnyčioje' (= *tojė-gi*), ill. sg. f. *toian dienon* 204₁₅ 'tą dieną' (= *to-ja-na?*), ad. sg. m. *tamipig Ewangelistaip* 334₂₉ 'pas tą evangelistą' (= *tami-pi-gi*), all. sg. m. *topiaug Tewop* 222b₄₃ '(melstūsi) prie to tėvo' (= *to-pi-jau-gi*), f. *tofiaupig bažnicziopf* 578₄₀₋₄₁ 'prie tos bažnyčios' (= *tos-jau-pi-gi*), n. pl. *tieiág ... šąnarie^{ai}* 8₁ 'tie ... sąnariai' (= *tie-jà-gi*), f. *tofiáu ... ákis* 7₅₄ 'tos ... akys' (= *tos-jaũ*), g. pl. *tųiag kraštų* 59₃₈ 'tų kraštų' (= *tų-ja-gi*), d. pl. *tiemusg bęwėtiemus* 539₄₅ 'tiems šventiems' (= *tiemus-gi*), a. pl. *per túfiáu tárpus* 564₂₃ 'per tuos tarpus' (= *tuos-jau*), f. *ing tokefsiau kanczes* 272₃₄ 'į tokias kančias' (= *tokias-jau*), i. pl. *su taifiag Pharižėubais* 345₁₂ 'su tais fariziejais' (= *tais-ja-gi*), f. *tomi fiag nūdememis* 161₃₇ 'tomis nuodėmėmis' (= *tomis-ja-gi*), l. pl. *tųfiąiag nufideimūfia* 510₂ 'tuose nusidėjimuose' (= *tuosė-ja-gi*), n.-a. n. (= adv.) *Teipaiag* 110₄₂ 'taip pat' (= *teipa-ja-gi*), *tatiég* 138₂₁ 'tatai' (= *tat-jà-gi*).

Daukša dalelytes *-ai*, *-ja*, *-jau* linksta kirčiuoti. Dabar tarmėse jos taip pat dažnai atitraukia į save kirtį. Tačiau dalelytė *-gi* paprastai nekirčiuojama.

Įvardžiai taip pat turi tendenciją šlietis kits prie kito, pvz., *šis-tàs*, *kas-ne-kàs*, *kažinkàs* < *kàs žino kàs* ir pan. Tai sena tendencija, plg. *šitas*, *kitkas*, *viskas* < *ši(s)-tas*, *kit(as)-kas*, *vis(as)-kas*.

Endzelynas Gars. ir form. 149–158, Otrębski Gramatyka III 140–161, Valec-kienė LKG I 650–721, Stang Vergleich. Gram. 232–247, Senn Handbuch I 191–211, Zinkevičius Liet. dial. 307–321, Rosinas B III (2) 175–184, XI(2) 165–170, XII(2) 150–155, K XXIV(1) 83–90 ir ZR LX 134–160, Žulys B V(2) 167–177, Szemerényi Einführung 186–195, Савченко Сравн. грам. 247–252.

1. Kuo iš seno įvardžių linksniavimas skyrėsi nuo daiktavardžių linksniavimo? (§ 422).
2. Kurie įvardžiai yra gimininiai, kurie negimininiai ir kodėl taip skirstome? (§ 423).
3. Ką žinote apie įvardžių bevardę giminę? Kokia jos formų galūnės *-a* kilmė? (§ 424).
4. Kaip aiškinama *tat-* žodelyje *tatai*? (§ 424).
5. Kaip aiškinama formos *taī* kilmė? (§ 424).
6. Iš ko sprendžiame, kad įvardis *kas* yra turėjęs giminės? (§ 424).
7. Kokias žinote įvardžių *i* kamieno liekanas lietuvių kalboje? (§ 425).
8. Kaip linksniuojami moteriškosios giminės įvardžiai? (§ 425).
9. Kodėl turime dviejų tipų vyriškosios giminės vienaskaitos instrumentalio, daugiskaitos akuzatyvo ir dviskaitos nominatyvo-akuzatyvo formas? Paaiškinkite, kodėl šalia *tuõ, anuõ, katruõ, tuõs, anuõs, katruõs, tuõ-du, anuõ-du, katruõ-du* sakome *kitù, visù, pačiù, kitùs, visùs, pačiùs, kitù-du, visù-du, pačiù-du*? (§ 152–153).
10. Kodėl sakome n. sg. f. *tà, ši, ji* šalia *tó-ji*, dial. *šý-ji, jý-ji*, i. sg. f. *tà, šià, jà* šalia *tá-ja, šiá-ja, já-ja* ir a. pl. f. *tàs, šiàs, jàs* šalia *tás-ias, šiás-ias, jás-ias*? (§ 153, 300, 306).
11. Kodėl tarmėse vietoj *tiẽ, tuõ, tuõs* sakoma *tie, túo, túos*? (§ 153, 429).
12. Kuri d. sg. f. forma senesnė: bendrinės kalbos *tái* ar tarmių *taī*? (§ 298).
13. Kurios įvardžio *tàs* linksnių formos turi specifines įvardines (skirtingas nuo daiktavardžių) galūnes? (§ 426).
14. Iš ko sprendžiame, kad d. sg. m. *tám* yra ilgesnės formos trumpinys? (§ 427).
15. Kokius žinote ilgesnius d. sg. m. galūnės *-am* variantus? (§ 427).
16. Kaip aiškinama formų *támui, tãmu, tãmuo, tãmi, tãmie* kilmė (aptarkite formantą *-m-* ir galūnes *-ui, -uo, -u, -i, -ie*)? (§ 427).
17. Kodėl sutrumpėjo ilgosios d. sg. m. formos? (§ 427).
18. Ką žinote apie ilgųjų d. sg. m. formų išnykimo laiką? (§ 427).
19. Kokia l. sg. m. galūnės *-ame* kilmė? (§ 428).
20. Kaip aiškinama ad. sg. formų *tamipi, tãmpi* ir *tamimpi* kilmė? (§ 428).
21. Koks ryšys tarp daiktavardžių ir įvardžių n. pl. m. galūnių? (§ 429).
22. Kokia tarminių formų n. sg. f. *tój*, i. sg. m. *túoj*, f. *táj*, n. pl. m. *tiej* > dz. *ciej* kilmė? (§ 429).
23. Kaip aiškinamas d. pl. m. galūnės *-iems* < *-iemus* skirtumas, lyginant su daiktavardžių *-ams* < *-amus*? (§ 430).
24. Kokia tarminės d. pl. m. formos *tims* 'tiems' kilmė? (§ 430).
25. Ką žinote apie įvardinės (pronominalinės) fleksijos brovimąsi į kitas kalbos dalis? (§ 431).
26. Kuriose kalbose įvardinė fleksija braunasi į kitas paradigmas? (§ 431).
27. Kuo pasižymi įvardžių oksitonų kirčiavimas? (§ 432).
28. Ką žinote apie buvusį įvardžio *tàs* paradigmos supletyvizmą? (§ 433).
29. Rekonstruokite senesnę įvardžio *jis*, f. *ji* pavidalą (§ 434).
30. Kuo trečiojo asmens įvardį reiškia žemaičiai ir rytų aukštaičiai? (§ 434).
31. Ką žinote apie pirmąją įvardžio *jis* reikšmę? (§ 434).
32. Iš ko sprendžiame, kad *katràs* gali būti trumpinys iš *kataràs*? (§ 435).

33. Ką žinote apie *kat(a)ràs* ir *kuris* sąveiką? (§ 435).
 34. Kodėl įvardis *pàts* turi įvardinių ir daiktavardinių (*i* kamieno) galūnių? (§ 436).
 35. Ką žinote apie savybinių įvardžių *màno*, *tàvo*, *sàvo* kilmę? (§ 437).
 36. Kokiomis dalelytėmis stiprinami lietuvių kalbos gimininiai įvardžiai? (§ 438).
 37. Ką žinote apie sudurtinius įvardžius? (§ 438).

Užduotys: 33. Surašykite įvardžių *tàs* ir *kitas* linksnių formas, turinčias specifines įvardines (skirtingas nuo daiktavardžių) galūnes, ir jas sukirčiuokite (nepamirškite adesyvo).

34. Padarykite įvardžio *anàs*, f. *anà* iliatyvo, adesyvo ir aliatyvo formas ir jas sukirčiuokite. Formas rašykite šia tvarka: ill. sg. m., ill. sg. f., ill. pl. m., ill. pl. f., ad. sg. m. (visus tris variantus), ad. sg. f., all. sg. m., all. sg. f., all. pl.

35. Išrinkite iš toliau pateikto teksto žodžius, turinčius įvardinės kilmės galūnes. Surašykite juos pagal linksnius šia tvarka: d. sg. m., l. sg. m., n. pl. m., d. pl. m.

Kieme augo keturi aukšti medžiai. Viename iš jų gandras turėjo lizdą. Kasdien jis braidžiodavo giliame pelkyne, ieškodamas varlių. Alkaniems gandriukams jų daug reikėjo. Paaugusiems mažyliams norėjosi skraidyti, todėl šokinėdavo į viršų, plasnodami sparnais. Bet lizde vietos buvo nedaug, ir gandriukai trukdė vienas kitam. Drąsesniam ir stipresniam pavykdavo iššokti virš kitų, bet jis vėl leisdavosi į lizdą, nedrįsdamas skristi tolyn. Tik po ilgų pratybų kartą liuoktelėjo į tolį ir, gražiai plasnodamas, nusklendė atviru dangumi. Nusileido išartame pūdyje. Greit juo pasekė baisesni broliukai. Nuo to laiko gandriukai retai būdavo lizde, daug skraidė. Tačiau nepatyrusiems dar sunkiai sekdavosi nusileisti į lizdą, vis leisdavosi pro šalį. Turėdavo ne kartą leistis, apskrisdami nemažą ratą virš kiemo.

BŪDVARDŽIAI

Linksniavimas

§ 439. Be vyriškosios ir moteriškosios giminės būdvardžių (pvz., *báltas*, *gražùs*, f. *baltà*, *graži*), lietuvių kalba turi dar ir bevardės giminės n.-a. sg. formą, pvz., *bálta*, *gražù*. Ji vartojama predikatiškai (§ 272), bet gali būti derinama su bevardės giminės įvardžių formomis, pvz., *visa tai gražù*.

Būdvardžių bevardės giminės formos dabar gyviausiai vartojamos rytų Lietuvoje. Čia jos neretai būna ir tokiuose pasakymuose, kuriuose bendrinei kalbai bevardė giminė nebūdinga, pvz., *kàžnám vienám* (= kiekvienam) *sàvo vaikas brángu* '... brangus', *tòs rankóvès labai platù* 'ta rankovė labai plati' ir pan. Einant vakarų link, bevardės giminės formos retėja, o lietuvių kalbos ploto vakaruose jos bemaž visai nebevartojamos. Žemaičiai ir iš dalies pažemaičio aukštaičiai jas, ypač *ò* kamieno būdvardžių, dažniausiai keičiarieveiksmiais arba moteriškosios giminės atitikmenimis, sako, pvz., *kaip linksmaì*, *kaip geraì* 'kaip linksma, kaip gera', *šiañdien gražì* '... gražu' ir pan.

Būdvardžių *u* kamieno n.-a. n. galūnė *-u* yra labai sena, plg. lie. *platù* ir gr. *πλατύ*, skr. *prthu* 't. p.' Dėl *ō* kamieno galūnės *-a* (pvz., *gėra*) kilmės tyrinėtojai nesutaria: vieni ją laiko įsivestą iš įvardžių, kiti didžiai archaiską, žr. § 273. Žemaičiai ir pažemaičio aukštaičiai jos, kaip nekirčiuotos, anksti neteko, dėl to *gér* 'gera' tipo formos vartojamos jau XVI a. autorių, kilusių iš šio krašto, raštuose (pvz., Mažvydo, Vilento ir kt.). Būdvardžių *įjō* kamienas, pvz., *didelis*, *medinis*, bevardės giminės visai neturi. Plačiau apie būdvardžių bevardę giminę ir su ja susijusias problemas žr. Valeckienė LKG I 525–529, 550, DB 554–561 ir (su Ambrazu, Sližiene) B X(2) 178–180, Zinkevičius Liet. dial. 268, Dumašiūtė KK 1334–37, Sirtautas K XIX 135–137.

§ 440. Būdvardžiai, kaip ir kitos linksniuojamosios kalbos dalys, turi vienaskaitos, daugiskaitos, o tarmėse ir dviskaitos formas. Būdvardžių linksniai – tie patys kaip daiktavardžių, tik paprastai nėra vokatyvo. Šią ypatybę būdvardžiai yra paėmę iš įvardžių. Išsiskiria *įjō*, f. *ē* kamienų būdvardžiai. Jie turi daugiau daiktavardiškų galūnių negu kiti būdvardžiai. Todėl šių būdvardžių vartojamas dar vokatyvas iš daiktavardžių, pvz., *medini*, *medine*, *mažyti*, *mažyte*. Kitų būdvardžių vokatyvą pavaduoja nominatyvas, pvz., *gėras*, *geràsis tėve*, *brangi*, *brangióji sesėle*.

Linksniavimo sistema – paprastesnė negu daiktavardžių, bet sudėtingesnė negu gimininių įvardžių:

<i>ō</i> kamienas: <i>gėras</i>	}	vyriškoji giminė
<i>įjō</i> kamienas: <i>žalias</i>		
<i>įjō</i> kamienas: <i>didelis</i>		
<i>u</i> kamienas: <i>platūs</i>		
<i>ā</i> kamienas: <i>gerà</i>	}	moteriškoji giminė
<i>įjā</i> kamienas: <i>žalià; plati</i>		
<i>ē</i> kamienas: <i>didelė</i>		

Vyriškosios giminės *ō* kamieno būdvardžiai turi moteriškosios giminės formas *ā*-kamienos (*gėras* : *gerà*), *įjō* kamieno būdvardžiai – *įjā*-kamienos su n. sg. galūne *-ia* (*žalias* : *žalià*), *įjō* kamieno būdvardžiai – *ē*-kamienos (*didelis* : *didelė*), o *u* kamieno būdvardžiai – *įjā*-kamienos su n. sg. galūne *-i* (*platūs* : *plati*).

Senuosiuose raštuose ir tarmėse esama dar *i* kamieno būdvardžių reliktų. Tokiais pirmiausia tyrinėtojai linkę laikyti l. sg. m. galūnę *-ime*, pvz., Daukšos postilės *didimę pulké* 157₃ 'didžiame...', *mažitelime* ... *kūnę* 62₃₅ 'mažytėliame...', *ilgiafniņę ir didėfniņę Wießpatawimę* 500₁₅ 'ilgesniame ir didesniame...', *miėlaufimę fūnuieę* 94_{46–47} 'mieliausiam...', (dalyviai) *mirßtątime kūne* 539₃₆ 'mirštančiame...', *prašo-*

*kufime Vtárnikę 202*₃₃ 'praėjusiam antradienyje', *atėisęntime pasauliie 586*₆ 'ateisiančiame...'. Dar plg. senųjų raštų ir tarmių *daūgi* 'daug' šalia n. sg. m. *daūgis*. Gali būti *i* kamieno reliktas ir žemaičių d. pl. m. galūnė *-ims*, dabar dedama visiems būdvardžiams, pvz., *baltims* 'baltiems', *platims* 'platiems' ir t. t. Plg. gimininių įvardžių l. sg. m. *šimė* 'šiamė', dial. d. pl. m. *tims* 'tiems' ir kt. (§ 425).

§ 441. Senovėje indoeuropiečiai būdvardžius linksniavo kaip atitinkamus (to paties kamieno) daiktavardžius, plg. senovės slavų n. sg. *novō rabō* 'naujas vergas', g. sg. *nova raba*, d. sg. *novu rabu*, i. sg. *novomb rabomb* ir t. t., graikų n. sg. *véos λόγος* 'naujas žodis', g. sg. *véου λόγου*, d. sg. *véφ λόφω*, a. sg. *véον λόγον* ir t. t., sanskrito n. sg. *navas aśvas* 'naujas arklis', g. sg. *navasya aśvasya*, d. sg. *navāya aśvāya*, a. sg. *navam aśvam* ir t. t. Taigi būdvardžiai turėjo nominalinę (daiktavardinę) fleksiją. Lietuvių kalboje dabar kaip daiktavardžiai (su nominaline fleksija) tebelinksniuojami tik moteriškosios giminės būdvardžiai: *gerà* kaip *šakà* (*ā* kamienas), *žalià*, *platì* kaip *valdžià*, *martì* (*jà* kamienas), *didelė* kaip *žėmė* (*ē* kamienas).

Mūsų vyriškosios giminės būdvardžius, kaip sakyta (§ 431), yra paveikęs gimininių įvardžių linksniavimas. Taigi jie dabar turi pronominalinę (įvardinę) fleksiją. Tai matyti palyginus būdvardžio, įvardžio ir daiktavardžio paradigmas:

	Vienaskaita			Daugiskaita		
N.	<i>gėras</i>	<i>kitas</i>	<i>vilkas</i>	<i>gerì</i>	<i>kitì</i>	<i>vilkai</i>
G.	<i>gėro</i>	<i>kito</i>	<i>vilko</i>	<i>gerų</i>	<i>kitų</i>	<i>vilkų</i>
D.	<i>gerám</i>	<i>kitám</i>	<i>vilkui</i>	<i>geriems</i>	<i>kitiems</i>	<i>vilkams</i>
A.	<i>gėrą</i>	<i>kitą</i>	<i>vilką</i>	<i>gerūs</i>	<i>kitūs</i>	<i>vilkūs</i>
I.	<i>gerù</i>	<i>kitù</i>	<i>vilkù</i>	<i>gerais</i>	<i>kitais</i>	<i>vilkais</i>
L.	<i>geramė</i>	<i>kitamė</i>	<i>miškė</i>	<i>geruosė</i>	<i>kituosė</i>	<i>miškuosė</i>

Dviskaita

N.-A.	<i>dù gerù</i>	<i>kitù</i>	<i>vilkù</i>
D.	<i>dviem geriem</i>	<i>kitiem</i>	<i>vilkám</i>
I.	<i>dviem geriëm</i>	<i>kitiëm</i>	<i>vilkaiñ</i>

D. sg. m. galūnė *-ám* < *-amui*, *-amu*, *-amuo*, *-ami*, *-amie*, žr. § 427. Pavyzdžiai iš senųjų raštų ir tarmių: *schwentamui wardui* MŽ 434₁₀ 'šventam...', *tewuy amžinámuy* PK 157₇₋₈ '...amžinam', *nuodemetamuy kunuy* PS I 182₃₀₋₃₁ 'nuodėmėtam (nuodėmingam)...', *Jesus...täre paraližewótamu* DP 346₃₁ '...paralyžuotam', *ik žaliāmi šilkėliu* Perlojā (liaudies dainoje) 'iki žaliojo šilkelio' (*iki* čia eina su datyvu).

L. sg. m. *-amè < *-amé* laikoma perdirbiniu iš senesnės pronominalinės galūnės *-ami*, žr. § 428. Senovinė nominalinė (daiktavardinė) galūnė *-ie* išliko žemaičių pasakymuose *tókie šáltie* ‘šaltame ore’ (iš *šáltas*; įvardis priderintas prie būdvardžio), *tókie áudrotie* ‘esant audrai’ (iš *áudrotas*) ir pan. (§ 326).

Ad. sg. m. formos senuosiuose raštuose įvairuoja: vyrauja *gerám-pi* tipas, retesnės – *geramì-pi* ir *geramimpi* tipų (plg. *tám-pi*, *tamì-pi* ir *tamimpi* § 428). Pavyzdžiai: *piktamp Herodiep* MP 52b₁₉ ‘pas piktą Eroda’, *didžiamp karalup* MP 134a₁₃ ‘pas didį karalių’, *schwentamip Mothieip* BrP II 62₇ ‘pas šventą Motiejų’, *schwentamimpi Markupi* Mž. 24₁₃₋₁₄ ‘pas šventą Morkų (jo evangelijoje)’.

N. pl. m. *-ì < *-ie* (plg. *gerie-ji*, *tiē*), žr. § 429.

D. pl. m. *-iems < -iemus*, d. du. m. *-iem < -iemu*, *-iema*, i. du. m. *-iēm < -iemì*, *-iemà*, žr. § 430. Pavyzdžiai iš senųjų raštų ir tarmių: *Seniemus* Mž. 99₈ ‘seniems’, *wifsiemus šwentiemus* DP 282₃₁ ‘visiems šventiems’, *stipriemus* PK 143₂₁ ‘stipriems’, *silpniemus sawo tarnamus* PS II 69₃₂ ‘savo silpniems tarnams’, *geriemu vaikāmu* Dievėniškės ‘geriems vaikams’, *mažtēmi vaikāmi* Zietela ‘mažiems vaikams’, *čia reikia žmogaus akima šviesiōma* Nočia ‘...šviesiomis akimis’.

§ 442. Daugelis *iļō* kamieno būdvardžių turi daiktavardines (nominalines) n. pl., d. pl. ir d.-i. du. galūnes, pvz., *mediniai*, *mediniams*, *dviem* (*dviēm*) *mediniam*. Kartais pasakomos šių būdvardžių ir d. sg., l. sg. formos su daiktavardinėmis galūnėmis: *mediniui*, *medinyje*. Plg. voc. sg. *medini* (kaip *bróli*). Tarmėse jie daug kur ištiesai linksniuojami kaip daiktavardžiai. Taip yra todėl, kad šie būdvardžiai dažnai atlieka ir daiktavardžio funkcijas arba yra tiesiog daiktavardžiai, pvz., *mediniai* ‘medžiokai, apavas mediniu padu’, *mažūtis* ‘mažas žmogus’ (bet plg. *mažūtis vyras*), *baltakāklis* ‘kas turi baltą kaklą’ (bet plg. *baltakāklis gañdras*) ir pan.

§ 443. Būdvardžių *u* kamieno fleksija išlaikyta prasčiau negu daiktavardžių. Tai matyti iš pateikiamų paradigmu (būdvardžio *u* kamieno formos išretintos):

Vienaskaita		Daugiskaita	
N.	<i>platūs sūnūs</i>	<i>plātūs súnūs</i>	
G.	<i>plataūs sūnaūs</i>	<i>plačīų sūnū</i>	
D.	<i>plačiam sūnui</i>	<i>platiems sūnūms</i>	
A.	<i>plātų sūnų</i>	<i>plačius sūnus</i>	
I.	<i>plačių sūnumi</i>	<i>plačiais sūnumis</i>	
L.	<i>plačiamė tuŗguje</i>	<i>plačiuosė tuŗguose</i>	

Dviskaita

N. *du plačiū sūnu*

D. *dviem platfem sūnūm*

I. *dviēm platiēm sūnuūn*

Iš būdvardžio paradigmos matyti, kad *u* kamieno fleksiją išlaikė tik vienaskaitos nominatyvas, genityvas, akuzatyvas ir daugiskaitos nominatyvas, plg. n. sg. lie. *platūs* ir gr. *πλατύς*, skr. *pr̥thús*, got. *hardus* 'griežtas', g. sg. lie. *plataūs* ir skr. *pr̥thōs*, a. sg. lie. *plātu* ir gr. *πλατύν*, skr. *pr̥thum*. Senovinę *u* kamieno formą, kaip jau buvo minėta, turi ir bevardės giminės nominatyvas-akuzatyvas, plg. lie. *platū* ir gr. *πλατύ*, skr. *pr̥thu*, got. *hardu*.

Visų kitų linksnių formos yra antrinės, padarytos (*i*)jõ kamieno pavyzdžiu.

§ 444. Senieji lietuvių raštai rodo, kad XVI a. *u* kamieno būdvardžių paradigma buvo dar daug sveikesnė. Tai matyti iš pateikiamų Daukšos postilės pavyzdžių:

i. sg. galūnė *-umi* (plg. *sūnumi*): *aiβkumi pawaiždu* 476₃₇ 'aiškiu pavyzdžiu', *báifumi we^aidu* 10₄₀ 'baisiu veidu', *biaurumi Węlinu* 482₂₇₋₂₈ 'bjauriu velniu', *padórumi atfákimu* 161₂ 'padoriu...', *pigumi ir platumi ...grubumi...kęlu* 90₃₉₋₄₀ 'pigiu ir plačiu...grubiu...', *faldumi... kwapu* 101₄ 'saldžiu...';

1. sg. *-ume* (*-me* iš įvardžių paradigmos, plg. *õ* kamieno būdvardžių 1. sg. formą *gerame*): *aiβkume* ir *βwiefume regéiime* 596₆ 'aiškiamie ir šviesiamie...', *brągume daikté* 197₄₅ 'brangiame...', *ne láimume ámže* 573₂₆ 'nelaimingame amžiuje';

g. pl. *-ų* (po kieto priebalsio, plg. *sūnų*): *méilaβirdų darbę* 274₃₁ 'mielaširdžių...', *βwiesų ráftų* 345₂₇ 'šviesių...';

d. pl. *-umus* (plg. *sūnumus*): *priéβumus daiktámus* 573₃₄ 'priešingiems...' (n. sg. *priešus*), *βwiefúmus daiktámus* 226₂₆ 'šviesiems...', *támsumus burfinikámus* 156₄₉ 'tamsiems bendrininkams';

a. pl. *-us* (po kieto priebalsio, plg. *sūnus*): *dáiktus... nóri turet gražus* 198₉ '...gražius', *dúdamas múmus βwiefús... pawáizdus* 330₂₉ '...mums šviesius... pavyzdžius';

i. pl. *-umis* (plg. *sūnumis*): *báifumis žódžeis* 526_{a24} 'baisiais...', *kuršai mus...necžistays ir biáurumis dáro* 54₂₉₋₃₀ '...nešvariais ir bjauriais...', *nufižęminimas... drąsumis ne dáro* 613₃₆ '...drąsiais...', *gražumis žódžeis* 303₁₅ 'gražiais...', *búkime kántrumis* 413₃₄ '...kantriais', *su lígumis* 291₁₆ 'su lygiais', *idánt... rómumis ir kántrumis butúmbime* 299₁₆ '...ramiais (n. sg. *romus*) ir kantriais...', *faldumis žódžeis* 365₈₋₉

‘saldžiais...’, *tąkumis balfais* 9₁₁ ‘tankiais...’, *teifumis sūdais* 285₄₁ ‘teisiais (teisingais) teismais’.

Nėra tik d. sg. **platum* (*ui*) ‘plačiam’ ir l. pl. **platusē* ‘plačiuose’. Visi kiti vienaskaitos ir daugiskaitos linksniai turi *u* kamieno formas.

Iš dabartinių tarmių daugiausia *u* kamieno paradigmos relikty išlaikė rytų Lietuvos šnektos. Čia dar daug kur galima išgirsti vartojant *u*-kaminę vienaskaitos instrumentaliao formą, pvz., *su platum diržū* ‘su plačiu...’, *su rūgštum pienu* ‘su rūgščiu...’ ir pan.

Vakarų Lietuvoje, priešingai, *u* kamieno fleksijos yra dar mažiau negu bendrinės kalbos paradigmoje. Žemaičiai jau sako ir g. sg. *plāčio* ‘plaus’, a. sg. *plāčią* (taria *plāčę*/*plātę*) arba *plātī* ‘platų’, n. pl. *plati* ‘platūs’ (plg. *žālio*, *žāliq* resp. *didī*, *žali*).

§ 445. Greitesnį *u* kamieno fleksijos nykimą būdvardžių paradigmoje negu daiktavardžių lėmė *iā*-kaminė moteriškosios giminės atitikmenų įtaka. Juk, pavyzdžiui, šalia moteriškosios giminės vienaskaitos instrumentalių *didžiā*, *žaliā* turime vyriškosios giminės atitikmenis *didžiū*, *žaliū*. Dėl sistemos ir šalia moteriškosios giminės formų *gražiā*, *plačiā* atsirado vyriškosios giminės atitikmenys *gražiū*, *plačiū* vietoj senovinių formų *grāžumī*, *platumī*. Dėl to būdvardžių paradigmoje *u* kamieno fleksiją pakeičia ne *ō* kamieno galūnės kaip daiktavardžio paradigmoje (pvz., *dangūsē*→*danguosē*), bet (*i*)*iō* kamieno, pvz., *plačiām*, *plačiū*, *plačiamē*, *plačiū*, *plačiūs*, *plačiaīs*, *plačiuosē* (kaip *didžiām*, *didžiū*, *didžiamē*, *didžiū*, *didžiūs*, *didžiaīs*, *didžiuosē*). Panašų reiškinį pastebime ir gotų kalboje, plg. d. sg. *hardjamma* ‘griežtam’ šalia n. sg. *hardus*. Tačiau rytų Lietuvos tarmėse vietomis vartojamos (paprastai kaip gretiminės) ir *ō* kamieno formos: sakoma, pvz., *plātām* ‘plačiam’, *plātū* ‘plačiu’, *plātāmē* ‘plačiame’, *plātū* ‘plačiu’, *plātūs* ‘plačius’, *plātāīs* ‘plačiais’, *plātuosē* ‘plačiuose’ (plg. *gerām*, *gerū*, *gerāmē*, *gerū*, *gerūs*, *gerāīs*, *geruosē*). Čia skiriamos vyriškosios ir moteriškosios giminės daugiskaitos genityvo formos: masc. *plātū*, *gardū*, *kartū*, *pigū*, *saldū*, f. *plāčiū*, *gardžiū*, *karčiū*, *pigiū*, *saldžiū*.

Įvardžiuotinių būdvardžių paradigmoje dėl asimiliacinės *iō*-kamienio antrojo dėmens (plg. įvardį *jīs*, g. sg. *jō*) įtakos *u*-kaminė fleksija dar labiau apnyko, pvz., g. sg. *plāčio-jo* (šalia *plātāūs*), n. pl. *plātīe-ji* (šalia *plātūs*). Plg. *žālio-jo*, *žālīe-ji*. Senovinę *u* kamieno formą beišlaikė tik vienaskaitos nominatyvas ir akuzatyvas, pvz., *plātūs-is*, *plātū-ji*. Tarmėse ir šios ne visur išlaikomos: žemaičiai jau sako *plāčiasīs* (taria *plātēsīs*), a. sg. *plāčiąjī* arba *plātījī* (plg. *žaliāsīs*, *žāliqjī*/*didījī*).

§ 446. Nors būdvardžių *u* kamieno fleksija labai apnykusi, bet šiam linksniavimo tipui priklausančių žodžių skaičius, priešingai negu daiktavardžių, ne mažėja, bet nuolat didėja. Tai labai produktyvus dabarti-

nės lietuvių kalbos vyriškosios giminės būdvardžių linksniavimo tipas. Senieji raštai rodo, kad dalis dabartinių *u* kamieno būdvardžių anksčiau priklausė *ō* kamieniui, pvz.: aštras ‘aštrus’ (plg. *aβtras wīzius* DP 273₆ ‘aštrus žvilgsnis’), bjauras ‘bjaurus’ (g. sg. *grieka... biauraia* Mž. 41₄, plg. žemaičių *tókie bjaūrie* ‘bjauriame ore’), gailas ‘gailus, aštrus’ (*lieβuwij tur gaila* Mž. 401₁₀), pigas ‘pigus’ (*dayktas... pigas* PS II 62₁₋₂, plg. adv. *bepiga*), puikas ‘puikus’ (*anas ira puykas* PS II 20₇ ‘jis yra puikus’), romas ‘romus’ (*idant Bifkupas butu... ramos* Mž. 29₁₃ ‘kad vyskupas būtų ...romus’), smulkas ‘smulkus’ (i. sg. m. *grudeliu smulku* PS I 309₈ ‘smulkiu grūdeliu’), stipras ‘stiprus’ (*Tu Wieβpatie ...efsi...ftipras* PS I 114₇), vėlas ‘vėlus’ (plg. adv. *vėlai*) ir kt. Rytų Lietuvoje ir dabar dar tebevertojamos šių ir kai kurių kitų bendrinės kalbos *u* kamieno būdvardžių *ō*-kamienės formos. Mažvydo raštai ir Slavočinskio giesmynas rodo, kad anksčiau bent dalies jų būta ir vakarų Lietuvoje. Dabar vakarų Lietuvos tarmėse, ypač žemaičių šnektose, *ō* kamienas yra dar labiau negu bendrinėje kalboje perėjęs į *u* kamieną: čia sakoma, pvz., ir *lengvūs* ‘lengvas’, *lētūs* ‘lėtas’, *linksmūs* ‘linksmas’, *šviežūs* ‘šviežias’. Pastarasis žodis (skolinys), kaip ir bendrinės kalbos *aktualūs* tipo *u*-kamienės tarptautinių žodžių formos, aiškiausiai rodo šio būdvardžių linksniavimo tipo gajumą bei produktyvumą.

Latvių kalboje, priešingai, *u* kamieno būdvardžiai visai išnyko, ištisai perėjo į *iō* kamieną, plg. *plašs* < **platjas* ‘platus’ (plg. lie. dial. *plāčias*), *dziļš* < **giljas* ‘gilus’ ir kt. Prūsų tekstuose būdvardžių *u* kamieno formų taip pat nedaug, pvz., *āūgus* ‘šykštus’, a. sg. *polligun* ‘panašu’, n.-a. n. *poligu* ‘panašu’. Neproduktyvūs arba išnykę jie ir kitose indoeuropiečių kalbose, pvz., slavai teturi tik tam tikras liekanas.

Lietuvių kalbos *u* kamieno būdvardžių populiarumo bei produktyvumo priežastys nėra gerai iširtos. Manoma, kad anksčiau būta nemaža tos pačios šaknies *ō* kamieno daiktavardžių ir būdvardžių; pvz., *lābas* ‘turtas, gėrybė’ ir *lābas*, -à ‘geras, -a’. Vengiant dviejų kalbos dalių homonimijos, būdvardžius ilgainiui imta versti *u*-kamieniais. Bet visiško tikrumo anaipatol nėra. Plačiau apie būdvardžių *u* kamieną dar žr. S k a r d ž i u s Žodž. dar. 33–35, 55–59, Arumaa leidinyje Årsbok 1948–1949 av Slaviska Institutet vid Lunds Universitet 24–105, Endzelynas Gars. ir form. 135–137, Zinkevičius Iv. būdv. 57–64 ir Liet. dial. 272–275, Stang Vergleich. Gram. 261–262, Palionis Liter. kalb. 110–111, 113.

§ 447. Šalia vyriškosios giminės *u* kamieno moteriškosios giminės būdvardžiai lietuvių kalboje turi *iā* kamieną, plg. *plati*, pl. *plāč-ios* šalia n. sg. m. *platūs*. Taigi moteriškosios giminės formoms padaryti panaudotas ne visas kamienas *platu-* (plg., sanskrito *pr̥thvī* < **pr̥thu-ī*), bet tik *plat-*,

t. y. be kamiengalio *-u-*, plg. gotų a. sg. f. *þursja* šalia n. sg. m. *þursus*, graikų f. *πόλη* šalia m. *πόλις*. Išplitus vyriškosios giminės *u* kamienui, populiarios tapo ir mūsų moteriškosios giminės *iā* kamieno formos su n. sg. galūne *-i < *-f* (plg. s. raštų *platý-jī*, dial. *platý-ja*, skr. *prthvī* § 316).

Šalia vyriškosios giminės *iīð* kamieno moteriškoji giminė turi *ē* kamieno formas, pvz., *didelis: didelė, medinis: medinė*. Senovėje *ē*-kamienes moteriškosios giminės formas turėjo ir būdvardis *dīdis*. Buvo linksniuojama: *dīdē, dīdēs, dīdei, dīdē* ir t. t. Ilgainiui šias formas ėmė stumti iš vartosenos *iā*-kamieniai variantai: g. sg. *didžios, didžiai, didžių* ir t. t. (plg. *žaliōs* šalia *žālio* ir kt.). Jau senuosiuose raštuose buvo mišri šio būdvardžio moteriškosios giminės paradigma, plg. Daukšos postilės n. sg. *dide dienā* 7₃₅ || *didžia* (*žymė*) 303₇, a. pl. *didės dōwanas* 32₁₈ || *didžes...dōwanas* 562₁. Dabar būdvardis *didis*, f. *didė* labiau būdingas vakarų aukštaičiams, kitur populiarios tik jo įvardžiutinės ir aukštesniojo bei aukščiausiojo laipsnio formos (*didýsis, didēsnis, didžiāusias*).

§ 448. Dviskiemenius būdvardžius dabar paprastai kirčiuojame pagal III arba IV kirčiuotes, t. y. traktuojame kaip oksitonus. Barito ninio kirčiavimo bendrinėje kalboje kaip ir nebėra. Tačiau kirčiuoti senieji raštai (Daukšos postilė, 1605 m. katekizmas) ir dabartinės tarmės (daugiausia rytų Lietuvos) rodo, kad dar palyginti neseniai būta ir baritonų būdvardžių, pvz., kirčiuota *aiškus, baltas, -a* (plg. la. *balts*), *brāngus, -i, dōsnus, -i, gāusus, -i, grýnas, -a, júodas, -a* (plg. la. *juōds*), *lýgus, -i, ráiškus, -i, rústus, -i, skáistus, -i, támsus, -i, tánkus, -i, véikus, -i* (I kirč.) ir *bašus, -i, bjaūrus, -i, dailus, -i, drāsus, -i, kañtrus, -i, smařkus, -i, tešus, -i* (II kirč.).

Linkstama manyti, kad baritonams virsti oksitonais padėjo pronominalinės fleksijos atsiradimas būdvardžių paradigmose bei apskritai įvardžių įtaka: pagal *anám, anamė, aniems* imta kirčiuoti ir *aiškiám* (daiktavardinė forma būtų **aiškiui*), *aiškiamė, aiškiems*. Plg. tarminį kirčiavimą d. sg. f. *baltái* vietoj *báltai* dėl masc. *baltám* įtakos ir bendrinės kalbos *tái* vietoj senesnio kirčiavimo *taī* (tarmėse tebėra išlaikytas cirkumfleksas) dėl *tám*.

Endzelynas Gars. ir form. 131–137, Otrębski Gramatyka III 86–110, Valec-kienė LKG I 474–493, Stang Vergleich. Gram. 258–262, Zinkevičius Liet. dial. 268–275.

1. Ką žinote apie būdvardžių bevardę giminę? (§ 272, 439).
2. Kuriose tarmėse ji gyviausiai vartojama ir kuriose jau baigia išnykti? (§ 439).
3. Kuo bevardės giminės forma neretai pakeičiama žemaičių tarmėje? (§ 439).
4. Kas rodo, kad *u* kamieno būdvardžių n.-a. n. galūnė *-u* yra labai sena? (§ 439).
5. Kokias žinote *ð* kamieno būdvardžių n.-a. n. galūnės *-a* kilmės hipotezes? (§ 273, 439).
6. Kokias turime *i* kamieno fleksijos liekanas? (§ 440).
7. Kaip iš seno indoeuropiečių kalbose buvo linksniuojami būdvardžiai? (§ 441).

8. Kaip pakito vyriškosios giminės būdvardžių linksniavimas lietuvių (ir apskritai baltų) kalboje? (§ 431, 441).
9. Papasakokite pronominalinės d. sg. m. galūnės *-am* istoriją (§ 427, 441).
10. Ką žinote apie l. sg. m. fleksijos kilmę? (§ 428, 441).
11. Kas rodo, kad n. pl. m. *geri* kilo iš **gerie*? (§ 429, 441).
12. Paaiškinkite d. pl. m. galūnės *-iems* kilmę (§ 430, 441).
13. Kodėl daugelis *ijō* kamieno būdvardžių turi nominalines galūnes? (§ 442).
14. Kurie linksniai bendrinės kalbos *u* kamieno būdvardžių paradigmoje išlaikė senovines *u*-kamienės galūnes? (§ 443).
15. Kurie šių būdvardžių linksniai turėjo *u*-kamienės formas XVI amžiuje? Išlinksniuokite senoviškai būdvardį *platus* (§ 444).
16. Kaip *u*-kamienė būdvardžių fleksija išliko dabartinėse tarmėse? (§ 444).
17. Kodėl *u* kamieno fleksiją būdvardžiai išlaikė prasčiau negu daiktavardžiai? (§ 445).
18. Kodėl būdvardžių paradigmos *u* kamieno fleksija keičiama *jō*-kamienne, o ne *ō*-kamienne kaip daiktavardžiuose? (§ 445).
19. Kaip aiškintinas greitesnis *u* kamieno fleksijos nykimas įvardžiuotiniuose būdvardžiuose? (§ 445).
20. Kuriuos žinote **u₂* kamieno būdvardžius, anksčiau linksniuotus kaip *ō*-kamienius? (§ 446).
21. Kaip aiškinamos *u* kamieno būdvardžių lietuvių kalboje produktyvumo priežastys? (§ 446).
22. Paaiškinkite n. sg. f. formos *plati* kilmę bei raidą (§ 447).
23. Kaip seniau buvo linksniuojama būdvardžio *didis* moteriškoji giminė? (§ 447).
24. Kas ištiko baritoninį būdvardžių kirčiavimą? (§ 448).
25. Pasakykite kelis baritoninio būdvardžių kirčiavimo pavyzdžius (§ 448).
26. Kaip linkstama aiškinti baritonų virtimą oksitonais? (§ 448).

Laipsniavimas

§ 449. Aukštesnįjį laipsnį, arba komparatyvą, lietuviai daro su priesaga *-esn(is)*, pvz., *gerėsnis*, f. *gerėsné*. Kitos baltų kalbos tokios priesagos neturi. Latviai tam reikalui vartoja priesagą *-āka-* (= lie. *-ōka-*), pvz., *labāks* ‘geresnis’. Plg. lie. *gerōkas*. Seniausiuose kitų indoeuropiečių kalbų paminkluose aukštesniojo laipsnio daryba kiek įvairuoja. Indoiranėnų, lotynų ir keltų kalbos rodo iš seno komparatyvą (aukštesnįjį laipsnį) turėjus priesagą **-jēs/*-jōs*, pvz., skr. *san-yas*, lot. *sen-ior* (*-ior* iš **-jōs*), air. *sin-iu* (*-iu* iš **-jōs*) ‘senesnis’. Toji pati priesaga slypi ir s. sl. formoje (neutr.) *bol-je* ‘didesnis, daugiau’.

Lietuvių priesaga *-ennis* yra sudėtinė (*-es-n-is*). Jos pirmasis dėmuo *-es-* kildinamas iš ide. **-jēs*. Jis buvęs išplėstas formantu *-n-*. Tasai formantas vėlesnės kilmės, jis priaugo tik kai kuriose kalbose, pvz., got. *bat-iz-in-* ‘geresnis’. Latvių kalboje priesaga *-ennis* būtų virtusi sunkiai išstariama **-ešņš*, galbūt todėl pakeista *-āka-*. Prūsų tekstuose esama formų, rodančių **-jēs-* (?)

arba *-is (su silpnuoju vokalizmo laipsniu), pvz., *muisieson* 'didesnis', adv. *tālis* 'toliau'.

Šalia ide. *-īš/*-īšs komparatyvui sudaryti senų senovėje būta ir priesagos *-tērō/*-tōrō-, pvz., skr. *tavas-taras* 'stipresnis'. Ji laikoma antrine ir manoma, kad iš pradžių turėjusi dviejų sąvokų priešpriešos reikšmę. Tokią reikšmę ji išlaikė ir lietuvių kalboje, pvz., *pāstaras* (*ankstesnio* priešprieša), *añtras* < *añtaras* (*pirmo* priešprieša), *katrās* < *katarās* (klausiant apie vieną iš dviejų). Tačiau aukštesniajam laipsniui reikšti ši priesaga lietuvių (ir kitose baltų kalbose) neįsigalėjo.

§ 450. Vyriškosios giminės aukštesniojo laipsnio būdvardžiai linkniuojami pagal *iǝ* kamieno paradigmą. Seniau jie priklausė *i* kamieniui. Tai rodo senųjų raštų n.-a. n. formos su *-esn(i)*, pvz., *Gerėsnig* DP 85₃₀ < *geresni-gi*, *giarefni* DP 516₂, *giarefn'* DP 518₁₄ 'geriau', ir l. sg. formos su galūne *-ime*, pvz., *mažefnime* DP 538₄₉ 'mažesniame', *didefnime* DP 80₃₈ 'didesniame'. Moteriškosios giminės formos priklauso *ē* kamieniui. Tarmėse vietomis dėl *ē* ir *iǝ* kamienų mišimo (§ 315) turimos ir (paprastai gretiminės) *iǝ* kamieno formos, pvz., *baltēsniōs* (ir *baltēsnios*, *baltēsnios*), *baltēsniō(j)ė*, *baltēsnióms*.

Aukštesniojo laipsnio būdvardžiai kirčiuojami (net bendrinėje kalboje) dvejopai: pagal II ir pagal IV kirčiuotę. Bet toks kirčiavimas nėra senas. Daukša vienus aukštesniojo laipsnio būdvardžius (baritonus) dar neretai kirčiavo šaknyje, o kitus (oksitonus) – priesagoje, pvz., *bjaūresnis*, *brāngesnis*, *drāsesnis*, *suñkesnis*, *tānkesnis* (plg. *bjaūrus*, *brāngus*, *drāsus*, *suñkus*, *tānkus*) ir *dažnēsnis*, *didēsnis*, *gerēsnis*, *mažēsnis*, *silpnēsnis*, *žemēsnis* (pagal II kirčiuotę). Šaknies kirčiavimas dabar jau visai išnykęs. Plačiausiai apibendrintas priesagos *-ėsnis* (su pailgėjusiu po kirčiu trumpuoju balsiu) kirtis resp. II kirčiuotė, kuri daug kur pereina į IV kirčiuotę. Priesagos variantui *-ėsnis* (su nepailgėjusiu kirčiuotu *e*) pradžią davė atkeltinis kirtis. Jis įsigalėjo didelėje vakarų ir pietų aukštaičių tarmių dalyje ir tapo bendrinės kalbos norma.

§ 451. Kaip tam tikras aukštesniojo laipsnio variantas turimi vadina mieji aukštėlėsniojo laipsnio būdvardžiai, padaromi su priesaga *-ėl-ėsnis*, f. *-ėl-ėsnė*, pvz., *gerėlėsnis*, *gerėlėsnė*. Čia prieš aukštesniojo laipsnio priesagą *-ėsnis* pridėta deminutyvinė priesaga *-ėl-*, plg. *dobil-ėlis*. Tarmėse būna ir priesaga *-el-ėsnis*, f. *-el-ėsnė*, pvz., *gerelėsnis*, *gerelėsnė*, su deminutyvinės priesagos variantu *-el-*, plg. *bern-ėlis*. Aukštėlesniojo laipsnio būdvardžiai labiausiai vartojami rytų Lietuvoje, pasitaiko ir bendrinėje kalboje. Bet čia neretai linkstama tą patį pasakyti aprašomuoju būdu, pvz., *truputį* (*truputėlį*, *trupučiuoką*) *gerėsnis* arba *kiek* (*bent kiek*, *šiek tiek*, *tik tik*, *vōs vōs*, *ne ką*) *gerėsnis* ir pan.

Aukštesniajam laipsniui sustiprinti plačiai vartojami įvairūs žodeliai, kuriais žymimas didesnis ypatybės kiekis, pvz., *dár gerèsnis*, *daūg didèsnis*, *kuō gražèsnis* ir pan.

Endzelynas Gars. ir form. 137–138, Otrębski Gramatyka III 125–129, Va-leckienė LKG I 515–521 ir KK 7 71–73, Stang Vergleich. Gram. 267–268, Zinke-vičius Liet. dial. 275–276, Szemerényi Einführung 178–184, Skardžius Daukš. akc. 166–169 ir Kirčiavim. 66–67.

§ 452. Aukščiausiajį laipsnį, arba superliatývą, lietuviai daro su priesaga *-iaús* (*ias*), pvz., *geriausias*, f. *geriausia*. Tai specifinė lietuvių kalbos priesaga. Jos neturi ne tik kitos baltų, bet ir apskritai indoeuropiečių kalbos. Latviai aukščiausiajį laipsnį daro su *vis* (< g. pl. *visu* ‘visų’) + aukštesniojo laipsnio forma (paprastai įvardžiutinė), pvz., *vismazākais* ‘mažiausias’. Prūsų tekstuose tam reikalui vartojamas žodelis *uckα* (skaityk *uka* : got. *auhuma* ‘aukštesnis’, dėl reikšmės plg. sl. *na-jb* iš *na* ‘ant’) + nelyginamojo arba aukštesniojo laipsnio būdvardis, pvz., *ucka isarwiskai* ‘ištikimiausiai’, *ucka kuslaisin* ‘silpniausiai’.

Visos šios baltų kalbų formos nėra senoviniai veldiniai. Seniausi kitų indoeuropiečių kalbų paminklai rodo, kad superliatývui reikšti iš seno buvo vartojama priesaga **-isto-*, išvesta iš komparatyvo priesagos silpnojo laipsnio (*-is-*) su formantu *-t-*, pvz., gr. ἡδ-ιστο-ς, skr. *svād-iṣṭha-s*, got. *sūt-ist-s* ‘saldžiausias’. Tam reikalui buvo dar vartojama (kaip antrinė) ir priesaga **-mō-*, pvz., skr. *apamás*, lot. *postumus* ‘paskutinis’. Jos reliktų kalbininkai randa prūsų kalboje, pvz., a. sg. *aukctimmien* ‘aukščiausiajį’ iš **auk(s)timas*. Lietuvių kalboje ši priesaga aukščiausiojo laipsnio nereiškia, pvz., ją turi būdvardžiai *tólimas*, *ařtimas*, *svėtimas*.

Lietuvių priesagos *-iausias* kilmė neaiški. Yra sukurta įvairių hipotezių. Vieni tyrinėtojai mano, kad *geriausias* išvesta išrieveiksmių aukštesniojo laipsnio *geriaūs*. Priesagą *-iaus* jie kildina iš **-ē-īōs* (plg. aukštesniojo laipsnio **-īōs*), bet čia susiduriama su nemažais fonetiniais sunkumais. Kiti *-iaus-* (*ias*) sieja su slavų *-uch-*, pvz., č. *hrdouš* ‘išdidus žmogus’, l. *leniuch* ‘tinginys’. Bet ir slavų priesagos *-uch-* kilmė nelengvai išaiškinama. E. Frenkelis *-iaus-ias* < **-eus-* sieja su graikų priesaga *-εύς*, dedama prie aukščiausiojo laipsnio formų, pvz., ἀριστεύς iš ἀριστος ‘geriausias’. Neseniai suomių kalbininkas K. Liukonenas paskelbė naują aiškinimą, pagal kurį aukščiausiojo laipsnio formų pagrinde glūdi senovinis *u* kamieno būdvardžių lokatyvas su galūne **-ēu*. Baltų būdvardžio **tālus* (= lie. *tolūs*) lokatyvas **tālēu* (iš čia esąs lie. *toliaū*) buvęs išplėstas santykiniu įvardžiu *jis*, taigi **tālēu-jis* > **toliájus*, kuris pagal *daugujėsis* šalia *daugujėjis* modelį virtęs *toliáusis*.

§ 453. Vyriškosios giminės aukščiausiojo laipsnio būdvardžiai dabar linksniuojami pagal *įd* kamieno paradigimą. Tarmėse ir senuosiuose raštuose plačiai vartojamos n. sg. ir a. sg. formos su *iđ* kamieno galūnėmis *-is*, *-i*, pvz., *geriaúsis*, *geriaúsi* (žemaičiai *-is* balsio neplatina). Pažymėtina, kad senuosiuose raštuose (vietomis ir dabar tarmėse) paplitusi a. sg. galūnė *-i* šalia n. sg. galūnės *-ias*, taigi *geriaúsi* šalia *geriaúsi*. Senųjų raštų lokatyvas su galūne *-ime*, pvz., *miélaufimę* DP 94₄₆₋₄₇ 'mieliausiamė', *šwencžeušimę* DP 40₆ 'švenčiausiamė', leidžia manyti, kad praeityje būta *i* kamieno paradigmos. Taigi senųjų raštų n. sg. galūnė *-is* ir a. sg. *-i* galėtų būti senovinio *i* linksniavimo liekana. Moteriškosios giminės būdvardžiai bendrinėje kalboje turi *ia* kamieno fleksiją. Tarmėse šalia vyriškosios giminės n. sg. *-is* pagal *didelis* : *didelė* modelį atsirado ir *ē*-kamenės formos, pvz., *geriaúsė* 'geriausia'.

Aukščiausiojo laipsnio būdvardžiai dabar turi pastovų priesagos kirtį: *geriaúsi*, *-io*, *-iam*... Daukšos raštai rodo, kad seniau iš baritonų būdvardžių padarytos formos išlaikydavo šaknies kirtį, pvz., *brángiausias*, *švánkiausias*, *výriausias* šalia *aukščiáusias*, *geriaúsi*.

Aukščiausiajam laipsniui sustiprinti dabar vartojami įvairūs žodeliai, kuriais žymimas didžiausias ypatybės kiekis, pvz., *kuō geriaúsi*, *pàts* (*pat-sai*) *didžiaúsi*, *visų doriaúsi* ir pan. Aukščiausiojo laipsnio forma kartais gali būti pakeičiama ir įvardžiuotiniu būdvardžiu, pvz., *pàts didýsis*, *visų geràsis* ir t. t. Vietoj stiprinamųjų žodelių taip pat gali eiti būdvardžio g. pl. forma, pvz., *gerų geriaúsi*.

Endzelynas Gars. ir form. 138, Frenkelis Balt. kalb. 31–32, Otrębski Gramatyka III 129–133, Valeckienė LKG I 521–525, Stang Vergleich. Gram. 269–270, Zinkevičius Liet. dial. 276–277, Szemerényi Einführung 178–184, Liukkonen ScSl XXII 179–186, Skardžius Daukš. akc. 169–171 ir Kirčiavim. 67, Klimavičius K IV 159–170, Hofmann E. Ausdrucksverstärkung. Göttingen, 1930.

1. Kaip aiškinama būdvardžių aukštesniojo laipsnio priesagos *-esnis* kilmė? (§ 449).

2. Kokios priesagos vartojamos aukštesniojo laipsnio būdvardžiams sudaryti seniausiuose idoeuropiečių kalbų paminkluose? (§ 449).

3. Kaip aukštesniojo laipsnio būdvardžius darosi latvių kalba? (§ 449).

4. Kaip dabar linksniuojami aukštesniojo laipsnio vyriškosios giminės būdvardžiai ir kokią fleksiją jie turėjo anksčiau? (§ 450).

5. Ką žinote apie aukštesniojo laipsnio moteriškosios giminės būdvardžių linksniavimą? (§ 450).

6. Kaip dabar kirčiuojami aukštesniojo laipsnio būdvardžiai ir kaip jie buvo kirčiuojami senovėje? (§ 450).

7. Ką žinote apie aukštesniojo laipsnio būdvardžius ir kitus aukštesniojo laipsnio variantus? (§ 451).

8. Kokios jums žinomos aukščiausiojo laipsnio būdvardžių priesagos *-iausias* kilmės hipotezės? (§ 452).

9. Kaip aukščiausiasį būdvardžių laipsnį reiškia latviai? (§ 452).

10. Kaip šis laipsnis buvo reiškiamas senovėje indoeuropiečių kalbose? (§ 452).

11. Kaip dabar linksniuojami aukščiausiojo laipsnio vyriškosios giminės būdvardžiai ir kokią fleksiją, manoma, jie yra turėję senovėje? (§ 453).

12. Ką žinote apie aukščiausiojo laipsnio moteriškosios giminės būdvardžių linksnivimą tarmėse? (§ 453).

13. Kaip kirčiuojami aukščiausiojo laipsnio būdvardžiai ir koks buvo jų kirčiavimas senovėje? (§ 453).

14. Kokiais žodeliais sustiprinami aukščiausiojo laipsnio būdvardžiai ir kuo tie žodeliai kartais pakeičiami? (§ 453).

[vardžiuotiniai būdvardžiai

§ 454. Be paprastųjų būdvardžių, lietuvių kalba turi ir įvardžiuotinius. Jie susidarė iš paprastųjų ir enklitiškai priaugusio įvardžio *jis*, f. *ji* formų. Kai kurie linksniai tebėra iki šiol išlaikę aiškia pirmąją darybą: abu įvardžiuotinio būdvardžio dėmenys nesiskiria nuo atitinkamų paprastojo būdvardžio ir įvardžio *jis*, *ji* formų, pvz., g. sg. m. *gėrojo* (plg. *gėro + jō*), a. sg. m. *gėrajį*, f. *gėrają* (plg. *gėrą + jī*, f. *gėrą + jā*), g. pl. *gerūjų* (plg. *gerū + jū*). Tačiau kitų linksnių pirmąją darybą užtemdė tam tikri fonetiniai ir morfologiniai procesai. Pvz., g. sg. f. *gerōsios* ir i. pl. m. *geraisiais* formų antrasis dėmuo neteko pirmojo garso – joto (tariame *gerōšos*, *geraisėis*), plg. *gerōs + jōs*, *gerais + jais*. D. pl. formos *geriesiems*, f. *gerōsioms* ne tik neturi antrojo dėmens *j-*, bet ir iš pirmojo dėmens išnyko priebalsis *m*, plg. *geriems + jiems*, *gerōms + jōms*. Ši *m* dar išlaikė tarmės, pvz., *geriemsiems* ‘geriesiems’, *gerōmsioms* ‘gerosioms’. Lokatyvo formos *gerājame*, f. *gerōjoje*, pl. *geruōsiuose*, f. *gerōsiose* ir instrumentalis *gerōsiomis* labiausiai pakito: čia pirmojo dėmens fleksijos, galima sakyti, nebėra.

Senieji raštai rodo, kad XVI–XVII a. lietuviai vartojo įvardžiuotinių būdvardžių formas, kurių pirmąją darybą buvo dar gerokai aiškesnė. Net minėtos lokatyvo ir instrumentalio formos tada dar buvo išlaikiusios sveikas abiejų dėmenų galūnes. Buvo sakoma l. sg. m. *geramėjame* ‘gerajame’, f. *gerojėje* ‘gerojoje’, l. pl. m. *geruosėjuose* ‘geruosiuose’, f. *gerosėjose* ‘gerosiose’, i. pl. f. *geromisjomis* ar *geromfisiomis* ‘gerosiomis’. Įvardžio apsaugotos šiose formose tebebuvo išlikusios sveikos būdvardžio galūnės **-amė*, **-ojė*, **-uosė*, **-osė*, gal ir **-omf* (pastarąją iš rašybos sunku nustatyti).

Pateikiame nurodytų formų pavyzdžių pluoštelį iš senųjų raštų: *Sacramentas nauiemėieme Testamente... jra jstatimas nūg Dieva pafskirtas*

MT 114₆ ‘...naujajame...’ (= *naujamejame*), *Guddai ir Grękai... Sakramentą wieną kártą didimėiime czetwergė páþwęstą lāiko baþniczioi* DP 139₃₇ ‘...didžiajame ketvirtadienyje...’ (= *didimėjime*), *Dwafia þwętdii...tikroiėioie dūmoie...dūft tikrą páþintį* DP 417₃₆ ‘...tikrojoje mintyje...’ (= *tikrojėje*), *to senūseiuþe rástūþe niekad butumbime nefkaitę* DP 551₁₀₋₁₁ ‘to senuosiuose raštuose niekad būtume neskaitę’ (= *senuosėjuose*), *idánt’...þinótumbite, kurié yra lóbiei garbes Téwainumo io þw étūsėiūþe* DP 190₂₀ ‘...šventuosiuose’ (= *šventuosėjuose*), *gándþeus þimtą kárttų numirt’, o neþ išg náuio pirmomþsiomis nūdememis paþėift’ Diéwą* DP 188₄₂ ‘...pirmosiomis nuodėmėmis...’ (= *pirmomþsiomis?*), *þę pigái to priwėþimę ir Kronikomis, þenomįþsiomis fundaciómis ir priwiliomis baþniçzių Biþkupų* DP 443₁₄ ‘...senosiomis...’ (= *senomþsiomis?*).

§ 455. Postpozicinių lokatyvų atsiradimo epochoje abu įvardžiuotinio būdvardžio dėmenys – būdvardis ir įvardis – dar tebebuvo nesuaugę į vieną žodį, nes postpozicija lipo prie abiejų žodžių galūnių. Plg. nurodytus senųjų raštų inesyvus *geramėjame* < **geram-én* + **jam-én*, f. *gerojėje* < **gerāi-én* + **jāi-én*, pl. *geruosėjuose* < **geruos-én* + **juos-én*, f. *gerosėjose* < **gerās-én* + **jās-én*. Pateikiame senųjų raštų ir tarminių pavyzdžių su kitais postpoziciniais lokatyvais, turinčiais postpoziciją prie abiejų dėmenų galūnių:

iliatyvas: *nè tōn ūliçiōn sen ōnjon, āle tōn ūliçiōn naujōnjon* Gerveciai (Arumaa Texte 9₂₃) ‘ne į tą gatvę senąją, bet į tą gatvę naująją’ (iš **naujān-na* + **jān-na*), *ik’ kōlei tie notgrīþ Baþniçzion’ tikronāion’...ik’ tolei...nei iþmanis, nei apþwalgis to, ką męþ āiþkei rėgimę* DP 403₂ ‘iki kol tie nesugrįš į bažnyčią tikrąją...’;

adesyvas: *prāþo āni durnāmpiamp Janūkip, kād ānas dastōt ūgnies* Lazūnai (Arumaa Untersuch. 98₃₃) ‘prašo jie kvailiojo Jonuko (kreipėsi į kvailųjį Jonuką)...’ (iš *durnām-pi* + *jām-pi*), *rāþo gōdnas gasudār(i)us, kād āþ itap dideliāpiap zmėjāp išregžtau* Lazūnai (Arumaa Untersuch. 98₃₅) ‘...prie šitos didžiosios gyvatės išžvalgyčiau’ (dial. -āp iš -āip, taigi *delidiā-pi* + *jāi-pi*);

aliatyvas: *Powilas atgraþin mus apreikþchtopiop þodçþop* MT 172a₁₅ ‘...prie apreikštojo žodžio’ (= *apreikþto-pi* + *jo-pi*), *Sunus Diewa mus pirmopiop jstatimop attrauke* MT 230a₁₀ ‘...prie pirmojo įstatymo...’ (= *pirmo-pi* + *jo-pi*), *tikroþpioþp wienibeþp* MT 207a₁ ‘prie tikrosios vienybės’ (*tikros-pi* + *jos-pi*), *Paiūķę þmōnes...artimumpiump Karaliftump ir tātump...pafiuntinius fiuntinēt’* DP 587₁₂ ‘...į artimašias karalystes (prie artimųjų karalysčių)...’ (= **artimun-pi* + **jun-pi*), *Ewāngeliói’ þios die-nós mōkemeþ: kur tōii Dwafia...giwēna...ir kurié yr tie kuriūmp’ atēit’*,

daugėsei tikrumpiump' Piemenúmp' tikrumpiúmp' awiúmp' DP 245₃₂
 '...pas tikrųjų avių tikruosius piemenis' (= *tikruñ-pi + *juñ-pi).

§ 456. Tam tikrą abiejų dėmenų – buvusių atskirų žodžių – savarankiškumą rodo ir tokie senųjų raštų įvardžiutiniai būdvardžiai bei dalyviai, kurių antrasis dėmuo yra ne po pirmojo dėmens, t. y. ne po būdvardžio ar dalyvio, bet prieš jį (po priešdėlio ar neiginio). Pateikiame pluoštelį tokių pavyzdžių: *O misernafis ir praiispūlēs žmógau* DP 169₂₁ '...prapuolusysis...' (= *pra-jis-puoļēs*), *Nughiewargie... Manimp ataubifites* KN 186₁₉ 'nuvargusieji...' (= *nu-jie-vargē*), *wifi fugiespausti rankitefi iopi* PK 65₁₄₋₁₅ '...suspaustieji...' (= *su-jie-spausti*), *weykiaus idant define mánogi vžumirβtu žáyšlá páioprástá...neg aβ turečia táwēs vžumirβti* PK 96₁₆ '...paprastojo...' (= *pa-jo-prasto*), *Su wiera io βwentump flankšciump ženkime: Altoriaufpi wiernuiu tikroia, walgit Awinela ne iokałtoia* KN 258₁₆ '...nekaltojo' (= *ne-jo-kalto-jo*, su du kartu pakartotu antroju dėmeniu: po neiginio ir žodžio gale), *Ewangeliá praiosβokufios Nedėlos* DP 13₁₀ 'praėjusio sekmadienio evangelija' (= *pra-jos-šokusios*), *gráudumo ir gailėiimo tikro praiųβókusių nūdemių* DP 182₄₂ '...praėjusių nuodėmių' (= *pra-ju-šokusių*), *Paukβtelui nu = jam = ludufam iβ lofkos fkirk grudeli* KG 480₁₆ '...nuliūdusiam...' (= *nu-jam-liūdusiam*), *Pharižėuβai Nedėloie praeiβókusioie suprásti' arba ne norėio, arba ne galėio* DP 346₃₇ '...praėjusiame sekmadienyje' (= *pra-je-šokusioje*, su sutrumpinta įvardžio forma), *ružgetoiei...žėklino wifsą giminę žmonių, tatai yrá mus wifsus nūdžiai ir giltinei paiųsdūtus* DP 454₃₅₋₃₆ '...paduotuosius' (= *pa-juos-duotus*).

§ 457. Įvardžiutinius būdvardžius turi ir kitos baltų kalbos, pvz., la. *mazaīs* 'mažasis', f. *mazā* 'mažoji' (plg. *mazs* 'mažas', *maza* 'maža'), pr. *pirmois* 'pirmasis', f. *pirmoi* 'pirmoji'.

Latvių kalboje jų pirmykštės formos smarkiai pasikeitė, abu dėmenys labiau sulieti į vieną. Kadangi latvių kalba (išskyrus kai kurias tarmes) nebeteri įvardžio *jis*, tai čia įvardžiutiniai būdvardžiai traktuojami jau ne kaip sudėtiniai, bet kaip vientisiniai žodžiai su ilgesnėmis galūnėmis.

Prūsų tekstuose įvardžiutiniai būdvardžiai vartojami retai ir nenuosekliai. Taip greičiausiai yra todėl, kad vertėjas buvo stipriai veikiamas vokiško teksto ir tik iš dalies atspindėjo įvardžiutinių būdvardžių vartoseną šnekamojoje prūsų kalboje. Plg. tą faktą, jog ir senuosiuose latvių raštuose, taip pat vokiečių verstuose, įvardžiutinių būdvardžių labai maža tėra ir jie nenuosekliai vartojami. Prūsų kalba taip pat neturėjo įvardžio *jis*, todėl ir čia įvardžiutiniai būdvardžiai turėjo būti traktuojami kaip vientisiniai žodžiai.

§ 458. Be baltų kalbų, įvardžiutinius būdvardžius iš seno turėjo taip pat ir slavų kalbos. Senoji slavų kalba šalia paprastųjų būdvardžių, pvz., *novъ* 'naujas' (f. *nova*, n. *novo*) turėjo ir įvardžiutinius *новѣи* 'naujasis' (f. *novaja*, n. *novoje*). Pastarieji, kaip ir baltų kalbose, yra susidarę iš paprastųjų būdvardžių, priaugus įvardžiui *jb* (f. *ja*, n. *je*), kuris buvo tos pačios kilmės kaip ir mūsų *jis* (f. *ji*).

Ilgainiui slavų kalbose įvardžiutinius būdvardžius ištiko kitoks likimas negu baltų kalbose. Iš visų slavų kalbų tik serbų-chorvatų ir slovėnų kalbos iki šiol tebeturi išlaikiusius du būdvardžių linksniavimus: paprastąjį ir įvardžiutinį. Tačiau ir jose įvardžiutiniai būdvardžiai gerokai sumišę su paprastaisiais. Kitose slavų kalbose įvardžiutiniai būdvardžių vartojimo sfera pamažu labai išsiplėtė. Atributinius santykius imta reikšti tik įvardžiutiniais būdvardžiais. Paprastieji būdvardžiai liko kaip predikatinų santykių reišėkėjai, kitaip sakant, jie sakinyje pradėjo atlikinėti vardinės tarinio dalies funkciją. Kadangi vardinė tarinio dalis derinama su veiksmiu, išreikštu nominatyvo linksniu, tai kitos paprastųjų būdvardžių formos, kaip neberekalingos, pamažu išnyko, likdamos tik sustabarėjusiuose posakiuose (frazologizmuose) ir prieveiksmiuose, pvz., rusų *от мала до велика, на босу ногу, издавна, снова, смолоду*, čekų *býti veselu* 'būti linksmam', *z plna hrkla* 'balsiai, garsiai', lenkų *po-polsku, po-malu, po-ludzku* ir kt. Tuo būdu įvardžiutiniai būdvardžiai dar labiau nutolo nuo paprastųjų: ėmė skirtis ne tik reikšme ir forma, bet taip pat sintaksine funkcija. Rytinių slavų kalbose (rusų, baltarusių, ukrainų) ir dabar tebeskiriamos pilnosios (полные) ir trumposios (краткие) būdvardžių formos. Pirmosios, kilusios iš įvardžiutinių, paprastai vartojamos atributiniams santykiams reikšti. Antrosios, kilusios iš paprastųjų būdvardžių nominatyvo, išreiškia predikatinus santykius. Bet ir čia jau jas pamažu stumia pilnosios formos, plg. rusų *этот стол черный*. Vakarinių slavų kalbose pilnosios formos (buvę įvardžiutiniai būdvardžiai) jau išstūmė trumpąsias (buv. paprastuosius būdvardžius) ir iš predikatinų santykių reišikimo sferos. Trumposios formos, kaip neberekalingos, šiose kalbose baigia visai išnykti. Pvz., lenkų kalboje tik vienas kitas būdvardis beturi išlaikęs senąją trumpąją nominatyvo formą, pvz., *zdrów* (greičiausiai, dėl frazeologizmo *baǰź zdrów*), *pelen*, *wesól*, *gotów*, *pewien*, *laskaw* (plg. *baǰź laskaw*). Tačiau lenkų XIV–XV a. tekstuose trumposios formos buvo dar gausiai vartojamos ir net linksniuojamos.

Per laiką slavų kalbose gerokai pakito ir buvusių įvardžiutinių būdvardžių formos. Pvz., vietoje senosios rusų kalbos *доброжео* 'gerojo' (plg. *добра* + *ежо*) parodomąjo įvardžio *того* 'to' pavyzdžiu atsirado nauja forma *доброжео*, vietoje *добржему* 'gerajam' pagal *тому* atsirado *добржему* ir t.t. Laikui bėgant formos taip supaprastėjo, jog įvardžiutiniai būdvardžiai, buvę sudėtiniai, tapo vientisiniai, kurių pirmykštė daryba užmiršta ir nebejauciama.

§ 459. Kitose indoeuropiečių kalbose visiškai tolygių baltų ir slavų įvardžiutiniams būdvardžiams ekvivalentų nerandame. Yra tik tam tikros jų užuomazgos. Ryškiausios jos yra iranėnų kalbų šakoje, ypač seniausiame tos šakos tekste – Avestoje. Čia iš ide. **ǵō-* kilęs santykinis įvardis neteko savo pirmykštės reikšmės ir vartojamas kaip tam tikras pažymimasis artikelis, pvz., *azəm yō Ahurō Mazdā* 'Aš Ahuras Mazdas' (pažodžiui

aš kuris Ahuras Mazdas). Keičiant linksnį, atitinkamai pakinta ir įvardžio linksnis, pvz., *Daēum yim Apaošəm* 'Daevą Apaošą' (pažodžiui: Daevą kurį Apaošą). Įvardis dedamas ir prie būdvardžio, pvz., *šyaodanāiš yāiš vahīštāiš* 'geriausiaisiais darbais' (pažodžiui: darbais kuriais geriausiais). Pastaruoju atveju santykinis įvardis ir būdvardis labai primena baltų ir slavų konstrukciją *būdvardis + įvardis*, davusią pradžią įvardžiutiniams būdvardžiams.

Tam tikro artikeliško ide. **īō-* vartojimo elementų yra ir vedose, graikų Homero tekstuose. Taigi toji tendencija gali būti paveldėta iš palyginti labai senų laikų. Baltai ir slavai išsiskyrė iš kitų kalbų, ypač lyginant su būkle Avestoje, tuo, kad įvardžio ėmė nebevartoti su daiktavardžiu. Tačiau senuosiuose lietuvių raštuose randame ir tokių būdvardžių, kurie sudaryti su tuo pačiu įvardžiu iš kai kurių daiktavardžių vienaskaitos inesyvo arba daugiskaitos genityvo formų, pvz.,: a) *danguiēiis ukinikas* DP 33₁₄ 'dangiškasis, t. y. danguje esąs, ūkininkas' (iš **dangujė + jis*), g. sg. *widurijēio nuraminimo* DP 239₆ 'vidinio...' (iš **viduryjė + jo*), d. sg. *te-wuy danguiēiam* PK 250₉ 'dangiškajam tėvui' (iš **dangujė + jam*), n. pl. *daiktai...žemeiēiie* DP 616₃₃ '...žemiškieji' (iš **žemėjė + jie*), g. pl. *dą-guiēių žemeiēių ir pragarēių arba pekliēių* DP 411₄₀₋₄₁ 'dangiškųjų, žemiškųjų ir pragariškųjų arba peklišųjų (būtybių)' (iš **dangujė + jų...*), a. pl. *dāiktus dūbēiēius* DP 520 'duobėje esančius daiktus' (iš **duobėjė + jus*), i. pl. f. *sīlomis bīrdiēiomis* DP 626₃₁ 'širdies (širdyje esančiomis) jėgomis' (iš **širdyjė + jomis*), l. pl. *dąguiēiūšę daiktūšę* DP 440₁₉ 'dangiškuose...' (iš **dangujė + juose*), all. pl. *anump' kalneiump* DP 619₃₁ 'prie anų (daiktų) kalne esančių' (iš **kalnė + jump*); b) *tewas dangugis* PK 23₄ 'dangiškasis tėvas' (iš *dangu + jis*), f. *duona dangugi* PK 132₄ 'dangiškoji duona' (iš *dangu + ji*), g. pl. *ubaguiu* Mž. 526₁ 'ubagiškų (žmonių)' (iš *ubagu + jų*). Plg. Lazūnų šnekto *dzievōji bitē* 'dieviškoji...' (iš *dievo + ji*), *žmoniūjai vaikai* 'žmonių vaikai' (iš *žmonių + jie* su *-ai* iš daiktavardžių). Tai gali būti archaiškos įvardžio vartosenos prie daiktavardžio (kaip Avestoje) reliktas.

Baltai ir slavai apibendrina postpozicinę įvardžio vartoseną (plg. lie. *naujāsīs*, s. sl. *novyi*), nors lietuvių, kaip buvo nurodyta, senuosiuose raštuose sutinkama ir reliktinė prepozicinė (šių dienų požiūriu interpozicinė, plg. *pra-jis-puolēs*) įvardžio vartosena kaip Avestoje.

Būdvardžio ir įvardžio, t. y. abiejų įvardžiutiniams būdvardžiams pradžią davusios konstrukcijos narių, galūnės baltų ir slavų kalbose buvo suderintos su pažymimuoju žodžiu, pvz., *naujāsīs nāmas*, s. sl. *novyi domъ*. Avestoje šiuo atveju ne visuomet derinama.

Tuo būdu baltų ir slavų kalbose atsirado vienoda *būdvardžio + įvardis* konstrukcija, davusi pradžią vėlesniems įvardžiutiniams būdvardžiams, kurie dėl to tyrinėtojų neretai laikomi tipiška baltų ir slavų kalbų bendrybe.

§ 460. Kalbininkai ginčijasi dėl įvardžiutinių būdvardžių antrojo dėmens kilmės: ar tai buvęs santykinis (reliatyvinis) įvardis ide. **ið-*, f. **iā*, ar parodomasis ide. **is*, f. **i* (§ 418). Dabartinės lietuvių įvardžiutinės nominatyvo formos, pvz., *geràs-is*, f. *geró-ji*, lyg ir rodytų buvus parodomąjį įvardį. Tačiau aptarta Avestos vartoseną liudijanti pirmąją konstrukciją su santykinio įvardžiu. Tam pritaria ir slavų moteriškosios giminės forma, pvz., *nova-ja*. Antrąjį dėmenį *-ja* turi ir lietuvių senieji raštai bei tarmės, pvz., *geró-ja* 'geroji'. Ši forma vargu ar gali būti naujadaras, pasidarytas paprastojo būdvardžio *gerà* pavyzdžiu. Tai gali būti archaizmas su išlaikyta santykinio įvardžio galūne, plg. graikų *ῥ* 'kuri', sen. indų *ṛā* 'ji, kuri'. Forma *geró-ja* dabar vartojama lietuvių kalbos ploto vakarinėje ir rytinėje dalyse, dviejuose nesusisiekiančiuose arealuose. Ji jau turima seniausiuose raštuose, kurių autoriai kilę iš nurodytų plotų. Be kita ko, vartojama Slavočinskio giesmyne, nors dabar apie Nemākščius, Viduklę (spėjama vertėjo giminė) tėra tik *geróji* tipas. Ir J. Spruogio surinkti XVI a. dokumentų vietovardžiai (*Дудея, Анидемя авкитоя* ir kt.) taip pat rodo, kad šiame krašte anksčiau būta *geró-ja* tipo formų. Apskritai dabar tarmėse forma *geróji* daugiausia turima ten, kur yra įvardžio forma *ji*, o *geró-ja* – kur *anà* 'ji'. Taigi dubletai *geró-ja* || *geróji* gali būti vėliau priderinti prie *anà* || *ji*. Tačiau visiško aiškumo anaipol nėra, nes forma *geróji* gerai tinka prie vyriškosios giminės formos *geràs-is*, o vyriškosios giminės formos **geràsias* visai nėra.

Visa tai rodo, kad nelengva nustatyti, kuris įvardis – santykinis ar parodomasis – imtas vartoti su būdvardžiu ir davė pradžią dabartiniams įvardžiutiniams būdvardžiams. Tai galėjo būti tiek santykinis (tada pirmąją *geràs-is* reikšmė buvo 'kuris yra geras'), tiek ir parodomasis įvardžiai. Pirmuoju atveju santykinis įvardis **ið-* (f. **iā*) vėliau turėjo būti perdirbtas pagal parodomąjį. Tačiau tai tik prielaidos.

§ 461. Aptartoji būdvardžio ir įvardžio konstrukcija ilgainiui suaugo į vieną sudėtinį žodį, išlaikiusį abiejų sudėtinių dalių – būdvardžio ir įvardžio – galūnes. Kada tai atsitiko, dabar nustatyti sunku.

Lietuvių kalbos įvardžiutiniai būdvardžiai, kaip matėme, iki šių dienų tebeturi dar gana aiškią pirmąją darybą: dėmenų galūnės nesiskiria arba palyginti neseniai nesiskyrė nuo atitinkamos paprastojo būdvardžio ir įvardžio fleksijos. Įvardis priaugo prie vyriškosios giminės būdvardžio, turinčio ne senovinę nominalinę (daiktavardinę), bet antrinę pronominalinę (įvardinę) fleksiją, pvz., d. sg. *gerá(m)jam* < *gerám(ui)* +

jám(ui), n. pl. *gerieji* < **gerie* + **jie*, d. pl. *gerie(m)siems* < *geriem(u)s* + *jiem(u)s*.

Slavų kalbose įvardis lipo prie nominalines galūnes turinčio būdvardžio, plg. s. sl. *novujemu* 'naujamam' < *novu* + *jemu*. Taigi būdvardis ir įvardis turėjo suaugti į vieną žodį baltų ir slavų kalbose nepriklausomai ir skirtingu laiku. Tai rodo ir postpozicinių lokatyvų, būdingų tik baltų kalboms, formos: jos postpoziciją turi, kaip matėme, pridėtą ne sudėtinio žodžio gale, bet kartojamą po būdvardžio ir įvardžio, lyg šie būtų du savarankiški žodžiai.

Įvardžiutinių būdvardžių akuzatyvo formos, pvz., *gyvąją*, kirčiavimas, palyginus su iliatyvu *gyvōn*, irgi rodo, kad įvardis prie būdvardžio priaugo vėliau negu iliatyvo postpozicija, prilipusi dar prie oksitoninės būdvardžio formos, plg. la. *dzīvo*, rusų *жубыю*, skr. *jīvām*. Taigi galutinis dėmenų suaugimas į vieną žodį laikytinas vėlyvu, greičiausiai jau suskilus rytų baltų kalbinei vienybei.

§ 462. Tačiau lietuvių tarmėse ir senuosiuose raštuose yra įvardžiutinių formų, rodančių ankstyvą dėmenų suaugimą, pvz., Kuršių pamario žvejų d. sg. m. *geruo-jám* 'gerajam' (su nominaline pirmojo dėmens galūne *-uo* < **-uoi*, plg. **geruo[i]* + **jam[ui]*), žemaičių *gėruo-juo* 'gerajam' (plg. *vilkuo* 'vilku'), daugelio rytų aukštaičių ir kai kurių žemaičių d. sg. f. *gėro-jai* 'gerajai' (su išlaikytu būdvardžio kamiengalio *ā* refleksu, labai seniai atsidūrusiu atvirame skiemenyje, taigi **gerāi* + **jāi* > **gerā-jai*). Čia galima būtų priskirti ir senųjų raštų g. pl. *geruojų* 'gerųjų' (pvz., *ant... amžiu amžinoiu* Mž. 67₂₄ '...amžinųjų', *teifūiu* MT 6b₅ 'teisiųjų') su išlaikytu pirmojo dėmens galūnės **-uo(n)* < **-ō(n)* refleksu, jeigu tik pastaroji forma nėra žemaičių „dūnininkų“ hipernormalizmas.

Nurodytos seniai suaugusios formos laikytinos reliktinėmis, paveldėtomis iš labai tolimų laikų, kaip ir *pa-jo-prasto* 'paprastojo' arba *dangujėjis* 'dangiškasis' tipo formos. Visa tai verčia manyti, kad būdvardžio ir įvardžio suaugimas į vieną žodį buvo ne vienkartinis procesas, bet vyko laipsniškai ir labai ilgą laiką. Matyt, iš seno buvo vartojamos, kaip gretiminės, atskirų linksnių ar net visos paradigmos į vieną žodį suaugusios formos ir dviejų žodžių – *būdvardis* + *įvardis* – junginiai. Greičiausiai buvo situacija, panaši į tą, kurią dabar turime, pavyzdžiui, vartodami dubletus *greitakōjis* || *greitū kōjū* (žmogus), *kraičvežys* || *kraičio vežėjas*, *gaidykstė* < *gaidgystė* || *gaidžių giedojimo laikas*, *dvidešimt* || *dvi dėšimtys*, *vienuo-liktas* || sen. raštų *pirmas liekas*, *abipus* || *abiejose pūsėse*, *nusipraūsti* || *nupraūsti savė* ir kt.

§ 463. Įvardis priaugo prie būdvardžio kaip enklitikas. Suaugant į vieną žodį, buvusių būdvardžio ir įvardžio galūnių fonetinė padėtis pakito:

būdvardžio galūnę toliau veikė jau nebe žodžio galo, bet žodžio vidurio fonetiniai dėsniai, o įvardžio galūnė kito jau ne pagal kirčiuotos vienasikiemenio, bet pagal nekirčiuotos daugiaskiemenio žodžio galūnės dėsnius. Dėl to ilgainiui abu dėmenys vis labiau turėjo tolti nuo paprastojo būdvardžio ir įvardžio atitinkamų formų. Tačiau tą procesą trukdė paprastojo būdvardžio ir įvardžio *jis* buvimas kalboje, dėl kurio vietoj fonetiškai nutolusių dėmenų neretai vėl būdavo atstatomi senoviniai. Antai išnykus lietuvių kalboje jotui tarp priebalsio ir užpakalinio balsio, vietoj, pvz., g. sg. f. formos **gerōsjos* turėjo atsirasti *gerōsios* (*gerōšos*). Tačiau dėl įvardžio formos *jōs* įtakos vietomis ir toliau sakyta su jotu *gerōsjos*. Linkmenų šnekteje ir dabar girdėti tariant *gerōsjos*, n. pl. f. *gērosjos*, a. pl. f. *gerōsjas* ‘gerąsias’, i. pl. m. *gerāisjais* ‘geraisiais’.

Sutrupėjęs akūtinėms galūnėms, abiejų dėmenų fleksija labai nutolo nuo atitinkamos neįvardžiuotinės fleksijos, plg. n. pl. m. *gerie-ji* < **gerie* + **jie* ir *geri* šalia *jiē*. Tačiau dėl įvardžio *jiē* įtakos ir toliau buvo vartojamas dubletas *geriejie*, kuris išliko dabartinėse tarmėse. Čia sakoma ir i. sg. m. *geruōjuo* ‘geruoju’, a. pl. m. *geruōsius* ‘geruosius’.

Dėl šių dviejų priešingų jėgų veikimo (fonetinio fleksijos nutolimo ir analoginio išlyginimo) ilgainiui turėjo atsirasti nemaža to paties linksnio gretiminių formų, rodančių nevienodą dėmenų suaugimo senumą. Viena kita iš jų bus išlikusi iki šių dienų, pvz., d. sg. f. *gērojai* < **gerāi* + *jāi* šalia *gērajai* < *gerai* + *jai*.

§ 464. Kol šalia sudėtinio žodžio buvo vartojamas gretiminis dviejų žodžių (būdvardžio ir įvardžio) junginys, apie glaudesnę abiejų dėmenų suaugimą į vieną negalėjo būti ir kalbos. Tik išnykus gretiminei dviejų žodžių konstrukcijai, tiksliau sakant, ją galutinai išstūmus „suaugusiam“ į vieną žodį variantui (plg. senųjų raštų *pirmas liekas* junginio pakeitimą sudėtinio žodžiu *vienuoliktas*), turėjo pradėti formuotis dabartinė įvardžiuotinių būdvardžių paradigma. Bet ir toliau ji nebuvo laisva nuo atskirai vartojamų paprastųjų būdvardžių ir įvardžio poveikio, kuris turėjo trukdyti, ir dabar tebetrukdo, dėmenų galūnėms tolti nuo įprastinės fleksijos. Antai tarmėse sakoma d. sg. f. *gerājai* ‘gėrajai’ (plg. *gerai* ‘gėrai’), l. sg. f. *gerōījoī* ‘gerojoje’ (plg. *gerōī* ‘geroje’), n. sg. m. *dīdisai* ‘didysis’, *baltēsnisai* ‘baltesnysis’ (plg. *dīdis*, *baltēsnis*), i. sg. m. *geruōmju* ‘geruoju’ (plg. *geruōm* ‘geru’), d. pl. m. *gerimsims* ‘geriesiems’ (plg. *gerims* ‘geriems’, *jims* ‘jiems’), n. sg. f. *raibōjy* ‘raiboji’ (plg. *jy* ‘ji’), *gerōjoj* ‘geroji’ (plg. *jōj* ‘ji’), kirčiuojama d. sg. m. *gerajām*, l. sg. m. *gerajañ* (plg. *jām*, *jañ* < *jamē*). Dar plg. Daugšos postilės l. sg. m. *pirmamēiime* 43₁₂, t. y. *pirmamējime* ‘pirmajame’ (šalia *iimē* 519₂₄, taigi *jimē* ‘jame’), dabar vietomis tarmėse kirčiavimą i. sg. m. *baltuoju* ‘baltuoju’ || *geruōju*, f. *baltāja* ‘baltāja’ || *gerāja*, a. pl. m. *baltuo-*

sius 'baltuosius' || *geruosius*, f. *báltqšias* 'baltášias' || *gerášias* (kaip i. sg. m. *báltu* || *gerù*, f. *bálta* || *gerà*, a. pl. m. *báltus* || *gerùs*, f. *báltas* || *geràs*).

§ 465. Įvardžiuotinių būdvardžių paradigma iš pradžių buvo labai nelygi dėl nevienodo skiemenų skaičiaus. Šalia triskiemenių formų, pvz., *ge-rà-sis*, buvo net penkiaskiemenės, pvz., l. sg. f. *ge-ro-jė-jo-je*. Dėl sisteminių priešasčių (iš dalies ir morfemų pasikartojimo § 240) tokios formos ilgainiui sutrumpėjo: atsirado *ge-rō-jo-je*. Jose pirmasis dėmuo (plg. *gero-*) labai atsiskyrė nuo atitinkamos būdvardžio formos, plg. *gerojė*. Senuosiuose raštuose yra nemaža dar nesutrumpintų formų. Be § 454 nurodytųjų, dar yra d. sg. m. *geramujam*, *geramuojam* 'gerajam' (iš *gerāmui* + *jamui*, **gerāmuo*[i] + **jamuo*[i]), pl. *geriemusiem(u)s* 'geriesiems', f. *gerómsiom(u)s* 'gerosioms' (iš *geriemus* + *jiemus*, *gerómus* + *jómus*) tipo formos. Pateikiamas pluoštelis jų pavyzdžių: *ką aukšcžaufemuiem apfižadeiei atadūk* MT 197b₄ '...aukščiausiajam...' (= *aukščiausiamujam*), *tynkhui jmeftamūiem mariofna* VEE 195₄ '...įmestajam...' (= *įmestamujam*), *dūnos ir wīno ant' wālgimo ir gérimo iβtikimieufiemus paliko* DP 267₃₆₋₃₇ '...ištikimiesiems...', *idant ney wafarump neprieieufiemus, neywel labay seniemus Malženftwa ne butu duota* PK 228₁₈ 'kad nei (reikiamų) metų nesulaukusiems (pažodžiui: vasarų nepriėjusiems)...', *pakuta darantieufiems gan butu gailleffia* MT 148a₁₆ 'atgailą darantiesiems...', *βiltōmufiomus βalimus* DP 138₅₀₋₅₁ 'šiltosioms šalims', *idant biednomufiomus sąžinems žabangai ...nebutu ufchmesti* MT 140a₁₆₋₁₇ 'kad vargšems (pažodžiui: neturtingosioms) sąžinėms...'.
Dar labiau įvardžiuotinio būdvardžio dėmenų galūnės nutolo nuo neįvardžiuotinės fleksijos, išnykus būdvardžio galūnės priebalsiui *-m-*: vietoj *gerámjam*, *gerámjame*, *geriemsiems*, *gerómsioms*, *gerómsiomis* ėmus saukti *gerájam*, *gerájame*, *geriesiems*, *gerósioms*, *gerósiomis*. Formos su *-m-* dar neseniai buvo vartojamos raštuose, jų ir dabar gausu tarmėse. Priebalsio *m* išnykimą stimuliavo disimiliacija (jis šiose formose kartojamas) ir d. sg. f. *gėrai-jai* > *gėrajai* pavyzdys.

§ 466. Prie pirmojo dėmens nutolimo nuo paprastųjų būdvardžių prisidėjo ir įvardžiuotinių būdvardžių linksniavimo sistemos paprastėjimas. Dėl (*i*)žō-kamienio antrojo dėmens asimiliacinės įtakos įvardžiuotinių būdvardžių sistemoje anksti išnyko neproduktyviųjų linksniavimo tipų fleksija. Pvz., vietoj formų *rāšqsis* < *rāšqs* + (*j*)*is*, pl. *rāšqjie* < *rāšq* + *jie* dabar vartojame *rašantýsis*, pl. *rašantieji*, padarytas iš kamieno *rašant-* (plg. *rāšant-ī*) su fleksija kaip *didýsis*, *didieji*. XVI–XVII a. raštuose senovinės įvardžiuotinių dalyvių formos dar dažnos. Pateikiame pluoštelį pavyzdžių: *gėndqfis kūnas apfúkina dúβiā* DP 436₁₇ 'gendantysis...', *abeioienfis tenetik ko nog Pono gaufenti* BrP II 102₁₈ 'abejojantysis...' (= *abejo-*

jasis), *riekensis liutas* BrP I 275₈ ‘rėkiantysis...’ (= *rėkijasis*), *Tikin-
fis bus ischganitas* BrP I 193₈ ‘tikintysis...’ (= *tikijasis*), *Wissagalinfis
Tiewe* BrP I 431₂ ‘visagalijasis...’, *o nufidėiėfis žmôgau* DP 162₃₉ ‘o nusidė-
jusysis...’, *iždwešėfis bū* DP 583₁₈₋₁₉ ‘išdvėsusysis šuo’, *Sudža...atei-
sefis* Mž. 176₁₇ ‘...ateisiantysis’ (= *ateisijasis*), *Ponas...ischwerbešfis
nug smertis* Mž. 290₁₄ ‘...išsveržiantysis’ (= *išveržijasis*), *heretikai...maiš-
tus darqiiie târp’ krikščionių* DP 534₃₇ ‘...darantieji...’ (= *darąjie*), *wâr-
gai cze effaiie* DP 214₃₆ ‘...čia esantieji’, *wifsi žmones miegaghie gra-
bûsu... pabus ir kelfifsi* MT 249a₆₋₇ ‘...miegantieji karstuose...’ (= *miegą-
jie*), *tigiiie ir pataikauiqiie žmônes...tą gerą ką būwo émę piktai pate-
rioie* DP 391₂₇ ‘tingintieji ir dykinėjantieji...’ (= *tingįjie* ir *pataikaująjie*),
numirėiie ne žino kas fu mumis wėikeš DP 537₃₉ ‘numirusieji...’ (= *nu-
mirėjie*), *prifiėkėiie sūdžios* DP 160₁₄ ‘prisiekusieji teisėjai’, *nei dabar
effaiie, nei ateifėiie daiktái...negalės mūsų atskirti* DP 526₂₉ ‘nei dabar
esantieji, nei būsimieji (ateisiantieji)...’

Dabartinės rašantjysis, rašantieji tipo formos dar XVII a. viduryje ne-
buvo plačiau įsigalėjusios. Tai matyti iš Kleino gramatikos, kur rašoma:
„Kai kurie šių būdvardžių daugiskaitos nominatyvą padaro iš vienaskai-
tos akuzatyvo, pridėdami raidę *e* iš prikeršto įvardžio *jie* daugiskaitos,
pvz.: iš *darantiji* daugisk. būtų *darantieji*, iš *bijantiji* – *bijantieji*; bet da-
lyviai, turintieji tokią daugiskaitą, mažai vartojami. Tačiau klaipėdiškių
tarmė vartoja dalyvių daugiskaitą su *is* ir sako: *darantis, bijantis, perejufis*
ir iš jų galbūt įvardžiuotinius *darantieji, bijantieji* ir kt.“ (PLKGr. 457).

Tas pat pasakytina dėl *u* kamieno fleksijos: šalia g. sg. *plataūs* sa-
kome jau *plāčio-jo* (kaip *didžio-jo*) vietoj *plataūs-io* < *plataūs + jō*, šalia
n. pl. *plātūs* sakome *platie-ji* (kaip *didie-ji*) vietoj *plātūs-(j)ie*. Tarmėse ir
XVI–XVII a. raštuose dar išliko senovinių formų. Antai Tverėčiaus šnek-
toje sakoma g. sg. *plataūsio* ‘plačiojo’, *gražaūsio* ‘gražiojo’ ir t. t. Pateikia-
me pavyzdžių iš senųjų raštų su senovine *u*-kamine n. pl. forma: *Ta-
wimp’ Angelas linksmibę, teifusfie małonę, nufidėiėiie atláidimą rádo
ant ámžių* DP 602₃₇ ‘...teisieji...’ (= *teisūs[j]ie*), *bai fufghie...klaioj-
mai* MT (PM) 35b₃ ‘baisieji...’, *niewierniej ir ftangufghie weidmainei...
kerfchij tikramuiem moxhui* MT 211a₁₂ ‘...stangieji (= užsispyrę)...’. Esa-
ma ir *u*-kamienių g. pl. formų (*platųjų* tipas), pvz., *Sakáu iumus iog teip bus
džėugfmas daquié ant wiéno grieβno gailėiimą dáracžio, neg kaip ant dewi-
nių deβimtų teifūių* DP 279₁₄ ‘...teisiųjų...’ (= *teisųjų*), *ant anų bráguių
tepių* DP 185₄₉ ‘...brangiųjų...’ (= *brangųjų*), *ižg tų teip’ pakwipu-
sių biaurūių waišų ių mōkšto ne wárgei paži fi* DP 304₃₇ ‘...bjauriųjų...’
(= *bjaurųjų*). Tarmėse vietomis naujadarai stumia iš vartosenos jau ir tas
u-kamienės formas, kurios išliko bendrinėje kalboje (*plātūsis, plātųji*). Antai

žemaičiai jau visai nebeturi *u*-kamenės fleksijos įvardžiuotinių būdvardžių galūnėse: jie sako n. sg. *plāčiāsis* (*plātēsis*), a. sg. *plāčiąjī* arba *plātījī*, plg. *žāliāsis* (*žālēsis*), *žāliājī*, *didījī*.

Įvardžiuotinių būdvardžių moteriškosios giminės paradigmose įsivyravo *iā* kamieno fleksija (stimuliuojama antrojo dėmens resp. įvardžio *jī* formų). Visai išnyko *ē* kamieno galūnės: vietoj senovinių formų *didēji*, *vyresnēji*, g. sg. *didēsios*, *vyresnēsios* ir t. t. sakome *didžiōji*, *vyresniōji*, g. sg. *didžiōsios*, *vyresniōsios*... (plg. *žaliōji*, *žaliōsios*). Senovinės *ē*-kamenės formos dar gausiai paliudytos senuosiuose raštuose, turimos vietomis ir dabartinėse tarmėse, pvz., *didēi dienā* DP 179₂₂ 'didžioji diena', *vyresnēja* Jūrbarkas 'vyresnioji', g. sg. *didēfios dowanōs* DP 245₃ 'didžiosios dovanos', a. sg. *uþ dideie...meile* Mž. 140₃ 'už didžiąją...' (= *dideja*), *didefneie dali* MT 19a₃ 'didesniąją dalį', i. sg. *meila didēie* DK (TB) 52₃₃ '(su) didžiąja meile' (= *didēja*), l. sg. *didējoj pievoj* Rimšė 'didžiojoje pievoje', n. pl. *didēsios pūpos* Daugėliškis 'didžiosios pupos', d. pl. *storesnēmsiom bōbom* Rimšė 'storesniosioms boboms', a. pl. *ilgesnēsias morkvas* Rimšė 'ilgesniašias morkas', l. pl. *didēsiose pievose* Rimšė 'didžiosiose...?'.
Senovinė n. sg. f. forma *platý-jī* (plg. *plati* < **plati*) buvo pakeista dabartine *plāčiō-jī* (kaip *žaliō-jī*). Senovinė dar gausiai vartojama XVI–XVII a. tekstuose, pvz., *gražīi žvaiždē* DP 400₁₁ 'gražioji žvaigždė' (= *gražyji*), *kartīi kancjā* DP 170₄₂ 'karčioji...' (= *kartýji*), *Dwaffe faldighi* Mž. 317₁₃ 'dvasia saldžioji' (= *saldyji*), *žmōná gīmdqīi* DP 36₁₀ '...gimdančioji' (= *gīmdantyji*), *bestīia i ždwēsfūiī* DP 583₁₉ '...išdvėsusioji' (= *išdvėsusyji*). Plg. Tverėčiaus šnektos *gražýja mergā* 'gražioji...' (su *-ja* vietoj *-jī*).

§ 467. Visi čia nurodyti procesai glaudžiau suliejo įvardžiuotinių būdvardžių abu dėmenis į vieną sudėtinį žodį. Tarmėse, kurių fonetika patyrė didesnių pakitimų, tasai suliejimas dar glaudesnis. Įvairūs analoginiai procesai ten dar daug intensyviau yra veikę.

Vietomis antrasis dėmuo buvo pritaikytas ne tik prie įvardžio, bet apskritai prie linksniavimo sistemoje turimos fleksijos, pvz., g. sg. m. *skaudžiaūsias* 'skaudžiojo' (plg. *sūnaūs*), i. sg. m. *geriojum* 'geruoju' (plg. *sūnum* < *sūnumi*), l. sg. m. *ilgamj* 'ilgajame' (plg. *kely* < *kelyjē*), žemaičių d. sg. m. *gēruojuo* 'gerajam' (plg. *výruo* 'vyruis'), n. pl. m. *geriejai* 'gerieji' (plg. *bróliai*), d. pl. m. *geriesiams* 'geriesiems' (plg. *bróliams*), l. sg. m. *geramėje* | *geramėjē* | *geramėjuo* 'gerajame' (plg. *miškē*, *mólē* 'molyje', *tuřguo* 'turguje'), l. sg. f. *gerōjē* 'gerojoje' (plg. *žēmē* < *žēmėje*), daugelio aukštaičių d. sg. m. *gerā(m)jui* 'gerajam' (plg. *výruis*), rytų aukštaičių vilniškių n. pl. m. *geriesies* || *geriesys* 'gerieji' (plg. *ākies* || *ākys*). Daugelis šio tipo formų visai naujos. Senuosiuose raštuose užfiksuotos tik dvi iš jų: d. sg. m. su pabaiga *-ui* (pvz., *artimoīui* BrP II 201₁₈, t.y. *ar-*

timuojai 'artimajam') ir l. sg. m. su *-amėje* (archaiškas pirmasis ir labai pakeistas antrasis dėmuo, pvz., *amŕinameie* MT 10b₈ 'amžinajame'). Kitų dar visai nėra.

Rytų Lietuvoje nominatyvą *geràsis* pakeitė *gėrasai* su dalelyte *-ai* vietoj antrojo dėmens. Plg. *tasai* (nėra **tasis*) šalia f. *tóji*. Vietomis ir kirčiuojama *gerasai*. Rytų aukštaičiai vilniškiai ir artimesni uteniškiai sako *gėrasei*, *gerasei* su *-ei* < *-iai*, plg. *dù-j-ai* > *dùjei* 'du'. Forma *gerasai* | *gerasei* nėra sena, nes XVII a. rytų aukštaičių autoriai (Sirvydas, Jaknavičius ir kt.) jos dar nevartojo (rasti kai kurie pavyzdžiai tik Volfenbiutelio postilėje).

Dabar tarmėse jau galime įžiūrėti tam tikrą tendenciją likviduoti pirmojo dėmens fleksiją, įsivesti visai paradigmai arba bent jos daliai vyriškosios giminės būdvardžių kamiengalį *-a-*, o moteriškosios giminės *-o-*, pvz., g. sg. m. *gėra-jo* 'gerojo', a. sg. m. *gėra-j-i* 'gerąjį', f. *gėra-j-ą* 'gerąją', i. sg. f. *geró-ja* 'gerąja'. Tokie pavyzdžiai būdingesni tarmėms, kur įvardžiuotiniai būdvardžiai nyksta, kur turima nepilna jų paradigma. Kitur jie reti. Tas pat pasakytina dėl būdvardžių kamiengalio maišymų, pvz., *didasai* 'didysis' (plg. *māžasai*), *mažysai* 'mažasis' (plg. *didysai* 'didysis') ir pan.

Pateikiame pavyzdžių su įvairiais kitokiais analoginiais perdirbiniais: d. sg. m. *geràmsiam* 'gerajam', l. sg. m. *geramšiam* 'gerajame', i. sg. m. *geruòmsiu* 'geruoju' (plg. *geruòm* 'geru'), ill. sg. *geraňsian* (čia visur *-s-* dėl d. pl. formos *geriemsiem*, vartojamos šalia *geriemjiem* – senovinės dviskaitinės), a. pl. m. *gerúojus* 'geruosius' (dėl *-j-* plg. *geriej-i*), n. sg. f. *geró* 'geroji', i. sg. m. *gerúo* 'geruoju', n. pl. m. *gerie* 'gerieji' (plg. *tó* 'ta', *túo* 'tuð', *tle* 'tië'), n. pl. m. *didľjai* 'didieji' (plg. *didľsis* vietoj *didysis*).

Tačiau visose tose tarmėse, kur dar turimas įvardis *jis*, įvardžiuotiniai būdvardžiai tebėra suvokiami kaip sudėtiniai žodžiai. Daugelis žemaičių ir šiaurėje jiems artimesni aukštaičiai neturi įvardžio *jis* (yra *aňs* 'jis', f. *anà* 'ji'). Šiose tarmėse įvardžiuotiniai būdvardžiai traktuotini kaip vientisiniai (ne sudėtiniai) žodžiai, nuo kitų būdvardžių skirian-tysis savo reikšme ir ilgesnėmis galūnėmis (formos vienu skiemeniu ilgesnės).

§ 468. Įvardžiuotiniai būdvardžiai senovėje turėjo išlaikyti paprastųjų būdvardžių kirčio vietą, nes įvardis priaugo kaip enklitikas. Daukšos postilėje dar esama ir baritoninių įvardžiuotinių formų, pvz., *álkanasis*, *ámžinasis*, *baūgusis*, *brángusis*, *drąsusis*, *grýnasis*, *mėilusis*, *malónusis*, *pāstara-sis*. Tačiau ilgainiui įvardžiuotinių būdvardžių kirčiavimas buvo išlygintas: visur įsigalėjo cirkumfleksinės resp. trumpos šaknies oksitoninė paradigma (IV kirčiuotė): i. sg. m. *baltúoju*, a. pl. m. *baltúosius* (plg. *báltu*, *báltus*) kaip *gerúoju*, *gerúosius* (: *gerù*, *gerùs*). Pagal *u* kamieno modelį *plátu-j-i* : *platùsis* imta kirčiuoti ir *ò* kamieną: šalia *gėraj-i* pasidaryta *geràsis*. Naujadarinį nominatyvo formos kirtį rodo kirčiuoto trumpojo *a* nepailgėjimas. Plg. rytų aukštaičių *gėrasai*, žemaičių *gėràsis* (su dviem kirčiais).

§ 469. Ne visi lietuviai dabar įvardžiuotinius būdvardžius vienodai gyvai vartoja. Gyviausiai jie vartojami žemaičių ir artimesnių aukštaičių plote, taip pat šiaurės rytų Lietuvoje. Labiausiai apnykę pietų aukštaičių, rytų aukštaičių širvintiškių, pietinių panevėžiškių ir jų artimesnių kaimynų šnektose. Čia daug kur įvardžiuotiniai būdvardžiai jau visai nebevartojami arba baidžia išnykti. Kasdieninėje šnekamojoje kalboje paprastai galima išgirsti tik kai kurias sudaiktavardėjusias arba suprieveiksmėjusias jų formas,

pvz., a) *dvyloja, juodoja, margoja, žaloja* (karvės), *deglója* (kiaulė), *báltasai, bėrasai, sařtasai* (arklys), b) iš tikrų jų 'tikrai', *bėgo iš paskutinių jų* 'bėgo labai greitai', *gyvėna geruoju (gražuoju, piktuoju)* 'gyvena gerai (gražiai, piktai)', *dirba iš greitėsios* '...labai skubėdamas' ir pan. Dar vartojami nauji skoliniai iš bendrinės kalbos, pvz., *didysis kėras, miegamasis, valgomasis* (kambariai), *greitoji pagálba* ir pan. Taigi įvardžiutiniai būdvardžiai čia jau nebesudaro sistemos. Jie kiek dažnesni tautosakoje, ypač senoviškose liaudies dainose. Iš įvairių rūšių relikto nebe visur įmanoma rekonstruoti paradigmas. Tačiau įvardžiutinės fleksijos liekanos įsitvirtino įvardžių paradigmos ir jų pavyzdžių pasidarytose būdvardžių ir kitų kalbos dalių formose, pvz., n. sg. f. *tój* 'ta' < *tóji* (ir *anój, katrój, šiój*..., vietomis *gerój* 'gera, geroji'), i. sg. f. *táj* < *tája* (ir atitinkamai *geráj* 'gera, gerąja', net *su šakáj* > *šakái* 'su šaka'), m. *túoj* < *túoju* (ir *gerúoj* 'geru, geruoju', net vietoj moteriškosios giminės 'gera, gerąja', kur dial. *gerù* 'geru' ir 'gera'), n. pl. m. *tiej* < *tieji* (ir *geriej* 'geri, gerieji').

Pačios įvardžiutinių būdvardžių formos čia įvairiai iškraipomos, perdirbinėjamos, pvz., g. sg. f. *margōjos* 'margėsios', a. pl. f. *márojas* 'margšias' (formuojasi sufiksas -oj-), *žaliejis* 'žalialis', *žaliejo* 'žaliojo', *žalieju* 'žaliajam'... (apibendrintas kamienas *žalie-* iš n. pl. *žalie-ji*), a. sg. f. *pirmāsį* 'pirmąjį', g. sg. *didžiaso* 'didžiojo', *ramūsio* 'ramiojo', i. pl. m. *sunkūsiais* 'sunkiaisiais' (kameniū palaikytos n. sg. formos *pirmas, didžias* 'didis', *ramūs, sunkūs*) ir pan.

Iš šio ploto kilę asmenys, kalbėdami arba rašydami bendrine kalba, paprastai nemoka taisyklingai vartoti įvardžiutinių būdvardžių, neretai jų apskritai vengia.

Kada įvardžiutiniai būdvardžiai šiame plote pradėjo nykti, sunku pasakyti. Tam tikrą jų nykimo fazę rodo jau kai kurie senieji raštai (pvz., Morkūno postilė), kurie negausiu ir negyvu įvardžiutinių būdvardžių vartojimu išsiskiria iš kitų. Pvz., Sirvydo „Punktuose sakymų“ dažniau vartojamos tik kai kurios tam tikrais epitetais virtusios įvardžiutinių būdvardžių formos (pirmojoje dalyje iš 104 esamų pavyzdžių net 86 turi n. pl. m. arba g. pl. formą). Leksikos požiūriu čia įvardžiutiniai būdvardžiai taip pat labai neįvairūs (*šventasis, prakeiktasis, piktasis* ir dar vienas kitas). Čia jau vartojamos *tój* 'ta', *gerój* 'gera, geroji', i. sg. *táj* > ryt. *túj, geráj* > ryt. *gerúj, túoj, gerúoj*, n. pl. m. *tiej, geriej* tipo formos.

Nykstantys įvardžiutiniai būdvardžiai nurodytame lietuvių kalbos plote dabar paprastai pakeičiami vediniais su mažiškinėmis ir maloninėmis priesagomis, savo reikšme artimais įvardžiutiniams būdvardžiams, pvz., *baltūkai dobilai* 'baltieji...', *siaurūkas traukinys* 'siaurasis...', *didžiū-*

lis piřštas ‘didysis...’, *kartùlis obuolÿs* ‘kartusis...’, *jaunëlè dukté* ‘jaunoji...’, *mažÿlis piřštas* ‘mažasis...’. Šių vedinių įsigalėjimas, matyt, susijęs su įvardžiutinių būdvardžių išstūmimu iš vartosenos. Tačiau neretai vadinamoji „įvardžiutinė“ reikšmė būna taip nejaučiama, kad vietoj įvardžiutinių būdvardžių vartojami paprastieji, pvz., *tėvas pasėjo raudónus* (= *raudonuosius*) *dóbilus, manè paguldè ĩ Raudóno* (= *Raudóno-jo*) *krÿžiaus ligóninę, sėnas* (= *senàsis*) *žmogėlis jaū visaĭ suliñko* ir pan.

Visa tai rodo, kad lietuvių kalboje įvardžiutinių būdvardžių likimas yra visai priešingas negu slavų kalbose.

Endzelynas Gars. ir form. 138–141, Specht KZ LIX 269–276, Frenkelis Balt. kalb. 75–76, Otrębski Gramatyka III 111–121 ir KZ LXXXII 122–128, Zinkevičius Įv. būdv., Liet. dial. 277–292 ir LKK XVIII 99–104, Valeckienė LK II 159–328 ir LKG I 493–514, 530–532, 548–550, Wissemann IF LXIII 61–78, Rosenkranz leidinyje Die Welt der Slaven III 97–100, Иванов, Топоров ВЯ 1959 I 110–112, Порциг Членение 245, Stang Vergleich. Gram. 233–234, 270–276, 302–303, Senn Handbuch I 163–169, Palionis Liter. kalb. 123–127, Kazlauskas K XXIV(1) 57–74, Rosinas B XI(2) 165–170, Skardžius Daukš. akc. 163–166 ir Kirčiavim. 64–66.

1. Padarykite įvardžiutinio būdvardžio *geràsis, -oji* senovines (vartojamas senuosiuose raštuose) l. sg. m., l. sg. f., l. pl. m., l. pl. f. ir i. pl. f. formas su išlaikytais sveikais abiem dėmenimis (§ 454).

2. Kaip sudarytos įvardžiutinės postpozicinių lokatyvų formos? (§ 455).

3. Pasakykite bent vieną senųjų raštų įvardžiutinės formos pavyzdį, kur dėmenys būtų sukeisti vietomis (§ 456).

4. Ką žinote apie latvių ir prūsų kalbų įvardžiutinius būdvardžius? (§ 457).

5. Koks likimas įvardžiutinius būdvardžius ištiko slavų kalbose? (§ 458).

6. Kas yra bendra tarp baltų–slavų kalbų įvardžiutinių būdvardžių ir Avestos santykinio įvardžio (iš ide. *ǵō-) tam tikrų konstrukcijų ir kuo vieni nuo kitų skiriasi? (§ 459).

7. Kaip aiškinama įvardžiutinių būdvardžių antrojo dėmens kilmė? (§ 460).

8. Ką žinote apie tarminę n. sg. f. formą *gerója* ‘geroji’? (§ 460).

9. Kas rodo vėlyvą abiejų dėmenų (būdvardžio ir įvardžio) galutinį suaugimą? (§ 461).

10. Nurodykite tarmines arba senųjų raštų įvardžiutines formas, kurių abu dėmenys turėjo labai seniai suaugti (§ 462).

11. Kodėl linkstama manyti, kad būdvardis ir įvardis suaugo į vieną žodį ne iš karto, o per ilgą laiką? (§ 461–462).

12. Kodėl abu dėmenys suaugo į vieną žodį? (§ 463).

13. Kas trukdė suaugti į vieną žodį? (§ 463, 464).

14. Kodėl d. pl. m. forma *geriémúsiemus* virto *geriė(m)siems*? (§ 465).

15. Padarykite įvardžiutinio būdvardžio *geràsis, -oji* senovines nesutrumpintas d. sg. m., d. pl. m. ir d. pl. f. formas, turimas senuosiuose raštuose (§ 465).

16. Kas stimuliuo priebalsio *m* išnykimą iš pirmojo dėmens galūnių? (§ 465).

17. Kodėl nykstančiųjų paradigų (riebalsinio liksniavimo, *u* kamieno) fleksija įvardžiutiniuose būdvardžiuose bei dalyviuose išnyko anksčiau negu paprastuosiuose? (§ 466).

18. Padarykite dalyvio *rašqs*, pl. *rašq* senovines įvardžiutines formas, turimas senuosiuose raštuose (§ 466).

19. Kokias senesnes įvardžiutines formas turi tarmės bei senieji raštai vietoj dabartinių g. sg. m. *plāčiojo*, n. pl. m. *platieji*? (§ 466).

20. Kokios formos seniau buvo vartojamos vietoj *didžioji*, *vyresnioji* ir *placiōji*? (§ 466).

21. Nurodykite būdingesnius naujus įvardžiutinių formų pakitimo dėl analogijos tarmėse atvejus: po vieną pavyzdį, rodantį antrojo dėmens derinimą prie linksniavimo sistemoje turimos fleksijos, su dalelyte *-ai*; iliustruojantį tendenciją likviduoti pirmojo dėmens fleksiją; su įsivestais analoginiais *-s-* ir *-j-* pirmojo dėmens galūnėse (§ 467).

22. Kuriose tarmėse įvardžiutiniai būdvardžiai traktuotini kaip vientisiniai žodžiai ir kodėl? (§ 467).

23. Kaip kirčiuojami įvardžiutiniai būdvardžiai ir koks buvo jų kirčiavimas senovėje? (§ 468).

24. Kuriose tarmėse įvardžiutiniai būdvardžiai vartojami gyviausiai ir kur jie baigia išnykti? (§ 469).

25. Kokios įvardžiutinių formų liekanos turimos tarmėse, kur įvardžiutiniai būdvardžiai baigia nykti? (§ 469).

26. Kuo tarmėse pakeičiami įvardžiutiniai būdvardžiai? (§ 469).

Užduotys: 36. Išlinksniavę vyriškosios giminės būdvardį *gražūs*, surašykite atskirai linksnių formas, kurios (a) turi išlaikiusios *u*-kamienę fleksiją, (b) turi įsivedusios *ið*-kamienės nominalines galūnes (skliausteliuose nurodykite *u*-kamienius atitikmenis, jeigu jie paliudyti senuosiuose raštuose) ir (c) turi įsivedusios pronominalinę *ið*-kamienę fleksiją (skliausteliuose nurodykite *u*-kamienius atitikmenis tų linksnių, kurių jie yra paliudyti).

37. Išlinksniavę vyriškosios giminės įvardžiutinį būdvardį *gražūsis*, surašykite atskirai linksnių formas, kurios (a) turi išlaikiusios pirmojo dėmens *u*-kamienę fleksiją, (b) turi įsivestas *ið*-kamienės nominalines pirmojo dėmens galūnes (skliausteliuose nurodykite *u*-kamienius atitikmenis, jeigu jie paliudyti senuosiuose raštuose arba tarmėse) ir (c) turi pronominalinę *ið*-kamienę pirmojo dėmens fleksiją (skliausteliuose nurodykite *u*-kamienį atitikmenį, jeigu toks paliudytas), be to, (d) surašykite linksnių formas, kurios yra netekusios pirmojo dėmens galūnėjeriebalsio *m*.

38. Padarykite būdvardžio *báltas*, *baltėsnis*, *balčiáusias*, f. *baltà*, *baltėsnė*, *balčiáusia* iliatyvo, adesyvo ir aliatyvo formas ir jas sukirčiuokite (aukščiausiojo laipsnio formas kirčiuokite priešagoje, kitas traktuokite kaip oksitonines). Nelyginamojo, aukštesniojo ir aukščiausiojo laipsnio formas rašykite kartu šia tvarka: ill. sg. m., ill. sg. f., ill. pl. m., ill. pl. f., ad. sg. m. (visus tris variantus), ad. sg. f., all. sg. m., all. pl.

39. Iš toliau pateiktų XVI–XVII a. raštų pavyzdžių išrinkite ir atskirai surašykite visų kalbos dalių ill. sg. (a), ill. pl. (b), ad. sg. (c), ad. pl. (d), all. sg. (e) ir all. pl. (f) formas. Rašybos nekeiskite, bet šalia skliausteliuose kiekvieną perrašykite dabartine rašyba, kuri atspindėtų tų formų dabartinę bendrinės kalbos tartį.

įdánt ... būdintųs didęfniop nóbažnumop ir wifsókiofp baymefp Diewo DP 64_{21–22}, tas didén' žalón' duþbios sawós ... impuls DP 487_{49–50}, žmónes yrá piktóp didžiéus pa-

*šwile, o neg geróp DP₃₈₋₃₉, idánt' ... turétu wiffadós malónę Diewiep ir gerúsiąnp žmo-
nešęmp DP 67₈₋₉, melfkim ... malónę sunúp sawámp DP 442₁₈, Tay regime Joniep
βwyntump PS I 40₂₁, Diewa sunus βenge peklařna Mž. 91₇, Pomažam priwadžioia žmogū
maži nufideimay didžiump, ir tayp kielu iiemus pramina, idant pigai didžiuofn impultu
PS I 316₁₋₅, Jmk duřchas rankařna tawa Mž. 385₇₋₈, Kokias ira waldžiotioias miesto,
tokie ir kurie giwena iumpi PS I 124₂₂₋₂₄.*

NEGIMININIAI ĮVARDŽIAI

§ 470. Kaip jau buvo nurodyta (§ 423), negimininiais vadiname tik tris įvardžius: *aš, tū* ir *savęs* (pastarasis teturi vienaskaitos formas, nėra nominatyvo). Ryškiausias jų linksniavimo bruožas – supletyvizmas: nominatyvai turi skirtingas šaknis negu kiti linksniai, skirtingos vienaskaitos ir daugiskaitos formų šaknys. Tai matyti iš paradigmos:

Vienaskaita	Daugiskaita
N. <i>aš, tū</i>	<i>mės, jūs</i>
G. <i>manęs, tavęs, savęs</i>	<i>mūsų, jūsų</i>
D. <i>mán, táu, sáu</i>	<i>mums, jums</i>
A. <i>manè, tavè, savè</i>	<i>mūs, jūs</i>
I. <i>manimi, tavimi, savimi</i>	<i>mumis, jumis</i>
L. <i>manyjè, tavyjè, savyjè</i>	<i>mumysè, jumysè (mūsuose, jūsų)</i>

Dviskaita

N.-A. <i>mù-du, mù-dvi</i> ir <i>jù-du, jù-dvi</i>
G. <i>mù-dviejù, jù-dviejù</i>
D.-I. <i>mù-dviem, jù-dviem</i>
L. <i>mù-dviese, jù-dviese</i>

Supletyvines šių įvardžių paradigmas turi ir kitos indoeuropiečių kalbos, taigi supletyvizmas paveldėtas iš senų senovės. Šalia paprastųjų formų praeityje būta dar tam tikrų enklitinių. Pati negimininių įvardžių fleksija indoeuropiečių kalbose gerokai įvairuoja, todėl prokalbės būklė sunkiai rekonstruojama. Tyrinėtojai linkę manyti, kad negimininių įvardžių paradigma formavosi vėlai, greičiausiai jau yrant indoeuropiečių prokalbei, kad prieš tai būta tik dviejų – nominatyvo ir netiesioginio – linksnių. Visa tai dar nėra kaip reikiant paaiškėję.

Iš seno pastebimos tam tikros pastangos suartinti paradigmos formas, sustiprinti paradigmą. Antai lietuvių kalboje iš nominatyvų buvo įsivesta žodžio pradžios *m-*, *j-* kitiems daugiskaitos linksniams vietoj senovinių *n-*, *v-*, plg. g. pl. *mūsų, jūsų* ir s. sl. *nasč, vasč*, lot. *nostrī, vestrī*, d. pl. *mum(u)s, jum(u)s* ir s. sl. *namč, vamč*, lot. *nōbīs, vōbīs*.

Tendencija sumažinti paveldėtąjį supletyvizmą pastebima ir mūsų tarmėse, pvz., pagal tarmines g.-a. sg. formas *manė, tavė, savė* vietomis pasidaryta daugiskaita *mumė, jumė*, pagal i. sg. *maniñ* pasidaryta i. pl. *mumiñ*, pagal *jūs* pasidarytas naujadaras *mūs* 'mes' ir *pan*.

Dviskaitos formos vartojamos vakarinėje lietuvių kalbos ploto pusėje: visame žemaičių ir vakarų aukštaičių tarmių plote, taip pat pietų aukštaičių tarmės vakaruose ir rytų aukštaičių panevėžiškių pakrastyje, taigi didesniame plote, negu turima veiksmazodžių dviskaita (ploto dalyje sakoma, pvz., *mūdu dirbame* vietoj *mūdu dirbava*). Jos gana dažnos ir raštų kalboje, siūlomos net laikyti bendrinės kalbos norma, žr. Sirtautas K XIX 155–158.

§ 471. N. sg. *ąš* sen. raštuose ir *ėš*. Variantą *ėš* randame vakarų aukštaičių Vilento (net apie 90% visų pavyzdžių), Bretkūno (postilėje apie 30%) raštuose, Volfenbiutelio postilėje (apie 90%), Rėzos psaltere ir kitur. Būta jo ir rytų, net vidurio Lietuvoje – vartojo nežinomas 1605 m. katekizmo vertėjas (100%), aptiktas Daukšos katekizme (vienas pavyzdys 10₉). Dabar jis – retenybė: užfiksuotas tik Zietelos šnektose, apie Nemenčinę (1953 m.), Céikinius, Gervėčius, Pelėšą, Ramaškónis (prie Varanavo, BTSR) ir Darbėnus (žemaičiuose!), neskaitant *jėš* (gal iš *jąš*?), pastebėto apie Palómenę ir Lazdijūs. Šiaip visur dabartinėse tarmėse įsigalėjo *ąš*, vartojamas ir tose šnektose, kur užfiksuota (*j*)*ėš*. Ši aplinkybė, taip pat abiejų variantų buvimas tuose pačiuose kalbos paminkluose, neleidžia *ėš* || *ąš* skirtumo laikyti grynai fonetiniu. Senesniu variantu laikytinas *ėš*, plg. la. *es*, lot. *egō*, gr. *ἐγώ*, got. *ik* (*i*- iš *e*-). Vokalizmo pakitimas neaiškus. Sieti su tarminiu *ėžeras* > *ąžeras* tipo virtimu negalima, nes *ėš* dabar aptikta ir ten, kur žodžio pradžios *e*- šiaip jau gana sistemingai verčiamas *a*-. Kupiškėnų *đ.šen* < *ąš-en* rodo jau palyginti seną *a*- (iš **eš-en* lauktume **ą.šen*). Plg. prūsų tekstų *as* (šalia retesnio *es*), s. sl. *azъ* (su pailgintu balsiu) > *jazъ* (vėliau sutrumpėjo ir daugely slavų kalbų liko tik *ja*), hetitų *uk* (iš **ō*-?). Taigi galėjo būti ir iš kiek senesnių laikų paveldėti variantai su *e*- ir su *a*-.

Kitų indoeuropiečių kalbų duomenys rodo mūsų kalboje pakitusį ir šios formos konsonantizmą: *ėš, ąš* kildinama iš **ež, *až* (: s. sl. *azъ*, lot. *egō*, gr. *ἐγώ*). Vietoj *-ž* dabar turime *-š* dėl skardžiųjų priebalsių suduslėjimo absoliutiniame žodžio gale, plg. *iš* < *iž* (tarmėse *ž* išliko), *už* (su *-ž* dėl priešdėlių *iš-* < *iž-*, *už-*).

Baltų kalbose antrojo skiemens (po **-ž*, plg. lot. *eg-ō*, gr. *ἐγ-ώ*, s. sl. *az-ъ*, skr. *ah-ám*) pėdsakų nėra.

Lie. *tū* atitinka la. *tu*, bet prūsų kalba turėjo *tū* > *toū* (III kat.) su ilguoju balsiu (būta ir varianto *tu*, greičiausiai enklizėje). Dvejopą vokalizmą

(taigi *tū ir *tū) rodo ir kitos indoeuropiečių kalbos, plg. gr. dor. τύ ir lot. tū, s. sl. ty. Taigi galėjo iš seno ir baltai turėti dubletą *tu ir *tū. Plg. žemaičių tō < *tū.

Tarmėse (rytų Lietuvoje) prie šių įvardžių mėgstama lipdyti dalelytes, pvz., āš-ai 'aš', tū-j-ai > tūjei 'tu' | āš-en, tū-j-en | āš-enai, tū-j-enai ir kt. Tai naujas antrinis reiškinys (senovinę formą *ašen rytų aukštaičiai būtų išvertę *aši), tačiau turėtas jau XVI amžiuje, pvz., āfien PK 92_a 'aš', tuien PK 54_e 'tu'.

§ 472. Kiti vienaskaitos linksniai turi kamienus *man-*, *tav-*, *sav-*, *manoma*, išsirutuliojusius iš senesnių *men-*, *tev-*, *sev-*, plg. latvių g. sg. *tevis*, *sevis*, d. sg. *tev*, *sev*, a. sg. *tevi*, *sevi* ir t. t., prūsų d. sg. *mennei*, *tebbēi*, *sebbei*, sen. slavų g. sg. *mene*, *tebe*, *sebe*, lotynų d. sg. *mihī*, *tibī*, *sibī* (-i- iš -e-). Iškelta hipotezė, kad I asmens įvardžio kamienne *men-* balsis *e* nosinių priebalsių aplinkoje fonetiškai virto *a*, vėliau tasai *a* buvo įsivestas ir į II asmens bei sangražinio įvardžio kamienus, plg. latvių *manis* šalia *tevis*, *sevis*. Kamienus *tev-*, *sev-* turi išlaikę Klaipėdos krašto žemaičiai bei artimesni jų kaimynai, pvz., *tēvēs* 'tavęs', *sēvēs* 'savęs'. Juos turėjo taip pat Kuršių pamaro žvejų šnekta, pvz., *tevēš*, *sevēš*. Dar plg. Daukšos postilės a. sg. *fewę* 27₄₃ 'save' (jei ne spaudos klaida, nes toks vienintelis pavyzdys). Tačiau I asmens įvardis visame lietuvių kalbos plote turi *man-*, o žemaičių tarmėje (ir Klaipėdos krašte) tą *man-* išvertė net *mun-* (*mōn-*), pvz., g. sg. *mūnēs* (*mōnēs*). Tai gali būti tolesnis balsio užpakalėjimas nosinių priebalsių aplinkoje, plg. žemaičių *kāmunos* 'kamos', *kamunē* 'kamanė, laukinė bitė', *nūmas* 'namas'. Vis dėlto visiško aiškumo dėl balsių *e*, *a* ir *u* buvimo netiesioginių linksnių formose anaipol nėra, nes trejopą vokalizmą turi ir slavų kalbos, plg. sen. slavų g. sg. *mene*, *tebe*, *sebe* šalia i. sg. *tobojō*, *sobojō*, bet *mōnojō*. Taigi skirtingas kamienų vokalizmas gali būti ir iš senesnių laikų paveldėtas. Tyrinėtojai šiuo klausimu nesutaria, žr. Būga Rink. rašt. II 282, Endzelynas Gars. ir form. 148, Latv. val. gram. 508–509 ir FBR XVII 163–164, Valeckienė LKG I 647, Stang Vergleich. Gram. 251–253, Vanagienė ir Vitkauskas LKK XI 211–218, Pisani B VII(1) 18–19, Савченко Сравн. грам. 238–239, 241–242, Grinaveckis B II priedas 78–79.

Įvardžių kamienai *men-*, *tev-*, *sev-* resp. *man-* (*mun-*), *tav-*, *sav-*, *manoma*, buvo apibendrinti iš senovinės indoeuropiečių g. sg. formos, kurią tyrinėtojai rekonstruoja **mene*, **teye*, **seye*, plg. s. sl. *mene*, av. *tava*, skr. *tāva*. Iš šių kamienų lietuviai su latviais yra pasidarę ir savybinius įvardžius, pvz., lie. *māno*, *tāvo*, *sāvo*, la. *mans*, *tavs*, *savs*.

§ 473. G. sg. formos *manēs*, *tavēs*, *savēs* ir a. sg. *manē*, *tavē*, *savē* neipras-tos dėl nosinio balsio buvimo g. sg. ir nebuvimo a. sg. galūnėje. Plg. g. sg.

žmės, rañkos, tōs, akiēs, sūnaūs, a. sg. *žēme, rañka, tā, vilka, āki, sūnu*. Manoma, kad dabartinėms negimininių įvardžių g. sg. ir a. sg. formoms pradžią davė senoviniai ide. genityvai **mene, *teue, *seue*, baltų imti vartoti ir akuzatyvai reikšti. Abiejų linksnių suplakimą, matyt, stimuliuojo sintaksinė analogija, plg. *āš tavē mataū* ir *āš tavēs nemataū*. Iš senovinių formų **mene, *teue, *seue* išsirutuliojo dabartinės *manė, tavė, savė*, tarmėse vietomis tebevartojamos ir genityvai reikšti. Ilgainiui vardažodžių akuzatyvo pavyzdžiu buvo pasidaryti šių formų variantai su **-n*, davę pradžią dabartinėms formoms *manė, tavė, savė* (= ryt. *manī, tavī, savī*), turimoms senuosiuose raštuose ir tarmėse. Pastarosios vartotos kaip gretiminės šalia pirmųjų abiem linksniams reikšti. Dėl pastangų išskirti linksnius prie genityvo formų dar buvo pridėtas šio linksnio rodiklis **-s* (plg. *katēs, akiēs, seseřs, šakōs, sūnaūs*), taigi atsirado formos *manēs, tavēs, savēs* (iš *manė, tavė, savė*) ir *manēs, tavēs, savēs* (= ryt. *manīs, tavīs, savīs*; iš *manė, tavė, savė*, ryt. *manī, tavī, savī*). Jos imtos vartoti specialiai tik genityvai reikšti.

Įvairiose tarmėse iš nurodytų gretiminių formų ilgainiui įsigalėjo po vieną kurį variantą, bet neretai išliko ir gretiminiai. Tai matyti iš pateikiamų senųjų raštų ir dabartinių tarmių pavyzdžių: a) g. sg. *iβ māne* PK 47₁₅ 'iš manės' || *ānt māne* PK 102₂₂ 'ant manės' || *tawes* PK 22₃ 'tavės' || *tawes* PK 28₅, *iβg sawe* DP 603₄₂ 'iš savės' || *mane^as* DP 15₄₅ 'manės', *tawēs* DP 595₄₇ 'tavės' || *iβg sawēs* DP 36₁₁, *nuog tāwi* PS II 170₁₃ 'nuo tavės' (< *tavė*) || *tawis* PS II 173₁₁ 'tavės' (< *tavės*); *manė, tavė, savė* || *manēs, tavēs, savēs* (ret.) || *manēs, tavēs, savēs* Garliavà, *manī* (ir a. sg.) Gėlvonai (< *manė*); *manė* (vietomis ir a. sg.) || *man ēs* (daugelis vakarų ir rytų aukštaičių, kur *-e, -es > -i, -is*); b) a. sg. *ape sawe^a* DP 18₁₃ 'apie save', *sawe* DP 13₃₅ 'save' || *paskūi manė* DP 29₁ 'paskui mane', *manė, tavė, savė* || *manė, tavė, savė* (dalis vakarų aukštaičių, kur šios formos vietomis atlieka ir g. sg. funkcijas), *manī, tavī, savī* (dalis rytų aukštaičių, vietomis jomis reiškia ir genityvą) < *manė, tavė, savė* || *mani, tavi, savi* (su neaiškios kilmės *-i*).

Plg. latvių kalbos g. sg. *manis, tevis, sevis* (*-is*=lie. *-ēs*), dial. *mani, tevi, sevi* (*-i*=lie. *-ē*), a. sg. *mani, tevi, sevi* (*-i*=lie. *-ē*). Prūsų kalbos g. sg. formos nėra tikrai žinomos, o a. sg. formos buvo kitokios negu lietuvių-latvių, būtent *mien, tien* arba *tin, sien* arba *sin*, kurias turbūt reikia skaityti *mīn, tīn, sīn* < **mēn, *tēn, *sēn*=s. sl. *mę, tę, sę*. Jos archaiškesnės už lietuvių-latvių akuzatyvo formas, plg. skr. *mām, tvām* (akuzatyvas senų senovėje greičiausiai turėjo vienaskiemenes formas).

Lietuvių tarmėse (daugiausia rytų aukštaičių plote) dabar vartojamos dar ir sutrumpintos formos *mañ* (vietomis *mañ*), *taū, saū*, kilusios greičiausiai iš *mcnė, tavė, savė*. Jomis daug kur reiškiamas tiek akuzatyvas, tiek ir genityvas. Žemaičiai vartoja

tik pilnšias formas, kurių kirčiuoja šaknį: g. sg. *mùņes* (> *mõņes*), *tāves*, *sāves*, a. sg. *mùni* (> *mõni*), *tāvi*, *sāvi* (su neaiškios kilmės *-i*, kurio neplatina, taigi gali būti iš *-ī*). Tai antrinis kirčiavimas. Kirtį nuo galūnės atkelia ir dalis aukštaičių (vietomis fakultatyviškai), ypač kauniškiai, kurie tuo atveju šaknies balsio *a* neilgina: *māne*, *tāve*, *sāve* resp. *māne*, *tāve*, *sāve* ir *māņes*, *tāves*, *sāves*. Dar tarmėse yra naujadarų g. sg. formų su daiktavardinėmis *i* ir *ē* kamieno galūnėmis: *maniēs*, *taviēs*, *saviēs* ir *manēs*, *tavēs*, *savēs*.

§ 474. D. sg. formos *mán*, *táu*, *sáu* dėl fonetikos (vienaskiemenės akūtinės formos) ir dialektologijos (rytų aukštaičiai *mán* neverčia **mún*) negali būti pirmykštės. Tai – ilgesnių formų trumpiniai. Rytų aukštaičių *mán* (su minkštu *n*) rodo, kad nukritusi galūnė turėjo priešakinį vokalizmą. Senojuose raštuose ir tarmėse išliko nesutrumpintų formų su sveika galūne. Tos formos dvejopos: 1. *mānie*, *tāvie*, *sāvie* arba *mānie*, *tāvie*, *sāvie* ir 2. *māni*, *tāvi*, *sāvi* resp. *māni*, *tāvi*, *sāvi*. Variantą su galūne *-ie* dabar vartoja žemaičiai (taria *mõņēi/mùnti/mõņē*), nors jų pasitaiko (paprastai folklore) ir aukštaičių plote. Variantas su *-i* būdingas aukštaičiams, dažnas XVI–XVII a. tekstuose, pvz.: *Māni mielas pākaius* PK 90₂₀ ‘man miela ramybė’, *Mānig* DP 287₂₈ ‘man gi’ (< *mani-gi*), *Dėkawoiu aš tāwi* DP 434₂₅ ‘dėkoju aš tau’, *Wergays fawi mus pādaris* PK 37₁₂ ‘...sau...’. Dabar jų pasitaiko tik tautosakoje, paprastai liaudies dainose, pvz., *nēr kur mani augti, nē kur šaknių krauti* NS 77, *kođėl mani nei žodelį nesake!* Klvd 329. Kasdieninėje kalboje užfiksuota tik Zieteloje.

Senesniais paprastai laikomi datyvai su galūne *-ie*, taigi *mānie*, *tāvie*, *sāvie/mānie*, *tāvie*, *sāvie*. Jų *-ie* < **-ei* senovinė datyvo galūnė (kaip *vāgie*, ‘vagiui’, *šūnie* ‘šuniui’, *ākie* ‘akiai’, *sēserie* ‘seseriai’, § 350), plg. pr. *mennei*, *tebbei*, *sebbei*, s. sl. *mōnē*, *tebē*, *sebē* (–ē iš *ā* kamieno), lot. *mihī*, *tibī*, *sibī* (–ī iš **-ei*). Lietuvių–latvių protėviai paveldėtas antrojo asmens ir sangražžinio įvardžio formas **tebei*, **sebei* (su senoviniu datyvo-instrumentalio formantu **-b(h)-*, kurį baltai, slavai ir germanai vardažodžiuose pavertė *-m-*, § 307, 352) perdirbo **tevei*, **sevei* pagal genityvą–akuzatyvą, o prūsų protėviai jas išlaikė nepakeitę.

Formos su galūne *-i*, taigi *māni*, *tāvi*, *sāvi/māni*, *tāvi*, *sāvi*, kaip ir atitinkamos vardažodžių formos *vāgi* ‘vagiui’, *šūni* ‘šuniui’, *āki* ‘akiai’, *sēseri* ‘seseriai’, iš seno greičiausiai buvo lokatyvai (§ 350), plg. ad. sg. *mani-pi*, *tavi-pi*, *savi-pi*.

Dabar visuotinai vartojami sutrumpinti variantai *mán* (> dial. *mā*), *táu*, *sáu* turi antrinės kilmės akūtą, atsiradusį atviro skiemens balsiui *a* tapus antrinio dvibalsio pirmuoju dėmeniu. Dabartinės formos *táu*, *sáu* išriedėjo iš *tav*, *sav*. Galbūt XVI a. dar buvo tariamas *v* priebalsis (?), nes Daukša savo postilės klaidų atitaisymuose retai pasitaikančius parašymus *tau*, *fau* pataiso į *taw*, *faw*.

§ 475. Senuosiuose raštuose šalia datyvų *mani(e)*, *tavi(e)* > *man*, *tau* yra ir enklitinės (bekirtės) formos *mi* 'man', *ti* 'tau', pvz., *Sākay mi* AK 77₅ 'sakyk man', *nes iay ti fakau* MP 229b₅ 'nes jei tau sakau'. Jos būna prisišliejusios prie kirčiuojamų žodžių. Proklizėje jų vieta tarp veiksmazodžio priešdėlio ir šaknies, pvz., *Pamirodik* PS I 175₃₁ 'man parodyk' (*pa-mi-rodyk*), *tatay inti sakau* MP 13b₁ 'tatai tau įsakau' (*in-ti-sakau*). Žodžio gale paprastai *-i* nukrenta ir lieka tik *m*, *t*, pvz., *leifkitem eiti* BrB 1 Moz. 24₆₆ 'leiskite man eiti' (iš **leiskitē-mi*), *o teip lįkiūt arba rodiiūt* DP 514₁₁ 'o taip linkiu tau arba patariu tau' (iš **linkiuo-ti*, **rodijuo-ti*).

Formomis *mi*, *ti* senuosiuose raštuose reiškiamas ne tik datyvas, bet ir akuzatyvas (po neiginio genityvas), pvz., *išmitrauk* KN 7₄ 'ištrauk mane' (*iš-mi-trauk*), *neimikorok* BrP II 304₇ 'nei bausk manęs' (*nei-mi-korok*), *kad ti garbintumbime* KN 209₅ 'kad tave garbintume'. Šių linksnių funkcijas atlieka ir sangražos dalelytė *si*, kuri yra taip pat kilusi iš enklitinės sangražinio įvardžio formos ir vartojama kaip enklitikai *mi*, *ti*, pvz., *pa-si-sakyti*, *sakyti-s* '(pa)sakyti sau', *nu-si-prausti*, *prausti-s* '(nu)prausti save'.

Enklitinių įvardžio formų vartojimą šalia paprastųjų gražiai nusakė Danielius Kleinas pirmojoje lietuvių kalbos gramatikoje, kur rašoma (pateikiama iš PLKG 517): „Lietuviai vietoj asmeninio įvardžio datyvo *man*, *taw*, *saw* ir akuzatyvo *manę*, *tawę*, *sawę* su kuriuo nors veiksmazodžiu gražiai pavartoja neatskiriamas įvardines daleles: *mi*, *im* ir *fi*; *mi* – viduryje, *im* – gale, *fi* – viduryje ir gale, pvz.: *pamišakayk* – vietoj *pašakayk man*; *pamimokink* – vietoj *pamokink mane*; *gėlbėkim* – vietoj *gėlbėk manę*. Taip pat: *pasidaryk* vietoj *daryk saw*; *pašįžėminu* vietoj *pažėminu sawę*; *pašįžėmink* vietoj *pažėmink sawe*. Ir taip kituose asmenyse, skaičiuose ir nuosakose“.

Pateikiame daugiau pavyzdžių su *mi*, *ti* iš senųjų raštų: *neimikorok tawa rustibeie, nei kofnikem tawa kerfchte* BrP II 304₇ 'nei manęs bausk...nei pasmerk mane...' (= *nei-mi-korok*, *koznykie-mi*), *wifur mi wilkay apspita* KN 17₂ 'visur mane...', *Sakaymig dabár, kurié wel yrá reykiami dayktay kryscžonių?* AK 57₈₋₁₀ 'sakyk gi man...' (= *sāikai-mi-gi*), *diena yr nakti griekaymi kankina* KN 35₁₂ '...nuodėmės mane kankina' (= *griekai mi*), *Pamišakay effigu tu krikščónis?* AK 6₁₁ 'pasakyk man ar tu esi...' (= *pa-mi-sāikai*), *Pamirodik...weydu tawo* PS I 175₃₁ 'parodyk man...veidą...' (= *pa-mi-rodyk*), *bukim fargu dufios máno, nes aš efmi priewayždoy tawo* PK 77₁₅₋₁₇ 'būk man sargu...' (= *būki-mi*), *Paródikim...kur tatái parašita* DP 64₃₄ 'parodyk man...' (= *parodyki-mi*), *Kiemu pirkau, ir reikiami išbeyt ir apžwalgit ii* Ev. 89₄₋₆ 'kiemą...reikia man...' (= *reikia mi*), *Sudikim Pone, išwišk nekaltę mano* PK 51₁₃ 'teisk mane...' (= *sūdyki-mi*), *Gaylimi minios* Ev. 97₁₀ 'gaila man...' (= *gaili-mi*), *Bet Symeo-*

nas kalbeiom, iog fopiet širdis tureiom SG I 88₂₂₋₂₃ '...kalbėjo man... turėjo man' (= *kalbėjo-mi, turėjo-mi*), *Diewe kam apleydaym* SG I 82₁₀ '...apleidai mane' (= *apleidai-mi*), *o tatay intifakau* WP 13b₁ 'o tatai tau įsakau' (= *in-ti-sakau*), *Sztay fiunčiuut kalini tawa* SG I 77₁₅ '...siunčiu tau kalinį...' (= p. žė. *siunčiu-ti*=a. *siunčiuo-ti*), *Aniolay, Dwasia kiekwiena Danguy garbinat siędiena* SG I 106₅₋₆ '...garbina tave...' (= *garbina-ti*), *Tepalaiminit Wießpátis ir teferg* DP 258₂₂₋₂₃ 'tegu palaimina tave v. ir tegu sergi' (= p. žė. *tepalaimini-ti*=a. *tepalaiminie-ti*), *Garbe duodut Diewe* SG I 144₂₁ 'garbę duodu tau...' (suaukštaitinta žemaitiška forma, iš p. žė. *dūdū-ti*=a. *duoduo-ti*), *Ne slepkies Diewas tare, a fiut čia* SG I 65₁₂₋₁₃ 'nesislėpk...rasiu tave čia' (= p. žė. *rasiū-ti*=a. *rasiuo-ti*).

Ilgainiui enklitinės įvardžių formos *mi, ti* išnyko. Dabar jų tarmėse turime tik tam tikrus menkus relikтус, pvz., *ānas ātsiunčia mi kō* Zietela 'jis (sūnus) atsiunčia man ko nors', *dúokem* (< *dúokia mi*) *dúonos kashnělį* Kvėdarna. Kiek plačiau išliko *-t < ti*, netekusi datyvo (ar kito linksnio) reikšmės, pvz., *važiūosuot į Šilālę* Laūkuva 'važiuosiu į Šilalę', *daugėst* Zietela 'daugiau' (< *daugės + ti*?).

Lietuvių *mi, ti, si* turi atitikmenų ir kitose indoeuropiečių kalbose, pvz. s. sl. *mi, ti, si*, gr. *μολ, τολ, σολ*, skr. *mē, tē, sē*. Iš jų matyti, kad mūsų *mi, ti, si* kildintina iš **mie, *tie, *sie* < **mei, *tei, *sei*. Kadangi giminingų kalbų atitikmenys ne visais atvejais turi datyvo reikšmę, tai yra iškelta hipotezė, kad sangražos dalelytė *si* (matyt, ir *mi, ti*) gali būti dar tos epochos veldinys, kada enklitinių įvardžių netiesioginiai linksniai morfologiškai nebuvo diferencijuoti. Plačiau apie šias enklitines formas žr. Hermann Lit. Stud. 15–102, Otrębski Gramatyka III 136–137, Мажюлис В. Заметки к вопросу о древнейших отношениях балтийских и славянских языков (Вильнюс, 1958) 13–17, Stang Vergleich. Gram. 253–254, Senn Handbuch I 191, Zinkevičius Liet. dial. 100–101 ir LKK XV 166, Palionis Liter. kalb. 116–117, Ambrazas Ist. sint. 119–121.

§ 476. I. sg. *maniml, taviml, saviml* ir I. sg. *manyjė, tavyjė, savyjė* (žė. *munėjė, tavėjė, savėjė* > *munė, tavė, savė*) turi tas pačias galūnes kaip daiktavardžių *i* kamienas (plg. *akiml, akyjė*, žė. *akėjė* > *akė*), su kuriuo negiminiai įvardžiai iš seno turėjo vienodą datyvo fleksiją. Dabar plačiai įsigali trumpiniai *manim, tavim, savim* ir *manỹ(j), tavỹ(j), savỹ(j)*, žė. *munė, tavė, savė*. Dėl jų plg. *akiim, akỹ(j)*, žė. *akė*. Tokias formas turi ir latvių kalba: i. sg. (dial.) *manim, tevim, sevim*, I. sg. *manī, tevī, sevī*.

Senovinis lokatyvas slypi adesyvo formose *mani-pi, tavi-pi, savi-pi*.

§ 477. N. pl. *mės* turi vienaskiemeniame žodyje kirčiuotą pailgėjusį trumpąjį balsį *e* greičiausiai dėl antrojo asmens įvardžio *jūs* su ilguoju vokalizmu įtakos. Tarmėse (daugiausia lietuvių kalbos ploto pakraščiuose) išli-

ko pirmykštis tarimas *mēs*. Yra ir variantas *mēs* su anksti pailgintu balsiu. Plg. la. *mēs*.

Lie. *mes*, kaip ir la. dial. *mes*, pr. *mes* kildintina iš baltų **mēs*. Ši forma pasidaryta pagal priebalsinių kamienų n. pl. modelį, plg. *šūnes*. Ją kalbininkai sieja su sen. slavų *мы* (bt iš *vy* 'jūs') ir armėnų *mek*^c. Indoeuropiečių kalbose būta dar kitos senos formos **uei* 'mes', plg. skr. *vay-ám*, got. *weis* (-*eis* yra *i* kamieno n. pl. galūnė). Kuri iš šių dviejų laikytina pirmine, tyrinėtojai nesutaria. Pagal tradicinę pažiūrą senesnė **uei*. Tačiau dėl veiksmažodžių l. pl. galūnės, pvz., *sūka-me*, lot. *lauda-mus*, formą su *m-* pastauroju metu vis labiau linkstama laikyti didžiai sena.

Antrojo asmens įvardžio forma *jūs* iš baltų **jūs*, plg. la. *jūs*, pr. *ioūs*. Jos senumą rodo av. *yūš* (enklit.), *jūž-əm*, got. *jus*.

Tarmėse be *mēs*, *mēs*, *mēs* ir *jūs* dar turimi variantai *mās*, *mās* (su *a* dėl enklizės ar n. sg. *aš* įtakos), *mēs* (pietų žemaičių plote, kur yra antrinė nazalizacija, § 232f), *meīs*, *maīs* (greičiausiai traktuotini kaip žemaičių *ē*, *ā* < *ei*, *ai* hipernormalizmai šalia *mēs*, *mās*), *māīs*, *mūs* (dėl *jūs*, *mūsų* įtakos) ir *jūs* (su akūtu iš g. pl. *jūsų*), *jūs* (p. žė. antrinė nazalizacija, § 232f), *jūs* (dėl *mēs* 'mēs' įtakos). Lingvistinėje literatūroje minima *juōs* 'jūs' (ir g. pl. *jūsų* 'jūsų') greičiausiai yra dirbtinė forma, pietų žemaičių autorių hipernormalizmas pagal modelį p. žė. *dūna* : a. *dūona*, žr. Zinkevičius K XXIX(1) 78–81.

Abiejų įvardžių daugiskaitos (kaip ir vienaskaitos, § 471) formos tarmėse gali būti sustiprinamos tam tikromis dalelytėmis, pvz., *mēs-en* 'mes', *jūs-en* 'jūs', *mēs-enai*, *jūs-enai*, *mēs-anos*, *jūs-anos* ir kt. Tokio tipo formų būta jau XVII amžiuje, pvz., *meffen* ChB 160₂₇ 'mes', *judien* ChB 299₁₅ 'jūs' (ð=s).

§ 478. Kiti daugiskaitos linksniai turi formas, prasidedančias *m-*, *j-* kaip ir nominatyvai. Seniausi indoeuropiečių kalbų duomenys rodo, kad netiesioginiai linksniai senovėje turėjo formas, kurios prasidėjo *n-*, *v-* priebalsiais, pvz., prūsų g. pl. *noūson* 'mūsų', d. pl. *noūma(n)s* 'mums', a. pl. *wans* 'jus', sen. slavų g. pl. *nasō* 'mūsų', *vasō* 'jūsų', d. pl. *namō* 'mums', *vamō* 'jums', i. pl. *namī* 'mumis', *vami* 'jumis', lotynų g. pl. *nostrum* 'mūsų', *vestrum* 'jūsų', d. pl. *nōbīs* 'mums', *vōbīs* 'jums' ir kt. Mūsų protėviai ilgai niui daugiskaitos paradigmą išlygino, visiems netiesioginiams linksniams įsivesdami nominatyvų *m-*, *j-*. Prūsų kalba rodo, kad baltų prokalbėje tasai išlyginimas dar buvo tik pradėtas. Daugiskaitos paradigmą gerokai aplygino ir kitos indoeuropiečių kalbos. Antai sen. slavų kalba iš netiesioginių linksnių *v-* įsivedė ir nominatyvui (plg. *vy* 'jūs'), o lotynų kalba – *n-*, *v-* abiem nominatyvams (plg. *nōs* 'mes', *vōs* 'jūs'), sanskritas, kaip ir lietuvių kalba, iš nominatyvo jotą apibendrina kitiems linksniams (tačiau turi liekanų ir su *v-*).

§ 479. G. pl. *mūsų*, *jūsų*, la. *mūsu*, *jūsu* ir pr. (kat.) *noūson*, *ioūson* leidžia rekonstruoti baltiškas formas **nāsōn*, **jūsōn* su išlaikytu pirmojo asmens įvardžio netiesioginių linksnių *n-*, bet įsivestu *j-* vietoj *v-* antrajam įvar-

džiui. Jos kildinamos iš senesnių **nōsōn*, *uōsōn*, plg. s. sl. *nas*ṛ, *vas*ṛ. Forma **uōsōn* vietoj **uō-* ilgainiui gavo **jū-* dėl nominatyvo *jūs* įtakos, o prie jos galėjo būti priderintas ir pirmojo asmens įvardžio kamienas **nū-* vietoj **nō-*. Formos pasidarytos su senovine gimininių įvardžių g. pl. galūne **-sōn*, plg. pr. *stēison*, s. sl. *těch*ṛ, skr. *tēṣām* 'tų'.

Tarmėse vartojami trumpiniai *mūs*, *jūs* (plg. vienaskiemius nominatyvus *mēs*, *jās*), formos su nazalizuotu šaknies balsiu *mūsy*, *jūsy* (plote, kur turima antrinė nazalizacija), taip pat perdirbiniai *mūmsy*, *jūmsy* (*m* greičiausiai iš datyvų *mūms*, *jūms*), *mūso*, *jūso* (plg. *māno*, *tāvo*).

§ 480. D. pl. *mūms*, *jūms*, s. r. *mūmus*, *jūmus*, a. pl. *mūs*, *jūs* ir i. pl. *mumis*, *jumis* pasidaryta pagal daiktavardžių *u* kamieno modelį: kaip šalia n. pl. *sūnūs* yra d. pl. *sūnūm(u)s*, a. pl. *sūnus*, i. pl. *sūnumis*, taip ir šalia n. pl. *jūs* pasidaryta d. pl. *jūm(u)s*, a. pl. *jūs*, i. pl. *jumis*. Pirmojo asmens įvardžio formos prie šių priderintos. Visa tai būdinga ir latvių kalbai, pvz. d.-i. pl. *mums*, *jums*, a. pl. *mūs*, *jūs*. Tačiau prūsų kalba išlaikė senesnes formas, būtent: d. pl. *nūma(n)s*, *jūma(n)s* > *noūma(n)s*, *ioūma(n)s* (su *nū-*, *jū-* kaip g. pl. vietoj **nō-*, **uō-*, plg. s. sl. *nam*ṛ, *vam*ṛ), a. pl. *mans* < **nans*, *wans* (= s. sl. *ны*, *вы*).

Tarmėse plačiai vartojamos dviskaitinės kilmės d. ir i. pl. formos be *-s*: *mūm* 'mums', *jūm* 'jums' ir *muī* 'mumis', *juī* 'jumis'. Turimos ir archaiškos ilgesnės šių linksnių formos su reliktinėmis dviskaitos galūnėmis: *mūma*, *jūma* arba *mūmu*, *jūmu* resp. *mumī*, *jumī* (ir *mūmi*, *jūmi*). Dėl šių formų žr. § 310. Yra dar įvairių vėlesnių perdirbinių, pvz., i. pl. *mumīī*, *jumīī* (pagal *maniī*). Instrumentalio formos *mumīs*, *jumis* (*mumī*, *jumī* resp. *muīī*, *juīī*) daug kur vartojamos akuzatyvui reikšti.

§ 481. L. pl. formos taip pat turi daiktavardines galūnes ir padarytos iš dvejopų kamienų: *mumysė*, *jumysė* turi kamienus *mum-*, *jum-* (iš datyvo resp. instrumentalio) ir daiktavardžių *i* kamieno fleksiją (plg. *akysė*), o *mūsuose*, *jūsuose* resp. *mūsuosė*, *jūsuosė* – kamienai *mūs-*, *jūs-* (iš genityvo) ir daiktavardžių *ō* kamieno galūnė (plg. *miškuosė*). Taip šios formos padarytos ir latvių kalboje, plg. *mūsuos*, *jūsuos*, dial. *mumis*, *jumis*.

Tarmėse bei sen. raštuose yra lokatyvo formų ir su daiktavardžių vienaskaitos fleksija, pvz., *mūsyjė*, *jūsyjė* (plg. *akyjė*, *tavyjė*), *mūsujė*, *jūsujė* (plg. *tuģujė*). Apie jas žr. Rosinas B VII(2) 147–152, Palmaitis MK 1975 1 57–59.

§ 482. N.-a. du. *mū-du*, *jū-du*, f. *mū-dvi*, *jū-dvi* yra sudėtiniai žodžiai, kurių pirmasis dėmuo įvardis, antrasis skaitvardis. Įvardžio kamienai *mu-*, *ju-* sudaryti pagal daugiskaitos modelį ir kildintini iš senesnių **mū-*, **jū-*. Žemaičiai turi archaiškesnę pirmojo asmens įvardžio formą *vė-du* 'mudu', f. *vė-dvi* 'mudvi', kurios įvardinis elementas *ve-* siejamas su s. sl. *vě* (kitoks vokalizmas) ir got. *wi-t*.

Kiti dviskaitos linksniai turi tuos pačius kaip nominatyvas-akuzatyvas įvardžių kamienus *mu-* (žė. *ve-*), *ju-* ir skaitvardžio linksnių formas: g. *mù-dviejų, jù-dviejų*, d.-i. *mù-dviem, jù-dviem*, l. *mù-dviese, jù-dviese* (su archaiškesne skaitvardžių lokatyvo forma).

Žemaičiai turi pasidarę savitas g. du. formas *vė-dums*, f. *vė-dvims* 'mudviejų', *jù-dums*, f. *jù-dvims* 'judviejų' su genityvo rodikliu *-s*, pridėtu prie žemaitiškų d.-i. du. formų *vė-dum*, f. *vė-dvim* 'mudviem', *jù-dum*, f. *jù-dvim* 'judviem'. Aukštaičių tarmės plote vietomis išliko senovinės d.-i. du. formos *mùma, jùma* (be skaitvardžio), plačiau vartojamos kaip genityvo reiškėjos (greičiausiai dėl prielinksnių su datyvu ir genityvu vartosenos svyravimo) vietoj *mùdviejų, jùdviejų*. Iš kitų įdomesnių formų nurodytina n.-a. du. *mėdu* 'mudu' – daugiskaitos *mės* ir dviskaitos *mùdu* ar *vėdu* sumišimo padaras. Lingvistinėje literatūroje nurodoma forma *nuodu* 'mudu', atitinkanti sen. slavų a. du. *na* (šalia n. du. *vě*) ir gr. *νώ* 'mus abu', kaip neseniai paaiškėjo, yra nesusipratimas, atsiradęs neteisingai perskaičius tarminį tekstą, apie tai žr. Sabaliauskas B XII(2) 167.

Plačiau apie negimininių įvardžių dviskaitos formas žr. Gargasaitė MAD 1964 I 231–242, Valeckienė LKG I 649–650, Zinkevičius Liet. dial. 306–307 ir B X(I) 92, Plāķis Salīdz. gram. 186–187, 188, 191–192, Савченко Сравн. грам. 246, 254.

§ 483. Senuosiuose raštuose ir tarmėse gerokai įvairuoja negimininių (kaip ir gimininių, § 428) įvardžių adesyvo formos. Vienaskaitos adesyvas dviejų tipų: 1. *manì-pi, tavi-pi, savi-pi* ir 2. *manim-pi, tavim-pi, savim-pi* (kirčiavimas neaiškus). Pavyzdžiai iš senųjų raštų: *dewa... pri-fakimus czia manip regit* Mž. 9₂₄ 'dievo prisakymus...pas mane regite', *Kas walgo mano kunu, mánimp giwena* PS II 93₄₋₆ '...kūną, pas mane gyvena', *Wifa graži effi, ir nera suodies aba patepio tawimp* PS I 229₂₇₋₂₉ '...pas tave', *dūk mums werkentims ischgirfti, Jag mus nari sawip tureti* Mž. 358₈₋₁₀ '...pas save turėti'. Senesnėmis formomis laikoma *mani-pi, tavi-pi, savi-pi*. Jos sudarytos postpozicijai priaugus prie senovinių lokatyvų **mani, *tavi, *savi*. Antrasis tipas – naujesnis. Manoma, kad formos *manimpi, tavimpi, savimpi* turi *-m-* iš gimininių įvardžių adesyvo, plg. *tám-pi, tamimpi* (§ 428).

Dar labiau įvairuoja daugiskaitos adesyvo formos. Esama tokių tipų: 1. *mūsù-pi, jūsù-pi*, 2. *mūs-pi, jūs-pi*, 3. *mūsi-pi, jūsi-pi*, 4. *mūsim-pi, jūsim-pi*, 5. *mūsum-pi, jūsum-pi*, 6. *mūsem-pi, jūsem-pi*. Pavyzdžiai iš senųjų raštų ir tarmių: 1. *Tewas musu wifsu, kuris esti...ir yusupi wiffūsu* VEE 116₁₇ '...pas jus...', *būvo atėjį mūsūp* Dievėniškės '...atėję pas mus' (pakeista kirčio vieta), *mūsūk sāko dėkui Gervėčiai* 'pas mus...' (čia *-k* vietoj *-p*); 2. *tiefos muspi nera* PS II 115₂₉ '...pas mus...', *mūsp karvūtė yrà* Lazūnai 'mes turime karvutę (pas mus yra...)', 3. *Er nedege schirdis musu musip* BrP II 19, 'ar...pas mus', *dārgi mūsip niēko nērà* Zietela '...pas mus...'; 4. *žōdžei manieii iūsimp wel* patēks DP 607₃₃ '...pas

jus...’, *mūsiṁ* (p) *asmokū nērà* Zietela ‘mes neturime pinigų (pas mus nėra...)’; 5. *muṣump daug est ghreku* Mž. 342₁₂ ‘pas mus...’, *jūsump* (ir *jūsump*) *miškas, o mūsump mēdžias vadīnase* Dievėniškės ‘pas jus...pas mus...’; 6. *jūsemp netrumpa pomietis* Lazūnai ‘jūs turite netrumpą atmintį (pas jus yra...)’.

Šios formos įvairiai aiškinamos. Seniausiomis linkstama laikyti *mū-sū-pi, jūsū-pi* (1-asis tipas). Manoma, kad čia postpozicija priaugo prie senovinių daugiskaitos lokatyvų **mūsū, *jūsū* (dėl galūnės plg. *šakosū, akisū*). Formos *mūspi, jūspi* (2-asis tipas), spėjama, padarytos postpozicijai priaugus prie a. pl. **mūs, *jūs*, plg. latvių a. pl. *mūs, jūs*. Chr. Stango nuomone, tokie adesyvai gali būti ir analoginis naujadaras: pagal *tami(m)pi* šalia *tampi* modelį galėjo ir šalia *mūsi(m)pi* atsirasti *mūspi*. Formos *mū-si-pi, jūsi-pi* (3-asis tipas) ir *mūsim-pi, jūsim-pi* (4-asis tipas) laikomos naujadarais, pasidarytais vienaskaitos *manipi, tavipi* resp. *manimpi, tavimpi* pavyzdžiu. Penktasis tipas – *mūsum-pi, jūsum-pi* – gali būti perdirbtas iš *mūsū-pi, jūsū-pi* su *-m-* iš all. pl. Šeštasis tipas (*mūsem-pi, jūsem-pi*), pastebėtas tik Lazūnų šnektoje, turi gimininių įvardžių resp. vardažodžių galūnę, plg. *tūosempi, miškūosempi*. Plačiau apie negimininių įvardžių adesyvo formas žr. van Wijk APh IV 47–56, Arumaa Untersuch. 90–184, Stang Vergleich. Gram. 257, Zinkevičius Liet. dial. 302, 305.

Iliatyvas (retai vartojamas) ir aliatyvas turi tokias formas: ill. sg. *maniñ, taviñ, saviñ* (pagal *i* kamieno modelį, plg. *akiñ*), pl. *mumýsna, jumýsna* (plg. *akýsna*) arba *músuosna, júsuosna* resp. *músúosna júsúosna*, (plg. *miškúosna*), all. sg. *manēspi, tavēspi, savēspi* (g. sg. *manēs+pi...*), pl. *músumpi, júsumpi* (g. pl. **músun+pi...*).

Arumaa Untersuch. 1–189, Endzelynas Gars. ir form. 147–149 ir Latv. val. gram. 504–520, Otrębski Gramatyka III 134–140, Stang Vergleich. Gram. 247–257, Mažiulis ZfSl IX 256–257, Valeckienė LKG I 640–650 ir B I(2) 127–141, Zinkevičius Liet. dial. 293–307, Senn Handbuch I 189–191, Szemerényi Einführung 195–204, Савченко Сравн. грам. 237–246, 252–255, Palmaitis MAD 1975 IV 167–185.

1. Ar senas negimininių įvardžių paradigmos supletyvizmas? (§ 470).
2. Kuo pasižymi negimininių įvardžių dviskaita? (§ 470).
3. Iš kur žinome, kad forma *eš* yra senesnė už *aš*? (§ 471).
4. Ką žinote apie *eš* virtimą *aš*? (§ 471).
5. Kas rodo, kad *eš* < **ež* ir kodėl šiame žodyje *ž* virto *š*? (§ 471).
6. Ką žinote apie *tu* kilmę? (§ 471).
7. Ką galite pasakyti apie įvardžio kamienų *man-*, *tav-*, *sav-* kilmę ir raidą? (§ 472).
8. Kaip aiškinama g. sg. *manė* ir a. sg. *manēs* kilmė? (§ 473).
9. Kaip aiškinama tarminių formų g.-a. sg. *manė, tavė, savė* ir g. sg. *manės, tavės, savės* kilmė? (§ 473).

10. Kas rodo, kad d. sg. *mán, táu, sáu* yra ilgesnių formų trumpiniai? (§ 474).
11. Ką žinote apie d. sg. formas *manie, tavie, savie*? (§ 474).
12. Kokia datyvų *mani, tavi, savi* kilmė? (§ 474).
13. Kaip senuosiuose raštuose vartojamos enklitinės įvardžių formos *mi, ti*? (§ 475).
14. Kas rodo, kad *mi, ti* išsirutuliojo iš **mei, *tei*? (§ 475).
15. Kokie šių formų reliktai dabartinėse tarmėse? (§ 475).
16. Kaip sudarytos formos i. sg. *manimi, tavimi, savimi* ir l. sg. *manyjė, tavyjė, savyjė*? (§ 476).
17. Kuris iš n. pl. variantų *mēs, mēs, mēs* yra seniausias ir kaip kiti variantai atsirado? (§ 477).
18. Kaip atsirado variantai *mās, mās, mēs, mūs, mūs*? (§ 477).
19. Ką žinote apie indoeuropiečių n. pl. **mēs* ir **uei*? (§ 477).
20. Kas rodo formos *jūs* senumą ir kaip atsirado tarminiai variantai *jūs, jūs, jūs*? (§ 477).
21. Kodėl netiesioginių linksnių daugiskaitos formos turi *m-, j-* vietoj senovinių *n-, v-*? (§ 478).
22. Kokia g. pl. formų *mūsų, jūsų* istorija? (§ 479).
23. Kokie g. pl. formų *mūsų, jūsų* variantai tarmėse? (§ 479).
24. Kaip pasidarytos formos d. pl. *mum(u)s, jùm(u)s*, a. pl. *mūs, jūs* ir i. pl. *mumis, jumis*? (§ 480).
25. Kaip traktuotinos tarminės d.-i. pl. formos *mùm, mùmà, mùmu, mumi, mumiñ*? (§ 480).
26. Kaip sudarytos l. pl. formos *mumysė, jumysė* ir *mūsuose, jūsųse*? (§ 481).
27. Kokia tarminių l. pl. formų *mūsyjė* ir *mūsujė* kilmė? (§ 481).
28. Paaškindite n.-a. du. *mùdu, jùdu*, g. du. *mùdviejų, jùdviejų*, d.-i. *mùdviem, jùdviem* ir l. du. *mùdviese, jùdviese* darybą (§ 482).
29. Kaip traktuotina žemaičių n.-a. du. forma *vėdu*? (§ 482).
30. Aptarkite žemaičių g. du. formų *vėdums, jùdums* atsiradimą (§ 482).
31. Kokias dvejopas formas turi negiminių įvardžių vienaskaitos adesyvas? Paaškindite jų kilmę (§ 483).
32. Kaip aiškinama ad. pl. formų *mūsùpi, mūsipi, mūsipi, mūsimpi, mūsumpi, mūsèmpi* kilmė? Aptarkite kiekvienos iš jų darybą (§ 483).
33. Kaip padarytos negiminių įvardžių iliatyvo ir aliatyvo formos? (§ 483).

Užduotys: 40. Padarykite įvardžių *às, tù* iliatyvo, adesyvo ir aliatyvo formas (visus variantus) ir jas sukirčiuokite (kurių kirtis nustatytas).

41. Iš toliau pateiktų Daukšos postilės pavyzdžių išrinkite ir iš eilės surašykite negiminių įvardžių ad. sg. (a), ad. pl. (b), all. sg. (c) ir all. pl. (d) formas. Rašybos nekeiskite, bet šalia skliausteliuose kiekvieną perrašykite dabartine rašyba, kuri atspindėtų bendrinės kalbos tartį.

Christus ant to pafsáulo atáio ... idánt musimp per malónę giwént galétu 2₂₆–27, *Bùk' nužémintu, idant tawimp Diéwas atilsetus* 231₁₀, *bie iį sawimp neβioia* 40₉, *Karálus ióia musump* 2₃₁, *bažníczia ... iūsip yrá* 572₄₉, *Aβ efmi Téwiep ir Téwas manip* 259₁₀, *priežastis mirimo io búwo musip* 171₃, *Jónas krikβtitoias átsiunte mus tawéfp'* 18₄₁, *žmogus ... nupélno turét sawip' tokiàs βwe^aczius* 24₅₀, *bálfas ... manimp yra nafrúse* 133₅₁, *wifas duris nùdemiu iškùpkite^a: idánt' sutwereias ... atáit iusump ir giwént iusimp ... teiktús* 26₂₄–25, *wifús dáiktus pritráukfšu sawéfp* 4₃₄, *Eikite manéfp wifsi* 32₄.

§ 484. Tai savita kalbos dalis, kuriai priklausantys žodžiai sudaro eilę, taigi jų negali būti nei daugiau, nei mažiau. Skaitvardžiai paprastai neskolinami, nepereina iš vienos kalbos į kitą (tokie atvejai labai reti), apskritai pasižymi dideliu pastovumu. Kalbininkai jiems skiria nemaža dėmesio, kai nustatomas atskirų kalbų giminystės laipsnis. Skaitvardžių pastovumą, be kita ko, rodo ir lietuvių šnektos Baltarusijos TSR, kur sveika lietuvių skaitvardžių sistema paprastai išlieka net šnektai baigiant visai išnykti, žmonėms vos bemokant gimtąją kalbą.

Lietuviai, kaip ir kitos giminingos kalbos, yra paveldėję dešimtainę (decimalinę) skaitvardžių sistemą. Patys skaitvardžiai senų senovėje yra buvę konkrečių skaičiuojamų daiktų vardai, tik ilgainiui, abstrahuoti nuo tų daiktų, ėmė reikšti skaičių pavadinimus. Mokslininkams iki šiol nepavyko nustatyti pirmykštės skaičių pavadinimų reikšmės dėl didelio jų senumo ir abstrakcijos.

Iš seno skaitvardžių sistemoje būta tam tikro formų supletyvizmo, pgl. skirtingas dviejų pirmųjų kiekinių ir kelintinių skaitvardžių šaknis: *vienas* – *pirmas*, *dù* – *añtras*.

Lyginant su daiktavardžiais ir kitais linksniuojamais žodžiais, skaitvardžiai išsiskiria tam tikrais savotiškumais.

Giminės kategorijos atžvilgiu vieni skaitvardžiai panašūs į daiktavardžius, kiti – į būdvardžius. Yra skaitvardžių, turinčių visų trijų giminių formas, pvz., *vienas*, f. *vienà*, n. (*vis*) *viena*. Kiti turi tik vyriškąją ir moteriškąją gimines, pvz., *dù*, f. *dvi*, *keturi*, f. *kėturios*... *devyni*, f. *devýnios*. Yra ir tokių, kurių tėra tik viena kuri giminė: tik vyriškoji, pvz., *šiñntas*, *túkstantis*, visi kuopiniai skaitvardžiai (*dvėjetas*, *trėjetas*...*devýnetas*), arba tik moteriškoji, pvz., *dešimtis*, arba tik bevardė, pvz., *vienúolika*... *devyniólika*. Skaitvardis *trīs* visai neskiria giminių.

Įvairuoja ir skaičiaus kategorija: yra vienaskaitinių, pvz., *vienúolika*...*devyniólika*, yra ir tokių, kurie tik daugiskaitą teturi, pvz., *trīs*, *keturi*...*devyni* ir visi dauginiai skaitvardžiai (*dveji*, *treji*, *ketveri*...*devyneri*). Dviskaitos formas geriausiai išlaikė (daugelyje indoeuropiečių kalbų) skaitvardis *dù*, *dvi*. Ir tai savaime suprantama, turint galvoje jo leksinę reikšmę.

Skaitvardžių kaityba – dvejopa: vieni iš jų turi nominalines (daiktavardines), kiti – pronominalines (įvardines) galūnes, pvz., nominalines turi *šiñntas*, *túkstantis*, kuopiniai skaitvardžiai, pronominalines – *vienas*, *pirmas* ir kt.

Toliau iš eilės apžvelgsime lietuvių kalbos skaitvardžius, nustatysime jų genetinį ryšį su giminųjų kalbų skaitvardžiais, išryškinsime darybos ir kaitybos archaiškumus ir naujoves.

§ 485. *Vienas*, -à atitinka latvių *viēns*, -a (dial. *viēns*, -a). Prūsų *ains* < **ainas* neturi žodžio pradžios *v-*. Neturi jo ir kitos giminingos kalbos, plg. got. *ains*, s. airių *óin*, lot. *ūnus* < **oinos*. Taigi pridėtinis *v-* būdingas tik rytų baltų kalboms. Jis pridėtas prie senesnės formos **einas* arba (jeigu ie kildintume iš baltų *ai*) **ainas* < ide. **ōinōs*. Lietuvių-latvių prolytę **einas* (su *ei*) paremia dial. *vičveīnelis* 'vienintelis' ir s. sl. *jed-inō* '1' (su pridėta prepozicine dalelyte *jed-*; -*inō* < **-einōs*). Pridėtinio *v-* kilmė neaiški. Sunku patikėti fonetinės *v-* kilmės hipoteze, nes toks *v-* paprastai atsiranda tik prieš užpakaliniu vokalizmu prasidedančius žodžius (pvz., dial. *vúodas* < *úodas*), be to, ne visame lietuvių kalbos plote. Dėl to atkrenta ir kai kurių tyrinėtojų rėmimasis žemaičiuose apie Alsėdžius užrašytu neaiškios kilmės tarmiiniu žodžiu *viēšmas* (< *iēšmas*?). Pastangos *v-* kildinti iš sudėtinio žodžio *kiekvienas* jungiamojo balsio¹ (neteisingai **kieky-ienas* suskaldžius į **kiek-ūienas*) taip pat nepatikimos, nes prievoksmis *kiek* kilo greičiausiai iš *kiekas*, o ne iš **kiekus*. Todėl gali būti teisinga J. Endzelyno mintis, jog *v-* yra prie skaitvardžio priaugusios kažkokios dalelytės palaikas, plg. dial. *vič-veīnelis*. Iš tikrųjų prie skaitvardžio mėgsta lipti prepozicinės dalelytės, pvz., s. sl. *jed-inō*, vok. *all-ein*. Tačiau tokios dalelytės, iš kurios galėtų kilti *v-*, baltų kalbose lyg ir nėra. Taigi pridėtinio *v-* kilmė dar nėra pakankamai išaiškinta.

Skaitvardis *vienas* lietuvių kalboje turi ir būdvardžio 'tikras, grynas' reikšmę, pvz., *kokià čià sriubà – vienà druskà, tasaī vanduō – vienas pīnas, tãvo rugiai – vieni pelai*. Jis ir kaitomas kaip būdvardis, turi ne tik vienaskaitos, bet ir daugiskaitos (resp. dviskaitos) formas, plg. *vieni, vienu-du, f. vieni-dvi*. Senuosiuose raštuose vartojamos ir įvardžiutinės jo formos *vienàsis, vienóji*.

Greičiausiai ir ide. **ōinōs* buvo ne skaitvardis '1', bet artimos reikšmės būdvardis, manoma, įvardinės kilmės. Tikrasis skaitvardis, tyrinėtojų nuomone, išliko graikų kalbos formose *εἷς, μία, ἕν*, armėnų *mi*, lot. *sem-el* (iš ide. **sem-s, *sem-ia, *sem*). Bet visiško tikrumo dėl šių dalykų dar nėra.

§ 486. *Dù, dvi* – tai n.-a. du. formos, plg. (*dù*) *vilkù*, (*dvi*) *šaki*. Vyriskosios giminės forma neteko priebalsio *v*, kurį išlaikė moteriškoji giminė ir kiti paradigmos linksniai, pvz., *dvi*, g. *dviejų*, d. *dvim...* Plg. s. sl. *dъva*, skr. (vedų) *dvā*. Tai aiškinama lūpinio *v* išnykimu prieš lūpinius balsius (§ 234). Taigi formą *dù* reikia kildinti iš **dvúo*. Iš jos vietoj laukiamos **duō* (tokia forma užfiksuota tik LM I 147 ir ЖС III 526) atsirado *dù* greičiausiai dėl dviskiemenių resp. daugiaskiemenių n.-a. du. formų analogijos (§ 153), plg. (*dù*) *vilkù*. Taip aiškinama ir mot. g. *dvi* vietoj laukiamos **dviē* iš

*dvie. Pralietuvių *d(v)úo, *dvie < *dyō, *dyāi kilo iš senesnių formų *duyō, *duyāi, plg. s. sl. dъva, f. dъvě, lot. duō, f. duae, gr. δύω < δύρω.

Kitų linksnių formos – dviskaitinės, tik genityvas ir lokatyvai priderinti prie daugiskaitinės fleksijos: g. *dviejū* (-ū kaip *svečiųū*), d. *dvieim*, i. *dviēm* (=s. sl. dъvěma), l. *dviejuosē, dviejosē*, ill. *dviejúosna, dviejósna*, ad. *dviejúosempi, dviejósempi*, all. *dviejuŋpi* (kaip *svečiuosē, valdžiosē, svečiuosna, valdžiosna, svečiuosempi, valdžiosempi, svečiuŋpi*). Senieji raštai ir tarmės išlaikė archaiškesnes d.-i. du. formas, pvz., *dwiemu talentú vžjėbkoio kitú du* DP 390₄ ‘dviem talentais gavo kitus du’, *kétures túkf-tanczės žmonių...dwiémi žuwélemi pafótino* DP 297₂₇ ‘4000 žmonių...dviem žuvelėmis pasotino’, d. du. *dwiemu*, i. du. *dviemi* Dievėniškės. Senovinę dviskaitinę lokatyvo formą kalbininkai įžiūri žemaičių prieviksmyje *dviejau(s)* ‘dviese’, plg. s. sl. dъvoju, skr. *dváyas* ‘t. p.’.

Sudėtiniuose žodžiuose turime kamieną *dvi-* (su silpnuoju vokalizmo laipsniu), pvz., *dvi-dešimt, dvi-gubas, dvi-kōjis* ir kt. Plg. skr. *dvi-pád-*, gr. δί-πους, lot. *bi-pēs*.

Dabar skaitvardis *dù*, f. *dvi* plačiai vartojamas ne tik kaip savarankiškas žodis, bet eina ir dviskaitos formų darybinio elementu, pvz., *mù-du, tuō-du, abù-du*, f. *mù-dvi, tiē-dvi, abi-dvi*. Žemaičiai vietomis sako ir *vaikù-du, mergi-d(v)i* vietoj *dù vaikù, dvi mergi*.

Tarmėse (daugiausia rytų Lietuvoje) prie šio skaitvardžio n.-a. du. formos mėgstama lipdyti dalelytes, pvz., *dù-j-ai > dù-jei, dù-jen, dù-jenai*, f. *dvi-j-ai > dvi-jei, dvi-jen, dvi-jenai* ir kt. Būdingesnės tarminės kitų linksnių formos: g. *dviėjū* (šaknies kirtis), *dviėj, dviē* (sutrumpintos formos), *dvijų* (kaip *trijų*), d. ir i. (žemaičių) *dūm, duñ*, f. *dvim, dviñ* (padaryta iš n.-a. du.), *dviejaīs, dviejōm* (plg. *vilkaīs, šakōm*), loc. *dviesē, dviesū* (kaip *keturiesē, keturiesū*), *dviejuosū, dviejosū* (kaip *vienuosū, vienosū*). Kirčiavimas svyruoja: sakoma ir *dviējais, dviėjom, dviese, dviesu, dviejuose, dviejosu*. Senesniu kirčiavimu laikytinas oksitoninis.

Kaip *dù, dvi* linksniuojame ir *abù*, f. *abi*. Plg. s. sl. *oba*, f. *obē*.

§ 487. *Trỹs*, kaip ir la. *trīs*, atitinka s. sl. *trъje*, skr. *tráyas*, gr. τρεῖς, lot. *trēs*, got. *þreis*, taigi iš ide. **trejes*. Tai *i* kamieno n. pl. forma (-ys kilmė aptarta § 355). Kiti linksniai taip pat turi *i* kamieno fleksiją: g. *trijū* (=gr. τριών, iš ide. **ijōm*, plg. daiktavardžių **ijōm* refleksą: *aviū* § 356), d. *trims* < *trimus* (=s. sl. trъmъ), a. *tris*, i. *trimis* (=s. sl. trъmi), l. *trysē* ir (su priderintomis prie *ijō* resp. *ijā* kamienų galūnėmis) *trijuosē, f. trijosē*, ill. *trijúosna, f. trijósna*, ad. *trijúosempi, f. trijósempi*. Senuosiuose raštuose ir tarmėse išliko senovinė lokatyvo forma *trisū*, plg. s. sl. trъchъ, skr. *trijú*.

Sudėtinių žodžių kamienas *tri-* (su silpnuoju vokalizmo laipsniu): *tri-kōjis*, plg. skr. *tri-pád-*, gr. τρι-πους, lot. *tri-pēs*.

Tarmėse yra antrinė n. pl. forma *trīs* (su nazalizacija). Ją vartojo jau XVI a. Daukša. Dar yra *tris* 'trys' ir a. pl. *trjś* 'tris' (akuzatyvas suplaktas su nominatyvu pagal *dū* pavyzdį), g. *trijų* (baritoninis kirčiavimas, plg. *dviėjū*), *triejū* | *triėjū*, *triėj* (pagal *dviėjū*, *dvėj*), d. *trim* (be *-s* kaip *dviem*), i. *triñ* ir *trijais* (plg. *svečiais*), l. *triese* (plg. *dviese*), *trisë* (iš *trisë*), *trysė*, *trysù* (plg. *akysė*, *akysù*).

§ 488. *Keturi*, f. *kėturios* atitinka s. sl. *četyre* (b) rodo ilgąjį *ū*), skr. *catvāras*, lot. *quattuor*. Latvių *četri* turi *č* vietoj laukiamo *c* (plg. kelintinį skaitvardį *četurts*) greičiausiai dėl slavų įtakos. Trumpąjį balsį *u* tarp *t* ir *r* išmetė ne tik latviai, bet ir lietuviai tarmė: f. *kėtrios* 'keturios'.

Šis skaitvardis linksniuojamas kaip būdvardžiai, tik vyriškosios giminės paradigmoje akuzatyvas turi priebalsinio linksniavimo galūnę *-is*: *kėturis* = skr. *catūras* < ide. **kveturņs*. Tai būta senovinio *r* kamieno. Tarmėse dabar vietoj a. pl. *kėturis* sakoma ir *kėturius* (plg. *žaliūs*, *didžiūs*). Tokia forma jau pasitaiko XVI – XVII a. raštuose, bet ten dar labai reta. Kaiprieveiksmis vartojama archaiška lokatyvo forma *keturiese*, dial. ir s. r. *keturiesu* su *ie* < **ēi* | **ōi* prieš galūnę *-su*, plg. s. sl. *těchъ*, *vľbcěchъ*, skr. *těšu*, *vľkěšu* (§ 333).

§ 489. *Penki*, *peñkios* (la. *pieci*, f. *piecas*) atitinka skr. *pāñca*, gr. *πέντε*, lot. *quinque* (ide. **penkue*).

Skaitvardžiai '5'–'9' iš seno indoeuropiečių kalbose buvo nekaitomi. Baltai juos ėmė kaityti skaitvardžio „4“ pavyzdžiu. Dabar jie (kaip ir '4') turi vyriškosios giminės paradigmoje pronominalinę fleksiją, tik akuzatyvas išlaikė priebalsinio linksniavimo galūnę *-is*: *penkis*, *šešis*, *septynis*, *aštuonis*, *devynis* (tarmėse jau ir *penkiūs*, *šešiūs*, *septynius*, *aštuonius*, *devynius*).

§ 490. *Šeši*, *šėšios* turi žodžio pradžios *š-* iš senesnio *s-*, plg. lot. *sex*, gr. *ἕξ* (*s...š* > *š...š* asimiliacija § 209). Gervėčių šnektoje ir dabar pasakoma *sėšios* (dial. *sāšjos*) *piřkios* su išlaikytu *s-* arba greičiau naujai disimiliuotu iš *š-*. Latvių *seši* turi antrojo skiemens *š* iš **sj* (< **šj*). Indoeuropeistai linkę ide. praformą **seks* kildinti iš dar senesnės **syeks*, iš kurios esą prūsai pasidarė kelintinį skaitvardį (kiekinio tekstuose nėra) *uschts* 'šeštas' (*sch* = *š*). Plg. lie. *ušės* 'pogimdyvinis (šešių savaičių) laikotarpis' (skolinys iš prūsų kalbos?). Net spėjama, kad ide. žodžio pradžios **s-* galįs būti antrinės kilmės, atsiradęs skaitvardžio „7“ įtakoje.

§ 491. *Septyni*, *septynios* skiriasi nuo latvių *septiņi*, *septiņas* ilguoju *ī* balsiu. Ilgumas čia antrinis, plg. lot. *septem*, gr. *ἑπτά*, skr. *saptá* iš ide. **septņ* < **septņ*. Taigi baltai turėjo paveldėti nekaitomą formą **septin*. Lietuvių protėviai iš jos pasidarė dabartinę formą su ilguoju vokalizmu greičiausiai dėl gretimo skaitvardžio **aštō* '8' (su ilguoju balsiu) įtakos. Dabartinė forma *aštuoni* turi *-ni* iš *septyni*, *devyni*, plg. § 492, 493.

§ 492. *Aštuoni*, *aštuonios* ir la. *astuōni*, *astuōņas* pasidaryta iš baltų **aštō*, plg. skr. *aṣṭā*, gr. *ὀκτώ*, lot. *octō* (ide. **ōktō*). Pabaiga *-ni* (< **-nie*) aiškinama skaitvardžių '7' ir '9' įtaka.

§ 493. *Devyni*, *devynios* skiriasi nuo latvių *deviņi*, *deviņas* ilguoju *ī*. Balsio ilgumas ir čia antrinis. Rytų baltai paveldėtą nekaitomą formą **devin*, kaip ir **septin*, ėmė linksniuoti, o lietuvių protėviai dėl '8' įtakos pailgino abiejų vokalizmą: pasidarė *septyn-*, *devyn-*. Skaitvardžio *devyni* žodžio pradžios *d-* rytų baltų kalbose yra antrinės kilmės vietoj senesnio *n-*, plg. skr. *nāva*, lot. *novem*, got. *niun* (ide. **neun*). Senovinio *n-* būta dar baltų prokalbėje (**nevin*), plg. prūsų kelintinį skaitvardį *newīnts* 'devintas'. Jo pakeitimas priebalsiu *d-* aiškinamas dviejų *n* disimiliacija ir ypač gretimo skaitvardžio „10“ įtaka. Toks pakeitimas įvyko ir slavų kalbose, plg. s. sl. *devět*. Nors baltų ir slavų kalbose esama tam tikro žodžio pradžios *n-* ir *d-* neatitikimo atvejų (pvz., lie. *nāmas* || s. sl. *domъ*, lot. *domus*; lie. *debesis* || s. sl. *nebo*, pl. *nebesa*, skr. *nābhas-*, gr. *νέφος*), tačiau įžiūrėti čia kokį nors fonetinį garsų vartimą vargu ar galima.

§ 494. *Dešimtis*, *-iės* ir nekaitoma forma *dėšimt* (=latvių su metateze *desmit*), kaip ir slavų *desět*, yra kamieno **dešimt-* darinys. Kamieną baltai ir slavai turi su *-t-* formantu iš ide. nekaitomo skaitvardžio **dekm*, plg. lot. *decem*, gr. *δέκα*, skr. *dāśa*. Dabar ši skaitvardį mes linksniuojame kaip *i* kamieno daiktavardį. Senovėje jis priklausė priebalsinio linksniavimo paradigmai, plg. senųjų raštų ir tarmių *n*. sg. *dešims* < **dešimt-s*, g-sg. *dešimtės*, all. sg. *dešimtėspi* (šalia naujadaro *dešimtiėspi*), *n*. pl. *dė. šimtes*, g. pl. *dešimtū*, all. pl. *dešimtuṃpi*. Vis labiau įsigali nekaitoma forma *dėšimt* (> dial. *dėšim*), turima jau senuosiuose raštuose. Tai yra sutrumpinta a. sg. forma *dėšimti* su numesta galūne *-i* (plg. kirčiavimą). Tarmėse (kartais ir bendrinėje kalboje) kaip nekaitoma neretai vartojama ir senovinė nominatyvo forma *dešims* arba abiejų kontaminacinis darinys *dešimts* (gali būti ir trumpinys iš a. pl. *dešimtis*). Kaitomas skaitvardis *dešimtis* lietuvių kalboje yra oksitonas. Nekaitomų formų kirčiavimas dabar gerokai sumišęs: sakome *dėšim(ts)* ir *dešim(ts)*.

§ 495. Skaitvardžiai *vienuolika*, *dvylika*, *trylika*, *keturiolika*...*devyniolika* yra sudėtiniai žodžiai. Jų pirmąjį dėmenį sudaro tam tikros skaitvardžių '1' – '9' formos, o antrąjį – elementas *-lika*. Šie skaitvardžiai kilo iš žodžių junginio. Senieji raštai rodo, kad atitinkami kelintiniai skaitvardžiai XVI – XVII a. dar tebebuvo žodžių junginiai: tada buvo sakoma, pvz., *añtras liėkas* 'dvyliktas', *trėčias liėkas* 'tryliktas', *ketvīrtas liėkas* 'keturioliktas' ir t. t. Pavyzdžiai iš senųjų raštų: *ape pirmālieką vālandą* DP 94₄₈ 'apie vienuoliktą valandą', *Antras liekas straipftis* Mž. 22₁₃ 'dvyliktas straipsnis', *trecziame liekame paguldime* BrP II 420₃ 'tryliktaime persky

rime', *fukąqant ketwirtiémus liékiemus mêtamus* DP 563₄₄ 'sukankant keturioliktiems metams', *Metuose pinktuose liekuose viešpatavimo Tiberiušo Ciešoriaus* PS I 122₄ 'imperatoriaus Tiberijaus viešpatavimo penkioliktai metais', *Ape tai skaitik'...Jeremieip' sekma liéką* DP 340₂₉ 'apie tai skaityk...Jeremiejo (knygos) septynioliktą (perskyrimą)', *Afchmų liekų mėtų buwa* BrB Karal. 24, 8 'aštuonioliktų metų buvo', *Nedelos Dewintosliekos po S. Tráycei Ewangelia* DP 346₁₆ 'devyniolikto sekmadienio po šv. trejybės evangelija'.

Vietoj pirmas liėkas senuosiuose raštuose neretai rašoma tik liėkas, pvz., *Liekas straipftis* Mž. 22₁₁ 'vienuoliktas straipsnis', *Powilas...teip rašo pirmoy gromatoy Korintump liekame paguldime* PK 13₁₅ '...taip rašo pirmame laiške korintiečiams vienuoliktame perskyrime', *ape lieką adiną atėio* DP 93₅ 'apie vienuoliktą valandą atėjo'. Rytų Lietuvos autoriai vartoja pasakymą *dešimtas liėkas* 'vienuoliktas', pvz., *ape dešimtu lieku išeis* PS I 317₁₁ 'apie vienuoliktą (valandą) išėjes'. Pasitaiko ir šiaip visokių kombinacijų, pvz., Bretkūnas postilėje (II 337) rašo: *Dwideschimta ir pirma lieka Menefio* 'trisdešimt (dvidešimt?) pirmą mėnesio dieną'.

Senuosiuose raštuose kartais pavartojamos ir dabartinio tipo kelintinių skaitvardžių formos, bet jos paprastai paaiškinamos senosiomis (matyt, dar nebuvo visiems suprantamos), pvz., ant *wienūliktos arba liekos hadinos* BrP I 233₆.

Kleinas pirmojoje lietuvių kalbos gramatikoje, nurodęs šių skaitvardžių formas *liekas, antras liekas, trėcias liekas, kėtvirtas liekas, pėnktas liekas*, rašo, jog esą sakoma ir *antraliekas, trečialiekas, ketvirtaliekas* ir *liekas antras, liekas trėcias* ir t. t. (PLKG 464).

Tačiau kiekiniai skaitvardžiai XVI–XVII a. jau turėjo dabartinio tipo suaugusias formas, taigi šalia, pvz., *añtras liėkas* 'dvyliktas' jau buvo sakoma tik *dvylika*, šalia *trėcias liėkas* – tik *trylika*, šalia *ketvirts liėkas* – tik *keturiólika* ir t. t.

Su senųjų raštų *lieku* tam tikra prasme susijusios rytų aukštaičių kelintinių skaitvardžių formos *vienuolikis, -ė* 'vienuoliktas, -a', *dvylikis, -ė, trylikis, -ė* ir t. t.

§ 496. Dabartinių skaitvardžių '11' – '19' antrasis dėmuo *-lika* kilmės požiūriu siejamas su daiktavardžiais *liėkas* 'tai, kas lieka, nereikalinga', *liekà* 'liekana', veiksmažodžių 3. praes. forma *liėka* (inf. *likti*). Šis dėmuo rodo, kiek lieka, atmetus dešimtį, pvz., *vienuólika* – lieka vienas, *dvylika* – lieka du, *trylika* – lieka trys ir t. t. Taigi pirmykštė šių skaitvardžių reikšmė yra 'vienas lieka (po dešimties)', 'du lieka (po dešimties)' ir t. t. Be dėmens *-lika*, tarmėse yra ir variantas *-lieka* (gal su kitu šak-

nies balsio laipsniu, plg. inf. *likti* ir 3. praes. *ližka*): *vienúolieka*, *dvýlieka* ir t. t.

Iš *-lieka* gali būti kilęs ir tarmių variantas *-leka*, ypač šiaurės panevėžiškių plote, kur *l* prieš *e* tipo balsius veliarizuojamas, bet *-leka* išlaiko minkštą *l* (*-l'eka*). Kad esama ypatingos šio dėmens nekirčiuojamo vokalizmo redukcijos, rodo tendencija kai kuriose rytų Lietuvos šnektose visai išmesti balsį: tariama *vienúol'ka*, *dvýl'ka* ir t. t. Tokių formų randame jau senuosiuose raštuose, pvz., *dwilka* DK 105₁₀, MP 62a₂₇, AK 87₁₈ 'dvylika'. Visa tai rodo, kad *-lika* galėjo ir fonetiškai išsirutulioti iš *-lieka* (dar plg. *tiktai* < *tiektai*).

§ 497. Skaitvardžių *vienúolika... devyniólika* akuzatyvo linksnis toks pat kaip nominatyvas, pvz., sakome *mataũ vienúolika vųrų*. Tai senoji bevardės giminės n.-a. pl. forma. Manoma, kad skaitvardžius '11' – '19' sudarantys dėmenys iš seno turėjo bevardės giminės nominatyvo-akuzatyvo daugiskaitos formas (§ 273), taigi, pvz., *trýlika* < **trí* + *liká*, *keturiólíka* < **keturiǎ* + *liká*, *penkiólíka* < **penkiǎ* + *liká* ir t. t. Apibendrintas pirmojo dėmens kirtis ir akūtas. Pirmųjų dviejų skaitvardžių, t. y. '11' ir '12', formos ilgainiui buvo perdirtos. Jos nėra visai aiškios. Manoma, kad dabartinė forma *dvýlika* pasidaryta pagal *trýlika* vietoj išnykusios formos **dvǎliká* (dėl pirmojo dėmens plg. gr. δώ-δεκα), prie kurios buvo priderinta **veinǎliká* 'vienuolika'. Bet visiško aiškumo nėra, ypač dėl *vienúolika* kilmės.

Išnykus lietuvių kalboje bevardei giminei, galūnė **-ǎ* > *-à* (skaitvardžiuose juk dažniausiai ir vartojami nominatyvo-akuzatyvo linksniai) ilgainiui buvo palaikyta *ā* kamieno daiktavardžių vienaskaitos nominatyvo galūne. Tada buvo pasidarytos ir kitų linksnų *ā*-kamienės vienaskaitos formos, nors nominatyvo ir akuzatyvo, kaip dažniausiai vartojamų linksnų, formos išlaikė senovinį tapatumą. Tačiau kaip gretiminė kartais vartojama ir *ā*-kamienė a. sg. forma su galūne *-q*. Ji pasitaiko jau XVI–XVII a. raštuose, pvz., *kentėio dwílikq métų* DP 368₇ 'kentėjo dvylika metų', *Jeme Jezus dwíliku mokitiniu sawo* PS I 358₃ 'ėmė J. dvylika savo mokinių' (= ryt. *dvýlikų* < *dvýlika*).

Tarmėse ir senuosiuose raštuose pasitaiko (retai) dar formos su *-(a)s*, pvz., *thinai buwa dwílikš schulliniu* BrB II Moz. 16 'ten buvo dvylika šuliniių', *wienuolikas pas stalą fedeio* BrB Mark. 16 'vienuolika pas stalą sėdėjo'. Manoma, kad *-s* pridėta gretiminių *dešim(t)s* || *dešim(t)* pavyzdžiu, o *-as* atsirado sekant svyruojančias *ǎ* kamieno n. sg. formas su išlaikytu arba išnykusiu „judriuoju“ *a* (*vųras* || *vųrs*).

§ 498. Latviai turi tokias skaitvardžių '11' – '19' formas: *viēnpadsmit*, *divpadsmit*, *trīspadsmit*, *četrpadsmit* ir t. t. Senosiose gramatikose pateikia-

mos archaiškesnės formos (jų esama ir dabartinėse tarmėse): *vienpadesmits*, *divipadesmits*, *trispadesmits* ir t. t. Taigi latviai sako 'vienas po dešimties', 'du po dešimties', 'trys po dešimties' ir t. t. Sujungę senovinę lietuvių ir latvių konstrukciją, gausime: 'vienas liko po dešimties', 'du liko po dešimties' ir t. t. Lietuviai bus išleidę *po dešimties*, o latviai *liko*.

Panašią konstrukciją turėjo ir slavai, plg. sen. slavų *jedinъ na desęte* (iš čia dab. lenkų *jedenadsie*, rus. *одинадцать*), *dъva na desęte*, *triје na desęte* ir t. t. Taigi 'vienas ant dešimties', 'du ant dešimties' ir t. t.

Lietuvių *-lika* primena gotų *-lif* skaitvardžiuose *ainlif* '11', *twalif* '12'. Kitose indoeuropiečių kalbose skaitvardžiai '11'–'19' paprastai padatomi prie '1'–'9' pridodant '10', pvz., lot. *ūn-decim* (*ūnus+decim*), skr. *ēka-daša* (*ēka+daša*) ir kt.

§ 499. Skaitvardžiai '20'–'90' dabar lietuvių kalboje dvejopi: kaitoma žodžių grupė arba nekaitomi sudurtiniai žodžiai. Taigi sakome: *dvi dėšimtys* (sen. *dvi dėšimti*) || *dvidešimt*, *trys dėšimtys* || *trisdešimt*, *kėturios dėšimtys* || *kėturiadsėšimt* ... *devynios dėšimtys* || *devyniasdešimt*. Senieji raštai rodo, kad prieš 400 metų vyravo kaitoma žodžių grupė. Nekaitomi sudurtiniai žodžiai tada dar tik ėmė rasti. Jų atsiradimą rodo polinkis nederinti abiejų samplaikos žodžių, pvz., *Isaakas buwa keturu defschimties mėtų* BrB I Moz. 25 '...keturiasdešimties...', *per Kėtures defschimts dienų ir naktų* BrB I Moz. 7 'per keturiasdešimt...', *ghis tedūdi Ponui io tris defschimts Sidabro Siklų* BrB II Moz. 21 '...trisdešimt...', *Dwidefchimtį mėtų pas tawe buwau* BrB I Moz. 31 'dvidešimt...'. Dabar jau dažniau vartojame suaugusias į vieną žodį nekaitomas formas. Latviai tik tokias ir tevartoja: *divdesmit*, *trīsdesmit*, *četrdesmit* ... *deviņdesmit*.

Forma *dvidešimt* gali būti senas kompozitas su *dvi-* kaip žodyje *dvi-kōjis* (=skr. *dvi-pād-*), jeigu tik nėra vėliau suaugusi n.-a. du. samplaika *dvi dėšimti*. Kitų skaitvardžių nekaitomos formos pirmasis dėmuo turi a. pl. galūnę (tarmėse pasitaiko ir n. pl.: *trīsdešimt*, *kėturiadsėšimt*...). Kiek įvairuoja (ypač tarmėse) antrojo dėmens pabaiga: *dvidešimt*, *dvidešimts*, *dvidešimtis* ir *dvidešim* (plg. skaitvardžio '10' pabaigos įvairavimą). Antrasis dėmuo gali būti ir linksniuojamas, pvz., *dvidešimtiės mėtų jaunuošis*, *dvidešimčia mėtų vyrėsnis* ir pan. Taip pat įvairuoja kirčiavimas: *kėturiadsėšimt*, *keturiasdėšimt* ir (su dviem kirčiais) *kėturiadsėšimt*. Bendrinėje kalboje įsigali pirmojo dėmens kirtis.

§ 500. *Šimtas*, kaip ir la. *simts*, atitinka kitų indoeuropiečių kalbų bevardės giminės skaitvardį, plg. skr. *śatām*, lot. *centum*, gr. *ἑκατόν* (iš ide. **kmtóm*). Linksniuojamas kaip *ō* kamieno daiktavardžiai, taigi nepa-

liestas pronominalinės paradigmos įtakos. Kirčiuojamas pagal IV kirčiuotę. Oksitoninį kirčiavimą rodo ir skr. *śatām*, gr. *ἑκατόν*.

Tarmėse vietomis įsigalėjo baritoninės formos (II kirč.): n. pl. *śimtai*, g. pl. *śimtu* ir t.t. Toks kirčiavimas greičiausiai atsirado dėl „enklitinės“ šimto padėties skaitvardžiuose ‘200’ – ‘900’, pvz., *dū_śimtai*, *trỹs_śimtai* ir t.t.

S. sl. *śto* turi neaiškų ž. Manoma, kad tai senas skolinys iš iranėnų kalbų.

§ 501. *Tūkstantis* atitinka la. *tūkstuōtis* arba *tūkstuōš*. Prūsų kalba turėjo kiek skirtingą formą: a. pl. *tūsimtons* (paveikta ‘100’?). Dėl to baltiškas archetipas neaiškus. Kalbininkai šį skaitvardį laiko baltų-slavų-germanų bendrybe, plg. s. sl. *tysešti* arba *tysošti*, got. *þūsundi*. Pirmykštį jo pavidalą sunku rekonstruoti, dar sunkiau paaiškinti jo kilmę, nes kitos indoeuropiečių kalbos ‘1000’ reiškia kitais žodžiais. Bendro indoeuropietiško pavadinimo rekonstruoti iš viso neįmanoma. Linkstama manyti, kad indoeuropiečių prokalbėje jo ir nebuvo (iki tūkstančio tada dar nepriskaičiuota).

Dėl baltų-slavų-germanų vartojamo ‘1000’ pavadinimo kilmės pareikšta įvairių nuomonių. Vieni tyrinėtojai jį bando aiškinti, remdamiesi indoeuropiečių leksikos duomenimis, pvz., laiko sudurtiniu žodžiu, kurio pirmąjį dėmenį sieja su lie. *tūkti* ‘riebėti, storėti’, o antrąjį – su *śimtas* (taigi ‘didelis, nutukęs šimtas, talpinąs 10 šimtų’), plg. pr. *tū-simtons*. Kiti tyrinėtojai linkę jį laikyti substratiniu žodžiu, paveldėtu iš kažkios neindoeuropiečių kilmės kalbos.

Manoma, kad iš baltų šį žodį pasiskolino Pabaltijo finai, plg. suomių *tuhat* (kiti linksniai: *tuhannen*, *tuhansia*), kurio *h* kildinama iš baltų *ś*. Tuo atveju baltams reikėtų rekonstruoti *tūśant-*. Lietuvių-latvių formose *k* gali būti įspraustinis.

Lietuvių tarmėse ir senuosiuose raštuose šio skaitvardžio linksniavimas gerokai įvairuoja. Be vyriškosios giminės *iō* kamieno formų (*tūkstantis*, g. sg. *-čio*), dar turimos *i* kamieno formos (vyriškosios ir moteriškosios giminės), taigi *tūkstantis*, *-ies*, moteriškosios giminės *iā* kamieno formos *tūkstančia*, *-ios* ir *ē* kamieno *tūkstantē*, *-ės*. Iš seno šis skaitvardis buvo moteriškosios giminės (toks ir slavų, germanų kalbose), kaitomas pagal priebalsinio linksniavimo paradigmą, plg. n. pl. dial. *tūkstantes*, g. pl. *tūkstantų*. Nykstant priebalsiniam linksniavimui, jis perėjo į *i* kamieno paradigmą, o dėl *śimto* įtakos ir į vyriškąją giminę. Perėjimas į kitus linksniavimo tipus susijęs su priebalsinio linksniavimo nykimu.

§ 502. *Milijōnas* ir *milijārdas* yra nauji tarptautiniai žodžiai, gauti neseniai, plg. rus. *миллион*, *миллиард*, vok. *Million*, *Milliarde*, pranc. *million*, *milliard*. Abu šie žodžiai turi tą pačią šaknį, kilusią iš lot. *mille*

'tūkstantis'. Tai matematikos terminai. Senovėje tokiais skaičiais nebūdavo skaičiuojama.

§ 503. Keliñtiniai skaitvardžiai padaromi iš kiekinių, išskyrus du pirmuosius, plg. *pirmas* šalia *vienas*, *añtras* šalia *dù*. Šis supletyvizmas yra labai senas, paveldėtas iš indoeuropiečių prokalbės (iš seno *pirmas* ir *añtras*, manoma, buvo ne skaitvardžiai).

Visi kelintiniai skaitvardžiai dabar linksniuojami kaip būdvardžiai (kirčiavimas – oksitoninis), taigi turi tam tikrų linksnių pronominalines vyriškosios giminės galūnes, pvz., d. sg. m. *pirmám*, *antrám*, *trečiam* (plg. *baltám*, *žaliám*, *tám*), l. sg. m. *pirmamè*, *antramè*, *trečiamè* (plg. *baltamè*, *žaliamè*, *tamè*), n. pl. m. *pirmì*, *antri*, *treti* (plg. *balti*, *žali*, *kiti*), d. pl. m. *pirmiems*, *antriems*, *trečiams* (plg. *baltiems*, *žaliems*, *tiems*). Vartojamos ir įvardžiuotinės formos: *pirmàsis*, *antràsis*, *trečiàsis*, f. *pirmóji*, *antróji*, *trečióji*.

§ 504. *Pirmas*, f. *pirmà* atitinka la. (įvardžiuotines formas) *pirmais*, f. *pirmā*, pr. *pirmas* resp. *pirmois*, f. *pirmoi*. Kildinama iš ide. **přmō-*, plg. got. *fruma*, lot. *přimus*. Čia **př-* yra šaknis, o **-mō-* – priesaga, plg. s. sl. *prǫ-vǫ*, skr. *pūr-vas* (su **-uō-* priesaga), gr. *πρῶ-τος* (su **-tō-*). Manoma, kad **př-mō-* yra ide. **prō* 'prieš' vedinys ir turėjo pirmąją būdvardinę reikšmę 'priešakinis, pats priešakiausias'.

Būdamas iš visų skaitvardžių artimiausias būdvardžiams, *pirmas*, -à lietuvių kalboje yra laipsniuojamas: *pirmėsnis*, -ė, *pirmiáusias*, -ia.

§ 505. *Añtras*, *antrà* ir (senųjų raštų bei dabartinių rytinių tarmių) *añtaras*, *añtara* (ir *antarà*) atitinka la. *ùotrs*, -a (sen. tekstuose ir dial. *uotars*, *uotęrs*), pr. *antars*, *anters* (iš *antr[a]s*?), *antrā*, skr. *ántaras*, got. *anþar*, s. sl. *vǫtorwjb* (rus. *emopoŭ*). Dėl -*tr-* ir -*tar-* (-*ter-*) santykio ne visai sutariama. Paprastai *antar-* laikoma senesniu kamieniu, o *antr-* – jo trumpiniu, plg. *katrās* < *katarās* (§ 435). Tačiau kai kas čia nori įžiūrėti senesnę abliauto skirtumą, t. y. priesagas -*tar-*/*tr-*.

Šis skaitvardis iš seno turėjo įvardinę reikšmę 'kitas', plg. vok. *andere* 'kitas, kitoks', lot. *alter* 'kitas' (vėliau išstumtas žodžio *secundus* 'sekantis, tolesnis'), skr. *ántaras* 'kitas'. Linkstama manyti, kad tai komparatyvo priesagos -*tōrō-* (§ 449) vedinys iš įvardžio kamieno **ōnō-* (= lie. *anàs*). Formą su -*t(a)ras* ir skaitvardžio reikšmę jis gavo, atsakant į klausimą *katras* 'kuris iš dviejų?'.

§ 506. Kelintinis skaitvardis 'III' ir kiti tolesni senų senovėje indoeuropiečių kalbose turėjo *ō* kamieno formas, padarytas iš atitinkamų kiekinių skaitvardžių su nuliniu vokalizmo laipsniu. Tačiau tos pirmąją formos daug kur anksti buvo pakeistos, įsivestos tam tikros kitos priesagos. Stipriai jos buvo pakeistos ir baltų kalbose. Čia įsigalėjo priesagos -*tas*

(ide. *-tō-s) dariniai, pvz., *ketviř-tas*, *peñk-tas*, *šėš-tas*, *septiñ-tas* ir t. t. Šios priesagos darinių gausu ir kitose indoeuropiečių kalbose, pvz., s. sl. *četr̃ṽr̃-tō*, *pę-tō*, *šes-tō*, skr. *catṽr̃-thás*, *šas-řhás*, gr. (Hom.) *τέτρα-τος*, *πέμπ-τος*, *έκ-τος*. Šios priesagos neturi lie. *trėčias* < **tretjas*. Tai kamieno *tret-* (plg. s. sl. *tretj̃b*) vedinys. Bet tai nėra pirmykštė šio skaitvardžio forma. Daugiau senovės išlaikė prūsų kalbos forma *tirtis* (f. *tirti*, a. sg. *tirtian*) su *tirt-* iš ide. **třt-*, plg. skr. *třtřyas*, gr. *τρί-τος*, lot. *tertius* (iš **tri-tijōs*).

§ 507. Vietoj dabartinių formų *septiñtas* ir *aštuñtas* seniau lietuviai vartojo *sėkmas* ir *āšmas*. Pavyzdžiai iš senųjų raštų: *Sėkmá ir pasku-tine žimé* DP 195₂₈ 'septinta ... žymė', *Pirmą dieną sekmo Menefio Schwef-kite* BrB III Moz. 23 '...septinto...', *Ašmas ir pāstaras stráipfnis* DP 534₂₇ 'aštuntas...', *Ašchma diena* BrB III Moz. 23 'aštunta diena'.

Sprendžiant iš senųjų raštų, XVI–XVII a. tik šios formos ir tebuvo vartojamos. Dabartinės *septiñtas*, *aštuñtas* įsigalėjo vėliau. Dabar *sėkmas*, *āšmas* jau praktiškai nebevartojami archaizmai, labai retai pasitaikantys ir tarmėse, pvz., iš *devynių laimėjo āšmas* Kūpiškis, *Jūlė yrà āšmas vaikas* Mažeikiai, *āšmas āšį tāšė*, *deviñtas grąžtą sūko* Telšiai. Pirmasis išliko sudėtiniam daiktavardyje *sekmā-dienis* ir vedinyje *sekm-inės*. Plg. vėlyvą darinį *aštuon-mētė mokyklà* (pokario metais atsiradęs terminas).

Forma *sėkmas* padaryta iš šaknies *sępt-* (: *sept-yñi*) ir priesagos *-mas* < ide. *-mō-s, turimos ir kitų indoeuropiečių kalbų, pvz., pr. *septmas*, s. sl. *sedm̃ō*, lot. *septimus*, skr. *saptamás*. Taigi lie. **septmas* > **sepmas* (t išnyko iš priebalsių samplaikos § 237) > *sekmas* (*pm* > *km* § 215). Forma *āšmas* iš **ašt-mas* (: *ašt-uoni*). Plg. pr. *asmus*, s. sl. *osm̃ō*, lot. *octimus*, skr. *aštamás*.

Tarmėse vietoj *aštuñtas* kai kur sakoma *aštuōntas* (ir *aštuóntas*) su *uo* iš *aštuoni*. Šiaurės žemaičiai *oun* (= aukšt. *uon*) verčia *on*: *āštōnc*. Šios formos nereikia transponuoti nesama **aštañtas*.

§ 508. Vietoj kelintinių skaitvardžių *vienuóliktas*, *dvýliktas* ... *devynióliktas* prieš 300–400 metų dar buvo vartojami žodžių junginiai (*pirmas*) *liėkas*, *añtras liėkas* ... *deviñtas liėkas* (§ 495). Visai neseniai suaugo į vieną žodį dabartinės formos *dvidešimtás*, *tridešimtás*, *keturiasdešimtás* ... *devyniasdešimtás* (dažnai tariama su dviem kirčiais: *devýniasdešimtás*). Dar J. Jablonskio 1922 m. gramatikoje šalia *keturiasdešimtas*, *penkiasdešimtas* ir t. t. pateikiama ir *keturios dešimtas*, *penkios dešimtas* ir t. t. (žodžių junginį). Senuosiuose raštuose yra dar *antras dešimtas*, *trečias dešimtas*. Pasitaiko ir tokios formos: *tridešimtas*, *keturiadešimtas*, *penktadešimtas*, *šešiadešimtas*, *septyn(i)adešimtas*, *aštuon(i)adešimtas*, *devintadešimtas* (PLKG 465).

Skaitvardžiai *šiñtas*, -à (pvz., *àš táu sakaũ šiñtą kařtą*), *dušiñtas*, -à ... *tũkstantas*, -à (pvz., dial. *duõs kókią tũkstantą dālį*) vartojami gana retai. Iš mūsų senovės raštų juos turi, rodos, tik gramatikos ir žodynai. Dėl sutapimo bei panašumo su atitinkamais kiekiniais skaitvardžiais vis labiau įsigali įvardžiuotinės formos *šiñtasis*, -óji, *tũkstantasis*, -oji. Senesnėse gramatikose bei žodynuose yra ir *tũkstinis*, -ė, *tũkstas*, -a resp. *tũkstasis*, -oji.

§ 509. Dauginiais vadiname skaitvardžius *vieneri*, *dveji*, *treji*, *ketveri*, *penkeri* ... *devyneri*, f. *vienerios*, *dvėjos*, *trėjos*, *kėtverios*, *peñkerios* ... *devýnerios*. Jų daryba dvejopa: su *-eji* (f. *-ejos*) ir *-eri* (f. *-erios*).

Senesnės darybos formos su *-eji*. Morfema *-ej-* skaitvardžiuose *dveji*, *treji* iš tikrųjų nėra priesaga įprastine reikšme. Žiūrint kilmės, skaitvardis *dveji*, -os yra sudarytas iš šaknies **dvei-* (= *dvie-*, plg. *dvie-m*) ir atitinkamų daugiskaitos galūnių. Šaknis turi normalųjį balsių kaitos laipsnį, plg. *dvi-pãdis* su silpnuoju laipsniu. Tokios pačios darybos ir žodis *abeji*, *ãbejos*. Formai *dveji*, *dvėjos* atsirasti viena iš semantinių-morfologinių prielaidų bus buvusi ta, kad, vartojant skaitvardį *dũ*, *dvi* su daugiskaitiniais daiktavardžiais, susidarė prieštaravimas: *dũ*, *dvi* yra dviskaitos formos, todėl sunku buvo jį derinti su daugiskaitos formomis. Matyt, norint to prieštaravimo išvengti ir atsirado skaitvardžio forma *dveji*, *dvėjos*.

Treji, *trėjos* yra pasidaryta pagal *dveji*, *dvėjos* analogiją arba šioje formoje glūdi senovinė šaknis **trei-*, plg. *trỹs* < **trej-es*. (= skr. *trayás*).

Formoms su *-eri* (f. *-erios*) pradžią davė skaitvardis *ketveri* < **ketuer-*, kur *-er-* iš seno priklausė kamienui (turinčiam dvigubą normalųjį laipsnį), plg. *keturi*. Iš **ketuer-* tasai *-er-* ilgainiui imtas dėlioti kitiems skaitvardžiams. Tokio tipo formų turi pasidarę ir slavai, pvz., s. sl. *pęteri* šalia *čėtveri*. Lietuvių kalboje kartais *-er-* pridedamas ir prie *dveji*, *treji* formų, plg. dial. *dvejeri*, *trejeri*.

Rytų Lietuvos tarmėse vietomis dauginiai skaitvardžiai šalia formų su *-eri* turi variantus su *-eli* (gal dėl *keli* įtakos?), pvz., *penkeli* ... *devyneli*. Tokios formos pasitaiko jau XVI–XVII a. raštuose (DP, PS). Dabar tarmėse pasakoma net *dvejeli*, *trejeli*, *ketvereli* (ir *ketveli*) ... *devyneli*.

§ 510. Senovėje šie skaitvardžiai turėjo ir vienaskaitos formas, plg. skr. *dvayás* ‘dvejopas’, s. sl. *čėtverõ*, *pęterõ*. Vienaskaitos relikto turime ir lietuvių kalboje, pvz., *Sákimas* ... *ape treiq fulipimą* DP 405₁₃ ‘...apie trejopą...’, *tũ dvėja tiek suvãlgei*, *kėtvera tiek pažareĩ* (*dvėja*, *kėtvera* – bevardės giminės vienaskaitos formos, plg. s. sl. *čėtvero*). Vienaskaitos formų išnykimas susijęs su polinkiu vartoti šiuos skaitvardžius tik su daugiskaitiniais daiktavardžiais, visai neturinčiais vienaskaitos formų, pvz., *vieneri marškiniai*, *dvėjos dũrys*, *trėjos žirklės* ir kt. Taigi dabartinė daugi-

nių skaitvardžių reikšmė laikytina antrine, atsiradusia dėl vartosenos su daugiskaitiniais daiktavardžiais.

Dauginiai skaitvardžiai linksniuojami kaip būdvardžiai, taigi vyriškosios giminės paradigma turi pronominalines galūnes, pvz., *dvejį, ketverį, dvejiems, ketveriems*. Akuzatyvas kiekinių skaitvardžių pavyzdžiu kartais (daugiausia tarmėse) gauna galūnę *-is*, pvz., *turiù dvejis/dvejùs márškinius*.

Kadangi daugiskaitinių daiktavardžių (pluralia tantum) yra palyginti nedaug, tai šnekamojoje kalboje, ypač tarmėse, dauginiai skaitvardžiai turi tendenciją nykti, imami painioti su kiekiniais skaitvardžiais, įsilieja į šių daugiskaitos paradigmą. Neretai jau pasakoma, pvz., *mačiau dū/dvejùs (dvejis) vilkùs*, taip pat *turiù trejùs (trejis)|tris márškinius*.

§ 511. Kuopiniai skaitvardžiai *dvėjetas, trėjetas, kėtvertas, peñketas ... devýnetas* (ir *vienetas*) turi priesagą *-et-as*. Ji atsirado iš *-at-as* dėl $a > e$ po joto formose **dvėjatas, *trėjatas > dvėjetas, trėjetas*. Vėliau iš šių formų *-et-* buvo apibendrinta ir kitiems skaitvardžiams, kur iš senovės joto nėra buvę. Plg. la. *divatā* 'dviese' (dial. *dujatā, divatis, divatuos*) ir *trijatā* arba *trejatā* 'trise', *četratā* 'keturiose', skr. *pañcatā* 'penketas'. Reliktų su *-at-* yra ir lietuvių kalboje, pvz., *vienatis* 'vienatvė', *vienātinis* 'vienintelis', adv. *vienāt* (plg. pr. *ainat* 'nuolat').

Šie skaitvardžiai kaitomi kaip daiktavardžiai, plg. d. sg. *dvėjetui*, n. pl. *dvėjetai*, d. pl. *dvėjetams*. Turimos tik vyriškosios giminės formos, kurios valdo daiktavardžių genityvą, pvz., *dvėjetas vyrų/móterų*. Patys kuopiniai skaitvardžiai yra linkę daiktavardėti, plg. *vienetas, dvėjetas ... peñketas* — pažymiai.

Žemaičiai *-ėje-* sutraukė į *-ėi-*: *dvėitas* 'dvejetas', *trėitas* 'trėjetas' (> *dvėc, trėts*). Tarmėse vietomis kuopiniai skaitvardžiai pasakomi ir su pronominalinėmis galūnėmis, pvz., *užtėks tōs dróbēs dār trėjetam marškiniū*. Rytų Lietuvoje plačiai vartojama n.-a. n. forma, pvz., *atbėgo peñketa vaikū, turiù trėjeta dukterū*. Vietomis ji traktuojama kaip moteriškosios giminės forma, pvz., i. sg. *su peñketa* (ryt. *piñketu*) *kiauliū*.

§ 512. Turime ir įvairių kitokių skaitvardinių darinių: iš skaitvardžių su tam tikromis priesagomis pasidarytų būdvardžių, pvz., *dvejópas, trejópas, ketveriópas* (plg. *daugerópas, keleriópas, [visokeriópas...]*), *vienókas* 'vieneriopus, paprastas', *dvejókas* 'dvejopus' (plg. *ilgókas, statókas...)*, *vienódas* (= la. *vienāds*, plg. *kitódas* 'kitoks'), *dveigýs* 'dviejų metų', *treigýs* 'trijų metų', *ketvérgis, penkérgis ... devynérgis* (sudaiktavardėję būdvardžiai iš **dveigas* = srb. *dviz* 'dveigys', **treigas* = s. sl. *trizō* 'treigys' ir t. t.) ir sudėtinių žodžių, kurių vienas iš dėmenų yra skaitvardis, pvz., *dvi-šākis* 'su dviem šakomis', *trėč-dalis, viena-lūpis, tri-kōjis, devyn-galvis, tri-lūpis, ketūr-gubas* (: la. *gubt* 'sulenkti'), *tri-linkas* (: *leñkti*), *pus-añtro* ir daug kitų.

Senn StB V 69–84, Endzelynas Gars. ir form. 141–146 ir Latv. val. gram. 481–503, Otrębski Gramatyka III 162–178, Mažiulis БЯ 1956 4 53–59, LKGrK 40–65 ir LKG I 604–636, Zinkevičius Liet. dial. 322–330, Stang Vergleich. Gram. 276–285, Szemerényi Einführung 204–211, Hamp B VIII 55–56, Keinys KK 32 27–35.

1. Ką žinote apie skaitvardžių archaiškumą ir jų kilmę? (§ 484).
2. Kuo pasižymi skaitvardžių giminės ir skaičiaus kategorijos? (§ 484).
3. Kaip skaitvardžiai linksniuojami? (§ 484).
4. Kokias žinote hipotezes, aiškinančias pridėtinio *v-* atsiradimą skaitvardyje *vienas*? (§ 485).
5. Kuo ypatinga skaitvardžio *vienas* kaityba? (§ 485).
6. Kodėl skaitvardis *dū* neteko priebalsio *v*? (§ 234, 486).
7. Kodėl vietoj **dvūo*, **dvīe* dabar turime formas *dū*, *dvi*, bet ne **duō*, **dviē*? (§ 486 ir 153).
8. Kurios linksnių formos skaitvardžio *dū*, *dvi* paradigmoje yra dviskaitinės ir kurios daugiskaitinės kilmės? (§ 486).
9. Paaiškinkite šių tarminių formų kilmę: n.-a. *dūjai*, *dvijai*, g. *dviž*, *dvijū*, d. *dūm*, *dvīm*, i. *duīm*, *dviīm*, *dviejais*, *dviejōm*, l. *dviesē*, *dviesū*, *dviejuosē*, *dviejosē* (§ 486).
10. Paaiškinkite skaitvardžio *trīs* kilmę iš ide. **trejes* (§ 487 ir 355).
11. Kodėl tarminė l. pl. forma *trisū* senesnė negu *trijuosē*, f. *trijosē*? (§ 487).
12. Paaiškinkite šių tarminių formų kilmę: n. pl. *trīs*, *tris*, g. pl. *triejū*, d. pl. *trim*, i. pl. *triīm*, *trijais*, l. pl. *triesē*, *trysē*, *trysū* (§ 487).
13. Aptarkite lietuvių skaitvardžio *keturi* ryšį su la. *četri* ir s. sl. *četurē* (§ 488).
14. Kodėl skaitvardis *keturi* turi a. pl. formą *kēturis*, o ne *kēturius*? (§ 488).
15. Aptarkite l. pl. formų *keturiese* ir dial. *keturiesu* archaiškumą (§ 488 ir 333).
16. Aptarkite lie. *penki* ir la. *pieci* ryšį (§ 489).
17. Trumpai papasakokite skaitvardžių ‘5’–‘9’ kaitybos istoriją (§ 489).
18. Kas rodo, kad *šeši* kilo iš senesnės formos **seši*? (§ 490).
19. Kaip kalbininkai sieja lie. *šeši* su pr. *uschts* ‘šeštas’? (§ 490).
20. Kas rodo, kad lie. *septyni*, *devyni* turi antrinės kilmės ilgąjį balsį *i* (*y*)? Kodėl balsis pailgėjo? (§ 491, 493).
21. Papasakokite apie formos *aštuoni* atsiradimą (§ 492).
22. Kaip aiškinama *d-* kilmė skaitvardyje *devyni*? (§ 493).
23. Papasakokite skaitvardžio *dešimtis* kaitybos istoriją (§ 494).
24. Kokia nekaitomos formos *dėšimt* kilmė? (§ 494).
25. Pasakykite senųjų raštų kelintinius skaitvardžius ‘XI’ ... ‘XIX’ (§ 495).
26. Kokia dėmens *-lika* kilmė skaitvardžiuose *vienūolika* ... *devyniūolika*? (§ 496).
27. Kaip aiškinami tarminiai variantai *-leka*, *-lka*? (§ 496).
28. Kokios linksnių formos suaugo į vieną žodį, sudarydamos skaitvardžius *trylika* ... *devyniūolika*? (§ 497).
29. Kaip aiškinamos formos *vienūolika* ir *dvýlika*? (§ 497).
30. Koks ryšys tarp lietuvių, latvių, taip pat slavų ir germanų skaitvardžių ‘11’ – ‘19’ darybos? (§ 498).
31. Papasakokite apie skaitvardžių ‘20’–‘90’ raidą nuo dviejų žodžių grupės prie vieno sudėtinio žodžio (§ 499).
32. Kas bendra ir kuo skiriasi lie. *šimtas* ir lot. *centum*? (§ 500).
33. Kodėl tarmėse imama kirčiuoti n. pl. *šimtai* ‘šimtaĩ’? (§ 500).

34. Kokias žinote *tūkstančio* kilmės hipotezes? (§ 501).
35. Aptarkite skaitvardžio *tūkstantis* linksniavimo istoriją (§ 501).
36. Kodėl buvęs moteriškosios giminės žodis *tūkstantis* virto vyriškosios giminės skaitvardžiu? (§ 501).
37. Kokia skaitvardžių *milijonas* ir *milijardas* kilmė? (§ 502).
38. Kaip linksniuojami kelintiniai skaitvardžiai? (§ 503).
39. Aptarkite kelintinio skaitvardžio *pirmas* kilmę (§ 504).
40. Kokia skaitvardžio *añtras* kilmė? (§ 505).
41. Papasakokite apie skaitvardžių *trėčias*, *ketviřtas* ir kt. darybą (§ 506).
42. Ką žinote apie skaitvardžius *sėkmas* ir *āšmas*? (§ 507).
43. Kokias kelintinių skaitvardžių formas turi *šimtas* ir *tūkstantis*? Kuo jos ypatingos? (§ 508).
44. Aptarkite dauginių skaitvardžių kilmę ir raidą (§ 509, 510).
45. Kokia kuopinių skaitvardžių priesagos *-at-as* raida? (§ 511).

Užduotys: 42. Išlinksniavę skaitvardį *dū*, *dvi*, surašykite atskirai linksnių formas (tik normines bendrinės kalbos), kurios pavaldėtos iš senovinės dviskaitos paradigmos (a) ir kurios turi daugiskaitinę fleksiją (b).

43. Padarykite skaitvardžių *vienas*, *vienà*, *dū*, *dvi*, *dveji*, *dvėjos*, *trys*, *trėjetas*, *keturi*, *dešimtis*, *šimtas* ir *tūkstantis* ill. pl. (a), ad. pl. (b), all. pl. (c), ir (kurie turi vienaskaitą) ill. sg. (d), ad. sg. (e), all. sg. (f) formas, jas sukirčiuokite.

44. Iš toliau pateiktų Daukšos postilės pavyzdžių išrinkite ir atskirai iš eilės surašykite visų kalbos dalių ill. sg. (a), ad. sg. (b), ad. pl. (c), all. sg. (d) ir all. pl. (e) formas. Jų rašybos nekeiskite.

(Jie) *turėio ... atwėst' wifūs anóp pirmóp tobulimóp ir tikrumóp Ewangėlios šwėntós 19₂₆₋₂₇, iau atėiote triiump' dešimtump' mėtu arba keturiump' dešimtump' giwátos iūšų 580₁₆₋₁₇, wienón perfonon Wiešpatieš Christaus dwi naturi ūęšios 474₂₀, Tare tad mókistinei io wiėnas antrop 211₄₂, (jis) weiki[a]us ant' tó passáulo nukęstų wiffás kęčziás, o nėg dātųš priwėst' wienósp' mažiausio sp nūdemesp' 11₂₀₋₂₁, (jie) dūmoia atpedui sugriřbt pirmúmpiump' biauribiump' 206₂₆₋₂₇, (sugriřkime) pirmęšniop pamók fłop 273₂₀, iey wienas búwo qntrámp, kitas kitámp, tad tikrai du tur but 44₁₆, (jis) wáikšęčioie septiniúmp bažnicziúmp (arbá septiniúmp áltóriúmp) ir kiekwienoi' bllo pėkis pōterius 159₂₈₋₂₉, Magde-lena ... wiffšfiamp kęturišfiamp Ewangelistsfiamp Wiėšpatį patepe 478₁₂₋₁₃, tie wif-si tris išgūldimai wienóp galóp tėšėš 87₁₆₋₁₇, cže ant žėmes wiėnas antrámp iėšbkome to pasáulo garbės 130₈.*

VEIKSMAŽODIS. ASMENAVIMAS

Įvadinės pastabos, gramatinės veiksmažodžio kategorijos ir kt.

§ 513. Iki šiol buvo dėstomos linksniuojamosios kalbos dalys, aptariama jų formų istorija, linksniavimo sistemos raida. Dabar pereiname prie asmenuojamosios kalbos dalies – veiksmažodžio – nagrinėjimo, jo formų ir asmenavimo sistemos istorinės apžvalgos.

Lietuvių kalboje linksniuojamosios ir asmenuojamosios kalbos dalys griežtai diferencijuotos: daiktavardis nepainiojamas su veiksmažodžiu. Tokia griežta diferenciacija yra paveldėta iš indoeuropiečių senovės. Tačiau tam tikro sąlyčio tarp abiejų kalbos dalių vis dėlto esama. Antai veiksmažodžio bendraties forma *miřti* (dial. *miřtie*) savo kilme yra buvusi daiktavardžio *mirtis* vienaskaitos datyvo forma. Būdiniams pradžią davė tam tikri *tē* kamieno veiksmažodinių daiktavardžių vienaskaitos instrumentaliai, plg. daiktavardžio *mazgōtē* vienaskaitos instrumentalią ir veiksmažodžio *mazgōti* būdinį (abiem atvejais yra pabaiga *-te*, ryt. *-ti*). Tipiški tarpininkai tarp linksniavimo ir asmenavimo sistemų yra dalyviai. Tam tikro panašumo, paralelizmo tarp abiem sistemoms priklausančių formų indoeuropiečių kalbose būta jau iš seno, plg. gr. λέγομεν: λέγετε ir λόγος: λόγε (kamen-galiuose *ō* : *ē* kaita, kurią baltų kalbose beturi tik daiktavardis). Vis dėlto linksniavimas ir asmenavimas – tai du svarbiausieji indoeuropiečių kalbų gramatinės struktūros poliai.

Ilgainiui atskirose indoeuropiečių kalbose dėl fleksijos netekimo ir kalbos perėjimo prie analitinės struktūros daiktavardis ir veiksmažodis gerokai suartėjo, supanašėjo, plg. anglų (*the*) *hand* ‘ranka’ ir (*to*) *hand* ‘paduoti’. Yra pasaulyje kalbų (ne indoeuropiečių), kur šios kalbos dalys neturi ryškesnės arba net ir jokios diferenciacijos.

§ 514. Lietuvių kalbos veiksmažodžių asmenavimo istorija, lyginant su daiktavardžių linksniavimo raida, daug neaiškesnė ir tebėra prastai nušviesta. Taip yra pirmiausia todėl, kad mokslininkams iki šiol nepavyko tiksliau ir patikimiau rekonstruoti indoeuropiečių prokalbės asmenavimo sistemos, t. y. pradinės būklės, iš kurios turėjo išsirutulioti baltų ir dabartinis lietuvių asmenavimas. Mat istoriškai paliudytų indoeuropiečių kalbų jau seniausiuose paminkluose asmenavimo sistemos labai skiriasi: vieni kalbų jos sudėtingos (pvz., sanskrito, graikų), kitų – gana paprastos (pvz., hetitų). Tyrinėtojams sunku nustatyti, kurie tų sistemų elementai priskirtini indoeuropiečių prokalbei, juoba kad jie dažnai nesudaro aiškesnės vienybės. Matyt, tam tikrų senosios indoeuropiečių asmenavimo sistemos elementų iš viso neišliko, ir dabar juos rekonstruoti labai sunku. Be to, praeityje būta labai daug įvairių analoginio formų išlyginimo atvejų, prisidaryta naujų antrinės kilmės darinių. Visa tai nepaprastai apsunkina rekonstrukciją, kuri būna apytikrė, hipotetiška. Teoriškai galimos kelios rekonstrukcijos, priklausomai nuo to, kurios istoriškai paliudytos kalbos sistema imama pagrindu. Galimas dalykas, kad indoeuropiečių prokalbės skilimo epochoje veiksmažodžio sistemos dialektiniai skirtumai buvo daug didesni negu daiktavardžio. Taigi realiai galėjo egzistuoti keli arealiniai, skirtingi sistemos variantai. Tuo atveju vieninga sistema turėjo būti tik

ankstesnėje praindoeuropiečių epochoje, kitaip sakant, ji galėjo nebūti sinchroninė su rekonstruojama daiktavardžių linksniavimo sistema. Šiaip ar taip, lyginamoji indoeuropiečių kalbotyra šiuo metu dar tik artėja prie indoeuropiečių veiksmažodžio sistemos tikslesnio modelio rekonstravimo.

§ 515. Jaunagramatikiai buvo rekonstravę pirmąją indoeuropiečių veiksmažodžio asmenavimo sistemą. Pagrindu jie ėmė bemaž sutampančias senovės indų ir graikų sistemas, t. y. rėmėsi tomis kalbomis, kurios turėjo pačius seniausius rašto paminklus iš visų XIX a. žinomų indoeuropiečių kalbų. Senovės indų ir graikų veiksmažodis pasižymėjo sudėtingumu: turėjo net septynis laikus, keturias nuosakas ir tris rūšis. Laikų ir nuosakų kamienai čia buvo gana gausūs ir mažai tarpusavy susiję. Kadangi abi šios kalbos, kaip matėme, išlaikė didžiai archaišką garsinį pavidalą ir linksniavimą, tai savaime piršosi mintis, jog ir jų asmenavimas turįs būti archaiškas. Taigi buvo manoma, kad šių kalbų pagrindu ir turėtų būti rekonstruojama pirmąją indoeuropiečių veiksmažodžio sistema. Tuo atveju tolesnė veiksmažodžio raida kitose indoeuropiečių kalbose aiškintina kaip laipsniškas sudėtingos sistemos prastinimas, panašiai kaip paprastėjo daiktavardžių linksniavimas ir paties veiksmažodžio asmenavimas jau istoriniais laikais atskirose kalbose. Taigi jaunagramatikiai manė, kad daiktavardžio ir veiksmažodžio kaitybos raida buvusi vieninga: nuo sudėtingos sistemos eita prie paprastesnės. Tokį įsitikinimą rėmė tyrinėtojų randami tam tikri rekonstruojamos veiksmažodžio sistemos reliktai kitose indoeuropiečių kalbose. Tuo būdu jaunagramatikiai buvo sukūrę gana patikimą veiksmažodžio raidos hipotezę, kurios ir dabar daug specialistų ištiesai arba tam tikru mastu laikosi.

XX a. buvo atrasti ir iššifruoti iki tol nežinotų tocharų ir hetitų kalbų tekstai. Tocharų kalbos duomenys neprieštaravo jaunagramatikų hipotezei. Sunkiau buvo ją suderinti su hetitų kalbos faktais. Mat šios kalbės, turinčios pačius seniausius iš visų indoeuropiečių kalbų tekstus, veiksmažodžio sistema buvo daug paprastesnė, negu vėliau fiksuotų senovės indų ir graikų kalbų. Hetitų kalbos veiksmažodis teturėjo du laikus, dvi nuosakas ir dvi rūšis. Tačiau tos gramatinės opozicijos, kurios senovės indų ir graikų kalbose buvo reiškiamos sudėtinga asmenavimo sistema, hetitų kalboje taip pat galėjo būti išreikštos, tik kitomis kalbinėmis priemonėmis – vartojant išvestinius veiksmažodžius ir įvairias analitines formas.

Vieni tyrinėtojai hetitų kalbos paprastą veiksmažodžio sistemą ėmė laikyti dideliu archaizmu, tiesioginiu būdu atspindinčiu labai ankstyvą indoeuropiečių veiksmažodžio būklę. Kiti joje teįžiūrėjo senesnės sudėtingos sistemos prastinimo rezultata, rodantį ne pirmąją, bet vėlesnę veiksmažodžio raidos stadiją. Ir vieni, ir kiti yra iškėlę nemažą svarių argumentų,

neretai tuos pačius faktus skirtingai interpretuodami. Abiejų požiūrių šalininkų ginčai tebesitęsia iki šių dienų. Taigi dar ir dabar nėra sukurta vieningo ir visai patikimo indoeuropiečių veiksmažodžio raidos modelio. Tai labai apsunkina dabartinių kalbų asmenavimo kilmės ir raidos aiškinimą, kuris nemaža dalimi priklauso nuo požiūrio į pirmykštę indoeuropiečių veiksmažodžio struktūrą.

§ 516. Lietuvių kalbos veiksmažodžių asmenavimas dabar yra palyginti paprastas: nesudėtinga laikų, nuosakų, rūšių sistema, visur panaši fleksija. Jeigu išėities būkle imsime jaunagramatikių rekonstruotą indoeuropiečių veiksmažodžio modelį, tai lietuvių kalbos veiksmažodį turėsime laikyti labai suprastintu: jis tuo atveju atrodys ne tik netekęs daug gramatinių formų, bet ir esamos žymiai perdirbtos arba naujai pasidarytos. Gausūs ir mažai tarpusavy susiję rekonstruojami senovinių laikų ir nuosakų kamienai baltų (iš dalies ir slavų) kalbose buvo pakeisti trimis, kartais net dviem įsigalėjusiais kamienais (esamojo, būtojo laiko ir bendraties). Tokia mūsų veiksmažodžio sistema šalia sudėtingo ir archaiško daiktavardžių linksniavimo jaunagramatikių buvo laikoma nauja, antrine (esą veiksmažodis „darąs gėdą“ archaišką struktūrą išlaikiusiai lietuvių kalbai).

Tokia pažiūra buvo ir tebėra gerokai įsigalėjusi. Todėl indoeuropiečiai, kuriems labiausiai rūpi tai, kas kalboje sena, archaiška, ilgą laiką lietuvių kalbos veiksmažodžiu palyginti mažai tesidomėjo. Tik pastaruoju metu susidomėjimas ėmė didėti. Tai daugiausia susiję su pastangomis pakeisti tradicinę jaunagramatikių pažiūrą į pirmykštį indoeuropiečių asmenavimą bei sukurti kitokią veiksmažodžio raidos schemą. Apie tai bus kalbama aptariant laiko, nuosakos ir kitų veiksmažodžio gramatinių kategorijų raidą.

Laikai. § 517. Lietuvių kalbos veiksmažodžiai dabar turi keturis laikus: esamąjį, būtajį kartinį, būtajį dažninį ir būsimąjį. Jeigu nuosekliai laikytumės jaunagramatikių modelio, turėtume rekonstruoti indoeuropiečių prokalbei net septynis laikus. Tačiau dabar daug lingvistų jau taip nedaro. Vis labiau linkstama manyti, kad senojoje indoeuropiečių veiksmažodžio sistemoje laikai buvo susiję su vėikslu. Matyt, veiksmažodžio sistemos pirmykštį branduolį sudarė prezeñtas, aoristas ir perfėktas, o kitos veiksmažodžio laikų formos buvo išvedamos iš šių ir laikomos vėlesnės kilmės.

Prezeñto formomis iš seno būdavo reiškiamas tęstinis veiksmas, aoristù – tiesiog veiksmas, nepriklausantis nuo laiko, arba apskritai netęstinis veiksmas. Perfėktas reiškė būklę, kilusią iš veiksmo rezultato. Taigi prezentas ir aoristas tarpusavy sudarė ne tik laiko, bet ir veiksmo opoziciją. Jie abu kartu sudarė opoziciją perfektui, kuris neturėjo nei aiškios laiko, nei veiksmo reikšmės. Veiksmo tęsimas ar netęsimas daugiausia būdavo

reiškiamas veiksmažodžių kamienais, o laikai – galūnėmis (prezento galūnes nuo Bopo laikų imta vadinti pirminėmis, o aoristo – antrinėmis).

Tokia sistema baltų kalbose neišliko ir buvo iš esmės perdirbta. Išliko tik prezentas (dabartinis tiesioginės nuosakos veikiamosios rūšies esamasis laikas), o aoristo ir perfekto baltų kalbos anksti neteko.

Mūsų būtasis kartinis laikas indoeuropiečių lyginamosios gramatikos požiūriu laikytinas antriniu, vėlesniu dariniu. Mokslinėje literatūroje jis vadinamas pretėritu.

Mūsų būtasis dažninis laikas (mokslinėje literatūroje neretai vadinamas pretėritu frekventatyvū) – visai naujas. Baltų prokalbėje jo nebuvo. Neturi jo ir latvių kalba. Jis atsirado tik pačioje lietuvių kalboje. Bet ir čia turimas ne visose tarmėse. Daugelis žemaičių vietoj bendrinės kalbos būtojo dažninio laiko formų (pvz., *eīdavau*, *eīdavaī*...) vartoja tam tikrą konstrukciją, sudarytą iš pagalbinio veiksmažodžio *liuobėti* ir asmenuojamo veiksmažodžio bendraties arba būsimojo laiko formų, pvz., *aš liuobu eīti* (*eīsiu*) ‘eidavau’, *tu liuobi eīti* (*eīsi*) ‘eidavai’ ir t. t.

Lietuvių būsimojo laiko (futūro) formoms būdingas formantas *-s(i)-*, pvz., *eī-si-u*, *eī-si*, *eī-s*... Tai vadinamasis sigmātinis² futūras. Be baltų, jį turi arba turėjo dar slavai ir arijai. Linkstama manyti, kad tai šių kalbų naujovė. Spėjama, kad praindoeuropiečių veiksmažodžio sistemoje dar nebuvo diferenciacijos tarp prezento ir futūro. Tokios būklės reliktų galima išžiūrėti ir lietuvių kalboje. Antai mūsų esamojo ir būsimojo laiko dalyviai yra padaryti su tomis pačiomis priesagomis (formantais), pvz., *rašqs* < **raša-nt-s* ir *rašýsiqs* < **raššja-nt-s*, neveikiamosios rūšies *rāšo-ma-s* ir *rašýsi-ma-s*.

Nuosakos. § 518. Indoeuropiečių prokalbės (vėlyvosios epochos) veiksmažodžio sistemai daugelis kalbininkų linkę rekonstruoti keturias nuosakas: indikatyvą, konjunktyvą, optatyvą ir imperatyvą. Pirmąją nuosaką – indikatyvą, arba lietuviškai tiesioginę nuosaką, sudarė anksčiau aptarti laikai, taigi prezentas, aoristas ir perfektas. Konjunktyvo formomis būdavo reiškiamas tariamas, kartais ir norimas veiksmas. Optatyvas reiškė geidžiamą, kartais galimą veiksmą. Skirtumas tarp šių dviejų pastarųjų nuosakų reikšmės ne visuomet aiškus. Imperatyvū būdavo reiškiamas liepimas. Kai kurie mokslininkai prie senovinių nuosakų priskiria dar injunktyvą, išlikusį tik vėdiškajame sanskrite ir Avestos kalboje. Jo reikšmė ne visai aiški: kartais artima imperatyvui ar optatyvui,

² Pavadinimas nuo priebalsiui *s* žymėti vartojamos graikų raidės – *sigmos* – vardo.

o kartais atskiriems indikatyvo laikams. Neabejotina, kad tai labai archaiškos reliktinės formos, tik ne visai susijusios su nuosakų reiškimu.

Baltai senovinės nuosakų sistemos neišlaikė. Ji buvo anksti iš esmės perdirbta. Lietuvių kalboje, be aptartų tiesioginės nuosakos (indikatyvo) laikų, turime dar tãriamąją nuosaką (vadinamąjį kondicionãlį), kuriã sudaro antrinės kilmės formos (padarytos iš tam tikrų bendraties kamieno formų su *-b-* formantu), ir defektinę liepiamąją nuosaką, kurios formos taip pat antrinės kilmės, padarytos iš bendraties kamieno (senovinis imperatyvas buvo susijęs su indikatyvo kamieniu) ir formanto *-k-*. Senovinio optatyvo relikto galima įžiūrėti vadinamosios geidžiamõsios (mokslininkai ją vadina permisyvũ), o tarmėse ir liepiamosios nuosakos formose. Konjunktyvo (žinoma, ir injunktyvo) lietuvių kalboje, kaip ir kitose baltų, taip pat slavų kalbose, nėra jokio pėdsako.

Rūšys. § 519. Jaunagramatikiai indoeuropiečių prokalbei buvo rekonstravę tris rūšis: aktyvą (veikiamąją rūšį), pasyvą (neveikiamąją) ir mediją (vidurinę rūšį). Dabar vis labiau linkstama rekonstruoti tik dvi rūšis: aktývą ir mēdiją. Abi šios rūšys būdavo senų senovėje reiškiamos skirtingomis galūnėmis. Medijas išliko tik hetitų, graikų, indoiraniečių ir tocharų kalbose. Italikų, keltų ir gotų kalbose jo formos ilgainiui gavo pasývo reikšmę. Ir kitose indoeuropiečių kalbose jis turėjo tendenciją pereiti į pasyvą.

Baltų kalbose medijo visai neišliko. Čia galūnėmis dabar reiškiamos tik veikiamosios rūšies (aktyvo) formos, pvz., lie. *rašau, rašiau, rašysiu* ir t. t. Dar turime neveikiamąją rūšį (pasyvą), bet ji reiškiamą naujai, veiksmazodžio ir dalyvio junginiu, pvz., *esù mýlimas, esi mýlimas* ir t. t. Maždaug tam pačiam reikalui, kuriam kitose kalbose vartojamas medijas, mes dabar turime sangražinius (refleksyvinius) veiksmazodžius, pvz., *rašausi* (šalia paprastojo *rašau*). Latviai sangražinius veiksmazodžius ir vadina medialine rūšimi (*vidējā*, arba *mediālā, kārta*). Sangražinių veiksmazodžių atsiradimas gali būti susijęs su medijo netekimu.

Skaičius. § 520. Ši gramatinė kategorija bendra linksniavimo ir asmenavimo sistemoms, todėl pasižymi archaiškumu. Kaip ir linksniuojamosios kalbos dalys, veiksmazodžiai lietuvių kalboje turi vienaskaitos, daugiskaitos, o senuosiuose raštuose ir tarmėse taip pat dviskaitos formas. Kaip tam tikri archaizmai ir dialektizmai, dviskaitos formos kartais pavartojamos ir bendrinėje kalboje, ypač grožinėje literatūroje. J. Jablonskis savo gramatikose (net paskutinėje) jas dar laikė norminėmis bendrinės kalbos formomis. Pažymėtina, kad iki šių dienų veiksmazodžių dviskaita išliko mažesniame tarmių plote negu vardažodžių ar įvardžių: šalia šių pastarųjų dviskaitinių formų daug kur jau vartojamos veiksmazodžių

daugiskaitinės formos, pvz., *mūdu rāšome* (vietoj *rāšova*), *jūdu rāšote* (vietoj *rāšota*). Gyviausiai veiksmažodžių dviskaitos formos vartojamos vakarinėje žemaičių tarmės dalyje (maždaug iki Viekšnių—Telšių—Laūkuvos—Šilalės—Vainūto linijos) ir vakarų aukštaičių tarmės plote gana plačiu ruožu palei Nemuną (bemaž iki Kauno rytuose). Gyvai ji buvo vartojama Mažojoje Lietuvoje.

Senieji raštai rodo, kad veiksmažodžių dviskaita pradėjo anksčiau nykti negu vardažodžių. Jau XVI—XVII a. tekstuose pasitaiko tokių pasakymų, kaip, pvz., *tada abudu sepnavome wieną* BrB I Moz. 41¹¹ (vietoj *abudu sapnavova*), *du mokitiniu eydami ing Emaus* PS II 234^{22–23} (vietoj *eidamu*) ir pan.

Kadangi veiksmažodžių dviskaita paliudyta ne visose indoeuropiečių kalbų šakose (jos nėra, pvz., hetitų, italikų kalbose), be to, negalima rekonstruoti aiškiai dviskaitinės kilmės asmeninių įvardžių pirmųjų formų (visos paveldėtosios yra tam tikri daugiskaitinių formų variantai), tai pastaruoju metu linkstama manyti, kad indoeuropiečių prokalbėje (gal tik atskiruose jos dialektuose?) veiksmažodžių dviskaita formavosi vėliau negu daiktavardžių, žr. Watkins Indogerm. Gram. III 46–48. Apie lietuvių kalbos veiksmažodžių dviskaitą plačiau žr. Gargasaitė MAD 1964 2 207–216, Zinkevičius Liet. dial. 331, Palionis Liet. kalb. 142–143, Masiliūnas K XXIV(1) 100–105.

Veiksmai. § 251. Kalbininkai ginčijasi, ar lietuvių kalbos veiksmažodžių veikslai yra gramatikos, ar leksikos kategorija. Yra ir tokių, kurie juos laiko tarpine gramatikos-leksikos kategorija. Iš visų indoeuropiečių kalbų dabar veikslai (kartais jie vadinami aspėktais) labiausiai būdingi slavų kalboms. Lietuvių kalboje (ir apskritai baltų kalbose) veikslai nėra tokie ryškūs, mažiau sugramatinti negu slavų kalbose. Nuo įprastinių gramatinių kategorijų jie skiriasi tuo, kad neturi specialių formų. Veiksmažodžiai veikslu atžvilgiu lietuvių kalboje negali sudaryti porų, kurios būdingos slavų kalbų veiksmažodžiams. Dalis mūsų veiksmažodžių yra vienaveiksliai. Nemaža yra tokių, kurių veikslas priklauso nuo konteksto.

Veikslių kilmė baltų ir slavų kalbose sudaro tam tikrą problemą. Apskritai indoeuropeistai dabar šių kalbų veikslu nėra linkę laikyti labai senu veldiniu. Senovinė indoeuropiečių veikslu prigimties opozicija tarp prezento ir aoristo turėjo išnykti kartu su aoristu. Atsiradęs preteritas buvo indiferentiškas veikslu atžvilgiu. Vėliau slavai veikslu opoziciją sudarė kitomis kalbinėmis priemonėmis ir ją labai išplėtojo, o baltų kalbose tėra tam tikros veikslu užuomazgos. Tačiau baltų kalbose labai išsirutuliojo veiksmažodžių tranzityvumo—intranzityvumo opozicija (galiniŋkiniai ir saváiminiai veiksmažodžiai), pvz., *kėlti* : *kilti*. Dėl slavų kalbų įtakos pasta-

raisiais šimtmečiais ir lietuvių kalboje veiklo opozicija intensyvėja. Ypač tai pastebima rytinių lietuvių kalbos ploto pakraščių šnektose. Taigi lietuvių kalbos veikslas sudaro nemaža problemų. Plačiau apie tai žr. Senn StB III 80–92 ir DB 488–489, Skardžius GK 1936 50–53, Safarewicz BS III 1–27, Fraenkel Balt. kalb. 88–90, Dambriūnas L. Lietuvių kalbos veiksmožodžių aspektai. Boston, 1960 ir B XI(2) 171–179, Galnaitytė K IV 119–137, VII 123–144 ir (su Valeckiene) LKG II 11–46, Paulauskienė K X 53–75, XIII 165–184 ir B VI(1) 67–77, Stang Vergleich. Gram. 399–405, Szemerényi Einführung 286–288, Степанов leidinyje Славянское языкознание (М., 1978) 335–363.

Asmenavimo sistema. § 522. Netekę aoristo, perfekto, konjunktyvo ir medijo, baltai ilgainiui suformavo savitą veiksmožodžių asmenavimo sistemą. Tasai procesas buvo labai ilgas ir sudėtingas. Daug kas čia tebėra neišku, spėjama, hipotetiška.

Matyt, kaip ir kitose indoeuropiečių šakose, ilgainiui vyko senajai indoeuropiečių epochai būdingo veiksmožodžių kamienų įvairumo ir individualių paradigmų unifikacija. Buvusį paradigmų padrikumą vis labiau keitė paradigmų susiliejimas, paremtas vienos kurios paradigmos įsigalėjimu. Individualios paradigmos, sunkiai įjungiamos į paradigmų eilę, turėjo išnykti. Vis labiau ėmė įsigalėti tam tikri veiksmožodžio kamienai, pa-traukdami į save kitus.

Iš senovinių indoeuropiečių veiksmožodžio paradigmų baltai iki šių dienų išlaikė, atitinkamai pakeitę, tik prezento (indikatyvo aktyvo) paradig-mą. Šios paradigmos pagrindu, vartodami skirtingus veiksmožodžių ka-mienus, bet tą pačią fleksiją, ilgainiui baltai suformavo dabartinę laikų ir nuosakų sistemą. Jos formų pagrinde, kaip sakyta, glūdi ne tie patys veiks-možodžių kamienai. Mat šalia esamojo laiko kamienų ilgainiui vis labiau ėmė įsigalėti preterito ir bendraties kamienai. Jų pagrindu ir buvo sudaro-mos įvairios veiksmožodžių formos. Pvz., būsimojo laiko formos labai se-niai pasidarytos iš bendraties kamieno, vartojant indoeuropiečių formantą *-si-* (gali būti iš **-sĭe-*, plg. skr. *-sya-*). Lietuviai vėliau iš bendraties kamie-no pasidarė dar ir būtojo dažninio laiko formas, vartodami tam reikalui ne visai aiškios kilmės priesagą *-dav-*.

Nuosakoms ir rūšims reikšti baltų kalbose ilgainiui buvo pasidarytos įvairios, daugiausia analitinės, formos. Jos paprastai skiriasi lietuvių, lat-vių ir prūsų kalbose. Pvz., skirtingai pasidaryta liepiamoji nuosaka: lietu-vių kalboje ji reiškia bendraties kamienu su *-k(i)* formantu (pvz., *skait-ty-k*, *skaity-ki-te*), latvių kalboje ji pasidaryta iš esamojo laiko, o prūsų kalboje – iš optatyvo formų.

Šalia naujų darinių išliko ir tam tikri senovės reliktai. Pvz., optatyvo liekanų esama lietuvių kalbos geidžiamojoje, tarmėse ir liepiamojoje nuosakose.

Tariamąją nuosaką lietuviai pasidarė analitiniu būdu iš siekinio (šio formų pagrinde glūdi bendraties kamienas) ir neaiškių pagalbinio veiksmažodžio *būti* formų (galbūt optatyvo), pvz., sen. lie. aš *eitum-biau* 'eičiau', tu *eitum-bei* 'eitum' ir kt. Vėliau tos formos buvo kiek perdirbtos, pakeistos.

Visai analitiniu būdu reiškiami neveikiamoji veiksmažodžių rūšis, pvz., *esū sūkamas*. Baltai (ir slavai) vietoj senovinio medijo turi pasidarę sangražžinius veiksmažodžius, pridėję prie asmens formų dalelytę *si*, kilusią iš sangražžinio įvardžio.

Dabartinės mūsų veiksmažodžio asmenų galūnės (kaip ir linksnių fleksija) kilo iš senovinių kamiengalių plius istorinių galūnių. Pastarosios yra tos pačios visiems laikams (iš esmės ir nuosakoms), o kamiengalis priklauso nuo to, kuris iš trijų veiksmažodžio kamienų (esamojo, būtojo laiko ar bendraties) glūdi rūpimoje formoje. Taigi analizuojant dabartinės veiksmažodžio formas, reikia atskirai aptarti senovinę fleksiją bei jos raidą ir atskirai veiksmažodžio kamienus, jų darybą.

Pradėsime nuo asmens galūnių istorinės apžvalgos.

Порциг Членение 132–134, Топоров IJSLP V 31–45, Stang Vergleich. Gram. 308–309, 421–422, Тронский Общенид. 82–101, Kazlauskas Istor. gram. 287–292, Safarewicz SIOr XVII 375–379, Watkins Indogerm. Gram. III (ypač 17–22), Szemerényi Einführung 212–215, 234–238, 283–286, Савченко Сравн. грам. 257–327, Erhart В XI(1) 21–30.

1. Aptarkite linksniavimo ir asmenavimo sistemų ryšį (§ 513).
2. Kodėl asmenavimo sistemos raida prasčiau ištirta negu linksniavimo sistemos istorija? (§ 514, 516).
3. Su kokiais sunkumais susiduria indoeuropeistai rekonstruodami pirmyktę veiksmažodžio sistemą? (§ 514).
4. Aptarkite jaunagramatikų atliktą indoeuropiečių veiksmažodžio sistemos rekonstrukciją (§ 515).
5. Kodėl sunku suderinti hetitų veiksmažodžio sistemą su jaunagramatikų hipoteze? (§ 515).
6. Aptarkite dabartinę indoeuropiečių pirmyktės asmenavimo sistemos rekonstrukcijos būklę (§ 515).
7. Kaip iš tradicijos buvo aiškinama lietuvių kalbos veiksmažodžio raida? (§ 516).
8. Aptarkite senovinius indoeuropiečių prezentą, aoristą ir perfektą (§ 517).
9. Aptarkite lietuvių kalbos esamojo, būtojo kartinio, būtojo dažninio ir būsimojo laikų senumą (§ 517).
10. Ką vadiname preteritu? (§ 517).
11. Kas yra indikatyvas, konjunktyvas, optatyvas ir imperatyvas? Aptarkite šių nuosakų reikšmes (§ 518).

12. Ką žinote apie injunktyvą? (§ 518).
13. Ką žinote apie lietuvių tariamosios nuosakos formų kilmę? (§ 518, 522).
14. Kokios kilmės mūsų liepiamosios nuosakos formos? (§ 518, 522).
15. Kuo pasižymi geidžiamoji nuosaka? (§ 518).
16. Kokios rūšys rekonstruojamos indoeuropiečių prokalbei? (§ 519).
17. Kuo ypatinga lietuvių kalbos veiksmažodžių neveikiamoji rūšis? (§ 519).
18. Kokį ryšį kalbininkai įžiūri tarp senovinio medijo ir mūsų sangražinių veiksmažodžių? (§ 519, 522).
19. Aptarkite veiksmažodžių dviskaitos formų vartojimą bendrinėje lietuvių kalboje, senuosiuose raštuose ir dabartinėse tarmėse (§ 520).
20. Kuo skiriasi veikslai baltų (ypač lietuvių) ir slavų kalbose? (§ 521).
21. Aptarkite veikslų kilmės baltų ir slavų kalbose problemą (§ 521).
22. Trumpai aptarkite svarbiausius veiksmažodžio sistemos raidos etapus: senovinių formų išnykimą, prezento paradigmos įsigalėjimą, esamojo, būtojo kartinio laiko ir bendraties kamienų įsivyravimą ir kt. (§ 522).
23. Kaip atsirado dabartinės veiksmažodžio asmenų galūnės? (§ 522).

Asmenų galūnės

§ 523. Kaip jau buvo nurodyta, lietuvių kalbos visų laikų (iš esmės ir nuosakų) paradigmos sudarytos pagal vieną kaitybos modelį. Jos susiformavo iš skirtingų veiksmažodžio kamienų su ta pačia (iš esmės prezento kilmės) fleksija. Dabar visų paradigmų vienaskaitos 1. asmens formos baigiasi *-u*, pvz., *neš-ù, raša-ũ, myli-u, nešia-ũ, dirba-u, nëšdava-u, nëši-u, nëščia-u*. Vienaskaitos 2. asmuo baigiasi *-i*, pvz., *neš-i, raša-i, mýl-i, neše-i, dirba-i, nëšdava-i, nëš-i, nëštume-i, nëšk-(i)*. Daugiskaitos 1. asmens pabaiga *-me*, pvz., *nėša-me, rāšo-me, mýli-me, nëšė-me, dirbo-me, nëšdavo-me, nëši-me, nëštu-me, nëški-me*. Atitinkamai daugiskaitos 2. asmuo baigiasi *-te*, pvz., *nėša-te, rāšo-te, mýli-te, nëšė-te, dirbo-te, nëšdavo-te, nëši-te, nëštu(mė)-te, nëški-te*. Dviskaitos 1. asmens formų pabaiga *-va*, pvz., *nėša-va, rāšo-va, mýli-va, nëšė-va, dirbo-va, nëšdavo-va, nëši-va, nëštumė-va, nëški-va*, o dviskaitos 2. asmens – *-ta*, pvz., *nėša-ta, rāšo-ta, mýli-ta, nëšė-ta, dirbo-ta, nëšdavo-ta, nëši-ta, nëštumė-ta, nëški-ta*.

Iš pavyzdžių matyti, kad istorinės galūnės (tiksliau jų dabartiniai refleksai) *-u, -i, -me, -te, -va, -ta* yra pridėtos prie veiksmažodžių kamienų *neš(a)-, rašā-, mīli-, nešė-, dirbā-, dirbdavā-, neš(i)-, neštjā- | neštumė-, nëški-*. Pvz., 1. sg. praes. *rašau* kilo iš **rašā-u*, 1. sg. praet. *rašiau* iš **rašē-u* (§ 98), 2. sg. praes. *rašai* iš **rašā-i* ir t. t.

Visų trijų skaičių tretieji asmenys turi tą pačią formą, kurią sudaro grynas kamienas, be jokios istorinės fleksijos, pvz., *nėša, rāšo, mýli, nëšė, dirbo, nëšdavo, nëš, nëštų*.

Čia aptartoms formoms būdinga tai, kad jų pagrinde glūdintys veiksmažodžių kamienai baigėsi balsiu, t. y. turėjo kamiengalius *-a-* (<ide.

*-ǫ-, -ā- (> lie -o-), -i-, -ē- (> lie. -ė-). Tuos kamiengalius iš tradicijos vadiname *tēmomis*, o tokias veiksmažodžių formas – *temātinėmis formomis*.

Iš seno lietuvių kalboje būta dar ir *atēmātinis*³ esamojo laiko formų, kurios skyrėsi ir savo istorine fleksija. Dabar *atematinė* lietuvių kalbos paradigma, galima sakyti, išnykusi, bet XVI–XVII a. tekstuose ji dar buvo gana populiari.

Atematinės paradigmos istorinė vienaskaitos 1. asmens galūnė buvo *-mi*, pvz., s. lie. *es-mi* 'esu', *dūo-mi* < **dūod-mi* 'duodu', *mieg-mi* 'miegu'. Antrasis asmuo turėjo galūnę *-si*, pvz., *esi* < **es-si*, s. lie. *dūosi* < **dūod-si* 'duodi', *mieg-si* 'miegi'. Trečiasis asmuo (visų trijų skaičių) turėjo galūnę *-ti*, pvz., s. lie. *es-ti* 'yra', *dūos-ti* < **dūod-ti* 'duoda', *miėg-ti* 'miega'. Daugiskaitos ir dviskaitos formos turėjo tas pačias galūnes, kaip ir tematinio asmenavimo, tik jos būdavo dedamos tiesiog prie šaknies, pvz., s. lie. *es-mė* 'esame', *dūo-me* < **dūod-me* 'duodame', *mieg-mė* 'miegame', *es-tė* 'esate', *dūos-te* < **dūod-te* 'duodate', *mieg-tė* 'miegate', *es-và* 'dab. *ėšava*', *dūo(d)-va* 'dab. *dūodava*', *mieg-và* 'dab. *miėgava*', *es-tà* 'dab. *ėšata*', *dūos-ta* 'dab. *dūodata*', *mieg-tà* 'dab. *miėgata*'.

§ 524. Tematinių formų 1. sg. *-u* < *-*úo*, plg. 1. sg. refl. *neš-úo-si* šalia *neš-ù*. Tai senas veldinys iš ide. *-*ō*, plg. lot. *ferō*, gr. φέρω 'nešu', av. *spasyā* 'žiūriu'.

Atematinių formų 1. sg. *-mi* kilmė kelia tam tikrų problemų. Senųjų raštų 1. sg. refl. *duomies* < **duod-mie-s* rodo buvus galūnę *-*mie* < *-*mei* (ar *-*mai*). Bet s. sl. *jesmb*, gr. εἶμί, skr. *ásmi* 'esu' rodo buvus ide. *-*mī*. Lietuvių galūnė *-mi* aiškinama įvairiai. J. Endzelynas mano, kad *-mi* < *-*mie* < *-*mei* turi pabaigą *-ei*, priderintą prie 2. sg. formų, kurios baigėsi *-*ie* < *-*ei* (plg. s. lie. *esie-gu* 'ar tu esi'). Jam pritaria kai kurie kiti kalbininkai, pvz., J. Otrembskis. Chr. S. Stangas lietuvių *-mi* < *-*mie* kildina iš *-*mai* (jis laikosi hipotezės, kad dvibalsis *ie* gali būti kilęs ne tik iš *ei*, bet ir iš *ai*) ir sieja su prūsų *-mai* (plg. *asmai* 'esu'), laikydamas šią galūnę kilusia iš senovinio medijo, plg. gr. φέρομαι. Jam pritaria, pvz., K. Watkinsas (C. Watkins), J. Safarevičius ir kt. Dar buvo iškelta hipotezė, kad lietuvių galūnė *-mi* nėra išsirutuliojusi iš senesnės *-*mie*, bet išlaikyta ide. *-*mī*. Tuo atveju sangražinė forma nerodanti kilimo iš *-*mie*, nes gali būti pasidaryta pagal tematinių formų modelį, plg. *prausi* : *prausiesi* = *prausdamì* : *prausdamiesi*; iš čia ir šalia *duomi* galėjo atsirasti sangražinė forma *duomiesi*. Taigi šios galūnės istorija dar nėra pakankamai paaiškėjusi.

³ Lietuviškai *atematinis* reiškia *netematinis* (graikiškai *a-* 'ne-'), taigi neturintis „temos“.

§ 525. 2. sg. *-i* < **-ie* < **-ei*, plg. 2. sg. refl. *neš-ie-si* šalia *neš-ī*. Baltų **-ei* neturi *-s*, kuri randame kitose indoeuropiečių kalbose, pvz., gr. *ᾠερεῖς* ‘neši’. Tai aiškinama įvairiai, pvz., kad *-ie* įšivesta iš atematiinių veiksmažodžių (plg. **es-sie* > *es-ie*), kurių galūnė **-sie* kildinama iš **-sai* ir laikoma medialinės kilmės. Kiti mano, kad *-s* išnyko sangražinėse formose, susiliejęs į vieną su sangražos dalelyte (**nešies + si* > *nešie-si*). Dar kiti – kad **-ei* sudaryta iš senovinio kamiengalio *-e-* plius archaiškos galūnės *-i*. Pagaliau yra ir tokių tyrinėtojų, kurie skelbia, kad tai apskritai esanti labai archaiška galūnė (*-s* kitose kalbose esąs antrinis), ir pan. Tokios prieštaringos nuomonės rodo, kad ir šios galūnės kilmė tebėra neišaiškinta.

Atematiinių formų *-si* < **-sie* < **-sei* (ar **-sai?*), plg. s. lie. *esie-gu* ‘ar tu esi’ < **-es-sie-gu*. Galūnė **-sie* dėl *-s* nebuvimo taip pat įvairiai aiškinama, kaip ir tematinio asmenavimo *-ie*.

Šiaurės ir vakarų žemaičiai 2. sg. galūnės *-(s)i* balsio neplatina (neverčia *-e*), bet išlaiko siaurą. Sangražinės formos čia turi ne *-(s)ie-s*, bet *-(s)ī-s*, pvz., *sukt-s* ‘sukiesi’. Taigi žemaičių tarmėje būta ne **-ie* < **-ei*, bet **-ī*. Manoma, kad tokiai galūnei pradžią davė *i* kamieno veiksmažodžiai, kur **-i-ī* > *-ī*. Plačiau žr. Stang Mažvydas 145–146.

§ 526. Tematiinių ir atematiinių formų 1. pl. *-me* < **-mē*, plg. 1. pl. refl. *nėša-mē-s* šalia *nėša-me*. Tyrinėtojai šią galūnę sieja su skr. (vedų) *-mā* šalia dažnesnės *-ma*. Šiaip jau kitų indoeuropiečių kalbų senieji paminklai rodo galūnę **-mes* / **-mōs* su trumpuoju vokalizmu ir *-s* (dalis kalbų be *-s*). Spėjama, kad baltai vokalizmą galėjo pailginti dėl 1. sg. galūnės įtakos.

Šalia pilnųjų formų *nėšame*, *mýlime*, *rāšome* ir t. t. dabar dažnai vartojame sutrumpintąsias, pvz., *nėšam*, *mýlim*, *rāšom*. Tai sisteminis trumpinimas, sulyginant skiemenų skaičiumi šias formas su visa paradigma, plg. *nešū*, *mýliu*, *rašau*, 3. pers. *nėša*, *mýli*, *rāšo*. Šnekamojoje kalboje trumposios formos dabar jau visuotinai įsigalėjo. Raštuose taip pat jos jau nebe retos: nors XVI–XVII a. dar vyravo pilnosios, tik žemaičių kilmės autorių tekstuose tuomet jau buvo dažnesnės trumposios. Tas pat pasakytina apie 2. pl. *nėšate*, *mýlite*, *rāšote* ir *nėšat*, *mýlit*, *rāšot* santykį.

Žemaičiai turėjo 1. pl. galūnę ne **-mē*, bet **-mā*. Tai rodo ne tik sangražinės formos, pvz., *nėša-mo-s* ‘nešamės’, bet ir senesni žemaičių tarme parašyti tekstai, pvz., *Gyrdiejoma, jog dydzius sudus darei* ŽCh 79, ‘girdėjome...’

Galūnę **-mā* aptinkame kai kuriose formose ir aukštaičių tarmėje, pvz., 1. pl. fut. *nešmā* ‘nešime’, 2 pl. imper. *eimā* ‘eikime’ ir kt. Manoma, kad balsis **ā* vietoj **ē* įšivestas iš dviskaitos 1. asmens, plg. *mūdu* (*mūdvi*) *nėšava* < *nėšavā*, refl. *nėšavo-s* < **nėšavā-si*.

Senesniuose tekstuose (žr. Aph VIII 37) užfiksuota 1. pl. praes. *es-mi* ‘esame’ (vos keli pavyzdžiai, todėl gali būti rašybos klaida) ir ypač tarmių sangražinės *nėša-mie-s* ‘nešamės’ tipo formos (kur *ie* negali būti iš *ē*) lyg ir rodo buvus dar 1. pl. galūnę **-mie*.

Šios galūnės kilmė neaiški ir kelia visokių abejonių, ypač kad šalia *nėša-mie-s* turima ir 2. pl. refl. *nėša-tie-s* 'neša-tės'. Pažymėtina, kad latviai taip pat sako l. pl. *jūta-miē-s* šalia *jūtam*. Jų *-mie-s* paprastai laikoma antrinės kilmės analoginiu dariniu (plg. 2. sg. *met* : refl. *metiēs*) arba lyginama su prūsų *asmai* 'esame' (beje, ir šios kilmė nėra visai aiški).

Tarmėse pasitaikanti *-mē* (ir 2. pl. *-tē*) su balsiu *é* yra įsivesta iš sangražinių formų, pvz., *sùkamē* 'sukame' (plg. *sùkamē-s*).

§ 527. 2. pl. *-te* < **-tē*, plg. 2. pl. refl. *nėša-tē-s* šalia *nėša-te*. Kitų indoeuropiečių kalbų senieji paminklai rodo trumpąjį galūnės vokalizmą, plg. s. sl. *nesete*, gr. *φέρετε* 'nešate', lot. *vehite* 'vežkite'. Pailgėjimas paprastai aiškinamas 1. pl. **-mē* įtaka.

§ 528. 1. du. *-va* < **-vā*, plg. 1. du. refl. *nėša-vo-s* šalia *nėša-va*. Pateikiami kitų laikų ir nuosakų pavyzdžiai: *rāšo-va*, *mýli-va*, *dirbo-va*, *nėšē-va*, *nėšdavo-va*, *nėši-va*, *nėštumē-va* (sen. *nėštumbi-va*), *nėški-va*, refl. *rāšo-vo-s*, *mýli-vo-s*, *dirbo-vo-s*, *nėšē-vo-s*, *nėšdavo-vo-s*, *nėši-vo-s*, *nėštumē-vo-s* (sen. *nėštumbi-vo-s*), *nėški-vo-s*. Kitų indoeuropiečių kalbų (turinčių dviskaitos formas) galūnės vokalizmas įvairuoja, plg. skr. *-vas*, *-va*, got. *-wa*, s. sl. *-vě*. Archetipas nelengvai rekonstruojamas.

Žemaičiai šias formas yra sutrumpinę (vienu skiemeniu ilgesnės), pvz., *nėšav*, *rāšov* (i kamieno neturi), praet. *nešėv*, fut. *nėšėv* > *nėšėv*, *rāšov*, *nėšėv*, *nėšėv* (-v virto -ų). Aukštaičiai šios galūnės netrumpina. Sangražinės formos ir žemaičių tarmėje nesiskiria nuo aukštaitiškųjų.

§ 529. 2. du. *-ta* < **-tā*, plg. 2. du. refl. *nėša-to-s* šalia *nėša-ta*. Pateikiami kitų laikų ir nuosakų pavyzdžiai: *rāšo-ta*, *mýli-ta*, *dirbo-ta*, *nėšē-ta*, *nėšdavo-ta*, *nėši-ta*, *nėštumē-ta* (sen. *nėštumbi-ta*), *nėški-ta*, refl. *rāšo-to-s*, *mýli-to-s*, *dirbo-to-s*, *nėšē-to-s*, *nėšdavo-to-s*, *nėši-to-s*, *nėštumē-to-s* (sen. *nėštumbi-to-s*), *nėški-to-s*. Slavai turėjo tokią pat galūnę, plg. s. sl. *neseta*. Kitų indoeuropiečių kalbų (kurios turi dviskaitą) galūnėms bendra tik priebalsis *t*, plg. gr. *φέρεται*, skr. *bhārathas*, *ābharatam*.

Žemaičiai turi *-tav* < **-tavā*, refl. *-tavo-s*, pvz., *nėša-tav*, *neša-tavo-s*. Jie dėl sistemos sutrumpėjusias formas su *-t* (pvz., *nėšat* < **nėšata*) pailgino 1. du. galūne **-av* < **-avā*, vengdami sutapimo su 2. pl. formomis, plg. *nėšat* < *nėšate*. Aukštaičiai ir šios galūnės netrumpina (išlaiko *-a*).

§ 530. Vienaskaitos, daugiskaitos ir dviskaitos trečiojo asmens tematinės formas sudaro grynas kamienas, pvz., *nėša*, *mýli*, *rāšo*, *nėšē*, *nėšdavo*, sangražinės *nėša-si*, *mýli-si*, *rāšo-si*, *nėšē-si*, *nėšdavo-si*. Iš tradicijos linkstama manyti, kad čia yra nukritusi vadinamoji antrinė indoeuropiečių 3. asmens vienaskaitos galūnė **-t*. Taigi šios formos laikomos pirmykštėmis vienaskaitos 3. asmens formomis, imtomis vartoti visiems trimis skaičiams reikšti.

Pastaruju metu keliamo hipotezė (V. Toporovas ir kt.), kad galūnės *-t šios formos niekuomet nėra turėjusios. Tvirtinama, kad jas iš seno sudarė priešistorinis grynas kamienas ir kad toks 3. asmuo esąs didžiai archaiskas. Jo reliktais laikoma, pvz., s. sl. *može*, gr. *φέρει* (?), hetitų kalbos *hi*- asmenavimo formos su *-i* ir kt.

Tarmėse, kur dėl galūnių redukcijos išnyko 3. pers. *-a*, *-i*, vietomis pridėdama dalelytė *-ai* ir sakoma, pvz., *nėš-ai* 'neša', *tik-ai* 'tiki' ir pan. Dėl analogijos pasakoma ir *sakai* 'sako'. Plačiau apie tokias formas žr. Būga Rink. rašt. III 324 s. v. *-ai*, Zinkevičius Liet. dial. 430–434.

Atematinių formų *-ti* turi senovinį trumpąjį balsį, plg. s. lie. 3. praes. refl. *duos-ti-s* šalia *duos-ti* 'duoda' (iš **duod-ti*). Kitos indoeuropiečių kalbos taip pat rodo 3. asmens vienaskaitos galūnę *-ti*, pvz., s. sl. *jestō* < **jestb*, gr. *ἔστι*, skr. *ásti*.

§ 531. Labai sunkiai sprendžiama, kodėl baltų kalbose visų skaičių trečiasis asmuo turi vienodą formą. Taip yra jau seniausiuose šių kalbų paminkluose. Kitokios būklės nerodo ir tarmės. Ši baltų kalbų specifinė ypatybė sukėlė daug visokių ginčų, aiškinimų, hipotezių. Pagal tradicinę pažiūrą, trečiojo asmens vienaskaitos formos išstūmė iš vartosenos atitinkamas daugiskaitines ir dviskaitines formas. Tačiau priežastys, kodėl taip atsitiko, nėra pakankamai aiškios. Linkstama manyti, kad buvusi ne viena kuri priežastis, bet jų visas kompleksas. J. Endzelynas svarbiausia vienaskaitos 3. asmens formos apibendrinimo priežastimi laikė senosios daugiskaitinės formos su **-nt* sutapimą su veikiamųjų dalyvių bevardės giminės nominatyvu, kuris atpasakojamoje nuosakoje pavaduoja tiesioginės kalbos indikatyvą: **vedant* turėjo reikšti ne tik 'jie veda', bet ir '(jie) vedą'. Kiti tyrinėtojai mano, kad prie vienaskaitinės formos įsigalėjimo vietoj daugiskaitinės ir dviskaitinės prisidėjo tariamoji nuosaka, iš pat pradžių reiškusi vienodai visų skaičių trečiąjį asmenį (buvęs siekinys). Keliamas dar formos *yrà* (iš **irá*, plg. dial. *ȳrot* LKŽ IV 140), kilusios iš daiktavardžio, reiškusio 'buvimas, tikrovė, daiktas', ar kitos kalbos dalies (Chr. Stango nuomone, įvardinės kilmės prieveiksmio, kiti *yrà* sieja su jungtuku *ir* ir kt., žr. Toporov ZfSl XXIII 617–627) ir įsivestos į veiksmažodžio *būti* paradigmą, vaidmuo, nes ją kaip predikatą buvo galima vartoti ir tuomet, kai veiksnyis turėjo daugiskaitos ar vienaskaitos formą. Tačiau šios ir kitos hipotezės nėra pakankamos ir turi rimtų trūkumų, pvz., neatsižvelgia į visas baltų kalbas (tariamąją nuosaką iš siekinio pasidarė tik lietuviai, formos *yra* nėra prūsų tekstuose ir pan.). Nelengvai įrodomas ir kai kurių tyrinėtojų tvirtinimas, kad 3. sg. formą baltai apibendrino visiems trimis skaičiams dėl Pabaltijo finų įtakos. Taigi kalbamo reiškinių kilmė tebelieka problematiška.

Pastaruoju metu pasigirsta balsų, kad bendra visų skaičių 3. asmens tematinė forma galėtų būti ne kokia naujovė, bet archaizmas, priešistorinis grynas kamienas, žr. Топоров IJSLP V 49–57, Kazlauskas Istor. gram. 299–304, Karaliūnas knygoje Fraenkel Balt. kalb. 119, Ivanov ZfSl XXIII 608–616. Tematinių veiksmažodžių pavyzdžiu esą turėjo pasekti ir atematiniai, taip pat įsivesdami visiems skaičiams vieną (3. praes.) formą.

Plačiau apie baltų 3. asmens vienodos formos problemą dar žr. Nieminen Ausgang 171–176, Stang Verbum 231–234, Vergleich. Gram. 411–416, Endzelynas Gars. ir form. 161–162, Žulys K XXV(1) 83–92.

§ 532. Nuo F. Bopo laikų įsivyravo požiūris, kad veiksmažodžio asmenų galūnėms pradžią davė tam tikri įvardžių kamienai. Tokia asmenų galūnių kilmė buvo pastebėta kai kuriose neindoeuropiečių kalbose. Mokslinkai indoeuropiečių 1. asmens vienaskaitos galūnes **-mi*, **-m* (plg. lie. *es-mi* ‘esu’) sieja su to paties asmens įvardžio kamieniu **me-* (plg. s. sl. *mę* ‘mane’, lie. *manė* < **me-nė*). Dar plg. veiksmažodžių galūnes 1. pl. *-me(s)*, 1. du. *-va* ir atitinkamas lietuvių įvardžio formas *mės*, žem. *vė-du*. Įžiūrimas tam tikras ryšys ir tarp veiksmažodžių 2. asmens fleksijos bei atitinkamo įvardžio kamieno. Antai 2. pl. galūnė **-tes* (lie. *-te*) traktuojama kaip įvardžio *tù* daugiskaitos forma (iš **tues* < **tu+es*). Plg. lie. 2. du. *-ta* su to paties kamieno *t-*. Visa tai verčia daryti prielaidą, kad veiksmažodžio formoms pradžią davė vardažodžiai (linksniavimas). Plg. panašumą tarp seniausių imperatyvo formų (grynas kamienas) ir vokatyvo (taip pat grynas kamienas), pvz., gr. φέρε ‘nešk’ ir λύκε ‘vilkel!’. Tačiau visi šie klausimai dar tebėra labai neaiškūs, dėl jų nemaža diskutuojama.

Поржезинский К истории 5–56, Endzelynas Gars. ir form. 159–162, Latv. val. gram. 703–715, Specht APh II 47–57, Stang Verbum 224–237 ir Vergleich. Gram. 405–421, Otrębski Gramatyka III 179–186, Топоров IJSLP V 47–57, Zinkevičius Liet. dial. 335–337, Kazlauskas Istor. gram. 292–304, Watkins Indogerm. Gram. III (1) 210–214 ir BL 165–170, Szemerényi Einführung 215–220, Schmalstieg DB 465–468 ir GL XV 168–175, Schmidt DB 480–484, Mažiulis B I priedas 95–100, Mathiassen NTS XXIX 199–205, Hilmarsson B XIV(1) 20–26.

1. Kaip sudarytos dabartinės lietuvių kalbos veiksmažodžių formos? Koks kamien-galių ir istorinės fleksijos ryšys? (§ 523).

2. Kuo skiriasi tematinės ir atematinės veiksmažodžių formos? (§ 523).

3. Nurodykite istorines asmenų galūnes (jų dabartinį refleksą; § 523).

4. Kuo ypatingos 3 pers. formos? (§ 523).

5. Kokia buvo 1. sg. *-u* raida? (§ 524).

6. Kaip aiškinama atematinės 1. sg. galūnės *-mi* kilmė? (§ 524).

7. Kokia buvo 2. sg. *-i*, *-si* raida? Aptarkite šių galūnių kilmės problemą (§ 525).

8. Kuo ypatinga 2. sg. galūnė *-i* žemaičių tarmėje? (§ 525).

9. Aptarkite 1. pl. *-me* kilmę (§ 526).
10. Papasakokite apie 1. pl. ir 2. pl. formų trumpinimą (§ 526).
11. Kaip aiškinamos 1. pl. tarminės formos su *-m(a)*, *-mi*, *-mė*? Ką apie jas žinote? (§ 526).
12. Aptarkite 2. pl. *-te* kilmę (§ 527).
13. Kokia 1. du. *-va* ir 2. du. *-ta* raida? (§ 528, 529).
14. Papasakokite apie 1. du. formas žemaičių tarmėje (§ 528).
15. Kuo ypatingos 2. du. formos žemaičių tarmėje? (§ 529).
16. Aptarkite tematinių 3. pers. formų kilmės problemą (§ 530).
17. Ką žinote apie atematinės 3. pers. galūnės *-ti* kilmę? (§ 530).
18. Kaip atsirado tarminė 3. pers. forma *nėšai* 'neša'? (§ 530).
19. Aptarkite problemą, kodėl baltų kalbose visų skaičių 3. asmuo turi vienodą formą (§ 531).
20. Kokias žinote hipotezes, aiškinančias 3. sg. formų įsigalėjimą vietoj 3. pl./du. atitikmenų? Kuo silpnos šios hipotezės? (§ 531).
21. Kaip indoeuropeistai linksta aiškinti veiksmažodžio asmenų galūnių kilmę? (§ 532).

Užduotys: 45. Padarykite toliau surašytų veiksmažodžių visų laikų ir nuosakų 1. du. ir 2. du. formas ir jas sukirčiuokite: *dirbti, praūstis, tylėti, tikėtis, sakyti, klausyti*.

46. Perrašykite šį tekstą ir pavartokite, kur reikia, dviskaitos formas (jas sukirčiuokite):

Mudu su Jonu nuvažiuovome į miestą ir užėjome pas Petrą. Norėjome jį su žmona pasikviesti pas save į kaimą. „Atvykite judu pas mus šį sekmadienį, – sakėme mudu, – kartu visi praleisime poilsio dieną, judu pabūsime prie ežero, pasimaudysite.“ Bet jiedu turėjo kitą sumanymą ir mums pareiškė: „Geriau judu atvažiuotute pas mus į miestą, nueitute į teatrą, juk seniai ten buvote. Anksčiau dažnai teatrą lankydavote, naujais spektakliais džiaugdavotės“.

Esamasis laikas ir jo kamienų daryba

§ 533. Susipažinę su veiksmažodžio asmenų fleksijos raida, priename prie kamienų darybos analizės. Kaip jau buvo nurodyta, baltų kalbų veiksmažodžio sistemą sudaro trys pagrindiniai kamienai: esamojo laiko (prezento), būtojo kartinio laiko (preterito) ir bendraties (infinityvo). Iš jų vedamos visos kitos veiksmažodžių formos.

Analizę pradėsime nuo esamojo laiko kamienų. Jie iš seno buvo dvejojį: tematiniai ir atematiniai. Tematiniais vadiname tokius, kurių kamiengalį sudarė balsis, o atematiniais – kurie kamiengalio balsio („temos“) neturėjo, galūnės būdavo dedamos tiesiog prie šaknies (ir pačios galūnės, kaip matėme, kiek skyrėsi). Pradėsime nuo tematinių kamienų.

Tematiniai kamienai. § 534. Pagal kamiengalio balsį („temą“) jie yra trejopį:

1. Su kamiengalio balsiu *a* (iš ide. * *ǵ*), pvz., 3. pers. *dirba*, *nėša*, 1. pl. *dirba-me*, *nėša-me*, 2. pl. *dirba-te*, *nėša-te*, 1. du. *dirba-va*, *nėša-va*, 2. du. *dir-*

ba-ta, nęša-ta. Kitos indoeuropiečių kalbos rodo čia kažkada buvusią kamiengalyje balsio kaitą (ide. **ǵ* kaitaliojosi su **ǵ*), plg. sen. slavų paradigmą: 1. sg. *berq`imu`*, 2. sg. *bere-ši*, 3. sg. *bere-tǝ*, 1. pl. *bere-mǝ*, 2. pl. *bere-te*, 3. pl. *berq-tǝ*, 1. du. *bere-vě*, 2. du. *bere-ta*, 3. du. *bere-te, -ta*. Baltai šią kaitą panaikino, visai paradigmai įsivedė balsį *a* (iš ide. **ǵ*), plg. lie. 1. pl. *nęša-me* (čia *a* < **ǵ* gali būti senas, nepaisant s. sl. *bere-mǝ*, plg. got. *baira-m*, gr. φέρο-μεν), 2. pl. *nęša-te* (*a* < **ǵ* vietoj **e*, plg. s. sl. *bere-te*, gr. φέρε-τε), 1. du. *nęša-va* (plg. s. sl. *bere-vě*, bet got. *bairō-s*), 2. du. *nęša-ta* (plg. s. sl. *bere-ta*). Taigi iš tikrųjų čia būta ide. *ǵ* / *ǵ* kamieno, kurį dabar mums (išnykus kamiengalio *ǵ* laipsniui) dera vadinti esamojo laiko *ǵ* kamieniu. Baltų kalbų požįūriu tai būtų *a* kamienas (ide. *ǵ* > baltų *a*).

2. Su kamiengalio balsiu *i*, pvz., 3. pers. *mýli, tiki*, 1. pl. *mýli-me, tiki-me*, 2. pl. *mýli-te, tiki-te*, 1. du. *mýli-va, tiki-va*, 2. du. *mýli-ta, tiki-ta*. Tai esamojo laiko *i* kamienas.

3. Su kamiengalio balsiu *o* (iš **ǵ*), pvz., 3. pers. *rāšo, sāko*, 1. pl. *rāšo-me, sāko-me*, 2. pl. *rāšo-te, sāko-te*, 1. du. *rāšo-va, sāko-va*, 2. du. *rāšo-ta, sāko-ta*. Plg. 1. sg. *rašau, sakaū* < **rašā-u, sakā-u*, 2. sg. *rašai, sakaī* < **rašā-i, sakā-i*. Tai esamojo laiko *ǵ* kamienas (ide. ir baltų *ǵ* > lie. *o*).

§ 535. Sudėtingiausi *ǵ* kamienai. Jie gali turėti šalia savęs tiek pirminius, tiek ir antrinius (išvestinius, su priesagomis) būtojo kartinio laiko ir bendraties kamienus, pvz., *nęša, sūka* šalia praet. *nęšė, sūko*, inf. *nęš-ti, sūk-ti*, bet *gieda, dręba* šalia praet. *gied-ǵ-o, dreb-ǵ-o*, inf. *gied-ǵ-ti, dreb-ǵ-ti*. Tiek vienas, tiek kitas tipas baltų kalbose labai išplitęs, produktyvus. Ne visi *ǵ* kamienai vienodo senumo. Yra ir senų veldinių, plg. lie. *sęka* ir lot. *sequor*, skr. *sāca-te*, gr. ἔπο-μαι, lie. *vęža* ir s. sl. *vezq*, skr. *vāha-ti*, lie. *māla* ir s. sl. *melq, mlęti*, lot. *molō*, got. *mala-n*. Dalį mūsų esamojo laiko *ǵ* kamienų atliepia kitų indoeuropiečių kalbų perfekto arba aoristo kamienai, pvz., perfekto kamieną **mǵgh-* (plg. got. *mag*, s. sl. *mogq*) kalbininkai žįūri mūsų veiksmažodžio formose *māga, mag-ǵ-o, mag-ǵ-ti*, aoristo kamieną **ǵnem-* (plg. skr. *āgan*) – esamojo laiko formoje *ǵęma*. Be to, dalis mūsų dabartinių *ǵ* kamienų yra perdirbti iš senovinių atematinų kamienų, plg. lie. *ǵęna* ir skr. *hān-ti*. Kai kurie buvo perdirbti palyginti neseniai, senuosiuose raštuose dar turimi jų atematiniai reliktai, plg. *esū, ęsa-me* ir s. lie. *es-mi, es-mę; dūodu, dūoda-me* ir s. lie. *dūo-mi* < **dūod-mi, dūo-me* < **dūod-me; miegū; mięga-me* ir s. lie. *mieg-mi, mieg-mę*.

Esamojo laiko *ǵ* kamienus, kuriuos sudaro šaknis + kamiengalis *ǵ* (> baltų *a*), vadiname grynaisiais *ǵ* kamienais, o tuos, kurie turi šaknyje intarpą (pvz., *ańk-a* šalia praet. *ǵk-o*, inf. *ǵk-ti*) arba tarp šaknies ir

o dar kokią priesagą (pvz., *vařg-st-a*, *vařg-o*, *vařg-ti*), vadiname negrynaisiais o kamienais.

§ 536. Dalis esamojo laiko o kamienų, kaip minėta, turi šaknyje intarpą *n*, pvz., *buñda* (praet. *bùdo*, inf. *bùsti* < **bud-ti*), *geñda* (*gėdo*, *gėsti* < **ged-ti*), *juñta* (*jùto*, *jùsti* < **jut-ti*), *añka* (*ãko*, *ãkti*), *džiuñga* (*džiũgo*, *džiũgti*). Tai intarpiniai (infiksiniai) o kamieniai. Jiems būdinga intranzityvinė (savaiminė, negalininkinė) reikšmė.

Prieš *k*, *g* tariamas gomurinis *n*: *añka*, *džiuñga*, o prieš *p*, *b* *n* virto lūpinių *m*, pvz., *duñba* (*dũbo*, *dũbti*), *kiñba* (*kĩbo*, *kĩbti*), *kluñpa* (*klũpo*, *klũpti*), *liñpa* (*lĩpo*, *lĩpti*), *šlañpa* (*šlãpo*, *šlãpti*), *tañpa* (*tãpo*, *tãpti*) < **duñba*, **kiñba*, **kluñpa*, **liñpa*, **šlañpa*, **tañpa* (plg. la. *tũop* < **tanpa*).

Prieš nesprogstamuosius priebalsius *n* išnyko, paversdamas balsį nosiniu, taigi *q*, *ę*, *u*, *i* (§ 86). Tačiau dabar mes šiuo atveju rašybos prastinimo sumetimais rašome tik *q*, *ę* raides, o dėl intarpo atsiradusius *u*, *i* balsius žymime *ũ*, *y* raidėmis. Taigi rašome, pvz., *bãla* (*bãlo*, *bãlti*), *sãla* (*sãlo*, *sãlti*), *šãla* (*šãlo*, *šãlti*), *kẽra* (*kẽro*, *kẽrti*) < **bañla*, **sañla*, **šañla*, **keñra* (plg. ryt. *bũla*, *sũla* šalia praet. *bãlo*, *sãlo*, inf. *bãlti*, *sãlti*). Bet vietoj *spũra* (*spũro*, *spũrti*), *kiũra* (*kiũro*, *kiũrti*), *bũva* (*bũvo*, *bũti*), *kĩla* (*kĩlo*, *kĩlti*), *svĩla* (*svĩlo*, *svĩlti*), *skĩla* (*skĩlo*, *skĩlti*), *ĩra* (*ĩro*, *ĩrti*), *bĩra* (*bĩro*, *bĩrti*), *gĩja* (*gĩjo*, *gĩyti*) < **spuñra*, **kiuñra*, **buñva*, **kiñla*, **sviñla*, **skiñla*, **iñra*, **biñra*, **giñja* (plg. p. žem. tarimą su metateze *spuñn*, *kiuñn*, *kilñn*, *svilñn*...) dabar rašome *spũra*, *kiũra*, *bũva*, *kỹla*, *svỹla*, *skỹla*, *ỹra*, *bỹra*, *gỹja*, nepaisydami kilmės. Intarpą buvus, be kita ko, rodo ilgas tvirtagalės priegaidės balsis esamojo laiko šaknyje (šalia tvirtapradės bendraties).

Rašymas *spũra*, *kỹla*, *svỹla* ar *spũra*, *kỹla*, *svỹla* ilgą laiką svyravo. K. Būga tik paskutiniuosiuose savo darbuose pradėjo rašyti *kỹla*, *svỹla*, *spũra*, teisindamasis tuo, kad iš aukštaičių tarmės nosinio balsio čia jau nebežymu. Nosinių raidžių *q*, *ę* pakeisti paprastosiomis *a*, *e* neleidžia reikalas pažymėti balsio ilgumą nekirčiuotoje pozicijoje, plg. 1. sg. *bãlũ*, *šãlũ*, *kẽrũ* (tariame *bãlũ*, ne **balũ*), 2. sg. *bãli*, *šãli*, *kẽri* (tariame *bãli*, ne **bali*).

Ne visi mūsų intarpiniai kamieniai laikytini senais veldiniais. Tokiu laikytinas, pvz., *liñpa*, plg. skr. *limpa-ti*. Sprendžiant iš kitų indoeuropiečių kalbų, senovėje prieš *r*, *l*, *j*, *v* intarpo nebuvo. Taigi mūsų protėviai intarpo vartojimą bus išplėtę ir į šią poziciją. Bet yra ir priešingų atvejų: dabar intarpą turime ne ten, kur anksčiau jis buvo. Atskirais atvejais senovinis intarpas buvo perkeltas ir į kitus kamienus, pvz., pagal *jũngia* (plg. lot. *iungō*, skr. *yunãkti*) pasidaryta ir praet. *jũngẽ*, inf. *jũngti*. Iš naujų intarpinių kamienų nurodytina *sniñga* vietoj senovinės atematinės formos *sniẽg-ti*, turimos senuosiuose raštuose ir tarmėse. Dar plg. *bũva* (dabar rašome *bũva*) – naujadaras iš preterito kamieno (šalia senovinės formos *ẽsti*).

Turime ir naujų intarpinių formų, padarytų iš vardažodinės kilmės veiksmažodžių, pvz., *pliŋka* (: *plikas*), *šlaŋpa* (: *šlāpias*). Taigi intarpinių formų darybos tipas ilgainiui pasidarė produktyvus ir gerokai išplito, labiau negu daugelyje kitų indoeuropiečių kalbų.

§ 537. Su intarpiniais *ō* kamienais reikšmės požiūriu susiję vadinamieji *stō* kamienai (turintys priesagą *-st-*), pvz., *pŷk-st-a* (*pŷk-o*, *pŷk-ti*), *rŷk-st-a* (*rŷk-o*, *rŷk-ti*), *vařg-st-a* (*vařg-o*, *vařg-ti*), *mėg-st-a* (*mėg-o*, *mėg-ti*), *aļp-st-a* (*aļp-o*, *aļp-ti*), *tiřp-st-a* (*tiřp-o*, *tiřp-ti*), *sėn-st-a* (*sėn-o*, *sėn-ti*), *tėm-st-a* (*tėm-o*, *tėm-ti*).

Pavyzdžiai su *š*, *ž* + *s* > *š* asimiliacija: *trōkšta* < **trōkš-st-a* (ir su *metateze*, plg. *trōšk-o*, bet *trōkš-ti*), *grįžta* (rašoma *ž* iš kilmės) < **grįž-st-a* (*grįž-o*, *grįž-ti*).

Tai specifiniai baltų kalbų kamienai, kitose indoeuropiečių kalbose beveik nerandami. Jų kilmė nėra išaiškinta, tyrinėtojų nuomonės labai prieštaringos, žr. van Wijk APH IV 57–63, Endzelynas Gars. ir form. 172–174, Latv. val. gram. 751–763, Stang Verbum 131–138 ir Vergleich. Gram. 338–349, Frenkelis Balt. kalb. 82–83, Kuryłowicz Inflect. Categories 50–51, Иванов Общенид. 154 tt., Kazlauskas Istor. gram. 316–336, Hauzenberga-Šturma DB 181–187, Топоров LKK XIV 151–167.

Pažymėtina, kad po *k*, *g*, *r* priesaga *-st-* dažniausiai išlieka sveika, pvz., *sveik-st-a*, *mėg-st-a*, *bir-st-a*. Tačiau vienu atveju po *r* tos priesagos priebalsis *s* virtęs *š*: *miršt-a* (*mir-ė*, *miř-ti*). Tai rodo vėlesnį didelį šios priesagos ekspansyvumą. Mat dėl šaknies struktūros intranzityvumą ne visur galima buvo reikšti *n* intarpu. Turime ir vardažodinės kilmės darinių, pvz., *blōg-st-a* (*blōg-o*, *blōg-ti*) : *blōg-as*, *suŋk-st-a* (*suŋk-o*, *suŋk-ti*) : *sunk-ūs*.

Kadangi *stō* kamienų ir intarpinių kamienų reikšmė iš esmės vienoda, tai pasitaiko *stō* kamienų su *n* intarpu, pvz., *gėsta* < **geŋs-st-a* (plg. ryt. *gī-st-a*; praet. *gēs-o*, inf. *gēs-ti*), *trėšta* < **treš-st-a* (*trėš-o*, *trėš-ti*), *gŷžta* < **gŷž-st-a* (*giž-o*, *giž-ti*). Turime gana daug dubletų su priesaga *-st-* ir su intarpu, pvz., *bir-st-a* || *bŷra* < *bŷr-a* (*bir-o*, *bir-ti*), *šil-st-a* || *šŷla* < *šŷla* (*šil-o*, *šil-ti*), *trūk-st-a* (*trūk-o*, *trūk-ti*) || *truŋk-a* (*trūk-o*, *trūk-ti* : *tráuk-ti*), *krŷp-st-a* (*krŷp-o*, *krŷp-ti*) || *kriŋpa* < **kriŋp-a* (*-krip-o*, *-krip-ti* : *kreip-ti*). Tarmėse tokie dubletai ypač gausūs: vienur dažnesnės intarpinės, kitur – *stō* kamieno formos (dar plg. § 538). Apskritai daug kur linkstama senesnius intarpinius kamienus keisti naujesniais *stō* kamienais, bet pasitaiko ir priešingų atvejų.

§ 538. Su anksčiau aptartais intarpiniais ir *stō* kamienais susiję (ypač tarmėse) *nō* kamienai, t. y. turintys priesagą *-n-*, pvz., *gāu-n-a* (*gāv-o*,

gáu-ti), *šáu-n-a* (*šóv-è, šáu-ti*), *ráu-n-a* (*róv-è, ráu-ti*), *eī-n-a* (*ěj-o, eī-ti*), *griáu-n-a* (*grióv-è, griáu-ti*), *bū-n-a* (*bù-v-o, bú-ti*). Tokia priesaga turima ir kitose indoeuropiečių kalbose, tačiau tų pačių veiksmažodžių su šia priesaga kitur (neskaitant kitų baltų kalbų), atrodo, nėra. Ir lietuvių-latvių bendrybių palyginti nedaug, pvz., lie. *gáu-n-u, gav-aũ, gáu-ti* : la. *gau-n-u* (ir *gau-j-u*), *gav-u* (ir *gāv-u*), *gau-t*, lie. *aũ-n-u, av-iaũ, áu-ti* : la. *àu-n-u* (*àu-j-u*), *av-u* (*āv-u*), *àu-t*. Taigi senesnių šios priesagos veldinių turime nedaug. Daugumas dabar vartojamų yra nauji, atsiradę dėl vėlesnės šios priesagos ekspansijos.

Pirmiausia į *nō* kamieną yra perėję nemaža *iō* kamieno formų. Tai rodo senųjų raštų ir dabartinės kalbos (ypač tarmių) duomenų palyginimas. Vietoj, pvz., *bliáu-ja, pjáu-ja, šáu-ja, grybáu-ja, dali-ja* vis plačiau dabar sakoma *bliáu-na, pjáu-na, šáu-na, grybáu-na, dali-na*. Tarmėse yra ir *lỹ-na, gỹ-na, rỹ-na* vietoj senesnių *lỹ-ja, gỹ-ja, rỹ-ja*. Ir šalia (arba vietoj) intarpinių, taip pat *stō* kamienų, dabar vis plačiau vartojami *nō* kamieniai, pvz., *džiũ-na, griũ-na, pũ-na* vietoj (arba šalia) *džiũva, griũva, pũva < džiũva, griũva, pũva* arba *džiũsta, griũsta, pũsta*. Vienose tarmėse populiariesni vieni variantai, kitose – kiti, trečiose – tretieji. Taip pat šalia *šql-a, kēr-a, kiūr-a < kiūr-a, kỹl-a < kļl-a* vietomis jau sakoma *šal-na, keř-na, kiuř-na, kil-na*, kitur – *šal-sta, kēr-sta, kiūr-sta, kil-sta*. Visi šie tipai nevienodai paplitę tarmėse, žr. Zinkevičius Liet. dial. 337–338. Dar plg. *bũ-na* (ir *bũva < būva*), *eī-na* šalia senesnių atematinių formų *ēs-ti, eī-ti* 'eina'. Priesagos *-n-* ekspansyvumo priežastis kalbininkai aiškina įvairiai, jos dar nėra paaiškėjusios, žr. Stang Verbum 138–140 ir Vergleich. Gram. 349–354, Kazlauskas Istor. gram. 335–336.

§ 539. Keli veiksmažodžiai turi esamojo laiko *dō* kamieną (su priesaga *-d-*) : *vér-d-a* (*vir-è, vir-ti*), *dúo-d-a* (*dāv-è, dúo-ti*), *dē-d-a* (*děj-o, dė-ti*). Tai neproduktyvus tipas. Bendras lietuvių ir latvių darinys tėra tik *vérd-a*, plg. la. l. sg. *veřdu, viru, viřt*. Priesaga *-d-* turima ir kitose indoeuropiečių kalbose, tačiau kituose veiksmažodžiuose.

Lietuvių *-d-* čia gali būti tos pačios kilmės, kaip veiksmažodžių priesagose *-dyti, -dinti, -dėti* ir būtojo dažninio laiko priesagoje *-dav-*, žr. Stang Verbum 140–143.

Formos *dúoda* ir *dēda* yra antrinės kilmės šalia atematinių *duosti < *duod-ti* ir *desti < *ded-ti*. Dėl jų plačiau dar žr. Hamp LP XVI 83–85.

§ 540. Gausią grupę sudaro *iō* kamieniai. Esamojo laiko priesaga (su kamiengaliu) **-iō-* yra pati produktyviausia. Ji paveldėta iš indoeuropiečių prokalbės, bet dėl darybinio tipo produktyvumo (ir kitose indoeuropiečių kalbose) dabar sunku atskirti senuosius veldinius nuo naujų darinių. Senaisiais veldiniais laikytini, pvz., *úodžia < *ōd-j-a* (plg. gr. ὄζω), *āria <*

**ar-j-a* (got. *arjan*, bet lot. *arō*, *arāre*, gr. ἀρόω), *giria* < **gir-j-a* (s. sl. *žbrq*, *žrōti* ‘aukoti’, skr. *gr̥ṇāti* ‘šaukti, girti’). Tačiau labai dažnai baltų esamojo laiko *įd* kamienai kitose indoeuropiečių kalbose atliepiami kitokiais kamienais, pvz., lie. *ližžia* (ir s. sl. *ližq*) : skr. *rēdhi*, lie. *vēmia* : skr. *vāmiti* (sen. atematinis kamienas).

Ilgainiui baltų kalbose *įd* kamienais imta reikšti tranzityvumą šalia intranzityvumo reiškėjų intarpinių ir *stō* kamienų, plg.:

keičia : *kiñta*

bēria : *bŷra* < *bŷra*

skēlia : *skŷla* < *skŷla*

kēlia : *kŷla* < *kŷla*

džiājuja : *džiūva* < *džiūva*, *džiūsta*

miēšia : *su-mŷša*, *su-mŷšta* < *su-mŷša*, **su-mŷš-sta*

diegia : *dŷgsta*

leñkia : *liñksta*

peikia : *pŷksta*

veřčia : *viřsta* ir t. t.

Tarp šaknies ir galūnės (buv. kamiengalio) balsių jotas išliko (turimas ir preterito kamiene), pvz., *jō-j-a* (*jō-j-o*, *jō-ti*), *sē-j-a* (*sē-j-o*, *sē-ti*), *lie-j-a* (*lie-j-o*, *lie-ti*). Ir šie dariniai nevienodo senumo, pvz., *jōja* greičiausiai vietoj senesnio atematinio kamieno (plg. skr. *yā-mi*), *stōja* atspindi senovinį šakninį aoristą (plg. skr. *āsthāt*, gr. ἔσταν) ir kt.

Antrinės kilmės laikytinos taip pat formos *lieja* (*liejo*, *lieti*), *siēja* (*siėjo*, *siėti*), *griėja* ‘nuo paviršiaus semia, griebia’ (*griėjo*, *griėti*), *gliėja* ‘tepa, lipdo, glaisto’ (*gliėjo*, *gliėti*), *skriėja* (*skriėjo*, *skriėti*), plg. la. *leju* (*lēju*, *liēt*), *sienu* (*sēju*, *siet*), *skreju* (*skrėju*, *skriet*). Su latvių duomenimis sutampa ir rytų lietuvių tarminės formos *lēja* (*lėjo*, *lieti*), *grėja* (*grėjo*, *grieti*). Taigi *lieja* (*liejo*), *siēja* (*siėjo*), *griėja* (*griėjo*) ir kt. pasidaryta pagal infinityvus *lie-ti*, *siė-ti*, *griė-ti*.

Tokios esamojo laiko formos kaip *bliājuja* (*blióvė*, *bliauti*), *džiājuja* (*džióvė*, *džiauti*), *kājuja* (*kóvė*, *kauti*), *rājuja* (*róvė*, *rauti*), matyt, taip pat įvairios kilmės. Linkstama manyti, kad bent *kājuja* (*kóvė*, *kauti*) ir *šājuja* (*šóvė*, *šauti*) pasidaryta pagal *džiājuja* (*džióvė*, *džiauti*) ir kt. modelį vietoj senesnių formų **kāva* (*kāvo*, *kauti*), **šāva* (*šāvo*, *šauti*), plg. 3. praet. dial. *kāvo* ‘kovė’, *šāvo* ‘šovė’, la. 1. sg. *kāvu* ‘koviau’.

Ir šalia *šlúoja* (*šlāvė*, *šlúoti*) tarmėse yra esamojo laiko šaknis *šlav-*, pvz., 1. sg. *šlavù* ‘šluoju’. Plg. *šlav-inėti*, bet daiktavardis *šlúo-ta*. Šių abiejų šaknų santykis nėra išaiškintas.

Žemaičiai vietoje *iš* kamieno formų daug kur turi *o*-kamienes. Pvz., asmenuoja: *ądu* 'audžiu', *ądi*, *ądam* 'audžiame', *ądat* 'audžiate', 1. du. *ąday*, 2. du. *ądataų*, 3. pers. *ąd(a)* 'audžia'. Taip yra dėl fonetinio *o* ir *iš* kamienų 3. pers. formų sutapimo (išnykus galūnėje senoviniam trumpajam balsiui ir jotui), plg. *sūka* > *sūk* ir **ądja* > *ąd*.

§ 541. Turime labai daug dviskiemenių (*i*)*o* kamienų, padarytų su tam tikromis priesagomis. Tas priesagas išlaiko ir tų veiksmažodžių būtojo laiko bei bendraties kamienai. Tai antriniai vediniai iš veiksmažodžių ir vardažodžių. Vedinius iš vardažodžių vadiname denominatīvāvais, o iš veiksmažodžių – deverbatīvāvais.

Toliau apžvelgsime dviskiemenius kamienus, kartu atkreipdami dėmesį ir į preterito bei infinityvo atitikmenis.

§ 542. Produktyvus *ai̯o* > lie. *oja* kamienas. Čia priklauso nemaža aiškių denominatyvų, padarytų iš *ā* kamieno vardažodžių, pvz., *pāsakoja*, *-ojo*, *-oti* (: *pāsaka*), *dovanója*, *-ójo*, *-óti* (: *dovanà*), *galvója*, *-ójo*, *-óti* (: *galvà*), *vagója*, *-ójo*, *-óti* (: *vagà*), *rasója*, *-ójo*, *-óti* (: *rasà*), *putója*, *-ójo*, *-óti* (: *putà*), *šakója*, *-ójo*, *-óti* (: *šakà*), *žiemója*, *-ójo*, *-óti* (: *žiemà*) ir t. t. Šie veiksmažodžiai yra atitinkamų daiktavardžių *iš*-kamieniai vediniai. Ilgainiui iš vardažodžių kamiengalio *-ā-* ir veiksmažodžių *-i̯o-* sudaryta priesaga *-ai̯o* > *-oja* (praet. *-ojo*, *-oti*) pasidarė dari. Su ja vėliau buvo prisidaryta daug veiksmažodžių iš kitų (ne *ā* kamieno) vardažodžių ir veiksmažodžių, pvz., *lapója*, *-ójo*, *-óti* (: *lāpas*), *kartója*, *-ójo*, *-óti* (: *kařtas*), *lāndžioja*, *-iojo*, *-ioti* (: *leñda*), *pāinioja*, *-iojo*, *-ioti* (: *pīna*), *rāičioja*, *-iojo*, *-ioti* (: *řita*), *brāidžioja*, *-iojo*, *-ioti* (: dial. *brēda* 'brenda', praet. *brido*), *gāinioja*, *-iojo*, *-ioti* (: *gēna*, praet. *gīnē*), *lāipioja*, *-iojo*, *-ioti* (: *lipa*) ir t. t.

§ 543. Greičiausiai denominatyvinės kilmės ir produktyvus *ei̯o* > lie. *ėja* kamienas, kuriam pradžią galėjo duoti *ē* kamieno vardažodžiai, pvz., *ąuklėja*, *-ėjo*, *-ėti* (: *ąuklē*), *sėilėja*, *-ėjo*, *-ėti* (: *sėilē*), *malonėja*, *-ėjo*, *-ėti* (: *malonē*) ir kt. Pateikiami pavyzdžiai darinių iš kitų kamienų vardažodžių ir veiksmažodžių: *gerėja*, *-ėjo*, *-ėti* (: *gēras*), *senėja*, *-ėjo*, *-ėti* (: *sēnas*), *akmenėja*, *-ėjo*, *-ėti* (: *akmuō*), *eičėja* (: *eičia*, *yžta*), *skėldėja* (: *skėlda*), *žėmbėja* (: *žėmba*) ir t. t.

Labai paplitę frekventatīvāviniai (dažninę reikšmę turintys) veiksmažodžiai su sudėtine priesaga *-in-ėja* arba *-d-in-ėja*, pvz., *bėginėja*, *-ėjo*, *-ėti*, *gulinėja*, *-ėjo*, *-ėti*, *pirkinėja*, *-ėjo*, *-ėti*, *vaikštinėja*, *-ėjo*, *-ėti*, *jodinėja* (: *jója*), *-ėjo*, *-ėti* ir kt. Taip pat dažni momentinį bei mažybinį veiksmažodžių reiškiantys veiksmažodžiai su išplėstine priesaga *-tel-ėja* arba *-ter-ėja*, pvz., *bārkštelėja*, *-ėjo*, *-ėti* || *bārkšterėja*, *-ėjo*, *-ėti*. Jie dažnai būna padaryti iš ištiktukų (plg. *bārkšt*). Vartojamos ir sutrumpintos esamojo laiko formos: *bārkštelia* || *bārkšteria*. Tarmėse jie kartais turi *i* kamieno galūnę: *bārkš-*

teli || *bárkšteri*. Skirtumas tarp *-l-* ir *-r-* formų fonetinės prigimties, susijęs su dviejų *r* žodyje disimiliacija.

§ 544. Ne toks produktyvus *iĭð* > lie. *ija* kamienas taip pat laikytinas denominatyvinės kilmės, kuriam pradžia davė *i* kamieno daiktavardžiai, pvz., *akija*, *-ijo*, *-ýti* (: *akis*), *dalija*, *-ijo*, *-ýti* (: *dalis*), *rūdiya*, *-ijo*, *-ýti* (: *rūdis*), [*šakniya*, *-ijo*, *-ýti* (: *šaknis*)]. Pavyzdžiai su dariniais iš kitų kamienų žodžių: *pelija*, *-ijo*, *-ýti* (: *pel-ėkas*), *korija*, *-ijo*, *-ýti* (: *korys*), *giñčija*, *-ijo*, *-yti* (: *giñčas*), *meilija*, *-ijo*, *-yti* (: *méilė*), *viėnija*, *-ijo*, *-yti* (: *viėnas*).

Tarmėse vietomis turimos formos su esamojo laiko priesaga *-yja*, pvz., *akýja*, *akijo*, *akýti*. Gali būti priderinta prie modelio *gýja* (< *glja*), *gijo*, *gýti*. Tačiau pažymėtina, kad *-ij-* esamojo laiko formas turi ir latvių kalba.

§ 545. Produktyvus *ðĭð* > lie. *uoja* kamienas. Jo dariniai gana įvairūs. Daug padaryta iš *ð* kamieno vardažodžių, pvz., *garúoja* (: *gāras*), *bałtuoja*/*baltuoja* (: *báltas*), *juðduoja*/*juoduója* (: *júodas*). Tačiau nemaža ir kitokios kilmės, pvz., *aimanúoja* (: *áimana*), *važiúoja* (: *vėža*). Pažymėtina, kad su dvibalsiu *uo* priesagą turi tik esamojo laiko ir bendratis kamienai, o būtasis laikas turi kitą priesagą, plg. *važiúoja*, *važiúoti*, bet *važiávo*. Tokia preterito priesaga (*-avo*) būna šalia esamojo laiko bei bendratis kamienų su *-au-*, pvz., *karaliáuja*, *karáliavo*, *karaliáuti* (§ 546). Šio reiškinio kilmė nėra pakankamai išaiškinta. Šalia esamojo laiko *-auja* preterito formos su *-avo* visai suprantamos (iš **-au-ā*). Bet kaip *-avo* atsirado šalia esamojo laiko su *-uoja*? Tuo klausimu vieningos nuomonės nėra.

Dėl vienodų preterito priesagų abu darybos tipai (*-uoja* ir *-auja*) vietomis painiojami, plg. dial. *badúoja* || *badáuja*, dial. *juokúoja* || *juokáuja*. Latvių kalboje apibendrintas tipas su *-uo-* (dvibalsis *uo* įsivestas ir preteritui), vartojamas vietoj lietuvių *-au-*, pvz., *uóguoju* ‘uogauju’, *riešutuoju* ‘riešutauju’ ir t. t. Linkstama manyti, kad lietuvių-latvių kalbose veiksmažodžių vediniai su **ð* > *uo* pirmiausia imti daryti šalia būdvardžių su **-ðtas* > *-uotas*. Pvz., prie **dūmuotas* (= la. *dūmuots*, pvz., *dūmuota istaba* ‘dūminis kambarys’) pasidaryta bendratis *dūmuoti*, iš čia ir *dūmuoja*. Būdvardžiai su *-uotas* yra padaryti iš daiktavardžių, plg. *lapúotas* : *lāpas*, *akmenúotas* : *akmuð* ir t. t. Taigi priesaga *-uo(ja)* laikytina denominatyvinės kilmės.

§ 546. Labai produktyvus lietuvių kalboje (latviai jo neturi) tipas su *-au-ja*, *-av-o*, *-au-ti*. Tai – tiek denominatyvai, tiek deverbatyvai, pvz., *karaliáuja* (: *karālius*), *kunigáuja* (: *kūnigas*), *uogáuja* (: *úoga*), *riešutáuja* (: *riešutas*), *keliáuja* (: *kēlias*), *reikaláuja* (: *reikalas*), *kariáuja* (: s. lie. *kāriars* ‘karas, karys’), *klýkauja* (: *klýkia*), *rėkauja* (: *rėkia*). Priesaga *-au-*

-ja, praet. -av-o turėtų būti gana sena, atitinkanti slavų -u-ję, -ov-a⁴. Jos kilmė nėra paaiškėjusi, spėjama, kad gali būti vardažodinė. Su ja veiksmažodžiai galėjo būti pradėti darytis nebent dar tada, kai *u* kamieno vardažodžių paradigmoje tebebuvo gyva *u* : *au* (**ōu*) kaita.

§ 547. Turime daug vedinių su -in-a, -in-o, -in-ti. Tai paprastai tranzityviniai veiksmažodžiai, tiek denominatyvinės, tiek deverbatyvinės kilmės, pvz., *aukština* (: *aukštas*), *báltina* (: *báltas*), *gárbina* (: *garbė*), *augina* (: *auga*), *daigina* (: *dýgti*), *džiovina* (: *džiúti*) ir t. t. Yra ir išplėstinių kamienų su -d-, taigi -d-in-a, -d-in-o, -d-in-ti, pvz., *áusdina*, *dirbdina*, *súkdina* ir t. t.

Latviai turi ne *ina*, bet *inā* kamieno formas, pvz., *dedzina*, *dedzināja*, *dedzināt* (lietuviškai būtų **deginō* ‘degina’, **deginōjo* ‘deginō’, **deginoti* ‘degingti’). Ir lietuvių senuosiuose raštuose turimos tokios preterito formos: *garbinojo* ‘garbino’, *piktinojo* ‘piktino’... Plg. iš jų išvestus senųjų raštų daiktavardžius *garbinojimas* ‘garbinimas’, *palinksminojimas* ‘palinksminimas’ ir pan. Visa tai rodo, kad ir lietuviai anksčiau galėjo turėti esamojo laiko *inā* kamieno formas.

Be darinių su priesaga -in-, turime ir su -en- (būna ir intranzityvinių), taigi, -en-a, -en-o, -en-ti, pvz., *gyvėna*, *kūrėna*, *gabėna*, *mekėna*. Tarmėse vietomis priesaga -en- maišoma su -in-, pvz., *džiovėna* ‘džiovina’, *šokėna* ‘šokina’, *graudėna* ‘graudina’ ir pan. Kalbininkai linkę šias abi priesagas laikyti vienos kilmės (su skirtingais balsių kaitos laipsniais) ir jų pradžios ieškoti *n* kamieno daiktavardžiuose, plg. a. sg. *ākm-en-ī* : dial. *ākm-in-ī*.

Pažymėtina, kad infinityvai su -enti dažnai sudaro poras su -ėti, pvz., *drebėnti* : *drebėti*, *plezdėnti* : *plezdėti*, *srovėnti* : *srovėti* ir t. t.

§ 548. Esamojo laiko *i* ir *ā* kamienų daryba daug paprastesnė negu *ō* kamienų. Mokslinėje literatūroje tematiniais kamienais dažnai vadinami tik *ō* kamienai (visi jų variantai), o *i* ir *ā* kamienams tuo atveju taikomas pusiáu temātinių kamienų pavadinimas. Šių pastarųjų apžvalgą pradėsime nuo *i* kamieno.

Veiksmažodžių esamojo laiko *i* kamienas turi šalia bendraties (ir būtojo laiko) kamieną su -ē-, pvz., *sėd-i*, *sėd-ė-jo*, *sėd-ė-ti*. Tai būdinga ir slavams, pvz., s. sl. *sěd-i-tъ*, *sěd-ě-ti*. Šio reiškinio kilmė neaiški. Slavų atitikmenys skiriasi tuo, kad vietoj esamojo laiko kamiengalio *i* turi *ī*. Galimas dalykas, kad toks tipas (su ilguoju *ī*) anksčiau buvo (šalia trumpojo *i*) ir baltų kalbose. Jo relikštų galima būtų įžiūrėti latvių tarmių dalyviuose *dzirdīms* ‘girdimas’, *gulīms* ‘gulimas’ ir kt. Manoma, kad abu tipai (su *i*

⁴ Šios priesagos turimos ir lietuvių kalbos slavizmuose, pvz., dial. *dėkūju* ‘dėkoju’, inf. *dėkūiti* ‘dėkoti’ (plg. br. l. sg. praes. *дзякую*) ir *dėkavóju*, inf. *dėkavóti* (plg. inf. *дзякаваць*). Iš slavizmų šios priesagos vietomis tarmėse dedamos ir prie lietuviškų šaknų, pvz., *darbūiti* ‘dirbti’ (l. sg. praes. *darbūju*), *juokavóti* ‘juokauti’ (l. sg. *juokavóju*).

ir *i*) turėti taip pat germanų kalbose. Lietuvių dvikamienių asmenvardžių veiksmožodiniai dėmenys rodo tik *i* tipą, pvz., s. lie. *Nori-mantas, Nori-butas, Mani-vydas*. Ir čia slavai turi *i*, pvz., *Mni-slavъ*.

Ne visi *i* kamienai vienodo senumo. Seniausiais laikytini turintys silpnąjį šaknies vokalizmo laipsnį (jie dažnai turi atitikmenis ir slavų kalbose), pvz., *mini, minėti* (plg. s. sl. *mьnitъ, mьnĕti*), *tùri, turėti* (šalia *tvĕria, tvĕrti* – su normaliojo laipsnio vokalizmu), *smirdi, smirdė i* (plg. s. sl. *smrъditъ, smrъdĕti*). Iš kitų *i* kamienų yra tokių, kuriems pradžią davė perfektas (arba aoristas), pvz., *stóvi, stovėti* (plg. skr. *tastháu*), taip pat yra denominatyvinės kilmės darinių, pvz., *gėdisi* (: *gėda*), *dōmisi* (: *domė*).

Daugumas *i* kamienų yra pirminiai (šaknis+kamiengalis *-i*). Pasitaiko ir su priesaga *-s-*, kurią gauna taip pat atitinkamos preterito bei infinityvo formos, pvz., *čirp-s-i, čirp-s-ėjo, čirp-s-ėti* (: *čirp-ti*), *kárk-s-i, -ėjo, -ėti* (: *kárk-ti*), *link-s-i, -ėjo, -ėti* (: *liňk-ti, leňk-ti*), *žvilg-s-i, -ėjo, -ėti* (: *žvelg-ti*). Tai daugiausia dariniai iš išiktukų (atmetus jų formantą *-t*), plg. interj. *čirp-t, kárk-t, link-t, žvilg-t*.

Kadangi šalia *i* kamienų yra to paties modelio preterito ir infinityvo kamienai (su *-ē-*) kaip ir šalia dalies (*i*)*đ* kamienų (plg. *tiki, tik-ėjo, -ėti* ir *jūda, jud-ėjo, -ėti*), taip pat vienodos abiejų paradigmų 2. sg. praes. galūnės (plg. *suki, keli* ir *tiki*), tai esamojo laiko *i* ir (*i*)*đ* kamienai neretai sumyšta, paprastai *i* kamienas pereina į (*i*)*đ* kamieną. Tokių reiškinų daugiausia pasitaiko tarmėse, pvz., *mýlia* ‘myli’, *žiūria* ‘žiūri’ ir t. t.

Žemaičių tarmėje dėl senovinių trumpųjų balsių galūnėse išnykimo sutapo *đ* ir *i* kamienų 3. asmenų formos, pvz., *sūk < sūka, tik < tiki*. Suvienodėjusių 3. asmens formų pavyzdžiu *i* kamieno paradigma buvo perdirbta pagal *đ* kamieno modelį. Taigi žemaičiai asmenuoja: *tikū* ‘tikiu’, *tiki, tikam* ‘tikime’, *tikat* ‘tikite’, 1. du. *tikay*, 2. du. *tikatay*, 3. pers. *tik(a)* ‘tiki’. Latvių kalboje (greičiausia dėl tos pačios priežasties) *i* kamienas taip pat labai apnyko: bendrinėje kalboje jo visai nebėra, išliko tik dalyje tarmių.

§ 549. Esamojo laiko *ā* kamienas turi šalia bendraties kamienus su *-ā-* ir su *-ī-*, pvz., *bijo, bijójo, bijó-ti* ir *sāko, sākē, saký-ti*. Pirmasis tipas negausus ir jo formos apskritai nepasižymi senumu. Pvz., *žino, žinóti* išsirutuliojo iš senovinio *nā* kamieno (ide. **ǵn-nā*), *ieško, ieškóti* seniau greičiausiai priklausė *đ* kamieniui (plg. 1737 m. gramatikos – Universiteto – 1. sg. formą *iešku* ‘ieškau’ ir s. sl. *iskq, iskati*), o *sáugo, sáugoti* – atematiniam kamieniui (plg. s. lie. 3. praes. *sáug-ti* ‘saugo’). Tik vienas kitas šio tipo pavyzdys turi iš senesnių laikų paveldėtą *ā* kamieną (bendrą baltų kalboms), pvz., *bijo, bijóti*, la. *bijāt* (latvių esamojo laiko forma *bi-jāju* – naujadaras), pr. *biātwei*, sl. *bojati se* (padaryta iš senovinio perfekto **bhoi-*).

Antrasis tipas (su infinityvo *-ī-*) daug gausesnis ir senesnis (ypač su šaknies *ō* vokalizmu), pvz., *sāko*, *-ýti*, *gnāibo*, *-yti*, *braido*, *-ýti*, *gāno*, *-ýti*, *grāžo*, *-ýti*, *laižo*, *-ýti*, *graibo*, *-ýti*, *māno*, *-ýti*, *prāšo*, *-ýti* ir kt. Plg. slavų atitikmenis: *ganýti* : s. sl. *goniti*, *mainýti* : *měniti*, *maišýti* : *měsiti*, *prašýti* : *prositi*. Sutampa ir preterito veikiamieji dalyviai, plg. lie. g. sg. m. *gāniusio*, a. sg. *gānusi*, n. sg. f. *gānusi* ir s. sl. *gońb*,³ *gońbši*. Tyrinėtojai linkę manyti, kad senovėje šalia bendraties su *-yti* būta ir esamojo laiko kamienų su *-ī-* ar *-i-*, taigi, pvz., **ganī-* vietoj (ar šalia) *ganā-*. Santykis tarp *-ā-* ir *-ī-* neaiškus.

Atskirą grupę sudaro *ā* kamienai su priesaga *-d-* (ją turi ir preterito bei bendraties formos), pvz., *jō-d-o* (*jō-d-ē*, *jō-d-yti*, plg. *jō-ti*), *gāu-d-o* (: *gāu-ti*), *skāl-d-o* (: *skēl-ti*), *aī-d-o* (: *ir-ti*), *giñ-d-o* (: *giñ-ti*) ir kt. Pažymėtina, kad *-d-* paprastai būna po šaknies balsio ar dvibalsio (ir su *r*, *l*, *m*, *n*), taigi padeda išvengti hiato. Priesagos *-d-* kilmė nėra pakankamai išaiškinta.

Dar yra kamienų su *-s-* ir *-st-* priesagomis (jas taip pat turi preteritas ir infinityvas), pvz., *muřk-s-o* (*murk-s-ójo*, *murk-s-óti*, plg. *muřk-ti*), *vėp-s-o* (: *vėp-lýs*), *bař-st-o* (*bař-st-ē*, *bar-st-ýti*, plg. *beř-ti*), *dañg-st-o* (: *deñg-ti*), *dāig-st-o* (: *dieg-ti*), *mā-st-o* (: *miñ-ti*) ir kt.

Rytų Lietuvos tarmėse vietoj (arba šalia) *ā* kamieno formų (ypač su *-d-*) daug kur vartojamos *įš-* kamienės, pvz., *gýdžia* 'gydo', *gimdzia* 'gimdo', *migdžia* 'migdo', *šildžia* 'šildo', *mókia* 'moko' ir pan. Jas randame jau Sirvydo „Punktuose sakymų“. Sutinkamos jos ir ano meto vidurio Lietuvos tarmių pagrindu susiformavusioje raštų kalboje, pvz., vartojo Daukša, Petkevičius ir kt. Sumišimui prielaidą sudarė vienodo tipo preteritas, plg. *gýdo*, *gýdē* ir *snaūdžia*, *snaūdē*. Panašiai aiškintinas ir tarmėse plačiai esantis svyravimas tarp *ā* kamieno ir formų su *-oja*, pvz., *kýbo* || *kýboja*, *kiūto* || *kiūtoja*, *tįso* || *tįsoja*, *lāipo* || *lāipioja*. Plg. vienodo tipo preterito arba infinityvo formas (*žino*, *žinójo*, *žinóti* ir *balnója*, *balnójo*, *balnóti*).

§ 550. Esamojo laiko tematinių formų kirčiavimo raida sudaro nelengvai sprendžiamą problemą. Čia, kaip ir apskritai tamsokoje visų veiksmažodžių formų kirčiavimo raidoje, daug kas tebėra neaišku. O iš-tirti sunku, nes trūksta duomenų. Tarmių kirčiavimo skirtumai gana prieš-taringi, be to, irgi nepakankamai ištirti. Kirčiuotų senųjų tekstų turime pa-lyginti nedaug ir ne iš visų tarmių. Kitos baltų kalbos dar mažiau teikia informacijos: iš prūsų kalbos duomenų maža ką tegalima pasakyti, o lat-vių kalba naudinga tik dėl priegaidės (kai ši susijusi su kirčio vietos paki-timu). Dideli baltų veiksmažodžio formų skirtumai nuo graikų ir sanskrito atitikmenų labai apsunkina šių kalbų akcentologinių duomenų panaudo-jimą. Dėl visa to tiek esamojo laiko, tiek kitų veiksmažodžio formų kir-čiavimo istorija tebėra daugeliu atvejų neaiški, labai hipotetiška.

§ 551. Dabartinės esamojo laiko dviskiemenės formos, jeigu nežiūrėsime dėl Sosiūro-Fortunatovo dėsnio į galūnę nukelto kirčio, rodo baritoninį kirčiavimą, pvz.:

o kamienas

<i>bėgu</i>	<i>nešu</i> < * <i>něšu</i> (-ù < *-úo § 44–45, 150)
<i>bėgi</i>	<i>neši</i> < * <i>něši</i> (-i < *-ie § 44–45, 150)
<i>bėgame</i>	<i>něšame</i>
<i>bėgate</i>	<i>něšate</i>
<i>bėgava</i>	<i>něšava</i>
<i>bėgata</i>	<i>něšata</i>
<i>bėga</i>	<i>něša</i>

i kamienas

<i>mýliu</i>	<i>tikiù</i> (-ù < *-úo)
<i>mýli</i>	<i>tiki</i> (-i < *-ie)
<i>mýlime</i>	<i>tikime</i>
<i>mýlite</i>	<i>tikite</i>
<i>mýliva</i>	<i>tikiva</i>
<i>mýlita</i>	<i>tikita</i>
<i>mýli</i>	<i>tiki</i>

ā kamienas

<i>mókau</i>	<i>ganaũ</i> < * <i>gānau</i> (-aũ iš *-āu § 152)
<i>mókai</i>	<i>ganaĩ</i> < * <i>gānai</i> (-aĩ iš *-āi § 152)
<i>mókome</i>	<i>gānome</i>
<i>mókote</i>	<i>gānote</i>
<i>mókova</i>	<i>gānova</i>
<i>mókota</i>	<i>gānota</i>
<i>móko</i>	<i>gāno</i>

Tačiau, gavusios priešdėlį (išskyrus *per-*), esamojo laiko formos kirčiuojamos dvejopai. Tas pat pasakytina dėl iš esamojo laiko daromų veikiamųjų dalyvių dvejopo kirčiavimo. Taigi skiriame du tipus:

1. Esamojo laiko formos, kurios, gavusios priešdėlį, kirtį nukelia į tą priešdėlį, pvz., *nė-suka*, *at-nėša*. Tų veiksmažodžių esamojo laiko veikiamieji dalyviai turi kilnojamo kirčio paradigmą, pvz., *sukąš*, *nėšąš* (ir n. pl. *suką, nėšą*), a. sg. *sukanti, nėšanti*. Ši tipą sudaro gryniesi o kamienai (išskyrus perėjusius iš atematinio asmenavimo), trumpos šaknies i o kamienai ir dalis i kamienų. Pavyzdžiai:

dēga : *nè-dega, degāš, degā*
seřga : *àp-serga, sergāš, sergā*
velka : *nù-velka, velkāš, velkā*
dēra : *pri-dera, derāš, derā*
kalba : *pà-kalba, kalbāš, kalbā;*
pučia : *pri-pučia, pučiāš, pučiā*
trēmia : *iš-tremia, tremiāš, tremiā*
vāgia : *pà-vagia, vagiāš, vagiā*
kēlia : *pri-kelia, keliāš, keliā*
gēria : *iš-geria, geriāš, geriā;*
mini : *pà-mini, miniš, minī*
rēgi : *nè-regi, regīš, regī*
stēbi : *bè-stebi, stebīš, stebī.*

Pateikti pavyzdžiai visi turi trumpą arba cirkumfleksinę šaknį. Bet prie šio tipo reikia priskirti ir atitinkamus akūtinės šaknies kamienus, kurių kirtis nuo priešdėlio bus nušokęs į šaknį pagal Sosiūro-Fortunatovo dėsnį, pvz., *iš-áuga* < **iš-auga*. Plg. dalyvio kirčiavimą *augāš, augā*.

2. Esamojo laiko formos, kurios, gavusios priešdėlį, kirčio į tą priešdėlį nenukelia, pvz., *ne-šaukia, pa-dāro*. Atitinkamai tų veiksmažodžių esamojo laiko veikiamieji dalyviai senuosiuose kirčiuotuose tekstuose, iš dalies ir dabartinėse tarmėse, paprastai išlaiko pastovų šaknies kirtį, pvz., *šaukiąš, dārąš*, a. sg. *šaukiantį, dārantį*. Ši tipą sudaro negrynieji *o* kamienai, ilgiosios šaknies *io* kamienai, visi *a* kamienai ir dalis *i* kamienų. Veiksmažodžių su priesagomis *-ina-*, *-ena-* dalyviai kirčiuoja *-ināš, -inantį* ir *-enāš, -ėnantį*, bet į priešdėlį kirčio neatitraukia. Pavyzdžiai:

tiñka : *ne-tiñka, tiñkąš, tiñką*
añka : *už-añka, añkąš, añką*
liñpa : *pri-liñpa, liñpąš, liñpą*
bāla : *pa-bāla, bāląš, bālą*
ýra : *iš-ýra, ýrąš, ýrą (y < i)*
spūra : *ne-spūra, spūrąš, spūrą (ū < u);*
alksta : *iš-alksta, alkstąš, alkstą*
pýksta : *ne-pýksta, pýkstąš, pýkstą*
vařgsta : *iš-vařgsta, vařgstąš, vařgstą;*
gáuna : *at-gáuna, gáunąš, gáuną;*
vérda : *iš-vérda, vérdaš, vérda;*
daūžia : *pra-daūžia, daūžiaš, daūžia*
geidžia : *ne-geidžia, geidžiaš, geidžia*
keñčia : *pa-keñčia, keñčiaš, keñčia*

sėja : už-sėja, sėjaš, sėją;
māto : ne-māto, mātas, māta
moko : pa-moko, mokaš, moka
guldo : pa-guldo, guldas, gulda
bijo : ne-bijo, bijas, biją;
gaili : ne-gaili, gailis, gailį
nóri : į-si-nóri, noris, norį
sėdi : pra-sėdi, sėdis, sėdį
mýli : pa-mýli, mýlis, mýlį;
gadina : pa-gadina, gadinąš, gadiną
gyvėna : iš-gyvėna, gyvenąš, gyveną.

Tarmėse priešdėlinių veiksmažodžių kirčiavimas gerokai įvairuoja, daug visokių analoginių išlyginimų. Dar labiau įvairuoja esamojo laiko veikiamųjų dalyvių kirčiavimas. Senovinės būklės neišliko ir bendrinėje kalboje, kur dabar aiškiai vyrauja ir vis labiau įsigali kilnojamo kirčio paradigma. Senovinis dvejopas dalyvių kirčiavimas dabar geriausiai išlaikomas žemaičių tarmėje, bet ir ten pasitaiko nukrypimų. Aukštaičių tarmės plote, ypač rytų Lietuvoje, labai gausu dvejopai kirčiuojamų dalyvio formų, vis labiau įsigali kilnojamo kirčio paradigma.

§ 552. Kalbininkai pirmąjį kirčiavimo tipą (*nė-suka, pri-kelia, nė-tiki*) kildina iš senovinio oksitoninio kirčiavimo resp. kilnojamo kirčio paradigmos, o antrąjį (*ne-tiñka, iš-alksta, už-sėja, ne-bijo, pa-mýli*) laiko senovinio baritoninio kirčiavimo palaiku, nors kirčio nukėlimo iš galūnės į priešdėlį priežastis ne visi tyrinėtojai aiškina vienodai. Taigi linkstama manyti, kad pralietuvių kalboje veiksmažodžių esamojo laiko oksitoninę (kilnojamo kirčio) paradigmą turėjo visų pirma gryniesi *o* kamienai (*nė-dega, ap-serga...*) ir trumposios šaknies *io* kamienai (*pà-vagia, iš-geria...*). Baritoninę paradigmą sudarė negryniesi *o* kamienai (*pa-bāla, iš-alksta, iš-vérda, ne-gáuna...*), ilgosios šaknies *io* kamienai (*už-sėja, pa-keñčia...*) ir visi *a* kamienai (*pa-moko, ne-māto...*). Abiem paradigmoms priklausė *i* kamienai: vieni buvo iš seno oksitoniniai (*pà-mini, nė-tiki...*), kiti – baritonai (*ne-nóri, ne-mýli...*). Taisyklės, nusakančios *i* kamienų priklausymą vienai ar kitai paradigmai, nustatyti nepavyko.

Aptartų dviejų paradigmų senumą apskritai patvirtina tam tikri akcentologiniai kitų baltų (ir net slavų) kalbų duomenys. Pvz., lietuvių akūtinės šaknies baritonai latvių kalboje dažnai turi atitikmenis su tęstine, o oksitonai – su laužtine priegaide. Tačiau daug ir visokių neatitikimų, nes latviai daug kur išlygino buvusį priegaidžių skirtumą to paties veiksmažodžio prezento, preterito ir infinytyvo formose. Įvairūs prieštaringi kirčio dalykai (jų gana daug) rodo, kad praeityje mūsų veiksmažodžio formų kirčiavimas yra stipriai kitęs, žr. Bū ga Rink. rašt. III 48–72, Skardžius Daukš.

akc. 192–199, 210–218 ir Kirčiavim. 75–90, Endzelynas Gars. ir form. 182–183, Stang Vergleich. Gram. 449–458, 474–482, Kazlauskas Istor. gram. 66–95 ir B I(1) 31–51, Степанов В I priedas 169–183, Jašinskaitė ir Ambrasas LKG II 298–311, 368–369, Hamp В XII (1) 25–29, Grinaveckis В XII(1) 39–42.

Поржезинский К истории 73–159, Specht KZ LXII 29–115, Endzelynas Gars. ir form. 164–182, Frenkelis Balt. kalb. 77–83, Stang Verbum 104–188 ir Vergleich. Gram. 319–374, Zinkevičius Liet. dial. 335–344, Kazlauskas Istor. gram. 316–336, Jašinskaitė LKG II 218–268, Jakaitienė В IV(2) 221–229 ir К XIX 31–44.

Atematiniai kamienai. § 553. Atematinės esamojo laiko formos dabar lietuvių kalboje baigia visai išnykti. Bendrinėje kalboje sakoma tik 3. praes. *ės-ti, kós-ti, niėž-ti, peřš-ti*, refl. *dėstis* < **ded-ti-si* ‘žiūrint, nelygu’. Tarmėse tų liekanų daugiau. Senieji raštai rodo, kad XVI–XVII a. dar būta visos atematinės paradigmos. Iš įvairių tekstų ir žodynų kalbininkai prirankiojo net apie 100 veiksmažodžių, kurių esamasis laikas turėjo atematines formas (neretai šalia gretiminių tematinių). Danielius Kleinas savo gramatikose buvo sudaręs atskirą atematinų veiksmažodžių asmenuotę.

Pateikiame veiksmažodžių *būti, eiti, duoti, dėti* senovines atematines paradigmas:

1. sg. <i>es-mi</i>	<i>ei-nù</i>	<i>dúo-mi</i> < * <i>dúod-mi</i> (§ 236)
2. sg. <i>esi</i> < * <i>es-si</i>	<i>ei-sì</i>	<i>dúo-si</i> < * <i>dúod-si</i>
1. pl. <i>es-mè</i>	<i>ei-mè</i>	<i>dúo-me</i> < * <i>dúod-me</i> (§ 236)
2. pl. <i>es-tè</i>	<i>ei-tè</i>	<i>dúoste</i> < * <i>dúod-te</i> (§ 211)
1. du. <i>es-và</i>	<i>ei-và</i>	<i>dúo-va</i> < * <i>dúod-va</i>
2. du. <i>es-tà</i>	<i>ei-tà</i>	<i>dúosta</i> < * <i>dúod-ta</i> (§ 211)
3. pers. <i>ės-ti</i>	<i>eĩ-ti</i>	<i>dúosti</i> < * <i>dúod-ti</i> (§ 211)
	1. sg. <i>de-mì</i> < * <i>ded-mì</i> (§ 236)	
	2. sg. <i>de-sì</i> < * <i>ded-sì</i>	
	1. pl. <i>de-mè</i> < * <i>ded-mè</i> (§ 236)	
	2. pl. <i>destè</i> < * <i>ded-tè</i> (§ 211)	
	1. du. <i>de-và</i> < * <i>ded-và</i>	
	2. du. <i>destà</i> < * <i>ded-tà</i> (§ 211)	
	3. pers. <i>dėsti</i> < * <i>dėd-ti</i> (§ 211)	

Esamojo laiko kamienai *ės-, ei-, dúod- dèd-* yra lygūs šakniai, taigi neturi „temos“ (balsinio kamiengalio). Formos 2. sg. *dúo-si, de-si* ir 1. du. *dúo-va, de-và* neteko *d* dėl kitų paradigmos formų (*dúo-mi, de-mi, dúosti, destl...*) analogijos. Kirčiavimą lėmė Sosiūro-Fortunatovo dėsnis (§ 44, 524–529). Trečiojo asmens formą anuomet buvo linkstama trumpinti:

šalia *ēsti, eīti, dúosti, dēsti* sakyta bei rašyta ir *ēst (èst?)*, *eīt, dúost, dēst (dèst?)*.

Atematinių formų vartojimo pavyzdžiai iš XVI–XVII a. raštų: *aβ e f m i bálfaš βáuķęczio girioy* DP 29₂₁ ‘aš esu...’, *wifsi drin’ nufidėiimo e f m é apfuditi* DP 522₅₃ ‘...esame...’, *iųs cįifti e f t é* DP 136₁₀ ‘...esate’, *JEžus Christus e f t mufu iβganitoiu* PK 124₈ ‘...yra...’;

Wilti tawa abginime pademi SG II 63₁₆ ‘padedu’, *tas Diewu yra kuri inğ prákartą dēft’* DP 406₄₉ ‘...deda’, *PRADESTYSY SVGVLDIMAS* Mž. 14₁ ‘prasideda dėstymas’ (=pra-desti-si);

tau dūmi Moteri Mž. 591₁₅ ‘...duodu...’, (tu) *daugiafn’ wiffadós d ū f i*, *neg tawe kas praβit’ gáli* DP 360₄₈ ‘...duodi...’, *Mes tau nu Pon laupse d ū m e* Mž. 162₁₅ ‘...duodame’, *iųs...paklónioimą d ū f t e* DP 425₂₆ ‘...duodate’;

Ifch dangaus ateimi Mž. 183₁₁ ‘...ateinu’, *nė wienas ižg iųfų ne kláusia manés: kur eif i?* DP 215₁₇ ‘...eini’, *tegul wifa firdžia tawęsp eyme* PK 183₄ ‘...einame’, *Schitai eit iufump žadis dągaus karalistas* Mž. 8₁₃ ‘...eina...’, *Wifoki priepuoley...vnt žmoniu atayt* (<*ata+eī-ti) ir *vžgriuwa* PS I 109₂₉ ‘...ateina...’;

(mes) *apláidžiame fáwą tikraįį walgimą ir é m ę apipėnus tos žemes* DP 40₄₅ ‘...ėdame šios žemės nuodus’ (=ėme < *ėd-me), *βunitėlei éft ižg trupuczių* DP 113₃₃ ‘šuneliai ėda...’ (=ėst < *ėd-ti);

(tu) *wifus... iβ meyles fawos gialbf i* PK 76₂₅ ‘...gelbėji’ (=gelbsi), *Christus...gelbt ifch koβnas bedas* Mž. 184₈ ‘...gelbėja...’;

angelu pulkas gefti gefmes nauijas Mž. 200₃ ‘...gieda...’ (=giesti < *gied-ti), *Litania nauieį fuguldita ant tas notas ... gieftif y* Mž. 54₁₋₂ ‘...giedama, giedasi’ (=giesti-si);

(aš) *pakâių paliekmi iumus* DP 142₃₅ ‘...palieku...’, *apláift’ turėtumbimę ... kas múmus liékt’* DP 291₄₁ ‘...lieka’;

Su pakaiumi draugie guliu ir miegmi Mž. 510₅ ‘...miegu’, *Kėlieš* (=kelkis) *wieβpátie, kodrin’ miegfi?* DP 79₃₀ ‘...miegi’, *męs miegmé* DP 298₁₂ ‘mes miegame’, *áns ne miekt* PK 112₁₂ ‘jis nemiega’;

Esch taw Karwes mieschlus...imti pawelmi (=leidžiu)... *Diewas kartais pawelt* (=leidžia) *Welinui βmogu apfesti* (iš Bretkūno raštų, žr. Bezenberger Beitrage 198).

§ 554. Ne visos senuosiuose raštuose užfiksuotos veiksmazodžių atematinės formos yra vienodo senumo. Pačios seniausios iš jų, be abejo, tos, kurios turi atematinis atitikmenis ir kitose indoeuropiečių kalbose. Tokio-
mis laikytinos šių veiksmazodžių formos: *būti (esmė...)*, *dėti, dúoti, eīti, ėsti, raudóti, -velti*. Plg. skr. *ásti, dádhāti, dádāti, éti, átti, rōditi*, lot. *vult*.

Sunku pasakyti apie toliau surašytų veiksmažodžių atematinių formų senumą: *álkti, bárti, bėgti, čiáudėti, gėlbėti, giedóti, -kàkti, klaidėti, kliedėti, kósėti, likti, (pa)mėdėti* 'mėgdžioti', *mėgti, mérdėti, miegóti, nértėti* 'niršti, rūstauti', *niežėti, peikėti* 'peikti, niekinti', *riáugėti, sáugoti, sérgėti, sėsti, siáutėti, -síekti, skambėti, skaudėti, snìgti, trókšti, {veizdėti, žeñgti*. Kitose indoeuropiečių kalbose šie veiksmažodžiai atematinę atitikmenų neturi. Tačiau baltų kalbose bent dalis šių veiksmažodžių galėjo turėti atematinę formą ir nuo labai senų laikų. Negausios atematinio asmenavimo liekanos latvių kalboje ir skurdūs, kartais dviprasmiški, prūsų kalbos duomenys neleidžia daryti šiuo klausimu griežtesnių išvadų.

Yra ir tokių veiksmažodžių, kurių atematinės formos turimos tik vėlesniuose (maždaug nuo XVIII a.) lietuvių raštuose, pvz., *áusti, baìgti, blōgti, (užsi)dėgti, deñgti, dérgti, girdėti, juosėti, léisti, lydėti, neršėti, persėti, spjáuti, stovėti, tèkti, trepsėti, (pa)vyzdėti, žėbėti, žydėti*. Šių veiksmažodžių atematinės formos gali būti vėlyvi naujadarai, senesnių tematinę formų perdirbiniai. Kai kurios iš jų gali būti net atskirų autorių ar žodynininkų padaras. Jų fonetika taip pat rodo naujumą, pvz., 1. sg. praes. *stovmi* 'stoviu' (dėl samplaikos *-ovm-*; senovinė forma būtų **staumi*), *girdmi* 'girdžiu', *lydmi* 'lydžiu', *merdmi* 'merdėju' (dėl *-dm-*; senovinės formos būtų **girmi, *lymi, *mermi*, plg. *dúomi, demì* ir kt.).

§ 555. Baltų kalbų atematinės esamojo laiko formos (ir pačios seniausios) ypatingos dar ir tuo, kad jose yra suvienodintas visai paradigmam kamienas. Seniausi kitų indoeuropiečių kalbų duomenys rodo, jog senų senovėje vienaskaitos formos turėjo kamieną su normaliuoju šaknies vokalizmo laipsniu, o daugiskaitos ir dviskaitos kamienai buvo su silpnojo (nykstamojo) laipsnio vokalizmu, pvz., skr. 1. sg. *ēmi*, 2. sg. *ēši*, 3. sg. *ēti* (*ē- < ei-*), bet 1. pl. *imas*, 2. pl. *itha*, 3. pl. *yanti*. Baltai visai paradigmam įsivedė vienaskaitos kamieną, plg. lietuvių to paties veiksmažodžio asmenavimą: *eimi, eisi, eimė, eitė, eiti* (apibendrintas vienaskaitos kamienas *ei-*). Veiksmažodžio *eiti* šaknies su nykstamuoju vokalizmo laipsniu relikta tyrinėtojai įžiūri mūsų senųjų raštų archainėse dalyvio formose, turinčiose kamieną *ent-* (iš **i-ent-*, kur *i-* yra vietoj *i-*), pvz., **es* 'einąs', f. *enti* 'einanti', g. sg. m. *enčio* 'einančio', f. *enčios* 'einančios' ir t. t. Plačiau apie tokias formas bus kalbama § 614.

Veiksmažodžio *būti* esamojo laiko paradigmoje vienaskaitos formos turėjo kamieną **es-* (plg. lie. *es-mi, esi < *es-si, ės-ti*), o daugiskaitos ir dviskaitos kamieną **s-*, plg. skr. 1. pl. *s-mas*, 2. pl. *s-tha*, 3. pl. *s-anti*, 1. du. *s-vas*, 2. du. *s-thas*, 3. du. *s-tas*. Daugiskaitos resp. dviskaitos kamienas (su nykstamojo laipsnio vokalizmu) išliko lietuvių senųjų raštų esamojo lai-

ko veikiamą dalyvio formose **sqs* 'esąs', f. *santi* 'esanti', g. sg. m. *sančio* 'esančio', f. *sančios* 'esančios' ir t. t. Apie šias formas bus kalbama § 615.

§ 556. Senieji raštai ir iš dalies tarmių duomenys rodo, kad nykstantis atematinis asmenavimas lietuvių (atrodo, ir latvių) kalboje tam tikru palyginti vėlyvu laikotarpiu buvo tapęs gana ekspansyvus. Pagal atematinį modelį tada imta darytis formos ir iš tematinių kamienų. Tam reikalui daugiausia buvo panaudojami būsenos reikšmę turintys veiksmažodžiai. Žodžiu, formavosi tam tikra atematinė veiksmažodžių grupė su būsenos ir intranzityvumo reikšme. Ir dabar tose lietuvių kalbos ploto pietryčių dalies šnektose, kur atematinų formų išliko gausiausia, galima išgirsti sporadiškai pavartojant esamojo laiko formas su atematine galūne tokių veiksmažodžių, kurie atematinų formų seniau nėra turėję. Pvz., Zietelos šnektose dialektologai yra užrašę: *an pečių užmėsti, do per kāklą, ir aiti* 'ant pečių užmeta, taip pat per kaklą, ir eina', *rasskēlt anā jas ir pinti* 'perskelia ji jas (šakeles) ir pina', *aguōnų samālt do jēst* 'aguonų sumala ir valgo'.

§ 557. Atematinis asmenavimo būdas nyksta daugelyje indoeuropiečių kalbų. Ir lietuvių kalboje jo nykimo pradžia siekia tolimus priešistorinius laikus. Dalis atematinų formų išnyko todėl, kad tų veiksmažodžių šaknys nustojo būti vartojamos. Netekome daug atematinės darybos formų ir dėl veiksmažodžio struktūros pakitimo: baltų kalbose anksti išnyko atematinės senojo aoristo ir perfekto formos. Ir esamojo laiko atematinės formos pradėjo nykti dar prieš rašytinio periodo pradžią. Mūsų senuosiuose raštuose neretai pasitaiko to paties veiksmažodžio gretiminės atematinės ir tematinės formos, pvz., 1. sg. *dūomi* || *dūodu*, *esmi* || *esū*, *eimi* || *einū*, 2. sg. *dūsosi* || *dūdosi*, *eisi* || *einī*, 1. pl. *dūome* || *dūdame*, *esmē* || *ēsame*, *eimē* || *einame* ir t. t. Tačiau atskirų veiksmažodžių atematinė paradigma XVI–XVII a. dar buvo gana gyva. Antai Daukšos postilėje tik atematinės formos turi veiksmažodžiai *dėti*, *ėsti*, *eiti*, *giedoti*, *miegoti* (tematinių atitikmenų nėra), kitų tematinės formos dar labai retos, pvz., *būti* (vos 1 pavyzdys, sudaręs apie 0,3% visų atitikmenų), *dūoti* (1 pvz., t. y. 0,5%), *likti* (1 pvz., apie 6%).

§ 558. Atematinių formų pakeitimo tematinėmis procesas buvo sudėtingas ir ne visose tarmėse vienodas. Dažniausiai atematiniai kamienai pakeisti grynuoju *ō* kamieniu, pvz., *es-mē* → *ēsa-me*, *dūo-me* → *dūoda-me*, *de-mē* → *dēda-me* (su išlaikytu kamiene *d* prieš *a* < *ō*), *liek-mē* → *liēka-me*, *mieg-mē* → *miēga-me* ir t. t. Atskiri veiksmažodžiai gavo intarpines, *stō*, *nō* ar kitų kamienų formas, pvz., 3. praes. *sniēg-ti* → *sniēga*, *mēg-ti* → *mēg-sta*, *ālk-ti* → *ālk-sta*, *eī-ti* → *eī-na*, *sāug-ti* → *sāug-o* ||

saug-oja, sérg-ti → *sérg-i* || *sérg-ėja*. Tarmėse pasitaiko daug įvairavimo, formų svyravimo.

§ 559. Daugiausia atematinės esamojo laiko paradigmos relikto dabar yra išlikę pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškių tarmių plote (čia priskirtinos taip pat lietuvių kalbos salos Baltarusijos TSR), pvz., 1. sg. *es-mi* 'esu', *eimi* 'einu', *miegmì* 'miegu', 3. pers. *dúost(i)* 'duoda', (*j*)*ést(i)* 'ėda', *glést(i)* 'gieda', *liékt(i)* 'lieka', *miégt(i)* 'miega', *ráust(i)* 'rauda', *smirs-ti* 'smirda', *sniégti* 'sninga'. Viena kita forma pasitaiko ir kitose tarmėse, pvz., *sniégti* 'sninga' (gana plačiai, ypač pietų Lietuvoje). Pastarajai formai išlikti padėjo tai, kad šis veiksmažodis neturi kitų asmenų esamojo laiko formų, taigi ši forma lyg ir nesusijusi su esamojo laiko paradigma. Dėl tos pačios priežasties išliko ir atematinės 3. praes. formos *niéžti*, *peřšti*, *kósti* (greta *niéžčia*, *peřšėja*, *kósėja* ir *peřši*, *kósi*), kurios dabar praktiškai jau traktuojamos kaip tematinės *i* kamieno formos, plg. 1. sg. *kósčiu*, 1. pl. *kóstime* ir kt.

Atskirais atvejais atematinei formai išlikti padėjo reikšmės izoliacija. Antai veiksmažodžio *búti* atematinė 3. pers. forma *ėsti* turi specifinę reikšmę 'būna, *бывает*', dėl to jos nebegalėjo išstumti paradigmine tapusį neaiškios kilmės forma *yrà*. Tas pat pasakytina dėl veiksmažodžio *dėti* sangražinės 3. praes. formos *dėstis*, imtos vartoti maždaug ta pačia reikšme, kaip žodeliai *žiūrint*, *nelýgu*. Tarmėse plačiai išliko veiksmažodžio *eiti* atematinės formos 1. pl. *eimè* ir 1. du. *eivà* (net kur dviskaita šiaip nebevartojama), imtos vartoti liepiamajai nuosakai reikšti, taigi vietoj *eikime* (ir *eikiva*).

§ 560. Nykstant atematinei paradigmai, ilgiausiai išliko 1. sg. ir ypač 3. pers. atematinės formos. Kaip matėme, jos ir dabar tarmėse vietomis dar sporadiškai pasitaiko. Praeityje, mažėjant atematinėms veiksmažodžių klasei ir formoms tampant tam tikra anomalija, jų kamieno ir fleksijos riba tapo nebeaiški. Žemaičių tarmėje išnykus 3. pers. galūnės *-ti* trumpajam balsiui, likęs priebalsis *t* buvo priskirtas kamienui, pvz., veiksmažodžio *miegóti* esamojo laiko kamienu imta laikyti ne *mieg-*, bet *miegt-*. Iš čia pagal modelį 3. praes. *krùt* < **krùta* : 1. sg. *krutù* : 2. sg. *kruti* : 1. pl. *krùtam* : 2. pl. *krùtat* ir šalia 3. praes. *miégt* < **miégti* pasidaryta 1. sg. *mieg-tù* 'miegu', 2. sg. *miegtì* 'miegi', 1. pl. *miégtam* 'miegame', 2. pl. *miégtat* 'miegate'. Taip žemaičiai (ir jiems artimesni aukštaičiai, netekę 3. praes. galūnės trumpojo balsio) dabar asmenuoja bent dalį buvusių atematinėms veiksmažodžių. Pavyzdžiai:

aš eitù 'einu', *tu eiti* 'eini', *mes eitam* 'einame', *jūs eitat* 'einate', 1. du *eitau* (< *eitava*), 2. du. *eitatau*, 3. pers. *eit* 'eina';

giestu 'giedu', *giesti*, *giestam*, *giestat*, 1. du. *giestaų*, 2. du. *giestaų*, 3. praes. *giest*;

liektù 'lieku', *liekti*, *liëktam*, *liëktat*, 1. du. *liëktaų*, 2. du. *liëktataų*, 3. pers. *liëkt*.

Tokio tipo formų būta jau XVII a. viduryje, pvz., Slavočinskio giesmyne skaitome 3. praes. refl. *atliktafe* I 153₁ 'atsilieka' (čia raide *i* pažymėtas pietų žemaičių ilgasis *ī*, turimas vietoj aukštaičių *ie*, taigi *at-liekt-a-se*), a. pl. m. *Ateytančius* II 97₂₆ 'ateinančius' (iš **at-eit-a-nt-jus*).

Tosė tarmėse (aukštaičių plote), kur 3. praes. galūnės balsis išliko, vietomis jį imta tapatinti su *i* kamieno 3. praes. galūne (buv. kamiengaliu). Iš čia pagal *giŕdi* : *girdziù* : *girdi* : *giŕdime* : *giŕdite* modelį ir šalia *ësti* atsirado formos 1. sg. *esçiù* 'esu', 2. sg. *ësti* 'esi', 1. pl. *ëstime* 'esame', 2. pl. *ëstite* 'esate'.

§ 561. Rytiniuose lietuvių kalbos ploto pakraščiuose (ypač Baltarusijos TSR lietuvių salelėse) atematinė paradigma daug kur buvo perdirta ne 3. pers., bet 1. sg. formos pagrindu (greičiausiai čia ši buvo geriau išlikusi), priskiriant kamienui 1. sg. praes. galūnės *-mi* priebalsį *m*. Taigi čia asmenuojama, pvz., 1. sg. *miegmù* 'miegu', 2. sg. *miegmì* 'miegi', 1. pl. *miëg-mam* 'miegame', 2. pl. *miëgmat* 'miegate', 3. pers. *miëgma* 'miega'. Pateikiama daugiau tokio asmenavimo pavyzdžių:

aš demù 'dedu', *tu demì* 'dedi', *mes dëmam* 'dedame', *jūs dëmat* 'dedate', 3. pers. *dëma* 'deda' (sakoma ir *dëmu*, *dëmi*, *dëmam*, *dëmat*, *dëma* su *è* iš kitų kamienų, plg. *dëti*, *dëjo*);

dúomu, 'duodu', *dúomi*, *dúomam*, *dúomat*, *dúoma*;

eimù 'einu', *eimì*, *eimam*, *eimat*, *eima*;

ëmu 'ëdu, valgau', *ëmi*, *ëmam*, *ëmat*, *ëma*;

giemu 'giedu', *giemi*, *giemam*, *giemat*, *giema*;

vëimu 'ieškau', *vëimi*, *vëimam*, *vëimat*, *vëima* (paradigma pasidaryta nebevartojamos atematinės 1. sg. formos *vëimi* < **veid-mi* 'žiūriu, ieškau' pagrindu, plg. inf. *veiz(d)ëti* < **vëid-*).

Šio tipo formos jau turimos XVII a. pabaigos—XVIII a. pradžios rankraštyje „Contiones Litvanicae“, pvz., *paliekmu* 197 'palieku'.

§ 562. Atematinių formų kirčiavimas, kaip ir tematinių, iš esmės baritoninis, jeigu nežiūrėsime dėl Sosiūro-Fortunatovo dėsniu į galūnę nukelto kirčio. Plg. § 553 pateiktas paradigmas. Priešdėlinės formos kirčio į priešdėlį neatitraukia: *ne-esmì*, *nu-eimì*, *pa-dúomi*, *pri-demì*. Taigi atematiniai veiksmažodžiai iš senesnių laikų lietuvių kalboje turėjo priklausyti baritoninei, o ne oksitoninei (resp. kilnojamo kirčio) paradigmai. Abejonių kelia Daukšos raštai, kur šalia *esmì*, *esl*, *esmè*, *estè* kartais sukirčiuojama ir *ësmì*, *ësi*, *ësmè*, *ëste* (*è-?*). Buvo keliami mintis, ar čia nesama vedose tu-

rimos kilnojamo kirčio paradigmos (*ásmi, ási, ásti*, bet. pl. *smás, sthá*) atikmens. Tačiau Daukšos postilės kirčio svyravimą galėjo lemti ir skirtingų tarmių (atitraukiančių kirtį) formos. Visiško aiškumo vis dėlto nėra.

Senn StB IV 86–121 ir Handbuch 286–197, Specht KZ LXII 82–109, Stang Verbum 99–104, ScSl VIII 161–170 ir Vergleich. Gram. 309–319, Otrębski Gramatyka III 186–188, Sabaliauskas LKGrK 77–114, Zinkevičius Liet. dial. 344–352, Palionis Liter. kalb. 131–133, Kazlauskas Istor. gram. 304–316.

1. Kuo skiriasi tematiniai ir atematiniai kamienai? (§ 533).
2. Kaip atskiriame esamojo laiko *š* (ide. *š/ē*), *i* ir *ā* kamienus? (§ 534).
3. Ką žinote apie grynuosius *š* kamienus? (§ 535).
4. Duokite intarpinių kamienų pavyzdžių: po kelis su intarpu prieš dantinius, gomurinius, lūpinius ir kitus priebalsius (§ 536).
5. Aptarkite intarpinių kamienų rašybą (§ 536).
6. Ką žinote apie intarpinių kamienų senumą? (§ 536).
7. Aptarkite *stš* kamienus. Kas bendra tarp jų ir intarpinių kamienų? (§ 537).
8. Ką žinote apie *nš* kamienus? Aptarkite jų ekspansyvumą (§ 538).
9. Aptarkite *dš* kamienus (§ 539).
10. Papasakokite apie *iš* kamienų produktyvumą (§ 540).
11. Kokios senesnės formos buvo vartojamos vietoj dabartinių *lieja, siėja, griėja, gliėja, skriėja, káuja, šáuja*? (§ 540).
12. Kaip pakito *iš* kamienas žemaičių tarmėje? (§ 540).
13. Kokius darinius vadiname denominatyvais ir kokius deverbatyvais? (§ 541).
14. Aptarkite priesagos *-oj-* darinius. Kokia šių darinių kilmė? (§ 542).
15. Kokia priesagos *-ėj-* darinių kilmė? Aptarkite sudėtinių priesagų *-in-ėj-, -d-in-ėj-, -tel-ėj- (-ter-ėj-)* darinius (§ 543).
16. Kokia priesagos *-ij-* kilmė? (§ 544).
17. Aptarkite priesagų *-uoj-* ir *-auj-* darinius, jų kilmę ir tarpusavio sąveiką (§ 545–546).
18. Ką žinote apie priesagų *-in-* ir *-en-* darinius? Kokia jų kilmė? (§ 547).
19. Aptarkite esamojo laiko *i* kamienus: ryšį su praet.-inf. *-ē-* priesaga ir *i* kamieno problemą (§ 548).
20. Kokių šaknų *i* kamienai laikytini seniausiais? Duokite vėlesnės kilmės pavyzdžių (§ 548).
21. Aptarkite *i* kamienus su priesaga *-s-* (§ 548).
22. Koks *i* kamienų likimas žemaičių tarmėje ir latvių kalboje? (§ 548).
23. Aptarkite esamojo laiko *ā* kamienus: su praet. *-o-* ir *-y-* priesagų dariniais (§ 549).
24. Aptarkite *ā* kamienus su priesagomis *-d-*, *-s-* ir *-st-* (§ 549).
25. Papasakokite apie *ā* ir *iš* kamienų sąveiką tarmėse (§ 549).
26. Su kokiais sunkumais susiduriame, aiškindami esamojo laiko (ir apskritai veiksmoždžio) formų kirčiavimo raidą? (§ 550).
27. Aptarkite dabartinę esamojo laiko formų kirčiavimą (§ 551).
28. Išskirkite du kirčiavimo tipus, atsiželdami į priešdėlinių veiksmoždžių ir esamojo laiko veikiamųjų dalyvių kirčio vietą (§ 551).
29. Kurie esamojo laiko kamienai senovėje turėjo oksitoninę resp. kilnojamo kirčio paradigmą? (§ 551–552).

30. Kurie esamojo laiko kamienai turėjo baritoninį kirtį? (§ 551–552).
31. Kokias žinote atematines esamojo laiko formas, išlikusias bendrinėje kalboje? (§ 553).
32. Išasmenuokite senoviškai veiksmažodžių *būti, eiti, duoti, dėti* esamąjį laiką (§ 553).
33. Paaškindinkite atematinių veiksmažodžio *duoti* ir *dėti* formų raidą (konsonantizmo patikimą; § 553 ir 211, 236).
34. Paaškindinkite šių formų kirčiavimo pakitimą, susijusį su Sosiūro-Fortunatovo dėsniu (§ 44, 524–529, 553).
35. Aptarkite atematinių esamojo laiko formų senumo problemą: kokios laikytinos seniausiomis, kokios gali būti palyginti senos, kokios yra nesenos, antrinės kilmės (§ 554).
36. Kuo skiriasi baltų kalbų atematiniai esamojo laiko kamienai nuo seniausių kitų indoeuropiečių kalbų atitikmenų? (§ 555).
37. Kokius žinote atematinių kamienų balsių kaitos reliktus lietuvių senuosiuose raštuose? (§ 555).
38. Kas rodo atematinio asmenavimo vėlyvą ekspansiją lietuvių (resp. latvių) kalboje? (§ 556).
39. Aptarkite atematinių formų nykimą lietuvių kalboje ir būklę XVI–XVII a. raštuose (§ 557).
40. Kurių kamienų atitikmenimis buvo pakeistos atematinės formos? (§ 558).
41. Kurios tarmės išlaikė daugiausia atematinės paradigmos reliktų? (§ 559).
42. Kodėl palyginti plačiai išliko atematinės formos *snięgti* 'sninga', *nižti*, *pešti*, *kósti*? (§ 559).
43. Kaip aiškintinas atematinių formų *ėsti*, *eimė*, *eivà* išlikimas? (§ 559).
44. Paaškindinkite žemaičių paradigmos *miegtù*, *miegti*, *mięgtam*, *mięgtat*, *mięgtau*, *mięgtatau*, *mięgt(a)* atsiradimą. Ar senos tokios formos? (§ 560).
45. Paaškindinkite paradigmos *esčiù*, *esti*, *ėstim*, *ėstit*, *ėsti* kilmę (§ 560).
46. Kaip atsirado rytinių lietuvių kalbos ploto pakraščių paradigma *miegmu*, *miegmi*, *mięgmat*, *mięgma*? Kokio senumo šios formos? (§ 561).
47. Aptarkite atematinių esamojo laiko formų kirčiavimo istorijos problemą (§ 562).

Užduotys: 47. Nurodykite, kurie iš šių veiksmažodžių turi esamojo laiko *o*, kurie *i* ir kurie *a* kamienų formas: *ąkti*, *ardyti*, *augti*, *avėti*, *bijoti*, *daužyti*, *galėti*, *gydyti*, *ieškoti*, *kasyti*, *kenėti*, *kraipyti*, *miegoti*, *mokėti*, *pykti*, *rašyti*, *regėti*, *reikėti*, *sukti*, *tylėti*, *tupėti*, *žinoti*.

48. Suskirstykite šiuos veiksmažodžius į grupes pagal jų esamojo laiko kamienus: *aūti*, *brąngti*, *brinkti*, *būkti*, *dīngti*, *dribti*, *dvėsti*, *gauti*, *giedoti*, *grėbti*, *keisti*, *kęsti*, *kvięsti*, *liūkti*, *mėgti*, *misti*, *plėsti*, *plisti*, *pūsti*, *raudoti*, *skūsti*, *stipti*, *šilti*, *švilpti*, *virti*, *žaišti*.

49. Nurodykite, kurie iš šių veiksmažodžių laikytini senovėje turėję oksitoninę resp. kilnojamo kirčio ir kurie baritoninę esamojo laiko paradigmas: *ąkti*, *daryti*, *drebėti*, *galėti*, *gulėti*, *kėlti*, *kilti*, *matyti*, *mėsti*, *nėšti*, *pykti*, *prašyti*, *sėkti*, *sukti*, *šalti*, *tąpti*, *turėti*, *važgti*.

50. Padarykite šių veiksmažodžių atematines esamojo laiko formas ir jas sukirčiuokite: *ėsti*, *gėlbėti*, *giedoti*, *likti*, *miegoti*, *raudoti*.

51. Iš toliau pateiktų Sirvydo „Punktų sakymų“ teksto ištraukėlių išrinkite ir iš eilės surašykite visas atematines esamojo laiko formas. Kiekvieną iš jų skliausteliuose per-

rašykite dabartine rašyba, brūkšneliais išskirkite morfemas, sukirčiuokite. Nurodykite kiekvienos atematinės formos reikšmę (dabartiniu atitikmeniu).

Mes tieg Apaštalas ape sawi (= save) ir ape kitus rašidamas, iki šiy walunday alkf-tame ir trokβtame ir nuogi efme I 45₂₇₋₃₁, ne wifadu (= visada) tay defsis, retay kadu (= kada) pripuola I 39₂₀₋₂₁, teysiam (= teisingam) ašu kiekwienu gieru darbu (= už kiekvieną gerą darbą) tuoiaus algu (= alga) ataduoft I 25₁₄₋₁₈, Jžduofsti pikti darbaj piktadeiu (= piktadėja) pati ir baukia vnt (= ant) io I 28₃₋₈, Diena paskutine wadinafi suwartas (= sąvartas) wifo, kas kiekwienam prifieyt I 29₁₉₋₂₁, Aβ tariau: Dieway este ir sunas Aukščiaufio wifi I 100₁₆₋₁₇, Jey kas mañ ira tarnu, tegul paskuy mani (= mane) eyt I 112₂₄₋₂₈, Nieku efmi, nieko mañ ne pades, iey meyles ne turecia (= neturėčiau) I 120₁₃₋₁₄; tay ižwidis (= išvydęs), pranaβas raufti I 129₂₇₋₂₈, tafay, kuris klauso, ne tuoiaus iβmano wifa, ku (= ką) girdi, ir todryn (= todėl) ne tuoiaus žodis βirdiy (= širdyje) io prafideft I 138₁₉₋₂₅, (jie) ne faugo liežuwio, daug tufčiu ir ne reykiamu žodžiu kalba, ne sergti akiu, auifu ir kitu paiautimu sawo I 200₁₂₋₁₈, (jis) pradest gayletis ašu piktibes sawo, prieyt kunigop, pafifako kuo Diewu mielu (= dievą mielą) pažieyde I 207₁₋₅, nufideimay ... pridžiūwi ir prifeki (= pridžiuvę ir prisėkę) aba (= arba) kayp butu ifigieri (= įsigėrę) prieg dufiay (= prie sielos) atliekti I 257₁₀₋₁₂, Marios kas diena pereyt kraβtus ir wel sugrižta, aba ižfileia ir wel ... atfileia sawo wieton I 270₁₇₋₂₁, Kad tuo miegu žmones miegti, daug kukalu vžšieia neprietelus I 285₁₁₋₁₃, Aβ miegmi, o širdis mano iuta I 284₂₉₋₃₁, Kielkis, kuris miegfi, o kielkis iž numirufiu, o apšwies tawi (= tave) Kristus I 285₉₋₁₁, Petničioy buwo Wieβpats ižduotas nuog Judošiaus ašu tris dešimtis grašiu, á nu (= dabar) krikf-čionis tol pigiaus (= daug pigiau) ii parduoft I 363₁₃₋₁₈, Ne reykia Diewuy pačiam aba per kitus piktadeios gaudit ir suriβt, tuoiaus kad nufideft, neteyfibes, kurias daro, kayp ceklerius sugauna ii ir suriβa, ir paduoft Diewuy vnt koriones II 159₃₋₉, Niekas notima (= neatima) dušios máno man, bet aβ nuog fáwis (= sąvęs) paties demi iu (= ją) II 201₂₄₋₂₇, pakielingas žmogus priimtas namuofna kieno, neilgay trunka, bet weykiey iž iu ižšieyt II 239₈₋₁₁.

Būtasis kartinis laikas ir jo kamienų daryba

§ 563. Baltų kalbų preterito kamienai yra dviejų rūšių: su kamiengaliu *ā* ir su *ē*. Dėl to lietuvių kalboje turime dvi paradigmas:

ā kamienas

1. sg. *dirbau* (-au iš *-ā-u)
2. sg. *dirbai* (-ai iš *-ā-i)
1. pl. *dirbo-me*
2. pl. *dirbo-te*
1. du. *dirbo-va*
2. du. *dirbo-ta*
3. pers. *dirbo*

ē kamienas

1. *rašiaū* (-iau iš *-ē-u)
2. *rašeī* (-ei iš *-ē-i)
- rāšē-me*
- rāšē-te*
- rāšē-va*
- rāšē-ta*
- rāšē*

§ 564. Kuriai paradigmai veiksmažodis priklauso, ne visuomet galima nusakyti taisyklėmis. Preterito *ā* kamieno formas paprastai gauna tie veiksmažodžiai, kurių esamasis laikas turi:

a) intarpinius *o* kamienus, pvz., *añka* – *ãko*, *teñka* – *tẽko*, *juñta* – *jũto*, *tañpa* – *tãpo*, *bãla* – *bãlo*, *kýla* < *kýla* – *kilo*, *spũra* < *spũra* – *spũro*;

b) *stõ* kamienus, pvz., *pỹksta* – *pỹko*, *vařgsta* – *vařgo*, *sénsta* – *sěno* (išimtis: *miršta* – *mirė*, gali būti naujadaras pagal *gimė* šalia esamojo laiko *gẽma*, nauj. *gimsta*);

c) tokius *iõ* kamienus (tiek pirminius, tiek išvestinius), kurių *-ja-* yra po balsių arba dvibalsių, pvz., *stõja* – *stõjo*, *sėja* – *sėjo*, *galvõja* – *galvõjo*, *senėja* – *senėjo*, *dalija* – *dalijo*, *uogãuja* – *uogãvo*, *meluõja* – *melãvo* (išimtis *šluõja* – *šlãvė* ir pirminiai kamienai su *-auja*: *pjãuja* – *pjõvė*, *krãuja* – *krõvė*...).

Čia taip pat priklauso priesagų *-in-a*, *-en-a* dariniai, pvz., *vadina* – *vađino*, *maitina* – *maitino*, *gyvẽna* – *gyvẽno*, *gabẽna* – *gabẽno*, taip pat preterito kamienai, turintys *-ã-*, *-ẽ-* priesagas, pvz., *ieško* – *ieškõjo*, *tẽka* – *teķejo*, *sėdi* – *sėđejo*.

Preterito *ẽ* kamieno formas gauna veiksmažodžiai, kurių esamasis laikas turi:

a) *iõ* kamienus su **ja* po priebalsių, pvz., *šãukia* – *šãukė*, *keičia* – *keĩtė*, *kẽlia* – *kẽlė* (bet: *lėidžia* – *lėido*);

b) *ã* kamienus su bendraties priesaga *-y-ti*, pvz., *sãko* (*sakýti*) – *sãkė*, *rãšo* (*rašýti*) – *rãšė*, *braido* (*braidyti*) – *braidė*.

Kitų veiksmažodžių priklausymą preterito *ã* arba *ẽ* kamieniui nusakyti sunku arba ir visai neįmanoma, plg. *sũka* – *sũko*, bet *dẽga* – *dẽgė* (abiem atvejais esamojo laiko – gryniesi *o* kamienai); *dẽda* – *dẽjo*, bet *duoda* – *dãvė* (esamojo laiko *dõ* kamienai, buvę atematiniai), *eĩna* – *ẽjo*, bet *džiãuna* – *džiõvė* (įvairios kilmės *nõ* kamienai) ir pan.

Tarmėse esama nemaža skirtumų. Ypač įvairuoja esamojo laiko grynųjų *o* kamienų atitikmenys. Antai rytų Lietuvoje trumposios šaknies su *u*, *i* veiksmažodžiai turi ne *ã*, bet *ẽ* kamieno preterito formas, pvz., *lũpa* – *lũpė* 'lupo', *sũka* – *sũkė* 'suko', *skũta* – *skũtė* 'skuto', *lipa* – *lipė* 'lipo', *kiša* – *kišė* 'kišo', *knisa* – *knisė* 'kniso', *riša* – *rišė* 'rišo' ir t.t. Daugelis žemaičių ir vietomis aukštaitiai sako *bãro* 'barė', *kãlo* 'kalė', *mãlo* 'malė', *mũšo* 'mušė', *kãso* 'kasė'. Kai kurie kalbininkai šias formas linkę laikyti archaiškesnėmis. Tačiau rytų Lietuvoje tokie pavyzdžiai su šaknies galo priebalsiu *l* gali būti ir antriniai. Mat dėl *l* veliarizacijos čia sutapo *ẽ* kamienų po *l* ir *ã* kamienų 2. sg. (*kaleĩ* > *kalaĩ*), vietomis ir 3. pers. (*kãla* iš *kãlã* 'kalė') galūnės, dėl to *lẽ* kamienas pereina į *lã* kamieną: sakoma *kũlau* 'kuliau', *gulaũ* 'guliau', *kẽlau* 'kėliau', *pýlau* 'pyliau' ir t.t. Daugelis žemaičių dėl 3. pers. galūnės *-o* po joto sutapimo su *-ẽ* (abiem atvejais taria *-e*) vietoj *ã* kamieno preterito formų po joto ėmė vartoti *ẽ* kamieno formas (vietomis greta *ã* kamieno), taigi asmenuoja 1. sg. *jójau* (plg. *rašiãu* 'rašiau'), 2. sg. *jójai* > *jójėi*, 1. pl. *jójèm* 'jojome', 2. pl. *jójèt* 'jojote', 1. du. *jójèu*, 2. du. *jójètau*.

Latvių bendrinėje kalboje preterito *ẽ* kamienas perėjo į *ã* kamieną: asmenuojama *nesu* 'nešiau', *nesi* 'nešei', *nesa* 'nešė', *nesãm* 'nešėme', *nesãt* 'nešėte'. Tarmių dalyje išliko

abi paradigmos: *ā* ir *ē* kamienai (pvz., *bēgām*, bet *nesēm*), tik jų pasiskirstymas (ypač esamojo laiko grynųjų *ō* kamienų) ne visais atvejais sutampa su lietuvių atitikmenimis.

Prūsų kalboje taip pat būta abiejų paradigmų, tik negausūs tekstų duomenys ne ką teduoda rekonstrukcijai.

§ 565. Abiejų preterito kamienų, *ā* ir *ē*, kilmė neaiški. Tyrinėtojai yra darę įvairių prielaidų, išskėlę nemaža hipotezių. Pvz., *ā* kamienai, atitinkantys esamojo laiko grynuosius *ō* kamienus, siejami su slavų *a* ir *e* aoristu, plg. lie. *sūka* – *sūko*, *sēda* – *sēdo*, *miŋga* – *migo* ir s. sl. *židetъ* – *žbda*, *beretъ* – *bbra*, *sędetъ* – *sēde*. Kitur įžiūrimi tam tikri perfekto kamienų reliktai. Praeitį reiškiančių veiksmažodžio formų *ā* ir *ē* kamiengaliai pasitaiko ir kitose indoeuropiečių kalbose, pvz., lotynų *eram* ‘buvau’, graikų aoristai su -ην. Tačiau jų sąsaja su baltų preteritu kelia daug visokių neaiškumų. Iš principo mūsų preteritas atstoja senovinius aoristą ir perfektą. Tačiau šių sąsaja su mūsiškiu nėra betarpiška, labai komplikauta ir neaiški.

Preterito formų šaknies vokalizmas dažnai skiriasi nuo prezento, bet yra ir sutapimų, pvz.: *nėša* – *nėšė*, *bėga* – *bėgo*, *diŋg-st-a* – *diŋgo*. Tuo atveju, kai šaknies vokalizmas skirtingas, preterito formos paprastai turi nykstamąjį arba pailgintą laipsnį, pvz.: a) *keřta* – *kiřto*, *telpa* – *tilpo*, *reňka* – *riňko*, *keňša* – *kiňšo*, *lięka* – *liko*, b) *gėria* – *gėrė*, *vāgia* – *vōgė*, *pina* – *pynė*, *pūčia* – *pūtė*. Linkstama manyti, kad čia senesnis santykis: šalia esamojo laiko normaliojo šaknies laipsnio (ypač *ō* kamienų) preteritas su silpnuoju laipsniu (visų pirma *ā* kamienų). Preteritas su pailgintuoju šaknies vokalizmu gali būti kiek vėlesnės kilmės. Tačiau visiško aiškumo nėra. Kalbininkai šiais ir kitais preterito kilmės klausimais daug ginčijasi.

Tarmėse šalia pilnųjų 3. praet. formų su *-ojo*, *-ėjo*, *-avo*, *-avė* turimi ir trumpi variantai su *-oj/-o*, *-ėj/-ė*, *-au*, pvz., *miegój/miegó* ‘miegojo’, *jój/jó* ‘jojo’, *tupėj/tupė* ‘tupėjo’, *dėj/dė* ‘dėjo’, *meláu* ‘melavo’, *dáu* ‘davė’. Vietomis trumpinamos ir įvairios kitos 3. praet. formos (ypač priešdėlinės), pvz., *atāneš* ‘atnešė’, *nusivež* ‘nusivežė’, *sukrov* ‘sukrovė’, *ēm* ‘ėmė’ ir kt. Kai kurie tyrinėtojai tokiose formose yra linkę įžiūrėti tam tikras senovinio aoristo ir imperfekto liekanas. Tačiau bent dalis iš jų gali būti ir paprasčiausiai sutrumpėjusios. Plačiau apie jas žr. Otrębski J. *Przyczyunki słowiańsko-litewskie II* (Wilno, 1935) 159–160, Fraenkel BS II 65–68, Kazlauskas BЯ 1962 6 92–98 ir Istor. gram. 339–348, Zinkevičius Liet. dial. 353–354, Stang Vergleich. Gram. 376¹, Girdenis ir Žulys B VIII(2) 200–201, Schmalstieg Old Prussian 155–157, 341–342, Smoczyński leidinyje *Studia indoeuropejskie* (Wrocław–Warszawa–Kraów–Gdańsk, 1974) 223–229.

§ 566. Aptarsime kelių veiksmažodžių nepaprastas preterito formas. Veiksmažodžio *būti* preteritas *būvo* kalbininkų laikomas naujadaru. Kai kuriuose senesiuose raštuose (Bretkūno biblijos rankraštyje, „Kny-

goje nobažnystės“) ir Zietelos šnekoje turima 3. praet. forma *bit(i)* ‘buvo’, pvz., *Tewas io ataiwjs biti buwens* BrB I Moz. 37,1 ‘...buvo buvęs’, *Kur ne bit kialo tykra* KN 68₁₉ ‘kur nebuvo...’, *mán tuōmet dvidešimt pirmi mėtai bit Zietela* ‘...buvo’. Plg. veikiamojo dalyvio formą *bitusi* ‘buvusi’: *kada dwilika Menefių Pannių graikšchtume buwa bitusi* BrB Est. 2, 12 ‘...buvusi’. Latviai taip pat preterito formas pasidaro iš kamieno *bī-*: jie asmenuoja *es biju* ‘aš buvau’, *tu biji* ‘tu buvai’ ir t. t. Taigi praeityje būta lietuvių-latvių šio veiksmažodžio pagrindinių kamienų praes. **es-*: praet. **bī-* : inf. *bū-*. Lietuvių *bit(i)* turi atematinę galūnę *-ti*. Tyrinėtojai linkę manyti, kad tai senovinė imperfekto forma. Kamienas *bī-* turi atitikmenų ir kitose indoeuropiečių kalbose, pvz., lot. *fiō, fīs* ir kt. Plačiau apie lie. *bit(i)* ‘buvo’ žr. Aruma a Texte 69, Fraenkel BS II 69 ir Balt. kalb. 103⁶, Jonikas APh VI 80, Endzelīns FBR XVII 163 ir Gars. ir form. 188, Specht KZ LXV 210–212, Zinkevičius Liet. dial. 354–355, Stang Vergleich. Gram. 380–381, Palionis Liter. kalb. 134–135.

Lietuvių *būvo* laikytina vėlesniu analoginiu dariniu šalia *būti* pagal *žuvo* šalia *žūti* modelį arba tai yra taisyklinga preterito forma šalia prezento *būva* < *būva*.

Veiksmažodis *eiti* bendrinėje kalboje turi preteritą *ėjo* su ilguoju šaknies balsiu *é*. Tačiau tarmėse plačiai sakoma *ėjo* su trumpuoju šaknies balsiu *e*. Ši tarminė forma laikoma senesne negu bendrinės kalbos. Pastaroji gavo balsį *é* vietoj *e* greičiausiai iš *nėjo* < *ne* + *ejo* (pailgėjimas dėl kontraktacijos), plg. dial. *ėsame* su *é* iš *nėsame*.

Seniau dar būta preterito šaknies **gā-*, plg. skr. 3. sg. aor. *a-gā-t*. Iš čia lie. dial. *gójo* ‘skubiaiėjo’ (praes. *gója*, inf. *góti* pagal *stója, stóti* šalia praet. *stójo* modelį), la. *gāju* ‘ėjau’ (šalia praes. *eju*, inf. *iēt* ‘eiti’).

Veiksmažodžio *iėti* (praes. *ima*) preteritas *ėmė* turi neįprastą šaknies vokalizmą. Tai vienintelis atvejis, kai šalia prezento nykstamojo laipsnio preteritas turi pailgintąjį. Tarmėse daug kur vartojama prezento forma (*j*)*ėma*. Tokią formą turi ir latvių tarmės: *jemu*, praet. *jėmu*, inf. *jeñt/ņeñt*. Ji laikytina senesne. Tuomet būtų suprantamesnis preterito formos balsio ilgumas, kuris, be to, gali būti ir antrinis, atsiradęs sekant kitų veiksmažodžių analogija.

Daugelis žemaičių vietoj veiksmažodžio *diėti* preterito formos *dāvė* turi *dėvė* su šaknies balsiu *e*. Tokia forma yra jau Mažvydo katekizme. Latviai taip pat turi preterito šaknį *dev-* (senuosiuose jų raštuose yra ir *dav-*). Kalbininkai šaknį *dev-* linkę laikyti antrine, tačiau kaip ji atsirado vietoj senesnės *dav-*, ginčijamasi, žr. Endzelynas Gars. ir form. 188, Stang Verbum 195–197, Vergleich. Gram. 381, Otrębski Gramatyka III 215–216.

§ 567. Preterito formos, kaip ir prezento, jeigu nežiūrėsime dėl So-siūro-Fortunatovo dėsnio į galūnę nukelto kirčio, rodo baritoninį kirčiavimą, pvz.:

ā kamienas

<i>dīrbau</i>	<i>sukaũ</i> < * <i>sũkau</i> (- <i>aũ</i> < *- <i>đu</i> § 152)
<i>dīrbai</i>	<i>sukaĩ</i> < * <i>sũkai</i> (- <i>aĩ</i> < *- <i>đi</i> § 152)
<i>dīrbome</i>	<i>sũkome</i>
<i>dīrbote</i>	<i>sũkote</i>
<i>dīrbova</i>	<i>sũkova</i>
<i>dīrbota</i>	<i>sũkota</i>
<i>dīrbo</i>	<i>sũko</i>

ē kamienas

<i>kėliau</i>	<i>šaukiaũ</i> < * <i>šau̯kiau</i> (- <i>iaũ</i> < *- <i>ėu</i>)
<i>kėlei</i>	<i>šaukeĩ</i> < * <i>šau̯kei</i> (- <i>eĩ</i> < *- <i>ėi</i>)
<i>kėlėme</i>	<i>šau̯kėme</i>
<i>kėlėte</i>	<i>šau̯kėte</i>
<i>kėlėva</i>	<i>šau̯kėva</i>
<i>kėlėta</i>	<i>šau̯kėta</i>
<i>kėlė</i>	<i>šau̯kė</i>

Priešdėlinės trumpos ir cirkumfleksinės šaknies formos ir čia rodo buvus du skirtingus kirčiavimo tipus:

1. *vėdė* : *nė-vedė*, *šau̯kė* : *nė-šaukė*. Šiam tipui priklauso preterito *ē* kamienai su trumpa arba cirkumfleksine šaknimi, kurių prezentas turi ne *ā* kamieno formas.

2. *sũko* : *ne-sũko*, *sāko* : *ne-sāko*. Šiam tipui priklauso preterito *ā* kamienai ir tie *ē* kamienai, kurių prezentas turi *ā* kamieno formas.

Veikiamieji preterito dalyviai dabar turi visur apibendrintą šaknies kirčių: *vėdęs*, *šau̯kęs* kaip ir *sũkęs*, *sākęs*. Taip kirčiavo jau Daukša, nors jo raštuose pasitaiko viena kita forma (net iš *ā* kamieno) ir su galūnės kirčiu, pvz., *ne buwėš* DP 583₅₁, *klausėš* DP 356₁₁, n. pl. *numirė* DP 179₆, g. pl. *numirusių* DP 584₄₇. Galūnės kirčio pavyzdžių yra užfiksuota ir vėlesniuose tarminiuose tekstuose (Baranausko laiškuose Hugo Veberui: *juokės*, *ėmės* APh III 70₂₄). Tai gali būti senesnės preterito kirčiavimo sistemos reliktai.

Linkstama manyti, kad senovėje ne tik *ē*, bet ir *ā* kamieno preterito formos buvo dvejopai kirčiuojamos: būta baritoninės ir oksitoninės resp. kilnojamo kirčio paradigmu. Tai rodo ir dvejopas priesagos *-imas* daiktavardžių, padarytų iš veiksmažodžių preterito kamieno, kirčiavimas Dauk-

šos raštuose, iš dalies senesnėse gramatikose ir dabartinėse tarmėse (bendrinėje kalboje dabar apibendrintas priesagos *-imas* kirtis), pvz., *áuš-imas*, *lióv-imas*, *slėg-imas*, *baūd-imas*, *plāk-imas*, *skeñd-imas*, bet *aug-imas*, *bėg-imas*, *ėd-imas*, *deng-imas*, *gav-imas*, *gim-imas*. Tačiau duomenys gana prieštaringi (neretai tie patys dalyviai kirčiuojami skirtingai arba abejaip) ir ne visur sutampa su tais faktais, kuriuos gauname iš priešdėlinių veiksmažodžių. Matyt, praecityje būta daug analoginio kirčio išlyginimo.

Tarmėse (pietryčių Lietuvoje) neretai galūnėje kirčiuojamos kai kurių veiksmažodžių sangražinės formos, pvz., *dėjōs* arba *dėjosi*, *radōs* arba *radosi*, *stojōs* arba *stojosi*, *kėlēs* arba *kėlėsi*, l. pl. *dėjomēs*, *stojomēs*, 2. pl. *dėjotēs*, *stojotēs*. Tokio kirčiavimo pavyzdžių yra ir Daukšos postilėje. Tačiau toks kirčiavimas gerokai įvairuoja, nepastovus, sumišęs, be to, galūnėje tarmėse dabar gali būti kirčiuojamos ir kitos sangražinės formos, pvz., inf. *dėtis*, *gultis*, *imtis*, imper. *gulkis*, *sėskis*, net 3. praes. *randasi*, *sėdasi*, 3. fut. *dėsis*, *duosis*, *leisis* ir pan. Sunku pasakyti, kiek šios formos atspindi ir ar iš viso atspindi senovinį kirčiavimą.

Dėl viso to dabar nelengva nustatyti, kurių veiksmažodžių preterito formos priklausė vienai, kurių kitai senovinei kirčiuotei. Sunku taip pat tas kirčiuotes susieti su esamojo laiko atitikmenų senoviniu kirčiavimu. Apie visa tai plačiau žr. Būga Rink. rašt. III 61–65, Skardžius Daukš. akc. 65–75, 199–202, 218–220 ir Kirčiavim. 77–78, Stang Vergleich. Gram. 458–467, 478–480, Zinkevičius Liet. dial. 333, Kazlauskas Istor. gram. 88–92.

Wiedemann Präteritum, Endzelynas Gars. ir form. 185–190, Stang Verbum 188–202 ir Vergleich. Gram. 374–391, Otrębski Gramatyka III 206–221, Zinkevičius Liet. dial. 352–356, Kazlauskas Istor. gram. 336–365, Mathiassen Langvokal. 63–71.

1. Kokioms dviem paradigmoms priklauso preterito formos? (§ 563).
2. Kurie veiksmažodžiai paprastai turi preterito *ā* kamieno formas? (§ 564).
3. Kurių veiksmažodžių preterito formos paprastai būna *ē*-kamenės? (§ 564).
4. Pasakykite kelis būdingesnius tarmių ir bendrinės kalbos preterito kamienų nesutapimus (§ 564).
5. Kas ištiko preterito *ē* kamieną latvių kalboje? (§ 564).
6. Apibūdinkite preterito *ā* ir *ē* kamienų kilmės problemą (§ 565).
7. Ką žinote apie tarmines *miegó(j)* 'miegojo', *dė(j)* 'dėjo', *dáu* 'davė', *nusivež* 'nusivežė' tipo formas? (§ 565).
8. Kaip aiškinama formos *būvo* kilmė? (§ 566).
9. Aptarkite 3. praet. *bit(i)* 'buvo' formą (§ 566).
10. Koks 3. praet. formos *ėjo* santykis su tarmine *ējo*? (§ 566).
11. Kuo ypatinga preterito forma *ėmė*? (§ 566).
12. Kokią formą turi žemaičiai vietoj bendrinės kalbos *dāvė*? (§ 566).
13. Kaip dabar kirčiuojame preterito formas? (§ 567).
14. Kuo skiriasi priešdėlinių veiksmažodžių preterito kirčiavimas? (§ 567).

15. Kokius duomenis preterito kirčiavimo istorijai pateikia veikiamieji būtojo kar-
tinio laiko dalyviai (tarmėse, sen. raštuose)? (§ 567).

16. Ką rodo priesagos *-imas* dariniai? (§ 567).

17. Kaip tarmėse kirčiuojamos sangražinės preterito formos? (§ 567).

18. Aptarkite preterito formų kirčiavimo raidos problemą (§ 567).

Užduotis. 52. Nurodykite, kurie iš toliau surašytų veiksmažodžių turi preterito *ā* ir kurie *ē* kamienų formas: *ąkti, augti, bąrti, dėgti, džiąuti, gėrti, iřnti, kentėti, lięsti, maitinti, miegėti, mokėti, pýkti, pinti, pūsti, rašýti, ráuti, rúgti, sėdėti, sėti, sùkti, šlúo-
ti, tekėti, tylėti, važiuoti, virti, vōgti*.

Bendraties kamienai. Būtašis dažninis laikas

§ 568. Visų lietuvių kalbos veiksmažodžio formų pamatą sudaro tre-
jopi pagrindiniai kamienai: prezento, preterito ir infinityvo. Du pirmie-
ji jau aptarti. Dabar prieiname prie trečiųjų – bendraties (infinityvo) – ka-
mienų apžvalgą.

Infinityvo kamienų santykis su prezento ir preterito kamienais gana su-
dėtingas. Nekreipdami dėmesio į anksčiau aptartus preterito ir prezento
kamiengalių skirtumus, visų trijų pagrindinių kamienų santykį galime nu-
sakyti šiais atvejais:

1. Visi trys pagrindiniai kamienai nesiskiria, jų šaknies vokalizmas tas
pats, pvz.:

kákti, kāla, kālė

dėgti, dėga, dėgė

sùkti, sùka, sùko

kìšti, kiša, kišo

*ėsti < *ėd-ti, ėda* (plg. s. lie. *ėmi < *ėd-mi*), *ėdė*

sodinti, sodina, sodino

auginti, augina, augino

uogáuti, uogáuja, uogávo (< *-au-ā).

2. Infinityvo kamienai tokie patys, kaip preterito, o prezento – skir-
tingi:

a) turi kito laipsnio šaknies vokalizmą, pvz.:

riñkti, reñka, riñko

giñti, gēma, gimė

tilpti, telpa, tilpo

likti, lięka, liko

lėkti, lėkia, lėkė

vōgti, vāgia, vōgē
pūsti, pūčia, pūtē.

Senų senovėje šiam tipui galėjo priklausyti ir tokie veiksmožodžiai, kurių infinityvas turi prieš tautosilabinius *r, l, m, n, ū, į* sutrumpėjusį vokalizmą, pvz.:

kēlti, kēlia, kēlē
beřti, bēria, bērē
kráuti, kráuja, króvė
*lieti (ie iš ei < *ēi), dial. lēja, dial. lėjo;*

b) turi intarpą arba priesagas, pvz.:

àkti, ańka, áko
bálti, bāla, bālo
kílti, kýla < kīla, kilo
pýkti, pýksta, pýko
gáuti, gáuna, gāvo
virti, vérda, virė
*dēti, dėda (s. lie. desti < *ded-ti), dėjo;*

c) infinityvas ir preteritas turi ilgesnius, su balsinėmis priesagomis, kamienus, pvz.:

miegóti, mišga (plg. s. lie. miegmi), miegójo
sėdėti, sėdi, sėdėjo
tekėti, tēka, tekėjo.

3. Infinityvo kamienai kaip prezento (tas pat šaknies vokalizmas), o preterito skirtingi, pvz.:

ińti, ima, ėmė
šlúoti, šlúoja, šlāvė
melúoti, melúoja, melāvo.

4. Infinityvo kamienai ilgesni, su balsine priesaga, o prezento ir preterito kamienai tokios priesagos neturi, pvz.:

rašýti, rāšo, rāšė
matýti, māto, mātė.

5. Visi trys pagrindiniai kamienai skirtingi, pvz.:

búti, ėsti, dial. bīt(i)
*dúoti, dúoda (s. lie. dúomi < *duod-mi), dāvė (dial. dėvė).*

Iš čia pateiktų duomenų matyti, kad trejopų pagrindinių kamienų tarpusavio ryšį nusakyti taisyklėmis visais atvejais neįmanoma. Darantis įvairias veiksmažodžio formas, reikia būtinai žinoti rūpimo veiksmažodžio trejopus pagrindinius kamienus, arba, kaip populiariai sakome, tris pagrindines formas, būtent, bendratį, esamojo laiko 3. asmenį ir būtojo kartinio laiko 3. asmenį. Gramatikose praktikuojamas veiksmažodžių skirstymas į tris asmenuotes iš tikrųjų apima tik esamąjį laiką (I asmenuotei priklauso visi *ō* kamienai, II – visi *i* kamienai ir III – visi *ā* kamienai), bet nieko nesako apie būtojo kartinio ir kitų laikų bei nuosakų formas. Norint sudaryti visas tas formas, reikia būtinai žinoti trejopus pagrindinius kamienus (resp. formas).

Viso to nereikia išleisti iš akių, mokant lietuvių kalbos svetimtaučius. Tai turi nemažą praktinę bei metodinę reikšmę.

§ 569. Infinityvo kamienai reikšmingi tuo, kad jie naudojami daugeliui kitų veiksmažodžio formų sudaryti. Čia priklauso pati bendratis (pvz., *eī-ti, rašý-ti*, plg. 3. praes. *eīn-a, rāš-o*, 3. praet. *ěj-o, rāš-ē*), būtasis dažninis laikas (*eī-davo, rašý-davo*) ir to laiko veikiamasis dalyvis (*eī-davęs, rašý-davęs*), būsimasis laikas (*eī-s, rašý-s*) ir jo abiejų rūšių dalyviai (*ei-siāš, rašý-siāš; eī-simas, rašý-simas*), siekinys bei tariamoji nuosaka (*eī-tų, rašý-tų*), liepiamoji nuosaka (*eī-k, rašý-k*), pusdalyvis (*eī-damas, rašý-damas*), būtojo laiko neveikiamasis dalyvis (*eī-tas, rašý-tas*), reikiamybės dalyvis (*eī-tinas, rašý-tinas*), būdiny (*ei-tè, rašý-te*). Nors šios formos labai nevienodo senumo, skirtingos darybos bei kilmės, tačiau joms visoms bendra tai, kad jų pamatą sudaro tas pats veiksmažodžio kamienas, kurį esame įpratę vadinti bendraties (infinityvo) vardu.

Pirmiausia paanalizuosime būtojo dažninio laiko formas, jų darybą bei kilmę.

Būtasis dažninis laikas. § 570. Mokslinėje literatūroje jis neretai vadinamas pretèritu frekventatyvù. Jo pamatą sudaro infinityvo kamienas, išplėstas priesaga *-dav-*. Kaitoma pagal *ā* kamieno modelį. Paradigma (galūnės išskirtos šių dienų požiūriu):

1. sg. *rašý-dav-au*
2. sg. *rašý-dav-ai*
1. pl. *rašý-dav-ome*
2. pl. *rašý-dav-ote*
1. du. *rašý-dav-ova*
2. du. *rašý-dav-ota*
3. pers. *rašý-dav-o*

Išlaikoma bendraties kirčio vieta.

§ 571. Tokį būtajį dažninį laiką turi tik lietuvių kalba. Nėra jo nei kitose baltų, nei apskritai indoeuropiečių kalbose. Tai pačių lietuvių palyginti vėlyvas padaras, vartojamas ne visose lietuvių kalbos tarmėse. Daugelis žemaičių vietoj jo turi konstrukciją, sudarytą iš pagalbinio veiksmažodžio *liuobėti* ir asmenuojamo veiksmažodžio formų.

Plačiausiai vartojamos dvi „žemaitiškojo būtojo dažninio laiko“ konstrukcijos:

1) Pagalbinio veiksmažodžio esamasis laikas su asmenuojamo veiksmažodžio bendratimi, pvz., *liuobu rašyti* 'rašydavau', *liuobi rašyti* 'rašydavai' ir t.t., arba su visiems asmenims apibendrinta pagalbinio veiksmažodžio 3. asmens sutrumpinta forma, pvz., *aš liuob rašyti* 'rašydavau', *tu liuob rašyti* 'rašydavai' ir t.t.

2) Pagalbinio veiksmažodžio esamasis laikas su asmenuojamo veiksmažodžio būsimuoju laiku, pvz., *liuobu rašys(i)u* 'rašydavau', *liuobi rašysi* 'rašydavai' ir t.t., arba *aš liuob rašys(i)u*, *tu liuob rašysi* ir t.t.

Yra ir įvairių kitokių kombinacijų. Plačiau žr. Fraenkel KZ LXIII 99–113, Vitkauskas LKK IV 157–165, Zinkevičius Liet. dial. 357–359.

Lietuvių kalbos ploto pietryčių pakraščiuose būtajį dažninį laiką retai tevartoja arba ir visai nevartoja. Čia paprastai išsiverčiama su būtoju kartiniu, jo formos pakartojamos arba sustiprinamos tam tikrais prieveiksmais (pvz., *dažnai, tánkiaiai*), taip pat vartojami veiksmažodžiai su priesagomis, turinčiomis iteratyvinę-frekventatyvinę reikšmę, pvz., *mes vis dirbom ir dirbom* 'mes vis dirbdavome', *seniaū tėvas iš namū dažnai rāšē* '...rašydavo', *anksčiaū spragilaīs išsikuldinėjom* 'išsikuldavome', *aš vis pati patikdžiaū kārves* '...pasitikdavau'. Tačiau bemaž visur turima 3. pers. forma *būdavo*, kuri paprastai eina įterptiniu žodžiu, pvz., *anksčiaū, būdavo, kad prisikepu pyrāgū*. Daug kur vartojamas jos variantas *būdo* (sutrumpinta dėl paradigmos nebuvimo?), kuris, kaip įterptinis žodis šalia pilnos 3. praet. freq. formos *būdavo*, pasitaiko vietomis ir gretimose vakarų bei rytų aukštaičių tarmėse.

§ 572. Būtojo dažninio laiko formų kilmė dar nėra kaip reikia išaiškinta. Tyrinėtojai priesagą *-dav(ā)-* paprastai linkę sieti su dažninių veiksmažodžių formantu *-d-*, pvz., *ei-d-inėti* (: *eī-ti*), *jo-d-inėti* (: *jó-ti*), suaukusiu su priesagos *-auja-* preterito variantu *-av-ā-*, pvz., *rėk-auja*, praet. *rėk-avo*. Senuosiuose raštuose ir tarmėse vietoj būtojo dažninio laiko priesagos *-dav-* kai kur yra *-lav-*, pvz., *paneschlawa* BrB I Kron. 6 (5), 18 'panešdavo', *bulawau Diewa namuofe fu tawim* SG II 25₁₄ 'būdavau...', *seniau būlavo kitaip* Liškiavā '...būdavo...'. Pastaroji priesaga vietoj formanto *d* turi *l*, taip pat būdingą dažniniams veiksmažodžiams, pvz., *dē-l-ióti* (: *dē-ti*), *dē-l-inėti* šalia *dē-d-inėti*. Senuosiuose raštuose yra ir kompromisinė priesaga *-dlav-* su abiem formantais, pvz., *kunigai ... badi dlawa sawa kunus* MT 187a₁₅ '...badydavo', *tie ... sawa praftojms po akimis Bašniczes isch sakidlawa ... iog kaip tadaī buwa paprotis, per kiek dienu ftawedlawa Bašniczoie fu ženklais kaltjbes* MT 141b₁₃₋₁₆ '...savo nusi-kaltimus išsakydavo ... stovėdavo...'.
116

Stang Verbum 172–173 ir Vergleich. Gram. 365–366, Otrębski Gramatyka III 221–224, Zinkevičius Liet. dial. 356–359, Jakulis B II(2) 159–164, Palionis Liter. kalb. 135–136.

1. Aptarkite infinityvo kamienų ryšį su prezento ir preterito kamienais (§ 568).
2. Kurių veiksmažodžio formų pamatą sudaro infinityvo kamienai? (§ 569).
3. Kaip mokslinėje literatūroje neretai vadinamas būtasis dažninis laikas? (§ 570).
4. Aptarkite būtojo dažninio laiko formų senumo problemą (§ 571).
5. Kurios lietuvių kalbos tarmės neturi bendrinės kalbos tipo (su priesaga *-davā-*) būtojo dažninio laiko? (§ 571).
6. Kuo daugelis žemaičių pakeičia būtajį dažninį laiką? (§ 571).
7. Kaip be jo išsiverčiama lietuvių kalbos ploto pietryčių pakraščiuose? (§ 571).
8. Kaip tyrinėtojai linkę aiškinti būtojo dažninio laiko priesagos *-dav-* kilmę? (§ 572).
9. Kodėl vietoj priesagos *-dav-* turime dar variantus *-lav-* ir *-dlav-*? (§ 572).

Būsimasis laikas

§ 573. Jo formų pamatą sudaro infinityvo kamienai, išplėsti formantu *-s(i)-*. Paradigma:

1. sg.	<i>rašý-si-u</i>
2. sg.	<i>rašý-s-i</i>
1. pl.	<i>rašý-si-me</i>
2. pl.	<i>rašý-si-te</i>
1. du.	<i>rašý-si-va</i>
2. du.	<i>rašý-si-ta</i>
3. pers.	<i>rašý-s</i>

Dėl priebalsių sandūros dėsnų konsonantizmas prieš *-s-* yra tam tikru būdu pakitęs arba susiliejęs su *-s-*. Apie *mėsiu, vėsiu* < **met-siu, *ved-siu* žr. § 212. Apie *nėšiu, vėšiu* < **neš-siu, *vež-siu* žr. § 213. Apie *kàsiu, mėgsiu* < **kas-siu, *megz-siu* žr. § 249.

§ 574. Būsimasis laikas, arba futūras, yra trečiasis laikas (šalia prezento ir preterito), bendras visoms baltų kalboms.

Prūsų kalbos tekstuose tėra vienintelė pusiau patikima forma *postāsei* 'tapsi' (pavartota du kartus), šiaip būsimasis laikas daromas perifrastiškai su pagalbinio veiksmažodžiu *wirst* (: lie. 3. praes. *viřsta*) ir preterito veikiaujuoju dalyviu, pvz., *pergubuns wirst* 'ateis'. Plg. lenkų *będę niósł* 'nešiu' (pažodžiui : būsiu nešęs). Panašios perifrastinės būsimąjo laiko formos pasitaiko ir latvių tarmėse, pvz., *apņēmāmiēs, ka būsīm iet* (= *ka iesim*) 'nuspredēme, kad eisime'. Plg. rusų *будем удму* 'eisime', vokiečių *wird kommen* 'eis'.

Dėl formanto *-s(i)-* mūsų būsimasis laikas vadinamas sigmātiniu (*sigma* – graikų „s“ raidė) ir turi atitikmenų kitose indoeuropiečių kal-

bose, pvz., s. sl. (dalyvis) *bysęšteje* < **bū-sjō-nt-*, skr. *vak-syā-mi* ‘kalbėsiu’, gr. *παιδεύ-σ-ω* ‘auklėsiu’, lot. *faxō* < **fak-s-ō* ‘padarysiu’. Tačiau šie atitikmenys nėra visiškai tapatūs, gali būti antrinės kilmės. Linkstama manyti, kad indoeuropiečių prokalbėje futūro dar nėra buvę, bent formos atžvilgiu jis nebuvo diferencijuotas nuo prezento. Diferenciacija įvyko greičiausiai vėliau, skylant prokalbei. Dėl to dabartinėse indoeuropiečių kalbose futūro formos gerokai įvairuoja. Be sigmatinio, turimi dar ir kitoki tipai. Ir sigmatinėmis formomis iš pradžių greičiausiai futūras nebuvo reiškiamas. Pirmykštė šių formų reikšmė, matyt, yra buvusi dezideratyvinė, jomis senų senovėje būdavo reiškiamas noras, pageidavimas, galimumas. Tokią reikšmę atskirose kalbose jos yra išlaikiusios ir vėliau.

§ 575. Lietuvių kalboje futūro formantas turi du variantus: *-si-* ir *-s-*. Pirmąjį variantą turi, pvz., 1. pl. *rašý-si-me*, 2. pl. *rašý-si-te*, 1. du. *rašý-si-va*, 2. du. *rašý-si-ta*. Antrąjį formantą bendrinės kalbos paradigmoje turi trečiasis asmuo: *rašý-s*. Tarmėse su formantu *-s* būna ir kiti asmenys: 1. sg. *rašý-s-u* ‘rašysiu’, 1. pl. *rašý-s-me*/*rašý-s-ma* ‘rašysime’, 2. pl. *rašý-s-te*/*rašý-s-ta* ‘rašysite’, 1. du. *rašý-s-va*, 2. du. *rašý-s-ta*. Tokios formos su *-s*-vietoje bendrinės kalbos atitikmenų su *-si-* turimos ir senuosiuose raštuose (šalia formų su *-si-*). Pavyzdžiai: *mane wirgdifste iuokdamies iþ manes* PK 45₁₈ ‘...virkdysite...’, *Taygu ataduofte Wieþpati žmones payki ir durni?* PS I 155₂₄₋₂₆ ‘tai ar atiduosite viešpačiui...’, *pri karalunu stofte ... apfakinefte Diewa* SG I 126₄₋₉ ‘prie karaliūnų stosite ... apsakinėsite dievą (pasakosite apie dievą)’.

Pažymėtina, kad formos su *-s-* ir dabar pasitaiko eiliuotoje kalboje (balsis gali būti išleistas ritmo sumetimais), pvz., Maironio viename eilėraštyje sakoma *giedosme, užtrauksme, paimsme* (knygą, lyrą ir eisim Lietuvos keliu. — Rinktiniai raštai, I, V., 1956, 83, 85).

Formos su *-si-* paprastai traktuojamos kaip *i* kamieno formos, o atitikmenys su *-s-* vadinami atematinėmis futūro formomis.

§ 576. Kurios futūro formos — *i* kamieno ar atematinės — senesnės, specialistai ginčijasi. Vieni mano, kad senesnė yra *i* kamieno paradigma. Pagal šią pažiūrą, trečiojo asmens forma turėjusi netekti „galūnės“ *-i*, taigi *rašýs* kildinama iš **rašýsi*. Sutrumpėjus 3. pers. formai (nukritus *-i*), jos pagrindu vėliau tarmėse buvusi perdirbta visa paradigma, įsivesta *-s*-vietoje *-si-*: *rašý-s-me* atsirado vietoje *rašý-si-me* ir t. t.

Ši pažiūra remiasi 3. fut. formos sutrumpėjimu. Deja, tvirtų argumentų, rodančių tokį sutrumpėjimą, nėra. Senuosiuose raštuose rastas tik vienas kitas 3. fut. pavyzdys su *-i*, bet tai gali būti apsirikimas arba naujadaras šalia 1. pl. *-si-me*, 2. pl. *-si-te* pagal 3. praes. *-i* šalia *-i-me*, *-i-te* pavyzdį. Taip aiškintinas ir fakultatyvinis *-š* Pagramančio šnektoje. Paprastai dar

remiamasi galūnės *-i* buvimu sangražinėje formoje, pvz., *duōsis*. Bet pastaroji forma gali būti analoginis darinys, atsiradęs šalia *dúosiu, dúoši, dúosime, dúosite* pagal 3. praes. refl. *mýlis(i)* šalia *mýliu, mýli, mýlime, mýlíte* modelį. Atvirkščiai, yra duomenų, rodančių, kad 3. fut. forma po *-s* niekada nėra turėjusi *-i*. Iš jų minėtini šie du: galūnės *-i* nukritimas jau XVI–XVII a. būtų nesuprantamas, be to, iš seno buvus 3. fut. formą trumpesnę už kitas rodo akūto virtimas cirkumfleksu, pvz., *duōs, dēs* šalia *dúosiu, dēsiu*.

Dėl viso to dabar populiariesnė ir vis labiau įsigalinti yra antroji pažiūra, kuri neigia 3. fut. galūnės *-i* buvimą: *rašýs* kildinama iš **rašfst* arba laikoma forma su nuline galūne. Šios pažiūros šalininkai į dabartinę būsimąjo laiko paradigmą žiūri kaip į dviejų senų asmenavimo tipų mišinį. Linkstama manyti, kad dviem asmenavimo tipams pradžią davė senovinis sigmatinis futūras ir sigmatinis aoristas. Pastarasis turėjo formantą *-s* (greičiausiai šalia 1. sg. formos su *-si-*) ir galėjo duoti impulsą atsirasti atematinėms formoms.

Be formantų *-s*, *-si-*, yra dar ir *-sįō-* (> baltų *-sia-*). Lietuvių kalboje jį randame tik veikiamojo dalyvio formose, pvz., *rašýsias*, g. sg. *rašýsiančio* < **rašį-sia-nt-*. Tokį formantą rodo ir kitų giminingų kalbų duomenys, pvz., skr. *vak-syā-mi* ‘kalbėsiu’, s. sl. *bъšęšteje* < **bū-sįō-nt-*. Koks ryšys tarp *-si-* ir *-sįō-*, nėra visai paaiškėję. Kai kas mano, kad šalia *-sįō-* buvo ir *-sįē-*, iš kurio galėjo išsirutulioti *-si-*.

Tarmėse, kur esamojo laiko *i* kamienas perėjo į *įō* kamieną (pvz., *mýlia* ‘myli’, *mýliame* ‘mylime’), dažnai būna analogiškai pakitusios ir būsimąjo laiko formos: sakoma *rašýsiam* ‘rašysime’, *rašýsiam* ‘rašysite’. Tai, žinoma, naujadarai.

§ 577. Būsimąjo laiko 3. asmens formų, turinčių iš prigimties akūtinę šaknį arba priesagą, vokalizmas įvairuoja, pvz., *šōks, dēs, duōs, siūs, výs, rašýs* (: *šōk-ti, dē-ti, dúo-ti, siū-ti, vý-ti, rašý-ti*), bet *būs, pūs, džiūs, lis, gis* (: *bū-ti, pū-ti, džiū-ti, lý-ti, gý-ti*), nors 1. fut. *bū-siu, pū-siu* ir t. t. Tarmėse dažnai tas pat žodis turi formas su skirtinga vokalizmo kiekybe ir priegaide, pvz., žemaičių *būs* ‘bus’, *lys* ‘lis’, rytų aukštaičių *rašis* ‘rašys’ ir pan. Tam įvairavimui atsirasti sąlygas sudarė Leskyno dėsnis. Dėl akūtinų galūnių sutrumpėjimo, o vienaskiemeniuose žodžiuose akūto virtimo cirkumfleksu, turėjo susidaryti du 3. fut. modeliai: su sutrumpėjusiu vokalizmu ir su ilgoju. Pvz., iš senovinių formų **būs* ‘bus’ || **nebūs* ‘nebus’ dėsningai turėjo išriedėti **būs*, bet *nebūs*. Toks dvejojumas neparankus ir buvo išlygintas: aukštaičiai pagal *nebūs* ėmė sakyti ir *būs*, o žemaičiai apibendrino variantą su ilgoju vokalizmu, t. y. *(ne)būs*, įsivedę akūtą iš kitų paradigmos formų, plg. *būsiu, būsi, būsime, būsite*. Ilgojo vokalizmo

modelis rado atsparą kitų asmenų formose, plg. *žinōs, rašỹs* (dėsningai turėjo išriedėti **žinās, *rašīs*) ir *žinōsiu, rašỹsiu, žinōsi, rašỹsi*. Vietomis vieno ar kito modelio pasirinkimą galėjo lemti reikšmės diferencijavimo reikalas, pvz., šalia (*ne*)*būs, (ne)līs* sakome (*ne*)*siūs, (ne)vỹs* (inf. *siũ-ti, vỹ-ti*), vengdami sutapimo su *siūs, vis* (inf. *siũsti, vīsti*).

Tarmėse 3. fut. formų vokalizmo skirtumas buvo daug griežčiau išlygintas negu bendrinėje kalboje.

Žemaičiai visur apibendrina modelį su ilguoju vokalizmu ir akūtine priegaide, pvz. *šōks* 'šōks', *dēs* 'dēs', *būs* 'bus', *gūs* 'gis', *dūs* 'duōs', *gūs* 'gaūs', *sēs* 'señs' ir *žinōs* 'žinōs', *stovēs* 'stovēs', *rašỹs* 'rašỹs', *dainiuōs* 'dainuōs', *gyvėns* 'gyveñs'. Rytų Lietuvoje labiau įsigalėjo trumpojo vokalizmo modelis: čia sakoma *rašīs* 'rašỹs', *darīs* 'darys', *sakis* 'sakys', vietomis ir *žinās* 'žinos', *stovēs* 'stovēs', net *šāks* 'šōks', *dēs* 'dēs'.

3. fut. vokalizmo įvairavimas ir nevienodumai, ypač *ū, ī (y) || u, i* svyravimas vienskiamenėse formose, pasitaikantis net atskirose pietinių vakarų aukštaičių šnektose, apsunkina bendrinės kalbos normas nustatymą. Praeityje kalbininkai dėl jos nemaža yra ginčijęsi. Dabar laikomės Lietuvių kalbos komisijos 1977 m. birželio 16 d. nutarimo, jog dviskiemenių veiksmažodžių, kurių bendratis baigiasi *-ýti, -(i)ũti*, būsimojo laiko trečiojo asmens formoje rašoma ir tariama *i* arba *u*, pvz., *gýti* – *gis, lýti* – *lis, šlýti* – *šlis, býti* – *būs, džíũti* – *džiūs, griũti* – *griūs, pũti* – *pūs, žũti* – *žūs* (išimtyt: *siũti* – *siūs, vỹti* – *vỹs*), visi kiti dviskiemeniai veiksmažodžiai (nežiūrint šaknies priegaidės) būsimojo laiko trečiojo asmens formoje išlaiko bendratis vokalizmą, pvz.: *dýgti* – *dýgs, slýsti* – *slýs, grũsti* – *grūs, lũžti* – *lũš, rũgti* – *rũgs, trũkti* – *trũks* ir *blýkšti* – *blýkš, dũkti* – *dũks*, bet *bristi* – *bris, skristi* – *skris, brũkti* – *brũks, sprũkti* – *sprũks*.

§ 578. Būsimojo laiko formos bendrinėje kalboje išlaiko bendratis kirčio vietą ir (išskyrus 3. asmenį) priegaide, pvz., *dirbsiu* – *dirbti, nešiu* – *nešti, rašỹsiu* – *rašỹti, pỹksiu* – *pỹkti*. Cirkumfleksinės ir trumposios šaknies dviskiemenių veiksmažodžių 1. sg. ir 2. sg. formos turi atkeltą į šaknį kirtį nuo buvusios akūtinės galūnės, pvz., *eĩsiu, nešiu, eĩsi, neši* < *eisiũ, nešiũ, eisi, neši* (-ũ, -i < *-ũo, *-ie). Tai rodo ne tik čia turįs veikti Sosiũro-Fortunatovo dėsnis, šaknies trumpųjų *a, e* kirčiuotų nepailgėjimas (pvz., *kāsiu, nešiu, kāsi, neši*), bet ir rytų Lietuvos tarmės, kur tebekirčiuojama 1. sg. *kasiũ, nešiũ, eisiũ*, 2. sg. *kasi, neši, eisi*. Pagal Sosiũro-Fortunatovo dėsnį į galūnę rytų Lietuvoje kirtis nušoksta ir atematinėse 1. pl., 2. pl. formose: *kasmė, nešmė, eismė* (*kasmà, nešmà, eismà*), *kastė, neštė, eistė* (*kastà, neštà, eistà*), nors vietomis sukirčiuojama ir *kāsmė* (*kāsmà*), *kāste* (*kāsta*) – greičiausiai dėl tematinių *kāsim(e), kāsit(e)* įtakos. Daukša savo postilėje taip pat cirkumfleksinės resp. trumposios šaknies veiksmažodžių 1. sg. ir 2. sg. formas kirčiavo galūnėje, pvz., *eifíũ* 261₇ 'eisiu', *imfíũ* 446₄₂ 'imsiu', *rafíũ* 399₁₇ 'rasiu', *likfíeš* 312₃₄ 'liksies', *ap̄grēšbiēs* 307₃₉ 'apsigrėši'.

Kirčio atkėlimas nuo galūnės į šaknį aiškinamas kitų asmenų bei kitų infinityvo kamieno formų įtaka, plg. *eīsiu, nēšiu* ir *eīsime, nēšime, eīsīte, nēšīte, eīs, nēš, eīti, nēšti, eītu, nēštu...*

Nežiūrėdami dėl Sosiūro-Fortunatovo dėsnio į galūnę nukelto kirčio (kuris bendrinėje kalboje resp. vakarų Lietuvos tarmėse buvo vėl gražintas į šaknį), futūro formas turėtume priskirti prie baritoninio kirčiavimo. Priešdėlinės formos ir veikiamieji dalyviai kirčiavimo diferenciacijos irgi nerodo: visur kirčiuojama pagal II tipą, t. y. vien baritoniskai, pvz., *nedirbsiu, nesūksiu* [(ryt. *nesuksiū*), *nedirbsi, nesūksi* (ryt. *nesuksi*), partic. *dirbsiąs, sūksiąs*. Ar senovėje šalia baritoninio kirčiavimo buvo futūro formų, kirčiuojamų oksitoniskai, duomenų neturime.

Pisani IF XLIX 127–132, Pedersen Études lit. 1–21, Skardžius Daukš. akc. 202–203, Stang Verbum 202–204 ir Vergleich. Gram. 397–399, 470–471, Endzelynas Gars. ir form. 183–185, Frenkelis Balt. kalb. 87–88, 120–121, Otrębski Gramatyka III 198–206, Schmid Studien 33–59, Zinkevičius Liet. dial. 359–362, Jakulis B II(1) 55–68, II(2) 164–168, Kazlauskas Istor. gram. 102–106, 365–372, Girdenis, Žulys B VIII(2) 201, Watkins Indogerm. Gram. III(1) 216–217, Buch DB 77–82, Szemerényi Einführung 265–269, Савченко Сравн. грам. 285–288.

1. Kaip sudarytos futūro formos? (§ 573).
2. Paaiškinkite formų *mėsiu, vėsiu, nēšiu, vėšiu, kàsiu, mėgsiu* darybą (§ 212, 213, 249).
3. Ką žinote apie prūsų kalbos futūrą? (§ 574).
4. Kodėl mūsų būsimasis laikas vadinamas sigmatiniu? (§ 574).
5. Ką žinote apie sigmatinio būsimąjo laiko formų senumą? (§ 574).
6. Kokia buvo pirmą kartą sigmatinių formų reikšmė? (§ 574).
7. Aptarkite formantus *-s-* ir *-si-* bendrinės kalbos ir tarmių bei senųjų raštų futūro paradigose (§ 575).
8. Kokias žinote dvi pažiūras dėl futūro atematinųjų ir *i* kamieno formų senumo? (§ 576).
9. Kokie argumentai rodo ir kokie paneigia 3. fut. galūnės *-i* buvimą? (§ 576).
10. Kaip linksta aiškinti atematinės futūro paradigmos kilmę tie tyrinėtojai, kurie į dabartinę būsimąjo laiko paradigmą žiūri kaip į dviejų senų asmenavimo tipų mišinį? (§ 576).
11. Kodėl įvairuoja akūtinės šaknies bei priesagos veiksmožodžių 3. fut. formų vokalizmas? (§ 577).
12. Kaip žemaičiai išlygino 3. fut. formų vokalizmą? (§ 577).
13. Kaip dabar nustatome bendrinės kalbos normines vienaskiemenes 3. fut. formas tų veiksmožodžių, kurių šaknys arba priesagos turi ilguosius *ū, y* balsius? (§ 577).
14. Kuo skiriasi būsimąjo laiko formų kirčiavimas vakarų (= bendrinėje kalboje) ir rytų Lietuvoje? (§ 578).
15. Kuris iš tų kirčiavimų senesnis? (§ 578).
16. Kaip būsimąjo laiko 1. sg. ir 2. sg. formas kirčiavo XVI a. Daukša? (§ 578).

17. Kaip aiškinamas kirčio atkėlimas į šaknį bendrinės kalbos formose *eīsiu, nēšiu, eīsi, nēši?* (§ 578).

18. Kokį būsimąjį laiką formų kirčiavimą rodo priešdėlinės formos ir veikiamieji dalyviai? (§ 578).

Tariamoji nuosaka

§ 579. Ji mokslinėje literatūroje dar vadinama kondicionaliu arba optatyvu (nepainioti su senuoju indoeuropiečių optatyvu).

Senieji raštai rodo, kad anksčiau yra buvusi tokia paradigma:

1. sg. *rašytumbiau*
2. sg. *rašytumb(e)i*
1. pl. *rašytumbime*
2. pl. *rašytumbite*
1. du. *rašytumbiva*
2. du. *rašytumbita*
3. pers. *rašytų*

Pavyzdžiai iš senųjų raštų:

1. sg.: *meldziuos Diėwuy, adunt' ... ne nufidetumbiau* AK 56₁₂ '...idant ... nenusidėčiau', *Jdant iffakitumbiau wijffas garbes tawa* Mž. 521₁₇ 'idant išsakyčiau...';

2. sg.: *Idant butumbey ilgai gīwas ant' to pafaulo* DP 66₄₄ 'idant tu būtum...', *Atminki idant diena schwenta schweftumbi* Mž. 19₂₋₃ '...kad šventą dieną švėstumei', *tawe žiemiawfey prābome ... idant teyktumbeyfi but Diėwu mielaβirdingu* PK 26₂₂ 'žemiausiai prašome ... idant teiktumei...';

1. pl.: *Nor wiėβpats Diėwas musu, idant mės iam tarnautumbime ir ii gārbintumbime* AK 61₁₅₋₁₇ '... tarnautume ... garbintume', *Lingkf-mink tu mus sijlwartufu* (= sielvartuose), *Jeib smertes nebiatumbim* Mž. 48₆₋₇ '...nebijotume', *Jdant' tatái gerėus pėrmanit' galėtumbime, imkime po akim Ewangelią* DP 347₁₀₋₁₁ '...galėtume...';

2. pl.: *Christus kentėio vž mus ... idant fakiótumbite pedomis io* DP 103₁₈ '...sekiotute...', *prafchau, idant ius Schirdis iufu Diėwop pakiletumbit ir drauge fu manimi kalbetumbit* Mž. 135₁₁₋₁₃ '...pakylėtute ... kalbėtute', *vž ius noriu numirti, kad butumbit wifi iβganiti* PK 121₁₂₋₁₄ '...būtute...';

3. pers.: *Gėrėfniğ* (= o geriau) *iiemus tad, idant iūs yβkartų, ižfkan-dintų arba sudėgintų* DP 85₃₀₋₃₁ '...iškartų, išskandintų arba sudėgintų'.

§ 580. Šios formos pasidarytos iš siekinio (supino), išplėsto formantu *-b(i)-* ir asmenų galūnėmis. Tai specifinis lietuvių kalbos darinys, neturimas kitose indoeuropiečių kalbose. Sprendžiant iš latvių senųjų raštų ir tarminių (augšzemniekų) 1. sg. *dūtubu* arba *dūtumu* 'duočiau' tipo formų, seniau greičiausiai panašias supino kilmės formas su *-b(i)-* turėjo ir latvių kalba.

Lietuvių kondicionalio trečiuoju asmeniu eina grynas siekinys, be jo kio formanto: *rašytų* < **rašītun*. Manoma, kad čia formantas labai seniai nukrito. Dabartinėje latvių bendrinėje kalboje tokia beformantė forma apibendrinta visiems asmenims: *es būtu* 'aš būčiau', *tu būtu* 'tu būtum' ir t. t.

Kitose lietuvių kondicionalio paradigmos formose prieš *b* siekinio galūnės priebalsis *n* dėsningai virto *m* (§ 207): *rašytumbiau*, *rašytumbei*... < **rašītun-biau*, **rašītun-bei* ir t. t.

Siekinio pamatą sudaro infinityvo kamienai (§ 634). Taigi, pvz., 1. pl. cond. formą *rašytumbime* morfologijos požiūriu skaidome į *rašy-tum-bi-me*, kur *rašy-* yra infinityvo kamienas, *-tum-* < *-tun-* – siekinio darybinis formantas, *-bi-* – tariamosios nuosakos formantas, *-me* – galūnė.

§ 581. Formanto *-b(i)-* kilmė nėra pakankamai išaiškinta. Jai pradžią davė kažkokia pagalbinio veiksmažodžio *būti* forma. Panašią formą tam pačiam reikalui vartoja ir slavai, plg. rusų kalbos *я пошел бы, ты пошел бы* ir kt. Kondicionaliui sudaryti rusų kalboje panaudota skirtinga veiksmažodžio *būti* resp. *быть* forma: rusų *бы* iš **bū*, plg. lie. *bū-ti*. Tačiau slavų kalbose būta ir artimesnių lietuvių formantui *-bi-* ekvivalentų, plg. sen. slavų kalbos kondicionalio formas *bimb*, *bi*, *bimъ*, *biste*, *bišę* (čia *bi-* iš **bi-*). Lietuvių kalboje formantui pradžią turėjo duoti veiksmažodžio *būti* kažkokia forma, susijusi su senųjų raštų ir tarmių preterito kamieniu *bi-*, plg. 3. praet. dial. *bit(i)* 'buvo', la. *biju* 'buvau'. Vieni tyrinėtojai mano, kad tai buvo veiksmažodžio *būti* senovinė optatyvo, kiti – kad perfekto ar preterito forma. Linkstama manyti, kad tą patį *b(i)* turi sąlygos jungtukas *jėib* < **jėi-bi*. Juk tariamoji nuosaka dažniausiai vartojama reiškiant sąlygą. Galbūt dėl pasakymų *jis atėjo vālgytų* (čia *vālgytų* – siekinys) ir **jis atėjo jėi-bi vālgęs* (= lenkų *żeby jadł*) kontaminacijos ilgainiui imta sakyti **jis atėjo jėi-bi vālgytų*. Formantas *bi*, kaip ir kiti enklitikai, buvo apylaisvis: galėjo eiti tiek prieš siekinį (**jėi-bi vālgytų*), tiek ir po jo, taigi **jėi vālgytų-bi*. Bet visai tai raidai išryškinti dar trūksta duomenų.

Formantas *-bi-* lėmė *i*-kamienos kondicionalio formas: 1. pl. *rašytumbime*, 2. pl. *rašytumbite*, 1. du. *rašytumbiva*, 2. du. *rašytumbita*. Kaip *i*-kamienę reikia traktuoti ir 2. sg. formą *rašytumb-i*, plg. 2. sg. *mýli*, *rašýsi*. Prie šių formų nesiderina 1. sg. *rašytumb-iau* ir 2. sg. *rašytumb-ei*, turinčios *ē* kamieno galūnes, plg. *raš-iaũ*, *raš-eĩ*. Tai preterito formų įtaka kon-

dicionaliui. Vėliau toji įtaka stiprėjo ir ilgainiui visa kondicionalio paradigma daugelyje tarmių (ir bendrinėje kalboje) buvo perdirbta pagal *ē* kamieno modelį: sakome *rašyčia*, *rašytumėm*, *rašytumėt*, 1. du. *rašytumėva*, 2. du. *rašytumėta*.

§ 582. Senuosiuose raštuose 1. sg. *rašytumbiau* tipo forma labai reta. Iki šiol žinomi tik du (§ 579 pacituoti) jos pavyzdžiai, po vieną iš Mažvydo raštų ir 1605 m. katekizmo. Vietoj jos senuosiuose raštuose paprastai vartojama *rašyčia* (rečiau *rašyčio*, *rašyčia*) tipo forma. Net linkstama manyti, kad senųjų raštų 1. sg. cond. forma su *-tumbiau* esanti antrinė, pasidaryta sekant kitų paradigmos asmenų pavyzdžiu. Kaip ten būtų, anuomet buvo visuotinai įsigalėjusi supletyvinė kondicionalio paradigma, kurios 1. sg. forma buvo visai kitos darybos ir kilmės, negu likusios paradigmos formos, taigi:

1. sg. *rašyčia (-io, -iau)*
2. sg. *rašytumbei, -i*
1. pl. *rašytumbime*
2. pl. *rašytumbite*
1. du. *rašytumbiva*
2. du. *rašytumbita*
3. pers. *rašytų*

§ 583. Supletyvinės 1. sg. formos XVI–XVII a. raštuose vartojami trys variantai: *rašyčia*, *rašyčio* ir *rašyčia*. Pirmasis ir antrasis tarpusavy susiję ir yra vienos kilmės. Sangražiniai veiksmažodžiai šalia paprastųjų su *-čia* turi *-čio-si*, taigi nuo *rašyčia* yra refl. *rašyčio-si*. Tai rodo *-čia* kilmę iš **-tjā*. Akūtas rekonstruotinas ir dėl Sosiūro-Fortunatovo dėsnio veikimo; plg. dial. *sukčią*. Iš sangražinių formų *-čio-si* apibendrinta *-čio* ir nesangražinėms formoms. Plg. rečiau pasitaikantį priešingą reiškinį: šalia *rašyčia* refl. *rašyčia-si*.

Taigi matome, jog abiem variantams, *-čia* ir *-čio*, pradžią davė ta pati pirmykštė formų pabaiga **-tjā*. Jos reprezentantai – formos su *-čia* ir *-čio* – vyrauja arba yra vienintelės daugelyje mūsų senųjų raštų. Formos iš **-tjā* yra senesnės negu variantas *-čia*. Pastarąjį, įsigalėjusį dabartinėje bendrinėje kalboje, XVI–XVII a. vartojo dar tik kai kurie autoriai, kilę iš vakarų Lietuvos, pvz., Bretkūnas (šalia *-čia*, *-čio*), Kleinas (šalia *-čia*), Slavočinskis (tik *-čia*). Vėliau, XVIII–XIX a. raštuose, formų su *-čia* vis gausėjo. Ypač jos tapo populiarios Mažosios Lietuvos raštuose, kur plačiai vartotos ir šnekamojoje kalboje. Daugiausia iš *čia* jos ir buvo perimtos į dabartinę bendrinę lietuvių kalbą, nes šių dienų vakarinių aukštaičių tarmėje vyrauja tipas *-čia*.

Bendrinės kalbos ir dalies tarmių *-čiau* laikytina perdirbiniu iš *-čia* resp. *-čio*, priderinant pabaigą prie asmenavimo sistemos (1. sg. formos baigiasi *-u*), tiksliau preterito *ē* kamieno galūnės, plg. *liečiaū*.

Tarmėse buvo prisidaryta dar kitokių analoginių darinių. Pvz., pietų aukštaičiai sako *rašytaiu, būtaiu* (su neaiškios kilmės akūtu galūnėje), priderinę formos pabaigą prie preterito *ā* kamieno, plg. *dirbau*. Jie pasidarė ir 2. sg. formas *rašytai, būtai* pagal 2. sg. praet. *dirbai*. Dalis žemaičių kondicionalio formą perdirbo pagal *įš* kamieno modelį: sako *rašýčiu, plg. jaučiū*.

J. Kazlauskio hipotezė (LKK IV 84, Istor. gram. 400), kad variantas *-čiau* esąs senesnis už *-čia*, kad pastarasis tesąs *-čiau* trumpinys, prieštarauja senųjų raštų ir dabartinės kalbos faktams. Sunku pritarti ir J. Otremskio aiškinimui (Gramatyka III 233), kad *-čia* < *-čiau* išsirutuliojo iš *-tumbiau*.

§ 584. 1. sg. cond. formų su **-tjá* kilmė neaiški. Tai vien a iš lietuvių kalbos istorinės gramatikos mįslių. Chr. Stangas mano (žr. jo Verbum 252 tt.), kad savo kilme tai esanti net ne veiksmazodžio, bet, kaip siekinys ar būdinys, pirmą kartą daiktavardžio forma. Plg. *dėčia* 'kiaušinių dėjimo laikas, dėtis', pl. *imčios* 'imtinės' tipo veiksmazodinius daiktavardžius. Tačiau neaišku, kodėl daiktavardinės kilmės forma imta vartoti kaip tik vienasakaitos 1-ajam asmeniui reikšti.

§ 585. Ilgainiui kondicionalio formose lūpinis priebalsis *b* po lūpinio nosinio *m* išnyko (dėl asimiliacijos ar disimiliacijos), taigi vietoj *rašytumbiau, rašytumb(e)i, rašytumbime, rašytumbite*, 1. du. *rašytumbiva*, 2. du. *rašytumbita* imta sakyti *rašytumiau* (tokia 1. sg. forma užfiksuota, pvz., Belarmino katekizme: *galetumiau* 45₁ 'galėčiau', *atmintumiau* 45₄ 'atminčiau'), *rašytum(e)i, rašytumime, rašytumite*, 1. du. *rašytumiva*, 2. du. *rašytumita*. Iš raštų matyti, kad formos su *-m-* šalia senesnių su *-mb-* imtos vartoti maždaug nuo XVII a. antrojo ketvirčio ir vėliau tolydžio vis dažnėjo, ypač raštuose tų autorių, kurie rašė viduriniu ir rytiniu raštų kalbos variantu. Antai Daukša dar vartojo tik formas su *-mb-*. Vyravo jos ir Chilinskio biblijoje. Tačiau „Knygoje nobažnystės“ [jų jau nedaug, vos apie 10–20%, jas užgožia variantai su *-m-*. 1680 m. katekizme jau tėra tik formos su *-m-*. Panašiai ir rytiniu raštų kalbos variantu rašiusių autorių knygoje: 1605 m. katekizmo vertėjas dar sistemingai vartoja formas su *-mb-*, o Belarmino katekizme (1677 m.), Jaknavičiaus evangelijoje (1647 tt.) ir Sirvydo „Punktuose sakymų“ (1629–1644 m.) jau bėra tik atitikmenys su *-m-*. Matyt, apie tą laiką formos su *-m-* išstūmė iš vartosenos senąsias su *-mb-* ir žemaičių tarmėje: Mažvydas dar vartojo senovines formas su *-mb-*, o Slavočinskio giesmyne (1646 m.) jau randame tik naująsias su *-m-*. Tačiau Mažosios Lietuvos raštuose formos su *-mb-* išsilaikė daug ilgiau. Jas vartojo ne tik senieji autoriai Vilentas, Bretkūnas (su *-m-* jų raštuose nėra), bet ir

vėlesni jų palikuonys net iki pat XIX–XX amžių (šalia variantų su *-m-*). Matyt, tokią vartoseną palaikė Mažosios Lietuvos šnekamoji kalba. Plg. Kuršių pamario žvejų šnektos formas 1. pl. *sùktumbim* || *sùktumbiam* || *sùktum*, 2. pl. *sùktumbit* || *sùktumbiat* || *sùktumiat*, 2. du. *sùktumbita* || *sùktumbiata* || *sùktùta* (Gerullis ir Stangas Žvejų tarmė 52), senųjų Klaipėdos krašto lietuvių 2. sg. *turētumbi* (žemaičių plote), *būtumbei* (aukštaičiai), 2. pl. *matýtumbit* (LKTChr. 24, 27).

Iš dabartinių tarmių (neskaitant Klaipėdos krašto) tam tikros formanto *-b(i)-* liekanos yra išlikusios tik rytų aukštaičių vilniškių tarmės šnektose, kur sakoma, pvz., 1. sg. *sùkčiobe* || *sùkčiabe*, 2. sg. *sùktumbei*, 1. pl. *sùktumbe* || *suktumbe*, 2. pl. *sùktūtbe* || *suktūtbe*, net 3. cond. *suktūbe*. Čia *-b-* išlikti galėjo padėti slavų kalbų įtaka, plg. rusų *бы* vartojimą.

§ 586. Prie balsių samplaikai *-mb-* virtus *-m-*, nebeliko formanto *-bi-*, lėmusio *i*-kamenę kondicionalio paradigma. Preterito įtakoje toliau formos vis labiau imtos keisti *ē*-kamenėmis: vietoj *rašýtumime*, *rašýtumite*, *rašýtumiva*, *rašýtumita* daug kur pradėta sakyti *rašýtumėme*, *rašýtumėte*, *rašýtumėva*, *rašýtumėta*. Senoviniai *i* kamieno variantai geriau išliko žemaičių tarmėje. Čia ir dabar jie dar daug kur tebevartojami arba, nykstant tarmėje *i* kamienui, pakeisti *įš-*kamieniais atitikmenimis, pvz., 2. sg. *rašýtumi/rašýtumei* (*-ei* gali būti iš *-iai*), 1. pl. *rašýtumim/rašýtumiam*, 2. pl. *rašýtumit/rašýtumiat*, 1. du. *rašýtumių/rašýtumiaų*, 2. du. *rašýtumitaų/rašýtumiataų*. Aukštaičių tarmės plote tokio tipo formos labai retos, pasitaiko tik arčiau žemaičių, šiaip visur įsigalėjo minėti *ē* kamieno atitikmenys, vartojami ir bendrinėje kalboje. Reikia pažymėti, kad naujesnių *ē-* ir *įš-*kamienių formų, kaip gretiminių, pasitaiko ir senuosiuose raštuose, ypač nuo XVII a. vidurio, tik dėl netobulos rašybos ne visuomet lengva atskirti *ē* kamieną nuo *įš* kamieno, pvz., 1. pl. *ateytumem* SG I 45₃ ‘ateitume’ (greičiausiai iš *ateitumiam*; čia vartojamos ir senesnės *i* kamieno formos: *atraf-tumime* I 54₂ ‘atrastume’), 2. pl. *galétumbét* DP 12₉ ‘galétute’ (iš *galétumbét*? Vyrauja *-bite* tipas), *atmintumbet* Mž. 39₁₁ ‘atmintute’ (iš *atmintumbiat* ar aukštaitybė *atmintumbét*, šiaip vyrauja *-bit* tipas), *detumet* SG II 2₁₃ ‘détute’ (greičiausiai iš *détumiat*, šalia *eytumite* II 43₁₅ ‘eitute’), *atsakinetumete* Ev. 205₁₈ ‘atsakinétute’ (= *atsakinétumėte* šalia *i*-kamenės formos *tikietumite* 69₁₈ ‘tikétute’).

§ 587. Kondicionalio paradigma pasižymėjo nevienodu skiemenų skaičiumi, plg. 1. sg. *ra-šy-čia*, 3. pers. *ra-šy-tų*, bet 1. pl. *ra-šy-tum-bi-me* > *ra-šy-tu-mi-me*. Ilgas daugiskaitos (ir dviskaitos) formas anksti imta trumpinti. Pagal *rāšome*, *rāšote*, *rāšova*, *rāšota* šalia *rašau*, *rāšo* modelį ir šalia *rašýčia* (*-čiau*), *rašýtu* ilgainiui pradėta sakyti *rašýtume*, *rašýtute*, *rašýtuva*, *rašýtuta* (su trumpuoju *u* iš *rašýtumbime* > *rašýtumime*, nors tarmėse vieto-

mis sakoma ir *rašýtũme*, *rašýtũte* = *rašýtuyme*, *rašýtuþte*). Buvo sutrumpinta ir ilgoji 2. sg. forma: šalia *rašýtumei* plačiai sakoma *rašýtum*. Sutrumpintosios formos viena kita pasitaiko jau XVI–XVII a. raštuose, pvz., 1. pl. *apturetume* DK 98₆₋₇ ‘gautume’, *kéltummes* (Kleino 1685 m. giesmyne 208₂₁) ‘keltumės’, *butum* KN 55₂₆ ‘būtume’, *duotume* Ev. 5₁₄. Tačiau jos čia dar palyginti retos, padažnėja nuo XVII a. vidurio, pvz., „Knygoje nobažnystės“ jos jau sudaro net apie pusę visų pavyzdžių, labai dažnos Sirvydo „Punktuose sakymų“ ir kt. Dabar mūsų bendrinėje kalboje trumposios formos vis labiau įsigali. Jas jau laikome norminėmis.

Tarmėse trumposios formos taip pat labai plačiai vartojamos, neretai šalia greti minių ilgųjų. Čia vietomis trumpinama net 1. sg. ir 3. pers. formos, pvz., *rašýé* ‘rašýčiau’, *rašýt* ‘rašýtu’ – Kai kurie kalbininkai įitaria, kad 1. sg. tarminė forma *rašýtum* ‘rašýčiau’ gali būti senovinės *rašýtum(b)iau* trumpinys(?).

§ 588. Tariamąsios nuosakos formos bendrinėje kalboje išlaiko bendrąties kirčio vietą ir priegaidę, pvz., *dirbčiau*, *dirbtum*, *dirbtume*, *dirbtute*, *dirbtũ* – *dirbti*; *nėščiau*, *nėštum*, *nėštume*, *nėštute*, *nėštũ* – *nėšti*; *rašýčiau*, *rašýtum*, *rašýtume*, *rašýtute*, *rašýtu* – *rašýti*; *pýkčiau*, *pýktum*, *pýktume*, *pýktute*, *pýktũ* – *pýkti*. Toks kirčiavimas, būdingas dar daliai žemaičių ir jiems artimesniems vakarų aukštaičiams (ypač buvo paplitęs Mažonoje Lietuvoje), yra aiškiai antrinis. Tai rodo kitos mūsų dabartinės tarmės ir senieji kirčiuoti tekstai. Daugelis aukštaičių (išskyrus pažemaitį) ir dalis žemaičių (vakaruose, šiaurėje) akūtinės šaknies veiksmažodžių formas dabar taria su metatonija, t. y. tvirtagališkai: *dirbčiau*, *dirbtum*, *dirbtum(ėm)e*, *dirbtu(mė)te*, *dirbtũ*. Taigi čia kirtis aiškiai atkeltas nuo galūnės. Dalis rytų ir pietų aukštaičių šnektų dviskiemenių (rečiau daugiaskiemenių) veiksmažodžių formas ir dabar dar tebelinksta kirčiuoti galūnėje (ne visur sistemingai, ypač akūtinės šaknies veiksmažodžių), pvz., 1. sg. *dirbčią*, *sukčią* | *dirbtáu*, *suktáu*, 2. sg. *dirbtuñ*, *suktuñ* | *dirbtái*, *suktái*, 1. pl. *dirbtuñ* (*dirbtũm*), *suktuñ* (*suktũm*), 2. pl. *dirbtùt* (*dirbtũt*), *suktùt* (*suktũt*), 3. pers. *dirbtĩ*, *suktĩ*. Tokį kirčiavimą paremia Daukšos raštų ir 1605 m. katekizmo duomenys, rodantys vyraujančią (ypač dviskiemenių veiksmažodžių) galūnės kirtį, pvz.: 1. sg. *bucziá* DP 528₁₄ ‘būčiau’, *-atimcziô* DP 381₂₂ ‘atimčiau’, 2. sg. *butúmbey* DP 66₄₄ ‘būtumei’ (= *būtumbei*), *nimtúmbey* DP 382₃₈ ‘neimtubei’, 1. pl. *atmintúmbime* AK 49₁₅ ‘atmintume’, *pagerbtúmbime* DK 25₁₁ ‘pagerbtume’, *pařakitúmbime* DP 560₄₈ ‘pasakytume’, 2. pl. *iřrautúmbite* DP 82₄₀ ‘išrautate’ (= *iřrautumbite*), *řufimiltúmbites* DP 12₂ ‘susimiltute’, 3. pers. *atlayřtũ* AK 44₄ ‘atleistų’ (= *atleistũ*), *butũ* DP 105₃₀ ‘būtų’, *daritũ* DP 30₄₉ ‘darytų’.

Toks galūninis tariamosios nuosakos formų kirčiavimas greičiausiai neturi nieko bendra su senovine veiksmažodžių kirčio sistema. Formuo-

jantis kondicionalio paradigmai, ilgainiui kirtis buvo apibendrintas supino formantui **tun*. Vėliau imta derintis (ypač vakarų Lietuvoje) prie bendraties kamieno formų kirčiavimo ir šaknies vokalizmo, plg. *kàsčiau* – *kàsti*, *bűčiau* – *bűti* ir kt.

Поржезинский К истории 57–72, Sittig StB III 157–159, Skardžius Daukš. aks. 204–209, Stang Verbum 249–254, NTS XVIII 348–356 (= Opuscula linguistica 153–159) ir Vergleich. Gram. 428–434, 473, Endzelynas Gars. ir form. 193–194, Otrębski Gramatyka III 230–234, Kazlauskas LKK IV 73–89 ir Istor. gram. 385–404, Jonaitytė LK V 611, Zinkevičius Liet. dial. 362–368, B XI(2) 179–180, LKK XIV 183–186 ir Akcent. 74–78, Palionis Liter. kalb. 136–137, Ford DB 124–127, Jašinskaitė LKG II 138–140, Žulys K XXVII(1) 63–69.

1. Kaip mokslinėje literatūroje vadinama lietuvių tariamoji nuosaka? (§ 579).
2. Kaip sudarytos senųjų raštų tariamosios nuosakos formos su *-b(i)-*? Padarykite jas (ir dviskaitą) iš veiksmažodžių *dirbti*, *kalbėti*, *matyti* (§ 579–580).
3. Kokias kondicionalio formas turi latvių kalba? (§ 580).
4. Ką žinote apie formanto *-b(i)-* kilmę? (§ 581).
5. Kodėl senojoje tariamosios nuosakos paradigmoje be *i* kamieno yra ir *ē* kamieno galūnės? (§ 581).
6. Kuo ypatinga senųjų raštų l. sg. cond. forma su *-tumbiau*? (§ 582).
7. Aptarkite supletyvinę senųjų raštų paradigmą (§ 582).
8. Kas bendra tarp l. sg. cond. *rašýčia* ir *rašýčio* formų? (§ 583).
9. Kokia l. sg. cond. formos su *-čiau* kilmė? (§ 583).
10. Paaiškinkite pietų aukštaičių tarmės formų l. sg. *rašýtau*, 2. sg. *rašýtai* kilmę (§ 583).
11. Kokia tarminės l. sg. formos *rašýčiu* kilmė? (§ 583).
12. Aptarkite l. sg. formos *rašýčia* kilmės problemą (§ 584).
13. Papasakokite apie formanto *-b-* nykimą (priežastis, išnykimo laikas, liekanos tarmėse; § 585).
14. Aptarkite *i* kamieno formų keitimą *ē*-kamienėmis (tarmėse ir *įš*-kamienėmis), to reiškinių pradžią ir dabartinę būklę (§ 586).
15. Kaip atsirado dabartinės formos 2. sg. *rašýtum*, l. pl. *rašýtume*, 2. pl. *rašýtute*, tarmėse l. du. *rašýtuva*, 2. du. *rašýtuta*? (§ 587).
16. Aptarkite kondicionalio formų kirčiavimo raidą (§ 588).

Užduotis. 53. Surašykite šių veiksmažodžių kondicionalio senųjų raštų paradigmą (su formantu *-b-*, taip pat ir l. sg.): *eiti*, *lipti*, *dėti*, *dainuoti*, *galvoti*, *prašyti* (ir dviskaitos formas).

Liepiamoji ir geidžiamoji nuosakos

§ 589. Lietuvių liepiamōsios nuosakos, arba imperatývo, formų pamatą sudaro bendraties kamienas, išplėstas formantu *-k(i)-*, taigi:

2. sg. *rašý-k(i)*
1. pl. *rašý-ki-me*

2. pl. *rašý-ki-te*
 1. du. *rašý-ki-va*
 2. du. *rašý-ki-ta*.

Dabar įprastinė 2. sg. forma yra su *-k*: *dirb-k, eĩ-k, rašý-k*. Variantas su *-ki* retai bepasitaiko, paprastai tik folklore ir poezijoje, šiaip suvokiamas kaip archaizmas. Jau XVI–XVII a. raštuose tokios formos nėra dažnos. Pateikiama keletas pavyzdžių: *duoki* PK 21₂₁ ‘duok’, *atminki* Mž. 19₂ ‘atmink’, *eikių* DP 348₃₈ < *eiki-gi, nottolinki* PK 182₂ ‘neatitolink’. J. Kazlausko apskaičiavimu, Daukšos postilėje imperatyvo pavyzdžių su *-ki* tėra apie 10, o su *-k* – net apie 500. Chr. Stangas jau Mažvydo katekizme formas su *-ki* laiko archaizmu. Taigi jas imta trumpinti palyginti seniai.

Kad formos su *-k* yra antrinės, trumpiniai, rodo akūto išlikimas, pvz., *būk, darýk, važiuok*, ir minkštasis *l* prieš *k* rytų Lietuvos tarmėse, pvz., *pil’k*. Dar plg. refl. *rašýki-s*. 2. sg. imper. formos sutrumpėjimas (*-i* numetimas) aiškintinas paradigmos silpnumu (§ 146).

Tarminė 2. sg. forma su *-kie*, pvz., *rašýkie* ‘rašyk’, refl. *rašýkies* ‘rašykis’ yra antrinė, gavusi *-ie*, manoma, iš senovinių **vedie* tipo imperatyvo formų (§ 593). Refl. *rašýkies (i)* gali būti pasidaryta šalia *rašýki* ir pagal 2. sg. praes. refl. *suktiesi* šalia *suki* modelį.

§ 590. Imperatyvo formas su *-k(i)-* turi tik lietuvių kalba. Kitose baltų kalbose jų nėra. Latviai liepimą reiškia indikatyvo esamojo arba būsimąjo laiko formomis, pvz., *esi* ‘būk’, *duod* ‘duok’, *būsim/esam* ‘būkime’ ir t. t. Taip neretai pasakoma ir lietuvių kalboje, pvz., *eĩnam* ‘eikime’, *na eĩsim* ‘na eikime’ ir pan. Prūsai tam reikalui vartojo senojo optatyvo formas, pvz., *wedais* arba *wedeys* ‘vesk’ (dėl *-ai-* < ide. **-ði-* plg. gr. φέρεις, φέροιτε, got. *bairais, bairaiþ*, s. sl. *beri, berěte*). Senojo optatyvo kilmės formas liepimui reikšti, kaip matysime, vartoja ir lietuvių tarmės.

Manoma, kad seniausiais laikais indoeuropiečiai imperatyvą reikšdavo grynų kamienu, be jokios galūnės, plg. gr. φέρε, skr. *bhara* ‘vesk’.

§ 591. Formanto *-k(i)-* kilmė nėra išaiškinta. Abejonių kelia net pats formanto pavidalas. Bendrinė kalba rodo buvus *-ki-*, plg. *rašý-ki-me, rašý-ki-te*. Žemaičiai turi *-ke-*, pvz., *rašý-ke-m, rašý-ke-t*, 3. refl. *rašý-ke-s/rašý-kė-s* (su antriniu balsio pailgėjimu). K. Būga pateikia iš Šiaulių apylinkės *eĩ-ke-l* ‘eik gi’, *dúo-ke-l* ‘duok gi’. Kadangi šiose tarmėse veiksmažodžių *i* kamienas keičiamas į *ð* kamienu, pvz., *mýliam* ‘mylime’, *mýliat* ‘mylite’, 3. refl. *mýlias/mýliās* ‘mylisi’, tai formantas *-ke-* gali būti iš *-kia-*, taigi nurodytas formas galima suprasti kaip *rašý-kia-m, rašý-kia-t*, 3. refl. *rašý-kia-s/rašý-kiā-s* ir *eikia-l, dúokia-l*. Tačiau tokiam aiškinimui ne visai pritaria senieji raštai: čia esama *-ke-me, -ke-te*, 3. refl. *-ke-s(i)* ir šalia esamojo laiko *-i-me, -i-te, -i*, būsimąjo laiko *-si-me, -si-te*. Chr. Stangas

linkęs manyti, kad iš seno lietuviai šalia formanto *-ki-* turėjo ir variantą *-ke-*, išlikusį nurodytose tarmių formose. Tam *-ke-* gali būti gimininga (su kito laipsnio vokalizmu) rusų tarmių dalelytė *-ка*, vartojama su veiksmažodžio imperatyvu, pvz., *ложись-ка*, *пойди-ка* ir pan. Dėl lietuvių *-ki-* : *-ke-* santykio plg. dalelytę lie. *gi* ir sl. *že*. Ar iš tikrųjų senovėje lietuviai turėjo formantą *-ke-*, ar tai tėra *-kia-*, galės paaiškėti tik geriau išlyrus mūsų senųjų raštų duomenis.

Tarmėse dar užfiksuota imperatyvo formų su *-ka-*, pvz., *rašy-ka* 'rašyk', *rašy-ka-m* 'rašykime'. Jų kilmė nepakankamai iširta, bet tai gali būti ir naujadarai. I. pl. forma *rašýkam* galėjo atsirasti sekant *súkam* 'sukime' (prezento forma, vartojama imperatyvui reikšti) pavyzdį, o šalia jos *rašýka* gali būti naujadaras pagal *rašýkim* : *rašýki* = *rašýkam* : *x* modelį.

§ 592. Tyrinėtojai lietuvių imperatyvo formantą *-ki-* resp. *-ke-* lygina su įvairiomis kitų indoeuropiečių kalbų dalelytėmis, pvz., skr. *kam*, gr. *κέν*, *κέ*, *κα*, s. sl. *кѣ* ir pan. Tačiau kitose kalbose jos tėra tik tam tikros dalelytės, atliekančios, pvz., stiprinamąją funkciją, o lietuvių kalboje eina imperatyvo formos darybinio elementu. Buvo pastangų mūsų *-ki-* kildinti iš dalelytės *gi* (pvz., J. Kazlauskas), bet čia susiduriama su fonetiniais sunkumais. V. Toporovas ir O. Trubačiovas kėlė mintį, kad lietuvių *k-*imperatyvas, kaip ir rusų tarmių imperatyvo dalelytė *-ка* (pvz., *давай-ка*, *расскажи-ка*), gali būti Pabaltijo finų kalbų įtakos rezultatas. Mat šios kalbos iš seno turėjo imperatyvo formantą *-ka*, o baltų—finų ir slavų—finų kontaktai senovėje buvo gana glaudūs. Suprantama, lietuvių protėviai galėjo pamėgdžioti tik finų imperatyvo modelį, o pats formantas *-ki-* greičiausiai nebuvo skolintas. Jo kilmė neaiški. Tasai formantas priaugo prie kažkios veiksmažodžio formos, vartotos liepimui reikšti, turėjusios tą patį kamieną kaip bendratis. Greičiausiai pradžia davė tokie senoviniai begalūniai imperatyvai kaip **ei* 'eik' (> lot. *ī* 'eik'), **dō* 'duok', plg. lie. *eī-k*, *dūo-k*. Ilgainiui skirtumai tarp senovinio imperatyvo ir bendraties kamieno buvo išlyginti, ištisai apibendrintas bendraties kamienas, plg. *mēs-k*, *vēs-k* su *mēs-*, *vēs-* vietoj **mēt-*, **vəd-* iš bendraties *mēs-ti*, *vēs-ti* < **met-ti*, **ved-ti*.

Otrębski Przyczyunki słowiańsko-litewskie, II (Wilno, 1935) ir Gramatyka III 224—225, Stang Verbum 247—249 ir Vergleich. Gram. 427, Endzelynas Gars. ir form. 191—193, Toporov B. H., Trubachev O. H. Лингвистический анализ гидронимов верхнего Поднепровья (M., 1962) 249—250, Skurkaitė LKK VII 159—163, Zinkevičius Liet. dial. 368—370, Kazlauskas B II(1) 69—72 ir Istor. gram. 382—385, Palionis Liter. kalb. 138—139, Szemerényi Einführung 229, Ford BL 71—74, Jašinskaitė LKG II 140, Савченко Сравн. грам. 289—290, Hamp B XII(1) 29—30, XIV(2) 110—111.

§ 593. Be aptartų liepiamosios nuosakos formų, senuosiuose raštuose ir dabartinėje rytų aukštaičių vilniškių tarmėje esama dar ir kitokių, neturinčių formanto *-k(i)-*. Tų kitokių formų pamatą sudaro ne infinityvo, bet prezento kamienai.

Veiksmoždziai, kurių prezentas *ō* kamieno, turi 2. sg. imper. formas „be *-k*“ su galūne *-i*, pvz., *ne wedi* Mž. 105₁₅ ‘nevesk’, *atlaidi* DP 430₁₅ < *atleidi* ‘atleisk’. Toji galūnė jau senuosiuose raštuose dažnai numetama, pvz., Daukšos postilėje rašoma *dūdi* 85₂₆ ir *dūd* 84₂₈ ‘duok’, *atlaidi* 430₁₅ ir *atlēid* 113₂₈ ‘atleisk’.

Dabar tame rytų aukštaičių vilniškių tarmės plote, kur liepiamoji nuosaka „be *-k*“ vartojama gyviausiai, galūnė visai netariama, žodžio gale atsidūrę priebalsiai suduslėjo, bet išlaikė minkštumą (išskyrus *k*, *m*, vietomis *n*, *t*), pvz., *kās* ‘kask’, *dvės* ‘dvėsk’, *geř* ‘gerk’, *gyveñ* ‘gyvenk’, *mēt* > dz. *mēc* ‘mesk’, *dēt* > dz. *dēc* (pasakoma ir *dėdž*) ‘dėk’, *šōk* ‘šok’. Šaknies akūto virtimas cirkumfleksu ir kirčiuotu *a*, *e* nepailgėjimas rodo buvus (bent dviskiemenių formų) galūnės kirtį. Dabar formas su išlaikyta galūne *-i* pavartoja (šalia sutrumpintųjų) tik ploto pakraščiuose, apie Dievėniškes, Lazūnų, Ąpso šnekose.

Sangražinių veiksmoždzių galūnė *-iē-s* (vilniškiai ją taria tvirtagališkai, pvz., *nešiē-s* ‘neškis’, skirtingai negu 2. sg. praes. refl. *nešie-si*) rodo *-i* kilmę iš **-ie* < **-ei* (ide. **-ōi*?). Sutrumpėjimas (*-iē*) > *-i* ir visai numetimas nefonetinės prigimties, susijęs su silpna paradigma (§ 146).

Nuo kitų skiriasi veiksmoždzio *dūoti* vilniškių forma *duō* ‘duok’. Tyrinėtojai ją linkę laikyti labai senu reliktu: joje ižiūri senovinį šakninį imperatyvą. Panašiai galima būtų traktuoti ir veiksmoždzio *eiti* priešdėlinę formą *-ei*, pvz., *įsiey* Ev. 94₁₈ ‘išeik’, tik sunku paaiškinti dabartinį vilniškių tarimą su tvirtaprade priegaide: *išēi* ‘išeik’, *atāi* < *atēi* ‘ateik’. Nepriešdėlinę šio veiksmoždzio formą daugelis vilniškių turi tik su *-k*: *eī-k*. Čia *-k* greičiausiai pridėtas prie senovinio šakninio imperatyvo.

Veiksmoždziai, kurių prezentas *i* kamieno, turi galūnę *-y*: *stōvy* ‘stovėk’, *tylŷ* ‘tylėk’ (vilniškių tarmės pavyzdžiai). Sangražiniai veiksmoždziai turi formas, padarytas pagal (*i*)*ō* kamieno modelį: *guliē-s* ‘gulkis’, *tūrie-s* || *turiē-s* ‘turėkis’. Šio kamieno formų kirčiavimas gerokai svyruoja.

Veiksmoždziai, kurių prezentas *ā* kamieno, turi galūnę *-ai*, pvz., *sākay* AK 85₇ ‘sakyk’, *prašay* PK 145₆ ‘prašyk’. Senuosiuose tekstuose ir rytų aukštaičių vilniškių tarmėje paprastai kirčiuojama šaknis: *dārai* ‘daryk’, *gāudai* ‘gaudyk’, refl. *rāšai-s* ‘rašykis’. Tuo šios formos skiriasi nuo atitinamų indikatyvo esamojo laiko formų. Išimčių sudaro Drevėniškių šnektą, kur dažnai kirčiuojama ir galūnė, taigi derinamasi prie esamojo laiko, pvz., *darai* ‘daryk’ ir ‘darai’.

Liepiamosios nuosakos „be -k“ 2. sg. formų vartojimo pavyzdžiai iš senųjų raštų: *Kálb túiey artkúlu pirmu* AK 19₉ ‘kalbėk tu artikulą pirmą’, *Sergie fiegi tada to fu rupefcie* (= *su rūpesčia*) PK 236₁₈ ‘taigi sergėkis tada to rūpestingai’ (= refl. *sergie-sie-gi*), *Dūna mu fu wif fu dienu dudi mumus schēdiena* Mž. 105₁₁₋₁₂ ‘duoną mūsų kasdieninę (visų dienų) duok mums šiandien’ (p. žė. *dūdi* < *duodi*), *ʒacheuʒay nulip weykies* Ev. 200₂₁₋₂₂ ‘Zachejau, nulipk greitai’, *Téwe Abrôme, fufsimilk’ man’ ir atfiunt’ Ložorių* DP 269₁₄₋₁₅ ‘...atsiųsk...’, *Gelb mus nūg smerties amβinas* Mž. 385₄₋₅ ‘gelbėk mus nuo amžinos mirties’; *Pamiśákay kiek yrá Prifákimu Bažniczos* AK 73₁₋₂ ‘pasakyk man, kiek yra bažnyčios įsakyimų’ (= *pa-mi-sāikai*), *Prafcham tawe kaip βadeiei, ischklauſai tu mus malonei* Mž. 54₉₋₁₀ ‘prašome tavęs, kaip žadėjai, išklausk tu mus maloniai’ (= *iš-klaūsai*), *Sákaymi wel, kas tay irá Jefu Christas?* ‘sakyk man dar, kas tai yra Jezus Kristus’ (= *sāikai-mi*), *pákialk firdi ... ir praβay ... io sunaus mielauſia* PK 145₄₋₆ ‘pakelk širdį ... ir prašyk ... jo mieliausio sūnaus’ (= *prāšai*), *Ant’ gálo atėio ir anós ... bilódamos: Wieβpatié, Wieβpatié atadārai múmus* DP 570₃₂₋₃₃ ‘pagaliau atėjo ir anos ... sakydamos: ... atidaryk mums’ (= *ata-dārai*).

§ 594. Senuosiuose raštuose liepiamosios nuosakos „be -k“ dažniausiai vartojama tik 2. sg. forma. Kitos labai retos. Pavyzdžiai: *Paprafchaim schwentafes dwafes* Mž. 43₉ ‘paprašykime šventosios dvasios’ (= *paprāšaim*), *táre Diéwas Tewas sunaufp ... padāraime βmôgų* DP 253₄₉₋₅₀ ‘tarė dievas tėvas sūnui ... padarykime žmogų’ (= *padāraime*). 2. pl. ir dviskaitos formų visai nepastebėta. Greičiausiai liepiamosios nuosakos „be -k“ daugiskaita (ir dviskaita, jeigu ji buvo) yra vėlesnės kilmės. Tai rodo formų daryba iš 2. sg. formos tiek senuosiuose raštuose, tiek dabartinėje vilniškių tarmėje.

Rytų aukštaičiai vilniškiai dabar daugiskaitos formas (dviskaitos jie nevartoja) pasidaro iš dabartinių (sutrumpintųjų!) 2. sg. formų, pridėdami 1. pl. *-me*, refl. *-mės* arba *-mete*, refl. *-metės*, 2. pl. *-te*, refl. *-tės*, pvz., *neš-me* || *neš-mete* ‘neškime’, *dėt-me* > dz. *dėcme* || *dėt-mete* > dz. *dėcmete* ‘dėkime’ (trumpesnes formas kirčiuoja ir *neš-mè*, *dėcmè*), *sėdy-me* > dz. *sėdzyme* || *sėdy-mete* > dz. *sėdzymete* ‘sėdėkime’, *gānai-me* || *gānai-mete* ‘ganykime’, refl. *neš-mės* || *neš-metės* ‘neškimės’ (kirčiuoja ir *neš-měš*), *rāšai-mės* || *rāšai-metės* ‘rašykimės’, 2. pl. *neš-te* ‘neškite’, **dėt-te* > dz. *dėcte* ‘dėkite’ (kirčiuoja ir *neš-tè*, *dėctè*), *sėdy-te* > dz. *sėdyte* ‘sėdėkite’, *rāšajte* ‘rašykite’, refl. *skūbin-tės* ‘skubinkitės’, *tūry-tės* ‘turėkitės’, *klaūsai-tės* ‘klauskitės’. Vietoj nurodytų 1. pl. formų ploto dalyje vartojamos 1. pl. praes. formos, taigi *nešam* ‘neškime’, *dėdam* ‘dėkime’, *rāšom* ‘rašy-

kime'. Esamojo laiko 1. pl. formomis liepiamoji nuosaka neretai gali būti reiškiamą ir kitose tarmėse, taip pat bendrinėje kalboje.

§ 595. Liepiamosios nuosakos „be -k“ 2. sg. formų, padarytų iš prezento *ǝ* kamieno, galūnė *-ei (resp. *-ǝi) kalbininkai kildina iš senovinės optatyvo paradigmos, plg. gr. φέροισ, got. *bairais*, s. sl. *beri* (dėl -s nebuvimo baltų kalbose plg. § 525). Veiksmažodžių *i* kamieno galūnė -y laikoma sutraukta iš -i- (kamiengalis) + -i- (senovinis atematinio optatyvo sufikas). Kontrakciją rodąs galūnės cirkumfleksas. Veiksmažodžių *ā* kamieno galūnė -ai tuo pačiu būdu kildinama iš optatyvo *-āi < *-ā- + *-i-.

Taigi mūsų protėviai senovinio optatyvo, reiškusio geidžiamą, kartais galimą veiksmą, kilmės formas ėmė vartoti liepimui reikšti. Matyt, optatyvo formomis ilgainiui imta reikšti tokį pageidavimą, kuris lengvai pereina į liepimą. Paralelę galima būtų įžiūrėti šių dienų tariamosios nuosakos (savo reikšme artimos senajam optatyvui) formų vartojime: tarmėse neretai jomis reiškia pageidavimą, tiksliau mandagų prašymą, kuris gali atstoti ir liepimą, pvz., *leistum orē pabūt minutēlę* 'leisk pabūti lauke minutėlę', *nulēktum malkēliū pariņkt* 'nulėk malkų parinkti'.

Optatyvo kilmės formas liepimui reikšti vartojo ir prūsai. Matyt, taip senovėje darė ir latviai: reliktų galėtų būti 2. pl. imper. formos *lieciēt, daraīt* šalia *liekat, darāt*. Taip pat ir slavų kalbose optatyvas yra virtęs liepiamąja nuosaka.

Pažymėtina, kad daugelis vilniškių dabar reikšmės požiūriu skiria liepiamąją nuosaką „su -k“ ir „be -k“: pirmosiomis formomis čia reiškiamas liepimas, vykdytinąs ateityje, antrosiomis – toks liepimas, kuris turi būti vykdomas tuojau pat, pvz., *rašyk laišką* reiškia, kad laiškas gali būti rašomas ir vėliau, bet *rāšai laišką* reiškia „rašyk dabar pat, nedelsdamas“.

Nieminen Ausgang 107–109, Fraenkel BS II 40–42 ir KZ LV 85–90, Stang Verbum 245–247 ir Vergleich. Gram. 422–427, 434–435, 437–439, 467–470, Endzelynas Gars. ir form. 191–193, Otrębski Gramatyka III 227–229, Kardelytė LKK I 181–187 ir Gervėčių tarmė (V., 1975) 89–92, Skurkaitė LKK VII 153–155, Zinkevičius Liet. dial. 370–374 ir B X(2) 171–172, Razmukaitė leidinyje Gaidės ir Rimšės apylinkės (V., 1969) 293–297.

§ 596. Su liepiamąja nuosaka „be -k“ formos požiūriu susijusi geidžiamoji nuosaka. Ji kartais dar vadinama leidžiamąja nuosaka, o mokyklinėse gramatikose dabar paprastai neskiriama nuo liepiamosios nuosakos, t. y. traktuojama kaip liepiamosios nuosakos trečiasis asmuo. Mokslinėje literatūroje geidžiamoji nuosaka vadinama permisyvū. Turi tik trečiąjį asmenį. Formų pamatą sudaro prezento kamienai, gavę prepozicinę dalelytę *te-*. Veiksmažodžiai, kurių prezentas *ǝ* kamieno, turi

galūnė *-ie*, pvz., *tesukiē*, refl. *tesukiēs*. Ši galūnė dabar dažnai dedama ir prezento *i* kamieno veiksmazodžiams, pvz., *teguliē*, refl. *temyliēs*. Bet tai naujos formos. Senesnės, vartojamos tarmėse, turi galūnė *-y*, pvz., *temylī*. Prezento *ā* kamieno veiksmazodžių galūnė *-ai*, pvz., *terāšai*, refl. *terāšais*. Tarmėse vietomis ir čia įsigali galūnė *-ie*: sakoma *terašiē*.

Permisvyvo galūnių mišimo būta jau XVI–XVII a. raštuose. Ten virauga galūnės *-ai* (daugiausia *ā* kamieno veiksmazodžiuose), *-ie* (visuose kituose), be to, dar yra parašyta galūnė *-i* (dedama įvairių kamienų veiksmazodžiams), kuri atskirais atvejais gali būti traktuojama kaip *-y*, bet kitur gali būti ir *-i* (ypač atematinių veiksmazodžių), nebūtinai sutrumpinta iš **-i* arba **-ie*. Pasitaiko ir formų visai be galūnės (labai sutrumpintų), ypač atematinių veiksmazodžių. Pavyzdžiai: *kas tūri aufis ... te klāufai* DP 97₂₅ ‘...tegu klauso’ (= *teklāūsai*), *Te žinai neprietelus iŕgānimā mano* PK 89₄₋₅ ‘tegu žino priešai...’, *Kōlei giwas nufidēiēfis tefākais kq padāres* DP 122₉ ‘...nusidėjusysis tegu sakosi...’ (= *tesākais*), *Tēkēlies ... ir tē iŕgialb’ tawę ŕwāyždinikay* DP 60₂ ‘tegu keliasi ... ir tegu tave išgelbėja žvaigždininkai (iš žvaigždžių sprendžiantys apie ateitį)’, *Te ne estie* (*-ie* iš tematinių kamienų) *tarp juffu tarpŕchakiei Ebrējo* MT 101a₃ ‘tegu nesti (tegu nebūna) tarp jūsų...’, *tēfsi wiŕsamę wala ŕwentoi tāwā* DP 74₃₅ ‘tegu būna...’, *Te atŕtoii ŕalin tūrgus ŕalin dwāras, te atŕtoii ŕwieto rūpeŕciai* DP 36₁₄ ‘tegu atstoja...’, *te atimi kitas wal-dŕiā io, o te numirŕt palikdamas ŕkolas* PK 87₁₂₋₁₃ ‘tegu atima ... tegu numiršta...’, *tebegi ant’ kālņu, o kas yra ant’ ŕtōgo te ne nulipi* DP 374₂₀ ‘tegu bėga ... tegu nenulipa’, *Teapgrēŕ Wieŕpatis tawēŕp ir tedūd taw pakāiņ* DP 258₂₄ ‘tegu apgrėžia ... tegu duoda...’.

Rytų aukštaičiai vilniškiai dabar geidžiamąją nuosaką reikią tomis pačiomis formomis kaip liepiamąją nuosaką „be -k“, tik su prepozicine dalelyte *-te*, pvz., *tenēš* ‘tegu neša’, *temēt* > dz. *temēc* ‘tegu meta’, *tegūly* ‘tegu guli’, *terāšai* ‘tegu rašo’.

§ 597. Permisvyvo formų galūnės *-ie*, *-y*, *-ai* yra senovinio optatyvo kilmės, kaip ir liepiamosios nuosakos „be -k“. Paprastai jose įžiūrimi optatyvo vienaskaitos trečiojo asmens galūnių **-ei(t)* resp. **-ōi(t)*, **-ī(t)*, **-āi(t)* refleksai, plg. 3. sg. opt. gr. φέποι, got. *bairai*, skr. *bhārēt*. Kadangi baltų kalbose vienaskaitos antrojo asmens fleksija neturi *-s* (§ 525), tai senovinės optatyvo 2. sg. ir 3. sg. formos sutapo. Dėl to liepiamoji nuosaka „be -k“ ir permisvyvas dabar turi vienodas galūnes. Formas skiria tik permisvyvo prepozicinė dalelytė *te-*, kurios kilmė neaiški. Paprastai tyrinėtojai ją sieja su dalelyte *te-* ‘tikta’, pvz., *kartq teñ tebuvaū* ‘tikta vieną kartą ten buvau’. Plačiau ji bus aptarta § 681.

Taigi senovines optatyvo formas mūsų protėviai panaudojo ne tik liepiamajai nuosakai „be -k“, bet ir permisyvui pasidaryti. Čia jų pirmą kartą reikšmė netgi mažiau nutolo negu liepiamojoje nuosakoje. Tam tikruose frazeologizmuose išliko ir 3. sg. opt. formos be prepozicinės dalelytės *te-* (su greičiausiai senovine reikšme), pvz., *velniai jo neregỹ* (Būga Rink. rašt. I 596¹) arba *i m̃ taũ velniaĩ* (LKŽ IV. 73) ‘trauk jį galas’.

Mėginimai permisyvo ir liepiamosios nuosakos „be -k“ formas kilinti iš indikatyvo prezento formų (J. Kazlausko ir kt.) susiduria su dideliais formaliais sunkumais ir todėl kelia rimtų abejonių. Be dirbtinio „pritempimo“ neįmanoma išaiškinti esamo fleksijos, formų kirčiavimo ir galūnės priegaidžių skirtumo.

§ 598. Permisyvo ir liepiamosios nuosakos „be -k“ galūnių sutapimas sudarė prielaidą hibridinėms permisyvo formoms „su -k“ atsirasti. Pagal *duodi* ‘duok’ : *teduodi* ‘tegu duoda’ modelį ir šalia *duok* atsirado *teduok* ‘tegu duoda’. Tokių formų esama jau XVI–XVII a. raštuose, pvz.: *tawo wala tebuk ėia ant žiames* PK 114₉ ‘...tebūnie...’, *Ne wiėnas ... te ne norėk daugėfnio atmainit* DP 112₅₁ ‘...tegu nenori daugiau atmainyti’, *taw te buk garbā wifada* PK 132₅₋₆ ‘tau te gu būna garbė...’, *te pridžiuk liežuwis gomuriopi* PK 98₁₆₋₁₇ ‘tegu pridžiūsta...’. Galbūt iš čia ir senuosiuose raštuose pasitaikantis liepiamosios nuosakos „su -k“ formos vartojimas trečiajam asmeniui – permisyvui – reikšti (galima įžiūrėti ir lenkų teksto įtaką), pvz., *Ateik karaliste tawa* Mž. 23₉ ‘teateinie...’, *Schwęskiefe wardas tawa* Mž. 23₇ ‘tesie švenčiamas...’, *nie kas man to ne bĩlok* DP 35₃₃ ‘niekas ... te gu nebyloja’. Tokia vartoseną ir dabar pasitaiko tam tikruose frazeologizmuose, pvz., *trāuk tavė balā, treñk tavė perkūnas, i m̃k jĩ velniaĩ, eĩk aĩs (ānys) pėklon* ir pan. Tačiau dėl šių formų kilmės visiško aiškumo nėra, ir tyrinėtojai jas nevienodai traktuoja, skirtingai aiškina jų kilmę.

§ 599. Vietoj optatyvo kilmės formų dabar geidžiamoji nuosaka dažnai reiškia indikatyvo prezento arba (rečiau) futūro formomis, gavusiomis prepozicinę dalelytę *te-*, pvz., *tėneša, tedĩrba, temỹli, terāšo* ir *tedĩrbs, tegulės, terašỹs*. Tokios formos vis labiau įsigali, stumia iš vartosenos senovines optatyvines. Jų (bent su prezentu) būta jau XVI–XVII a. Pavyzdžiai iš senųjų raštų: *anie kaip nĩri sawũs dāiktus tegrāžina* DP 27₅₄ ‘...tegu gražina’, *Kaplanai ... funus ... gierai te walda* Mž. 30₁₂ ‘kunigai ... sũnus ... gerai te gu valdo’, *wiėnas antrām’ tenepawĩdi* DP 112₄₈₋₄₉ ‘...tegu nepavydi’, *kiekwienas kálnas ... te sti pažėmintas* DP 29₄₀ ‘...tegu būna pažėmintas’ (= *te+esti*), *nāschle ... te makafe pirm tikrus namus walditi* Mž. 38₁₀ ‘našlė ... te gu mokosi...’ (= *te-moko-se*).

Matyt, senovėje indikatyvo prezento formomis ir be prepozicinės dalelytės *te-* galėdavo būti reiškiamas permisyvas. Tokios vartosenos reikšmės gali būti laikomi tarmių frazeologizmai, pvz., *ráuna tavè giltinè* Kvėdarna 'tegu rauna (= ima) ...', *sùka tavè velniai* Liubāvas 'tesukie...'

§ 600. Bene dažniausiai dabar geidžiamoji nuosaka reiškia analitinėmis formomis, sudarytomis iš ilgesnės dalelytės *tegùl* (dial. *teguł*) arba *tegù* ir indikatyvo prezento ar futūro formų, pvz., *tegù(l) dirba, tegù(l) myli, tegù(l) rāšo* ir *tegù(l) atnėš, tegù(l) būs*. Tarmėse (daugelis pietų aukštaičių ir rytų aukštaičiai vilniškiai) vietoj *tegù(l)* vartoja dalelytę *testà* arba *testáu*, pvz., *testà (testáu) dirba* 'tegu dirba', *testà (testáu) myli* 'tegu myli', *testà (testáu) rāšo* 'tegu rašo' ir t. t. Šios analitinės konstrukcijos taip pat nėra visai naujos. Jų irgi vienas kitas pavyzdys pasitaiko jau XVI–XVII a. raštuose, pvz., *Tegul bus ištepti* PS I 152_{17–18}. Pažymėtina, kad dalelytę *testa* (ir senesnę variantą *testo*) turi ir iš vidurio bei vakarų Lietuvos kilę autoriai (paprastai šalia *tegul*), pvz., *Testo mažiėii waikialai waikscžioia manėsp* DP 500₄₃ 'tegu ... vaikščioja...'

Abi ilgesnės dalelytės – *tegù(l)* ir *testà (testáu)* kalbininkai kildina iš veiksmažodžių *gulėti (teguł, tegù)* ir *stóti (testà)* arba *stovėti (testáu)* permisyvo formų. Tai matyti iš tokių pasakymų, kuriuose žodeliai *tegù(l)* ir *testà (testáu)* tebėra veiksmažodžių *gulėti* resp. *stóti (stovėti)* permisyvai, pvz., *tegù, nelīšk tū jō* 'tegu... ' arba *testà sáu, iř piřšto daugiaū nekišiū* Linkmenys 'testovi sau...'. Tokių pavyzdžių daug senuosiuose raštuose, plg. *Tegùl wārdas W. wiffadós pagirtas* DP 336_{23–24} 'tegu būna vardas...', *wīsa taw tegùl' vř mēβlq* DP 350₁₀ 'visa tau tegu būna kaip mėšlas', *Kaplanai testa wenas maters wirai* Mž. 30₁₁ 'kunigai tegu būna vienos moters vyrai', *Testo ákīs iū vřtámfintos* DP 161_{51–52} 'tegu būna jų akys užtamsintos', *tęftó pagirtas wardas βwéntas io* DP 475_{21–22} 'tegu būna...', *Laupse testa schwentai Dwaffei* Mž. 360₁ 'liaupsė tegu būna...'

Formų sutrumpėjimas (permisyvo galūnės numetimas ar sutrumpinimas) susijęs su morfologinės reikšmės pakitimu, permisyvo virtimu dalelyte, kuriai galūnė nereikalinga. Variantas *tegù* galėjo netekti galinio priebalsio pozicijoje prieš *l*, pvz., *tegù(l) lenda*.

§ 601. Analitinės permisyvo formos dar sudaromos su dalelyte *lai* (tarmėse kirčiuojama ir *lái*), pvz., *lai gyvuoja, lai dirba, lai myli, lai rāšo*. Dabar bendrinei kalbai tokie pasakymai nebūdingi, bet ankstesniuose raštuose jų pasitaiko. Jie gyvai vartojami šiaurės Lietuvoje, tiek žemaičių, tiek aukštaičių tarmių plote. Dalelytę *lai* permisyvui sudaryti vartoja ir latviai, pvz., *lai nāk* 'tegu ateina'. Abiejose kalbose ši dalelytė yra kilusi iš veiksmažodžių *léisti* (būta ir šaknies *laid-*, plg. *laisvas* < **laid-svas*), la.

laist 'leisti' senovinės imperatyvo (permisyvo?) formos, plg. rusų *нычь, нычкаў удём*.

Tarmėse yra ir variantas *lei*. Tokį variantą turi taip pat latvių tarmės. Palatvy vietomis mūsų tarmių *lei* gali būti ir latvizmas, ypač rytų aukštaičių plote, kur tariama su minkštuoju *l*: čia sako *lei*, bet *láišt'* < *léisti*. Dar pastebėta vartojant dalelytes-hibridus, pvz., *laigūl*, *laigū*, *leigū*.

Vietomis dalelytės eina su optatyvo kilmės formomis, pvz., *tegū bėgie*, *lai nešiē*, *lei keikiē* ir pan.

Zubaty IF IV 473–478 (= Studie a články, II, 395–399), Hermann Lit. Stud. 255–259, Stang Verbum 243–245 ir Vergleich. Gram. 422–426, 467–470, Endzelynas Gars. ir form. 192, Otrębski Gramatyka III 225–229, 369–370, Skurkaitė LKK VII 156–159, Senn Handbuch I 241–242, Zinkevičius Liet. dial. 374–376, Palionis Liter. kalb. 139–140, Kazlauskas Istor. gram. 373–382, Jašinskaitė LKG II 141–142.

1. Kurie veiksmazodžių kamienai sudaro liepiamosios nuosakos „su -k“ formų pamatą? (§ 589).

2. Kodėl 2. sg. imper. forma su *-ki* yra senesnė negu su *-k*? (§ 589).

3. Kaip aiškinamas 2. sg. imper. *-kie* atsiradimas? (§ 589).

4. Aptarkite liepiamąją nuosaką latvių ir prūsų kalbose (§ 590).

5. Kuo pasižymėjo indoeuropiečių imperatyvas seniausiais laikais? (§ 590).

6. Aptarkite formanto *-ke-* problemą (§ 591).

7. Kaip aiškinama tarminių formų *rašýka* 'rašyk', *rašýkam* 'rašykime' kilmė? (§ 591).

8. Kokias žinote formanto *-ki-* kilmės hipotezes? (§ 592).

9. Aptarkite liepiamosios nuosakos „su -k“ formų kilmę (§ 592).

10. Kurie veiksmazodžių kamienai sudaro liepiamosios nuosakos formų „be -k“ pamatą? (§ 593).

11. Aptarkite 2. sg. imper. „be -k“ formas tų veiksmazodžių, kurių prezentas yra *ð* kamieno. Rekonstruokite senesnę jų galūnę (§ 593).

12. Kuo ypatingos veiksmazodžių *dúoti* ir *eiti* 2. sg. imper. „be -k“ formos? (§ 593).

13. Aptarkite 2. sg. imper. „be -k“ formas veiksmazodžių, kurių prezentas yra *i* kamieno (§ 593).

14. Kokią galūnę turi 2. sg. imper. „be -k“ formos veiksmazodžių, kurių prezentas yra *ā* kamieno? Kaip tos formos kirčiuojamos? (§ 593).

15. Kuo ypatingos liepiamosios nuosakos „be -k“ daugiskaitos formos? (§ 594).

16. Kokia liepiamosios nuosakos „be -k“ formų kilmė? (§ 595).

17. Kaip dar vadinaime geidžiamąją nuosaką? (§ 596).

18. Aptarkite permisyvo formų darybą. Kokios būna galūnės? (§ 596).

19. Kokia permisyvo formų kilmė? (§ 597).

20. Ką žinote apie permisyvo prepozicinės dalelytės *te-* kilmę? (§ 597).

21. Kas bendra tarp liepiamosios nuosakos „be -k“ ir permisyvo? (§ 597).

22. Aptarkite formą *teduok* ir imperatyvo „su -k“ vartojimą trečiajam asmeniui reikšti (§ 598).

23. Kaip sudarytos permisyvo formos *tėneša*, *tediřbs*? Aptarkite šios rūšies formas (§ 599).

24. Kokias žinote analitines permisyvo formas? (§ 600).
 25. Kokia dalelyčių *tegù(l)*, *testà (testáu)* kilmė? (§ 600).
 26. Aptarkite dalelytės *lai (lei)* kilmę (§ 601).

Užduotis. 54. Padarykite šių veiksmažodžių liepiamosios nuosakos „be -k“ 2. sg. formas ir jas (išskyrus *i* kamieno) sukirčiuokite (*o* kamieno nesangražinių formų pateikite abu variantus: su galūne ir be galūnės, kirčiuokite tik variantą be galūnės): *skaitýti, norėti, imtis, kàsti, matýti, gerti, klausýti, tikėtis, žiūrėti, giñtis, paprašýti, mylėtis, rašýtis, gultis, sakýti*.

Sangražiniai veiksmažodžiai

§ 602. Vietoj senovinio indoeuropiečių medijo baltų kalbos turi sángrąžinius (refleksývinius) veiksmažodžius (§ 519). Jie susidarė prie paprastųjų veiksmažodžio formų priaugus sángrąžos dalelytei *-si*, kilusiai iš senovinės sangražinio įvardžio enklitinės formos **sìe < *sèi*, žr. § 475. Greičiausiai tai buvo enklitinė datyvo forma (kaip ir *mi < *mie < *mei* ‘man’, *ti < *tìe < *tèi* ‘tau’), ilgainiui gavusi ir akuzatyvo reikšmę, plg. *aš perkúosi* ‘aš perku sau’ ir *aš prausiúosi* ‘aš prausiu save’. Sangražos dalelytės reikšmė ne visuomet sutampa su datyvo arba akuzatyvo reikšmėmis. Ji paprastai vartojama tiesiog veiksmažodžių intransityvumui reikšti. Linkstama manyti (A. Savčėnka), kad sangražiniai veiksmažodžiai yra paveldėję senovinio indoeuropiečių medijo reikšmę. Jie greičiausiai mediją ir išstūmė iš vartosenos.

Slavų kalbos taip pat turi sangražinius veiksmažodžius. Čia jie susidarė prie paprastųjų pridėjus sangražinio įvardžio enklitinę akuzatyvo formą *sę* (šis tipas plačiai išsivyravo, iš čia rusų *-ся*, lenkų *się* ir kt.) arba datyvo formą *si* (turi atskiros slavų kalbos ir tarmės). Abiejose – baltų ir slavų – kalbose tas pats sangražinis įvardis (jo tam tikra forma) vartojama visiems trimis asmenims reikšti, pvz., lie. *aš prausiúo-si, tu prausie-si, jis praúsia-si*. Plg. vokiečių *ich wásche mich* ‘aš prausiuosi’, *du wáschst dich* ‘tu prausiesi’, *er wáscht sich* ‘jis prausiasi’.

§ 603. Sangražos dalelytė priaugo kaip enklitikas prie nesutrumpėjuusių akūtinių galūnių, plg.:

1. sg. *sukúo-si* : *sukù*
2. sg. *sukìe-si* : *sukì*
1. pl. *sùkamè-s(i)* : *sùkame*
2. pl. *sùkatè-s(i)* : *sùkate*
1. du. *sùkavo-s(i)* : *sùkava*
2. du. *sùkato-s(i)* : *sùkata*

Senuosiuose raštuose tyrinėtojai yra radę vieną kitą neįprastos *si* vartosenos atvejį, pvz., *neturedamas vietos ant žiames delfi rangiančiu žmoniū* KN 159₁₅ '...dėl susigrūdusių žmonių' (= *dėl si rangiančių*), *Ne žin kur fideftifi* KN 117₂ 'nežino kur dedasi' (= *kur-si-desti-si*, pažodžiui 'kur save deda sau'), *wifefi tur ischpašinti* MT 2a₅₋₆ 'visi sau turi išpažinti' (= **visie-si*), *ant rupeščio kas sideios ape ifireyškima* MP III 30a₁₈ '...kas dėjosi...' (= *kas si-dėjo-si*), *O kas si deftis* MP III 62a₅₃ 'o kas dedasi, atsitinka' (= *kas si-desti-si*), *kur fidefiu* 'kur dėsiuosi' (iš „Contiones litvanica“ rankraščio, žr. K XXIII, 1 p. 44₂₉ : *kur si dėsiu*). Sunku pasakyti, kiek tokie pavyzdžiai atspindi senesnę laisvą dalelytės *si* vartojimą. Atskirais atvejais tai gali būti lenkų *się* vartosenos sekimas dėl vergiško teksto vertimo. Dar plg. 1964 m. Labanoro apylinkėse magnetofonu užrašytą frazę: *tas velnias neturi kur si dėtis, lāksto* arba latvių liaudies dainos frazę *iz-sa gauži raudājuos* 'graudžiai išsiverčiau' (dial. *sa* 'si'). Šiaip ar taip, vis dėlto jie greičiausiai tam tikru būdu atspindi enklitiko *si* senovinį reliatyvų savarankiškumą.

Sangražos dalelytės „laisvumą“ galėtų rodyti ir dabartinės tarmių formos 1. pl. *sūkam-s(i)* 'sukamės', 2. du. *sūkatau-s*, kur ji naujai pridėta prie antrinių nesangražinių formų 1. pl. *sūkam* 'sukame', 2. du. *sūkatau* < *sukat* + *av(a)*. Dar plg. dial. *sūkasim* 'sukamės', *džiaūgėsim* 'džiaugėmės' su *si* tarp kamiengalio ir galūninio *-m*.

§ 604. Be sangražos dalelytės *-si*, lietuvių senuosiuose raštuose ir dabartinėse tarmėse yra dar jos variantas *-se*, pvz., *trete diena isch nomirufiu kieliefe* Mž. 21₁₅₋₁₆ 'trečią dieną... kėlėsi', *Kodel niekays baydaufe, neprietelu biiiaufe?* SG II 19₂₁₋₂₂ '...baidausi ... bijausi', *Kunigai fueiofe rodon* Mž. 506₁ '... susijė į tarybą'. Tokią sangražinę dalelytę randame Mažvydo, Vilento, Bretkūno, Slavočinskio ir kai kurių kitų iš vakarų Lietuvos kilusių autorių raštuose. Dabar ji pastebėta tik vietomis Paprūsės šnektose. Būna tik žodžio gale: Tarp priešdėlio ir šaknies visur (senuosiuose raštuose ir dabartinėse tarmėse) būna tik *-si-*. Taigi šalia, pvz., *rašau-se* 'rašausi', *rašai-se* 'rašaisi', *rāšo-se* 'rašosi' sakoma tik *pa-si-rašau*, *pa-si-rašai* ir t. t. Ši aplinkybė, taip pat *-se* tarimas pietų aukštaičių plote, verčia abejoti tradiciniu *-se* kildinimu iš *-sę* (pietų aukštaičiai tartų ne *-se*, bet **-si* arba **-sui*), taigi vargu ar galima laikyti čia buvus sangražinio įvardžio enklitinę akuzatyvo formą *sę*, atitinkančią s. sl. *sę*. Mūsų *-se* galėtų būti ir antrinės kilmės. Kadangi senuosiuose raštuose ir minėtose dabartinėse tarmėse pasitaiko 1. sg. refl. *sukuo-siu* tipo formų (pvz., *Esch ne megstūfiu iufu* BrB Malach. 1,10 '...nemėgstu...', *rupinuoſiu* PK 108₂₃ 'rūpinuosi') su *-u* iš nesangražinių veiksmažodžių, tai 3. pers. refl. *sūka-se* vakarų Lietuvos tarmėse galima suprasti kaip *sūka-sia*, plg. *trūk-iu* : *trūk-ia*. Iš

3. pers. *-se* (<*-sia*) galėjo paplisti į kitas formas ir įsitvirtinti vietoj *-si* ten, kur tai padaryti netrukdydė sistema. Tačiau visiško aiškumo dar nėra, *-se* kilmė toliau tyrinėtina.

§ 605. Sangražos dalelytę žodžio gale, panašiai kaip *mi*, *ti* (§ 475), linkstama trumpinti, vietoj *-si* (*-se*) tarti tik *-s*. Labiau trumpinama ilgesnėse daugiskaitos ir dviskaitos formose. Bendrinėje kalboje dabar sakome 1. pl. *sùkamè-s*, 2. pl. *sùkatè-s*. Ilgesnės formos *sùkamè-si*, *sùkatè-si* dar pasitaiko vietomis (retai) tarmėse, o ilgesnių dviskaitos formų *sùkavo-si*, *sùkato-si* visai neužfiksuota. Senuosiuose raštuose ilgesnės daugiskaitos formos dar dažnai pasitaiko šalia trumpesniųjų, pvz., *Melfkemosi* Mž. 101₁₀ 'melskimės', *Linxfminketefe ir džauketiefe* Mž. 467₁₇ 'linksminkitės ir džiaukitės' (= žė. *linksminketėse, džiauketėse*).

Ilgesnės vienaskaitos formos, kaip gretiminės šalia trumpųjų, dar vartojamos ir bendrinėje kalboje, pvz., *sukúo-si* || *sukúo-s*, *sukie-si* || *sukie-s*, *sùka-si* || *sùka-s*. Senuosiuose raštuose trumpųjų atitikmenų dar bemaž nepasitaiko, paprastai vartojami tik ilgieji.

Anksti sutrumpėjo ir bendraties, būsimąjo laiko 3. pers., liepiamosios nuosakos 2. sg. formos: dabar sakome tik *sùkti-s*, *sùksi-s*, *sùki-s*, senovinių *sùkti-si*, *sùksi-si*, *sùki-si* jau ir tarmėse bemaž nebėra. Tačiau senuosiuose raštuose tokios formos dar vartojamos (šalia sutrumpintųjų), pvz., Mažvydas rašo: (jūs) *neturit ... gailietiefi* 115₁₀ 'gailėtis', *Teifegi potam džauk fifi ir linkfminfifi* 287₈₋₉ 'teisieji po to džiaugsis ir linksminsis', *A iei dariffi tatai kas pikt ira, biakiefese* 32₆₋₇ 'o jei darysi tatai, kas pikta yra, bijokis'.

Sangražinių formų trumpinimas aiškintinas morfologinės reikšmės netekusio sangražos dalelytės balsio numetimu (§ 146).

Tarp priešdėlio ir šaknies sangražos dalelytė gali netekti *i* dėl kontrakcijos prieš tokią šaknį, kuri prasideda *i-*, *ie-*, pvz., *pasilsėti* < *pa-si-ilsėti*, *apsiimti* < *ap-si-iimti*, *susieškóti* < *su-si-ieškóti*. Atsiradęs variantas su *-s* tarmėse vietomis buvo apibendrintas ir pozicijai prieš kitus garsus, pvz., *pa-s-ūgėti* 'pasiūgėti', *su-s-kráuti* 'susikrauti'. Paprastai išlaikomas (neišmetamas) kirčiuotas sangražos dalelytės balsis, pvz., *nu-si-prausė*, *par-si-nešė*, taip pat nekirčiuotas *i* prieš *s*, *z*, *š*, *ž* (priešingu atveju išnyktų sangražos dalelytė, plg. *pa-si-šóko* > **pa-s-šóko* > **pašóko*) arba po priešdėlių *iš-*, *už-*, pvz., *i-si-senėjo*, *ap-si-zùlino*, *pa-si-šóko*, *ap-si-žėnijo* 'vedė', *iš-si-máudė*, *už-si-dirbo*.

§ 606. Priešdėliniai veiksmazodžiai bendrinėje kalboje sangražos dalelytę turi tarp priešdėlio ir šaknies, pvz., *ap-si-velku*, *nu-si-nešu*, *pa-si-kalbėti* ir t. t. Tokią sangražos dalelytės vietą tyrinėtojai laiko labai archaiška, čia žiūrėjimas senos sintaksinės konstrukcijos reliktas. Tačiau mūsų senuo-

siuose raštuose ir dabartinėse tarmėse (daugiausia žemaičių) sangražos dalelytės vieta laisvesnė: dalelytė gali būti dedama ne tik tarp priešdėlio ir veiksmažodžio šaknies, bet taip pat priešdėlinio žodžio gale arba priešdėliniai veiksmažodžiai būna su dviem sangražos dalelytėmis (po priešdėlio ir žodžio gale). Tarmėse su tuo susijęs tam tikras reikšmės atspalvis. Pateikiame tokių pavyzdžių iš senųjų raštų: a) *nors ijo ischpildo*se Mž. 217₂ 'jo noras išsipildo' (= *iš-pildo-se*), *anfai misernas didžturis ... dūbei sawái bflō: ... atilfekifig, esk', gerk', gerėkiš* DP 211₂₄₋₂₆ '...atsiilsėk gi...' (= *at-ilsėki-si-gi*), *Catechismvsa ... pradestyse* Mž. 17₅ 'katekizmas ... prasideda' (= *pra-desti-se*), *kėleš Wiešpatis iš tiefōs ir parōdeš Simonui* DP 190₂ 'kėlėsi ... pasirodė...' (= *pa-rodė-si*), *Atstoketefi nūg manęs wiffi* Mž. 513₁₉ 'atstokite...' (= žė. *at-stoketė-si*), *Bet tu žmōgau krikščionie ... nužemiki*fig DP 76₁₁ '...nusižemink gi' (= *nu-žeminki-si-gi*); b) *Kurfai prafideiafe isch dwafes schwentafes* Mž. 21₉ '...prasi-dėjo...' (= *pra-si-dėjo-se*), *Nōrint' wel wifsi papiktintuš tawimp, wienōkig aš niėkad nepaffipiktisiuš* DP 148₂₃₋₂₄ 'nors ... pasipiktintų tavimi ... nepasipiktinsiu' (= *ne-pa-si-piktysiuo-si*), *graudinu ir praschau ašch ius wiffus, kurie cžonai suffirinkotiefi* Mž. 99₁₈₋₂₀ '...susirinkote' (= *su-si-rinkotė-si*), *Diewui Tewui ligus effi, norint kunu apfiwilkai fi* Mž. 153₁₇₋₁₈ '...apsivilkai' (= *ap-si-vilkai-si*), *Jei nepriwiersifij, kalawigi sawa paaschtrina* Mž. 516₁₈ 'jei (tu) neprisiversi, (dievas) kalaviją savo paaštrino' (= *ne-pri-si-versi-si*).

Kaip priešdėliniai veiksmažodžiai, sangražos dalelytės vietą senuosiuose raštuose išlaiko ir priešdėliniai dalyviai, pvz., *O mēs prifiweiždėiēs ir prikļaufēs stēbūklū io ... tacžēu dābar klausit' io ne nōrimē* DP 380₈₋₉ 'prisiveždėje (prisižiūrėje) ir prisiklausė...' (= *pri-si-veždėje-si, pri-klausė-si*).

Latvių kalboje įsigalėjo sangražos dalelytė priešdėlinių veiksmažodžių gale, pvz., *ap-vēlkuō-s* 'apsivelku'. Po priešdėlio ji pasitaiko tik viename kitame bendrinės kalbos archaizme ir tarmėse, pvz., *iz-s-aļkt* 'išalkti', dial. *at-si-stuoj* 'atsistoju'.

Поржезинский Возвратная форма, Hermann Lit. Stud. 83–95, Endzelynas Gars. ir form. 196–197, Otrębski Gramatyka III 236–239, Bernadišienė Значение и употребление возвратных глаголов в совр. литовском литературном языке (автореферат. В., 1962), VVPID VIII 5–27, K IV 43–59 ir LKG II 186–213, Kazlauskas B I(2) 143–149, Zinkevičius Liet. dial. 331–334, Palionis Liter. kalb. 140–141, Jakulienė B III(2) 185–200, IV(2) 211–220, V(1) 37–42, V(2) 197–198, Савченко В I Priedas 154–156, Иванов БСИ 106–110, Ambrasas LKK XVIII 44–56 ir Ist. sint. 119–122, Vitkauskas LKK XVIII 171–174.

1. Kokia sangražinių veiksmažodžių kilmė? (§ 602).

2. Ką žinote apie sangražos dalelytės *si* „laisvumą“? (§ 603).

3. Aptarkite senųjų raštų ir tarmių sangražos dalelytę *-se* (§ 604).
4. Papasakokite apie sangražos dalelytės trumpėjimą (§ 605).
5. Ką žinote apie sangražos dalelytės vietą priešdėliniuose veiksmažodžiuose? (§ 606).

Veikiamieji dalyviai ir padalyvis

§ 607. Visas iki šiol nagrinėtas veiksmažodžio formas, sudarančias asmenavimo sistemą, vadiname finitinėmis veiksmažodžio formomis. Bet yra ir tokių veiksmažodžio šaknis turinčių formų, kurios susijusios ne su asmenavimo, bet su linksniavimo sistema. Tai – infinitinės formos. Čia priklauso visų pirma dalyviai su padalyviais ir pusdalyviu, be to, kilę iš tam tikrų veiksmažodinių vardažodžių formų būdinsys, siekinys ir bendratis.

§ 608. Infinitinių veiksmažodžio formų apžvalgą pradėsime nuo dalyvių. Tai iš veiksmažodžio kamienų daromos linksniuojamos formos, turinčios veiksmažodžio ir būdvardžio ypatybių. Su veiksmažodžiais dalyvius labiausiai sieja bendras kamienas ir rūšies bei laiko kategorijos, sudarančios dalyvių klasifikacijos pagrindą. Su būdvardžiais dalyvius ypač sieja kaitymas giminėmis, skaičiais ir linksniais.

Lietuvių kalbos dalyviai skirstomi į veikiamuosius ir neveikiamuosius. Pradėsime nuo veikiamųjų dalyvių, kurie lietuvių kalboje yra keturių laikų: esamojo, būtojo kartinio, būtojo dažninio ir būsimojo.

§ 609. Esamojo laiko veikiamieji dalyviai turi veiksmažodžių esamojo laiko (prezento) kamienus, išplėstus priesaga *-nt-*. Taigi prezento *õ* kamieno veiksmažodžiai turi dalyvių kamieną su *-a-nt-* (iš ide. **-õ-nt-*), pvz., a. sg. *sùka-nt-ì* (: 3. praes. *sùka*). Prezento *ã* kamieno veiksmažodžiai atitinkamai turėjo dalyvių kamieną su **-ã-nt-*, bet dėl *ã* sutrumpėjimo prieš tautosilabinį *n* (§ 133) ir šie dabar turi su *-a-nt-*, pvz., a. sg. *rãša-nt-ì* (: 3. praes. *rãšo*). Prezento *i* kamieno dalyviai turi kamieną su *-i-nt-*, pvz., a. sg. *mýli-nt-ì* (: 3. praes. *mýli*). Atempatiniai veiksmažodžiai gauna *-ant-* (su *a* iš *õ* kamieno), pvz., a. sg. *ẽs-ant-ì* (plg. 3. praes. *ẽs-ti*).

Tokia dalyvių daryba paveldėta iš senų laikų, plg. (a. sg. m.) skr. *bhára-nt-am*, gr. *φέρο-ντ-α*, lot. *fere-nt-em* ‘nešanti’. Ar šie dalyviai buvo jau indoeuropiečių prokalbėje (tradicinė pažiūra), ar susiformavo vėliau tam tikrame jos areale, tyrinėtojai ginčijasi. Formantas *-nt-* yra labai sena indoeuropiečių vardažodžių priesaga, be kita ko, būdinga senajam hidronimų sluoksniui. Sunku pasakyti, kokia buvo *-nt-* pirmykštė reikšmė prieš „pirtvartinimą“ prie prezento kamieno, plg. got. *frijōnds* ‘draugas’, hetitų *kunanza* ‘nužudytas’.

§ 610. Senų senovėje vyriškosios giminės esamojo laiko veikiamieji dalyviai buvo linksniuojami pagal priebalsinį (konsonantinį) *t* kamieną, plg. dalyvio kamienų pabaigą *-nt-*. Moteriškosios giminės atitikmenys turėjo *įā* kamieno formas su n. sg. galūne **-ī*, pvz., *sùkanti* (-i iš **-ī*), g. sg. *sùkančios* < **sùka-nt-įās* ir t. t. Ilgainiui vyriškosios giminės dalyvių linksniavimas, veikiamas moteriškosios giminės dalyvių *įā* kamieno paradigmos, pradėjo irti: konsonantinio linksniavimo formas imta keisti *įð* kamieno (vyriškosios giminės atitikmuo moteriškosios giminės *įā* kamieniui) formomis. Dabartinėje lietuvių kalboje senovinio konsonantinio linksniavimo bėra tik liekanų. Kadangi dalyviai dažnai vartojami panašiai kaip būdvardžiai, tai jų linksniavimas ilgainiui imtas derinti prie būdvardžių linksniavimo sistemos. Kartu su būdvardžiais dalyviai gavo pronominalines galūnes.

§ 611. Dabartinė vyriškosios giminės paradigma:

Vienaskaita

N.	<i>sukąs</i>	<i>rāšąs</i>	<i>mýlįs</i>
G.	<i>sùkanč-io</i>	<i>rāšanč-io</i>	<i>mýlinč-io</i>
D.	<i>sùkanč-iam</i>	<i>rāšanč-iam</i>	<i>mýlinč-iam</i>
A.	<i>sùkant-į</i>	<i>rāšant-į</i>	<i>mýlint-į</i>
I.	<i>sùkanč-iu</i>	<i>rāšanč-iu</i>	<i>mýlinč-iu</i>
L.	<i>sùkanč-iamė</i>	<i>rāšanč-iamė</i>	<i>mýlinč-iamė</i>

Daugiskaita

N.	<i>suką</i>	<i>rāšą</i>	<i>mýlį</i>
G.	<i>sùkanč-ių</i>	<i>rāšanč-ių</i>	<i>mýlinč-ių</i>
D.	<i>sùkant-iems</i>	<i>rāšant-iems</i>	<i>mýlint-iems</i>
A.	<i>sùkanč-ius</i>	<i>rāšanč-ius</i>	<i>mýlinč-ius</i>
I.	<i>sùkanč-iais</i>	<i>rāšanč-iais</i>	<i>mýlinč-iais</i>
L.	<i>sùkanč-iuose</i>	<i>rāšanč-iuose</i>	<i>mýlinč-iuose</i>

Dviskaita

N. -A.	<i>dù</i>	<i>sùkanč-iu</i>	<i>rāšanč-iu</i>	<i>mýlinč-iu</i>
N.	<i>dviem</i>	<i>sùkant-iem</i>	<i>rāšant-iem</i>	<i>mýlint-iem</i>
I.	<i>dviem</i>	<i>sùkant-iem</i>	<i>rāšant-iem</i>	<i>mýlint-iem</i>

Įšretintos formos yra senovinio konsonantinio linksniavimo liekana. Jos bus toliau specialiai aptariamoms. Kitos formos turi *įð* kamieno nominalinę arba pronominalinę (d. sg., 1. sg., d. pl., d.-i. du.) fleksiją. Vyriškosios giminės paradigmoje įsigalėjo *įð* kamieno formos kaip paralelė moteriškosios giminės atitikmenų *įā* kamieno formoms.

Žemaičiai, veikmažodžių esamojo laiko *iš* ir *i* kamienus keisdami *o* kamieniu (§ 540, 548), dažnai atitinkamai keičia ir dalyvius: sako, pvz., *audās* 'audžiaš', *tikās* 'tikįs' ir pan. Jie sako ir *eitās* 'einąs', *miėgtās* 'miegąs', plg. l. pl. praes. *eitam* 'einame', *miėgtam* 'miegame' (§ 560).

Rytų aukštaičiai trumpina veikiamųjų dalyvių n. sg. f. formas, numeta galūnę *-i*, pvz., *sūkant* 'sukanti', *rāšant* 'rašanti', *mýlint* 'mylinti' ir *sūkus* 'sukusi', *sūkdavus* 'sukdavusi', *sūksiant* 'suksianti'. Greičiausiai čia prisiderinta prie vienu skiemeniu trumpesnių vyriškosios giminės atitikmenų, plg. *sukās*, *rāšās*, *mýlīs* ir *sūkęs*, *sūkdavęs*, *sūksias*.

Tarmėse vietomis n. sg. f. galūnė *-i* pakeista *-ia*, pvz., *sūkančia* 'sukanti'. Prisiderinta prie *žalià*, *graziàusia*, *basnīrcia* ir t.t. Plg. dial. *marčią* 'marti'.

§ 612. N. sg. m. *sukās*, *rāšās*, *mýlīs* < **suka-īt-s*, **rāšā-nt-s*, **mīli-nt-s*. Tai konsonantinio linksniavimo formos, žr. § 390. Tarp *n* ir *s* išnyko priebalsis *t*, vėliau **-ans*, **-ins* virto *-as*, *-is*. A. sg. m. *sūkantį*, *rāšantį*, *mýlintį* turi galūnę *-į* iš **-in* < **-ŋ* (**-ŋj*), plg. gr. φέροντα, lot. *ferentem* 'nešantį'. Tai irgi konsonantinės paradigmos galūnė, vėliau sutapusi su *i* kamieno fleksija *-į* < **-in* (**-im*), žr. § 388.

Turime ir naujadarines veikiamųjų dalyvių n. sg. m. formas *sūkantis*, *rāšantis*, *mýlintis* ir *sūkusi*, *sūkdavusi*, *sūksiantis*. Jos pasidarytos šalia a. sg. m. *sūkantį*, *rāšantį*, *mýlintį*, *sūkusį*, *sūkdavusį*, *sūksiantį* pagal n. sg. *mėdis*, *geležinis* šalia *mėdį*, *geležinį* modelį. Senuosiuose raštuose tokios naujadarinės formos dar retos, pasitaiko tik sporadiškai. Dabar jos vis labiau įsigali ir stumia iš vartosenos senovines formas.

Rytų aukštaičių tarmėje naujoji prezento forma paprastai eina atributu, senovinė – predikatu: sakoma, pvz., *tėkantis vanduo*, bet *prō juōs upėlis tekās*. Derinama su daiktavardžiu, naujoji forma vietomis buvo perdirbta, gavo kitų vardažodžių galūnes, pvz., *sūkančias* (plg. *žalias*), *sukantys* (plg. *arklys*), *sukantis* (plg. *vagis*). Taip atsirado ir naujadarinės n. pl. m. formos *sūkančiai* (plg. *bróliai*), *sūkanti* (plg. *balti*).

Sangražiniai dalyviai turi n. sg. m. *rāšąsis* (iš *rāšās* + *si* + *s*) tipo formas su pridėtinium *-s*, greičiausiai iš f. *rāšantis*, dial. *rāšantys* (**rāšantī* + *si*). Senuosiuose raštuose dar pasitaiko formų be *-s*, pvz., *Ministras sprową turi pradēt nuog maldos klāupefi* PK 207₁₋₃ '...klaupęsis', *Bernelis ... ftoiefi ira* Mž. 123₁₂ '...yra stojęsis'. Dabar vartojamos tik nominatyvo sangražinės formos. Senuosiuose raštuose kartais pavartojamos ir kitų linksnių, pvz., *penukfchla dawe sawęs biantemuse* Mž. 458₁₁ 'maistą davė jo (prisi)bijantiems' (= *bijantiemus* + *se*).

Įvardžiutinės nominatyvo formos *rāšąsis* (f. *rāšantjji*), pl. *rāšąjie* vietoj dabartinių *rašantysis* (f. *rašančioji*), pl. *rašantieji* jau aptartos § 466.

§ 613. Vietoj laukiamų n. pl. m. formų **suka-nt-es*, **rāša-nt-es*, **mý-nt-es* (plg. gr. φέρο-ντ-ες, skr. *bhāra-nt-as*, lot. *ferē-nt-ēs*, kur *-ēs* vietoj

-es) su konsonantinio linksniavimo galūne -es, plg. *šūn-es, piemen-es, dukter-es*, dabar turime dviejų tipų formas: 1) *nešą, rāšą, mýlį* ir 2) *nėšantys, rāšantys, mýlintys*. Abu tipus turi ir kitų laikų veikiamieji dalyviai: 1) *nėšę, nēšdavę, nēšią* ir 2) *nėšusys, nēšdavusys, nēšiantys*.

Antrojo tipo formos yra *i* kamieno pakaitalai vietoj išnykusių konsonantinio linksniavimo **nešantes* tipo formų. Plg. n. pl. *šūnys, piemenys, dukterys* vietoj senesnių *šūnes, piemenes, dukteres*.

Pirmojo tipo formos (*nešą, rāšą, mýlį ...*) savo kilme greičiausiai yra senovinės bevardės giminės formos, kuriomis ilgainiui imta reikšti vyriškosios giminės nominatyvą. Kartais jos (ypač būtojo laiko) pavaduoja ir moteriškosios giminės nominatyvą, pvz., *nušālę raňkos, nurimę móterys* vietoj *nušālusios raňkos, nurimusios móterys*. Tam tikrais atvejais, ypač beasmeniuose pasakymuose, jos išlaikė savo pirmąją bevardės giminės reikšmę, pvz., *sāko, výrai píaną jaū nešą*, arba *saūsos málkos gerai degą*, arba *jám gálvą skelią, kójas gelią, daňtį maudžią*, arba *iš tavęs būtų kas kita išėję*, arba *ryt tēksią eiti į miēstą*. Priežastys, kodėl bevardės giminės formos imtos vartoti vyriškosios giminės daugiskaitos nominatyvui reikšti, nėra visai aiškios. Manoma, kad anksčiau jos šią reikšmę įgijo eidamos predikatu, pvz., pasakymas *girdeėjau (kad) ateisia*, reiškęs 'kad kažkas ateisia', ilgainiui imtas suprasti 'kad jie ateisia'. Vėliau predikatinės vartosenos pavyzdžiu jos išgalėjo kaip n. pl. m. reiškėjos ir atributinėje vartosenoje. Vakarų Lietuvoje senovinių n. pl. m. formų su -es pakaitimą kitomis galėjo stimuliuoti sutapimo su n. sg. m. formomis grėsmė: kai *dukteres* virto *dukters*, turėjo ir **rāšantes* virsti **rāšan(t)s* > **rāšąs*.

Formos *nešą, rāšą, mýlį* ir *nėšę, nēšdavę, nēšią* priklauso konsonantiui linksniavimui. Tai šio linksniavimo tipo n.-a. sg. n. formos: *suką* < **sukaňt*, plg. gr. φέρον, skr. *bhārat* (-at iš *-ōnt) 'nešą'.

Senovinių **sukantes* tipo formų lietuvių kalboje nėra aiškiai paliudytų nei senuosiuose raštuose, nei tarmėse. Tipas *suką* vyrauja senuosiuose raštuose, dabar jį vis labiau stumia iš vartosenos *sukantys* tipas, kuris senuosiuose raštuose daug retesnis.

§ 614. Veiksmažodžio *eiti* dalyvis *eīnas, eīnanti* yra palyginti naujos darybos. Jis buvo pasidarytas tada, kai vietoj senovinių veiksmažodžio *eiti* prezento atematinų formų imtos vartoti *nō*-kamienės, plg. l. pl. *eīn-me*. Atematinės šio dalyvio formos išliko senuosiuose raštuose. Jos dvejopos:

1. Labai archaiškos, turinčios dalyvio kamieną *ent-*. Jų tokia paradigma (sukirčiuota pagal Daukšos raštų duomenis):

Vyriškoji giminė

Moteriškoji giminė

Vienaskaita

N.	* <i>ẽs</i> 'einąs', <i>eñtis</i> 'einantis'	<i>enti</i> 'einanti'
G.	<i>eñčio</i>	<i>eñčios</i>
D.	<i>eñčiam(ui)</i>	<i>eñčiai</i>
A.	<i>eñtį</i>	<i>eñčių</i>
I.	<i>enčiù</i>	<i>enčià</i>
L.	<i>eñčiame</i>	<i>eñčioje</i>

Daugiskaita

N.	* <i>ẽ</i> , <i>eñtys</i>	<i>eñčios</i>
G.	<i>eñčių</i>	
D.	<i>eñtiem(u)s</i>	<i>eñčiom(u)s</i>
A.	<i>enčiùs</i>	<i>enčiàs</i>
I.	<i>eñčiais</i>	<i>eñčiomis</i>
L.	<i>eñčiuose</i>	<i>eñčiose</i>

Dviskaita

N.-A.	<i>dù enčiù</i>	<i>dvi enti</i>
D.-I.	<i>dviẽm eñtiem</i>	<i>dviẽm eñčiom</i>

Dalyvio kamieną *ent-* tyrinėtojai linkę kildinti iš **ĩ-ent-*, kur *ĩ-* yra vietoj veiksmazodžio šaknies *i-* (nykstamasis vokalizmo laipsnis, būdingas senovinėms prezento daugiskaitos ir dviskaitos formoms, žr. § 555), o *-ent-* – dalyvio darybinis formantas, buvęs šalia *-nt-* ir *-õnt-* (§ 609). Kamieno pradžios *ĩ-* išnykimą vieni kalbininkai motyvuoja kontrakcija priešdėlinėse formose (plg. *pri + ient-* > *pri-ent-*), kiti ta aplinkybe, kad veiksmazodis *eñti* neturėjo daugiau formų (išskyrus esamojo laiko veikiamąjį dalyvį) su žodžio pradžios *ĩ-*.

N. sg. m. formos **ẽs* (iš **eñts*) ir n. pl. m. **ẽ* (iš **eñt*) senuosiuose raštuose neaptikta. Abi jos turėjo anksti išnykti kaip neišraiškios. Paprastai vietoj jų yra *eñtis*, pl. *eñtys* arba (dar dažniau) vartojamos antrojo tipo formos n. sg. m. *ẽjas*, pl. *ẽja*.

2) Formos su dalyvio kamieniu *ejant-*. Jų paradigma tokia (kirčiavimas rekonstruotas pagal Daukšos raštų duomenis):

Vyriškoji giminė

Moteriškoji giminė

Vienaskaita

N.	<i>ẽjas</i> 'einąs', <i>ẽjantis</i>	<i>ẽjanti</i> 'einanti'
G.	<i>ẽjančio</i>	<i>ẽjančios</i>
D.	<i>ẽjančiam(ui)</i>	<i>ẽjančiai</i>

A.	<i>ėjantį</i>	<i>ėjančią</i>
I.	<i>ėjančiu</i>	<i>ėjančia</i>
L.	<i>ėjančiame</i>	<i>ėjančioje</i>

Daugiskaita

N.	<i>ėja,ėjantys</i>	<i>ėjančios</i>
G.	<i>ėjančių</i>	
D.	<i>ėjantiem(u)s</i>	<i>ėjančiom(u)s</i>
A.	<i>ėjančius</i>	<i>ėjančias</i>
I.	<i>ėjančiais</i>	<i>ėjančiomis</i>
L.	<i>ėjančiuose</i>	<i>ėjančiose</i>

Dviskaita

N.-A.	<i>dù ėjančiu</i>	<i>dvi ėjanti</i>
D.-I.	<i>dviëm ėjantiem</i>	<i>dviëm ėjančiom</i>

Šio tipo formos turi veiksmažodžio *eiti* atematinį prezento kamieną su normaliuoju šaknies vokalizmo laipsniu, iš senų senovės būdingu prezento vienaskaitos formoms (plg. *ei-mi, ei-si, eī-ti*), ir dalyvio formantą *-ant-* (< ide. **-ōnt-*). Perskaidant skiemenis, šaknies balsis *i* paverstas jotu: **ei-ans* > **ej-ans*, iš čia *ėja*s. Senuosiuose raštuose vartojamas tokio tipo ir esamojo laiko neveikiamasis dalyvis *ejamas* 'einamas' (§ 627).

Abiejų tipų reliktų yra ir šių dienų tarmėse. Tai būdvardžiais virtę dalyviai *ateñtis, -i (-ė), atėjantis, -i* 'būsimas, kitas'.

Pavyzdžiai iš senųjų raštų:

a) Dalyvio kamienas *ent-*: *Dwaffe ... isch Tewa ir Sunaus ischenti* Mž. 317₁₄ '...išeinanti', *Ewangelia ape du ėncziu Emaus* DP 189₂ '...du einančius (i) Emaus (miestą)', *iβ βwentofios dwafios nuog abeiu pāencios* PK 110₁₃ '...paeinančios', (jie) *giéft ... nauią giedóimā wifsur ... ėncziam*' DP 439₃₈ 'gieda ... einančiam', *O kad ižgirdo minia praėnczią, klāuse, kas tai butū* DP 102₁₀ '...praeinančią...', *Jėsus... tare ėntiemus pāskui sawe* DP 73₂₆ '...einantiems...', (jis) *parodes aniem' dwiem' ėncziam' ing Emaus* DP 202₃₁ '...einantiems...', *Dwasia S. aprėiβkia atānczius dáiktus* DP 219₃₉ '...ateinančius...' (iš *ata-enčius*).

b) Dalyvio kamienas *ejant-*: *kas vaikscziōia tamsumūfia, nežino kur eiąs* DP 506₄₃ '...einąs', *wieta ... plati ir be galo, tolaus ir tolaus eiunti* PS I 208₁₅ '...einanti' (ryt. iš *ejanti*), *iam beeiunčiam žiemin* Ev. 126₉₋₁₀ 'jam beeinančiam žemyn', *ir tadu iβwis funu žmogaus ataiunti debefiy* PS I 110 '...ateinanti...' (= *ata-ėjantį*), *toii ios pagerbimā ir βlowę iei priencziąfi mažina* DP 506₁₃ 'toji jos pagerbimą ir jai priklausančią šlovę mažina' (pažodžiui *prisieinančią, čia pri-enčią-si*), *Bęť' ioğ tamsumūfiā*

waikščioia, tadağ ne žinos kur ėia DP 510₂₆₋₂₇ '...eina', nuog tūu kunčiu ... nu ataiunčiu BK 42₅ 'nuo tų kančių ... dabar ateinančių' (iš ata-ejančių).

§ 615. Veiksmažodžio *būti* esamojo laiko veikiamasis dalyvis senuosiuose raštuose turi formas su šaknies *es-* nykstanuoju vokalizmo laipsniu, taigi *s-*. Tokio tipo šaknys senų senovėje buvo būdingos veiksmažodžių esamojo laiko atematinės paradigmos daugiskaitos bei dviskaitos formoms, žr. § 555. Taigi XVI–XVII a. turėta tokia paradigma (kirčiuojama kaip *Daukšos* raštuose):

Vyriškoji giminė		Moteriškoji giminė
Vienaskaita		
N.	<i>*sąs</i> 'esąs', <i>sañtis</i> 'esantis'	<i>santi</i> 'esanti'
G.	<i>sañčio</i>	<i>sañčios</i>
D.	<i>sañčiam(ui)</i>	<i>sañčiai</i>
A.	<i>sañtį</i>	<i>sañčių</i>
I.	<i>sañčiu</i>	<i>sañčių</i>
L.	<i>sañčiame</i>	<i>sañčioje</i>
Daugiskaita		
N.	<i>*są, sañtys</i>	<i>sañčios</i>
G.	<i>sañčių</i>	
D.	<i>sañtiem(u)s</i>	<i>sañčiom(u)s</i>
A.	<i>sañčius</i>	<i>sañčių</i>
I.	<i>sañčiais</i>	<i>sañčiomis</i>
L.	<i>sañčiuose</i>	<i>sañčiose</i>
Dviskaita		
N.-A.	<i>dū sañčių</i>	<i>dvi santi</i>
D.-I.	<i>dviem sañtiem</i>	<i>dviem sañčiom</i>

Vietoj n. sg. m. **sąs*, pl. **są* senuosiuose raštuose dažniausiai vartojamos dabartinės formos *ėsąs*, *ėsą*.

Pavyzdžiai iš senųjų raštų: *pirmoj persona ... isch sawęs santi* MT 8a₁₃ '...esanti', *Christaus ... iš tiesós fánčžio* DP 266₃₃ '...tikrai esančio', *bažnicios sawa ant tos ir ant wifos wietos fančios wifadà buk àbgi-neiu* PK 31₁₇₋₁₈ '...esančios...', *fánčzem Thamôþiui* DP 204₁₅ 'esančiam...', *fánčzei liksmibei* DP 312₁₆ 'esančiai linksmybei', *rodžia Diawu funti luofu* PS I 93₃ 'rodo dievą esantį laisvą', *Rodik mums ... dwařia þwentiaq, wienoy Deywistey fančiq* PK 175₁₇₋₁₉ '...esančia', *Regiome iþ þwentoie ir wifsatimeie arba wifsur fančžioie Bažnicžioie* DP 402₄₆ '...esančioje...', *Ir kitás awis turiú, kuriós ne išg to gardo fančžios yrá* DP 206₁₄

‘...esančios yra’, *Apáβtalamus ir ių wiétofe fántiitemus dáwe galibę* DP 302₁₅ ‘...esantiems...’, *Saugak fancžus ant wändeniu* Mž. 573₂ ‘...esančius...’, *kurié dabar fancžiaqfias priespáudas kepczeme* DP 587₂₈ ‘...esančiašias...’.

§ 616. Kaip buvo nurodyta § 551, esamojo laiko veikiamųjų dalyvių *rāšqs*, pl. *rāšq* tipo nominatyvai turi tam tikru mastu išlaikę senovinį dvejopą (oksitoninį ir baritoninį) kirčiavimą. Daukšos raštuose oksitoninio tipo dalyviai paprastai turi kilnojamo kirčio paradigmą. Kirtis šokinėja pagal III kirčiuotės schemą: *sukāš, sùkančio, sukančiam(ui), sùkanti, sùkančiu, sukančiamè*, pl. *sukā, sukančiū, sukantiem(u)s, sùkančius, sukančiaiš, sukančiuosè*, f. *sùkanti, sukančiōš, sùkančiai, sùkančia, sùkančia, sukančiojè*, pl. *sùkančios, sukančiū, sukančiom(u)s, sùkančias, sukančiomis, sukančiosè*. Baritoninio tipo dalyviai išlaiko šaknies kirtį: *rāšqs, rāšančio, rāšančiam(ui)* ir t. t. Tačiau visiško nuoseklumo nėra: Daukša neretai tas pačias formas kirčiuoja dvejopai, kirčiavimas kiek svyruoja.

Dabartinėje kalboje senasis dvejopas dalyvių kirčiavimas jau labai apnykęs. Nominatyvo formų dvejopas kirtis vis labiau sumyšta: laipsniškai įsigali galūnės kirtis, t. y. šalia *sukāš, sukā* plačiai sakoma ir *rašqs, rašq, mylīs, mylī* vietoj senesnio kirčiavimo *rāšqs, rāšq, mylīs, mylī*. Kiti linksniai bendrinėje kalboje turi šaknies kirtį, pvz., *sùkančio, sùkančiam, sùkanti, sùkančiu, sùkančiamè* ir t. t. Tarmėse čia kirtis svyruoja, pasakoma, pvz., d. sg. m. *sùkančiam* || *sukančiam*, l. sg. m. *sùkančiamè* || *sukančiamè* ir pan.

§ 617. Būtojo kartinio laiko veikiamieji dalyviai turi veiksmažodžių būtojo kartinio laiko (preterito) kamienus be kamiengalio *-ā* resp. *-ē*, išplėtus priesaga *-us-*, pvz., a. sg. m. *dirb-us-ī, rāši-us-ī, mokėj-us-ī, važiāv-us-ī, braiđzi-us-ī*. Formantą *-us-* po minkšto priebalsio gauna ne visi preterito *ē* kamienai, bet tik *rāšo, -ē, -yti* tipas, plg. *rāši-us-ī* (: *rāšè*), *braiđzi-us-ī* (: *braiđè*) šalia *praūs-us-ī* (: *praūsè*), *klaūs-us-ī* (: *klaūsè*), *dėg-us-ī* (: *dėgè*). Tačiau vyriškosios giminės nominatyvo formos yra kitokios darybos, plg. *sùk-ēs, rāš-ēs*, pl. *sùk-e, rāš-e*. Jos primena esamojo laiko dalyvių formas (plg. *sukāš, rāšqs*, pl. *sukā, rāšq*) ir bus aptartos vėliau.

Dalyvius su *-us-* turi ir kitos indoeuropiečių kalbos, pvz., s. sl. *věd-ъš-ī*, skr. *vid-uš-ī* ‘žinanti’. Dar plg. got. *bēr-us-jōš* ‘tėvai, gimdytojai’. Ši vardažodinės kilmės priesaga į dalyvių sistemą buvo įtraukta tik kai kuriose indoeuropiečių kalbų grupėse, siauriau negu *-nt-*. Iš seno ji buvo dedama prie veiksmažodžių perfekto kamieno. Baltų kalbose ilgainiui šaknies vokalizmas priderintas prie preterito kamieno ir įsigalėjo formų daryba iš šio kamieno.

§ 618. Problemą sudaro n. sg. m. formų su *-ēs* kilmė. Jose vietoj formanto *-us-* galima įžiūrėti *-ent-*: *sùk-ēs* < **sùk-ent-s*. Tyrinėtojai *-nt-* (iš

čia dabartinių galūnių nazalizacija) laiko esamojo laiko dalyvių įtakos rezultatu. Balsį *e* dabartinėje galūnėje kai kurie kalbininkai linkę aiškinti kaip formanto *-es-*, tariamai seniau buvusio šalia *-us-*, relikta. Remiamasi Lazūnų šnektos formomis *papūv-es-ios kójos* ‘papuvusios...’, *būv-es-is čėsas* ‘praėjęs laikas’ (Arumaa Texte 67), turinčiomis tąjį *-es-*. Tačiau tokio formanto buvimo neparemia giminingų kalbų duomenys. Kitos indoeuropiečių kalbos rodo, kad senovėje n. sg. m. formos baigėsi formantu **-uōs* su pailgintojo laipsnio vokalizmu (*-us-* esąs silpnasis laipsnis), pvz., gr. εἰδώς, got. *weitwōhs* ‘liudytojas’. Baltų kalbose tokio formanto aiškių pėdsakų nėra. Kai kurie tyrinėtojai jį įžiūri prūsų kalbos tekstų n. sg. m. formose su *-uns*, pvz., *īduns* ‘ėdęs’. Tačiau čia balsis *u* vietoj *e* gali būti įsivestas iš kitų paradigmos formų su *-us-*. Linkstama baltams rekonstruoti senesnes n. sg. m. formas su **-ēs* < **-uēs*. Bet ir tokios rekonstrukcijos nepatvirtina kitos giminingos kalbos. Keliamo mintis, kad *ē* gali būti veiksmažodžių preterito kamiengalis. Tuo atveju n. sg. m. formos su *-ēs* pirmiausia turėjo būti daromos iš veiksmažodžių, turinčių preterito *ē* kamiena, vėliau daryba buvusi apibendrinta ir preterito *ā* kamienui. Taigi pagal *vėdēs* < **vedē-nt-s* (kur *-nt-s* iš prezento) pasidaryta ir *sūkēs* vietoj senesnės formos **sukā-nt-s*, kuri turėjo sutapti su dabartine esamojo laiko forma *sukąs* ir dėl to išnykti. Bet visa tai tik prielaidos. Iš to, kas pasakyta, matyti, jog n. sg. m. formų su *-ēs* kilmė dar anaip tol nėra pakankamai išaiškinta.

N. pl. m. formos su *-ę* traktuotinos kaip pirmykštės bevardės giminės formos, plg. pasakymus *nustójo lije, viskas būs žūvę, suválgyk kàs likę* ir pan. Jos pasidarytos sekant esamojo laiko dalyvių modeliu: kaip šalia *sukąs* yra *suką, taip* ir šalia *sūkēs* pasidaryta *sūkę*.

§ 619. Būtojo kartinio laiko veikiamieji dalyviai dabar linksniuojami pagal tą patį modelį kaip ir atitinkami esamojo laiko dalyviai. Tai matyti iš pateikiamos vyriškosios giminės paradigmos, kurioje išretintos senovinio konsonantinio linksniavimo formos:

	Vienaskaita	Daugiskaita	Dviskaita
N.	<i>sūkēs</i>	<i>sūkę</i>	N.-A. <i>dū sūkus-iu</i>
G.	<i>sūkus-io</i>	<i>sūkus-ių</i>	D.-I. <i>dviēm sūkus-iem</i>
D.	<i>sūkus-iam</i>	<i>sūkus-iems</i>	
A.	<i>sūkus-į</i>	<i>sūkus-ius</i>	
I.	<i>sūkus-iu</i>	<i>sūkus-iais</i>	
L.	<i>sūkus-iamė</i>	<i>sūkus-iuose</i>	

Būtojo laiko veikiamieji dalyviai dabar turi šaknies kirtį. Daukša dar kartais juos yra kirčiavęs ir galūnėje, žr. § 567. Galbūt tai senesnio dvejojo kirčiavimo reliktai.

Apie senovines *dù sùkuse* tipo dviskaitės formas žr. § 399.

§ 620. Būtojo dažninio laiko veikiamieji dalyviai yra tik lietuvių kalboje. Jų kilmė palyginti nesena. Jie pasidaryti iš veiksmažodžių būtojo dažninio laiko kamienų, savo ruožtu sudėtų iš infinityvo kamienų plius priesagos *-dav-*, pagal būtojo kartinio laiko dalyvių modelį: turi tą pačią dalyvio priesagą *-us-*, toji pati vyriškosios giminės nominatyvo formų pabaiga *-ęs*, pl. *-ę*. Taigi šalia 3. praet. freq. *sùkdav-o* atsirado n. sg. m. *sùkdav-ęs*, g. *sùkdav-us-io* ir t. t. pagal šalia 3. praet. *sùk-o* turimų formų n. sg. m. *sùk-ęs*, g. *sùk-us-io* ir t. t. pavyzdį. Kaityba nesiskiria nuo būtojo kartinio laiko veikiamųjų dalyvių. Tai matyti iš pateikiamos vyriškosios giminės paradigmos (ji kiek dirbtinė, nes paprastai vartojamos tik nominatyvo formos; darybos aiškumo dėlei morfemos išskirtos brūkšneliais, su konsonantiniu linksniavimu susijusios formos išretintos):

Vienaskaita	Daugiskaita	Dviskaita
N. <i>rašý-dav-ęs</i>	<i>rašý-dav-ę</i>	N.-A. <i>dù rašý-dav-us-io</i>
G. <i>rašý-dav-us-io</i>	<i>rašý-dav-us-ių</i>	D.-I. <i>dviëm rašý-dav-us-iem</i>
D. <i>rašý-dav-us-iam</i>	<i>rašý-dav-us-iems</i>	
A. <i>rašý-dav-us-į</i>	<i>rašý-dav-us-ius</i>	
I. <i>rašý-dav-us-iu</i>	<i>rašý-dav-us-iais</i>	
L. <i>rašý-dav-us-iame</i>	<i>rašý-dav-us-iuose</i>	

Kirtis visoje paradigmoje pastovus. Kirčiuojama toji pati morfema, kaip infinityvo.

Šie dalyviai turimi ne visame lietuvių kalbos plote. Tarmėse, kuriose nevartojamas būtasis dažninis laikas, nėra ir būtojo dažninio laiko veikiamųjų dalyvių.

§ 621. Būsimojo laiko veikiamieji dalyviai padaryti iš veiksmažodžių būsimojo laiko kamienų, turinčių infinityvo kamienus, tik išplėstus ne *-s(i)-*, kaip veiksmažodžių formose, bet *-sįš-* formantu. Dalyvio kamienams sudaryti panaudota toji pati priesaga *-nt-*, kurią turi esamojo laiko veikiamieji dalyviai, pvz., a. sg. m. *rašý-sia-nt-į* (plg. *rāša-nt-į*). Giminingų darinių tyrinėtojai randa tik slavų ir indų-iraniečių šakose, plg. lie. *būsiąs* < **bū-sįš-nt-s* ir s. sl. (neutrum) *bbšęšteje* < **bū-sįš-nt-*, av. (g. pl.) *bū-šya-nt-qm*. Tačiau šių formų genetinis bendrumas kai kurių kalbininkų ginčijamas.

Latvių bendrinėje kalboje išliko tik nekaitoma šio dalyvio forma su *-šuoť* < **-sįš-nt*, tačiau latvių tarmėse yra daugiau liekanų. Ir lietuvių kalboje šie dalyviai dabar jau nyksta, vis rečiau vartojami. Dalis tarmių (ypač vi durio Lietuvoje) jų visai nebeturi. Senieji raštai rodo, kad XVI–XVII a. jie buvo gyviau vartojami.

Linksniuojami kaip esamojo laiko veikiamieji dalyviai. Tai matyti iš pateikiamos vyriškosios giminės paradigmos (brūkšneliu atskirta fleksija be darybinio formanto, konsonantinio linksniavimo formos išretintos):

	Vienaskaita	Daugiskaita
N.	<i>rašýsias</i>	<i>rašýsia</i>
G.	<i>rašýsianč-io</i>	<i>rašýsianč-ių</i>
D.	<i>rašýsianč-iam</i>	<i>rašýsiant-iems</i>
A.	<i>rašýsiant-į</i>	<i>rašýsianč-ius</i>
I.	<i>rašýsianč-iu</i>	<i>rašýsianč-iais</i>
L.	<i>rašýsianč-iamė</i>	<i>rašýsianč-iuose</i>

Dviskaita

N.-A.	<i>dù rašýsianč-iu</i>
D.-I.	<i>dviẽm rašýsiant-iem</i>

Išlaikoma bendraties kirčio vieta. Senesniam kirčiavimui nustatyti trūksta duomenų.

Tarmėse vietomis šie dalyviai turi galūnes *-is*, *-i* ir priesagą *-int-*, pvz., *rašýsýs* 'rašýsias', pl. *rašýsý* 'rašýsia', g. sg. *rašýsinčio* 'rašýsiančio', a. sg. *rašýsintį* 'rašýsiantį' ir t.t. Tai naujadarai, pasidaryti esamojo laiko *i* kamieno dalyvių pavyzdžiu, plg. *mýlis*, *mýli*, *mýlinčio*, *mýlintį* ir t.t.

Nieminen Ausgang 177, Pedersen Études lit. 47–53, Specht KZ LVII 293–296, Stang Verbum 205, 207–210 ir Vergleich. Gram. 262–267, Endzelynas Gars. ir form. 201–206, Otrębski Gramatyka III 246–259, Ambrazas LKK VII 47–79, ZfSI XIX 241–250, LKG II 312–322 ir Ist. sint. 27–43, 60–66, Senn Handbuch I 172–181, Zinkevičius Liet. dial. 377–384, Safarewicz SIOcc XXVII 223–225, Szemerényi 291–294, Cowgill BL 23–37, Савченко Сравн. грам. 185–186, Mathiassen B XII(1) 43–50.

§ 622. Su veikiamaisiais dalyviais susiję pādalyviai, kurie mokslinėje literatūroje kartais vadinami gerūndijais. Jų turime keturis: esamojo, būtojo kartinio, būtojo dažninio ir būsimojo laikų, pvz., *rāšant*, *rāšius*, *rašýdavus*, *rašýsiant*. Jie dabar sutampa su atitinkamų laikų veikiamojų dalyvio kamienais, plg. a. sg. *rāšant-i*, *rāšius-i*, *rašýdavus-i*, *rašýsiant-i*.

Senuosiuose raštuose veiksmazodžiai *eĩti* ir *bũti* turi senesnes atematines esamojo laiko padalyvio formas *eĩnt* 'einant' ir *saĩnt* 'esant', taip pat sutampnčias su atitinkamo veikiamojų dalyvio kamieniu, plg. a. sg. m. *eĩnt-i* 'einantį' ir *saĩnt-i* 'esantį' (§ 614, 615). Pateikiame tokių padalyvio pavyzdžių iš senųjų raštų: *Ir kad žiurėio ing dągu ęnt iam, bťai du wiru stioioš pas iũs rúbũfe baltũfe* DP 228₃₇ '...į dangų einant jam...', *Metũfė pęktũfė liekũfe Wießpatawimo Tiberiušo ... Hérodui fant Tetrarcha Galilėos*

žemes DP 25₂₆ '...Erodi esant...', *Diéwas ... dábar giwíemus fąnt ... at-púlt' iíemus pėrlaidžia* DP 605₃₀ '...dar gyviems esant...'. .

§ 623. Tarmėse padalyvio galiniai priebalsiai *-nt*, vietomis ir *-s*, tariami minkštai, pvz., *rāšanť, rašýsiaňť* resp. *rāšiusť, rašýdavusť*. Taigi po jų yra išnykęs koks priešakinis balsis. Dzūkuojančiose tarmėse galinis *-t* išvirto *-c*, pvz., dz. *rāšanc, rašýsianc*. Tai rodo išnykusį balsį buvus *i (ie)* tipo, nes tik prieš tokį čia *t* virto *c*, plg. *'cik < tik, cylūs < tylūs, piŗcį < piŗtį, ciŗk < tiŗk*, bet *tėvas, tėka, teikia*.

Senuosiuose raštuose pasitaiko reliktinių padalyvio formų su išlaikyta galūne *-i*, pvz., *Giefme paka fanti βmogaus kuna* Mž. 415₉ 'giesmė (giedama) pakasant...', *vrėdui kokiám nórint' fąnti* DP 366₂₅ '...esant', *Kokios tai irá paslaptės, kuriu fákay funti pinkiolika?* BK 34₂ '...esant...', *Ataio Jezus durims aŗurakintoms funti* Ev. 68₂₀ '...esant'. Tokios formos jau XVI–XVII a. buvo tik sporadiškai pavartojamos šalia įprastų sutrumpintųjų. Ano meto gramatikose nurodomos tik trumposios. Vis dėlto reliktinių padalyvio formų su *-i* pasitaiko net ir XIX–XX a. tautosakoje, pvz., *sutrinko, trinko tėvelio grindos, o kam einanti, kam patekanti* NS 341, *Nuplyšus sermėgėlė, malkas benešanti* NS 659, *Visus darbus pametusi, reiks siūlelius verpti* JSvD 308.

Kad seniau būta ilgesnių padalyvių su *-i*, rodo ir sangražinės formos, pvz., *man juđkianti-s* (iš *juđkianti-si*).

Tarmių (žemaičių) refl. *juđkantie-s* 'juokiantis' (iš *juđkantie-si*) rodo, jog be padalyvių su *-i* būta dar ir su *-ie < *-ei*. Plg. la. *ceļuties, pr. stānintei* 'stovint'.

Senesni padalyvių variantai *rāšanti | rāšantie* 'rašant', *rāšiusi | rāšiusie* 'rašius', *rašýdavusi | rašýdavusie* 'rašydavus', *rašýsianti | rašýsiantie* 'rašysiant' yra ne kas kitas kaip atitinkamų veikiamųjų dalyvių vienaskaitos datyvo senovinės konsonantinio linksniavimo formos, plg. gr. *φέρωντι*, lot. *ferentī* (*-ī* iš **-ei*), skr. *bharatē* (*-ē* iš **-ei*) 'nešančiam'. Apie datyvo galūnes *-i* resp. *-ei* plačiau žr. § 396. Jos nukrito, nagrinėjamoms formoms netekus datyvo reikšmės, t. y. virtus padalyviais. Toks galūnės nukritimas aptartas § 146.

§ 624. Padalyviai dažniausiai vartojami su datyvu, pvz., *atsikėliau sáulei tėkant; lietui palijus, žolė geriaū žėlia*. Būdami veikiamųjų dalyvių datyvai, padalyviai kartu su kitų linksniuojamųjų kalbos dalių datyvais senovėje sudarė absoliutinio datyvo (dativus absolutus) konstrukciją. Tokia konstrukcija (turėta ir kitose idoeuropiečių kalbose) išliko lietuvių kalboje kurį laiką ir senoviniams veikiamųjų dalyvių datyvams virtus padalyviais. Pateikiame absoliutinio datyvo konstrukcijos pavyzdžių iš senųjų raštų: (Juozapas) *būwo tėnái ik' numirβtanczem' Hėrodi*

DP 417₂ ‘...numirštant Erodui’, *Tewui io nueijusiam moterifschkefp annofpi, padare Simfonas thinai fwodbq* BrB Teis. 14,10 ‘jo tėvui nuėjus...’, *Nukiálk nuog manę báysu nárrfą táwo, Kuri perláydaí máń nu-puolufiámuy* KN 225₈ ‘...man nupuolus’, *karalius Israelo ... numire Saulei nuffileidenczei* BrB II Kron. 18,34 ‘...saulei nusileidžiant’, *Apaschtalai regintiems kittiemus gawa Schwenta Dwafe* BrP II 140₂₂ ‘...regint kitiems...’, *Dábar iiémus netikintiémus ir bestebintiemus iš džeuğsmo*, (Jezus) *táre iiémus* DP 194₁₇₋₁₈ ‘dar jiems netikint ir be(s)stebint...’, *Bekalbunciam Jezuy miniump řtay kunigaykřtis wienas prieio* Ev. 131₁₅₋₁₆ ‘bekalbant Jezui...’.

Dabartinėje kalboje absoliutinio datyvo su dalyviais konstrukcija nebevartojama. Bet jos relikty dar pasitaiko folklore, pvz., *beauřtančiai auřrelei, betekančiai saulelei, siuntė mane motinėlə į dunojų vandenėlio* JD 815.

Absoliutinio datyvo konstrukcijoje ir reikia ieřkoti padalyvio pradęios.

§ 625. Dabar veikiamųjų dalyvių vienaskaitos datyvas turi formas su pronominalinės kilmės galūne *-am*, pvz., *rāřančiam, rāřiusiam*... Kada senovinės datyvo formos su konsonantinio linksniavimo galūne *-i* resp. *-ie* buvo keičiamos dabartinio tipo formomis, absoliutinio datyvo konstrukcijoje esančių dalyvių tasai pakeitimas nelietė. Čia ir toliau liko *rāřanti | rāřantie, rāřiusi | rāřiusie* ir t. t. Mat pronominalinę fleksiją gavo tik atributiškai vartojami dalyviai (einantys pažyminiu), derinami su įvardžiais ir artimi būdvardžiams, absoliutinio datyvo konstrukcijoje dalyvis ėjo predikatu, tarp jo ir įvardžio ar būdvardžio nebuvo atributinio ryřio. Toje konstrukcijoje dalyvio datyvo forma, likusi kokia buvo, ilgainiui neteko datyvo reikšmės ir galūnės. Tokia sustabarėjusi vyriřkosios giminės dalyvių vienaskaitos datyvo forma buvo apibendrinta ir kitoms giminėms bei skaičiams reikėti. Tuo būdu ji ir tapo nuo veikiamųjų dalyvių paradigmos izoliuota forma, kurią dabar vadiname padalyviu (gerundiju).

Taigi padalyviai yra palyginti vėlyvi dariniai iš veikiamųjų dalyvių.

Otrębski Gramatyka III 276–277, Ambrazas MAD 1958 2 147–163, 1959 1 217–229, LKK V 3–139 (ypač 15–25), B IV(2) 195–208, LKG II 384–398 ir Ist. sint. 129–140, Bense LKK VI 191–211, Stang Vergleich. Gram. 207–208, Zinkevičius Liet. dial. 387.

1. Kokias veiksmažodžio formas vadiname finitinėmis ir kokias infinitinėmis? (§ 607).

2. Kas dalyvius sieja su veiksmažodžiais ir kas su būdvardžiais? (§ 608).

3. Kas sudaro esamojo laiko veikiamųjų dalyvių kamienus? (§ 609).

4. Ką žinote apie dalyvių priesagą *-nt-*? (§ 609).

5. Pagal kurį linksniavimo tipą iš seno buvo linksniuojami vyriřkosios giminės veikiameji dalyviai? Kaip jų linksniavimas vėliau kito? (§ 610).

6. Kurie veikiamųjų dalyvių linksniai išlaikė senovinio konsonantinio linksniavimo formas? (§ 611).

7. Kokias žinote būdingesnes esamojo laiko veikiamųjų dalyvių linksniavimo ypatybes tarmėse? (§ 611).

8. Paaiškinkite n. sg. m. galūnių *-as, -is* kilmę (§ 612).

9. Paaiškinkite a. sg. m. fleksijos raidą (§ 612).

10. Kaip atsirado n. sg. m. *sùkantis* tipo veikiamųjų dalyvių formos? (§ 612).

11. Ką žinote apie sangražines veikiamųjų dalyvių formas? (§ 612).

12. Kodėl vietoj senovinių įvardžiuotinių formų *rāšąsis, f. rāšantysi, pl. rāšąjie* dabar turime *rašantysis, rašančioji, rašantieji*? (§ 466).

13. Kokios kilmės n. pl. m. formos *rāšą, rāšę, rašýdavę, rašýsia?* (§ 613).

14. Kokia n. pl. m. formų *rāšantys, rāšiusys, rašýdavusys, rašýsiantys* kilmė? (§ 613).

15. Padarykite iš veiksmažodžio *eiti* senovinius dvejopus esamojo laiko veikiamuosius dalyvius ir juos išlinksniuokite (§ 614).

16. Paaiškinkite veiksmažodžio *eiti* esamojo laiko veikiamojo dalyvio kamienų *ent-* ir *ejant-* kilmę (§ 614).

17. Paaiškinkite tarminių formų *ateñtis* ir *atėjantis* 'būsimas, kitas' kilmę (§ 614).

18. Kuo pasižymi veiksmažodžio *būti* esamojo laiko veikiamasis dalyvis senuosiuose lietuvių raštuose? Išlinksniuokite tą dalyvį (§ 615).

19. Aptarkite *sukās, rāšąs, pl. sukā, rāšą* tipo dalyvių kirčiavimą seniau ir dabar (§ 551, 616).

20. Kas sudaro būtojo laiko veikiamųjų dalyvių kamienus? (§ 617).

21. Ką žinote apie šių dalyvių priesagą *-us-*? (§ 617).

22. Aptarkite n. sg. m. *sùkęs* tipo formų kilmės problemą (§ 618).

23. Aptarkite dabartinę būtojo kartinio laiko veikiamųjų dalyvių linksniavimo sistemą (§ 619).

24. Ką žinote apie šių dalyvių kirčiavimo raidą? (§ 619).

25. Kaip sudaryti būtojo dažninio laiko veikiamieji dalyviai? (§ 620).

26. Aptarkite šių dalyvių linksniavimą ir kirčiavimą (§ 620).

27. Kaip sudaryti būsimosios laiko veikiamieji dalyviai? (§ 621).

28. Aptarkite šių dalyvių linksniavimą ir kirčiavimą (§ 621).

29. Kaip mokslinėje literatūroje neretai vadinami padalyviai? (§ 622).

30. Padarykite veiksmažodžių *elti* ir *būti* senovines esamojo laiko padalyvio formas (§ 622).

31. Kaip tarmėse tariami padalyvio galo priebalsiai? (§ 623).

32. Kokie balsiai resp. dvibalsiai yra nukritę padalyvio gale? (§ 623).

33. Iš kokių veikiamojo dalyvio formų yra kilę padalyviai? (§ 623).

34. Kokioje konstrukcijoje atsirado padalyviai? (§ 624).

35. Pasakykite keletą absoliutinio datyvo pavyzdžių (§ 624).

36. Kodėl absoliutinio datyvo konstrukcijoje dalyvis negavo pronominalinės galūnės? (§ 625).

37. Aptarkite veikiamųjų dalyvių datyvo virtimą padalyviu (§ 625).

Užduotys: 55. Surašykite ir sukirčiuokite iš veiksmažodžio *sùkti* padaryto esamojo laiko veikiamojo vyriškosios giminės dalyvio linksnių formas (nepamirškite dviskaitos), kurios turi (a) senovinio konsonantinio linksniavimo fleksiją, (b) *iš* kamieno nominalinės galūnės ir (c) pronominalinę fleksiją.

56. Trumpai apibūdinkite kiekvieną brūkšneliais išskirtą morfemą šiose veikiamųjų dalyvių vyriškosios giminės lokatyvo formose: a) fut. sing. *skait-y-sia-nč-ia-m-e* (inf. *skaityti*), b) praet. freq. pl. *pa-si-váikšč-io-dav-us-iuos-e* (inf. *pasiváikščioti*).

57. Iš veiksmažodžio *prašyti* padarykite visų veikiamųjų dalyvių abiejų giminių (a) iliatyvo, (b) adesyvo ir (c) aliatyvo formas ir jas sukirčiuokite (ad. sg. m. pateikite tik senuosiuose raštuose vyraujančio tipo formas).

Neveikiamieji dalyviai ir kitos infinitinės veiksmažodžio formos

§ 626. Neveikiamieji dalyviai lietuvių kalboje yra trijų laikų: esamojo, pvz., *sukamas, rāšomas, mýlimas*, būtojo kartinio, pvz., *suktas, rašýtas*, ir būsimojo, pvz., *súksimas, rašýsimas*. Būtojo dažninio laiko neveikiamųjų dalyvių nėra.

Neveikiamieji dalyviai dar labiau susiję su būdvardžiais negu veikiamieji. Jų linksniavimas nieku nesiskiria nuo būdvardžių linksniavimo. Turi ir įvardžiuotines formas, savo struktūra nesiskiriančias nuo būdvardžio įvardžiuotinių formų, pvz., *sukamāsis, rāšomāsis, mylimāsis, suktāsis, suksimāsis*.

§ 627. Esamojo laiko neveikiamieji dalyviai turi veiksmažodžių esamojo laiko (prezento) kamienus, išplėstus priesaga *-mō-* (f. *-mā-*; prie tematinių kamienų) arba *-ōmō-* (prie atematinių kamienų), pvz., *sūka-mas* (: 3. praes. *sūka*), *rāšo-mas* (: *rāšo*), *mýli-mas* (: *mýli*), *ēs-amas* (: *ēs-ti*). Taip šie dalyviai sudaryti ir latvių kalboje, pvz., *vedams* 'vedamas', *darāms* 'daromas', *mílirms* 'mylimas'. Tokios darybos juos turi ir slavai, pvz., s. sl. *nesomō* 'nešamas', *chvalimō* 'giriamas'. Tačiau prūsų tekstuose dalyvių su tokia priesaga neaptikta. Čia tėra įvienintelis esamojo laiko neveikiamojo dalyvio pavyzdys n. pl. f. *poklausīmanas* su priesaga *-mana-*, kurią tyrinėtojai sieja su skr. *-mānas*, gr. *-μενος* ir kt. Taigi linkstama manyti, kad rytiniai baltai šių dalyvių daryba skyrėsi nuo vakarinių baltų (prūsų) ir sutapo su slavais. Priesagą *-(ō)mō-* tyrinėtojai dar randa vadinamosiose anatoliečių kalbose (hetitų, luvių), kai kas ir albanų kalboje. Kitur ji aptinkama tik būdvardžiuose. Pažymėtina, kad kai kurių veiksmažodžių šios priesagos dalyviai ir lietuvių kalboje dar neturi aiškios neveikiamojo dalyvio reikšmės arba net gali pavaduoti atitinkamą veikiamąjį dalyvį, plg. *gýdomas* || *gýdantis vanduo*, *kláusias* || *kláusiantis žvilgsnis*, *pjáunamas* || *pjáunantis peilis*. Manoma, kad tai labai senų laikų liekana, kai **-mō-* formų neveikiamosios rūšies reikšmė dar buvo neišryškėjusi.

Senuosiuose raštuose turimas archaiškas veiksmažodžio *eiti* esamojo laiko neveikiamasis dalyvis *ējamas* 'einamas', padarytas iš veiksmažodžio

atematinio kamieno (§ 614), pvz., *Karólus ... nūg qmžių giwe^ano nę prie^aig-moi šwiesibeī DP 2₅₀ '... neprieinamoje...'*.

Kadangi šių dalyvių darybinė priesaga baigiasi *ō* (> baltų *a*), f. *ā*, tai jie linksniuojami pagal būdvardžių *ō* (vyriškoji giminė) resp. *ā* (moteriškoji giminė) kamienų modelį su pronominalinės kilmės galūnėmis vyriškosios giminės paradigmoje, pvz., *sūkamas, sūkamo, sukamám, sūkamaq, sūkamu, sukamamè*, pl. *sukamì, sukamũ, sukamiems, sūkamus, sukamaĩs, sukamuosè*.

Žemaičiai turi savitą n. pl. m. formą su *-amys*, pvz., *sūkamys* 'sukami'. Analogišką pabaigą čia gauna ir reikiamybės dalyvis su pusdalyviu, pvz., *sūktinys* 'suktini', *sūkdamys* 'sukdami'. Šios formos greičiausiai buvo priderintos prie veikiamąjo dalyvio *sūkantys* 'suka'. Dalyviai, padaryti iš esamojo laiko *i* kamieno veiksmažodžių, žemaičių tarmėje dažniausiai turi *jō* kamieno formas (*giřdžiamas* 'girdimas'), retai *ō* kamieno (*giřdamas*). Visos čia nurodytos žemaičių formos dažnos XIX a. – XX a. pradžios lietuvių raštuose, kurių autoriai buvo žemaičiai.

Esamojo laiko neveikiamieji dalyviai kirčiuojami dvejopai. Pastovų šaknies kirtį turi tie, kurie padaryti iš veiksmažodžių esamojo laiko *ā* kamieno, pvz., *rāšomas, -a, dāromas, -a, žinomas, -a*. Pastoviai taip pat kirčiuojami ir iš veiksmažodžių prezento išvestinių *ō* kamienų padaryti dalyviai, tik jų kirtis paprastai būna priesagoje, pvz., *kartójamās, -a* (: *kartója*), *gyvėnamās, -a* (: *gyvėna*), *vadīnamās, -a* (: *vadina*), *važiúojamās, -a* (: *važiúoja*). Visi kiti esamojo laiko neveikiamieji dalyviai turi kilnojamo kirčio paradigmą (kirtis šokinėja kaip būdvardžių), pvz., *sūkamās, -ā, mýlimās, -ā* ir t. t. Taigi dabartinė dalyvių kirčiavimo sistema jau menkai atspindi senovinę atitinkamų veiksmažodžių prezento kamienų kirtį, plg. § 550–552.

§ 628. Būtojo laiko neveikiamieji dalyviai turi veiksmažodžių infinityvo (ne preterito!) kamienus, išplėstus priesaga *-tō-* (f. *-tā-*), pvz., *rašý-tas* (: *rašý-ti*), *girdė-tas* (: *girdė-ti*), *vės-tas* (: *vės-ti* <[**ved-ti*]; kirčiuoti *a, e* balsiai dalyvio formose paprastai ilginami). Tai iš senų laikų paveldėta daryba. Priesagą *-tō-* turi daugelis indoeuropiečių kalbų, pvz., skr. *śru-tá-s*, gr. κλυ-τό-ς, lot. *in-clu-tu-s* (*-tu-s* iš **-tō-s*) 'garbingas, pagerbtas'. Ji plačiai vartojama ne tik dalyviams, bet ir būdvardžiams iš veiksmažodžių pasidaryti. Tokių pavyzdžių yra ir lietuvių kalboje, plg. *báltas* (: *bált-ti*), *šáltas* (: *šált-ti*), *pík-tas* (: *pýk-ti*). Anksčiau buvo linkstama juos traktuoti kaip subūdvardėjusius dalyvius, dabar paprastai laikomi senais veiksmažodiniais būdvardžiais, kurie niekad nėra buvę tikrais dalyviais.

Indoeuropiečių kalbose šalia dalyvių priesagos **-tō-* buvo ir **-nō-*, plg. s. sl. *děla-nō* 'padarytas'. Baltų kalbose įsigalėjo **-tō-* priesaga, o

*-nō- išliko tik būdvardžiuose, pvz., *pló-na-s* (: *pló-ti*), *pil-na-s* (: *pil-ti*), *silp-na-s* (: *silp-ti*), *bál-na-s* ‘baltas, su balta nugara (apie jautį ar karvę)’ (: *bál-ti*) ir kt.

Būtojo laiko neveikiamieji dalyviai yra linksniuojami kaip būdvardžiai. Dalyviai su veiksmazodžio infinityvo pirminiu (neišvestiniu) kamieniu turi kilnojamo kirčio paradigmą: akūtinės šaknies dalyviai kirčiuojami pagal trečiąją, cirkumfleksinės ir trumposios – pagal ketvirtąją kirčiuotes, pvz., *láuktas*, -à kaip *báltas*, -à, o *sùktas*, -à kaip *gēras*, -à. Išvestinį (priesaginį) infinityvo kamieną turintys dalyviai, pvz., *rašýtas*, -a, *girdētas*, -a, *galvótas*, -a, išlaiko pastovų priesagos kirtį visoje paradigmoje, pvz., d. sg. *rašýtam*, l. sg. *rašýtame*, n. pl. *rašýti* ir t. t. Toks kirčiavimas nėra iš senovės paveldėtas. Latvių *sēts* ‘sėtas’ šalia *jūgts* ‘jungtas’ rodo, kad senovėje *sētas* turėjo baritoninę, o *jūngtas* – oksitoninę resp. kilnojamo kirčio paradigmą. Ilgainiui pagal *jūngtas*, -à imta sakyti ir *sētas*, -à vietoj senovinių formų *sētas*, -a (d. sg. *sētam*, l. sg. *sētame*, n. pl. *sēti* ir t.t.). Tarmėse vietomis įsigalėjo senovinė baritoninė paradigma: sakoma f. *jūngta*, *dúota*, (*pa*)*girta*, (*pa*)*kélta* ir t. t. (d. sg. m. *jūngtam*, *dúotam*, *girtam*, *kéltam* ir t. t.). Matyt, dvejopai buvo kirčiuojami ir išvestinių bendračių kamieną turintys dalyviai. Tačiau visa tai turėjo būti dar prieš raštijos pradžią, nes Daukša kirčiavo jau maždaug taip, kaip dabar kirčiuojama.

§ 629. Būsimojo laiko neveikiamieji dalyviai sudaryti iš veiksmazodžių būsimojo laiko kamienų (turinčių infinityvo kamienus + *-si-*), išplėstų priesaga *-mō-* (f. *-mā-*), taigi ta pačia, kurią turi ir esamojo laiko neveikiamieji dalyviai, pvz., *rašýsi-mas* (: l. pl. fut. *rašýsi-me*), *girdēsi-mas* (: *girdēsi-me*), *vēsimas* (: *vēsi-me*) ir t.t. Senuosiuose raštuose ir tarmėse turimos *rašýsiamas* tipo formos, t. y. su *-sīō-*, o ne *-si-*. Pateikiame tokių formų pavyzdžių iš senųjų raštų: (jis) *apfchwieçze ... wiffus ifschganisemus* MT 175a₂₅ ‘...išganysimus’ (= *išganýsiamus*), (jis) *kunus prikelfemus disputawoia* MT 246a₅₋₆ ‘...prikelsimus...’ (= *prikélsiamus*), *ka didžiaus sau brāgint tūrime^a? ... ārgu āmžinumā ... niekad^a ne^a paginéfse^a-mā?* DP 11₂₋₃ ‘...nepabaigsimā’ (= *nepaginēsimā*). Tokias formas vartojo Vaišnoras, Daukša, Kleinas, kurių raštuose šiaip jau *i* kamieno veiksmazodžiai nekeičiami *iō*-kamieniais. Chr. Stangas linkęs manyti, kad būsimojo laiko neveikiamųjų dalyvių formos su *-sīō-* esančios senesnės negu su *-si-*. Plg. to paties laiko veikiamuosius dalyvius su *-sīō-*, pvz., *rašýsias*, a. sg. *rašýsiantį*.

Latvių kalboje šio dalyvio tėra tik relikantai – tarminės formos su *-m* atpasakojamoje nuosakoje, pvz., *nāksim* ‘ateisia(s)’. Senųjų latvių tekstų *būšam* ‘būsią(s)’ rodo *-sīō-* formantą.

Ir lietuvių kalboje šie dalyviai dabar jau reti, tarmėse daug kur baigia visai išnykti. Paprastai visur vartojamas tik subūdvardėjęs dalyvis *būsimas* (žem. *būsiamas*).

Šie dalyviai linksniuojami kaip būdvardžiai. Padaryti iš veiksmažodžio infinityvo pirminių (neišvestinių) kamienų turi kilnojamo kirčio paradigmą: *sūksimas*, -à, *sūksiml*, *sūksimos* (III kirčiuotė). Padaryti iš išvestinių veiksmažodžio kamienų turi pastovų priesagos kirtį, pvz., *rašýsimas*, -a, -i, -os.

§ 630. Be aptartų veikiamųjų ir neveikiamųjų dalyvių dar turime reikiamybės dalyvius, kurie mokslinėje literatūroje neretai vadinami gerundývais. Tam reikalui dar vartojamas lotyniškas terminas *participium necessitatis*. Šie dalyviai turi infinityvo kamienus, pailgintus priesaga -*tinõ*- (f. -*tinā*-), pvz., *rašý-tinas* (: *rašý-ti*), *girdẽ-tinas* (: *girdẽ-ti*), *vẽs-tinas* (: *vẽsti* < **ved-ti*) ir t. t. Tokius dalyvius turi ir latvių kalba, pvz., *gaidftins* 'lauktinas' (inf. *gaidft* 'laukti'). Atitinkamų vedinių būta ir slavų kalbose, pvz., s. sl. *prijetbnõ* = lie. *priiõntinas*.

Priesagos -*tinõ*- kilmė ne visų tyrinėtojų vienodai aiškinama. Vieni mano, kad ji esanti sudėtinė, iš -*tõ*- ir -*inõ*-. Tuo atveju reikiamybės dalyvius galima būtų traktuoti kaip būtojo laiko neveikiamuosius dalyvius, kurių priesaga -*tõ*- pailginta -*inõ*- (sutraukta į -*tinõ*-), plg. *rašý-ta-s* ir *rašý-tina-s*. Kiti tyrinėtojai -*tinõ*- kildina iš ide. *-*tõno*- (nykstamasis -*tenõ*-laipsnis) ir sieja su graikų -*τᾰνος*, pvz., *ἠέπτᾰνος* = lie. *dẽgtinas*.

Dabar lietuvių kalboje reikiamybės dalyviai vartojami retai, nyksta. Dažniau pasitaiko tik vienas kitas subūdvardėjęs dalyvis, ypač *būtinias*, *pagirtinas*. Gyviausiai vartojami žemaičių tarmėje.

Linksniuojami kaip *õ* resp. *ā* kamienų būdvardžiai (vyriškosios giminės pronominalinė fleksija). Padaryti iš nepriesaginių bendračių (pirminių infinityvo kamienų) turi kilnojamo kirčio paradigmą (III kirčiuotė), pvz., *sũktinas*, -à, *sũktinl*, *sũktinos*. Padaryti iš priesaginių bendračių kirčiuojami kaip atitinkamos bendratys, pvz., *rašýtinias*, -a, -i, -os, *gẽrintinas*, -a, -i, -os.

§ 631. Kalbininkai kartais prie dalyvių priskiria ir *vẽdinas* tipo veiksmažodinius būdvardžius, pvz., *vaikaĩs vẽdinas*, *rẽtẽliais nẽšinas šmirĩ* į *urvẽlĩ* 'kartu su savim vesdamas vaikus, nešdamas rėtelius, įlindo į urvelį' (iš vaikų žaidimo), *eĩna kójomis velkinas* 'eina kojas vilkdamas (pažemiu)'. Tai negausūs veiksmažodžių vediniai, kurių pamatą sudaro prezen-to kamienai, išplėsti priesaga -*inõ*- (f. -*inā*-). Vartojami su instrumentaliu (rečiau akuzatyvu), kuris kartais gali būti ir praleidžiamas, pvz., *pradũriau dýračio pãdangą ir gavau vãrinas eĩti namõ*. Tai retai bendrinėje kalboje pasitaikančios formos. Jos įprastos tik žemaičiams. Kitų tarmių atstovai, kalbėdami ar rašydami, kartais šias formas klaidingai vartoja vietoj neveikia-

mųjų dalyvių, pvz., *Tėvynės meilės vedini* (= *vedami*) *partizanai nepabūgo sunkumų*.

Būga Rink. rašt. II 113–119, Plāķis Rokas gram. 104–105, Stang Verbum 206–207, 210, ScSl V 3–6 (= *Opuscula linguistica* 134–137) ir Vergleich. Gram. 445–446, Endzelynas Gars. ir form. 198–200, Otrębski Gramatyka III 259–269, 273–274, Tarvydas KK 1961 I 43–44, Zinkevičius Liet. dial. 384–386, Kazlauskas Istor. gram. 80–84, Skardžius Kirčiavim. 88–89, Szemerényi Einführung 295–298, Ambrazas Ist. sint. 19–20, 43–66, LKG II 322–326, Hamp B IX(1) 45–49.

§ 632. Pusdalyviai turi veiksmažodžių infinityvo kamienus, išplėstus priesaga *-dama-* (f. *-damā-*), pvz., *rašý-damas* (: *rašý-ti*), *galvó-damas* (: *galvó-ti*), *kalbė-damas* (: *kalbė-ti*), *vės-damas* (: *vės-ti* < **ved-ti*) ir t. t. Pusdalyvis vartojamasrieveiksmiškai ir eina predikatinium pažyminiu, todėl turi tik nominatyvo formas, pvz., *rašýdamas*, f. *rašýdama*, pl. *rašýdami*, f. *rašýdamos*. Tos formos būna ir sangražinės, pvz., *rašýdamasis* (**rašýdamas* + *si* su pridėtinium *-s* iš kitų vyriškosios giminės nominatyvų), f. *rašýdamasi* (vietoj senesnės *rašýdamosi*, vengiant sutapimo su n. pl. f. forma), pl. *rašýdamiesi*, f. *rašýdamosi*. Padaryti iš pirminių (nepriesaginių) infinityvo kamienų, pusdalyviai turi kilnojamą kirtį, pvz., *sùkdamas*, *sùkdamà*, *sùkdami*, *sùkdamos* (III kirčiuotės schema). Turėdami priesaginius infinityvo kamienus, pusdalyviai išlaiko bendratis kirčio vietą: *rašýdamas*, *-a*, *-i*, *-os*, *gėrindamas*, *-a*, *-i*, *-os*.

Be lietuvių, dalyvinio tipo formas su *-dama-* turi dar latviai. Čia jos gali eiti ir predikatu, pvz., *kur iedams?* ‘kur eini?’. Kitose indoeuropiečių kalbose tokių formų nėra. Taigi jos laikytinos rytų baltų kalbiniu padaru.

Pusdalyvio kilmė nėra pakankamai išaiškinta. Linkstama manyti, kad priesaga *-dama-* yra sudėtinė, iš *-da-* ir *-ma-*. Pirmojoje tyrinėtojai įžiūri veiksmažodžių prezento priesagą *-da-* < **-dō-*, pvz., 3. praes. *vér-da* (: inf. *vir-ti*, 3. praet. *vir-ē*). Antroji tapatinama su neveikiamųjų dalyvių priesaga *-ma-* < **-mō-*, pvz., *rāšo-ma-s*. Dėl to linkstama manyti, kad **ver-da-ma-s*, **pū-da-ma-s* (šalia *pū-ti* spėjama buvus prezento *dō* kamieną **pū-da-*) iš pradžių buvo neveikiamieji esamojo laiko dalyviai. Vėliau, tapus nebedariai prezento *-dō-* priesagai, tuos dalyvius galėjo jau skaldyti nebe **pūda-mas*, bet *pū-damas*, plg. inf. *pū-ti*, naująsias prezento formas *pūva*, *pūsta*. Ilgainiui priesaga *-dama-* galėjo būti abstrahuota ir imta dėti prie įvairių veiksmažodžių bendratis kamienų. Kadangi neveikiamieji dalyviai turi ne tik pasyvo reikšmę, bet taip pat gali žymėti ir nuolatinę veiksmo ar vyksmo ypatybę, pvz., *nėdegamas stogas* ‘nedegantis stogas’, tai jų reikšmė labai priartėja prie veikiamųjų dalyvių reikšmės (§ 627). Todėl iš neveikiamųjų dalyvių atsiradę priesagos *-dama-* dariniai galėjo

pakeisti veikiamuosius dalyvius tais atvejais, kai šie buvo vartojami prieviksiškai, plg. senesnės kilmės pasakymą *darýk kã galýs* ir naujesnį *darýk kã galédamas*. Ilgainiui tie dariniai bus visai netekę būdvardinės reikšmės, įgijo tik prieviksmio reikšmę ir tapo šių dienų pusdalyviais.

Taip aiškintinas faktas, jog tarmėse kartais (retai) pavartojamos ir kitų linksnių (ne tik nominatyvo) pusdalyvio formos, pvz., *aš išėjaũ, õ jã palikaũ miegódamã* ... 'miegančią', *ařdamai nereikia žiopsót, válgydamai nereikia skaitýt* 'ariant ... valgant...'. Lietuvių kalbos ploto pietryčių pakraščiuose pusdalyvis jau visai nekaitomas, vartojama tik viena kuri jo forma, pvz., *jls* (ir *ji, jiẽ, jõs*) *stovédama skaĩto* Palómenė '...stovédamas (-a, -i, -os)...', *nuvejaũ teĩ verkdami* Zietela '...verkdamas...', *ãnas gulédamu* (senovinė n.-a. du. forma!) *pradėjo pũti* Lazũnai '...gulédamas...'. Sangražiniams pusdalyviams dar labiau linkstama apibendrinti vieną formą. Tam daugiausia vartojamas variantas su *-damos* (gali būti iš n. sg. f. **-damã-si* arba n. pl. f. **-damã-si*), pvz., *jls tik rytójaus diẽnã tvoràs ramstýdamos parsivĩlko* '...ramstydamasis...', *visi kavaliėriai iš šõkio kéikdamos pardróžė* '...keikdamiesi...'.
.

Skardžius APh VI 100–107 ir Kirčiavim. 89–90, Stang Verbum 205–206 ir Vergleich. Gram. 444–445, Endzelynas Gars. ir form. 200, Otrębski Gramatyka III 269–272, Buch IJSLP IX 106–113, Zinkevičius Liet. dial. 388–389, Kazlauskas Istor. gram. 84–86, 90–91, Hofmann DB 198–205, Ambrasas LKG II 375–384 ir Ist. sint. 69–75, Hamp B IX(1) 49–50, Hauzenberga-Šturma Kratylos XVI 75.

§ 633. Būdiniai sudaryti iš infinityvo kamienų ir priesagos *-te*, pvz., *rašý-te* (: *rašý-ti*), *bėg-tė* (: *bėg-ti*), *neš-tė* (: *neš-ti*) ir t. t. Rytų bei pietų aukštaičiai priesagą *-te* taria *-ti* (*nešti* 'nešte', *rašýti* 'rašyte' ...), o tai rodo, kad ji išsirutuliojo iš **-tė*. Šios priesagos balsį **é* tyrinėtojai tapatina su *ē* kamieno vienaskaitos instrumentalio galūne, pvz., *su katė* (ryt. *su kati*), kur *-ė* < **-é* (iš **-én* § 317). Priebsis *t* prieš **é* yra senovėje daraus veiksmažodinių daiktavardžių tipo priesaga. Taigi būdiniais pradžių turėjo duoti abstrakčios reikšmės veiksmažodinių *tė* kamieno daiktavardžių, tokių kaip *bėgtė* (ar *bėg-tė*) 'bėgimas', *grūstė* 'susigrūdimas', vienaskaitos instrumentalis. Plg. daiktavardžio *mazgõtė* i. sg. formą ir veiksmažodžio *mazgóti* būdinį (abiem atvejais yra pabaiga *-te*, ryt. *-ti*). Būdami instrumentalio kilmės, būdiniai neretai pakeičiami kitomis instrumentalio kilmės formomis, pvz., *bėgčià* (ir *bėgčiomis, bėgčiom, bėgomis, bėgõm*) *bėgo*. Matyt, *tė* kamieno daiktavardžiams tapus neproduktyviais, vienaskaitos instrumentalio pabaiga **-tė* > *-tė* buvo panaudota kaip priesaga gamintis tam tikroms infinitinėms veiksmažodžio formoms, kuriomis imta reikšti vaiksimo būdą (iš čia *būdinio* terminas).

Taigi būdiniai yra antrinės kilmės palyginti vėlyvi dariniai, o ne senovės veldiniai. Kitose giminingose kalbose (net pačiose artimose, pvz., latvių) jų nėra.

Bendrinėje kalboje pirminių infinityvo kamienų būdiniai turi galūnės kirtį, pvz., *bėgtė, neštė, lauktė, dirbtė*. Tarmėse vietomis kirčiuojama *bėgte, dirbte*, bet *lauktė, neštė*. Ar senesnis toks kirčiavimas, sunku pasakyti, nes daiktavardžiai su *-tė* dabar dažnai turi metatoniją, taigi sakoma *bėgtė* (ir *bėgtė*). Išvestinio bendraties kamieno būdiniai kirčiuojami kaip bendratys, pvz., *rašýte, giedóte, gulėte, gėrinte*.

Būdinius dažnai pakeičia tos pačios reikšmės prievoksmiai su *-tinai*, pvz., *bėgtinaĩ, rašýtinai* ir t. t. Tai reikiamybės dalyvių kilmės prievoksmiai (płg. *bėgtinas, rašýtinas*), tarmėse turintys ir kitokią pabaigą, pvz., *bėgtinō, bėgtinōs* ir pan.

Zubatý IF III 139–144 (= Studie a články II 386–392), Būga Rink. rašt. II 115–116, 249–250, Otrębski Gramatyka III 244–245, Zinkevičius Liet. dial. 389–390, Skardžius Kirčiavim. 90, Sližienė LKG II 421–424.

§ 634. Siekiniai, arba sup̃nai (sakoma ir sup̃ynai), yra sudaryti iš infinityvo kamienų ir priesagos *-tu*, pvz., *eik rašý-tu* (: *rašý-ti*), *nėš-tu* (: *nėš-ti*), refl. *rašý-tu-s* ir t. t. Dabar jie bendrinėje kalboje reti. Gyvai vartojami tik rytų aukštaičių kupiškėnų, anykštėnų ir jų artimesnių kaimynų šnektose. Senieji raštai rodo, kad XVI–XVII a. siekiniai buvo vartojami bemaž visoje Lietuvoje: juos randame ne tik iš rytų, bet ir iš vakarų Lietuvos kilusių autorių raštuose, pvz., Daukšos, Petkevičiaus, Chilinskio, Vilento, Bretkūno, Mažvydo ir kt.

Siekiniai vartojami su genityvu paprastai po slinkties veiksmožodžių tikslo bei siekimo aplinkybėms reikšti, pvz., *eik šiėno pjáutu, visi šóko sàvo tuřto slėptu, nusivariaũ jáučius pūdymo ártu, skūbinasi kaip tinginỹs dárbo dirbtu* ir kt. Pavyzdžiai iš senųjų raštų: *Ko išeiotė girion regietu?* PS I 32₁₁, *Maldá gultu ent ant nakties* PK 39₁₈ '...gulti einant...', *ragin eiti karcziamon βaistu, fchokinetu* BrP I 96₁₄ '...lošti, šokti', *Ifsch tē ateis fuditu giwu ir numirufuiu* Mž. 22₃ '...ateis teisti...', *iifái atėio gřditu fergancziũiu* DP 243₅. Kartais siekiniai vartojami ir su *siũsti, kviėsti* tipo veiksmoždziais, kai slinkties sąvoka yra tik suvokiama, numanoma, pvz., *nũsiuntė čigōnq málkũ atnėštũ, sũkvietė kaimýnus midaũs paragáutu* ir pan. Tokia vartoseną turima ir senuosiuose raštuose, pvz., *Ir nũsiunte tarnũs fawũs wadintũ kwieftũiu ant' fwódbos* DP 350₂₈.

Dabar bendrinėje kalboje siekinius paprastai pakeičia bendratis su genityvu, pvz., *jis eina šiėno pjáuti*. Tokių pakeitimų pasitaiko jau ir XVI–XVII a. tekstuose, net raštuose iš rytų Lietuvos kilusių autorių, pvz., *Karalus tikras mufu átáio iğgielbet wifu žmoniu* PS II 146₃₀, *Kiėles* (= *kėlėsi*) *nuog stálo giára dárity* PS II 177₁₈. Taigi supino keitimas bendratimi bus jau senokai prasidėjęs.

Be lietuvių kalbos, supiną dar turi latviai (kai kurios tarmės, kitur jį išstūmė bendratis), pvz., *ēstu* = lie. *ēstu*. Prūsų tekstuose supino forma su *-tun* (dažniausiai rašoma *-ton*) vartojama bendračiai reikšti. Yra supino atitikmenų ir kitose indoeuropiečių kalbose, pvz., s. sl. *nestъ* 'neštų', lot. *datum* 'duotų', s. i. (bendratis reikšme) *bhāvitum* 'būti'. Taigi supinas laikytinas palyginti senų laikų veldiniu. Tyrinėtojai tvirtina, kad jam pradžią davę veiksmažodinių *tu* kamieno daiktavardžių (tokių kaip lot. *ad-ven-tu-s* 'atėjimas', lie. *lie-tù-s*, dial. *ly-tù-s*), senovėje turėjusių abstrakčią reikšmę, vienaskaitos akuzatyvai, plg. a. sg. *lie-tų*. Taigi pirmyktė, pvz., *eīna gultų* reikšmė turėjo būti 'eina į gulimąsi'. Plg. lot. *Romam* 'į Romą'.

Siekiniai paprastai išlaiko bendratis kirčio vietą. Tuo jie sutampa su galūnių nekirčiuojančiais daiktavardžių vienaskaitos akuzatyvais.

Iš siekinio buvo pasidarytos tariamosios nuosakos formos, žr. § 580. Kadangi įsigalėjo šių formų galūnės kirtis, tebeturimas rytų Lietuvoje, tai ten kartais galūnėje sukirčiuojami ir siekiniai, pvz., *pjautū* (šalia *pjautų*).

Stang Verbum 212 ir Vergleich. Gram. 448, 473, Endzelynas Gars. ir form. 197, Otrębski Gramatyka III 243–244, Zinkevičius Liet. dial. 390, Palionis Liter. kalb. 199–200 ir B X(2) 143–148, Sližienė LKG II 418–421.

§ 635. Beñdratys, arba infinityvai, sudaryti iš infinityvo kamienų ir priesagos *-ti*, pvz., *rašý-ti*, *něš-ti*, refl. *rašý-ti-s* ir t. t. Priesaga kiek įvairuoja: turime ir jos variantus *-tie*, *-t*. Pastarasis variantas (*-t*) yra aiškus trumpinys, jį turi tik nesangražinės formos, pvz., *rašýt* (dial. *rašýť*, dz. *rašýc*) šalia refl. *rašýti-s* arba *rašýtie-s*. Trumpinys pasitaiko jau senuosiuose raštuose, pvz., *gálime eif prieß átskalúnis* DP 120₁₆, (jis) turi duot rankas ... (ji) gali kalbet PK 237₁₃₋₁₅.

Tarmėse bendratys dar būna pailginamos tam tikromis dalelytėmis, pvz., *něštei* (iš *něšt' + -ai*), *něštie-n*, *něštie-nai*, *něštie-nos* ir kt. Tai nauji reiškiniai.

Latviai dabar turi tik sutrumpintas bendratis su *-t*, tačiau sangražinių veiksmažodžių pabaiga *-ties* rodo anksčiau ir juos turėjus *-tie*. Latvių tarmėse ir sen. raštuose yra ir pavyzdžių su *-ti*. Prūsų tekstuose bendratys turi trejopą priesagą: *-t*, *-tun* (ppr. rašoma *-ton*) ir *-tvei* (rašoma *-twey*).

Nustatyta, kad indoeuropiečių prokalbė bendračių neturėjo. Bendratys atsirado vėliau, prokalbei suskilus. Atskirose kalbose joms pradžią davė įvairios veiksmažodinių daiktavardžių formos: su skirtingomis priesagomis ir kilusios iš ne tų pačių linksnių. Atsirasdavo vienoje kalboje ir po kelis skirtingos kilmės bendračių variantus (vediškajame sanskrite jų buvo net 16!).

Lietuvių *-ti* ir *-tie* taip pat gali būti išsirutulioję ne iš tų pačių formų. Tyrinėtojai mūsų ir slavų (plg. s. sl. *nesti* 'nešti') bendratis kildina iš seno-

vinių abstrakčios reikšmės veiksmažodinių *ti* arba *t* kamieno daiktavardžių. Iš pirmo žvilgsnio bendračių pabaiga *-ti* ir *-tie* primena senovinę dvejetainę *i* resp. priebalsinių kamienų vienaskaitos datyvo fleksiją, pvz., *āki/ākie* 'akiai', *ākmeni/ākmenie* 'akmeniui'. Dar plg. dial. *iki gāli/iki gālie* 'iki galo', *māni/mānie* 'man'. Datyvą rodo ir bendraties reikšmė tokiuose pasakymuose, kaip *kēdē yrā sēdēti* '...sėdėjimui', *vanduō yrā gērti* '...gėrimui', *šviesi naktis jōti* '...jojimui', *dalgis šiēnui pjāuti* '...pjovimui'. Taigi bendračiai pradžių galėjo duoti *ti* (ar *t*?) kamieno daiktavardžių (tokių kaip *mirtis*, *pražūtis*) senovinis vienaskaitos datyvas.

Tačiau galūnę *-i* turėjo ne tik *i* bei priebalsinių kamienų (jie baltų kalbose labai sumišę) vienaskaitos datyvas, bet ir (iš pradžios tik priebalsinių kamienų) lokatyvas, plg. ad. sg. *aki-pi*, *vandeni-pi*, iness. sg. dial. *akijē* < **aki*+**én*. Galūnę *-ie* iš **-ei* < **-ēi* turėjo ir *i* kamieno vienaskaitos lokatyvas, plg. žemaičių iness. sg. *akē(jē)*, kur *-ėje* iš **-ēi*+**én*. Slavų infinityvo pabaiga *-ti* taip pat kildinama iš **-tēi* ir laikoma *ti* kamieno vienaskaitos lokatyvo palaiku. Taigi lietuvių *-ti*, *-tie* gali būti tiek senovinių datyvo, tiek ir lokatyvo kilmės.

Tyrinėtojai paprastai mūsų bendrinės kalbos infinityvą su *-ti*, refl. *-ti-s* kildina iš senovinio (pirmiausia priebalsinių kamienų) lokatyvo, plg. gr. $\kappa\upsilon\upsilon\acute{\iota}$ (§ 350).

Tarminės bendratys su *-tie*, refl. *-tie-s* dažniausiai kildinamos iš senovinio datyvo (**-tei*).

Žemaičiai šalia *-ti* turi refl. *-tie-s*. Linkstama manyti, kad čia slypi *ti* kamieno lokatyvai, turėję akūtinę pabaigą *-tīe* iš **-tēi* < **-tēi*. Latvių senųjų raštų ir tarmių *-ti* šalia refl. *-ties-s* taip pat gali būti lokatyvinės kilmės. Visiško aiškumo dar nėra, nes kai kurie tyrinėtojai abi mūsų bendraties priesagas (*-tie* ir *-ti*) kildina iš loc. sg. **-tēi*, tvirtindami, kad dvejetainis *-ti* || *-tie* atsiradęs dėl sangražinių bendračių kaltės. Mat akūtinė pabaiga **-tīe* nesangražinėse bendratyse turėjo sutrumpėti ir virsti *-ti*, o sangražinėse – išlikti *-tie*. Iš sangražinių sveiką *-tie* dalis tarmių galėjo įsivesti ir nesangražinėms.

Prūsų kalbos *-t* greičiausiai iš *-ti*. Jų *-tun*, kaip jau buvo nurodyta, yra siekinio kilmės (iš *tu* kamieno a. sg.), o *-tvei* prūsų kalbos tyrinėtojai kildina iš **-tu-ei* ir laiko *tu* kamieno vienaskaitos datyvo senovinės formos palaiku.

Taigi matome, kad ir baltų kalbose bendratys kiek įvairavo.

Akūtinės šaknies bendračių dvejetainis priegaidėjimas latvių kalboje, pvz., *maļt* 'mālti' || *aft* 'ārti', rodo, kad senovėje jos galėjo turėti tiek baritoninį, tiek oksitoninį kirtį. Dar plg. kirčiuotą *a*, *e* nepailgėjimą bendra-

tyse *kàsti, nèšti* ir rusų kirčiavimą *нестú, вестú*. Matyt, šis dvejojimas lietuvių kalboje anksti buvo panaikintas, bent Daukšos raštuose jo jau nebėra.

Būga Rink. rašt. III 68–70, Stang Verbum 211–212 ir Vergleich. Gram. 210–211, 394–397, 447–449, 471–473, Otrębski Gramatyka III 239–243, Marvan leidyne 1960 Acta Universitatis Carolinae – Philologica II (Slavica Pragensia II) 7–16, Zinkevičius Liet. dial. 389, Kazlauskas Istor. gram. 86–88, Szemerényi Einführung 298–300, Sližienė LKG II 398–418.

1. Kas sudaro esamojo laiko neveikiamųjų dalyvių kamienus? (§ 627).
2. Ką žinote apie šių dalyvių priesagą *-(š)mō-*? (§ 627).
3. Kaip sudarytas senųjų raštų dalyvis *ėjamas* 'einamas'? (§ 627).
4. Kaip linksnuojami vyriškosios giminės neveikiamieji dalyviai? (§ 627).
5. Kokia žemaičių n. pl. m. formų *sūkamys* 'sukami', *sūktinys* 'suktini' ir *sūkdamys* 'sukdami' kilmė? (§ 627).
6. Kaip kirčiuojami esamojo laiko neveikiamieji dalyviai? (§ 627).
7. Kas sudaro būtojo laiko neveikiamųjų dalyvių kamienus? (§ 628).
8. Ką žinote apie dalyvių priesagas *-tš-* ir *-nš-*? (§ 628).
9. Kaip kirčiuojami būtojo laiko neveikiamieji dalyviai dabar ir kaip jie buvo kirčiuojami senovėje? (§ 628).
10. Kas sudaro būsimojo laiko neveikiamųjų dalyvių kamienus? (§ 629).
11. Ką žinote apie *rašýsiamas* 'rašysimas' tipo formas? (§ 629).
12. Ką žinote apie būsimojo laiko neveikiamųjų dalyvių nykimą? (§ 629).
13. Kaip šie dalyviai kirčiuojami? (§ 629).
14. Kaip mokslinėje literatūroje vadinami reikiamybės dalyviai? (§ 630).
15. Kas sudaro reikiamybės dalyvių kamienus? (§ 630).
16. Kaip aiškinama priesagos *-tinš-* kilmė? (§ 630).
17. Kaip kirčiuojami reikiamybės dalyviai? (§ 630).
18. Ką žinote apie *vėdinas* tipo veiksmažodinius būdvardžius? (§ 631).
19. Kaip sudaryti pusdalyviai? (§ 632).
20. Kaip pusdalyviai kirčiuojami? (§ 632).
21. Kuo pasižymi tarmių pusdalyviai? (§ 632).
22. Kaip aiškinama pusdalyvių kilmė? (§ 632).
23. Kokia būdinių kilmė? (§ 633).
24. Ką žinote apie būdinių kirčiavimą? (§ 633).
25. Kokius turime būdinių pakaitalus? (§ 633).
26. Kokia siekinių kilmė? (§ 634).
27. Kurios tarmės turi siekinius? (§ 634).
28. Kaip siekiniai vartojami? (§ 634).
29. Ką žinote apie siekinių kirčiavimą? (§ 634).
30. Kokia bendračių kilmė? (§ 635).
31. Kokius priesagų variantus turi lietuvių kalbos bendratys? (§ 635).
32. Aptarkite bendratis latvių ir prūsų kalbose (§ 635).
33. Iš ko linkstama kildinti lietuvių bendratis su *-ti*, refl. *-ti-s*? (§ 635).
34. Iš ko paprastai kildinamos bendratys su *-tie*, refl. *-tie-s*? (§ 635).
35. Kokia gali būti bendračių su *-ti*, refl. *-tie-s* kilmė? (§ 635).
36. Ką žinote apie bendračių kirčiavimą? (§ 635).

Prieveiksmiai

§ 636. Istorinės gramatikos požiūriu prievėksmiai skirstomi į senybinius ir naujybinius. Naujybinais vadiname tokius, kurie aiškiai kilę iš kaitomųjų kalbos dalių tam tikrų formų, pvz., *šiañdien* – tai suprievėksmėjusi ir į vieną žodį suaugusi įvardžio f. *ši* ir daiktavardžio *dienà* vienaskaitos akuzatyvo forma (**šian* **dienan*), prievėksmis *kartù* ‘drauge’ kilo iš daiktavardžio *kařtas* vienaskaitos instrumentaliao, iš *tikrų-jų* – prievėksminė žodžių grupė, kurią sudaro prielinksnis *iš* ir būdvardžio *tikras* įvardžiuotinė daugiskaitos genityvo forma, ir *pan*. Senybinais prievėksmiais vadiname tokius, kurių kilmė iš kaitomų žodžių tam tikrų formų nėra akivaizdi, o kartais ir visai neįrodoma, pvz., *čia*, *teñ*, *kuř* ir kt. Toks skirstymas yra sąlyginis ir negriežtas. Turime prievėksmių, kurie gali būti laikomi tiek senybinais, tiek naujybinais. Antai *kadà*, *tadà* bendrinės kalbos požiūriu yra senybiniai prievėksmiai, bet rytų aukštaičių atitikmenys *kadù*, *tadù* rodo juos kilus iš išnykusių įvardžių **kadas*, **tadas* (plg. la. *kàds* ‘koks’, *tàds* ‘toks’) moteriškosios giminės vienaskaitos instrumentaliao, taigi jie galėtų būti traktuojami ir kaip naujybiniai. Skirstome prievėksmius į senybinius ir naujybinius tik jų analizės ir dėstymo metodiniais sumetimais.

§ 637. Senybiniai prievėksmiai, kurių darybos paprastai jau nebejaučiame, yra iš senesnių laikų paveldėti nekaitomi žodžiai, nors daugelis jų kilo iš kaitomųjų. Dalis senybinių prievėksmių turi atitikmenų giminingoje kalbose, ypač artimosiose (latvių, prūsų, kartais slavų ir kt.), o kai kurie ir tolimesnėse. Plg. lie. *jaũ* ir la. *jàu*, pr. *iau*, sl. (*j*)*u-že*, got. *ju*; lie. *kaip*, *kaipõ*, *kaĩ* ir la. *kař*, pr. *kai*; lie. *kuř* ir la. *kuř* (šalia *kuřp*), lot. *cūr*, got. *var*, arm. *ur*; lie. *kadà*, *tadà* ir la. *kad*, *tad*, pr. *kaden* (*kadan*), skr. *kadd*, *tadd* (irgi instrumentaliao kilmės!) ir kt.

Manoma, kad prievėksmių būta jau indoeuropiečių prokalbėje, kur jie atlikdavę ir prielinksnių, dalelyčių bei jungtukų funkcijas. Tokiu labai senu prievėksmiu linkstama laikyti, pvz., lie. *nũ*, *nūnai*, *nūn* ‘dabar’, plg. s. sl. *nyñě*, gr. $\nu\upsilon\nu$, $\nu\upsilon\nu$, skr. *nūnam*.

Lietuvių kalbos senybiniai prievėksmiai dabar taip pat neretai vartojami kaip dalelytės (a) arba jungtukai (b), pvz., a) *báltas kaip snieėgas, kã teñ niekùs kalbi? kaip čià pasãkius, tóks jaũ jis iš mažeñs*; b) *kuř tik žiũri, visuř miela, ař regėjai, kaip aguonàs sėja? čià rytàs, čià vãkaras, kòl riebusis sulýs, tai liesàsis padvės* ir kt.

§ 638. Lietuvių senybiniairieveksmiai nėra vienodo amžiaus. Nemaža jų laikytini vėlesniais analoginiais dariniais. Antai pagal *kadà, tadà* esame pasidarę iš įvardžiųrieveksmius *kitadà* (: *kitas*), *visadà* (: *visas*), *niekadà* (: *niėkas*), *kaĩ kadà* (: *kaĩ kàs*); pagal *kuĩ* pasidarėme ir *kituĩ* (: *kitas*), *visuĩ* (: *visas*), *niėkur* (: *niėkas*), net *svetuĩ*, ir pan.

Mūsų senybiniairieveksmiai paprastai turi įvardžių šaknis, plg. *kitas* – *kituĩ, kitaĩp*; *visas* – *visuĩ, visaĩp, visadà*; *šis* – *šiaĩp*; *šitas* – *šitaĩp*; *anàs* – *anaĩp*; *katràs* – *katraĩp, katruĩ*; *kàs* – *kaĩp*; *tàs* – *taĩp* (su šiuo įvardžiu susijusi ir *čia* kilmė iš **tjā*) ir kt. Jie paprastai baigiasi tam tikraisrieveksminiais formantais. Vietos reikšmę turintiemsrieveksmiams būdingas *-r* formantas, pvz., *kuĩ, kituĩ, visuĩ, niėkur* ir kt. Laiko reikšmę turintysrieveksmiai paprastai turi *-da* (iš **-dā*), arba *-l*, pvz., *kadà, tadà, visadà, niekadà* ir *kōl, iki šiōl, pakōl* ir kt. Būdorieveksmiai turi *-p*: *kaĩp, taĩp, anaĩp, katraĩp, visaĩp, kitaĩp, abejaĩp, niėkaip, šitaip* ir kt.

Turime senybiniųrieveksmių, išplėstų kitais žodeliais, pvz., šalia *jaũ* yra ir *jaũ-gi, ne-jaũ-gi* (iš čia *niaũgi*), *tuo-jaũ* (> *tuōj*), conj. *tačiaũ* < **tat-jau* ir kt.

§ 639. Daugelis naujybiniųrieveksmių yra atsiradę iš įvairių linksniavimo formų. Ne visų linksnių formos vienodai linkusiosrieveksmėti. Patys naujybiniairieveksmiai būna nevienodo adverbializacijos (suprieveksmėjimo) laipsnio. Dalis jų gali būti dar tik visai menkai tesuprieveksmėje. Tokie paprastairieveksmiais eina tik tam tikruose pasakymuose, kitur tebėra daiktavardžio ar kitos kalbos dalies linksniai. Kitųrieveksmių adverbializacijos laipsnis didesnis. Yra ir tokių, kurie jau visai nebesusiję su linksniuojamomis kalbos dalimis, nuo jų izoliuoti tiek formos, tiek reikšmės, tiek vartosenos atžvilgiais.

§ 640. Nominatyvo kilmėsrieveksmių turime nedaug. Mat šis linksnis dėl savo ryškios įvardijamosios reikšmės nelabai linkęsrieveksmėti. Jo kilmėsrieveksmiais bendrinėje kalboje laikytini *ganà* (*neganà*), *gaĩla* (*negaĩla*), *gėda* (*ne gėda*), *laĩkas* (*ne laĩkas*), *valià* (*nevalià*), *žinià* (*nežinià*) ir dar vienas kitas.

Ne visų jų suprieveksmėjimo laipsnis vienodas, didžiausias –rieveksmio *ganà*, šalia kurio jau nebėra atitinkamo daiktavardžio, nors šaknį *gan-* (: s. sl. *gon-ėti*) randame ir kituose žodžiuose, pvz., *gan-ėti* ‘būti gana, užtekti’, *gan-ėdinti* ‘tenkinti’, *gan-ingas* ‘pakankamas’, *gandžiaũs* ‘mieliau, verčiau, geriau, veikiau’.

Šaliarieveksmio *gaĩla* dar yra daiktavardžiai *gaĩlà, -ōs, gaĩlq* ‘gailumas, gailėjimas’, *at-gaĩlà*. Bet adv. *gaĩla* cirkumfleksas verčia įtarti, jog

prieveiksmiui pradžią davė ne daiktavardžio nominatyvas, bet būdvardžio *gailas* bevardės giminės nominatyvas-akuzatyvas.

Kiti nominatyvo kilmės prieveiksmai dar tebėra nenutraukę ryšio su daiktavardžiais. Prieveiksmiais jie eina tik tam tikruose pasakymuose. Pavyzdžiai: *añ valià taip elgtis?* 'ar galima...', *jám nevalià rùkýti* 'jam negalima...', *žinià, kàd artójai daūg dirba* 'žinoma...', *añ tai tikrai būvo – nežinià* '...nežinoma', *būvo be gālo nesmagū ir gēda, mán tū āšarū visai ne gēda, jaū laīkas pasirūpinti gyvuliais, ne laīkas šūnį lākinti, kaī vilkas kiemē*. Plg. atitinkamų daiktavardžių nominatyvus tokiuose pasakymuose: *jō tvirtà valià, atėjo liūdñà žinià, nelaisvės gēda blogiaū už mirtį, laīkas bēga kaip vanduo*.

Tarmėse tokių prieveiksmiais (kartais ir kitomis nekaitomomis kalbos dalimis) einančių nominatyvų pasitaiko gana įvairių, pvz., *abilcima atėis añs añ nè?* 'kažin...', *kas nēkaita* (ir *nekāita*) *sveikām ant svieto gyventi* 'bepigu...', *seinià, nebenēšk daugiaū* 'gana...'. Reikšme 'labai daug' nominatyvas plačiai vartojamas tam tikruose frazeologizmuose, pvz., *bāimēs žmoniū, galýbēs vaikū, tū vištū gývas nelabāsis, tuŗguj kiaušiniū gývas vélnias, mūsiū gývas žaltýs, tū vabzdžiū mācis, anū ýr ir mūsū pašalē(je), bet ne prūdai* '...nelabai daug', *tiek šmōtas mōtirīškū, o neapsidirba, skradžià žēmē dārbo* ir pan. Rytų aukštaičiams būdingas pasakymas *trečià ant vieno* arba *trečià į vieną* 'bet kaip, nerūpestingai', pvz., *dirba trečià ant vieno, kai nesavōm raīkom*.

Suprieveiksmėjusio daugiskaitos nominatyvo pavyzdžiu gali būti *šižmet* < *šiē mētai*, dial. *aniēmet* < *aniē mētai*. Iš dviskaitos nominatyvo (resp. akuzatyvo) kilo prieveiksmai bei prielinksniai *abipus*, *abišal* < *abi pusī*, *abi šali*, plg. dial. *abipus*, *abišal*.

§ 641. Kiek daugiau turime prieveiksmių bei kitų nekaitomų žodžių, kilusių iš bevardės giminės nominatyvo-akuzatyvo formų. Būdingesniais laikytini šie:

daūg < *daugi* ar *daugia*. Nesutrumpinti variantai dar vartojami senuosiuose raštuose, pvz., *mēile vjđegia daugi nūdžiu* DP 481₂₉ 'meilė paslepia daug nuodėmių', *daugigu giwātos atliks taw?* DP 580₃₂ 'ar dar ilgai gyvensi?', *žmōnes dāugia ybmōkitis gal* DP 64₆ '...daug gali išsimokyti'. Plg. n. sg. m. *daūgis* 'daugelis';

greit < *greita*, plg. *greita parvažiāu namōpi* Zietela 'greit parvažiavo į namus';

maž < *māža* prieveiksmiuose *ne-māž* ir *maž-nē*, kurių būta jau XVI a., pvz., *ne maž ne iβkalbinēios* DP 39₃₂ 'nė kiek neatsikalbinėjo', *patīs yra rīkū maž ne vīfšū nūdžiu* DP 28₂₃ 'patys yra beveik visų nuodėmių indu'; praep. *pirm* < *pirma*;

conj. *vienóks* < *vienóki* (pvz., *Wienókių patógei ir prideranczėy ... ėsti skaitoma* DP 49₂₄ 'tačiau...') ar **vienókia* (plg. Daukšos įvardį *vienókias* 'vienoks');

vis < *visa*, plg. *ānas visa miēgt* Zietela 'jis vis miega';

kiek, tiek < *kiēka, tiēka*, plg. *Katholikūfiamp ... yr kiēka g to nōbažnumo* DP 293₄₀ 'katalikai turi (kaž)kiek to pamaldumo', *butų ... ant antro tiekaio g dienų* DP 268₄₀ 'būtų ... antru atveju tiek pat dienų' (senieji raštai bei tarmės turi ir įvardžius *kiēkas* 'koks, kokio didumo', *tiēkas* 'toks, tokio didumo').

Prieveiksmis *tiek* senuosiuose raštuose vartojamas ir 'tik' reikšme, pvz., *Ir ne tiek, kad kas didžio ir sūkaus ant mūsų pripūla, bet ir ant wišdōkio paputimo weio ... širdį terioiame* DP 80₁₅ 'ir ne tik ...'. Ta reikšme dažniau vartojamas jo variantas *tiek-tai* (su dalelyte *tai*), pvz., *ne tiektai ing maišėlį dėmę bat wėl' užrišamę* DP 10₁. Sutrumpėjus proklizėje dvi-balsiui *ie*, atsirado dabartinė forma *tik-tai*, o iš jos buvo pasidarytas ir variantas be dalelytės, t. y. *tik*.

Turime bevardės giminės nominatyvo-akuzatyvo kilmės ištisių sustabarėjusių nekaitomų žodžių grupių, pvz., *dvėja tiek, trėja tiek ... devýneria tiek, maž-daūg ir daug-màž, vis-vien* (plg. *aš visa viena eisū namóp* Zietela), *vien tik, vis tiek pāt* (iš **visa tiēka pāti*) ir kt.

§ 642. Genityvo kilmėsrieveiksmių lietuvių kalboje taip pat palyginti nėra daug. Šis linksnis pasižymi stipria objektine reikšme ir nelinkimu eiti aplinkybėmis, o tai trukdo jamrieveiksmėti. Bendrinėje kalboje vieno genityvo (be prielinksnių) suprieveiksmėjimo pavyzdžių kaip ir nėra. Nurodytina nebent tik įvardžio *kàs* adverbializuota g. sg. forma *kō* 'kurių galų, kodėl, dėl ko', pvz., *kō vākar neatėjai? kō tū nebėgi, kai tavė mūša ir pan.*

Tačiau genityvo su prielinksniais konstrukcijos plačiai vartojamos aplinkybėms reikšti ir dėl torieveiksmėja. Pavyzdžiai:

iš kėlio 'nepakeliui' : *jis mán iš kėlio*;

iš galvōs 'atmintinai' : *ař visą knygą reikia iš galvōs mokėti*;

iš pūsės 'pusiau' : *viską dirbsime iš pūsės*;

iš petiēs 'smarkiai' : *rugiūs kiřto iš petiēs*;

iš vidaūs 'viduj' : *pastatai atródė klaikiai iš vidaūs*;

iš savēs 'savaime' : *iš savēs išmóko*;

ant ābejo 'svyruodamas' : *dirbsiu ir tiek ant ābejo*;

be gālo 'labai' : *mēs jām be gālo dėkingi*;

be atvangōs 'nepaliaujamai' : *dirbo be atvangōs*;

iki vālios 'užtenkamai' : *privālgiau iki vālios*;

lig laiko 'laikiniai' : *lig laiko* tū čia taip dūksti;
po laiko 'per vėlai' : *po laiko* grybūs rauti, kai nebedygsa.

Prielinksninėse konstrukcijose pasitaiko ir ne visai akivaizdžių bei aiškių genityvo formų, pvz., iš *paskōs* 'įkandin', iš *mažeņs*. Pirmasisrieveiksmis kildintinas iš *iš *pasakōs*, plg. XVI–XVII a. raštų *tu pasakos* 'po to', dabartinių tarmių *pāsaku eina* 'paskui eina'. Čia šaknis *sak-* kaip ir žodžiuose *sak-iōti*, *pā-sak-a*, *pēd-sak-as* (: *sēkti*). Prieveiksmis iš *mažeņs* lyg rodytų buvus n. sg. * *mažuō*, bet tokia priebalsinio linksniavimo forma nėra žinoma.

Iš prielinksnio *dēl* ir įvardžių *kās*, *tās* vienaskaitos genityvo kilo prieveiksmiai *ko-dēl*, *to-dēl*, plg. *dēl kō*, *dēl tō*. Senuosiuose raštuose turimi tos pačios rūšies dariniai *ko-drin* 'kodėl', *to-drin* 'todėl' (praep. *drin* 'dėl'), pvz., *Jei iumus tiēfā bilāu kodrīn maņ nē tikite?* DP 128₃₅, *todrin* *Christus ant to pašāulo atāio kunē, idant mušimp per malōņē giwēnt galētū* DP 2₂₆.

Ir kitokių suprieveiksmėjusių prielinksninių konstrukcijų jau pasitaiko senuosiuose raštuose, pvz., *Jžtiefōs gailekites* DP 12₄ 'iš tikrųjų...', *žwayzde ... iemus paširodžius i žg nā uio* DP 61₄₄ '...vėl...', *idant ... i žlėgwo ... ateitū* DP 254₂₉ '...lengvai...'. Čia randame taip pat suprieveiksmėjusių ar besuprieveiksmėjančių žodžių grupių, pvz., *nūdeme Sodōmos ... šāukia tūintimpōs ... Diewōp* DP 306₃₉₋₄₀ '...nuolat...', *platefnia maxla kiekdenas laukiet* Mž. 12₁₁ '...kasdien...' (= *kiek dienōs*), *Ir būwo mōkidamas kiek' dienōs Bažnīcziōi* DP 309₃₄ '...kasdien...', *ne-užmiršo puse nakties ... garbint Wiešpaties* DP 18₃₆ '...pusiaunaktį...'.
Dabartinėse tarmėse suprieveiksmėjusių prielinksninių konstrukcijų ir šiaip žodžių grupių yra daug ir įvairių. Čia neretai pasitaiko net vieno genityvo (bent su genityvu sutampančios formos) vartojimo atvejų, pvz., *greito bėk namō* 'greit...', *anksti rýto gegutē užkukuos* 'anksti rytą...', *tik vākaro namō parējom* 'tik vakare...'. Yra ir aiškūs prieveiksmių darybiniai formantai, t. y. tam tikros priesagos, -o (gali būti iš i. pl. galūnės -ōm pozicijoje prieš nosinius, plg. *aplīnkō[m] mētēsi*), -os, -ēs, pvz., *apēiupō atejaū* 'apgraibomis...', *stumk vežimā atgaliō* '...atgal', *išilgō perkirto* 'išilgai...', *kojā perējō perdūrē* '...kiaurai', *žmonēs važinėjo aplīnkōs* '...aplīnk', *kaipōs norēsi, teipōs padarýsi* 'kaip ... taip...', *vēliōs bus lietūs* 'vėl...', *kažkas dabaftēs* (> *daftēs*) *mān sākē* '...dabar...', *čionāitēs* 'čia, šioje vietoje' ir kt.

Vienas kitas darinys su formantu -os pasitaiko ir bendrinėje kalboje, pvz., *kitadōs*, *niekadōs*, *visadōs*, *nuolatōs*. Šie taip pat turimi XVI–XVII a. raštuose, pvz., *niekadōs mušimp kitaip ne priimdinēio* DP 139₂₂, *idant ... wifsadōs mušimp giwēntū* DP 6₁₈.

Ar reikėtų formantą -o įžiūrėti prieveiksmyje *namō*, neaišku. Dėl šio prieveiksmio kilmės (yra ir variantas *namōn*) kalbininkai yra pareiškę įvai-

rių nuomonių, žr. Būga Rink. rašt. II 183, Fraenkel Post. u. Präp. 14, Stang Vergleich. Gr. 188, Arumaa DB 24.

Be sveikų genityvo kilmės prieviksnių, pasitaiko ir sutrumpintų, pvz., *iškaĩt* < iš *kaĩto*, *išsỹk* < iš *sỹkio*, *išvien* < iš *vieno*, *begál* < *be gálo*, *bemáz* 'beveik' < *be máz*o, *porýt* < *po rýto*, *úžvakar* < *už vākaro* ir kt.

§ 643. Datyvo kilmės nepriešdėlinių ir neprielinksnių aiškesnių prieviksnių turime visai nedaug, pvz., *ilgám* (*aĩ ilgám jis atėjo?*), *neilgám*, *trumpám* (*draugai trumpám nutraukė jō pāsakojimá*), *kám* 'kuriam galui' (*kám jĩ erzini?*), *dovanaĩ* 'veltui' (kirtis pagal *gerai* tipo prieviksnius). Tokių pavyzdžių randame jau ir XVI–XVII a. raštuose, pvz., *kámug mĩlite mėkumá ir iėbkote mėlo* DP 200₁₈ 'kam gi...', *idánt biá diėná dówanai* (kirtis nepakeistas!) *Wiešpatis musũmp teip nešauktũ* DP 98₁₇ '...veltui...'.

Labiau prieviksmeja prielinksninės konstrukcijos, pvz., *dúonos lig sóčiai neturėjo* '...užtektinai...', *dũrys átviros ligi gáloi* '...visai', *po laikui atvažiavaĩ* 'per vėlai...', *gyvėname po senóvei* '...kaip seniau', *eĩk po dėšinei* '...dešinėnė', *mũsũ laikrodĩs eĩna po senám* '...senoviškai', *po kám dabař bũlvės* 'kiek kainuoja...', *dabař jau bũs po visám* '...baigta', *teĩ jĩ gyvėna po šiai diėnai* '...iki šiol'. Plg. Daukšos *doštilės ir dáwe múmus fu iũ podráugei sedėt dağufė* 187₄₂ '...kartu...'.

Tarmėse tokio prieviksmejimo pavyzdžių daug, ir jie labai įvairūs. Čia neretai buvusi datyvo galūnė dedama prie kito kamieno daiktavardžių, pvz., *klausyk nuo pradžiōs lig gáliai* '... iki galo', *tũ mán nusibódaĩ ligi-káuliai* '...labai', *viėtom sniėgo ligi-kákliai* '...labai daug'. Ypač populiarūs tokie prieviksniai su -i (iš priebalsinio linksniavimo?), pvz., *buvaũ prieg bróli* '...pas broli', *po sunkiám dárbi* 'po sunkaus darbo', *lig dũgni* 'iki dugno', *vártai atkelti ligi gáli* '...visai atviri', *apie nāmi da(ř) lĩko nešienáuta* 'apie namus...', *po gerám válgĩ* 'gerai pavalgius'. Pažymėtina, kad tokių pavyzdžių esama jau ir senuosiuose raštuose, pvz., *kursai ik* 'tam mėti búwo piktũ ir ne ižtikimu tarnũ' DP 392₃₁ 'iki to laiko...', *idánt winicziōia Wiešpatĩs dirbtumbimė niat* 'ik' *wakari* DP 500₁₁ '...iki vakaro', *po káklĩ ištate* DP 108₃₁ 'po kaklu...'.

§ 644. Daug turime prieviksnių su formantu -(i)ui, pvz., *aplĩnkui*, *ilgainiui*, *paskui*, *pavienuĩ*, *vėltui*. Žemaičių tarmės atitikmenys paprastai turi -uo: *aplĩnkuo*, *ilgainiuo*... Abiem formantams pradžią galėjo duoti ne tik (i)ō kamieno dat. sg., bet ir (i)u kamieno loc. sg. galūnės, plg. § 374. Lokatyvą ypač rodo galūnės kirtis, nes datyvas galūnės nekirčiuoja. Tame aukštaičių tarmės plote, kur sakoma d. sg. *vilku* 'vilkuĩ', pastebėta ir prieviksnių su formantu -u (pvz., *pavėžu* 'pavėjui'), kuris taip pat gali būti kilęs ne tik iš d. sg., bet ir iš instr. sg. galūnės. Taigi formantų -ui, dial. -uo, -u kilmė gali būti įvairi.

Prieveksmiai su šiais formantais dabar daromi iš įvairiems linksniavimo tipams priklausančių vardažodžių, pvz., *pažodžiuī*, *padieniuī*, *paeiliuī*, *paakiuī*, *paamžiuī*, *parudenuī*. Didžioji jų dalis turi priešdėlius, iš kurių dažniausias *pa-*, pvz., *pagrečiuī* 'greta', *pakalniui*, *pakaččiui* 'pakaitomis', *pakeliuī*, *pamečiuī*, *panakčiuī*, *pasauliuī* 'pagal saulę, į saulę', *pasavaičiuī* 'kas antrą savaitę', *pasroviuī*, *pavieniuī* (*pavieniuī*) 'po vieną', *pažemiuī* 'pažeme', *pažodžiuī* 'žodiškai, žodis į žodį'. Šio tipo prieveksmių daromės net iš tarptautinių žodžių, pvz., *panumeriuī* (: *nūmeris*), *papunkčiuī* (: *pūnk-tas*). Darumą bei įvairumą gražiai iliustruoja tokie tarmių dariniai, kaip *padienesiuī* 'padieniuī', *paeilesiuī* 'paeiliuī', *panaktesiuī* 'panakčiuī' (žė. *padienesiuō*...), pasidaryti pagal *pamėnesiuī* (žė. *pamėnesiuō*) modelį. Prieveksmis *paskuī* greičiausiai laikytinas trumpiniu iš **pasakuī*, plg. adv. iš *paskōs* < iš *pasakōs* (§ 642).

Su kitais priešdėliais formanto *-ui* (dial. *-uo*, *-u*) prieveksmiai ne tokie darūs, bet pasitaiko (ypač tarmėse), pvz., *apliñkui*, *apsukuī* 'aplink' (abu eina ir prielinksniais), *apydieniuī* 'auštant', *atkampiui* 'nuošaliai', *įkandiniuī* (> *įkandin*) 'paskui, tuoj, netrukus', *pradieniuī* 'kas antrą dieną', *priduřmiui* 'iš paskos, visai arti' ir kt. Yra ir dvikamienių šio formanto prieveksmių, pvz., *artipilñiuī* 'beveik pilną', *lygiagrėčiuī* 'šalia, greta', *pūsvelčiuī* 'beveik veltui', *žemyngalviui* 'galva žemyn'. Senieji raštai rodo, kad formanto *-ui* prieveksmių būta jau XVI amžiuje, pvz., *aplinkui* Mž. 508₈₋₉, *Choras ... tur atpencžui ... giedati* Mž. 490₂ '... vėl...', *paskui* DP 288₂₅ ir kt.

Tarmėse ši tipą primena prieveksmiai, padaryti su priešdėliu *pa-* (kartais kitais) ir formantu virtusia galūne *-i*, pvz., *padieni* 'padieniuī', *pakapeiki* 'po kapeiką', *panakti* 'panakčiuī', *pamaži* 'pamažu', *pavieni* 'po vieną', *prameti* 'pramečiuī, kas antri metai'. Tokių yra jau ir senuosiuose raštuose, pvz., *ėme kiekvienas ... pa grafi* DP 93₅ '...po grašį'. Rytų aukštaičių vilniškių plote pasitaiko vienas kitas šios rūšies prieveksmis su *-ie*, pvz., *óbuolius paauks(i)niē pardavinējo* '...po auksiną...', *pilk. patruputiē* '...po truputį'. Galūnei *-i* resp. *-ie* pradžią galėjo duoti tiek vienaskaitos datyvai, tiek ir lokatyvai (§ 350, plg. *namiē* ir kt. § 326).

Formanto *-ui* prieveksmių be priešdėlio pasitaiko tik vienas kitas, pvz., *vėltui*, *ilgainiuī*, *atėjo vienuī* (ir *vienuī*) *vienas*.

Tarmėse jų yra daugiau. Čia *-ui* gauna net senybiniai prieveksmiai, pvz., *čianuī/čionuī* 'čia' (iš *čion*), *dabařčiuī* 'dabar', *taduī* 'tada', *tenuī* 'ten'. Yra ir prielinksnių su *-ui*, pvz., *liñkui* 'link' (polinksnis), *teřpui* 'tarp'.

§ 645. Daiktavardžių akuzatyvas dėl stiprios objektinės reikšmės pats vienas (nesudarydamas junginių su kitų kalbos dalių akuzatyvais), net ir eidamas aplinkybe, nėra linkęs prieveiksmėti. Jis gali tik priartėti prie prieveksmių, pvz., pasakymuose *diēnā* (*nākti*, *vāsarā*, *rūdeni* ...)

kaŗtais būna šalta, sýkį (kaŗta) iŗ aŗ teĩ esũ būves. Tikrais prievaisiais tokie akuzatyvai nelaikytini dėl galėjimo turėti paŗyminį, plg. vieną sýkį iŗ aŗ teĩ buvaũ.

Sunku pasakyti, ar akuzatyvo kilmės prievaismis *vākar* (gali būti ir iš g. sg. *vākarō*).

Šiaip jau akuzatyvo kilmės prievaismiai paprastai būna sudurtiniai žodžiai, sudaryti iš įvardžio (rečiau būdvardžio ar skaitvardžio) ir daiktavardžio, kurių antrasis dėmuo paprastai netenka galūnės, pvz., *šiañdien* < *šiandiēna* (iš **šiañ diēnan*), *tādien*, *anādien*, *šiokiādien*, *kuriādien*, *kitādien*, *šiānakt* (< *šiā naktį*), *anānakt*, *šįkart*, *tākart*, *kitākart* ‘kadaise, senovėje’, *šįsyk*, *tāsyk*, *šįmet*, *anāmet*, *šįryt*, *tāryt*, *šįvākar*, *kasdiēn* (< *kās diēna*), *kaskaŗt*, *kasrýt*, *kiekvienākart*, *visādien*, *šveñtādien* (< *šveñtā diēna*), *vienāsyk*, *pirmāsyk* ir kt.

Taip pat turime suprievaismėjusių prielinksnio *peŗ* su akuzatyvu junginių, pvz., *perdiēn* (< *peŗ diēna*), *pernākt*, *peržiēm*.

Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad skirtingai nuo kitų linksnių akuzatyvo galūnės nėra linkusios virsti prievaismių darybiniais formantais. Jos paprastai nukrenta.

Tarmėse kai kurie akuzatyvo kilmės prievaismiai ypač labai trumpinami, pvz., *šiañdien* → *šiañdie* → *šiañdi* → net *šiañd*. Ir vietoj *vākar* vietomis sakoma *vāka*. Yra tarmėse ir šiaip jau nepaprastų prievaisminių sandūrų, pvz., *uŗpovākar*, *uŗūzvakar*, *uŗtāivakar*, *uŗkukovākar* ‘diena prieš užvakar’.

§ 646. Iš visų linksnių labiausiai linkęs prievaismėti instrumentalis. Taip yra todėl, kad instrumentaliu daugiau negu kuriuo kitu linksniu kalboje reiškiamos aplinkybės.

Instrumentalio kilmės prievaismiai labai įvairūs tiek adverbializacijos laipsniu, tiek forma. Turime šios rūšies prievaismių, kilusių iš įvairių kamienų (daugiausia *ō*, *įō*, *ā*, *įā*, *ē*) tiek vienskaitos, tiek daugiskaitos ar dviskaitos instrumentalio formų. Pavyzdžiai:

ō kam.: *apstũ* ‘gausiai, daug’ (s. r. *āpstas* ‘gausumas, perteklius’), *kartũ* ‘drauge, sykiu’, *pamaŗũ* ‘iš lengvo’, *piestũ* ‘ant paskutinių kojų’ (*arklỹs stōjosi piestũ*), *varũ* ‘prievarta’...

(*i*)*įō* kam.: *akimirksniu* ‘labai greitai’, *pāŗemiu* ‘palei žemę’, *pũsbadũiu* ‘alkdamas’, *sykiũ* ‘drauge, kartu’, *vidũnakčiu* ‘nakties vidury’...

ā kam.: *dvĩsēda* ‘dviem sėdint ant vieno arklio’ (*mũdu jōjom dvĩsēda*), *palengvā* ‘iš lėto’, *slaptā* ‘pasislėpus, nemačiomis’, *staigā* ‘greitai, netikėtai’...

iā kam.: *bėgčią* 'bėgte, bėgtinai', *kniūbsčią* 'sukniubus', *nakčią* 'naktį', *(pa)slapčią* 'niekam nematant', *risčią* 'tankiu žingsniu (ppr. apie gyvulių bėgimą)', *šalią* 'greta' (ir prielinksnis), *týčia* 'sąmoningai, juokais', *vogčią* 'slaptomis'...

ē kam.: *pėstutė* 'pėsčiomis', *ristelė* 'smulkia risčia', *saváime* 'pats iš savęs, per save', *žiņgine* 'žingsniu'...

(*i*)u kam.: *viršum* 'viršuje, į viršų' (ir prielinksnis)...

daugiskaita: *kařtais* 'kai kada', *krýžmais* 'kryžium, kryžiškai', *mainais* 'ką nors mainant', *niėkais* 'vėjais, aitais, padaukais' (*niėkais lėidžia laiką*), *priešais* 'priešaky; prieštaraujamai', *šalimais* 'šalia, greta', *vargais negalais* 'sunkiai, vos vos, šiaip taip'...;

greitomis 'greitai', *lygiomis* 'lygiai', (*ne*)*nóromis* '(ne)noriai', *negirdomis* 'negirdint', *nejučiomis* 'nepastebimai', *pasalomis* 'iš pasalų', (*pa*)*šnibždomis* 'pašnibžda, tyliai', *vogčiomis* 'slaptai'...

dviskaita (galūnės kilmės požiūriu): *apčiąpōm* 'graibantis, čiupinėjantis, paviršutiniškai', *galvotrūkčiąm* 'labai greitai, smarkiai', *klūpōm* 'klūpint', *sėdōm* 'sėdint', *tuščiąm* 'be nieko'...

Suprieveiksmėjusių instrumentaliao formų randame jau senuosiuose raštuose. Tai matyti iš šių Daukšos postilės pavyzdžių: *ąnšái wálge ir gėre apftú kiekdienós* 270₄₄ '...apsčiai kasdien', (jis rodė) *ųlą ... ape kurią mažų aukšcžiaus biloio* 468₂₃ '...galbūt...', *Krikščionis* (= krikščionys) *pamąžu ing Tūrkus ir pahónis musie atmáinitis* 572₄₃, *ne turėio nei wėžimų nei arklų pėstomis eio* 39₂₇ '...pėsčia...', *Vžgime nákti, támsumoie^a ir slapcčią* 40₂₀, *tícziomis prieβ tiėsq sūdiia* 156₁, *iam tįkas* (drabuži) *nettícziomis ištept* 197₄₀. Šio linksnio prieveiksmėjimo senumą, be kita ko, rodo prieveiksmiai *kadà, tadà* < i. sg. f. **kadǫ*, **tadǫ* ir jungtukas *kadán-gi*.

Dabar instrumentaliao kilmės prieveiksmių nuolat daugėja. Turime suprieveiksmėjusių net įvardžiuotinio būdvardžio formų, pvz., *jis iř bārėsi, iř gerúoju prāšė* '...maloniai, nepiktai...', *gražiúoju prašýsi – gáusi* 'gražiai (be piktumo) ...', *àš sù jaís šnekù piktúoju* '...piktai'.

§ 647. Ne visi prieveiksmiai, kuriuose įžiūrime instrumentaliao kilmės galūnes, iš tikrųjų atsirado iš suprieveiksmėjusių šio linksnio formų. Daug jų buvo naujai pasidaryti pagal jau turimus modelius. Tai, visų pirma, matyti iš vyriškosios ir moteriškosios giminės daiktavardžių fleksijos maišymo, pvz., *eina pabobiais liežuviūs nešiódama* 'eina nuo vienos bobos prie kitos, apkalbas nešiódama', *pasākė juokōm* 'juokais' ir pan. Vietoj prieveiksmių su daugiskaitos galūne *-omis* dabar vis labiau įsigali variantai, turį dviskaitinės kilmės pabaigą *-ōm*, taigi vietoj, pvz., *nejučiomis, pasalomis, vogčiomis* vis plačiau linkstama sakyti *nejučiąm, pasalōm, vog-*

čiōm ir t. t. Analoginės darybos gajumą taip pat rodo gausūs to paties prieveiksmio variantai su vienaskaitinės ir daugiskaitinės (dviskaitinės) kilmės pabaigomis, pvz., *piestū* (ir *piestà*) || *piēstais* (*piestōm*), *slaptā* (*slapčā*) || *slaptomis* (*slaptōm* ir *slapčiomis*, *slapčīōm*), *týčia* || *týčiomis* (*týčīōm*), *vogčā* || *vogčiomis* (*vogčīōm*) ir t. t. Tokių pavyzdžių yra labai daug. Tarmėse jie be galo įvairuoja.

Iš instrumentalio kilmės formantų pirmiausia nurodytinas *-um,-pvz.*, (*pa*)*grēčiūm* 'greta', *pāskuim* 'paskui' (ir prielinksnis), *rýšium*. Instrumentalio kilmės yra ir būdinių darybinis formantas *-te* (§ 633). Tarmėse ir kitos instrumentalio galūnės yra virtusios arba turi tendenciją virsti darybiniais prieveiksmių (ir kitų nekaitomųjų kalbos dalių) formantais.

Tai matyti kad ir iš šių tarminių pavyzdžių: *anāndienais* 'anadien', *apēntais* 'vėl', *aplīnkunais* 'aplink', *deltais* 'dėl to, vis dėlto', *kadais* 'seniai', *kituriais* 'kitur', *nórintais* 'nors', *pėrnais* 'pennai', *tenais* 'ten' arba *gretēm* 'greta', *kaītkartēm(is)* 'retkarčiais', *strīmgalvēm* 'galvotrūkčiais', *týlēm* 'tyliai' ir pan. Instrumentalio fleksijos painiojimą bei prieveiksmių perdirbinėjimą pagal turimus modelius gali pailustruoti šie tarminiai prieveiksmio *basnīrčia* 'apsiavęs (-usi) be kojinių' atitikmenys: a) *basnīrta* (ir *basamīrta*, taip pat *basamīrta* su *m* iš *minti*), b) *basaminčia* (*bāsas* + *minti*), *basiaūčia* (plg. *aūti*), *bās(a)nýčia*, c) *basnīrtais*, d) *bāsnýčiom*, *basnīrčiom*, *basnīrtom*, e) *bāsiautēm*.

Sudėtiniai prieveiksmai su aiškiai išreikšta pirmojo dėmens instrumentalio galūne dažnai jos netenka antrajame dėmenyje, pvz., *anuōkart*, *tuōkart*, *tuōlaik*, *tuomēt*, *visuomēt*, *kitūkart*, *trečiūkart*, *anāpus*, *taīsmet*. Plg. *sudiēv*, *susýk* < *su sykiū*, *suvis* 'visai' < *su visū* ir kt.

§ 648. Lokatyvo kilmės prieveiksmių palyginti nedaug, bet jie įvairūs.

Senovinio (nepostpozicinio) lokatyvo reliktai yra *namiē*, dial. *oriē* 'lauke', *vākarie* 'vakare, vakarop', *artiē* 'arti', *tolīē* 'toli', *ankstiē* 'anksti' (§ 326). Nurodytų tarminių formų bendrinės kalbos atitikmenys *arti*, *toll*, *anksti* taip pat kildinami iš lokatyvo. Skirtumas tarp *artiē* ir *arti* tyrinėtojų aiškinamas nevienodai: vieni įtaria buvus galūnės *-ie* tam tikrais atvejais metatoniją (**-ie* > *-i*, o *-iē* išliko), kiti *-iē* laiko *ō* kamieno (iš **ankstas*, **artas*, **tolas*), o *-i* – *i* kamieno (iš **ankstis*, **artis*, **tolis*) loc. sg. galūne, žr. Būga Rink. rašt. III 690, Nieminen Ausgang 56–57, Kazlauskas Istor. gram. 153.

Senuosiuose raštuose bei tarmėse yra ir daugiau prieveiksmių su *-ie*: *aukštīe* 'aukštai' (Mž. 274₁₀), žė. *giliē* 'giliai', *tamsiē* 'tamsu'.

Greičiausiai lokatyvas slypi ir žemaičių tarmės *tókie bjaurie* 'esant bjauriam orui' tipo pasakymuose, pvz., *tókie šáltie negál nė kójos iš namū iškéliti* 'taip šalant negalima...', *tókie sniňgantīe nė šuō negál tvértīes laukē* 'taip sningant...', *tókie smuňkantīe kaip išbrisi?* 'taip klimpstant...'. Pasakomas kartais ir tik vienas kuris junginio

dėmuo, pvz., *lŷnantie negál ruputės kásti* 'lyjant negalima bulves...', *ař jŷs bėpročiai řiókie važiuoti* '...esant šitokiam (prastam) orui...'. Plg. paaukštaitės *tokiō řaltō* (t. y. *dienō*) 'řalant', *áudroto* 'esant audrai', *vėjuoto* 'pučiant vėjui' (iš *tokiøjė řaltojė*, *áudrotoje*, *vėjuotoje*, suprasak *dienojė*).

Dviskaitos lokatyvo (=genityvo) kilmės prievaismiai laikomi *pusiáu* (dial. *pusiaũ*) ir žė. *dviejau(s)* 'dviese' (§ 282).

Inesyvo kilmės prievaismių turime nedaug ir jų adverbializacijos laipsnis nevienodas. Pavyzdžiai: *laukė řalta* 'ore (ne viduj)...', *ateik rytój (rýt)* '...rytojaus dieną', *řaly* 'řalia' (eina ir prielinksniu), *viduj*, *virřuj* (*vidui*, *virřui* > *virřš*; ir prielinksniai), *kamė* 'kur'. Tokio tipo adverbializuotų pavyzdžių pasitaiko jau senuosiuose raštuose, pvz., *nórint pašaulis horė liksminas, bet widuriŷse duřbia ne řeuczia tikroio liksmumo* DP 214₃ '...lauke...', (jis) *řia diėnã yra, o ritóie pėcziun' bus imėstas* DP 332₂₁ '...rytoj...', *koktğ ... řirdiř tawa búwo, regint ne kãltã awinelė widúi wilkų* DP 174₃₀ '...vidury...'.
Suprievaismėjusiu ar besuprievaismėjančiu daugiskaitos inesyvo pavyzdžiu gali būti *dviesė*, *trisė* ... *devyniese* ir *kelliese*.

§ 649. Kiti postpoziciniai lokatyvai nedaug yra davę prievaismių. Pavyzdžiai: a) iš iliatyvo: *apačiōn*, *deřinėn*, *kairėn*, *laukañ* (*laũk*), *priekin*, *řaliñ*, *uřpakaliñ*, *viduiñ*, *virřuiñ* ...; b) iš adesyvo: *řalip* 'řalia' (ir prielinksnis), dial. *dievlep* 'pas dievã', *namiepi* 'namie', *gallep* 'gale, pagaliau' ...; c) iš aliatyvo: *galóp*, *pavasarióp*, *rudenióp*, *vakaróp*, *vasaróp*, *velnióp*...

Prievaismiškai vartojamų formų pasitaiko jau senuosiuose raštuose, kur atitinkami linksniai dar tebebuvo gyvi, pvz., *kanãg iũs řiunti Mielauřias Wieřpatie?* DP 10₄₉ 'kur gi...', *Ir iřėio Petras óran' iř palócžeus* DP 159₂ '...lauk(an)...', *nũg řirdės řawós řalin' átmeta* DP 70₅₄, *kurie iř ři rítã teip gãrbię priėme, tie wakaróp álkanã prařtódio* DP 131₃₂.

Ypač reti, bendrinėje kalboje bemaž nevartojami, adesyvo kilmės prievaismiai. Kiek labiau prievaismėjo aliatyvas. Daugiausia yra iliatyvo prievaismių.

Tačiau ne visas iliatyvo formas, pasitaikančias grožinėje literatūroje, reikėtų traktuoti kaip prievaismius. Kadangi didelėje lietuvių kalbos ploto dalyje (visoje rytų Lietuvoje) iliatyvas išliko kaip linksnis, šnekamojoje liaudies kalboje jis apskritai tebėra populiarus, tai rašytojai (net kilę iš vakarų Lietuvos) neretai jį kaip linksnį pavartoja savo kūriniuose.

Tarmėse iliatyvo formų pabaigos garsai *-(a)n* resp. *-(o)n* kartais dedami prie kitų prievaismių ar šiaip nekaitomų žodžių, pvz., *atgaliōn* 'atgal', *čiōn* 'čia', *linkañ* 'link', *amiėn* 'namie', *pãskuñ* 'paskui'.

§ 650. Veiksmožodžio finitinės formos pačios vienos sakinyje neina aplinkybėmis, todėl ir nelinkusios prieveiksmėti. Tik su kitais žodeliais kartais jos sudaro tam tikras suprieveiksmėjusias ar tik apiprieveiksmėjusias samplaikas, pvz., *tóji šienapjūtė bematai praėis* ‘greit ...’ *Jōnas atbėgo kaip matai* ‘...tuoj pat’, *mirti jiė buvo kaip reik pasirenėę* ‘...tin-kamai...’. Labiau sustabarėjusių turime veiksmožodinės kilmės dalelyčių ir jungtukų, pvz., *gál* < *gāli* (veiksmožodžio *galėti* 3. praes.), *galbūt* < *gāli būti*, *māt* < *matai* (2. sg. praes.), *manding* ‘man rodos, turbūt’ (< **mán dinga* ar **mán dingi* – inf. *dingėti* ‘rodytis’), *ràsi* ‘gal, galbūt’ (veiksmožodžio *ràsti* 2. sg. fut.), *ràsit* ‘t. p.’ (2. pl. fut.), *turbūt* < *tūri būti*, *tarýtum*, *tařtum* (2. sg. cond.), *tařsi* (2. sg. fut.), *dėstis* ‘žiūrint, nelygu’ (veiksmožodžio *dėtis* atematinė 3. praes. forma).

Infinitinės veiksmožodžio formos labiau prieveiksmėja negu finitinės. Ypač tai būdinga padalyviams, kurie savo reikšme bei vartosena artimesni prieveiksmiams. Būdingesni padalyvio kilmės prieveiksmių pavyzdžiai: *netrūkus*, *nedėlsiant* ‘greit, tuojau’, *bežiūrint*, *bemātant* ‘t. p.’, *veřkiant* ‘būtinai, labai’ ir *kur nórint* ‘bet kur’, *kaip nórint* ‘bet kaip’, *kuomet nórint* ‘bet kada’ (*nórint* – iš padalyvio kilusi dalelytė, kaip ir *nórs* iš dalyvio *nóris*). Turime ir padalyvio kilmės jungtukų, pvz., *nelýginant*, prieinksnių, pvz., *iřskýrus* (su acc.), *nepáisant* (su gen.) ir kt.

Prieveiksmėja net bendratys, pvz., *nepalýginti* ‘žymiai, kur kas’, *žūt būt* arba *žūt ar būt* ‘būtinai, trūks plyš’.

§ 651. Tam tikrų kaitomo žodžio formų prieveiksmėjimas, arba adverbializācija, yra labai sudėtingas procesas. Jis nuolat vyksta, trunka ilgą laiką, ir nelengva užčiuopti bei fiksuoti jo svarbesnius etapus, išryškinti patį procesą. Pastebėta, kad labiau linkusios prieveiksmėti apibendrintą, abstrakčią reikšmę turinčių žodžių tam tikros formos. Konkrečios reikšmės žodžiai apskritai nėra linkę prieveiksmėti.

Adverbializaciją paprastai sukelia kurios nors vienos žodžio formos vartojimas aplinkybe. Aplinkybinė funkcija yra būtina sąlyga kaitomo žodžio formai pereiti į prieveiksmį. Toji aplinkybinė funkcija laipsniškai pradeda nustelbti žodžio objektinę reikšmę, kuri ilgainiui nublanksta. Taip atsiranda prieveiksmėjančios formos reikšminė izoliacija nuo kitų paradigmos formų. Pvz., pasakymo *laukė lýja* prieveiksmėjanti forma *laukė* turi bendresnę, abstraktesnę reikšmę negu įprastas daiktavardžio *laukas* inesyvas, pvz., sakinyje *tamė laukė sėšime miežiūs*. Plg. suprieveiksmėjusį nominatyvą *valià* ‘galima’ pasakyme *ař valià taip elgtis?* ir paradigmą nominatyvą pasakyme *jō tvirtà valià*.

Suprieveiksmėjusi forma netenka galios turėti pažyminį. Tai irgi įvyksta laipsniškai. Pvz., prieveiksmėjantys nominatyvai *gėda* (pvz.,

būvo be gālo nesmagū ir gēda), laikas (pvz., ne laikas šūnī lākinti, kai vilkas kiemē) dar kartais gali turėti šioкі tokį pažyminį, pvz., *tokià gēda dabaŗ jiems* arba *dabaŗ pàts laikas rugiūs kiŗsti*. Tokiuose pavyzdžiuose žodžiai *gēda* ir *laikas* dar nelaikytini tikraisrieveiksmais. Galėjimas ar negalėjimas turėti pažyminį yra vienas iš svarbiausių kriterijų nustatant formosrieveiksmiškumą.

§ 652. Tolesnė adverbializacijos stadija – kitų paradigmos linksnių išnykimas. Kol jie tebėra, suprieveiksmėjusi forma, kad ir nutolusi semantiškai, dar su jais būna siejama. Antai suprieveiksmėjusi instrumentalio forma *kartū* ‘drauge, sykiu’ dar nenutraukė ryšio su daiktavardžiu *kaŗtas* o to paties linksnio kilmėsrieveiksmais *apstū* ‘gausiai, daug’ tokio akivaizdaus ryšio jau nebegali turėti, nes daiktavardis *āpstas* ‘gausumas, perteklius’ dabar jau retai kur bepasitaiko.

Buvusi linksnio ar asmens galūnėrieveiksmyje netenka morfologinės reikšmės ir kaip nereikalingas balastas gali būti numetama, pvz., *šian-diēnq* → *šiañdien*, *tuō metū* → *tuomēt*, *šiē mētai* → *šiēmēt* ir t. t. Dėl trumpėjimo kartais būna nelengva nustatyti morfologinę formą, kuri davė pradžią sutrumpėjusiamrieveiksmiui, pvz., *atgāl* (iš *atgaliōs*, *atgaliō* ar *atgaliōn*?), *vākar* (iš *vākarq* ar *vākaro*?), *vēl* (iš *vēliai* ar kt.?).

Bet buvusi galūnėrieveiksmyje gali ne nukristi, o priešingai, tapti tam tikru darybiniurieveiksmių formantu (priesaga). Plg. anksčiau minėtus formantus *-o*, *-os*, *-ui*, *-ais*, *-om* ir kt. Ne visų formantų kilmė lengvai nustatoma. Kartais formantui pradžią galėjo duoti dvi ar net kelios skirtingų linksnių vienodos galūnės. Ne visi formantai būna vienodo darumo. Dėl to neretai tas patsrieveiksmais (tiek naujybinis, tiek ir senybinis) tarmėse gali turėti įvairių formantų. Tai sudaro didelę tarminiųrieveiksmių įvairovę.

Pvz.,rieveiksčio *čią* tarmėse yra tokie variantai: *čiais*, *čian*, *čianaĩ* (*čianái*), *čianaikos*, *čianaĩnos*, *čianaĩs* (*čianáis*), *čianáitės*, *čianajà*, *čianājonais*, *čianājos*, *čianajū*, *čianājuos*, *čianājus*, *čianáu*, *čianuĩ*, *čianūja*, *čianūjaka*, *čion* (*čion*), *čionai* (*čionái*, *čionai*, *čionai*), *čionaiĩk*, *čionáikos*, *čionáinos*, *čionais* (*čionáis*), *čionáitės*, *čionaja*, *čionājos*, *čionauĩ*, *čiontais*, *čionuĩ*, *čionūis*, *čionuītės*. Daug variantų turi ir kiti, ypač senybiniai,rieveiksmai. Kartais jų atskiri variantai yra gavę tam tikrus skirtingus reikšmės atspalvius.

Visa tai rodo nepaprastąrieveiksčio kaip kalbos dalies gyvybingumą bei dinamiškumą. Pagal jau turimus modelius nuolat pasidaromi vis naujirieveiksmai arba perdirbami senieji. Tai pati judriausia, dinamiškiausia kalbos dalis. Šalia labai seniai suprieveiksmėjusių formų, t. y. senų veldinių, būna daug naujai atsirandančiųrieveiksmių, pasiekusių įvairias adverbializacijos pakopas, taigi ir tokių, kuriųrieveiksmiškumą leidžia nustatyti

tik kruopšti lingvistinė analizė. Neretai to paties prieveiksmio adverbializacijos laipsnis atskirose tarmėse būna nevienodas. Iš tarmių prieveiksmai patenka į bendrinę kalbą, pirmiausia į grožinės literatūros kūrinius. Tai dar labiau didina šios dinamiškos kalbos dalies įvairumą.

§ 653. Pati gausiausia lietuvių kalbos prieveiksmių grupė – tai prieveiksmai su formantu *-ai*. Jie gali būti padaromi bemaž iš kiekvieno būdvardžio. Išimtį sudaro tik kai kurie priesaginiai būdvardžiai, ypač su *-inis*, *-ienis*, *-ainis*, tačiau tarmėse vietomis daroma ir iš šių.

Iš *ō* (f. *ā*) kamieno būdvardžių kilę prieveiksmai turi *-ai* po kieto, iš kitų kamienų – po minkšto priebalsio: *aukštaī*, *baltaī*, bet *didžiaī*, *plačiaī*. Tačiau sakoma *seniaī*, matyt, dėl *naujaī*. Tokios formos būta jau XVI a., pvz., *bū ſenėy, nē tiektāi pirm manē bet ir pirm Abrōmo DP 24₈* ‘buvo seniai...’.

Tarmėse yra ir daugiau nukrypimų, pvz., *atskiriaī* ‘atskirai’, *drūčiaī* ‘drūtai’ (dėl daiktavardžio *drūtis* ‘drūtumas’?), *kiāuriaī* ‘kiaurai’, *saūsiaī* ‘sausai’ (plg. *šlapiaī*). Dar plg. dial. *teip* ‘taip’ (ir *kiteip*, *antreip*), greičiausiai dėl *šiaip* (> *šeip*).

Daromi šios rūšies prieveiksmai ir iš dalyvių, pvz., *atsākančiaī* ‘puikiai, gerai, kaip reikiant’, *pašļusiaī* ‘labai smarkiai, nepaprastai’, *atmenamaī* ‘dar neseniai’, *užtikrintaī* ‘gerai, tobulai’, *reapgalvōtaī*, *abejōtinaī* ir kt.

Kirčiavimas gerokai įvairuoja, ypač tarmėse. Padaryti iš dviskiemenių *ō* (f. *ā*) kamieno būdvardžių paprastai turi žodžio galo (formanto) kirtį, pvz., *baltaī*, *geraī*, *ilgaī*, *piktaī*, *šventaī*, *tikraī*, *tvirtaī* (bet *greītaī*). Padaryti iš dviskiemenių *u* (f. *iā*) kamieno būdvardžių kirčiuojami dvejopai, žiūrint šaknies ilgumo: galūnėje, jeigu šaknis trumpa, ir šakny, jeigu ji ilga, pvz., *aštriaī*, *giliaī*, *gražiaī*, *gudriaī*, *pigiaī*, *ramiaī*, *stipriaī*, *žvaliaī*, bet *aiškaī*, *lūgiaī*, *nōriaī*, *baīsiaī*, *bjaūriaī*, *drāsiaī*, *gařsiaī*, *gaūsiaī*, *suñkiaī* (išimtį sudaro *gardžiaī*, *karčiaī*, *saldžiaī*..., nors sakoma ir *gařdžiaī*, *kařčiaī*, *saldžiaī*...). Iš seno, matyt, šie prieveiksmai išlaikydavo būdvardžių kirčio vietą, plg. dial. *bāltai*, *jūodai*, *kiāurai* ir tarminį būdvardžių kirčiavimą *bāltas*, *-a*, *jūodas*, *-a*, *kiāuras*, *-a* (= la. *balts*, *juōds*, *caūrs*); dial. *bjaūriaī*, *dōsniaī*/*dōsniaī* ir Daukšos postilės *bjaūrumas*, *dōsnus*, žė. *dōsnus*. Dabar visuotinai šakny kirčiuojamas *greītaī* (> *greīt*), kaip rodo Daukšos *greītumas*, turbūt yra senas dalykas.

Iš dalyvių padaryti prieveiksmai paprastai išlaiko dalyvio paradigmos vyraujančią kirčio vietą, pvz., *ākinančiaī* (: *ākinanti*), *įmānomaī* (: *įmānomas*, *-a*), bet *deramaī* (: *dēramas*, *-ā*), *regimaī* (: *rėgimas*, *-ā*).

§ 654. Formanto *-ai* kilmę ne visi tyrinėtojai aiškina vienodai. Tokius prieveiksnius turi ir kitos baltų kalbos, plg. lie. *labaī* ir la. *labi* ‘gerai’ (*-i*

iš *-ai*), pr. *labbai*. Tyrinėtojai baltų *-ai* paprastai tapatina su slavų *-ě* ir senovės indų *-ē*, pvz., s. sl. *dobře* 'gerai', skr. *kšipé* 'greitai'. Neaišku, ar mūsų *-ai* iš **-ōi*, ar iš **-āi*. Vieni tyrinėtojai formanto *-ai* pradžios ieško vienaskaitos lokatyvo (*ō* arba *ā* kamienų), kiti – datyvo galūnėse, dar kiti (mažiau patikima) kildina iš postpozicinės dalelytės *-ai*. Pastaruoju metu vis labiau linkstama *-ai* kilmę sieti su įvardžio *tās* bevardės giminės forma *taī* ir laikyti bevardės giminės būdvardžių lokatyvo reliktu.

Formantą *-ai* turi ir įvardinės kilmėsrieveiksmiai bei kitos nekaitomosios kalbos dalys, tik jie nuo aptariamųjų neretai skiriasi savo reikšme, formanto priegaide (šalia *-ai* yra ir *-āi!*), atskirais atvejais ir kilme, pvz., *visai*, *štaī* (iš *šitai*, plg. *šitai* DP 1₁₅), *antaī*, *kadaī* 'seniai' (dial. *štai*, *šitai*, *antai*, *kadai*, plg. *kadāise*). Galbūt viena kita forma čia iš tikrųjų turi priaugusią dalelytę *-ai*.

§ 655. Prieveiksmiai su formantu *-ai* ir kai kurie kiti (*anksti*, *arti*, *daug*, *paskui*, *pirmà*, *tolì*...) yra laipsniuojami. Aukštesnysis (ir aukštėlesnysis) jų laipsnis turi formantą (priesagą) *-iau* < **-iaū*, dial. *-iaus*, pvz., *geriaū(s)*, *gražiaū(s)*, *anksčiaū(s)*, *arčiaū(s)*, *daugiaū(s)* ir *gerėliaū(s)*, *gražėliaū(s)*... Senuosiuose raštuose vartojamas variantas *-iaus*, taigi jis laikytinas senesniu. Variantas *-iau* pasitaiko tik vėlesniuose raštuose, bet jis ilgainiui labai įsigalėjo ir tapo bendrinės kalbos norma (tarmėse dabar taip pat jau vyrauja). Paprastai kirčiuojama formų pabaiga (formantas). Bet toks kirčiavimas naujas. Daukša dar kirčiavo dvejopai, pvz., *baįsiaus*, *drąšiaus*, *miėliaus*, *smařkiaus* (plg. jo *baįsus*, *drąsus*, *miėlas*, *-a*, *smařkus*) ir *aukščiaūs*, *daugiaūs*, *dažniaūs*, *mažiaūs*.

Didelį priesagos *-iau(s)* darumą rodo tokie pavyzdžiai: *piečiaū(s)* 'labiau į pietus', *ryčiaū(s)* 'labiau į rytus', *vakariaū(s)* 'į pavakarę', *kalniaū(s)* 'į kalną' ir pan., padaromi iš daiktavardžių. Kai kurie aukštesniojo laipsnio prieveiksmiai vartojami ir kaip prielinksniai, pvz., *toliaū*, *žemiaū* ir kt.

Priesaga *-iaū(s)* greičiausiai yra tos pačios kilmės, kaip ir aukščiausiojo laipsnio priesaga *-iaūs-ia* arba *-iaūs-iai* (§ 452). Galiniame skiemenyje atsideręs akūtinis dvibalsis *au* dėsningai virto cirkumfleksiniu *au* (§ 152).

Su ta pačia priesaga *-iau(s)* dabar daromos ir aukštesniojo laipsnio būdvardžių bevardės giminės formos: šalia *gėra*, *platù* yra comp. *geriaū(s)*, *plačiaū(s)*. Senovėje, matyt, buvo skiriama: būdvardžių bevardė giminė turėjo *gerėsnia* arba *gerėsnì* 'geriau' tipo formas. Pirmoji tokia, kaip n.-a. n. *žālia* (šalia *žālias*, *-ià*). Antroji padaryta pagal modelį: *gėras* : *gėra* = *platùs* : *platù* = *gerėsnis* : *x* (*x* = *gerėsnì*).

Taigi senovėje šalia *gerai* buvo comp. *geriaū(s)*, o šalia *gėra* – comp. *gerėsnia*/*gerėsnì*. Ilgainiui bevardės giminės būdvardžių ir prieveiksmių

komparatyvai sumišo. Jau senuosiuose raštuose su *-iaus* ir su *-esnia/-esni* daromi tiek vieni, tiek ir kiti. Tokia būklė išliko ir dabar tarmėse. Įvairovę dar padidino formų sutrumpėjimas (turimas jau senuosiuose raštuose) ir analoginis pakitimas, pvz., *gerèsn* arba *gerèš* (iš *gerèsnia* ar *gerèsni*), *gerèsniai* (su *-iai* iš *geraĩ*, *žaliaĩ*) ‘geriau’ ir *daugèsn*, *daugès*, *daugèsniai* ‘daugiau’. Pateikiame pavyzdžių iš senųjų raštų ir tarmių: *giarefni iam’ butų idant vžkartų girnų pušę ant kaklo io* DP 516₂ ‘geriau...’, *idant’ išg nūdemių ištiefós kėlėš, daugefn’ iosn’ ne impuldinetumbime* DP 188₂₈ ‘...daugiau...’, (reikia) *daugéfnig šergetis nūdemes, kaip didžėufio pikto* DP 344₅₃ ‘daugiau gi...’, *Hėretikai... išgànimo daugeus tikėtis ne gal’* DP 278₂₀ ‘...daugiau...’ (= *daugiaus*), *daugefne nemiwilok* BrB 2 Moz. 8,29 ‘daugiau manės neviliok’, *gieriefnei atmen arty nent pateri bilati* Mž. 10₂₆ ‘geriau...’ (= *geresniai*), *daugès* (ir *daugèsn*) *insipilk iř válgyk Ródūnia*.

§ 656. Prieveiksmių aukščiausiasis laipsnis daromas su priesaga *-iausiai* arba *-iausia* (kilmė aptarta § 452), pvz., *geriausiai*, *gražiausiai*, bet *daugiausia*. Variantas *-iausiai* vartojamas darantis iš nelyginamojo laipsniorieveiksmių su formantu *-ai*, pvz., *geraĩ*, *gražiãĩ*, o iš visų kitųrieveiksmių daroma su *-iausia*.

Aukščiausiojo laipsnio būdvardžių bevardė giminė bendrinėje kalboje turi *-iausia*, pvz., *geriausia*, *gražiausia* (nuo *gėra*, *gražū*). Taigi bendrinėje kalboje skiriama *geriausiai*←*geraĩ* ir *geriausia*←*gėra*. Tarmėse niekur tokio skirtumo nėra: abiem atvejais vartojamas vienas kuris iš šių variantų: *geriausiai*, *daugiausiai*... arba *geriausia*, *daugiausia*. Antrasis variantas turi būdvardžių bevardės giminės nominatyvo-akuzatyvo kilmės pabaigą.

Žemaičiai ir artimesni vakarų aukštaičiai šias formas dėsningai sutrumpino, numetė pralietavių trumpąjį *-a*: sako *geriaūs*, *daugiaūs*. Nuo komparatyvo šios formos skiriasi priegaide. Dabar vis labiau įsigali variantas *geriaū*, *daugiaū* (be *-s*), atsiradęs dėl komparatyvo *geriaū*, *daugiaū* šalia *geriaūs*, *daugiaūs* įtakos.

Pirmasis variantas turi *-ai* iš nelyginamojo laipsnio, plg. *geriausiai*←*geraĩ*.

Superliatyvai turi priesagos kirtį: *geriaū(siai)*, *daugiaū(siai)*. Taip kirčiavo jau XVI a. Daukša.

Tiek komparatyvas, tiek ir superliatyvas gali būti sustiprinamas įvairiais žodeliais, pvz., *dār geriaū(s)*, *daūg daugiaū(s)*, *kuō gražiaū(s)*, *visū geriaū(siai)*, *gerū geriaū(siai)* ir pan. Plg. § 451, 453.

§ 657. Labai gausūs formanto *-yn*rieveiksmiai, pvz., *gerŷn*, *platŷn*, *raudonŷn* ir t. t. Jie daromi iš daugelio būdvardžių, kai kurių dalyvių (pvz., *pasiutŷn*) ir kitųrieveiksmių (*artŷn*, *tolŷn*...). Eina su slinkties veiksm-

žodžiais (šie gali būti praleidžiami) ir rodo kypťį, linkmę, intensyvumą, pvz., *aukštŷn* (*žemŷn*) *láipioja, ligónis jaũ gerŷn eina, juõ didŷn, juõ gudrŷn*. Kartais vartojami ir kaip prielinksniai, pvz., *sliñkis artŷn krósnies*.

Tarmėse vietoj *-ŷn* (dalis vakarų aukštaičių turi sutrumpintą *-ŷ*) yra *-iñ*, pvz., *geriñ, didiñ* ir t. t. Vietomis vartojami abu variantai.

Senuosiuose raštuose šalia *-yn* ar *-in* turimi ilgesni formantai *-yn(i)ui* ar *-in(i)ui* ir *-yniũ* ar *-iniũ* (galbūt ir *-yniu* resp. *-iniu*). Pateikiami pavyzdžiai: a) *kúnas ... augbtiniui' pakeltas kabóio* DP 176₂₁ '...aukštyn...', *idánt ... eit' didtiniũ* DP₆₇ '...didyn', *wifsi dáiktai žemiški piktiniui pagrĩfta* DP 27₂₁ '...piktn...', *priékimeg artiniui* DP₂₂₈ '...artyn', *CHristus mirimũ fawũiu átmete toltiniui wiffa pikta* DP 194₃₄ '...tolyn...', *mes ... kancziã iau arttiniui atencziã apwaikbcziot túrime* DP 112₁ '...artyn ateinançiã...', *Pirma ðodi tare JEFus, Kada buwa aukfchtiniui vþkeltas* Mž. 446₉ '...aukštyn...', *ufchdraudcze fuglaudima ... tarp wiffu vþchžengencziũ ir nužengencziũ, aukfchtinui ir žeminui* MT 223₃₋₄ '...aukštyn ir žemyn'; b) *wiffos dũmos io ant' to yra, kaip wiffadós didtiniũ eitu túrtas io* DP 344₃₇ '...didyn...', (jie) *wiffadós piktiniũ eit'* DP 446₂₈ '...piktn einã', *Bažniçzia ... per wiffã paßaulĩ ilginiũ ir platiniũ ižteftã* DP 542₇ '...ilgyn ir platyn...', *idánt' nulaisuþmeiþ žeminiũ* 110₁₀ '...žemyn', *akis pákilekim, o ant io aukbtiniũ weyzdekim* PK 131₁₀ '...aukštyn...', *kuo toliniu tuo dáugiaus* PK 225₇ '...tolyn...'.

Dabar tarmėse ilgesni formantai nevartojami. Tik Kernavės apylinkėse yra užrašyta sakant *nũlėkė kokĩ pũsę vařsto aukštŷniui*.

Koks ryšys tarp čia nurodytų variantų ir kokia jų kilmė, dar nepakankamai išaiškinta. Vieni tyrinėtojai mano, kad formantui *-yn* pradžiã galėjo duoti senovinė būdvardinių *iĩð* kamieno daiktavardžių iliatyvo galūnė plg. *aukštŷn* šalia n. sg. *aũkštis* < **aũkštis*. Tokiã prielaidã paremia tarmiũ *aukštĩñ* 'aukštyn' tiporieveiksmiai su naujãja (gauta iš *i* kamieno) iliatyvo galūnė. Senųjų raštųrieveiksmiai su *-yn(i)ui* ar *-in(i)ui* tuo atveju turėtų būti laikomi antriniais formanto *-ui* dariniais. Kiti tyrinėtojai išeities baze linkę laikyti senųjų raštų *aukštyniũ* (ar *-iniũ*) tiporieveiksmius. Jie traktuojami kaip tam tikri suprieveiksmėję genityvai. Plg. šalia *žemŷniũ* Daukšos raštuose ir *žemyniump*: *akis ir ðirdĩ mũsũ nugrižeme ... nũg daiktũ dagãus žeminiump* DP 325₁₇ '...žemyn'. Ilgainiui tokie genityvo kilmėsrieveiksmiai galėjo sutrumpėti: *žemŷniũ* → *žemŷn*. Senųjų raštų variantas *žemŷniui* ir šiuo atveju laikytinas antriniu formanto *-ui* dariniu. Taçiau kai kurie kalbininkai *žemŷn* yra linkę kildinti iš *žemŷniui*, pastarãjį variantã laikydami tam tikru datyvo kilmėsrieveiksmiu. Visos tos nevienodos nuo-

monės rodo, kad šio tipo prieviksinių kilmės ir raidos problema dar tebėra nepaiškėjusi.

§ 658. Baigiant prieviksinių apžvalgą, dar reikia pasakyti, kad kai kurie iš jų, gyvai vartoti senuosiuose raštuose, dabar jau rečiau arba ir visai pamiršti, pvz., *dienuntą* 'kurią nors dieną' (BrB I Sam. 27,1), *kartuntą* 'kartą, kada nors' (BrB Hiob. 38,17), *katrul* 'į katrą pusę' (BrB Teis. 2,15). Juos tik vienur kitur tarmėse arba folklore terandame. Taigi ir prieviksiniai gali „pasenti“ bei išnykti, nors šiaip jau, kaip buvo sakyta, prieviksinių skaičius kalboje didėja.

Taip pat reikia konstatuoti, kad lietuvių kalboje beveik neturime skolintų prieviksinių. Yra tik (ypač tarmėse) pačių lietuvių pasidarytų prieviksinių iš skolintų būdvardžių ar kitų kalbos dalių žodžių, pvz., *durnai* 'kvailai' (iš slavizmo *duřnas* 'kvailas'). Ir kitos nekaitomosios kalbos dalys skolinių beveik neturi. Pasitaikantys pavyzdžiai paprastai būna pačių pasidaryti iš skolintų kaitomųjų žodžių, pvz., tarminė dalelytė *lõc* 'tartum, lyg' – trumpinys iš *locnai*, o šis, savo ruožtu, pasidarytas iš polonizmo *lõcnas* 'savas, nuosavas'.

Zubatý IF III 119–144 (= Studie a články II 368–392), Nieminen Ausgang 53–59, Fraenkel Post. u. Pröp. 15–17, Endzelynas Gars. ir form. 206–209, Uivydas VUD VI 20–60, LKGrK 115–169, LKK II 75–87, VI 71–85, VII 11–44, IX 6–41, XI 7–15, XV 7–28 ir LKG II 425–542, Otrębski Gramatyka III 282–307, Stang Vergleich. Gram. 276, 285–287, Zinkevičius Liet. dial. 391–412, Palionis Liter. kalb. 143–145, Skardžius Kirčiavim. 91–94, Senkus MAD 1968 1(26) 157–174.

1. Kaip istorinės gramatikos požūriu skirstomi prieviksiniai? (§ 636).
2. Kokius prieviksnius vadiname naujybiniiais ir kokius senybiniiais? (§ 636).
3. Nurodykite kelis labai senus prieviksnius, turinčius atitikmenų kitose indoeuropiečių kalbose (§ 637).
4. Kaip mūsų senybiniiai prieviksiniai susiję su įvardžiais? (§ 638).
5. Kuriuos žinote svarbesnius senybinių prieviksinių darybinius formantus? (§ 638).
6. Nurodykite kelis nominatyvo kilmės naujybinius prieviksnius (§ 640).
7. Kodėl prieviksinių *ganà* adverbializacijos laipsnis didesnis negu prieviksinių *gaila*, *nevalià*, *gėda*? (§ 640).
8. Nurodykite po vieną daugiskaitos ir dviskaitos nominatyvo kilmės prieviksinių (§ 640).
9. Kokia nekaitomų žodžių *daūg*, *greit*, *nemàž*, *mažnė*, *piřm*, *vienók*, *vis*, *kiek*, *tiẽk*, *tik*, *tiktaĩ* kilmė? (§ 641).
10. Kodėl nominatyvo ir genityvo kilmės prieviksinių turime nedaug? (§ 640, 642).
11. Kokie žodžių junginiai daugiausia davė genityvo kilmės prieviksinių? (§ 642).
12. Kaip aiškintina prieviksinių iš *paskõs* kilmė? (§ 642).

13. Paaiškinkiterieveksmių *kodėl, todėl*, s. r. *kodrin, todrin* ir *iškaft, begál, porýt* kilmę (§ 642).

14. Ką žinote apierieveksmius *kitadõs, visadõs* ir *namõ*? (§ 642).

15. Pasakykite kelis datyvo kilmėsrieveksmius (§ 643).

16. Aptarkite *lig gáliai* ir *prieg bróli* tiporieveksmius (§ 643).

17. Aptarkiterieveksmių su formantu *-ui* darumą (§ 644).

18. Kokios kilmės gali būti formantas *-ui*? (§ 644).

19. Paaiškinkiterieveksmių *paskuĩ* ir dial. *padienesiuĩ* ‘padieniui’ kilmę (§ 644).

20. Aptarkite tarminįrieveksmių *pameti* ‘pamečiui’ tipą (§ 644).

21. Kodėl daiktavardžių akuzatyvas nelinkęsrieveksmėti? (§ 645).

22. Aptarkiterieveksmių *šiañdien, kasdiñn, pernãkt* ir *vãkar* kilmę (§ 645).

23. Kodėl labairieveksmėja instrumentalio formos? (§ 646).

24. Paaiškinkiterieveksmių *apstũ, nakçia, savãime, viršũm, kařtais, greitomis, sėdõm* ir *piktũoju* kilmę (§ 646).

25. Kaip susidarėrieveksmiai *juokõm* ‘juokais’, *grėçium* ir *visuomèt, anãpus, suvis*? (§ 647).

26. Aptarkiterieveksmių *namiẽ* ir *arti, toli, anksti* kilmę (§ 648).

27. Kaip aiškintina žemaičių *tõkie bjaũrie* ‘esant bjauriam orui’ tiporieveksmių kilmę (§ 648).

28. Kokiarieveksmio *pustiãu*, žė. *dviejau(s)* ‘dviese’ kilmė? (§ 648).

29. Paaiškinkiterieveksmių *rytoj, šalỹ, viršũj* kilmę (§ 648).

30. Pasakykite po kelis iliatyvo, adesyvo ir aliatyvo kilmėsrieveksmius (§ 649).

31. Aptarkite veiksmažodžio formųrieveksmėjimą (§ 650).

32. Paaiškinkite žodelių *gál, galbũt, mãt, manding, rãsi* ‘gal, galbũt’, *tařtum, dẽstis, netrũkus, žũt bũt* kilmę (§ 650).

33. Kokios reikšmės žodžiai labiausiai linęrieveksmėti? (§ 651).

34. Kuria sakinio dalimi einančios kaitomųjų žodžių formosrieveksmėja? (§ 651).

35. Aptarkiterieveksmėjančios žodžio formos reikšminį pakitimą (§ 651).

36. Aptarkite adverbializacijos laipsnio sąsają su galėjimu ar negalėjimu turėti pažyminį (§ 651).

37. Kokiã reikšmę adverbializacijai turi kitų paradigmos formų nykimas? (§ 652).

38. Kodėl suprieveksmėjusios formos dažnai netenka galũnių arba jos virstarieveksmių darybiniais formantais? (§ 652).

39. Aptarkiterieveksmio kaip kalbos dalies gyvybingumą bei dinamiškumą (§ 652).

40. Apibũdinkiterieveksmių su formantu *-ai* darybã ir kirçiavimã (§ 653).

41. Kaip aiškinaforma *-ai* kilmė? (§ 654).

42. Aptarkite aukštesniojo (ir aukštėlesniojo) laipsniorieveksmių darybã ir kirçiavimã, priesagos *-iau(s)* kilmę (§ 655).

43. Palyginkite bevardės giminės irrieveksmių komparatyvo formas dabar ir senovėje (§ 655).

44. Paaiškinkite komparatyvo variantų *daugėsnia, daugėsnia, daugėsn, daugėsn, daugėsniai* ‘daugiau’ kilmę (§ 655).

45. Aptarkite aukščiausiojo laipsniorieveksmių darybã bendrinėje kalboje ir tar-mėse (§ 656).

46. Kokia superliatyvų *geriãusiai* ir *geriãusia* kilmė? Prisiminkite priesagos *-iaus-* kilmės problemã (§ 656 ir 452).

47. Kaip atsirado tarminiai *geridũs* || *geriãu* tipo superliatyvai? (§ 656).

48. Kokiais žodeliais sustiprinamas prieveiksmių aukštesnysis ir aukščiausiasis laipsniai? (§ 656).

49. Aptarkite formanto *-yn* prieveiksmių darybą (§ 657).

50. Kokie šių prieveiksmių atitikmenys tarmėse ir senuosiuose raštuose? (§ 657).

51. Aptarkite formanto *-yn* kilmės problemą (§ 657).

52. Ką žinote apie prieveiksmių „senėjimą“ ir skolinimą? (§ 658).

Užduotis 58. Suskirstykite toliau surašytus prieveiksnius bei kitus nekaitomus žodžius į tokias grupes: a) senybiniai prieveiksniai, b) kilę iš nominatyvo, c) iš bevardės gim. nominatyvo-akuzatyvo, d) iš genityvo, e) iš datyvo, f) turintys formantą *-ui*, g) iš akuzatyvo, h) iš instrumentalio, i) iš (ide.) lokatyvo, j) iš inesyvo, l) iš iliatyvo, m) iš adesyvo, n) iš aliatyvo, o) iš veiksmažodžio formų, p) turintys formantą *-ai*, r) aukštesniojo laipsnio prieveiksniai, s) aukščiausiojo laipsnio prieveiksniai, t) turintys formantą *-yn*:

ankstl, apačion, apliņkui, arti, aukščiausiai, aukštyn, bemātant 'greit, tuojau', čia, daug, daugiausia, dėstis, dešinēn, didyn, didžiaī, dovanai 'veltui', gāl, galōp, gēda, geraī, geriaū, geriausiai, gražyn, greītai, išvien, jaū, kaip, po kām, kařtais, kaskařt, kiek, kitąkart, kodēl, kuř, laukaņ, māt, iš mažeņs, namiē, negaīla, neganā, niekadōs, nuolatōs, padieniū, palengvā, pamažū, pamečiūi, iš paskōs, paskui, pāžemiu, pažemiuī, peržiēm, pikčiaū, risčia, rytōj, rudenioī, lig sōciai 'užtektinai', sudieŗ, šaliā, šaliņ, šalip, šiēmet, tařsi, taŗtum, tāşyk, trişē, tuomēt, turbūt, tuščioīm 'be nieko', vakarōp, velniōp, vidij, virşuņ, virşuņ, vis, vogčiomis, žaliai.

Prielinksniai

§ 659. Tai nekaitomi žodžiai, einantys su linksniu. Jie taip pat skirstomi į naujybinius ir senybinius. Naujybiniiais prielinksniais laikome tokius, kurie aiškiai kilo iš kaitomųjų kalbos dalių. Daugiausia tai būna prieveiksniai, atliekantys ir prielinksnių funkciją. Pvz., žodis *apliņk* pasakyme *apibēgo apliņk nāmq* eina prielinksniu, bet komanda *apliņk!* – tas pats žodis jau prieveiksmis. Plg. *eik anāpus* (prieveiksmis) ir *anāpus kēlio* (prielinksnis). Tokie prielinksniais einantys prieveiksniai yra *abipus, arti, arčiaū, netoli, toliaū, pusiaū* (dial. *pusiaū*), *skersai, įstrižai, išilgai, šaliā, gretā, virşuj (viřš), viduj, pirmā (piŗm)* ir kt.

Prielinksniį *pāskui* nuo prieveiksmio *paskui* bendrinėje kalboje skiria kirtis, bet tarmėse daug kur to skirtumo nėra.

Turime ir tokių nekaitomų žodžių, kurie eina tik prielinksniais, kaip prieveiksniai visai nevartojami, pvz., *liņk, pagal (pāgal), taŗp, tiŗs*.

Prielinksnių skaičius nuolat didėja. Tiek lietuvių, tiek kitų kalbų istorija rodo, kad juo seniau, juo mažiau jų buvo. Tuo paaiškinama prielinksnių įvairovė dabartinėse indoeuropiečių kalbose.

Ten, kur anksčiau būdavo išsiverčiama linksniais, dabar vis labiau įsigali prielinksninės konstrukcijos. Vietoj senesnių linksninių pasakymų, pvz., *badū mirē, senatvė nepaeīna, kārdu kariāju*, dabar jau dažnai linkstame

vartoti prielinksnes konstrukcijas, taigi sakome: *nuõ bādo mirè, iš senātvès nepaeīna, sù kārdu kariāuja* ir pan.

§ 660. Senybiniai prielinksniai yra paveldėti nekaitomi žodžiai, nors kažkada ir jie kilo iš kaitomųjų. Senų senovėje tokie nekaitomi žodžiai eido tiek su veiksmažodžiu, tiek su linksniuojamomis kalbos dalimis. Su veiksmažodžiaisėjusius vadiname preverbais. Jų liekana dabartinėje lietuvių kalboje yra veiksmažodžių priešdėliai, pvz., *į-eiti, iš-važiuoti, užlipti, su-dėti*. Plg. atitinkamus prielinksnius *į, iš, už, su*, pvz., pasakymuose *į miēstą, iš namų, už tvorõs, su vaikaīs*. Iš tų laikų, kai priešdėliai dar tebebuvo atskiri žodžiai, išliko sudurtiniai veiksmažodžiai su refleksiniu įvardžiu (sangražos dalelyte) tarp priešdėlio ir veiksmažodžio, pvz., *nu-si-praūsti*. Dar plg. senųjų raštų ir tarmių pasakymus *pra-gi-žiūrėjau, nu-si-gi-dėjau* ir pan. (Būga Rink. rašt. II 44).

Preverbai virto priešdėliais netekę kirčio. Jie kaip proklitikai prisišliejo prie veiksmažodžių. Tada jų ilgasis vokalizmas sutrumpėjo (§ 50): vietoj senovinių **pā, *prā, *prīe, *núo* (plg. *pó-dukra, pró-tēvis, priē-žodis, núo-kalnē*) dabar prie veiksmažodžių turime *pa-, pra-, pri-, nu-*, pvz., *pa-darýti, pra-dėti, pri-bėgti, nu-lipti*. Plg. atitinkamus prielinksnius *põ, prõ, priē, nuõ* su cirkumfleksu vietoj akūto vienaskiemeniame žodyje (§ 152). Dar plg. *į (<iñ) miēstą* ir *į-bėgti < in-bėgti* šalia *į-rašas < in-rašas*. Tik veiksmažodžių priešdėlis *pér-* būna visuomet kirčiuojamas ir išlaiko tvirtą pradę priegaidę, pvz., *pér-lipti* ir *pér-važa* šalia *peř mišką*.

§ 661. Pasitaiko, jog šalia priešdėlio dabar visai nėra atitinkamo prielinksnio, pvz., *at-, ati-*, dial. *ata-* (*at-nēsti, ati-darýti*, dial. *ata-darýti*). Tokiais atvejais giminingose kalbose paprastai būna išlikęs ir prielinksnis, pvz., la. dial. *at*, s. sl. *otъ*. Plg. kitose kalbose gerai išlikusį prielinksnį bei priešdėlį *au* (pr. *au-*, sl. *u, u-*), kuris lietuvių kalboje paliko pėdsakus prieveiksmyje *au-liñk(ui)* 'vėliau, po to'. Būna ir priešingų atvejų: yra tik prielinksnis, bet nėra priešdėlio, pvz., *dēl*. Tačiau paprastai senybiniai prielinksniai ir priešdėliai eina poromis, nes jie yra vienos kilmės. Jie išsirutuliojo iš senovinių prieveiksmiškai vartotų tam tikrų vardažodžio formų, plg. lie. *añt*, lot. *ante*, gr. *ἀντί* ir hetitų *hant-* 'kakta, priekis'.

§ 662. Prielinksniai paprastai eina prieš linksniuojamą žodį, bet kartais vartojami ir po jo. Tuo atveju juos vadiname polinksniais, pvz., *jõ dēlei atējaũ, jis nuėjo miško liñk*. Gali polinksnis ir suaugti su linksniuojamu žodžiu į vieną, pvz., *ko-dēl, to-dēl*. Tokį priaugusį polinksnį vadiname postpozicija (dėl termino žr. § 301, išnašą 152). Priaugusios prie tam tikrų linksnių postpozicijos **ēn* (= pr. *ēn*, la. *ie-*, gr. *ἐν, ἐνί*: lie. *į < iñ*, lot. *in* ir kt.), **nā* (= ?) ir **pie < *p(r)ēi* (= la. *pie*, pr. *prēi*, s. sl. *pri*) davė pradžią postpoziciniams lokatyvams (§ 301, 409, 415).

§ 663. Kaip kalbos dalis prielinksniai susiformavo jau suskilus indo-europiečių prokalbei, todėl lietuvių prielinksnius giminingose kalbose gali atitikti prievieksniai, jungtukai ar kitos kalbos dalys. Neretai būna gerokai skirtinga ir jų reikšmė. Tai matyti kad ir iš šių palyginimų:

lie. *añt* ir lot. *ante* 'prieš, priešaky', gr. ἀντί 'priešais, vietoj, kaip', skr. *ánti* 'priešais, netoliese', got. *and* 'per' (plg. hetitų *hant-* 'kakta, priekis');

lie. *apiẽ* (la. *ap-*, pr. *ep-*, *ap-*) ir skr. *ápi* 'prie, taip pat, ir', gr. ἐπί 'prie, apie, prieš, ant', lot. *ob* 'priešais, link, dėl...';

lie. *bè* (la. *bez*, pr. *bhe*) ir sl. *bez*(τ), skr. *bahís* 'išorėje, už';

lie. *nuõ* (la. *nũo*, pr. *no*, *na* 'ant ir kt.') ir sl. *na* 'ant', gr. ἄνω 'viršuj';

lie. *pàs* ir s. sl. *poz-dẽ* 'vėlai', lot. *pos-t* 'užpakaly, vėliau, už...';

lie. *peř*, dial. *pař* (la. *par*, pr. *per*, *par*) ir s. sl. *prẽ-* 'per', lot. *per* 'per, dėl...', gr. περί 'aplink, per...', skr. *pári* 'apie';

lie. *prõ* (pr. *pra*) ir s. sl. *pro*, lot. *prõ* 'prieš, priekyje, vietoje, už...', gr. πρό 'priekyje, prieš, vietoj...'.
Kai kurie prielinksniai aiškių atitikmenų kitose, ypač tolimesnėse, indo-europiečių kalbose neturi. Tačiau yra jiems etimologiškai giminingų kaitomų žodžių, pvz., lie. *põ* (la. *pa*, pr. *po*, sl. *po*) tyrinėtojai sieja su lot. *põno* < *põ-s(i)nõ* 'dedu', *põ-situs* 'padėtas' (dar plg. gr. ἀπό, skr. *ápa*, lot. *ab*). Lie. *priẽ* (plg. la. *prieds* 'priedas', pr. *prēi*, s. sl. *pri*) siejama su *priekis* ir oliau su lot. *pri-vus* 'atskiras, pavienis, savaš', *pri-mus* 'pirmas'. Lie. *priẽš*, *priešais* (la. *priekš*) susijęs su *priešintis*, *priešas* (la. *priekša* 'priešakys', pr. *prēisiks* 'priešas'). Lie. *dẽl*, *dẽlei*, dial. *deļ* (la. *dẽļ*, *deļ*) kalbininkai sieja su *dėti*, s. sl. *dělo* 'darbas, dalykas, veiksmaš'. Dar plg. naujesnės kilmės prielinksni *liñk*, dial. *linkañ*, *liñkui*, *liñkais* ir *link-mẽ*, *ap-linkà*; prielinksni *tařp*, s. r., dial. *teřp* ir *tárpas*, dial. *térpè* (trumpinys iš i. sg. *tárpũ*, *térpe* ar l. sg. *tarpè*?); prielinksni *tiẽš* ir *tiẽš-ti*, *tiesũs*.

§ 664. Kai kurių prielinksnių kilmė neaiški. Dėl jų tyrinėtojai daug ginčijasi. Pvz., mūsų *sũ* vieni kalbininkai sieja su priešdėliu *sq-*, *san-*, *sam-*, manydami ir prielinksni senovėje turėjus nazalizaciją. Kiti tvirtina, kad *sũ* kilo iš **sũo* < **sõ*, plg. *sũo-kalbis*. Tuo atveju dial. *sà* ir la. *sa* 'su' reikėtų laikyti kiekybinės balsių kaitos variantu ir sieti su nazalizuotu priešdėliu *sq-*, *san-*, *sam-* (: skr. *sám-* ir kt.).

Miglota prielinksnio *iki* kilmė, pvz., linkstama jį kildinti iš reliatyvinio įvardžio ide. **iõ-*. Dabar prielinksni *iki*, ypač tarmėse, išstumia *ligi* (plg. la. *lidz*, dial. *lidz*), kuris savo kilme susijęs su būdvardžiu *lýgus*, plg. dial. *lýgu* 'ligi'. Galbūt *lýgu* buvo perdirta į *ligi* pagal *iki*, plg. kompromisinį variantą dial. *liki* 'iki'.

Iš *su* ir *ligi* pasidarytas prielinksnis *sulig*, plg. dial. *salig*.

Ne visai aiški prielinksnio *anót* (dial. *anóte, anotè, anòts, nóte, nót*) kilmė. Linkstama jį sieti su pr. *na, no* 'pagal, anot'; o prūsų tą patį prielinksnių, vartojamą 'ant' reikšme, paprastai siejame su lie. *nuð*. Dar *anót(e)* lyginama su gr. *ἀνά* 'ant ko, kam'. Lie. *anót(e)* pabaiga tokia kaip prielinksnio *užúot*, dial. *ažúot (ažúo-t)*.

Iš to, kas pasakyta, matyti, jog ir naujybinių prielinksnių, nesusijusių su priešdėliais, kilmė ne visada būna lengvai aiškinama. Dar plg. *pagal (pāgal)*, s. r. *pagalei* ir *pasak (pāsak)*, kuriuos tyrinėtojai sieja atitinkamai pirmąjį su *pagalys* 'toks medžio gabalas' arba *pagalė* 'galas, pabaiga', anksčiau, matyt, turėjusiais bendresnę reikšmę (plg. *pagalióp* 'galop, pagaliau', *ant gālo pagalės*), antrąjį – su veiksmažodžiu *sėkti, pasėkti*.

§ 665. Prielinksnis *apiẽ* yra perdirbtas iš senesnio **api*, plg. skr. *ápi*, gr. *ἐπί*. Dėl to jis neatitinka daiktavardžių priešdėlio *apy-*, pvz., *apy-linkė*. Pirmykštį pavidalą, matyt, išlaikė veiksmažodžių priešdėlis *api-*, vartojamas šalia trumpesnio varianto *ap-*, pvz., *api-bėgti, ap-leñkti*. Manoma, kad prielinksnio dabartinis pavidalas *apiẽ* šalia veiksmažodžių priešdėlio *api-* atsirado pagal *priẽ* šalia *pri-* modelį. Daiktavardžių priešdėlis *apy-* šalia veiksmažodinio *api-* galėjo būti pasidarytas pagal *pó-* < **pá-* šalia *pa-* pavzdį.

Trumpasis veiksmažodžių priešdėlio variantas *ap-* įsivestas iš pozicijos prieš *i, ie*, plg. *ap(i)-iñti, ap(i)-ieškóti* (§ 164). Senuosiuose raštuose dar daugeliu atvejų randame sveiką *api-* vietoj dabartinio *ap-*, pvz., *Ponas... apidovanoio ir apigražina* PK 8₂₁₋₂₂ '...apdovanojo ir papuošė' (*api-grāžino*). Plg. *ati-* resp. *ata-* vietoj *at-*, pvz., *Ponas átāfakia* PK 181₁₂ '...atsakė'. Tam tikrais atvejais sveiką *api-* resp. *ati-/ata-* geriau išlaikė ir dabartinės tarmės, pvz., ryt. *api-nešė* 'apnešė', *atā-nešė* 'atnešė'. Bet kitose tarmėse, ypač žemaičių plote, priešingai, *ap-*, *at-* labiau įsigalėjo, pvz., *ap-bařtė* 'apibars-tė', *at-darýti* 'atidaryti'. Ir tokio tipo reiškiniių būta jau XVI a., plg. *atdawiau piktibe* Mž. 515₇ 'atidaviau piktybę'.

§ 666. Prielinksnis *añt* yra trumpinys iš *antà*. Senuosiuose raštuose ilgasis variantas dar gana dažnas, pvz., *muřu gialbetoias anta križiaus mire* PK 162₁, *Dawe perwertis trimis vnta križiaus winimis* BK 50₆ (ryt. *untà* < *antà*), *laupfinam warda tawa anta amřiu* ir *anta amřinuiju amřiu* Mž. 88₅₋₆. Dabar ilgesnį variantą dar galima išgirsti pasakant vietomis lietuvių kalbos ploto pietryčių pakraštyje. Kitur jis išliko tik sudurtiniuose žodžiuose, pvz., dial. *anta-rýt* 'kitą dieną, rytoj', *anta-tð stóvi* 'tik tam tinka', *antā-vagė* 'viršvagė', ir vietovardžiuose, pvz., *Antā-kalnis, Antā-lamėstė* (kaimas prie Lamėsto ežero), *Antā-liedė* (kaimas prie Lėdžio ežero), *Antā-lieptė, Antā-tilčiai* (kaimas Ukmergės raj.), *Antā-verřis* (kaimas prie Veršiuo ežero), *Antā-zavė* ir kt.

Tarmių *ánčiakis* ‘antakis’, *ánčdėlis* ir kt. rodo, kad šalia *anta* esame turėję ir variantą *anti*, plg. gr. ἀντί, skr. *ánti*. Lietuvių *antà* gali būti siejama su gr. ἄντα ‘iš priekio, prieš ką nors’.

§ 667. Vietoj prielinksnio *ūž* senų senovėje būta dviejų prielinksnių: *ažù* ir *ūž*. Pirmojo atitikmenys yra la. dial. *az* (> b. k. *ðiz*), sl. *za* ‘už’, antrojo – la. *uz* ‘ant, į’, s. sl. *vъz(ъ)* ‘dėl, vietoje’. Ilgainiui vietoj šių dviejų prielinksnių išsigalėjo vienas: daugelyje tarmių (ir bendrinėje kalboje) – *ūž*, dalyje rytų aukštaičių tarmės ploto – *ažù*. Tačiau kaip priešdėlius daugelis rytų aukštaičių išlaikė abu: *až(u)-* ir *ūž-* (ppr. *uš-* iš pozicijos prieš dusliuosius priebalsius). Jų vartojimas šioje tarmėje skiriasi. Pvz., *až(u)-važiuoti* reiškia ‘užvažiuoti (pas ką nors)’, plg. *až(u)-važiuok iñ mani* ‘užvažiuok pas mane’. Bet *ūž-važiuoti* čia reiškia ‘užvažiuoti (ant ko nors)’, plg. *ūž-važiãvo uñ(t) vištos* ‘užvažiavo ant vištos’. Pateikiame keletą tokio skyrimo pavyzdžių iš Sirvydo Punktų sakymų: a) (jis) *apfi-dayre ir parėio, ir tuoiaus ažumirbo kokiuo buvo* I 111₂₁ ‘...užmiršo...’, *Vnt tokiu tuo miegu ažumigufiu negal neprietelus vžset kukalu nufideimo* I 284₂₋₃ ‘ant tokių tuo miegu užmigusių priešas negali pasėti nusi-kaltimo kukalių’, (jie) *gierus arba piktus nupelnus saw ažudirbo* I 284₁₅ ‘gerus arba piktus nuopelnus sau uždirbo’; b) *skrundas vnt nugaros vžkari* I 85₇ ‘skrandas ant nugaros užkarę’, *Wifoki priepuoley...vnt žmoniu atayt ir vžgriuwa* I 109₂₉₋₃₀ ‘...žmonėms ateina ir (juos) užgriūva’, *Mariose ira pawundenimis pasfleptos uolos...vnt kuriu vžpuoły eldiios sufikula* I 270₃ ‘...ant kurių užplaukę valtys sudūžta’, *žariias vžberfi vnt io gal-wos* I 349₅₋₆ ‘žarijas užbersi...’. Toks skirtumas (dėl lenkų kalbos įtakos Sirvydo ne visur sistemingai išlaikomas) yra paveldėtas iš senų laikų ir atspindi senovėje turėtus du ne tik priešdėlius, bet ir prielinksnius.

Prielinksnis *ažù* kilo iš **ažúo*, plg. dial. *ažúo-marša* ‘kas greit užmiršta’, sl. *za* (iš ide. **ǵhō*). Jo pavyzdžiu ir *už* buvo perdirtas į *užù* < **užúo*, plg. dial. *užù miško, užu-šókti* ‘užšokti’, b. k. *užúo-marša, užúo-vėjis*. Jau senuo-siuose raštuose šalia *už*, *ūž-* pasitaiko ir *užu, užu-*, pvz., *Dekawokimeg ... vžu gearadeyste* PK 16₃ ‘...už geradarystę’, *akis vžuri bo* PK 160₁₆ ‘...už-rišo’.

Iš *užù, ažù* < **užúo, *ažúo* buvo pasidarytas prielinksnis *užúo-t*, dial. *ažúo-t*. Dėl *-t* plg. *anó-t(e)*.

Tarmėse yra ir daiktavardžių priešdėliai *ažù-*, *ūž-* (*úš-*), pvz., *ažù-tėkis* ‘įlanka’, *vėjo už-pūtis* ‘vėjo gūsis’. Jie greičiausiai buvo pasidaryti šalia veiksmazodžių priešdė-lių *ažù-*, *ūž-* pagal *núo-*, *pó-* < **pá-* šalia *nù-*, *pá-* modeli. Ródūnios apylinkėse *ažù*, *ažù-* virto *žù*, *žu-*. Dėl tokio virtimo plg. sl. *za*.

§ 668. Prielinksnis iš tarmėse yra išlaikęs senesnę tarimą *iž*, plg. la. *iz*, sl. (*i*)*z(ъ)*. Bendrinėje kalboje ir daugelyje tarmių *ž* žodžio gale sudus-

lėjo. Plg. įvardį *aš* < **ež* (§ 471). Tarmėse *iž* išlikimą lėmė priešdėlis *iž*-pozicijoje prieš balsius ir skardžiuosius priebalsius. Plg. prielinksniį resp. priešdėlį *už*, dial. *uš*.

§ 669. Senuosiuose raštuose, be prielinksnio *děl*, vartojamas dar ta pačia reikšme *driñ* (variantai *drinei*, *drina*), kuris, kaip ir *děl*, *džlei*, gali eiti polinksniu ir net būti suaugęs su linksniuojamu žodžiu. Pateikiame pavyzdžių: (Kristus) *drin' mûsų pawârgelių žmonių ir del' musų išgânimo nužęge išg dagâus* DP 3₂₅ '...dël mûsų ...dël...', *Diewas patis drin sawês*, tatai *e^ast*, *drin garbês ir ßlowês wârdo sawo S. wisa padarit' ir wisa futwert' têikes* DP 6₄₁ '...pats dël savęs, tai yra, dël...', *ko drinei ghiffai stoeifi apchrikstitas* Mž. 107₂₀ 'kodël jis tapo apkrikštytas?', *Drtnag to itemus* DP 371₁₇ 'dël to jiems' (= *drina-gi*), *Mo. Kodrin wel wadinafi Tewu? M. Wießpates drin mûsu Jesu Christo* AK 20₁₈₋₂₀ 'Mo(kytojas): Kodël vël vadinasi têvu? – M(okinys): Dël viešpaties mûsų Jezaus Kristaus', *Cza todrinei turite ius tã Kudiki ... idant malonen ghi priemtu* Mž. 100₁₄ 'čia todël...', *Kodrinag krikstii, iey tu nei esfi Chrystus, nei Pranaßas?* Ev. 5₂₅ 'kodël krikštiji...'

Dabar *driñ* pastebëtas tik Dievëniškių ir Zietelos šnektose.

Prielinksnio *driñ* kilmë nėra visai aiški. Linkstama manyti, kad tai yra trumpinys iš **derin* ar **darin* (plg. *darin* || *todrin* 'todël' Daukanto raštuose) ir kilo iš veiksmazodžių *derëti*, *dërinti* ar *darýti* kažkokių formų.

Senuosiuose raštuose dar yra variantas *dril*, gavęs *l* greičiausiai iš *děl*. Dieveniskëse dabar įsigalëjo *dreñ*, taip pat greičiausiai turįs *e* iš *dël* 'dël'.

§ 670. Iš senųjų raštų matyti, kad anksčiau būta tam tikro polinkio prie kai kurių prielinksnių dëlioti dalelytes, ypač *gi*, pvz., *Antgi to geriems skaititoiems atsakau* MT XLIV₁₆ 'i tai...', *Begi abeiojimo* MT 129a₁₀ 'be abejojimo', *Delgi to džiauguos linksmay* PK 50₃ 'dël to...', *Tikiu ingi dwaše schwentage* Mž. 22₅ '...i dvasiã šventãjã', *ižgi tų dwieių daiktų* DP 11₄₃ 'iš tų...', *kurs mus gintu nuogi pikta* PK 34₉ '...nuo pikto', *Pergi tawa Christau muka ... Atleisk mumus musu ghrekus* Mž. 448₁₇ 'per tavo...', *tikime, uog gi priegi sawi turime* PK 131₁₄ '...jog ji prie savęs...', *Bukik define musu prießgi iu bãyfibę* PK 143₉ '...prieš jų baisybę'.

Dalelytës balsis dažnai būdavo numetamas ir likdavo tik -g, pvz., Daukšos postilëje skaitome: *ing Bažnicziã* 50₂₀, *ižg séklos* 50₂, *nũg Wießpaties* 1₃₃, *prieg krikßto* 10₃. Tuo būdu šalia, pvz., *in* 'i', *iš*, *nuo*, *prie* atsirado variantai *ing*, *išg*, *nuog*, *prieg*, kurie kai kurių autorių raštuose anuomet buvo labai įsigalëję. Antai Daukšos postilëje visai nėra prielinksnių *in* (*i*) ir *prie* (tëra tik jų atitikmenys *ing*, *prieg*), labai retas *nuo* (vos pora pavyzdžių, ištaisai vyrauja *nuog*), kiek dažnesnis *iš* resp. *iž* (maždaug vienodai pavyzdžių

kaip *ižg*). Ilgainiui galiniam *-g* suduslėjus, virtus *-k*, atsirado dabartiniai tarminiai prielinksnių *nuõ, prieš* variantai *nuõk/nõk/nùk* ir *prièk/prèk/prik*.

§ 671. Prielinksniai reikalauja tam tikro linksnio. Daugiausia jis būna genityvas. Su šiuo eina, pvz., *añt, anót, bè, děl, iki, iš, nuõ, prieš* ir daugelis naujybinių prielinksnių, pvz., *arti, arčiaũ, artÿn, aukščiaũ, dèkà, gretà, įkandin, liñk, netoli, pasàk, piřm, pusiáu, šalià, tařp, viduj, vietoj, viřš, žemiaiũ*. Su akuzatyvu eina *apiè, ĩ, pàs, peř, prieš, prõ* ir kai kurie naujybiniai prielinksniai, pvz., *apliñk, apsukui, įkypai, išilgai, kiaurai, pagal, pàskui, skersai*. Su instrumentaliu vartojami *sù, sulig, tiès*. Kai kurie prielinksniai gali eiti su keliais linksniais, pvz., *už* – su genityvu ir akuzatyvu (pvz., *gyvenù už miško, dirbu už tavè*), *põ* – su genityvu, akuzatyvu ir instrumentaliu (pvz., *po valandõs, išlàkstè po miškà, paliñdo po tiltu*).

Vienais atvejais linksnio pasirinkimas yra nesunkiai paaiškinamas bei motyvuotas, pvz., *bè, iš, nuõ* vartojimas su abliatyvo funkciją atliekančiu genityvu, *ĩ, peř, põ, prõ* – su krypties akuzatyvu, *sù, sulig* – su sociatyvinę funkciją turinčiu instrumentaliu. Tačiau daugeliu atvejų tokia motyvacija dabar jau nelengvai suvokiama. Matyt, praetyje būta įvairių vartosenos pakitimų, tam tikro atskirų modelių apibendrinimo. Kartu, matyt, kisdavo ir atitinkamo prielinksnio reikšmė. Dabar visą tą sintaksinę ir sėmantinę raidą nelengva išpauioti bei suprasti.

Tarmėse esama nemaža prielinksnių vartojimo skirtumų, pvz., dalis žemaičių *añt, už* vartoja ne tik su genityvu, bet ir su akuzatyvu (krypties reikšmė: *lipk ant trõbà, užsilindáu už medžiùs*), instrumentaliu (vietos reikšmė: *yrà ant stalù, gyvenà už miškù*), o *pàs* – su genityvu (*pas mûsų*). Tam tikrais atvejais tokie skirtumai gali būti ir senesnės vartosenos reliktai. Antai prielinksnių *pagal* dabar su genityvu vartoja tik žemaičiai ir artimesni vakarų aukštaičiai, o senieji raštai rodo, kad XVI–XVII a. tokia vartosenà (šalia gretiminės su akuzatyvu) buvo būdinga ir vidurio, net rytų Lietuvai, pvz., *pagalay walos io ßwentos* PK 17₂₅ 'pagal jo šventà valią', *pagal nuomonios žmoniu* PS II 104₃₋₄, *milet' pagaley iu ftono* AK 67₄ '...pagal jų padėtį'. Tačiau ne visais atvejais turime duomenų senesnei vartosenai nustatyti.

Tarmėse pasitaiko ir prielinksnių sumišimo. Antai rytų aukštaičiai daug kur painioja *añt* (> *uñt, uñ*) ir *ĩ* (taria *iñ, iñt*), pvz., *knygà gùli an* || *in stàlo* ir *einù an* || *in miès-tà* 'einu miesto link'. Net vietoj priešdėlio *ĩ-* čia gali būti vartojama *an(t)-*: *indūrè* || *andūrè* 'įdūrè', *intėjo* || *antėjo* 'jėjo'. Lietuvių kalbos ploto pietryčių pakraščiuose pastebėtas *iž* 'iš' ir *už* painiojimas: *iž upès* 'už upės', *už ryto* 'iš ryto' ir pan. Čia taip pat vietoj *apiè* sakoma *piè* ir vietomis painiojama su *priè*, pvz., *pie pirkià* 'apie pirkià' ir *pie bažnyčios* 'prie bažnyčios'. Žemaičiai *prie* (> *pri*) dažnai vartoja vietoj *pas*: *vaikà vèžè pri daktaro*. Panašių reiškinių yra ir daugiau.

§ 672. Senuosiuose raštuose prielinksniai *iki (ligi), po, prie (prieg)* vartojami su datyvu. Pavyzdžiai:

iki pábáygay švietá PK 186₂₄ 'iki pasaulio pabaigos', *ik trims Káralumus ... ik Práwadu Nedelay* BK 23₅₋₇ 'iki trijų karalių ... iki atvelykió', *ik' fúdo diénai* DP 144₂₉ 'iki teismo dienos';

po nukákinimuy Wiešpaties DP 52₁₄ 'po viešpaties nukankinimo', *po tay málday* PK 220₁ 'po tos maldos', *noreio eyt' fakitu Ewángelios po wifám swietuy* AK 17₃ '...po visą pasaulį', *po tiéms trumpiemus filwartams* PK 113₇ 'po tų trumpų sielvartų';

prieg ištátimuy PK 192₂ 'prie įstatymo, pagal įstatymą', *Melskem prieg tam* MŽ. 138₁ 'melskime prie to (dėl to)', (motina) *búwo teiéus priég tómus wifsómus káčziomus ir galwókartamus io* DP 177₄ 'buvo ten prie tų visų jo kančių ir išniekinimo', *nufideimay ... prieg dufiay atliekti* PS I 257₁₂ '... prie sielos pasilieka'.

Šie prielinksniai su datyvu ir dabar dar tebevartojami rytų Lietuvoje. Kitur ilgainiui datyvą pakeitė genityvas. Genityvinės konstrukcijos įsigalėjo ir bendrinėje kalboje, o datyvas išliko tik tam tikruose frazeologizmuose, pvz., *po tám* 'vėliau, po to', *po visám* 'jau viskas, vėlu', *po senóvei* 'kaip visada'.

Kitų prielinksnių vartoseną su datyvu pasitaiko retai. Daukšos postilėje užfiksuota *páfskui šitokiam' atmetimui* DP 607₂₆ 'paskui šitokią atmetimą'. Dabar rytų Lietuvoje su datyvu eina dar prielinksnis *sulig*, pvz., *vandeñs sulig stógui* '...sulig stogo'.

Rytų Lietuvoje *ligi, pò, priè, sulig* vartojami ir su daugiskaitos instrumentaliu, pvz., *búsiu ligi Naujaisiais Mėtais* '...iki Naujųjų Metų', *išvažiúosiu po šveñtém* '...po švenčių', *stovėjo prie namais* '...prie namų', *pripylė sulig kraštais* '...sulig kraštų'. Tokios vartosenos priežastimi laikytinas daugiskaitos datyvo ir instrumentalio galūnių, išskyrus *ò* kamieno, tarmėje suvienodėjimas. Skirtinga nuo instrumentalio *ò* kamieno forma čia dabar jau retai su šiais prielinksniais bepasitaiko, pvz., *nubék lig mēdžiam, žirniai pasėta prie rugiám*. Panevėžiškiai vietomis šiuos prielinksnius vartoja net su vienskaitos instrumentaliu, pvz., *vándenio búvo lig bámba* '...iki bambos'.

Žemaičiai vakaruose prielinksnius *añt, bè, dėl, iš, lig(i), nuò (>nū, nū), pāskui (pāskuò), pò, priè (>prì, pri), šalip* 'šalia', *tařp, už* ir kai kuriuos kitus vartoja su moteriškosios (retai vyriškosios) giminės daiktavardžių vienskaitos datyvu, kurio forma nuo įprastinės skiriasi galūnės kirčiu, jeigu daiktavardis yra oksitonas. Čia sakoma, pvz., *arkljs krito ant viétai* '...vietoje', *bégo be galvai* '...labai greitai (be galvos)', *nu duobei pradėjo vandū bėgti* 'nuo duobės...', *pri dukteriē netiko, išėjo pri sūnaūs* 'pas dukterį nepatiko...'. Tokios konstrukcijos kilmė neaiški. Jos jau būta bent prieš 100 metų. Jau Daukantas rašė *ont pagalba, nu bažnicze* (čia *-a, -e* vietoj *-ā, -ē < -ai, -ei*). Tai sudarė sąlygas lingvistinėje literatūroje atsirasti teorijoms apie tariamą „genityvą be -s“, žr. Zinkevičius Liet. dial. 413⁶².

Endzelīns Darbu izl. I 307–655 ir Gars. ir form. 210–228, Būga Rink. rašt. II 426–427, Hirt Indogerm. Gram. III 15–19, Fraenkel Post. u. Prāp. ir Etym. Wb. I–II (s. v.), Plāķis Salīdz. gram. 208–215, Doveika leidinyje Senoji lietuviška knyga (K., 1947) 257–280, Otrębski Gramatyka III 308–357, Paulauskas LK III 301–453, Kazlauskas B I(1) 31–51, Иванов Общенид. 202–227, Zinkevičius Liet. dial. 334–335, 413–429, Safarewicz leidinyje Sprawozdania z Prac Naukowych Wydziału Nauk Społecznych PAN 1968 3 1–16, Valiulytė LKG II 577–653.

1. Kaip istorinės gramatikos požiūriu skirstomi prielinksniai? (§ 659).
2. Kokius prielinksnius vadiname naujybiniais ir kokius senybiniais? (§ 659, 660).
3. Nurodykite kelis prielinksniais einančius prieveiksnius ir bent vieną naujybinių prielinksnių, nevartojamą kaip prieveiksmį (§ 659).
4. Aptarkite linksninių konstrukcijų keitimą prielinksninėmis (§ 659).
5. Koks senybinių prielinksnių ryšys su priešdėliais? (§ 660, 661).
6. Kas yra preverbai? (§ 660).
7. Kodėl veiksmažodžių priešdėliai turi sutrumpėjusį vokalizmą? (§ 660 ir 50).
8. Kodėl daiktavardžių priešdėliuose akūtas išliko, o prielinksniuose virto cirkumfleksu? (§ 660 ir 152).
9. Aptarkite ryšį tarp *nuõ*, *nu-bėgo* ir *núo-taka* (§ 660).
10. Kokia senybinių prielinksnių resp. priešdėlių kilmė? (§ 661).
11. Ką vadiname pólinskiu? (§ 662).
12. Aptarkite postpozicijos terminą (§ 662 ir 301, išnaša 152).
13. Ką žinote apie postpozicijas, kurias turi inesyvo, iliatyvo, adesyvo ir aliatyvo formos? (§ 662 ir 301, 409, 415).
14. Ką žinote apie prielinksnių kaip kalbos dalies kilmę? (§ 663).
15. Kuo ypatingi prielinksnių atitikmenys kitose giminingose kalbose? (§ 663).
16. Aptarkite prielinksnių *priẽ*, *priẽš*, *dẽl*, *liũk*, *taĩp*, *tiẽs* kilmę bei sąsają su giminingais žodžiais (§ 663).
17. Ką žinote apie prielinksnio *su* kilmę? (§ 664).
18. Aptarkite *ligi*, *sulig*, *anót*, *pagal*, *pásak* atsiradimą (§ 664).
19. Kodėl šalia *apiẽ* yra *apl-* ir *apy-*? (§ 665).
20. Aptarkite *api-*, *ati-* (dial. *ata-*) ir *ap-*, *at-* ryšį (§ 665).
21. Iš kur žinome, kad *aĩt* yra trumpinys iš *antà*? (§ 666).
22. Kaip aiškinama priešdėlio *ánč-* kilmė? (§ 666).
23. Kas bendra ir kuo skiriasi *ũž* ir dial. *ažũ*? (§ 667).
24. Aptarkite *až(u)-* ir *už-* priešdėlius rytų aukštaičių tarmėje (§ 667).
25. Aptarkite variantus *ažũ*, *ažũo-|užũ*, *užũo-* ir *ažũ-*, *ũž-*, *žũ* (§ 667).
26. Kokia prielinksnio *užũot*, dial. *ažũot* kilmė? (§ 667).
27. Kas rodo, kad dial. *iž* senesnis už *iš*? (§ 668).
28. Kaip aiškinama *drin*, *dren*, *dril* kilmė? (§ 669).
29. Kokia senųjų raštų prielinksnių *ing*, *nuog*, *prieg*, dabartinių dial. *nuok*, *priek* kilmė? (§ 670).
30. Aptarkite prielinksnių vartojimo su tam tikrais linksniais kilmės problemą (§ 671).
31. Su kuriais linksniais žemaičiai vartoja prielinksnius *aĩt*, *ũž*, *pàs*? (§ 671).
32. Ką žinote apie prielinksnio *pagal* vartoseną? (§ 671).
33. Kuriose tarmėse painiojami prielinksniai *aĩt* || *ĩ*, *ũž* || *iš*, *apiẽ* || *priẽ*, *pàs* || *priẽ*? (§ 671).

34. Kurie prielinksniai senuosiuose raštuose ir dabartinėse tarmėse vartojami su datyvu? (§ 672).

35. Kokie prielinksnių vartojimo su datyvu reliktai turimi bendrinėje kalboje? (§ 672).

36. Kodėl rytų aukštaičiai *ligi, pō, prieš, sulig* vartoja su daugiskaitos instrumentaliu? (§ 672).

37. Aptarkite savotišką prielinksnių su datyvu konstrukciją žemaičių tarmėje (§ 672).

Užduotys: 59. Toliau surašytus prielinksnius suskirstykite į senybinius (a) ir naujybinius (b):

abipus, anāpus, aūt, apiē, aplīnk, apsukui, arčiaū, arti, bē, gretā, ĭ, ĭkypai, ĭstrižai, iš, išilgai, kiaurai, liūk, netol, nuō, pagai, pāskui, peř, piřm, pō, prieš, prō, pusiaū, skersai, sū, toliaū, šalia, už, vidū, viřš, žemiaū.

60. Rekonstruokite toliau pateikiamų prielinksnio-priešdėlio variantų prototipus: *nuō, nu-eiti, nūo-baigos; pō, pa-darýti, pó-linkis; prieš, pri-dėti, prie-volē; prō, pra-lįsti, pró-tėvis.*

Jungtukai, dalelytės, jaustukai ir išiktukai

§ 673. Jungtukai – tai nekaitomi žodeliai, kuriais jungiame du ar kelis žodžius bei sakinius. Jie kilmės požiūriu taip pat paprastai skirstomi į naujybinius ir senybinius. Naujybiniiais laikome tokius jungtukus, kurie aiškiai kilo iš kaitomųjų kalbos dalių. Dažnai tai būna jungtukais einantys prieveiksmiai arba prielinksniai. Pvz., *kadà* pasakyme *gál taū kadà jō iř prireiks* yra prieveiksmis, o pasakyme *šienáuk, kadà lįja* – jau jungtukas. Panašiai *lig(i)* gali eiti tiek prielinksniu (pvz., *ligi miško*), tiek jungtuku (*ligi sáulē patekēs, rasà iř akis išēs*). Savo ruožtu, kaip matėme, pirmasis yra kilęs iš įvardžio **kadas* moteriškosios giminės vienaskaitos instrumentalio (§ 636), antrasis savo kilme susijęs su būdvardžiu *lýgus* (§ 664). Jungtukais gali eiti, pvz., prieveiksmiai *kōl(ei), kaip, būtent, čià, tarýtum* ir kt. Tam tikrais atvejais ilgainiui vartoseną gali diferencijuotis. Pvz., žodelio *kād* (trumpinys iš *kadà* < i. sg. f. **kadā*) prieveiksmiui reikšti jau nebevartojame (anksčiau buvo vartojamas), kaip ir tos pačios kilmės žodelio *kadangi* (su priaugusia dalelyte *gi*), nors Sirvydo žodyne dar yra ir prieveiksmis *kadangi* ‘kada nors’.

§ 674. Senybiniai jungtukai yra paveldėti nekaitomi žodžiai. Dalis jų labai seni, turi atitikmenis ir kitose indoeuropiečių kalbose, pvz., lie. *iř* : la. *ir* ‘taip pat’ (čia ‘ir’ reikšmė išgalėjo skolinys *un*), pr. *ir*, galbūt ir sl. *i*, giminingas gr. *ῖα* ‘būtent taip’; lie *ō* : sl. *a*, skr. *āt* ‘ant to, tada, toliau, ir’. Tarmėse vietoj jungtuko *ō* yra *ž*, turintis kito balsių kaitos laipsnio vokalizmą. Plg. dial. *ž-gi* šalia b. k. *ō-gi*.

§ 675. Jungtukai susiję su dalelytėmis. Dažnai tas pats žodis gali eiti tiek jungtuku, tiek dalelyte, pvz., *ař* pasakyme *prařysi ař neprařysi* – *negausi* yra jungtukas, o klausime *ař tiesà?* – klausiamoji dalelytė. Dalelytėmis gali eiti, pvz., šie jungtukai: *kaip, čià, tik, būtent* (jie ir prievėksmiai), *bė, lig* (ir prielinksniai), *kàd, nei, nòrs*. Tačiau yra ir tokių žodelių, kurie būna tik dalelytės (jungtukais neina), pvz., *kažin* (iš *kàs žino*), *pàt* (įvardžio *pàts* kilmės), *beñt, gál, jaũ* (ir prievėksmis), *bė* (ir prielinksnis), *nė, nèt, vòs* (: sl. -*va* žodelyje *jed[ɔ]-va*, 1. *led-wo*).[§] Vis dėlto praktiškai jungtukų ir dalelyčių kilmę bei raidą patogiau apžvelgti kartu.

§ 676. Žodeliai *ař* ir *iř* etimologiškai giminingi. Jie skiriasi tik vokalizmo laipsniu. Manoma, kad čia taip pat priklauso senųjų raštų *er* ‘ar’, pvz., *Er ne deganti bũ bĩrdĩs mũsũ* DP 189₃₆ ‘ar ... buvo...’. Taigi būta visų trijų balsiokaitos laipsnių – *ař : eř : iř*. Tyrinėtojai juos sieja su gr. ἄρα, ἄρ, ῥα, dial. ἔρ ‘nes, irgi, taip pat’. Dėl reikšmės skirtumo plg. lie. dial. *ař* ‘irgi, taip pat’, la. *ar(t)* ‘taip pat’, praep. *ar* ‘su’.

Mūsų protėviai šiuos žodelius mėgdavo išplėsti dalelytėmis *gi, gu* (§ 678) arba *ba, be, bo* (§ 677). Tuo būdu atsirado *ař-gi*, s. r., dial. *ař-gu* ‘ar, tai yra’ (*árgu ne prařĩwuš búwo* DP 88₃₉ ‘argi...’), *er-gi* ‘argi’, *er-gu* (*Kàs irà biauřfnio ir piktefnio, nufideimas ergu welnas?* AK 45₁₂), *iř-gi* ‘taip pat’ ir *ar-bà*, dial. *ar-bė, ar-bõ* ‘arba’. Senuosiuose raštuose yra pavyzdžių ir su priebalsiu *t* prasidedančia dalelyte, taigi *ar-te, ar-teř* ir *er-te, er-tes* ‘argi’, pvz.: *Artes pedus Diewo permanifi...?* PS I 210₁₁ ‘argi...’, *erte daug ira Máriau?* AK 49₂₀ ‘argi daug yra Marijų?’, *ertės butų niekadós Christaus ne iefkoie^{as}* DP 356₁₀.

§ 677. Žodelis *bė* dabar eina dalelyte (*kokià čià bė kalbà*) ir veiksmažodžių priešdėliu (*ne-be-lĩja, te-be-dĩrba*). Tarmėse yra ir jungtukas *bė*, pvz., *ař bė tũ eisiva medžióti* ‘ař ir tu...’, *řiaip bė taip* ‘řiaip taip’. Tyrinėtojai šį žodelį sieja su dial. *bà, bõ* (*bó*), *bũ* ‘be, nes’ ir pr. *bhe, bha* ‘ir’.

Kaip jungtukas (ppr. artimoms sąvokoms jungti) dabar labiau įsigalėjo *beĩ*, pailgintas dalelyte *-i* arba pasidarytas iš *bė* pagal *nei greta nė* pavyzdį. Plg. s. r., dial. *bès* ‘be, ar, nes’ (*netark, man pakanka, bes pristokřiu* BrB Syr. 11,25) su *-s* kaip *nes*.

Čia priskirtinas ir senųjų raštų žodelis *baũ* ‘ar, gal, be’, pvz., *Bau tiki ing Diewa...?* MŽ. 109₁ ‘ar...’. Linkstama manyti, kad jis padarytas iš *ba* su dalelyte *u*, turima sen. indų, graikų ir gotų kalbose. Tarmėse *baũ* vietomis turi ‘kaip, kad’ reikšmę, pvz., *baũ plikas, tai plikas*. Mažvydo raštų *biaũ* (pvz., *biau maki pateri bilaty* 10₂₁ ‘ar moki poterį kalbėti?’) kalbininkai kildina iš **bẽ-u*.

Žodeliai *be, ba* ir kt. būdavo išplečiami dar ir kitomis dalelytėmis, pvz., *be-gũ, bė-g* ‘ar, gal’ (*begu gatėio būt kas gėdĩge^{as}fnio* DP 169₅ ‘ar begalė-

jo...'), *baū-gi, baū-ga* 'argi, gal' (dial. *baūgi nemóku aústi? baūga jái kàs rūpi?*), *bè-ne* (pvz., *bène tù eísi?*) resp. *be-nè* > *beñ* (ir su *-t*: *beñt*), *be-gu-ne, be-g-ne* 'ar tik ne, gal' (dial. *begnè buvai Kaunè?*) ir kt.

Greičiausiai iš nurodytų žodelių kilo ir jungtukas bei dalelytė *bèt*. Senuosiuose raštuose turimas variantas *bát*, pvz., *bát tu máno ginklu efi* PK 54, 'bet...'. Manoma, kad tai trumpiniai iš *beta(i), batai*, kurie XVI–XVII a. dažniau vartojami su dalelytėmis *-ga, -gi, -g*, pvz., *Betaiga per ię tikrai mus ifschklaufiti apbadeies efi* Mž. 105, 'bet...', *betaigi kuri prifsch stawijes, sau patis suda prigims* Mž. 31, 'bet kas priešinsis, pats save nubaus', *Betág cęę rėikia, idąnt wifsókia lomá butų išpildita* DP 30, 'bet čia...', *bataig anis išbiáurino tawą pawękslę*. DP 15, 'bet jie...'. Linkstama manyti, kad *betai, batai* savo ruožtu kilo iš *bè* resp. *bà* ir *taĩ*.

§ 678. Pabrėžiamoji dalelytė *gi* vartojama tiek viena (*děl kō gi tù taip darai?*), tiek ir būna priaugusi prie kitų žodelių, pvz., *ō-gi* (dial. *ž-gi*), *iř-gi* 'taip pat', *kadán-gi, kaiř-gi, kōlei-g(i)* 'kol', *kuř-gi, nà-gi, nē-gi, nū-gi, iñ-g(i)* 'į', *nuō-g(i)* 'nuo', *priē-g(i)* 'prie'. XVI–XVII a. raštai rodo, kad seniau ji buvo dar dažniau vartojama, lipdavo tiek prie nekaitomų, tiek prie kaitomų žodžių. Pateikiamas pluoštelis būdingesnių pavyzdžių: *Kadug túrime žinklinties túo žinklu?* AK 13, 'kada...' (= ryt. *kadū + gi*), *Todring ... bus wadintá funūmi Diewo* Ev. 163, 'todėl...' (= *to-drin-gi*), *Teypóg septini* AK 89, 'taip pat...' (= *teipo-gi*), *todelig sakav taw* Ev. 183, 'todėl sakau...' (= *to-déli-gi*), *Klaufikimeg ku kalba* PS II 132, 'klauskime ką...' (= *klausykime-gi*), *Bilokig tuós artikulūš* AK 23, 'kalbėk...' (= *biloki-gi*), *Sakaymiğ dabár kurié wel yrá reikiami dayktay krykfczonių?* AK 57, 'sakyk man...' (= *sakai-mi-gi*).

Be dalelytės *gi*, buvo dar jos variantai *ga, ge* (liekanų yra ir dabartinėse tarmėse), pvz., *nesanga tu ira karalifte dangaus* WP 13, (= Hermann Lit. Stud. 103) 'nes tų yra dangaus karalystė' (= *nesq* 'nes' + *ga*), *betaiga Diewas musu dangui efi* Mž. 463, 'bet...' (= *betai-ga*), *eikige* BrB 2 Mos. 32,34 'eik' (= *eiki-ge*), dial. *añsga* 'antai, aure', *ge* 'argi'.

Čia priskirtina dar postpoziciškai vartojama senųjų raštų klausiamoji dalelytė *gu*, pvz., *Kayp numire, Diewifsteygu, ergu žmogistey?* AK 27, 'kaip numirė: ar dievystėje, ar žmogystėje?' (= *dievystėj-gu*), *Tugu efsi, kurfai turi atait* Ev. 3, 'ar tu esi...' (= *tū-gu*), *Žwinglius sakos iřmokis nuog dwašo kokio, baltogu er iuodo ... ne žinau* PS I 287, 'Cvinglius sakosi išmokęs nuo kažkokios dvasios, ar baltos, ar juodos ... nežinau' (= *bál-to-gu*), *Sunus iragu Diewu?* AK 18, 'ar sūnus yra dievas?' (= *yra-gu*), *pamifakay žináigu ko turime wiltis* BK 8, 'pasakyk man ar žinai...' (= *žinaĩ-gu*), *Iřmanetegu tay wiffa?* Ev. 180, 'ar išmanėte...' (= *iřmanėte-gu*), *Eitigu kas kistū Praustón, aba czysczun?* AK 34, 'ar čina kas kęsti į

skaistyklą?' (= *eiti-gu*), *E mes iey nenufidefime bufimegu grážus?* AK 46₄ 'o mes jei nenusidėsime ar būsime gražūs?' (= *būsime-gu*), *Nôriegu patirôdiſiu* DP 250₂₉ 'ar nori, (aš) tau parodysiu' (= **ndrie-gu*).

Dalelytė *gu*, kaip ir *gi*, *ga*, *ge*, senų senovėje, matyt, turėjo ir pabrėžiamąją funkciją, plg. *jėi-gu*, *ne-gù*, *be-gù* 'gal'. Tokios dalelytės turimos ir kitose indoeuropiečių kalbose, pvz., sl. *že*, *-go*, *-gò*, gr. *γα*, *γε*, skr. *ghā*, *ha*.

§ 679. Jungtukas *jóg*, s. r. *jógi* ir jo variantas (s. r., dial.) *júog*, tyrinėtojų nuomone, yra dalelytė *-gi* išplėstas reliatyvinio įvardžio **jōs* (§ 434) vienaskaitos genityvas (resp. abliatyvas; iš *jó-gi*) arba instrumentalis (*júo-gi*). Iš to paties įvardžio vienaskaitos lokatyvo kildinamas ir jungtukas *jėi*, kurio taip pat neretai vartojamas pailgintas variantas (su *-gu*) *jėi-gu*, senuosiuose raštuose ir *jėi-gi*, taip pat (s. r., dial.) *jei-b*.

Greičiausiai su šiais susijęs senųjų tekstų jungtukas *jeng* 'kad, jei', pvz., *ięng ilgai giweſi ant βemes* Mž. 583₂₉ 'jeigu...'. Kalbininkai su minimumu įvardžiu taip pat sieja jungtuką *idañt*, dial. *idánt*, s. r. *idante*, *idanti*, *id*, tiksliau tik jo pradžią *i-*, plg. senųjų raštų ryt. *adunt* < **adant* su *a-* iš paralelinio kamieno **ō-*. Šiaip jau šio jungtuko daryba neaiški, linkstama sieti su skr. *idā(nīm)* 'dabar'.

Greičiausiai su šiais visais žodeliais kilmės požiūriu nieko bendra neturi dalelytė *jùk* ir jos senųjų raštų variantai *juka-g*, *jukai-g*, *juki-g*. Šių visų žodelių kilmė tebėra neišaiškinta.

§ 680. Žodeliai *nè*, *ně*, *neĩ* eina tiek neigiamosiomis dalelytėmis (pvz., *ne tàvo*, *ne-dirbtĩ*, *aš ně negirdėjau*, *neĩ vieno nebèrà*), tiek jungtukais (pvz., *praėjo daugiau nè tūkstantis mëtų*, *neturiù ně tėvo*, *ně mótinos*, *mėnuo neĩ šviččia*, *neĩ šildo*). Tai seni veldiniai, turimi ir kitose indoeuropiečių kalbose, pvz., la. *ne*, *nei*, s. sl. *ne*, *ně-kòto* 'niekas' (plg. lie. dial. *ně-kas* 'niekas'), *ni*, skr. *na* (vedų ir *nā*), lot. *ne-que* 'ir ne', *nĩ* 'ne, kad ne', gr. *νη-*, got. *nei*.

Iš *nei* kilo *nie-*, turimas žodžiuose *niě-kas*, *nie-kadà*, *niě-kur* ir kt. Tarmėse yra ir tvirtapradė dalelytė *neĩ* 'kaip, lyg, tartum', pvz., *žydi neĩ rožė* '...kaip rožė'.

Šie žodeliai, suaugę su kitomis dalelytėmis, yra davę nemaža naujų dalelyčių bei jungtukų.

Su *-gi*, *-gu* turime *nè-gi*, *neĩ-gi*, *ne-gù*. Senuosiuose raštuose populiarius jungtukas *ne-g(i)*, *nei-g(i)* 'negu', pvz.: *pástarafsis paklidimas piktėfnis neg pirmafis* DP 180₁₉, *aukſas brungiefnis negi gielažis* PS I 100₄ '...brangesnis negu geležis', *turime ii milet labiaus neyg wifus kitus dáyktus* AK 19₁₉. Greičiausiai jo perdirbinys yra *neng(i)* 'negu' (plg. *jeng* vietoj *jei-gi* § 679), pvz., *βmones numileia daugiaus tamfibe*, *neng Schwiefibe* BrPI 122₂₀.

Pažymėtina, kad dalelytė *negu* senuosiuose raštuose turi ir klausiamąją ‘ar ne, argi’ reikšmę (plg. *-gu* ‘ar’), pvz., *Ne^agu žinote^a įioğ tie... namūse^a Karālu giwena* DP 20₂₀ ‘ar nežinote...’.

Su *jaũ* turime dalelytes *ne-jaũ*, *ne-jaũ-gi*.

Kalbininkai ir *nēt* kildina iš *ne* plius kažkokia priebalsiu *t* prasidedanti dalelytė. Senuosiuose raštuose turimi ilgesni variantai *ne-ta*, *ne-te*, *ne-ti-gi*, *nen-t* (plg. *jen-g*, *nen-g*), dabartinėse tarmėse *nē-ts*. Pažymėtina, kad *nēt*, *neta*, *nete*, *nent* čia paprastai eina jungtuku, kurių trys pirmieji turi reikšmę ‘kol; bet, nes, kadangi, nebent’, ketvirtasis – ‘negu’, pvz.: (jis) *eit’ anofp’ ... ik tōlai, nēt’ atrás ią* DP 279, ‘eina pas ją ... iki tolei, kol atras ją’, *Ne regieios esu akis net krauieys ir ašaromis buwo ažuļietos* PS II 220₂₉ ‘esą nebuvo matyti akių (pažodžiui: ne regėjosi esą akys), nes...’, *tikri wirai, kurie apie toki darba pirma nefudije, neta kad gerai tą ira perweifdeie* MT XLII₁₀ ‘...kol...’, *bék’ ing’ Egiptą ir bük’ tenai, nete kad pafsakfšiu taw* DP 416₄₅ ‘...kol...’, *gierefnei atmen arty nent pateri bilati* Mž. 10₂₆ ‘geriau atmena (moka) arti, negu poterį kalbėti’.

Kadangi dzūkuančiose tarmėse *net* neverčiama **nec*, tai kildinti iš *neti*, kaip kartais daroma, nėra pagrindo.

Jungtukas *nēs* (dial. *nēs*) taip pat paprastai siejamas su *ne*. Jį linkstama kildinti iš **ne est* ‘nėra’. Senuosiuose raštuose turimi pailginti variantai *nesa*, *nesą*, *nesang(a)*, *nesang(i)* laikytini perdirbiniais, plg. *ne esą + -angi* iš *kadangi*. Pavyzdžiai: *Néšfa tu žmógau ęfsi búdelu io* DP 157₁₈, *Néšfą šwiefús dáiktas yra* DP 137₁₄, *Nefang daug neprietelu páfikiele prieš mus* PK 141₁₉, *nefangi iau pažina ákis mána* PK 159₉.

§ 681. Dalelytę *te-*, pvz., *áš kartą teñ te-buvaũ*, turimą ir junginyje *te-be-* (*te-be-dirbu*), kalbininkai sieja su žodeliu (ppr. jaustuku) *tē*, dial. *tē* ‘štai, imk’. Ryšys su *-te* žodeliuose *ar-te*, *er-te* ‘argi’, *ne-te* ‘kol, bet, nes’ neaiškus. Greičiausiai tos pačios kilmės *te-* ir geidžiamosios nuosakos formose, aptartose § 596–601, kur taip pat kalbama apie kitas tam reikalui vartojamas dalelytes (*tegul*, *tegu*, *testo*, *testau*, *lai*, *lei*). Mūsų *te-* turi atitikmenų ir kitose indoeuropiečių kalbose: tyrinėtojai ją sieja su la. *te* ‘čia’, pr. *ter* ‘tik’, gr. τῆ ‘čia, imk’.

§ 682. Postpozicinę dalelytę *-ai* bendrinėje kalboje daugiausia turi įvardžių nominatyvai ir daiktavardžių vokatyvai, pvz., *tas-ai*, *koks-ai*, *toks-ai*, *pats-ai*, *Kazimier-ai*, *Jōn-ai*, *tėv-ai*. Ji vartojama jau senuosiuose raštuose. Daukšos postilėje forma *tasai(g)* net dažnesnė (pavartota 616 kartų) negu *tas(g)* (190 kartų). Dalelytės *-ai* kilmė neaiški: kildinama iš **ōi*, **ai* arba **āi*.

Tarmėse ši dalelytė labai populiari. Rytų aukštaičiai pagal *tas-ai* šalia *tó-ja* ‘ta, toji’ modelį pasidarė ir *geras-ai* (*gēras-ai*) ‘gerasis’ šalia *geró-ja* ‘geroji’. Žemaičiai *-ai*

deda net prie sutrumpintų veiksmažodžio 3. pers. formų, pvz., *sùk-ai* 'suka', *tùr-ai* 'turi', *ÿr-ai* 'yra'. Iš pozicijos po joto tarmėse atsirado šios dalelytės variantas *-ei*: pagal, pvz., *lù-j-ai* > *tùj-ei* 'tu' imta sakyti ir *ãš-ei* 'aš', *geras-ei* (*gēras-ei*) 'gerasis', net *mušimas-ei* 'mušimasis', inf. *sùkt-ei* 'sukti'... Galbūt iš vienaskaitos akuzatyvo formų įsivestas variantas *-nai* (plg. **tan-ai* > *tā-nai* 'tą'): *tó-nai* 'ta', *ji-naí* 'ji', inf. *sùktie-nai* 'sukti', d. sg. *mānie-nai* 'man' ... Yra dar ir įvairių kitokių tolesnių perdirbimų. Ypač įvairūs *ãš*, *tù* pailginimai rytų Lietuvoje, pvz., *ãš-e(i)no(s)*, *ãš-enajos*, *ãš-anai*, *ãš-inos*, *ãš-enys* 'aš'. Kai kurių variantų būta jau XVI amžiuje, pvz., Petkevičiaus katekizme *àfien* 92₂ 'aš', *tuien* 54₆ 'tu'.

Leskien IF XIV 89–113, Hermann Über die Entwicklung der litauischen Konjunktionalsätze (Jena, 1912) ir Lit. Stud. 103–410, Hirt Indogerm. Gram. III 9–15, Fraenkel IF LV 90–96 ir Etym. Wb. I–II (s. v.), Endzelynas Gars. ir form. 228–229, Salys StB IX 173–185, Otrębski Gramatyka III 358–370, Žukauskaitė LKGrK 170–188, K II 33–51, III 79–111, leidinyje Dabartinė lietuvių kalba (V., 1961) 217–280 ir LKG II 654–697, Labutis LK VI 354–370, MAD 1963 2 215–225, LKK VII 119–131 ir LKG II 543–576, Zinkevičius Liet. dial. 430–441, Valeckienė LKK XI 69–83.

§ 683. Jaustukai – tam tikri nekaitomi žodeliai, kuriais reiškiami subjekto jausmai, valios aktai bei paskatos. Kilmės požiūriu jie taip pat skirstomi į senybinius ir naujybinius. Naujybiniiais laikome tokius jaustukus, kurie yra kilę iš kitų kalbos dalių. Pvz., jaustukais gali eiti daiktavardžių vokatyvo formos (*Ak, dieve, automobilis! Die, Petrelį, neminėk tu jo! Viešpatie, kiek čia jų daug!*), vokatyviškai vartojami būdvardžių ir kitų kalbos dalių nominatyvai (*Sveiks, svieteli margs, šventes pavasario šventės! Šimts! Ne merga, o vyriškis!*), tam tikros veiksmažodžių formos (*Eik, žiopy! Palauk (>pala), aš tavo pamokysiu!*), prieveiksmiai ir dalelytės (*Lauk iš mano akių! Tai! Iki paskutinio skatiko nulupo...*). Yra ir iš žodžių grupės atsiradusių jaustukų, pvz., *aimán* 'deja, vargas, bėda' < *ái* + d. sg. *mán* (plg. *áimanęs* DP 232₁₂, 381₃₆ < *ái* + g. sg. *manęs*; greičiausiai iš *aimán* pasidarytas daiktavardis *áimana*, veiksmažodis *aimamúoti*), *dievaži, dievaž* < *diėvas žino*. Kai kurių naujybinių jaustukų kilmė nėra lengvai išaiškinama, pvz., *valið* 'tegyvuoja' (*Valið mūsų Didžioji Tėvynė!*) – pradžia galėjo duoti šienpjovių daina: *Valið, dalgėle, neilsk, rankėle* (: *valióti?*).

§ 684. Senybiniai jaustukai turi atitikmenų kitose indoeuropiečių kalbose, pvz., lie. *ð*, dial. *ó* (*ð, kaip gražù!*) ir la. *ā*, pr. o. s. sl. *a*, gr. *ᾱ*, *ᾰ*, skr. *ā*; lie. *aī, ái* ir la. *aī*, gr. *αῖ, ᾰῖ*, skr. *ē*; lie. *vái* ir la. *vaī*, lot. *vae*, got *wai*. Jie gali būti paveldėti iš labai senų laikų. Glaudus ryšys su mimika bei gestais leidžia tokius jaustukus traktuoti kaip „afektingus“, „ikigramatinius“ pirmykštės kalbos žodžius, veldinius iš pirmykščio kalbos lopšio.

§ 685. Su jaustukais susiję vadinamieji ištiktukai. Tai žodeliai, kuriais reiškiamie įvairių veiksmų sukeltus garsus, vaizdus ar pojūčius. Iš visų indoeuropiečių kalbų tik lietuvių kalboje ištiktukai išskiriami kaip atskira kalbos dalis. Kitose indoeuropiečių kalbose jie paprastai priskiriami prie jaustukų. Terminas *ištiktukas* sudarytas J. Jablonskio.

Pagal kilmę ištiktukai skirstomi į veiksmožodinius ir mėgdžiojamuosius. Veiksmožodiniais vadiname tokius ištiktukus, kurie yra padaryti iš veiksmožodžių. Jie dvejopi: vienus sudaro atitinkamų veiksmožodžių šaknys (pvz., *klùp* : *klùp-ti*), kiti turi tam tikrus formantus, dažniausiai *-t*, pvz., *glùs-t* : *glùs-ti*, *krÿp-t* : *krÿp-ti*, *link-t* : *liñk-ti*, *žvilg-t* : *žvelg-ti*. Iš pavyzdžių matyti, kad veiksmožodžių šaknų cirkumfleksas ištiktukuose dažnai virsta akūtu (metatonija), nes ištiktukams apskritai būdinga ekspresyvesnė tvirtapradė priegaidė (tarmėse ir laužtinė), nors pasitaiko ir tvirtagalės pavyzdžių.

Veiksmožodinių ištiktukų yra palyginti nedaug. Daugiau jų – mėgdžiojamieji, taigi onomatopėjinės kilmės (*onomatopėja* – garsų pamėgdžiojimas). Šie sudaryti iš tokių kalbos garsų kombinacijų, kurios geriausiai tinka kokio nors veiksmo sukeltam garsui, vaizdai, pojūčiui mėgdžioti, pvz., *bràkšt*, *kliùnk*t, *tràkš*, *miáu*, *gař-gař*...

Ištiktukų daryba apskritai gana įvairi: jie gali turėti tam tikrus formantus, pvz.: *bàk-š*, *kàp-š*, *grÿb-š*, *kil-s*, *dùr-s*, *baršk-ì*, *čiup-ì*, *bald-ÿ*, *baršk-ÿ*, *šlam-ÿ*, *kryp-ái*, *ling-ái*, priešdėlį *pa-*, pvz., *pa-klebàkšt*, *pa-drykt*, *pa-stràkt*, būti su gana įvairia reduplikacija, pvz., *ba-bàkšt*, *bi-bildu*, *bim-bám*, *klišu-klėišu*, *švÿkšt-švókšt*, *càpu-làpu*, *dzingt-padzingt*, *cingu-cilingu*...

Daugelis ištiktukų būna susiję su vadinamaisiais akimirkos veiksmo veiksmoždziais (paprastai padaromais iš ištiktukų), plg. *bràkšt* : *bràkš-telėti*, *strikt* : *striktelėti*, *kils* : *kilstelėti* ir t. t.

§ 686. Ištiktukų, kaip veiksmo sukeltų garsų, vaizdų ar pojūčių reiškių, prigimtis lemia ir jų fonetines ypatybes. Čia vokalizmo trumpumas resp. ilgumas priklauso nuo reiškiama garsą, vaizdą ar pojūtį sukėlusio veiksmo intensyvumo. Todėl neretai turime ištiktukų poras, plg. *pikšt*, *krùst*, *màkt* (silpno veiksmo sukulto įspūdžio reiškinimas) ir *pÿkšt*, *krúst*, *màkt* (stipraus veiksmo rezultato išraiška). Garso trukmei parodyti kartais ištiktukų vokalizmas gali būti specialiai pratęsiamas, pvz., *trežkšt*, *gurřkt*.

Apskritai ištiktukai (ir atitinkami akimirkos veiksmo veiksmoždziai) pasižymi fonetinių normų ir dėsnių nepaisymu. Antai juose skirtingai nuo kitų žodžių paprastai neilginami kirčiuoti trumpieji balsiai (§ 142), atviro skiemens *a*, *e* gali būti tariami su tvirtaprade priegaide (*màkt*, *klėpt*), tarmėse dažnai nepaisoma kirčio atitraukimo, *l* veliarizacijos, *an*, *am*, *en*, *em* pirmojo dėmens siaurinimo, *i*, *u* plátėjimo ir kitų dėsnių. Juk dėl foneti-

nių dėsnių pakitę ištiktukai nebetiktų atitinkamų veiksmy sukeltam garsui, vaizdui ar pojūčiui reikšti, asocijuotųsi su kitais garsais, žodžiu, ištiktukai nebegalėtų atlikti savo funkcijų. Pvz., rytų aukštaičiai šuns lojimą reiškiančią ištiktuką *ám-ám* negalėjo versti **um-um*, nes šunys taip neloja, ištiktukų *bám, lèpt* jie neverčia **bùm, *làpt*, nes tuo atveju šie sutaptų su jau turimais ištiktukais *bùm, làpt*, ir pan.

§ 687. Ne visame lietuvių kalbos plote ištiktukai vienodai gyvai vartojami: vienur labai mėgstami, dažni, kitur, priešingai, pasakomi retai, tik norint ką nors vaizdingiau, su tam tikra emocija nusakyti. Ypač ištiktukai populiarūs, gausūs ir įvairūs daugelyje žemaičių ir rytų aukštaičių (ypač vilniškių) šnektų. Čia jie dažnai tiesiog atstoja veiksmožodį, pvz., *arkl̃ys tr ūkt, aš keberiókšt iš vežimo*. Vidurio Lietuvoje, priešingai, ištiktukai daug kur retai tevartojami. Čia jie paprastai ne atstoja, o tik paryškina veiksmožodį, pvz., *p ókšt, nusiláuzė lāzdą*. Tasai nevienodumas atspindi ir mūsų grožinėje literatūroje, kur ištiktukų vartojimas iš esmės priklauso nuo rašytojo gimtosios tarmės. Pvz., ypač gausiai, įvairiai ir mokamai juos vartojo žemaitis Motiejus Valančius, kurio raštai – ištisas ištiktukų aruodas.

Leskien IF XIII 165–212, Hirt Indogerm. Gram. III 5–9, Otrębski Gramatyka III 371–374, Jašinskaitė I. Lietuvių kalbos ištiktukai, V., 1975 ir LK VI 335–353, MAD 1963 2 227–235, LKG II 735–746, Pikčilingis LKG II 698–733, Zinkevičius Liet. dial. 442–444.

1. Kokios kilmės naujybinių jungtukai? Pasakykite kelis pavyzdžius (§ 673).
2. Aptarkite senybinius jungtukus, duokite pavyzdžių (§ 674).
3. Koks dalelių ryšys su jungtukais ir kitais nekaitomais žodžiais? (§ 675).
4. Koks ryšys sieja į vieną žodelius *ař, iř, s. r. eř*? (§ 676).
5. Aptarkite žodelių *ařgi, iřgi, arbà, s. r. argu, ergi, ergu, arte(s), erte(s)*, dial. *ar-be, ar-bo* kilmę (§ 676).
6. Koks ryšys tarp *be* ir dial. *ba, bo*? (§ 677).
7. Aptarkite žodelių *bei, baũ, biaũ* ir *be-gu, be-nė, beñt, bėt* (s. r. *bāt*) kilmę (§ 677).
8. Ką žinote apie dalelytės *gi* vartojimą dabar ir seniau? (§ 678).
9. Aptarkite dalelių *ga, ge* ir *gu* vartojimą senuosiuose raštuose (§ 678).
10. Ar senos dalelytės *gi, ga, ge, gu*? (§ 678).
11. Kokios kilmės jungtukai *jóg* (dial. *júog*), *jėi, jėigu, jėib, idañt*? (§ 679).
12. Aptarkite neigiamųjų dalelių bei jungtukų *nė, nė, neñ* senumą (§ 680).
13. Ką žinote apie senųjų raštų jungtukus *neg(i), neig(i), neng(i)* ir dalelytę *negu*? (§ 680).
14. Aptarkite žodelio *nėt* kilmę ir senųjų raštų variantus *neta, nete, netigi* ir *nent* (§ 680).
15. Kaip aiškinama jungtuko *nės* ir senųjų raštų variantų *nesa, nesą, nesang(i)* kilmė? (§ 680).
16. Aptarkite dalelytę *te-* ir jos etimologinius ryšius su kitais žodeliais (§ 681).
17. Ką žinote apie postpozicinę dalelytę *-ai* ir jos tarminius variantus? (§ 682).

18. Kaip kilmės požiūriu skirstomi jaustukai? (§ 683).
19. Pasakykite po kelis naujybinius ir senybinius jaustukus (§ 683, 684).
20. Kokius ištiktukus vadiname veiksmožodiniais ir kokius mėgdžiojamaisiais (onomatopėjinės kilmės)? (§ 685).
21. Koks ištiktukų ryšys su akimirkos veiklo veiksmoždžiais? (§ 685).
22. Ką žinote apie ištiktukų vokalizmo kiekybę? (§ 686).
23. Kodėl ištiktukai dažnai nepaiso fonetinių dėsnų? (§ 686).
24. Kuriose lietuvių kalbos ploto dalyse ištiktukai labai gyvi ir kur mažai vartojami? (§ 687).
25. Kuris lietuvių rašytojas ypač gausiai vartojo ištiktukus? (§ 687).

Užduotis 61. Toliau surašytus žodelius suskirstykite į naujybinius jungtukus (a), senybinius jungtukus (b), dalelytes (c), naujybinius jaustukus (d), senybinius jaustukus (e), veiksmožodinius ištiktukus (f) ir onomatopėjinės kilmės ištiktukus (g):

aī, aimán, aī-aī, brākšt, dievāž, gál, gi, iī, kád, kadángi, kažin, krýpt, pát, triókšt, vaī, žvilgt.

ISTORINĖS SINTAKSĖS APYBRAIŽA

§ 688. Lietuvių kalbos istorinės sintaksės kaip susiformavusios mokslinės disciplinos dar nėra. Ji tik šiuo metu kuriama. Bemaž iki pastarųjų laikų diachroninės kalbotyros specialistai istorinės sintaksės problemomis nedaug tesidomėjo, maža jas tyrinėjo. Ši sritis buvo labai apleista. Taip atsitiko dėl tam tikrų objektyvių priežasčių.

Tiek lietuvių, tiek kitų indoeuropiečių kalbų istorinės sintaksės atsilikimą daugiausia lėmė tai, kad fonetikos ir morfologijos srityse labai efektyvus lyginamasis-istorinis kalbų tyrimo metodas pasirodė sunkiai pritaikomas sintaksės reiškinų rekonstrukcijai, kadangi šie reiškiniai yra ne materialinio, bet struktūrinio pobūdžio.

Įvairiose kalbose esamų bendrybių pobūdis būna dvejopas: struktūrinis arba materialinis. Struktūrinės kalbų bendrybės, skirtingai nuo materialinių (kurias sudaro genetiškai tapatūs garsai ir morfemos), dažnai nerodo kalbų giminystės, nes tas bendrybės gali turėti ir negiminingos kalbos. Pavyzdžiui, rusų ir gruzinų kalbų veiksmažodžiams būdingi maždaug to paties tipo veikslai. Tai struktūrinė bendrybė, bet ji anaipol nerodo šių kalbų giminystės: abiejose kalbose veikslui reikšti vartojami materialiniai kalbos elementai (garsai, morfemos) jokiū būdu nėra genetiškai tapatūs.

Net giminingų kalbų struktūrinės bendrybės gali būti kilusios iš skirtingo šaltinio. Jos gali atsirasti individualiai keliose kalbose. Antai lietuvių kalboje turime analitinę būtojo laiko konstrukciją, sudarytą iš veiksmažodžio *būti* esamojo laiko formos ir būtojo laiko veikiamojo dalyvio, pvz., *aš esu atėjęs*. Analogišką konstrukciją turi ir kai kurios kitos indoeuropiečių kalbos, plg. s. rus. *есмь пришълъ*, vok. *ich bin gekommen*, pranc. *je suis venu*. Šių konstrukcijų struktūra vienoda, tačiau nei indoeuropiečių prokalbėje, nei lotynų kalboje, nei seniausiuose slavų ar germanų kalbų paminkluose jų nebuvo. Jos atsirado vėliau kiekvienoje kalboje nepriklausomai. Taigi struktūrinės bendrybės, sudarančios sintaksės tyrinėjimo objektą, dažnai būna ne seni prokalbės veldiniai, bet antrinės kilmės vėlyvi paraleliniai dariniai. Atskirti tokius darinius nuo vienos kilmės bendrybių, ypač kai nesama senų kalbos paminklų, labai sunku. Dar labiau analizę sunkina vadinamosios tipologinės universalijs, t. y. ypatybės, būdingos visoms kalboms.

Esant tokiai padėčiai, daugiausia dėmesio buvo skiriama tirti tai sintaksinių konstrukcijų raidai, kuri yra fiksuota rašto paminkluose. Deja, lietuvių kalbos rašytinis laikotarpis palyginti neilgas ir dėl to fiksuoja nedaug pakitimų. Be to, tų pakitimų išryškinimą gerokai sunkina toji aplinkybė,

kad bemaž visi mūsų senieji raštai yra verstiniai, jų sintaksė stipriai paveikta originalo kalbos. Visa tai dar labiau sukomplikavo lietuvių kalbos istorinės sintaksės tyrinėjimus, darė juos neperspektyvius. Todėl daugelis XIX a. ir net XX a. pirmosios pusės lietuvių kalbos tyrinėtojų vengė sintaksinių temų. Jie ėjo lengviausiu ir tuo metu perspektyviausiu keliu: dirbo tose srityse, kur lyginamojo-istorinio metodo taikymas davė geriausius rezultatus, taigi daugiausia tyrė įvairias istorinės fonetikos ir morfologijos problemas. Istorinės sintaksės sfera ilgą laiką dirvonavo bemaž neliečiama.

§ 689. Literatūra lietuvių kalbos istorinės sintaksės klausimais dar tebėra negausi. Iš ankstesnių tyrinėtojų darbų pirmiausia minėtinos reikšmingos Ernsto Frenkelio monografijos, kuriose autorius stengėsi išryškinti lietuvių kalbos linksnių⁵, prielinksnių⁶ ir šiaip įvairių konstrukcijų⁷ bendrybes su kitomis indoeuropiečių kalbomis, mėgino nustatyti tų bendrybių kilmę bei pobūdį. Sintaksės reiškinių raidai nemaža dėmesio skyrė ir Eduardas Hermanas savo darbuose apie lietuvių kalbos dalelytes⁸ ir ypač jungtukinius prijungiamuosius sakinius⁹. Sintaksinių konstrukcijų vartoseną XVI–XVII a. raštuose apžvelgė Jonas Palionis¹⁰. Tačiau reikšmingiausiu veikalu iš lietuvių kalbos istorinės sintaksės reikia laikyti 1979 m. pasirodžiusią Vytauto Ambrazo monografiją¹¹, kurioje detaliai ištirta ir aprašyta lietuvių kalbos dalyvių vartosenos istorija. Ši knyga, kaip ir daugybė to paties autoriaus straipsnių dalyvių istorijos tematika, iš esmės dabar sudaro lietuvių kalbos istorinės sintaksės, kaip mokslinės disciplinos, pagrindus, nustato jos tyrinėjimo metodologiją.

§ 690. Labai aktualus istorinės sintaksės tyrinėtojams tebėra metòdo klausimas. Kaip buvo sakyta, lyginamąjį-istorinį metodą taikant sintaksės rekonstrukcijai, susiduriama su nemažais sunkumais. Geriausių rezultatų iki šiol buvo pasiekta tais atvejais, kai sintaksės reiškinių rekonstrukcijai įmanoma panaudoti tam tikrus istorinės morfologijos duomenis

⁵ Fraenkel E. Syntax der litauischen Kasus. – TŽ IV 126–186, V 1–169 ir atskiras atspaudas (Kaunas, 1928).

⁶ Fraenkel E. Syntax der litauischen Postpositionen und Präpositionen. Heidelberg, 1929.

⁷ Fraenkel E. Sprachliche, besonders syntaktische Untersuchungen des kalvinistischen litauischen Katechismus des Malcher Pietkiewicz von 1598. Göttingen, 1947; to paties autor. Der prädikative Instrumental im Slavischen und Baltischen und seine syntaktischen Grundlagen. – AslPh XL 77–117.

⁸ Hermann E. Litauische Studien. Eine historische Untersuchung schwachbetonter Wörter im Litauischen. Berlin, 1926.

⁹ Hermann E. Über die Entwicklung der litauischen Konjunktionalsätze. Jena, 1912.

¹⁰ Palionis J. Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a. V., 1967, p. 151–210.

¹¹ Ambrazas V. Lietuvių kalbos dalyvių istorinė sintaksė. V., 1979.

arba kai toji rekonstrukcija būna susijusi su atskirų žodžių etimologija, taigi kai remiamasi lyginamąja-istorine morfologija. Pavyzdžiui, ištyrus prielinksnių ir priešdėlių etimologinius ryšius, buvo nušviesta indoeuropiečių prokalbės preverbų kategorija. Ypač rezultatyvus pasirodė požiūris į kai kurias morfologines formas kaip sustabarėjusias sintaksines konstrukcijas. Antai iš lietuvių kalbos sangražinių ir priešdėlinių veiksmažodžių, įvardžiuotinių būdvardžių, postpozicinių lokatyvų ir kai kurių kitų morfologinių formų analizės išryškėja senovinė enklitinių įvardžių, preverbų, polinksnių ir kitų žodelių vartosena, jų išsidėstymas sakinyje veiksmažodžio arba vardažodžio atžvilgiu. Analizuojant panašius kitų indoeuropiečių kalbų veiksmažodinius arba vardažodinius kompleksus, buvo nustatyti tam tikri bendrumai ir gana įtikinamai rekonstruoti kai kurie indoeuropiečių sakinio žodžių tvarkos modeliai. Tačiau tokių morfologijos duomenų panaudojimas yra ribotas, leidžia nušviesti tik nedidelę sintaksinių konstrukcijų dalį. Kiek dažniau tenka naudotis istorinės morfologijos, kaip pagalbinės sintaksinių reiškinių rekonstrukcijos, priemone, vadovaujantis tuo, kad morfemos atstatomos kartu su reikšmėmis, rodančiomis tam tikrus sintaksinius santykius.

Naudojamosi ir sudurtinių žodžių darybos analize. Juk sudurtiniams žodžiams pradžia davė žodžių junginiai. Sudurtiniuose žodžiuose būna išlikusios tam tikros tų junginių ypatybės. Antai *galvažudys* tipo lietuvių sudurtiniai daiktavardžiai ir tokie mūsų dvikamieniai asmenvardžiai, kaip *Daūgirdas*, *Būtginas*, turintys veiksmažodinės kilmės antrąjį dėmenį, rodo, kad anksčiau objektą žymintis vardažodis eidavo ne tik po veiksmažodžio (dabar tokia žodžių tvarka lietuvių kalboje yra vyraujanti), bet ir prieš veiksmažodį, plg. dabartinį pasakymą *jis gina būtą* ir *Būt-ginas*. Iš sudurtinių žodžių galima būtų spręsti ir apie kitas senovinės sintaksės ypatybes, bet lietuvių kalbos sudurtinių žodžių daryba dar nėra pakankamai diachroniniu aspektu ištirta.

Tačiau visi šie istoriniai sintaksės tyrinėjimai lyginamuoju-istoriniu metodu grindžiami ne pačios sintaksės, bet morfologijos bei žodžių darybos reiškinių lyginamąja-istorine analize. Pastaruoju metu lingvistai vis daugiau dėmesio ima kreipti į pačios sintaksės reiškinių analizę, stengiasi jos pagrindu kurti senesnes rekonstrukcijas. Čia jau dažniausiai tenka naudotis kitais diachroninės, iš dalies ir sinchroninės, lingvistikos metodais.

§ 691. Naujausiuose V. Ambrazo darbuose, kaip ir kitų kalbų istorinės sintaksės tyrinėjimuose, daug dėmesio skiriama vidinės rekonstrukcijos metodui. Kaip žinoma, šis metodas grindžiamas nuosekliu sisteminiu požiūriu į kalbą ir jos raidą. Toks požiūris leidžia iš atskiros (paliudytos ar

rekonstruotos) kalbos struktūros ypatybės spręsti apie tos struktūros ankstesnę būklę.

Vidinė rekonstrukcija remiasi tuo, kad kiekviename sinchroniniame kalbos sistemos pjūvyje yra reiškinių, kurie atspindi skirtingus tos sistemos raidos etapus ir leidžia joje išskirti kelis chronologinius sluoksnius. Sintaksės raidai ypač būdingas netolygumas ir atskirų elementų konservatyvumas. Skirtingai nuo fonetikos, kurios vieni elementai, kintant sistemai, dėsningai pakeičiami kitais, senosios sintaksinės konstrukcijos paprastai nėra tiesiog išstumiamos naujųjų, bet labai ilgą laiką egzistuoja greta jų, tik būna naujosios sistemos nemotyvuotos. Iš tokių nemotyvuotų konstrukcijų ir sprendžiama apie archaizmus sintaksinėje kalbos sistemoje.

Paprastai pirmiausia ištiriami atskirų sintaksinės struktūros elementų tarpusavio santykiai bei nustatoma jų hierarchija, lemianti kiekvieno elemento pobūdį bei užimamą vietą. Tuo būdu išryškėja pagrindiniai sintaksinių santykių tipai, kartu išsiskiria tos konstrukcijos, kurios nėra motyvuotos sinchroninės sistemos, taigi turi izoliuotą pobūdį. Tokios konstrukcijos dažnai būna frazeologiškai sustabarėjusios ir stilistiškai žymėtos. Tai leidžia įtarti tokias konstrukcijas esant reliktninio pobūdžio.

Antai V. Ambrazas, detaliai ištyręs dalyvių vartoseną dabartinėje kalboje, nustatė tris jos tipus: atributinę, predikatinę ir pusią predikatinę. Bet kartu jis konstatavo, kad kai kurios konstrukcijos aiškiai nepritampa prie šių tipų, pvz., *válgo kľek galįs* arba *tėvas atsistójęs ir tārė*. Šios konstrukcijos yra leksiškai ribotos, frazeologiškai apstabarėjusios ir stilistiškai žymėtos, t. y. daugiausia vartojamos tautosakoje ir liaudies kalboje, o bendrinėje kalboje turi ryškų archainį arba šnekamąjį atspalvį. Visa tai leidžia įtarti jas esant archaizmus.

§ 692. Tačiau senosios konstrukcijos ne visada virsta frazeologiškai sustabarėjusiais arba stilistiškai žymėtais archaizmais. Dažnai atskirų konstrukcijų santykis su kitais kalbos sintaksinės sandaros elementais pakinta taip, kad tos konstrukcijos būna naujai įprasminamos. Tais atvejais jos išlieka produktyvios. Tokių konstrukcijų išskirti vien sinchronine analize neįmanoma, nes jų pobūdis, kad ir skirtingas nuo ankstesnio, yra visos sistemos motyvuotas. Antai senovinius vardažodinius sakinius lietuvių kalboje ištiko nevienodas likimas: jie ne tik sustabarėdavo ir išlikdavo suprieveiksmėjusiuose *kas rýtas* tipo žodžių junginiuose, bet tam tikrais atvejais būdavo ir naujai įprasminami bei pritaipdavo prie sakinių su *būti* modelio, pvz., *tàs šuō piktas* dabar suprantame 'tas šuo yra (buvo) piktas'. V. Ambrazo nuomone, panašiai yra pakitę ir veikiamieji dalyviai, kitados eję vardažodinių sakinių predikatais: dabartinėje kalboje jie dažnai įeina į nau-

jai susidariusių perifrastinių laikų konstrukcijas, pvz., *tėvas grįžęs* dabar suvokiame jau kaip 'tėvas yra (buvo) grįžęs'.

Vis dėlto ir pakeitusios savo pobūdį senovinės konstrukcijos dažnai išlaiko ankstesnės reikšmės bei vartosenos ypatybių, kurios padeda jas identifikuoti. Prie perifrastinių laikų prisišlieję lietuvių kalbos dalyvių nominatyvai, kaip rodo V. Ambrazo tyrinėjimai, dabar nuo atitinkamų formų su jungtimi dar vis tebesiskiria tuo, kad jais dažnai nusakoma statiška situacija ar „belaikė“ kokybinė būseną, t. y. jų reikšmė tebėra artima vadažodinių sakinių reikšmei seniausiuose indoeuropiečių kalbų paminkluose.

Vidinės rekonstrukcijos būdu gautus rezultatus dabar istorinės sintaksės tyrinėtojai stengiasi papildyti dar tais, kurie gaunami atlikus rūpimų sintaksės reiškinių transformacinę analizę¹².

§ 693. Praktiškai lietuvių kalbos istorinės sintaksės tyrinėtojams tenka panaudoti kompleksiskai įvairius metodus. Kaip jau buvo nurodyta, pirmiausia atliekama dabartinės kalbos sintaksinės sandaros elementų tarpusavio santykių, opozicijų bei transformacinių ryšių analizė, leidžianti iškelti hipotezes dėl tam tikrų sintaksės reiškinių archaiškumo. Norint patikrinti tas hipotezes, remiamasi tautosakos, tarmių, senųjų kalbos paminklų ir kitų kalbų duomenimis.

Ypač vertingų duomenų lietuvių kalbos istorinei sintaksėi teikia tautosaka, iki šių dienų išlaikiusi daug senovinių kalbos ypatybių. Liaudies dainos, kur sintaksinius archaizmus saugojo ritminė teksto struktūra, mums išlaikė konstrukcijų, dabartinėje kalboje beveik visai išnykusių, pavyzdžiui, absoliutinį datyvą, akuzatyvą su dalyviu po informacijos veiksmažodžių ir kt.

Daug sintaksės archaizmų išliko lietuvių kalbos tarmėse. Deja, mūsų tarmių sintaksė dar tebėra neištirta. Iki šiol kruopščiai buvo tiriama tik tarmių fonetika ir morfologija. Turime daugybę gerų tarmių fonetikos ir morfologijos aprašų, bet dar neturime nė vienos šnekotos išsamaus sintaksės aprašymo. Šiuo šaltiniu iki šiol istorinės sintaksės tyrinėtojai dar mažai naudojami, nes praktiškai jis sunkiai prieinamas.

Tautosakos ir tarmių duomenys tam tikrais atvejais gali kompensuoti senųjų raštų kalbos spragas, atsiradusias dėl tų raštų verstinio pobūdžio ir žanrinio nepilnumo.

§ 694. Senieji raštai leidžia tiesiogiai pažvelgti į kelis šimtmečius siekiančią lietuvių kalbos sintaksinės sandaros praeitį. Tačiau daugelis mūsų senųjų tekstų, kaip buvo jau ne kartą nurodyta, yra verstiniai arba

¹² Tai sinchroninės sintaksės metodas, kuriuo vieni sintaksiniai modeliai gali būti pakeičiami kitais, pvz., *mokinys parāšė rāšinį* → *rašinys mokinio parašytas* arba *vaikai grįžo iš stovyklos* → *vaikų grįžimas iš stovyklos* ir pan.

kompiliacinio pobūdžio, todėl jų duomenys reikalingi kruopščios filologinės interpretacijos. Norint nustatyti ano meto gyvosios kalbos sintaksinę sandarą, reikia būtinai verstinių tekstų konstrukcijas lyginti su originalais. Lyginimas turi būti sistemingas, nes atskirų pavyzdžių sutapimas su originalo pavyzdžiais dar anaipol nerodo skolinimo.

Nors senųjų raštų filologinis apdorojimas gerokai sunkina istorinės sintaksės tyrimus, tačiau sudaro patikimą pamatą spręsti ne tik apie atskiras konstrukcijas XVI–XVII a. gyvojoje kalboje, bet ir apie jų paplitimą to meto tarmėse. Lyginant su padėtimi dabartinėse tarmėse, išryškėja atskirų konstrukcijų lietuvių kalboje plitimas arba siaurėjimas, o tai leidžia išryškinti tam tikras raidos tendencijas.

§ 695. Filologiškai apdoroti XVI–XVII a. raštų duomenys, lyginami su tautosakos ir tarmių faktais, padeda patikrinti vidinės rekonstrukcijos būdu iškeltas hipotezes dėl atskirų sintaksės reiškinių archaiškumo. Be to, jų pamatu galima rekonstruoti sintaksinės sistemos būklę seniausiu laikotarpiu, kurį siekia raštija. Taip gaunamas antrasis, keliais šimtmečiais senesnis, sintaksinės struktūros sinchroninis pjūvis. Lyginant su dabartine kalba, galima pastebėti tam tikrų sintaksinių konstrukcijų sandaros pakitimų. Pavyzdžiui, XVI amžiuje po mąstymą ar kalbėjimą reiškiančių veiksmažodžių *manýti*, *sakýti*, *kalbėti* ir pan. dar buvo vartojamas objekto akuzatyvas (pvz., *Muftikite sau tu* PS II 196₁₆ = mąstykite sau tą, *sakau wijffus stebuklus* Mž. 519₁₄₋₁₅), todėl ir dvejetainis akuzatyvas po šių veiksmažodžių dar buvo reguliari konstrukcija (*sāko|māno jē gývą* kaip *dāro jē piktą*). Vėliau, įsigalėjęs su šiais veiksmažodžiais prielinksninėms konstrukcijoms (*sakaũ|manaũ apiē kã nòrs*), dvejetainis akuzatyvas po jų išliko tik kai kuriuose pasakymuose, kur jis siejamas su veiksmažodžiu ne kaip valdomas linksnis, o kaip šalutinio sakinio atitikmuo (plg. *sākē manē šiōkią*, *sākē manē tōkią*). Tokie pakitimai neįvyksta staiga, juos paruošia kiekybiniai pakitimai. Todėl nemažą reikšmę turi statistinė atskirų konstrukcijų vartojimo dažnumo analizė. Tyrinėtojai reikšmingi ne absoliutūs tų konstrukcijų pavartojimo atskiruose tekstuose skaičiai, bet santykinis (lyginant su kitomis konstrukcijomis) vartojimo dažnumas.

Lygindami lietuvių kalbos XVI–XVII a. sintaksinę sandarą su dabartine būkle, galime konstatuoti palyginti nedaug ryškesnių struktūrinių pakitimų. Dažniausiai susiduriame tik su atskirų konstrukcijų produktyvumo didėjimu arba mažėjimu. Todėl statistinė kiekybinių pakitimų analizė mums ypač svarbi. Juk iš kiekybinių pakitimų galima spręsti ir apie vyksančius kokybinius pakitimus.

Nustačius ryšius tarp dabartinės ir seniausios paliudytos sintaksinių sistemų, išryškėtų atskirų konstrukcijų kitimo kryptys ir net visos sistemos

raidos tendencijos. Sintaksės raidos tendencijos, pratęstos į priešistorinį laikotarpį, sudarys gana patikimą pamatą rekonstruoti dar senesnei būklei.

§ 696. Čia aptarti sintaksinės rekonstrukcijos būdai sudaro sąlygas efektyviau panaudoti lyginamąjį-istorinį metodą. Kada lyginami ne pavieniai reiškiniai, o atskirose kalbose rekonstruotos sintaksinės sistemos su nustatytomis raidos tendencijomis, atsitiktinio sutapimo galimybė smarkiai sumažėja. Sutampančios raidos tendencijos gali būti projektuojamos į dar tolimesnę praeitį ir tuo būdu gali būti nušviečiami svarbiausi pirmykštės indoeuropiečių sistemos bruožai.

Rekonstruotos sistemos patikimumui patikrinti tam tikrą reikšmę turi ir tipologiniai kalbų tyrimai: jeigu rekonstruota sistema atitinka gyvųjų kalbų faktus, ji gali būti laikoma gana patikima.

Lyginamojo-istorinio metodo panaudojimą baltų prokalbės sintaksine sandarai rekonstruoti labai apsunkina lyginamųjų duomenų stoka. Prūsų kalboje dėl jos paminklų pobūdžio sintaksės raidos tendencijų rekonstruoti neįmanoma. Latvių kalbos sintaksinė sandara yra žymiai naujesnė negu lietuvių. Tačiau latvių kalba šiuo atveju yra svarbi tuo, kad joje galime matyti, kaip toliau veikia lietuvių kalboje nustatytos raidos tendencijos, tuo būdu galime aprėpti daug ilgesnį jų reikimosi laikotarpį ir susidaryti patikimesnį pagrindą projekcijai į priešistorinę praeitį.

§ 697. Dėl čia iškeltų sintaksės reiškinių rekonstrukcijos sunkumų iki šiol tyrinėtojams dar nepavyko susidaryti aiškaus indoeuropiečių prokalbės sintaksinės struktūros modelio. Tą patį reikia pasakyti ir dėl baltų prokalbės. Todėl neturime patikimo išeities taško lietuvių kalbos istorinei sintaksei. Rekonstruojamų pralietuviškų konstrukcijų patikimumas būna sunkiai patikrinamas. Paprastai pasiseka išryškinti tik pačius bendriausius dalykus, nustatyti raidos tendencijas. Žodžiu, šiuo metu įmanoma pateikti dar tik apytikrą dabartinės lietuvių kalbos sintaksės diachroninę charakteristiką, tam tikrą nedetalizuotą istorinės sintaksės apybraižą, bet ne sistemingą jos kursą.

§ 698. Lietuvių kalboje, kaip ir kitose indoeuropiečių kalbose, sakini o centrą iš seno sudarė predikatinis tarinio ir veiksnio ryšys. Gramatinis predikatyvumas susijęs su tariniu, kuriuo iš seno ėjo finitinės veiksmožodžio formos. Tokia padėtis turėjo būti jau indoeuropiečių prokalbėje. Infinitinės (linksniuojamos) veiksmožodžio formos yra vėlesnės kilmės ir jomis tarinį imta reikšti vėliau. Juk pirmykštėje indoeuropiečių sistemoje dar nebuvo bendraties, dalyviai su *-nt-* ir kiti neturėjo glaudesnio ryšio su veiksmožodžiu, greičiausiai jie tada dar tebebuvo tam tikri veiksmožodiniai vardažodžiai, neturintys laiko ir rūšies kategorijų, terodantys, matyt,

tik veiksmo tęsimą ar netęsimą. Senoviškas, be abejo, yra ir vardažodinis tarinys.

Veiksnyš iš seno būdavo reiškiamas vardažodžių arba įvardžių nominatyvo forma. Reikšmės skirtumas tarp daiktavardžio ir būdvardžio buvo mažesnis negu dabar. Greičiausiai veiksnys tam tikrais atvejais, ypač kalbant apie gamtos reiškinius, iš seno galėjo būti ir nepasakytas, panašiai kaip dabar beasmeniuose sakiniuose, pvz., (lietus) *lįja*, lot. *pluit*, gr. *ϕει*, skr. *váršati*, got. *rigneih*, (sniegas) *snięga* (sen. *snięgti*), lot. *ninguit* (sen. *nivit*), gr. *νίφει*, sva. *snīvit*.

§ 699. Nuo senų laikų indoeuropiečių sakinyje buvo būdvardžių resp. dalyvių, kurie šliejosi prie tariniu einančio veiksmažodžio, tačiau semantikos požiūriu glaudžiai susietų su veiksmu. Jų ryšys su tariniu dvejopas: pažymimasis ir predikatinis, pvz., lie. *stāčias stóviu*, gr. *στῆ δ' ὀρθός* 'atsistojo stačias', skr. *Savitā sthād ūrdhvas* 'Savitaras atsistojo stačias'. Tokią vartoseną tyrinėtojai vadina įvairiai. V. Ambrazas vartoja pusiáu predikatinės vartosenos terminą. Linkstama manyti, kad ji yra labai sena, galbūt paveldėta iš indoeuropiečių prokalbės.

Dabar lietuvių ir kitose indoeuropiečių kalbose tokia vartoseną ypač būdinga dalyviams, pvz., gr. *ὧς ἔφατ' εὐχόμενος* 'taip jis kalbėjo prašydamas', lie. *tėvas grįžęs atsigulė, mataū tėvą sugrįžusį*. V. Ambrazas pusiau predikatinę dalyvių vartoseną laiko pagrindine dalyvių vartojimo sritimi, kurioje labiausiai išryškėja jų specifika.

Apskritai linkstama manyti, kad tokie predikatiniai nominatyvai, kaip antai: *apsimeta nežinąs, atėjo plikas kaip tilvikas, būsiu kūnigas* (plg. *kūnigu*) yra labai seni. Jie populiarūs senuosiuose lietuvių raštuose, pvz.: *Diewas algoiafi stebuklingas βwyntuoſe sawo* PS I 177₁₀ '...vadinosi stebuklingu...', *tu tarpiniks mumus stoieyſe* Mž. 390₂ '...tarpininku mums tapai', *ſwiets pawirſt rufts gailas* Mž. 334₉ 'pasaulis pavirsta rūščiu, piktu'. Tačiau šalia predikatinė nominalyvių senuosiuose raštuose jau lygiagrečiai vartojami ir predikatiniai instrumentaliai, pvz., *Tada bufit ius man ſwietkais* Mž. 303₁ '...liudytojais'. Dabar pastarieji vis labiau įsigali.

§ 700. Veiksnyš ir tarinys jau sudaro sakinį. Tačiau tokio predikatinio junginio nepakanka sudėtingesnei minčiai reikšti. Iš seno indoeuropiečių kalbų sakinyje dar buvo žodžių, gramatiškai pavaldžių tariniui arba veiksmui, tam tikrais atvejais ir kitiems žodžiams. Sakinyje tie žodžiai tarpusavy ir su pagrindinėmis sakinio dalimis – tariniu ir veiksmu – būna susiję trejopu būdu: valdymo, derinimo ir šliejimo.

Valdymą senų senovėje greičiausiai lėmė ne veiksmažodžio formų gramatinės (sintaksinės) ypatybės, bet reikšmė. Taigi veiksmažodžiai nereiči-

kalavo tam tikrų linksnių (kaip dabar), bet būdavo vartojami su tuo ar kitu linksniu, priklausomai nuo sakinio prasmės. Plg. veiksmažodžio *klausyti* senovišką vartojimą su įvairiais linksniais šiuose pasakymuose: *išklausiaũ visą kalbą* (akuzatyvas čia rodo klausymo objektą), *klausiaũ savo tėvo balso* (genityvu reiškiamas šaltinis, iš kurio ateina balsas), *klausiaũ ausim̃* (instrumentaliu pažymimas klausymo įnagis). Senų senovėje valdymo šių dienų prasme nė nebuvo. Juo labiau indoeuropiečių prokalbėje negalėjo būti prielinksninio valdymo, nes nebuvo pačių prielinksnių. Tą patį reikia pasakyti dėl priešdėlių, kurie yra kilę iš prielinksnių (resp. preverbų). Iš tarnybinių žodžių buvo tik dalelytės, kurių funkcijos būta gana plačios: dalelytės suteikdavo žodžiui kitą reikšmės atspalvį (plg. postpozicinę dalelytę žodžiuose lot. *quis-que* 'kiekvienas', skr. *kaś-ca* 'kažkas'), eidavo neiginiu (pvz., lie. *ne-*, sl. *ne*, lot. *ne-*, skr. *na*) ir jungtuku, pvz., ide. **kue* 'ir' (lot. *que*, gr. *τε*, skr. *ca*), **ue* 'arba' (lot. *ue*, gr. Hom. *ἤε*, skr. *vā*). Rekonstruojami senoviniairieveiksmai paprastai turi sustabarėjusias linksnio formas. Sunku pasakyti, ar indoeuropiečių prokalbėje buvorieveksmių, kilusių ne iš linksnių formų.

Taigi pirmykštėje indoeuropiečių sintaksinėje struktūroje visi žodžiai, išskyrus dalelytes, turėjo savarankišką reikšmę. Žodžių savarankiškumas buvo pagrindinis principas, lėmęs pirmykštę indoeuropiečių sakinio struktūrą.

§ 701. Indoeuropiečių kalbose iš seno tiesioginis papildinys reiškiamas akuzatyvo forma, pvz., lie. *turiũ knỹgą*, lot. *gutta cavat lapidem* 'lašas tašo akmenį' ir kt. Tai ir buvo pagrindinė akuzatyvo funkcija. Tačiau jeigu objektą sudaro medžiaga, kurios tik dalis liečiama, tai iš seno indoeuropiečių kalbose toji medžiaga buvo reiškiamą genityvo forma, pvz., *dúonos válgyti*, rus. *norumb vodы*. Linkstama manyti, kad šiuo atveju genityvo vartoseną yra labai sena, paveldėta iš indoeuropiečių prokalbės. Po neiginio kai kuriose indoeuropiečių šakose, tarp kurių buvo ir baltai, labai anksti taip pat įsivestas genityvas, pvz., *ąš neturiũ knỹgos*.

Netiesioginis papildinys iš seno indoeuropiečių kalbose reiškiamas datyvu ir instrumentaliu. Datyvu reiškiamas objektas, į kurį nukreiptas veiksmas, pvz., *raktũs atidúok tẽvui*, lot. *his Caesar ita respondit* 'jiems Cezaris taip atsakė'. Instrumentalis paprastai rodė veiksmo priemonę ar objektą, kuriuo atliekamas veiksmas, pvz., *priešai kardaiš kovójo*, lot. *ut igni cremaretur* 'kad jis ugnimi būtų sudegintas'. Ilgainiui vietoj instrumentinio išgalėjo prielinksninės konstrukcijos. Ir lietuvių kalboje šiuo atveju dabar dažnai jau linkstame vartoti prielinksnio *su* ir instrumentinio konstrukciją, pvz., vietoj *kardaiš (kovójo)* sakome (*kóvėsi*) *su kardaiš*.

Tam tikrais atvejais netiesioginis papildinys iš seno būdavo reiškiamas ir genityvu, pvz., *jiē sàvo nóri.*

§ 702. Pažyminys, skirtingai negu papildinys, indoeuropiečių kalbose priklausė daiktavardžiui ir reiškė požymį to objekto, kurį žymi tas daiktavardis. Pažyminys iš seno būdavo reiškiamas būdvardžiu, kuris derintas gimine, skaičiumi ir linksniu su daiktavardžiu. Tai ir buvo pagrindinė būdvardžio funkcija. Be to, pažyminiu dar galėjo eiti ir daiktavardžio genityvas, kuris, kaip nederinamasis pažyminys, konkuravo su derinamu būdvardiniu pažyminiu. Baltų kalbose nederinamasis pažyminys (daiktavardžių genityvas) labai įsigalėjo ir dabar dažnai vartojamas tais atvejais, kuriais kitose indoeuropiečių kalbose būna derinamasis būdvardinis pažyminys, plg. *lietūvių kalbà* ir rus. *литовский язык*. Kai kurie tyrinėtojai šį reiškinį linkę sieti su Pabaltijo finų, ypač lybių (lyvių), įtaka. Tačiau tai gali būti ir savaiminis reiškinys. Mat daiktavardžių genityvas vietoj būdvardinių pažyminių buvo labai įsigalėjęs ir hetitų kalboje.

Lietuvių kalboje dabar net ne visuomet lengva nusakyti, kada vartojamas daiktavardžio genityvas ir kada derinamasis būdvardinis pažyminys. Tam tikrais atvejais skirtumas būna gana subtilus, plg. *auksò žiedas* ir *auksinis žiedas*. Skirtumų pastebime ir tarmių vartosenoje.

§ 703. Aplinkybės seniausiuose indoeuropiečių kalbų paminkluose paprastai apibūdina veiksmą ir todėl būna susijusios su veiksmazodžiu. Tačiau pasitaiko ir su būdvardžiais susijusių aplinkybių. Tokia padėtis gali būti iš labai senų laikų paveldėta.

Veiksmo būdas iš seno paprastai būdavo reiškiamasrieveiksmiais. Tačiau tam reikalui vartotas ir daiktavardžių (kartais su būdvardžiais ar juos atstojančiomis kalbos dalimis) instrumentalis, pvz., *aš jókiu būdù neišiu*, lot. *fuga se ad Caesarem recipiunt* 'jie gelbėjosi bėgimu (bėgdami) pas Cezarį'.

Vietos aplinkybės buvo skirtingos, priklausomai nuo to, ar jos žymėjo veiksmo vietą, ar kryptį. Pirmuoju atveju paprastai vartotas lokatyvas. Tai buvo jo svarbiausioji funkcija. Tačiau tam reikalui tikdavo ir kai kurierieveiksmiai. Antruoju atveju ėjo akuzatyvas, pvz., lot. *Aeschines se Rhodum contulit* 'Eschinas pasitraukė į Rodą', gr. *ἡλιος* (= *ἥλιος*) ...*ὁὐρανὸν εἰσανίων* 'saulė ... į dangų pakylanti'. Ilgainiui šiuo atveju įsigalėjo prielinksninės konstrukcijos su akuzatyvu. Jos turimos ir lietuvių kalboje, pvz., *einù į miēstą* arba *einù miēstan* (iliatyvas iš akuzatyvo ir polinksnio resp. postpozicijos **na*).

Nurodant vietą, iš kurios vyko judėjimas, būdavo vartojamas abliatyvas, pvz., lot. *prohibere hostem finibus* 'atmušti priešą nuo sienų'. Il-

gainiui vietoj jo įsigalėjo genityvas, paprastai vartojamas su prielinksniais, pvz., lie. *àtmušė priešą nuo sienų, parėjo iš miesto*.

Vieta, kuria vyko judėjimas, būdavo nurodoma instrumentaliu, pvz., lot. *ipse in Italiam magnis itineribus contendit* 'pats į Italiją išskubėjo didžiaisiais keliais'. Ilgainiui ir šiuo atveju įsigalėjo įvairios prielinksninės konstrukcijos, kurios dažnai vartojamos ir lietuvių kalboje, pvz., šalia *bėgo miškū* sakome ir *bėgo per mišką*.

Laiko aplinkybės senų senovėje būdavo reiškiamos tais pačiais linksniais, kaip ir vietos aplinkybės, pvz., (lokatyvu) gr. *δεκάτη δέ με νυκτι νῆσον ἐς Ὠγυγίην πέλασον θεοί* 'dešimtą naktį į Ogiginės salą atvedė mane dievai', (instrumentaliu) lot. *qui eo tempore principatum in civitate obtinebat* 'kuris tuo metu turėjo valdžią valstybėje', lie. *tuō metu smařkiai lijo*, (akuzatyvu) *cuius pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat* 'kurio tėvas daug metų sekvanus valdė', lie. *važiāvome diēną iř nākti*.

Priežastis būdavo reiškiamą abliatyvu arba instrumentaliu, pvz., gr. οἱ ἀιχμάλωτοι ἀπολοῦνται τῷ λιμῷ 'belaisviai mirs iš bado'. Plg. lie. *miřti badū*.

Tikslą reikšdavo datyvas, pvz., lot. *Caesar quinque cohortes castris praesidio reliquit* 'Cezaris penkias kohortas paliko stovyklai saugoti'.

§ 704. Apie indoeuropiečių prokalbės sudėtinio sakinio struktūrą nieko tikra pasakyti negalima. Linkstama manyti, kad tada vyravo sakinių sujungimas (tarptautiniu terminu vadinamas *paratāksė*), o ne prijungimas (*hipotāksė*). Sujungiamieji sakiniai būdingi visoms pasaulio kalboms, ir todėl sunku patikėti, kad be jų būtų galėjusi išsiversti sudėtingą gramatinę struktūrą turėjusi indoeuropiečių prokalbė, kurioje greičiausiai turėjo būti tiek bejungtūkių (*asindėtinių*), tiek ir jungtūkių (*sindėtinių*) sujungiamųjų sakinių.

Sunkiau sprendžiama prijungiamųjų sakinių indoeuropiečių prokalbėje problema. Turimi duomenys neaiškūs. Mėginimai rekonstruoti prokalbėje įvairius šalutinius sakinius remiami ne kalbų materialinėmis, bet tik struktūrinėmis bendrybėmis, kurios, kaip buvo nurodyta, gali būti įvairiakilmės. Materialiniai prijungiamųjų sakinių rodikliai – jungtukai – nedaug teturi bendra tarp savęs įvairiose indoeuropiečių kalbose. Taigi visai galimas dalykas, kad daugelis dabartinių prijungiamųjų konstrukcijų yra vėlesnės kilmės, o ne prokalbės veldiniai.

Pastebėta, kad prijungiamųjų sakinių formavimosi procesas daug kur būna susijęs su literatūrine kalbos funkcija. Sudėtingi prijungiamieji sakiniai ypač būdingi, pavyzdžiui, indų epi ir klasikinei jų literatūrai, senųjų graikų ir romėnų autorių kūriniams, Vulfilos biblijai ir kitų indoeuropiečių

tautų seniesiems rašytiniams paminklams. Iš tam tikrų juose aptinkamų relikvų, atspindinčių ne literatūros, bet šnekamąją ano meto kalbą, matyti, jog joje plačiai buvo vartojami bejungtukiai prijungiamieji sakiniai.

Linkstama manyti, kad dabartinių prijungiamųjų sakinių (ypač jungtukinių) funkcijas indoeuropiečių prokalbėje daugeliu atvejų atlikdavo dalyvinės konstrukcijos. Nors dalyviai tada dar buvo veiksmožodiniai vardažodžiai, bet atliko pusiau predikatinę funkciją ir galėjo atstoti dabartinius prijungiamuosius sakinius. Tokios vartosenos senumą rodo absoliutinės konstrukcijos, pavyzdžiui, sanskrite *locativus absolutus*, graikų kalboje *genitivus absolutus*, lotynų kalboje – *ablativus absolutus*, lietuvių kalboje (ypač senųjų raštų) *dativus absolutus* ir kt. Nors įvairiose kalbose absoliutinėse konstrukcijose yra skirtingi linksniai, bet jos rodo bendrą tendenciją – išsiversti dalyviais, apsieiti be prijungiamųjų sakinių.

Tačiau tvirtinti, kad indoeuropiečių prokalbėje visai nebuvo prijungiamųjų sakinių, vargu ar galima, ypač dėl santykinio įvardžio **iōs* (f. **iā*, n. **iōd*) buvimo, kuris juk turėjo eiti prijungiamuoju jungtuku. Vis dėlto daugelis dabartinių šalutinių sakinių greičiausiai yra išsirutulioję iš vientisinių.

§ 705. Vėlesnei indoeuropiečių sintaksės raidai didelę reikšmę turėjo prielinksnių ir jungtukų atsiradimas bei jų gausėjimas. Ilgainiui vis daugėjo prielinksninių konstrukcijų, įvairėjo prijungiamieji jungtukiniai sakiniai. Tas procesas baltų šakoje ir pačioje lietuvių kalboje dar nėra ištirtas, detaliau išryškintas. Labai daug kas čia tebėra neaišku. Kiekviename žingsnyje susiduriame su mįslėmis. Dalis jų paaiškės, gerai sintaksės požiūriu ištyrus mūsų senuosius raštus, tarmes, folklorą.

§ 706. Geriausiai ištirta lietuvių kalbos dalyvių vartojimo istorija. V. Ambrazo kruopščios studijos leidžia susidaryti bendrą dalyvių raidos vaizdą nuo seniausių laikų iki šių dienų. Pagal V. Ambrazą, dabartinė dalyvių sistema – ilgos raidos rezultatas. Kilę iš vardažodinės prigimties formų, dalyviai ne visi vienu laiku buvę susieti su veiksmožodžio asmenų formomis ir gavo laikų bei veikslų reikšmes. Anksčiausia infinitinėmis veiksmožodžio formomis yra tapę veiksmožodiniai vardažodžiai su priešagomis *-nt-* ir *-us-*, vėliau pasyvui reikšti buvę panaudoti veiksmožodiniai būdvardžiai su *-tō-*, o turintys *-mō-* sufiksą virtę neveikiamaisiais dalyviais tik atsiradus pusdalyviams ir tik baltų arealo dalyje.

Vardažodinė dalyvių prigimtis geriausiai išlikusi atributinėje jų vartosenoje, kuri palyginti mažai kitusi.

Pusiau predikatinę dalyvių vartoseną V. Ambrazas laiko pirmine ir svarbiausia. Joje įvykę daugiausia pakitimų. Daugelis pusiau predikatinų dalyvių sakinyje nuo seno turėjo antraeilio tarinio funkciją. Konstrukcijose

su nominatyvu jau rytinių baltų kalbų bendros raidos laikotarpiu dalyvio nominatyvo formos, iki šiol išlaikiusios derinimą su veiksniu, ėmė glaudžiau šlietis prie veiksmažodžio. Aplinkybe einantį veikiamųjų prezento dalyvių nominatyvą ėmė stumti iš vartosenos atsiradęs pusdalyvis. Dalyvių nominatyvas dėl glaudžios sąsajos su veiksmažodžiu pradėjo prarasti ankstesnį savarankiškumą. Konstrukcijų su netiesioginiais linksniais struktūra iš pradžių buvusi panaši į konstrukcijų su nominatyvu. Vėliau dalyje tų konstrukcijų dalyvio junginys su linksniais buvęs apibendrintas kaip priklausomo objektinės arba adverbialinės reikšmės sakinio atitikmuo. Tuo būdu iš datyvo junginio su dalyviu išriedėjo absoliutinis datyvas (pvz., *juōkiasi tėvui seřgančiam*), o iš akuzatyvo junginio su dalyviu – akuzatyvas su dalyviu (accusativus cum participio, pvz., *mataũ jį grįžusi*), kurio vartojimo apimtis XVI–XVII a. lietuvių kalboje buvo itin išplėsta. Šios konstrukcijos davė pradžią padalyviams.

Predikatinė dalyvių vartoseną lietuvių kalboje labai gerai išliko. Jos pagrindu ilgainiui išsirutuliojo sudurtinės veiksmažodžio formos (perifrastiniai veiksmažodžio laikai), ypač būdingi žemaičiams ir daugeliui vakarų aukštaičių. Predikatinė veikiamųjų dalyvių vartoseną padėjo pamatą vadinamajai netiesioginei nuosakai („dalyvinei kalbai“), prie kurios įforminimo ir išgalėjimo lietuvių ir latvių kalbose, V. Ambrazo nuomone, prisidėję kontaktai su Pabaltijo finų kalbomis.

V. Ambrazo atlikta diachroninė dalyvių vartosenos analizė išryškino nepaprastą lietuvių kalbos dalyvių vartojimo archaiškumą. Daugeliu atvejų mūsų dalyvių konstrukcijos yra archaiškesnės už tas, kurios turimos kitų indoeuropiečių kalbų seniausiuose paminkluose. Dėl to mūsų dalyvių studijos turi didelę reikšmę tiriant kitų kalbų, ypač slavų, dalyvių istoriją.

§ 707. Be dalyvių, kitų kalbos dalių vartosenos istorija baltų kalbose tebėra bemaž visai neištirta. Buvo nagrinėti (dažniausiai pripuolamai) tik atskiri jų vartojimo atvejai, kai kurios skirtingos nuo bendrinės kalbos senųjų raštų ar tarmių konstrukcijos. Tačiau dažniausiai tenkintasi tik problemų kėlimu, retai imtasi jų sprendimo. Antai tyrinėtojus jau seniai domina savybinio įvardžio kaip derinamojo pažyminio vartojimas lietuvių senuosiuose raštuose ir dabar vietomis rytinėse tarmėse, pvz., *mānas tėvas, manà sesuō* vietoj *māno tėvas, māno sesuō*. Ginčijamasi, ar tokia vartoseną yra senovės reliktas, ar taip daroma dėl kaimynų kalbos interferencijos (plg. r. *moŭ omeu*).

Dar daugiau ginčų sukėlė toks I ir II asmens įvardžio formų vartojimas, kai jomis reiškiamą priklausomybę sakinio subjektui, kitaip sakant, kai jos vartojamos sangražine reikšme, pvz., *atidúok tāvą* (ir *tāv*) *knŷgą* ‘...savo knyga’. Tokia vartoseną labai būdinga prūsinei lietuvių raštų kalbos atšakai, pvz.: *Afch paβiftu awis mana* MT 5a₅ ‘aš pažįstu savo avis’,

Cziaftawaki tewa ir matina tawa Mž. 19₅ ‘gerbk savo tėvą ir motiną’, *Tawu lobiu ubaga linkfmini* Mž. 289₃ ‘savo lobiu...’, *Prieg tawęs tu mus turak* Mž. 260₁ ‘prie savęs...’, *Brangei tau mus atpirkai* Mž. 259₈ ‘...sau...’, *mes atleidem mufu kaltimus* Mž. 23₁₄ ‘mes atleidžiame savo kaltiesiems’, *Kalbeket fu schirdimis iuffu* Mž. 509₁₃₋₁₄ ‘kalbėkite su savo širdimis’. A. Becenbergeris tokią vartoseną laikė senovės veldiniu, bet dabar linkstama (J. Palionis, A. Rosinas) ją traktuoti kaip vokiečių arba lenkų kalbų interferencijos padarą.

Tebėra neiširta ir daug ginčų kelia dar, pavyzdžiui, III asmens įvardžių *jis* ir *ānas* (*añs*) konkurencija (XVI–XVII a. *ānas* ir ypač supletyvinė paradigma buvo plačiau vartojama negu dabar), prielinksnių vartojimas su skirtingais linksniais, ryškūs jungtukų, dalelių (ypač enklitinių) vartojimo skirtumai dabar ir senuosiuose raštuose ir daugelis kitų dalykų.

§ 708. Lietuvių kalbos sintaksės pastaraisiais šimtmečiais kitimą charakterizuoja kai kurių gramatinių kategorijų bei formų, pavyzdžiui, dviskaitos, siekinio, postpozicinių lokatyvų, laipsniškas nykimas. Ryškėja vis didesnis prielinksninių konstrukcijų įsigalėjimas vietoj senovinių linksninių. Veiksmažodžio sferoje su šiais reiškiniiais į vieną gretą rikiuojasi perifrastinių laikų išivyravimas. Visa tai rodo lietuvių kalbos gramatinės sandaros raidą analitiškumo linkme. Kai kurie tyrinėtojai (pvz., A. Rosinas) jau įžiūri net tam tikras, ypač tarmėse, artikelio užuomazgas, plg. *kokià tà širdis tūr palikti tamè suskydimè* (= šeimos suirime).

§ 709. Lietuvių sintaksę nemaža yra veikusi ir kitų kalbų įtaka. Ypač toji įtaka ryški mūsų senuosiuose raštuose, kurie bemaž visi verstiniai. Antai juose dėl tos įtakos pažymynys dažniau būna nukeltas po pažymimojo žodžio (pvz., *atnaughinfi weida žemes* Mž. 310₈₋₉ ‘atnaujinsi žemės veidą’, *Dábar notėio mētas mānas* DP 68₆ ‘dar neatėjo mano metas’), vartojamos veiksmažodžio su veiksmažodiniu daiktavardžiu konstrukcijos tais atvejais, kai liaudies kalboje paprastai tenkinamasi tiktai veiksmažodžiu (pvz., *darau fu ffililima ingi tuxtanti giminiu* BrB Ech. 16, 1–2 ‘susimilstu...’), dažna verstinė aukštesniojo laipsnio konstrukcija su *tolì* (pvz., *tai toli patògeus tūrime darit* DP 111₄, plg. originalo 1. *to daleko sluszniew czynić mamy*) ir kt. Vertimu reikia motyvuoti taip pat labai gausų predikatinio įnagininko vartojimą, ypač su veiksmažodžiais, reiškiančiais buvimą, darymą, tapimą ar virtimą kuo nors, pvz., *me^s buwome^a we^argais* DK 34₁₀ (: 1. *byli niewolnikami*), *dáro ii tēwainimi dągaus* DK 11₁₇ (:1. *stawa się ... dziedźicem niebieskim*), *runka ... raupuotu tapo* PS I 182₇ (: 1. *...trędowatą się zstala*). Pats predikatinis instrumentalis, be abejo, paveldėtas iš senesnių laikų, bet dėl lenkiško teksto įtakos mūsų senuosiuose raštuose jis labai padažnėjo.

Ypač daug senuosiuose raštuose verstinių konstrukcijų su prielinksniais, pvz., *tatai darikiet ant atminima mana* MŽ. 26₁₀₋₁₁ '...man atmini', *prašái Diéwą apé gerą mirtį* DP 584₈ '...geros mirties' (: 1. *prosisz o dobrą śmierć*), *kuris tiki inę ię* DP 241₁₈ '...juo' (: 1. *kto wierzy weni*), *testamentas nogi kieturiu Ewangelijstu parašchitas* MŽ. 25₂₃ (: 1. *od czterech ewangelistow napissanij*), *Trumpą turim išguldimą ... per Mä-teuša pàràsità* PK (: 1. *przez*), *tát yr po waldžia ... Pëtro* DP 289₄₀ '...Petro valdžioje' (: 1. *pod władzą*), *turim tatay žinot vžu tikra* PK 212₁₁₋₁₂ '...tikrai' (: 1. *zapewne*) ir kt.

Ano meto liaudies šnekamoji kalba, be abejo, daugelio šių svetimų konstrukcijų dar neturėjo ir dėl to gerokai skyrėsi nuo raštų kalbos. Ilgainiui vis labiau lenkėjant mūsų šviesuomenei, raštų kalba tolydžio vis prastėjo, joje svetimų konstrukcijų vis daugėjo. XVIII a. ji tapo savotišku lenkišku-lietuvišku žargonu, kurį liaudis nelabai ir suprato. Iš raštų ir ypač iš prastos kunigų ir aplenkėjusių inteligentų kalbos netaisyklingos sintaksinės konstrukcijos ėmė skverbtis ir į liaudies kalbą.

Prasidėjus nacionalinio lietuvių išsivadavimo sąjūdžiui, nuo XIX a. pabaigos imta gryninti raštų kalbą. Svetimos, daugiausia lenkiškos, konstrukcijos pamažu buvo keičiamos savomis, lietuviškomis. Didelį kalbos gryninimo darbą atliko Jonas Jablonskis ir kiti mūsų kalbininkai. Nuo svetimų konstrukcijų apvalytos rašomosios kalbos pavyzdžiu ilgainiui gerėjo ir bendrinė šnekamoji kalba. Tačiau tasai procesas dar nėra pasibaigęs, mūsų bendrinės kalbos, ypač sintaksės, normos dar nėra galutinai nusistovėjusios. Dėl viso to istorinės sintaksės tyrinėjimai turi ir nemažą praktinę reikšmę: jie gali daug prisidėti prie mums aktualaus bendrinės kalbos ugdymo bei kalbos kultūros kėlimo.

Hermann Lit. Stud., Fraenkel Post. u. Pröp., TŽ IV 126–186, V 1–169, Sprachl. Untersuch., Baltų kalbos 90–94, Ambrasas MAD 1958 2 147–163, 1977 4(61) 139–154, B I(1) 53–66, LKK VII 47–78, IX 43–62, Ist. sint., Trost LKK III 219–223, Drotvinas K VII 145–169, B III(1) 57–60, Palionis Liter. kalb. 151–210, Rosinas B IX(2) 161–169, Общее языкознание (Методы лингвистических исследований) (M., 1973) 49–57, Савченко Сравн. грам. 328–355, Schmidt B XI(2) 119–123; LKG III (Ambrasas, Dumašiūtė, Labutis, Ulvydas, Valeckienė, Valiulytė ir kt.).

1. Kodėl lietuvių kalbos tyrinėtojai anksčiau palyginti nedaug tyrinėjo istorinės sintaksės problemas? (§ 688).

2. Kodėl lyginamąjį-istorinį metodą sunku taikyti istorinei sintaksei? (§ 688).

3. Kuo skiriasi struktūrinės ir materialinės kalbų bendrybės? (§ 688).

4. Kokius žinote svarbiausius lietuvių istorinės sintaksės veikalus? (§ 689).

5. Kaip istorinės morfologijos duomenys panaudojami sintaksinės struktūros rekonstrukcijai? (§ 690).

6. Aptarkite vidinės rekonstrukcijos metodo panaudojimą istorinei sintaksei (§ 691–692).

7. Aptarkite tautosakos ir tarmių duomenų svarbą sintaksinės sandaros rekonstrukcijai (§ 693).

8. Kokią reikšmę istorinei sintaksei turi senieji raštai? (§ 694–695).

9. Aptarkite statistinės analizės ir tipologinių tyrinėjimų reikšmę sintaksės diachroniniams tyrinėjimams (§ 695, 696).

10. Kokią reikšmę lietuvių istorinei sintaksei turi prūsų ir latvių kalbų duomenys? (§ 696).

11. Kas iš seno sudarė indoeuropiečių sakinio centrą? (§ 698).

12. Kurios veiksmažodžio formos ėjo tariniu indoeuropiečių prokalbėje? (§ 698).

13. Kuriais atvejais senovėje buvo vartojami sakiniai be veiksnio? (§ 698).

14. Aptarkite pusiau predikatinę būdvardžių ir dalyvių vartoseną (§ 699).

15. Ką žinote apie veiksmažodinį valdymą senų senovėje? (§ 700).

16. Kurios nekaitomosios kalbos dalys rekonstruojamos indoeuropiečių prokalbėje? (§ 700).

17. Kuriais linksniais papildinio (tiesioginio ir netiesioginio) reiškimas yra paveldėtas iš seniausių laikų? (§ 701).

18. Kaip iš senų senovės buvo reiškiamas pažymins? (§ 702).

19. Aptarkite būdo, vietos, laiko, priežasties ir tikslo reiškimą (§ 703).

20. Apibūdinkite pirmykščio indoeuropiečių sudėtinio sakinio rekonstrukcijos problemą (§ 704).

21. Trumpai papasakokite dalyvių vartojimo istoriją (§ 706).

22. Suminėkite kitų kalbos dalių raidos problemas, dėl kurių daugiausia ginčijamasi (§ 707).

23. Kurie duomenys rodo lietuvių kalbos gramatinės sandaros raidą analitiškumo linkme? (§ 708).

24. Nurodykite būdingesnes mūsų senųjų raštų nelietuviškos sintaksės konstrukcijas (§ 709).

25. Aptarkite nelietuviškos kilmės sintaksinių konstrukcijų išgalėjimą lietuvių kalboje ir jų nykimą (§ 709).

UŽDUOČIŲ ATSAKYMAI

33. D. sg. m. *tám, kitám*, l. sg. m. *tamè, kitamè*, ad. sg. m. *tamipi | támpl | tamimpi, kitamipi | kitámpl | kitamimpi*, n. pl. m. *tiē, kiti*, d. pl. m. *tiems, kitiems*, d. du. m. *tiemdviem, kitiemdviem*, i. du. m. *tiēmdviem, kitiēmdviem* (§ 426–430).

34. III. sg. m. *anañ, f. anōn*, ill. pl. m. *anuosna, f. anosna*, ad. sg. m. *anamipi, anámpl, anamimpi, f. anápl, ad. pl. m. aniosempi, f. anosempi*, all. sg. m. *anópi, f. anōspi*, all. pl. *anuñpi* (§ 428 ir 407, 413, 418).

35. D. sg. m. *kitam, drąsesniam, stipresniam*; l. sg. m. *viename, giliame, išartame*; n. pl. m. *keturi, aukšti, plasnodami, bailesni, apskrisdami*; d. pl. m. *alkaniems, paaugusiems, nepatyrusiems* (§ 431).

36. a) n. sg. *grāžus, g. sg. gražaūs, a. sg. grāžu, n. pl. grāžūs*; b) i. sg. *graziū (grāžumi)*, g. pl. *graziū (grāžū)*, a. pl. *graziūs (grāžūs)*, i. pl. *graziāis (grāžumis)*, l. pl. *graziūsė; c) d. sg. gražiām, l. sg. gražiamė (grāžumė)* (§ 443–444).

37. a) n. sg. *grāžūsis, a. sg. grāžūj; b) g. sg. grāžiojo (grāžaūsio)*, i. sg. *graziūju*, g. pl. *graziūjų (grāžūjų)*, a. pl. *graziūsius, i. pl. gražiaisiais, l. pl. gražiūdsiuose*; c) d. sg. *graziājam, l. sg. gražiājame, n. pl. gražieji (grāžūs(j)ie)*, d. pl. *grāžiesiems*; d) d. sg. *graziājam, l. sg. gražiājame, d. pl. grāžiesiems* (§ 466 ir 465).

38. III. sg. m. *baltañ, baltesniañ, balčiāusian, f. baltōn, baltesnēn, balčiāusian*, ill. pl. m. *baltuosna, baltesniuosna, balčiāusiuosna, f. baltōsna, baltesnēsna, balčiāusiosna*, ad. sg. m. *baltámpl, baltesniámpl, balčiāusiampl | baltamimpi, baltesniamimpi, balčiausiamimpi | baltamipi, baltesniamipi, balčiāusiamipi, f. baltáipi, baltesnėipi, balčiāusiaipi*, all. sg. m. *baltópi, baltesniópi, balčiāusiopi, f. baltōspi, baltesnėspi, balčiāusiospi*, all. pl. *baltūmpi, baltesniuūmpi, balčiāusiumpi* (§ 441 ir 412, 407, 428).

39. a) ill. sg. *didėn' (didėn), žalón' (žalon)*; b) ill. pl. *peklařna (peklosna), didžiuořn (didžiuosn), rankařna (rankosna)*; c) ad. sg. *Diewieř (dievieř), funūř (sūnur), řawāř (řavāř), Jonieř, řwynthump (řventāř), iumpi (jāřpi)*; d) ad. pl. *gėřiřiāř (geruoseř), řmoneřř (řmonėseř)*; e) all. sg. *didėřniop (didesniop), nōbařnumop (nobařnumop), wiřsókioř (visokioř), baymeř (baimėř), piktoř, gėroř (gerop)*; f) all. pl. *didžiūř (didžiūř)*.

40. III. sg. *maniñ, taviñ, pl. mumýsna, jumýsna ir mūsúosna, júsúosna*, ad. sg. *manipi, tavipi | manimpi, tavimpi, pl. mūsūpi, júsūpi | mūspi, júspi | mūsipi, jūšpi | mūsimpi, jūsimpi | mūsumpi, jūsumpi | mūsempi, jūsempi*, all. sg. *manėšpi, tavėšpi, pl. mūsumpi, jūsumpi* (§ 483).

41. a) ad. sg. *tawimř (tavimř), řawimř (řavimř), manip, řawip' (řavip), manimř (manimř)*; b) ad. pl. *musimř (mūsimř), iūřip (jūsip), musip (mūsip), iušimř (jūsimř)*; c) all. sg. *tawėřř' (tavėřř), řawėřř (řavėřř), manėřř (manėřř)*; d) all. pl. *muřump (mūsump), iušumř (jūsump)* (§ 483).

42. a) *dū, dvi, dviem, dviēm*; b) *dviejū, dviejuosė, dviejosė* (§ 486).

43. a) ill. pl. *vienuosna, vienósna, dviejúosna, dviejósna, dvejuosna, dvejósna, trijúosna, trijósna, trėjetuosna, keturiúosna, deřimtýsna, řimtuosna, tūkstančiuosna (sen. tūkstantysna)*; b) ad. pl. *vienuosempi, vienósempi, dviejúosempi, dviejósempi, dvejuosempi, dvejóssempi, trijuosempi, trijóssempi, trėjetuosempi, keturiuosempi, deřimtysempi, řimtuosempi, tūkstančiuosempi (sen. tūkstantysempi)*; c) *vienuūmpi, dviejuūmpi, dvejuūmpi, trijuūmpi, trėjetūmpi, keturiūmpi, deřimčiuūmpi (sen. deřimtuūmpi), řimtuūmpi, tūkstančiuūmpi (sen. tūkstantūmpi)*; d) ill. sg. *vienañ, vienōn, trėjetan, deřimtiñ, řimtañ, tūkstantin*; e) *vienāmpi | vienāmpipi, viendāpi, trėjetiepi, deřimtiepi (deřimtiepi), řimtiepi, tūkstantiepi (sen.*

tūkstantipi); f) vienópi, vienóspi, trējetopi, dešimtiēspi (sen. dešimtēspi), šimtópi, tūks-
tančiopi (sen. tūksstantiespi, tūksstantespi) (§ 486–489, 494, 500, 501, 503, 509, 511).

44. a) ill. sg. wienón perfonon; b) ad. sg. qntrámp, kitámp, antráp; c) ad. pl. wi-
ffúfiámp kęturiúfiámp Ewangelistofsiámp; d) all. sg. anóp pirmóp tobulimóp, tikrumóp,
antróp, wienósp' mažiaufiofp nūdemefp, pirmęšniop pamók flop, wienóp galóp; e) all.
pl. triiump' dešimtum, keturiump dešimtum', pirmúmpium biaúribium, seřtiniump
bažničziump, seřtiniump áltóriump (§ 484, 485, 488, 504 ir 407–419, 428, 441, 455).

45. 1. du. praes. dirbava, praúsiavos, tyliva, tikivos, sákova, klaúsovos, praet. dirbo-
va, praúsėvos, tylėjova, tikėjovos, sákėva, klaúsėvos, praet. freq. dirbdavova, praúsdavo-
vos, tylėdavova, tikėdavovos, sakýdavova, klausýdavovos, fut. dirbsiva, praúsivos, tylė-
siva, tikėsisvos, sakýsiva, klausýsivos, cond. dirbtumėva, praústumėvos, tylėtumėva,
tikėtumėvos, sakýtumėva, klausýtumėvos, imper. dirbkiva, praúskivos, tylėkiva, tikėki-
vos, sakýkiva, klausýkivos.

2. du. praes. dirbata, praúsiatos, tylita, tikitos, sákota, klaúsotos, praet. dirbota,
praúsėtos, tylėjota, tikėjotos, sákėta, klaúsėtos, praet. freq. dirbdavota, praúsdavotos,
tylėdavota, tikėdavotos, sakýdavota, klausýdavotos, fut. dirbsita, praúsitos, tylėsitva, tikė-
sitos, sakýsita, klausýsitos, cond. dirbtumėta, praústumėtos, tylėtumėta, tikėtumėtos, sa-
kýtumėta, klausýtumėtos, imper. dirbkita, praúskitos, tylėkita, tikėkitos, sakýkita, klau-
sýkitos.

46. Mudu su Jonu nuvažiāvova į miestą ir užėjova pas Petrą. Norėjova jį su žmona
pasikviesti pas save į kaimą.

– Atvėkita judu pas mus šį sekmadienį, – sákėva mudu, – kartu visi praleisime
poilsio dieną, judu pabúsita prie ežero, pasimáudysita.

Bet jiedu turėjo kitą sumanymą:

– Geriau judu atvažiúotumėta pas mus į miestą, nueitumėta į teatrą, juk seniai ten
búvota. Anksčiau dažnai teatrą lankýdavota, naujais spektakliais džiaúgdavotos.

47. Šie veiksmažodžiai turi esamojo laiko 6 kamieno formas: ákti, áugti, kentėti,
miegoti, mokėti, pýkti, reikėti, súkti. Šių 6 kamieno formas: avėti, galėti, regėti, tylėti,
tupėti. Šių 6 kamieno formas: ardýti, bijóti, daužýti, gýdyti, ieškóti, kasýti, kraipýti,
rašýti, žinóti (§ 534).

48. Esamojo laiko grynuosius 6 kamienus turi šie veiksmažodžiai: giedóti, raudóti,
intarpinius kamienus – búkti, drikti, misti, pllsti, stipti, šilti, st6 kamienus – brángti,
brinkti, dińgti, lińkti, męgti, n6 kamienus – áuti, gáuti, d6 kamieną – virti, j6 kamie-
nus – dvęsti, grėbti, keisti, kęsti, kvięsti, plęsti, pústi, skústi, švilpti, záisti (§ 535–540).

49. Laikytina, kad šių veiksmažodžių esamasis laikas turėjo oksitoninę resp. kilno-
jamo kirčio paradigmą: drebėti, gulėti, kėlti, mėsti, nęsti, sėkti, súkti. Šių veiksmažodžių
esamojo laiko paradigma turėjo būti iš seno baritoninė: ákti, darýti, galėti, kilti, matýti,
pýkti, prašýti, šálti, tàpti, turėti, vařgti (§ 551–552).

50. 1. sg. ėmi, gėlbmi, gliemi, liekmi, miegmì, ráumi; 2. sg. ėsi, gėlbsi, giesi, lieksi,
miegsi, ráusi; 1. pl. ėme, gėlbe, gieme, liekmè, miegmè, ráume; 2. pl. ėste, gėlbe, gies-
te, liektè, miegtè, ráuste; 1. du. ėva, gėlbva, gieva, liekvà, miegvà, ráuva; 2. du. ėsta, gėlba,
giesta, liektà, miegtà, ráusta; 3. pers. ėsti, gėlbti, giesti, liekti, miegti, ráusti (§ 553–554).

51. efme (es-mè) 'esame', deřtis (dės-ti-s < *ded-ti-si) 'dedasi, atsitinka', ataduof
(ata-dúos-t < *ata-dúod-ti) 'atiduoda', Jžduofsi (iš-dúos-ti < *iš-dúod-ti) 'išduoda',
priřieyt (pri-si-eř-ti) 'prisieina, tenka, atsitinka', este (es-rè) 'esate', eyt (eř-t < eř-ti)
'eina', efmi (es-mi) 'esu', raufiti (ráus-ti < *raud-ti) 'rauda', prařideřt (pra-si-dės-t <
*pra-si-ded-ti) 'prasideda', ne řergti (ne-sėrg-ti) 'nesaugo', prařeřt (pra-dės-t < *pra-
ded-ti) 'pradeda', prieyt (pri-eř-t < pri-eř-ti) 'priieina', atliekti (at-liėk-ti) 'atlieka',

pereyt (*pér-ei-t*) 'pereina', *miegti* (*miėg-ti*) 'miega', *miegmi* (*mieg-mi*) 'miegu', *miegfi* (*mieg-si*) 'miegi', *parduoft* (*par-dúos-t* < **par-dúod-ti*) 'parduoda', *nufideft* (*nu-si-dės-t* < **nu-si-ded-ti*) 'nusideda', *paduoft* (*pa-dúos-t* < **pa-dúod-ti*) 'paduoda', *demi* (*de-mi*) 'dedu', *iššieyt* (*iš-si-ef-t*) 'iš(si)eina' (§ 553–554).

52. Preterito *ā* kamieno formos turi šie veiksmazodžiai: *ąkti*, *ągti*, *kentėti*, *maĩtinti*, *miegóti*, *mokėti*, *pỹkti*, *rũgti*, *sėdėti*, *sėti*, *sũkti*, *tėkti*, *tylėti*, *važiuoti*. Šių veiksmazodžių preteritas turi *ē* kamieno formas: *bárti*, *dėgti*, *džiáuti*, *gérti*, *ĩmĩti*, *liėsti*, *plĩti*, *pũsti*, *rašyti*, *ráuti*, *šlũoti*, *virtĩ*, *võgti* (§ 563–565).

53. 1. sg. *eitumbiau*, *liptumbiau*, *dėtumbiau*, *dainuotumbiau*, *galvotumbiau*, *prašytumbiau*; 2. sg. *eitumb(e)i*, *liptumb(e)i*, *dėtumb(e)i*, *dainuotumb(e)i*, *galvotumb(e)i*, *prašytumb(e)i*; 1. pl. *eitumbime*, *liptumbime*, *dėtumbime*, *dainuotumbime*, *galvotumbime*, *prašytumbime*; 2. pl. *eitumbite*, *liptumbite*, *dėtumbite*, *dainuotumbite*, *galvotumbite*, *prašytumbite*; 1. du. *eitumbiva*, *liptumbiva*, *dėtumbiva*, *dainuotumbiva*, *galvotumbiva*, *prašytumbiva*; 2. du. *eitumbita*, *liptumbita*, *dėtumbita*, *dainuotumbita*, *galvotumbita*, *prašytumbita*; 3. cond. *eitų*, *liptų*, *dėtų*, *dainuotų*, *galvotų*, *prašytų* (§ 579–580).

54. *Skaĩtai*, *nory*, *imiėš*, *kasi* ir *kás*, *mátaĩ*, *geri* ir *geř*, *klaũsai*, *tikies*, *žiũry*, *giniėš*, *paprášai*, *mylies*, *rášais*, *guliėš*, *sákaĩ*.

55. a) senovinio konsonantinio linksniavimo fleksiją turi šios formos: n. sg. *nešąš*, a. sg. *nėšanti*, n. pl. *nešą*; b) nominalines *įš* kamieno galūnes turi g. sg. *nėšančio*, i. sg. *nėšančiu*, g. pl. *nėšančių*, a. pl. *nėšančius*, i. pl. *nėšančiais*, l. pl. *nėšančiuose*, n.-a. du. *dũ nėšančiu*; c) pronominalinę fleksiją turi d. sg. *nėšančiam*, l. sg. *nėšančiame*, d. pl. *nėšantiems*, d.-i. du. *dviėm nėšantiem*.

56. a) *skait-* šaknis, *-ý-* bendraties priesaga (§ 549), *-sia-* būsimosio laiko darybinė priesaga (§ 621), *-nč-* (iš **-nt-*) dalyvio darybinė priesaga (§ 621), *-ia-* (iš **-įš-*) kamiengalis, *-m-* senovinės pronominalinės fleksijos (formanto) liekana (§ 428), *-e* postpozicijos **-én* liekana (§ 428); b) *pa-* priešdėlis (§ 254), *-si-* sangražos dalelytė (§ 475, 606), *-vaĩkšč-* (iš *-vaĩkšt-*) šaknis, *-io-* (iš **-įš-*) veiksmazodžio priesaga (§ 542), *-dav-* būtojo dažninio laiko priesaga (§ 570), *-us-* dalyvio darybinė priesaga (§ 620), *-uos-* nesutrupėjusi a. pl. galūnė (§ 331), *-e* postpozicijos **-én* liekana.

57. a) ill. sg. m. *prāšančian*, *prāšiusian*, *prašýdavusian*, *prašýsiančian*, f. *prāšančion*, *prāšiusion*, *prašýdavusion*, *prašýsiančion*, ill. pl. m. *prāšančiuosna*, *prāšiusiuosna*, *prašýdavusiuosna*, *prašýsiančiuosna*, f. *prāšančiosna*, *prāšiusiosna*, *prašýdavusiosna*, *prašýsiančiosna* (§ 408); ad. sg. m. *prāšančiamp(i)*, *prāšusiamp(i)*, *prašýdavusiamp(i)*, *prašýsiančiamp(i)* (§ 428, 441), f. *prāšančiaip(i)*, *prāšusiaip(i)*, *prašýdavusiaip(i)*, *prašýsiančiaip(i)*, ad. pl. m. *prāšančiuosemp(i)*, *prāšiusiuosiamp(i)*, *prašýdavusiuosemp(i)*, *prašýsiančiuosemp(i)*, f. *prāšančiosemp(i)*, *prāšiusiosemp(i)*, *prašýdavusiosemp(i)*, *prašýsiančiuosemp(i)* (§ 414); all. sg. m. *prāšančiop(i)*, *prāšiusiop(i)*, *prašýdavusiop(i)*, *prašýsiančiop(i)*, f. *prāšančiosp(i)*, *prāšiusiosp(i)*, *prašýdavusiosp(i)*, *prašýsiančiosp(i)*, all. pl. m. ir f. *prāšančiump(i)*, *prāšiusiump(i)*, *prašýdavusiump(i)*, *prašýsiančiump(i)* (§ 419).

58. a) senybiniai prievieksmiai: *čia*, *jaũ*, *kaĩp*, *kuř* (§ 637); b) kilę iš nominatyvo: *gėda*, *negaiĩla*, *neganá*, *šiėmet* (§ 640); c) iš bevardės giminės nominatyvo-akuzatyvo: *daũg*, *kiek*, *vis* (§ 641); d) iš genityvo: *išvĩen*, *kodėĩl*, *iš mažeņš*, *niekadõš*, *nuolatõš*, *iš paskõš* (§ 642); e) iš datyvo: *dovanai* 'veltui', *po kám* 'kiek kainuoja', *lig sóciaĩ* 'užtektinai' (§ 643); f) turintys formantą *-ui-*: *aplĩnkuĩ*, *padieniũĩ*, *pamečiuĩ*, *paskuĩ*, *pažemiũĩ* (§ 644); g) iš akuzatyvo: *kaskařt*, *kitąkart*, *peržiėm*, *tąsyk* (§ 645); h) iš instrumentalio: *kařtais*, *palengvá*, *pamažũ*, *pāžemiũ*, *risčia*, *sudiėv*, *šaliá*, *tuomėt*, *tuščiõm* 'be nieko', *viršũm*, *vogčiomis* (§ 646–647); i) iš (ide.) lokatyvo: *anksti*, *arti*, *namiė* (§ 648); j) iš inesyvo: *rytõj*,

trise, *vidùj* (§ 648); 1) iš iliatyvo: *apačiõn*, *dešinẽn*, *laukañ*, *šaliñ*, *viršuñ* (§ 649); m) iš adesyvo: *šalip* (§ 649); n) iš aliatyvo: *galóp*, *rudenióp*, *vakaróp*, *velnióp* (§ 649); o) iš veiksmazodžio formų: *bemãtant*, *dẽstis*, *gál*, *mát*, *tařsi*, *tařtum*, *turbút* (§ 650); p) turintys formantą *-ai*: *didžiai*, *gerai*, *greitai*, *žaliai* (§ 653); r) aukštesniojo laipsnio prieveiksmiai: *geriaũ*, *pikčiaũ* (§ 655); s) aukščiausiojo laipsnio prieveiksmiai: *aukščiausiai*, *daužiausia*, *geriausiai* (§ 656); t) turintys formantą *-yn*: *aukštỹn*, *didỹn*, *gražỹn* (§ 657).

59. a) senybiniai prielinksniai: *añt*, *apiẽ*, *bè*, *ł*, *iš*, *nuõ*, *peř*, *põ*, *priẽ*, *prõ*, *sù*, *ùž* (§ 660, 663); b) naujybiniai prielinksniai: *abĩpus*, *anãpus*, *apliñk*, *apsukuĩ*, *arčiaũ*, *arti*, *gretà*, *ĩkypai*, *ĩstrižai*, *iřilgai*, *kiaurai*, *liñk*, *netoli*, *pagal*, *pãskui*, *piřm*, *pusiaũ*, *skersai*, *toliaũ*, *šalià*, *vidùj*, *viřš*, *žemiaũ* (§ 659, 664).

60. **núo*, **pá*, **prie*, **prá* (§ 660).

61. a) naujybiniai jungtukai: *kãd*, *kadãngi* (§ 673); b) senybinis jungtukas: *iř* (§ 674); c) dalelytės: *gál*, *gì*, *kažin*, *pãt* (§ 675, 678); d) naujybiniai jaustukai: *aimán*, *dievãž* (§ 683); e) senybiniai jaustukai: *aĩ*, *vai* (§ 684); f) veiksmazodiniai iřtiktukai: *krypt*, *žvilgt* (§ 685); g) onomatopėjinės kilmės iřtiktukai: *añ-añ*, *brãkšt*, *triókšt* (§ 685, 686).

SEŅŪJŲ RAŠTŲ TEKSTAI PRATYBOMS

Pateikiame rinkinėlių ištraukų iš svarbesnių XVI–XVII a. šaltinių. Stengtasi parinkti kuo įvairesnius tekstus. Laikytasi chronologinės tvarkos. Daugiau senųjų raštų tekstų galima rasti J. Gerulio (Gerullis) parengtuose „Senuosiuose lietuvių skaitymuose“ (K., 1927), K. Korsako ir J. Lebedžio redaguotoje „Lietuvių literatūros istorijos chrestomatijoje“ (V., 1957) ir § 14 nurodytuose senųjų autorių darbų leidimuose. Be to, istorinės gramatikos reikalui gali būti sėkmingai panaudojami ir tarminiai tekstai, žr. Zinkevičius Liet. kalb. dial. 149–182 (ir ten nurodytus šaltinius).

Čia pateikiamų tekstų gotiški rašmenys perrašyti lotyniškais, laikantis tų pačių principų, kaip ir vadovėlyje pateikiamuose senųjų raštų pavyzdžiuose, būtent palikta *f, ʒ, ſ, ſh, sʒ, ſʒ, β, θ* ir įvairūs diakritiniai ženklai ant raidžių, nekeistas didžiųjų raidžių vartojimas. Taip pat palikti originalo skyrybos ženklai. Spausdinamų rankraštinųjų tekstų pačių autorių ar jų amžininkų redakciniai taisyklės nurodomi išnašose. Reikalui esant, autorių apsirikimai ar spaudos klaidos pataisomos čia pat skliausteliuose po lygybės ženklo.

Prieš tekstus pateikiami trumpi įvadėliai, kuriuose nurodoma autorių bei vertėjų tarmė arba duomenys, leidžiantys spręsti apie ją, svarbesnės rašybos ypatybės ir kai kurie bibliografiniai dalykai. Visiems arba beveik visiems seniesiems raštams būdingos rašybos ypatybės, pavyzdžiui, balsių ilgumo nežymėjimas, *e* ir *é* neskyrimas, raidžių *i, y, j* painiojimas, atskirai neaptariami.

Šio rinkinėlio tekstai gali būti naudojami istorinės gramatikos pratybose įvairiai. Pavyzdžiui, siūlytinas toks jų nagrinėjimo būdas. Dėstytojas iš anksto užduoda studentams parengti tam tikrą teksto ištrauką. Studentai, naudodamiesi istorinės gramatikos ir dialektologijos vadovėliais, taip pat gramatikomis, žodynais (ypač akademiniu) ir kita tam reikalui dėstytojo nurodyta literatūra, turi savarankiškai labai gerai išstudijuoti tekstą: nustatyti (kiek įmanoma) žodžių tartį, išsiaiškinti visas gramatines formas, jų istorinį ir dialektologinį traktavimą. Auditorijoje tekstą nagrinėti galima būtų štai taip. Pirmiausia vienas iš studentų perskaito sakinį ir paaiškina jo reikšmę („išverčia į dabartinę kalbą“). Po to nagrinėjamas iš eilės kiekvienas teksto žodis, aptariama jo rašyba, nustatoma (bent apytikriai) tartis. Rekonstruojant tartį, būtinai reikia atsižvelgti į teksto autoriaus gimtąją tarmę ir garsų raidą. Paskui reikia morfologijos požiūriu aptarti nagrinėjamą formą (kokia kalbos dalis, linksnis ir t. t.)

ir nustatyti jos genetinį ryšį su dabartinės kalbos atitikmenimi. Tik tada galima aiškintis tos formos istorinį traktavimą: ar tai yra indoeuropiečių veldinys, bendrasis baltų, rytinių baltų ar tik vienu lietuvių darinys ir pan. Ta proga būtinai reikia patikrinti, ar studentas moka paaiškinti galūnės raidą.

Pavyzdžiui, nagrinėjame Mažvydo katekizmo įžangos pradžią *KNIGIELES Paczias byla Letuuinikump jr Szemaicziump. BRalei seferis imkiet mani ir skaitikiet...* Skaitytina taip: *Kńtǵěl'es (kńtǵěl'ēs?) pāčas blla* (ar *bílá, bílā?*) *lietuvińtkump iř žemaičump. Brđlei (Brđl'ei?), sēseřts, imket mańi (mańi?) iř skait'kiet...* Verstina taip: 'Knygelės pačios byloja (= kalba) į lietuvius ir žemaičius. Broļiai, seserys, imkite mane ir skaitykite...'. Yra ir kita pirmojo sakinio interpretacija: Knygelės pačios bylā (kalbā) į lietuvius ir žemaičius. Taip suprasti siūlo vokiečių kalbininkas A. Bammesbergeris (B VII, 2 185–187), bet prieš tokį interpretavimą pasisakė J. Palionis (Studia indoeuropejskie. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1974, 159–162) ir Z. Zinkevičius (B XIII, 1 280). Laikysimės tradicinio aiškinimo. Taigi nagrinėjame pažodžiui:

KNIGIELES – n. pl. (pagal Bammesbergerį būtų g. sg.) forma, vartojama vietoj n. sg. Daugiskaitos forma *knýgos (knygėlės)* vartojama vietoj vienskaitos *knygā (knygėlė)* dažnai tiek Mažvydo, tiek kitų autorių senuosiuose ir vėlesniuose raštuose, pvz.: *Defschimtis ... priesakimu, paraschitu antrofa Moyfa knigofu* Mž. 583₅ '...antroje Mozės knygoje', *Lituwifkas giesmes ... tofu knigelefu raffi* Mž. 501₁₄ '...toje knygelėje rasi', *tūs irāββō ing' knīgás givātos amžinós* DP 270₁₀ 'tuos įrašo į amžino gyvenimo knygą', *knigos miszios* SzD 157 'mišiolas'. Rašymas *GIE* rodo priebalsio *g* minkštumą. Linkstama manyti, kad Mažvydo gimtojoje žemaičių šnektoje anuomet prieš priešakinį balsį *e* (resp. dvibalsį *ei*) tebuvo suminkštėję dar tik priebalsiai *k, g, l* (pastarojo minkštumo Mažvydas specialiu ženklu nežymėjo), kiti greičiausiai tebebuvo kieti ar visai menkai tesuminkštėję (§ 219, plačiau Stang Mažvydas 96–99, Zinkevičius B XIV, 2 141). Nekirčiuotos galūnės *-ės* balsį žemaitis Mažvydas turėjo tarti trumpai, taigi *-es* ar *-ēs* (siaurumas neaiškus). Prisimintina, kad ši galūnė kilusi iš **-ēs* (kamiengalis *-ē-* susiliejęs su senovine fleksija **-ēs*). *KNI* – reikia skaityti *KnI-*, nes Mažvydas ilgojo balsio *i* nuo trumpojo *i* rašyboje neskyrė. Kirčiuoti balsiai *a, e* Mažvydo laikais jau galėjo būti pailgėję (visiško tikrumo nėra), taigi turbūt tarta *kńǵěl'es, pāčas*, o ne *kńǵel'es, pāčas*.

Paczias – n. pl. f. Nekirčiuota pralietuvių galūnė **-āš* (iš **-ā-ēs*) žemaičio Mažvydo kalboje turėjo būti sutrumpinta. Prieš senovinį ilgąjį balsį **-ā* žemaičiai dėsningai išlaikė afrikatą.

byla – 3. praes. (pagal Bammesbergerį būtų n. pl.). Forma gali būti traktuojama dvejopai: 1) *býlo* (-o iš *-ā, žemaičių nekirčiuota sutrumpėjo) arba 2) *bylója* (žemaičiai -ja numeta, taigi *byló*, Mažvydo tarta *b'ilá* ar *b'ilš*). Abu traktavimus paremia Mažvydo kalbos duomenys, plg. 1) *Vſchtiefos bilau iumus* 122₁₁, 2) *Kurie biloya, lieſuwij muſſu paaukſhtinſim* 528₁₂ (čia esamojo laiko forma, nes vėlesniuose psalmės vertimuose skaitome: *Kurie sako...*). Prisimintina, kad dabartinės 3. pers. galūnės -o, -ja yra senoviniai kamiengaliai. Ar šios formos yra kada nors turėjusios istorinę galūnę *-t, neaišku (§ 530).

Letuunikump, skaitytina *lietùvinykump* – all. pl. forma. Raidės *uu* žymi *uv* (lotynų rašybos pavyzdžiu raide *u* būdavo žymimas ir priebalsis *v*), o -inik – -inyk (raide *i* žymimas ir ilgasis balsis *i*). *Le-* skaitytina *lie-*. Tai aukštaitybė. Mažvydas *Lietuv-* vietomis parašo ir žemaitiškai (su *ie > i*), pvz., a. pl. f. *Lituwiſkas* 501₁₄ 'lietuviškas'. Pažymėtina, kad dabar žemaičiai ir apskritai vakarų Lietuva turi priesagą -ininkas, o ne -inykas. Senieji raštai rodo, kad XVI–XVII a. buvo kitaip: priesagos variantas -inykas tada buvo daug plačiau vartojamas, jį randame ne tik Mažvydo, Slavočinskio, bet ir iš Žemaičių kilusių Rytų Prūsijos autorių raštuose (Zinkevičius LKK XV 167–168). All. pl. forma yra ir *Szemaicziump*, skaitytina *žemaičump* (prieš užpakalinį balsį *u* žemaičiai dėsningai išlaiko afrikatą *č*). Prisimintina, kad daugiskaitos aliatyvai *lietùvinykump* ir *žemaičiump* sudaryti postpozicijai -pi (iš **pie*) priaugus prie g. pl. *lietùvinykų*, *žemaičiųų* < **lietuvintkun*, **žemaitjun* (prieš lūpinį *b* nosinis dantinis *n* virto nosiniu lūpiniu priebalsiu *m* § 207). Dabar aliatyvo formų pasitaiko tik lietuvių kalbos salose Baltarusijos TSR, ypač Lazūnų apylinkėse.

jr 'ir' – senybinis jungtukas, giminingas dalelytei bei jungtukui *ar*, s. r. er (: gr. ῥα, ἄρα, ἔρ). Joto rašymas vietoj *i* Mažvydo raštuose įprastas, šios raidės gerokai painiojamos (plg. joto žymėjimą raide *i* lotyniškame tekste). Mažvydas rašo ir *ir* (toliau nagrinėjamame tekste: *ir ſkaitikiet*).

BRalei – n. pl. Didžiosios raidės *R* rašymas čia turi tik dekoratyvinę funkciją. Raidės *a* rašymas vietoj dabartinio balsio *o* atspindi tartį. Mažvydas katekizme kaitomų žodžių kamiene ir kirčiuotoje galūnėje (nekirčiuotoje buvo trumpas *a*) bemaž visuomet (96%) rašo raidę *a*, tik labai retais atvejais (4%) randame *o*. Vienaskiemeniuose žodžiuose parašymai su *o* sudaro 26%, o žodeliuose *kaipo*, *taipo* – net 88%. Taigi Mažvydas pirmuoju atveju tarė *ā* (galbūt su silpnu *o* atspalviu), antruoju – *ā* ar net *o*. Šiaip ar taip, buvo išlaikytas senesnis baltų *ā > lie. o* tarimas, turimas dabar vadinamose „žadininkų“ šnektose (§ 72–76). Prisimintina, kad galūnė -iai (tariama -ei) yra pronominalinės kilmės vietoj ide. *-ōs (plačiau žr. § 328).

seferis – n. pl. Nekirčiuotos galūnės ilgąjį balsį *t* (plg. dabartinę formą *sēserys*) žemaičiai buvo sutrumpinę. Prisimintina, kad galūnė *-ys* kil-dinama iš **-iis* su išnykusi *e* tarp *i* ir *s*, taigi **-iies*, įsivestos vietoj ide. **-eies* dėl kitų linksnių, turinčių kamiengalį *-i-*, įtakos (§ 355).

imkiet ir *skaitikiet* – liepiamosios nuosakos 2. pl. Formos žemaitiško tipo su formantu *-ke-* (*-kia-*?) vietoj aukštaičių *-ki-*. Formanto kilmė neišaiški. Prisiminkite *-ki-* kilmės hipotezes (§ 592) ir aptarkite žemaičių *-ke-* atsiradimo problemą (§ 591).

mani – įvardžio *aš* a. sg. žemaitiška forma. Plg. bendrinės kalbos atitikmenį *manė*. Kodėl žemaičiai vietoj *-e* turi *-i*, neišaiškinta. Šio balsio neplatınimas žemaičių tarmėje rodo, kad *-i* gali būti iš **-i* arba **-i*. Prisiminkite formos *manė* kilmės aiškinimą (§ 473).

Iš čia pateikto nagrinėjimo pavyzdžio matyti, kad per istorinės gramatikos pratybas gerokai pakartojamas ir dialektologijos kursas. Abi šios disciplinos – istorinė gramatika ir dialektologija – yra glaudžiai susijusios, viena kitą papildo. Senųjų tekstų nagrinėjimas taip pat studentus parengia būsimosioms literatūrinės kalbos istorijos studijoms.

Šie tekstai skirti pratyboms, kurioms vadovauja dėstytojas. Savarankiškai (be dėstytojo pagalbos) studentai atlieka tik užduotis (1–61), pateiktas po atitinkamų vadovėlio skyrių.

Ir dar viena pastaba: geriau išnagrinėti labai detalai ir visapusiškai trumpesnę ištrauką, negu prabėgomis daug teksto. Paviršutiniškas nagrinėjimas maža naudos teduos.

SENIAUSIAS LIETUVIŠKAS RANKRAŠTINIS TEKSTAS (XVI a. pradžia)

Autorius nežinomas. Teksto tarmė – rytų aukštaičių vilniškių. Rašybos ypatybės: *e=e, é, ie; ȳ=i, y, i* (ir iš **e*); *v=u, ū, u* (ir iš **a*); *va, wa=uo; f=s; f̄ḡ=š* ir *ž; ğ=z; th=t*. Plačiau žr. Lebedys ir Palionis BBK III 109–132 (= Lebedys Lituan. bar. I 21–54).

*Teva mvfu kurif efi Dangwafu f̄zv̄f̄skifi vardaf tava
athaj̄ki tava karalif̄t̄ja buki thava vala kaj̄p dvn-
gv̄ȳ thej̄p f̄zam̄j̄j̄. Dvanv mvfu vifu dženv dvaki
mvmvf nv j̄r athlaj̄f̄ski mvmvf mvfu kalthes
kaj̄p j̄r mef athlaj̄d̄zame mvfu kalcz̄jemvf
nȳev̄j̄af̄ski mvfu f̄žalanv ale mvf ḡjalb̄j̄aki nvagi
vifa piktha amen.*

M. MAŽVYDO RAŠTAI

Mažvydas greičiausiai buvo kilęs iš dabartinio pietų žemaičių tarmės ploto. Manoma, kad jo motina buvusi pažemaitės vakarų aukštaitė. Prūsijos kunigaikščio Albrechto pakviestas, 1546–1548 m. studijavo Karaliaučiaus universitete. Vėliau iki mirties (1563.V.21) dirbo pastoriumi ir archidiakonu (vyskupo vietininku) Ragainėje. Pirmieji raštai (ypač katekizmas) parašyti pietų žemaičių tarme su tam tikrais vakarų aukštaičių (šiaurinės dalies) tarmės elementais, kurių vėlesniuose raštuose tolydžio vis daugėjo. Plačiau apie Mažvydo raštų kalbą žr. Stang Mažvydas, Zinkevičius B XIII(2) 358–371, XIV(1) 38–44, XIV(2) 139–146, XV(1) 16–21. Katekizmo teksto sunkesnės vietos paaiškintos leidiniuose Pirmoji lietuviška knyga (redaktorius J. Kruopas). K., 1947, 166–182 ir Martynas Mažvydas Pirmoji lietuviška knyga (paruošė M. Ročka). V., 1974, 335–342.

Vietoj dabartinės bendrinės kalbos *o* Mažvydas rašo *a* (ypač katekizme) ir *o* (daugiausia vėlesniuose raštuose) raišes. Vietoj *uo, ie* daugiausia rašoma *o, e* (ypač katekizme) ir *ū, ie* (vėlesniuose raštuose). Nosinių *a, e* raidžių rašymas atspindi ano meto žemaičių tartį (nekirčiuotoje galūnėje sutrumpėję nosiniai balsiai buvo denazalizuoti). Vietoj *u, i* paprastai rašomos *u, i* raidės (matyt, *u, i* spaustuvė neturėjo). Dvibalsiai *ai, ei, ui* vėlesniuose raštuose neretai žymimi *ay, ey, uy*. Kitos rašybos ypatybės: *a, e=an, en* (ypač prieš *k, g*); *ei=iai*; *g, gh=j*; *f=s* ir *š*; *sch=š*; *cž=č*; *ž, β, sž=ž*; *dž=dž*; *šč=šč*; *w=v*. Yra lotynų rašybos elementų *c=k*; *v=u*; *x=ks*.

Katekizmas (1547 m.)

CATECHISMUSA PRAfsty Szadei, Makflas fkaitima rafchta yr giefmes del krikfczianifstes bei del berneliu iaunu nauiey fugulditas KARALIAVCZVI VIII. dena Mefneses Saufia, Metu vβgimima Diewa. M. D. XLVII. Soli Deo gloria

KNIGIELES

*Paczas byla Letuunikump jr Szemaicziump.
BRalei feferis imkiet mani ir fkaitikiet |
Jr tatai fkaitidami permanikiet.
Makfla fchito tewai iufu trakβdawa tureti.
Ale to negaleia ne wenu budu gauti.
Regiety to nareia sawa akimis |
Taipyf ischgirfti sawa aufimis.
Jau nu ka tewai nakada neregieia |
Nu fchitai wifis iufump ateia.
Veizdekiet ir dabakietefe βmanes wyfas
Schitai eit iufump žadis dagauf karalifstas
Malanei ir fu dziaukfmu tą βadi prigimkiet*

A iufu hukiufu fcheimina makikiet.
Sunus dukteris iufu tur tatai makiety
Visa fchyrdy tur tą dewa βady milety.
Jei bralei seferis tus βadžius nepapeikfit
Dewa tewa ir funu fau milu padarifit.
Jr paschlawinti pa akimis dewa busfit.
Visofu daiktofu palaimi turefit.
Schitu makflu dewa tikrai paβyfyt
Jr dagaus karalifstap prifiartyfyt.
Neuβtrukiet bralei seferif manes skaitity
Jei pagal wales dewa narit giwenty.
Jei kas fchwenta giefme nar giedaty
Mane po akimis sawa tur turety.
Diena ir nakti preg sawę mani laitikiet (kor. klaida vietoj
laikikiet)

Jr nekada manes nog iufu neatmeškiet.
Jei kursai mane nog sawę atmes
Tafai newena paβitka manip negaus.
Afch sakau iog takfai wifada tur kleidety
Jr ape fweikata sawa netur neka βinaty.
Kursai nenaretu to maksla βinaty ir makiety
Tafai amβinafu tamfibeſu tur buti.
Tadrin ius βmaneβ manesp prifiartynkiet
Jr pagal to fchwenta makfla giwenkiet.
Tamfibes senafes nog iufu schalin atwarifit
Sunus dukteris nog iu ischgielbefit
Jei tą maβa krikſczianiu makfla makiefit.
Jr pagal io ius patis sawe redifit.
Kaukus Szemepatis ir laukafargus pameškiet
Visas welnuwas deiwes apleifskiet.
Tos deiwes negal iums neka giera doty
Bet tur wyfus amβinai prapuldinty (Mž. p. 8–9).

* * *

Be schito makfla βmanes regit kleidenczias
Jr deiwiu schimta (iei tatai nemaβ) turinczias
Afch βinau ir tatai dreſu czia sakiti
Jag schimty βmaniu wena negaleczia atraſti
Kursai wena βadi dewa prifakima makietu
Jr pateriaus bendu βadžiu atmintu

Jei klaufy βmagu biau maki pateri bilaty
Prifakimus Diewa biau galetu atminti.
Veras krikščianiu straipščius ar gali skaitity
Ape dufchas ifchganima biau gali kq βinaty
3atagamis tau βmagus tur akfakiti (= atfakiti)
Jag gierefnei atmen arty nent pateri bilati.
Dewa prifakimu bila afch nekada negirdeiau
Nei straipščiu weras krikščianiu skaicziau.
Baβniczia nog defchimes (= defchimtes) metu nebuwau
Tektai suburtinikie ant burtas weizdedauau.
Begierefny fu fchwenta burtiukie (= burtinikie) gaidi walgiti
Neig baβniczio fchaukima βeku glaufiti (= klaufiti)
Ach panai klaufikiet ir permanikiet
Balfus tus iufu βmaniu ifchgirfkiet (p. 10–11).

* * *

Delto rakasn fchitq maksla trumpa imkiet
Jr aweles iufu tu mažu dewa maxlu penekiet
Pregtam platefnia maxla kiek denas laukiet
Jr ilgai dewa walio ant fweta giwenkiet
Diewa βadžia karschtei diena jr nakti efchkakiet.
A mana darba vβ gier prymkiet (p. 12).

* * *

PRafchau afch ius Letuwinikus ir βemaiczius milófius bralius ir seferis,
pregtam ir vpaminaiu ius per Pàná Jefusa Christufa at pirtkagi (= atpirt-
tagi) bei iβganitagi muſu idant ta trumpa maksla ifchmaktumbet ijr wifada
atmintumbet, funus iufu ir scheimina turit ifchmakiti. A ifchguldima platefnia
ifch kazanes ir patam ifch didefnia katechifmuſa makikietefe. A fchitq ma-
na darba ijr prakaita vβ gier preimtumbet prafchau.

Gals.

Skaititaiap.

Bralau milafis, fskaitidams tatai βinafy |
Jag taffay lieβuwis dabar reifchkieſy.
Tadrin iei raffy kaky paklidima |
Pataifik, bewyſakia vβwidegima (p. 39).

Giesmė šv. Ambrozijaus (1549 m.)

DJdžos ir aukšchtos gijmines wiruy, Ponuy Sebastianuy perbanth Heubtmonuy Ragaynes etc.

M Moffuids Waytkunas etc. Sweikatas dušchas bey kuna geidž nug Diewa per Christu.

Supratau klaufitoijus Diewa bodža norinczus tureti gesme tą kūre wadin: Te Deum laudamus. Todeley ije kaip išchguldžau fukitomis, ant schwefos išchsiunsti, ir tawa Milistas warduy ije prieraschiti, paštacžau. Jau nu ije išchsiunždams tawa M. prieraschau, ir wietoye welikas panta (= pauta 'kiaušinio') dowanoiju, pakarnay praschidams, idant C. (= T.) M. linksma schirdi tą dowanele prieijmtumbi Lobek Diewa meileije. Ragayneije 3. diena menefis Kowa. Metu Diewa vřgimima. 1549. (Mž. p. 81).

Forma krikštymo (1559 m.)

KAda Kudikelis io rupeštingofes filpnibes delei | namūsu per Motka | alba per kita Motriřchka argi Wirifchka persona | pagalei Christaus iftatima | ing Warda Diewa Tewa | ir Sunaus | ir Dwaffes řchwentofes | apchrikstitas butu effas | Netur tas patis Kudikis | norint potam atřiliku giwas | antra karta Chrikstitas buti: Betaiga prieg prieimtoia Chrikřta tur palaikiti.

Bet wienok tokřai Kudikis ing Bařnicze tur buti atneřchtas. Jr tada Bařniczas tarnas tur be řřchwodima ir be truklaus pagelei řekanczoia buda elgtieři ir řprowawotieři.

Jřch pirma | Klausk Motka | alba Gimditoius | Kaip | ir řu kureis řodeis Kudikis eřt Chrikřtitas | Jr kas priegtam buwa.

Potam teperklaufa ghifřai ir tus kitus kurie prieg to buwa | kokiū budu tas Kudikis apchrikřtitas butu (Mž. p. 118–119).

Parafrazis (tarp 1558–1562 m.)

Melřkem atpencž | idant mes io Dwaffe pařtiprinti butumbim | io wale išchpilditi | ir nukeřti | kaip řiwate | taip řmerteie | gierame ir piktame | wiřřada mufu wale lauřtumbim ir numarintumbim.

Melřkem taipaięgi | idant mumus rocžitu duna mufu wiřřu dienu dūti | nūg goda | bei nug rupeřcziio pilwa apřaugatu: Jr nuřřitikekem | iog ghifřai pilnibe wiřřo gierro mus tur apweifřeti (Mž. p. 137).

Giesmės krikščioniškos I (1566 m.)

Pagimde mums schwenta gimdiwe | Tą kurij pirm Gabriels fake | Kurij schwents Jons šiuate budams | Pona sawa paiuta schokdams.

Ant schena kaip vbags guleia | Edziu ketu nešibaišeia | Peneia ghi pana pienelū | Tą kurs nemarkin badu paukstelū.

Todrin džauxma tur dangaus choras | Jr Angelai gest Diewui ant chwo-las | Bei Piemenims esti apreischtas (= apreikšchtas) | Piemu ir wiffa fwieta Ponas (Mž. p. 179–180).

* * *

Angelas schwents piemenimus | Peku ganantiemus | Jr per nakti budan-temus | Skelb karalu gimus | Saka ghiems su džauxmu didžu | Jog est begulis edžofu | Kudikis pilns wargu | Amšins ponas Angelu | Jr vš waikus šmoniu | Weidu lifchnai grašu (p. 193).

Giesmės krikščioniškos II (1570 m.)

Kaip prawaromas est dumas | Taip prawarik anus: Jr kaip ischtirpst waschkas | nūgi vgnies | taip prapuls piktieghi nūgi weida Diewa. Teife-gi potam džaukfifi ir linkšminšifi po akimis Diewa: ir džukšefifi su linkš-mibe. Gedaket Diewui | schlowinket io warda | dariket schitam taka | kursai lengwai vščbege ant dangaus: Ponas est io wardas | ir džaukitiesi po io aki-mis. Kursai est tewas firatelu | ir fudža naschliu: ghiffai est Diewas wiew-toie sawa schwentoie. Diewas kursai isch Beberniu namus pilnus waikais da-ra: Kursai apkaltūšius padabney ischwed | bet newernušius paliekt ant džu-ties (p. 287–288).

* * *

Kada schatrasu giwenšit | bušit kaip schwiefumas šparnu karwelja: kurie schwiefšūie kaip šidabras ir aukšas. Kada wiffagalifis ischdalis wiffur tarp anu Karalus: tada tamšas pawirs ingi šniega schwiefuma. Kalnas Diewa esti kalnas waifingas: kalnas aukštas ir trąschus. Kodel schokineiet ius kalnai aukšchti? ant to kalna Diewui pašfimegofi giwenti: tas PONAS giwens ant amša (p. 289–290).

* * *

NE mumus Pone ne mumus | ale wardui tawa būki garba: Diel mielafschir-diftes tawa | ir diel teifibes tawa. Kadel bila pagonis? Kur ira iu Diewas? Betaiga Diewas mušu dangui esti: Wis futwere kę panoreia. Deiwes pagoniu šidrabas est ir aukšas: Darbai padariti rąnkomis šmoniu. Našrus turi bet ne

kalba: Akis tur ir negal regeti. Ausis tur ir negal girdeti: Nofis tur ir negal suõfti (= suõsti). Rankas tur ir negal glabstiti: Koias tur ir negal waikfczoti | nei schaukti kaklu sawa. Lygus anamus testo kurie ias dara: Jr wifsi kurie nõfitik ing anas (p. 463 – 464).

VOLFENBIUTELIO POSTILĖ (apie 1573 m.)

Rankraštis greičiausiai ankstesnio nuorašas. Vertėjas nežinomas. Spėjama, kad jis turėtų būti kilęs iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, nes tekste yra gana aiškių rytų aukštaičių tarmės elementų. Ištraukos spausdinamos iš J. Gerulio „Senųjų lietuvių skaitymų“ (K., 1927), 40–54. Ten yra platesnių paaiškinimų. Rašybos ypatybės: taškas po *a, e, u, i* raidėmis žymi nosinį rezonansą (*u, i* dažnai būna vietoj *a, e*); vietoj dabartinės bendrinės kalbos *o* dažniausiai rašoma *a* („žadininkų“ ypatybė!); *o=uo; e=ie; f=s*, kartais *š*; *fch, sch=š*, kartais *ž*; *β, sz=ž*, kartais *š*; *cz=č*; *g, gh=j*; *w=v*; *v=u*.

ISCHGVLDIMAS EVANGELIV PER WISVS METTVS, SVRINKTAS DALIMIS ISCH DAVGIA PASTILLY, TAI EST ISCH PASTILLAS NICVLAI HEMINGY, ANTONY CORVINI, IOANNIS SPANGENBERGI, MARTINI LVTHERI, PHILIPPI MELANTHONIS, IOANNIS BRENTY, ARSATY, SCHOPER, LEONARDI KVLMĀNI IODACY WILICHI IR ISCH KITTY.

NEDELIAN ANTRAN ATVENTA.

Euangelium S: parafche S Luka: Eglifsta¹³ 21 capitvlum.

Jr bus βenk lai faulei menefij ir schwaigfdef...

Schas dienas Eglai¹⁴ (...) tris dalis angu wetas turrefim.

I. *Chaczeigi cze primena weβpats muſų ape ſumuſchimu a iſchkarawimu meſta Hieruſalem ir wiſſas gimines βidu, teipag ape βenkluſ buſenczius pirma ta iſchkarawima.*

II. *Bet dideſnį dalį Eglas¹⁵ ape paſkucziaufughį ſawą attaghimu czeſu ſudnaſias dienas Jr ape tris tuſ βenkluſ buſencziouſus pirma taſ dien...*

III. *Makina muſſs kaki meſ turrime buti Jr kaip gatawiteſſi a prawiteſſi preſch tą dieną, ir kaip ta turrime laukti.*

Ape pirma kalbant, ÷ ape iſchkarawimu meſta Jeruſalem, kąm ſweikam doſ panas Dewaſ ſulaukti girdeſite 10 Nedelią pa ſ: Traiczes. Nu ape antra kalbant ÷ ape ſudnų dienų ir ape βenkluſ buſenczius pirma taſ dienas. kuroſ βenkluſ regedami turrim ſupraſti, kaipagi wiſſu teiſuių gerunių krikβa-

¹³ t. y. *Euangelista* (sutrumpinta).

¹⁴ t. y. *Euangelai* 'evangelijoje' (sutrumpinta).

¹⁵ t. y. *Euangelas*.

niun artinafsi ischganimas a galų ir paghineghimų ims tafsai piktafsis a pra-keiktafis swetas, kaipagi teipaieg artinafsi piktuių paskandinimas ambinas.

Schenkus (= Schenkus) bufiancziofius pirma fudnas dienas f: Math. Eglifsta 24 cap: ischrascha. kurame capitulum pats weschpats musų Jefus Chus¹⁶ daugia praneša buti, A kalba ing sawe tikintemus wifsemus tardams: Kad tai bus, ir kad tai regefite, pakelkite galwas iufų a pašinkite kaipagi iau artinafsi ischganimas iufų.

Pirmafis tadangi schenklas kaip scha kalba funus Diwa Eglai schas dienas tardams: Bus šenkilai faulei menafi, kaip daug indiwņu šenklu bua faulei menesij, tai dašnei efme patis ir daug kartų regheghų ir nu dabar dašnei regime, ir indiwnefnių pirm daug ira buwų kaip tai Cronikas ir histoias (= historias) rada.

Antra faka bufenczius šwaigšdesa ir kittofa planetofa dangaus, Tai teipagi daug bua regeta, kaip bua regetas Cometas ÷ šwaigšdes schakatas kaip ir rikštes, Bua regetas šwaigšdes ilgas kaip ir kalawias. Bua regeti krišius kruwini dangui, kaip tan metan 1547 pateis petums karlaiczai bua regeta ant wiršaus faules ir kittais kartais teipaieg bua regeta, kaip ir tan metā nu nesenei 1561 Danias šeme miestie afinia didei indiwnas a stebuklingas šeklas dangui bua regetas ÷ šmagus ant krišaus uškartas turris ant galwas erfchkecziu wainiku, tai regimai dangui bua regeta (...).

Treczia faka šenkus bufenczius wandinefa, tai teipaiegi, kaip daug kar-ty musų priminimi ira buwų, kaki a indiwni ifsipilimai a ischpludimai angu ischtwinimai wandenų fu didzių ischkadimu ira buwų teip didei, kaipagi Jta-lias ÷ Walafsų šemey ir mefų tapa paskendufų kitamis wetamis teipaieg nog wandenų didzių ischkadu ira stāiusis (...).

Penkta bus karei didi a indiwni pašikels gimine prefch giminę karalifte prefch karalifte, ir bus sumifchimas ir nepakiaus di... Ka pirma ira ganna buwų, ir nu teip daug ira, kaipagi wifšas swetas sumifchis ira.

Schefta bus didi marai, ką tafkat dašnai regime, kaipagi netiktai daš-
nai marai ira, bet preg tam indiwņu didzių negirdetu ligų waczų sapulų ira ant šmanų.

Sekma bus badai a didis brangumas wifšų daiktų ta teipagegi ganna Jra.

Afchma bus dašnas drebejimas šemes wetamis, ka ira daug buwų anašsa schalifsa ÷ Batawu Holandu Rime & ir anais metais 1563 aukšcziaufais wakies šemei pa Cefarum teip didis bua drebeghimas šemes kaipagi mefų pragrimšda.

¹⁶ t. y. Christus (sutrumpinta).

Perspauzdinta iš J. Gerulio sudarytų „Senųjų lietuvių skaitymų“ (K., 1927), 61–65. Vertėjas nežinomas. Rašybos ypatybės: $f=s$; fch , $sz=s̄$; $\beta=z̄$; $cz=č$; $dz=dž$; $gh=j$; $w=v$; $v=u$.

Ifch malanes Diwa | mes Iurgis Friderichas Margrabas Brandenburge | Prufosu | Stetine | Pomeraniai | Caffubofu (...) mes dabar prafideiofioijoj paspalitoi mufu Vifitatiei (...) tapirmiaus rupinaghiames ape Sluſba Diwa | ape paskirtu ant ta Baſnicziu | ir ape kitus tam reikinczius daiktus. Klaufem todelei | kaipa Baſniczias wifsur | ira uſuweifdetas | bau ne prifsiwalitu ir ſtakatu kakiu daiktu ant ifchlaikyma. Poklauſe potam radom Pirmiaus iog parafianai | Ragaine | Wieſchwilo | Lafdinufu | Pilkal-nufu | Schirwinto | Kraupifchkie | ir Wilkiſchkiufa | ir Kitoſa wietoſa to walfchcziaus | tarp kuru ira Schultifus | Pakamores | ir Raitmanai | kurie ne rodi Baſniczan eit | retai Szadzia Diwa klaufa | ir Schwentus Sacra-mentus ne tiktai retai prighim | bet dabar an ta atſagarei alba biaurei blusni-dami kalba. Kaktai mes | iag per tiek metu Diwa Szadis ghiemus cziftai ira ſakamas | bet tapirmiaus nog tu kurie Vredofu ſied | ir paſpalitiems ſma-niems turetu gieru pawaiſdu buti | ne ſu maſunuffiſtebeghimu (=maſu nuffiſtebeghimu) | bet ſu didziu ne paſſimeghimu girdeiam (...). Tada mes narim kiekwiena a ſkirui tus | kurie Vreduſa ira | malaningai graudenti | ir tikrai priſakiti | idant patam kiekwienas tankiei Baſniczion eitu | Szadzia Diwa radas klaufitu | ir duſchas penuſchkla (=penuſchla) | ſchwen-taghi Sacramenta | tikroghi kuna ir kraughi wieſchpaties mufu Jeſaus Chriſtaus | ant atleidima grieku ir aptureghima amſina ſiwata | tikrame gailſeie ir pakarniſteie | daſnai ir wertingai prighimtu. Ir teipa wienas ant-ram | pagal Diwa priſakima gieru krikſchczaniſchku pawaiſdu butu | bei ſawa artimamuiem ne iokia paſſipiktinima ne dotu (...) Mes priegtam ifch tirem iog daug Kurſchu ir Lietuwniku mufu ſcha walfchcziaus Ragaines ir Tilſes | didi Deiwiu alba ſtabu garbinaghima dara alba laika | atlakidami (=atlankidami) Gaius, affierawadami bernelius waſchka | alba ſanarius kaktus ifch waſchka padaritus | ir paweikflius bandikſchczia kakia daran-czius | ir kitus ſalineghimus alba ſinawimus | bei burtawimus laikantis. O ſkirui girdeiam ſchwenta diena Nedeles krikſchczaniſchku ſchwentu ne ſchwentinantis | bet diena Nedeles dirbantis | kaip ir kitas dienas | a tatai wis priefch priefakima Diwa darantis. Ant ta dabar girdeiam tarp Lietu wi-niku (=Lietuwiniku) didzus, griekus | tatai eſti | necziſtibes | biauribes | kiekſchiftes | perſenghimus wenczawaniſtes | ir kitas piktenibes tam li-gias | teipaieg didzei platinanczes | del kuru panas wiſſa ſeme galetu kara-ti | kaip ir tiemus daiktams ligus pawiſdzius raſchte ſchwentame randame.

*Kurie daiktai mumus kaip} krikščyzaniſchkai Wiraufibei weifdcti (=weif-deti) ir kienteti ne prifieit Tadel mes narimi (= narim) kiekwienam uſſa-
kiti | idant daugiaus {kiekwiens nog meldima balwanu alba ſtabu atſtatu
| ſalineghimus alba ſinawimus atmestu | ſchwenta nedele ir kitas ſchwen-
tes | pilnai ir nabaſnai ſchweſtu bei pildmie (= pildime) ſchluſſbas Die-
wa | ſchas ſemes Baſſniczias pataſtime (= paſtatime) ir Corpori Doctrinæ
ſawe pakluſnumis daritu | bey no tu pirm ſakitu biauribiu atſtatu | ir ſawe
ſiwate paſſilepſchitu (...). Priegtam randame mes teipaieg iog prieg nekuru
kiemu ne wienas tikras wietas palaidaghimu ne laka (= laika) | bet ſawa
numirufiu kunus ing puſta lauka laidaie | takiu daiktu tarp krikſchczaniu
ne tur buti: Ir narime tame teipa paſtatiti | bei priſakam | idant patam tik-
ra ſchwentariu laikitu | ta pati apdaritu ir aptwertu | in kuri numirufius kunus
| pagal Diewa ſadzia ir krikſchcz aniſchka (= krikſchczaniſchka) giera
iſtatima ir paiunkima | gal laidoti. Begwel iſchti rem mes | iag Lietuwini-
ka ir kiti | ne kiek czieſa ſawa paſtatita Baſſnicze laika | bet kartais ing Sze-
maiczius | Baſſniczian eit | ir tienai pagal Papieſ iſchka (= Papieſiſchka)
buda bei paiunkima doſt Oleu teptiſi ir wenczawatifi. Iſch to tada ſe-
kaſi | iog tulas del naudos | ſawa kudiki. (Kaip tatai mumus ataius ing Tilſe |
ir Ragaine nuſidawe) ir pa du kartu doſt krikſchtiti (...) Tadel idant
tai wiſſa butu uſdrauſta | tada narim ir priſakam drutai | idant ne wienas
ſwetimu Baſſniczu ne uſbeituſe | narint tai butu muſu angu ſwetime wal-
ſchczui. Bet kiekwienas taſpi Baſſnicziaſpi | kuriaſpi paſkirtas ira | ſu
klaufijmu Diewa ſadzia | priemimu Sacramentu | wenczawaghimu | krik-
ſchtijmu | ir kitu krikſchczaniſchku iſtatimu | teſſi laika. Priegtam idant
newienas Plebanas tame daikti antram ne iſikiſchtu | net dideie prigadaie |
Narim teipaieg | ieib ant be weikiauſia Baſſniczas wiſitawatas angu per
Biſkupa atlankitas butu: Tur tada padonieij priſigatawit | idant kiekwienas
ſu maldamis ir kitu pamakſlu galetu iſchſtaweti. Ir kada ta Visitacia bus
pradeta | tada Wiſitawaiantemus | Scribele alba kamarnikas | alba kits kur-
ſai tam tikras butu | bei Lietuwifſchkaimakas (= Lietuwifſchkai makas)
iſch wiefchlibu wiru tur buti priſkirtas (...) Ant paſſinima ir paſtiprinima tu
daiktu | ſchitai ſawa tikray ranka uſbraſchem. Ir peczeti ſawa pridedineiam
Dotas Tilſeie 6. diena menesia Siekia Metu Chriſtaus 1578.*

B. VILENTO RAŠTAI

Manoma, kad Vilentas (1525?–1587) buvo kilęs iš Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės, iš dabartinio vakarų aukštaičių tarmės ploto, kažkur netoli žemaičių. Jis Mažvydą vadina pusbroliu iš tėvo pusės (*frater patruelis*). Greičiausiai Vilento tėvo sesuo buvo Mažvydo motina. Vilentas rašė ano meto vakarų aukštaičių (šiaurinės dalies)

tarmės pagrindu. Yra šiek tiek žemaitiųjų. Rašybos ypatybės: $\dot{u}=uo$; $\dot{e}=é$ (greičiausiai rodo atvirą tarimą); $f=s$; $g=z$; $\beta, s\beta=\beta$; $c\beta, tc\beta=\check{c}$; $d\beta=d\check{z}$; $fc\beta=\check{s}$; $fch=\check{s}$; $gh=j$; $w, u=v$; $v=u$.

Enchiridionas (1579 m.)

ENCHIRIDION | Catechifmas maβas | dæl paſpaltu Plebonu ir Kožnadiju | Wokifschku lieβuwiu paraſchits per Daktara Martina Luthera. O iſch Wokifschka lieβuwia ant Lietuwifschka pilnai ir wiernai pergulditas | per Baltramieju Willentha Plebona Karalauczuie ant Scheindama. Jſchſpauſtas Karalauczui per Jurgi Oſterbergera | Metu Diewa M. D. LXXIX.

* * *

Kaipo Hukinikas ſcheimina ſawa tur mokiti | Ritameta ir Wakara βegnotifi.

Ritameta Szegnone.

Ritameta kada kelfieſi iſch patala | tada perſiβegnok ſchwentu Kriβu | bilodams.

Wardana Diewa Tiewa | Sunaus | ir Dwaffes ſchwentos | Amen.

Potam klaupeſi alba ſtaczias | Wiera ir Tiewe muſu | Aiey nori | tada gali ta Malda priegtam biloti.

DJekawoiu taw | Tiewe danguieſis | per Jefu Chriſtu Sunu tawa mielqghi | iog tu mane ſcheŅ nakti nūg wiſſu iſchkadu ir prigadu | apſaugoiey. Praſchau tawe | idant manę ſcheŅ diena taipaieg apſſaugotumbei | nūgg hrieku (= nūg ghrieku) ir nūg wiſſa pikta | Jdant taw wiſſi mana darbai | ir βiwatas paſſidabotu | Neſa eſch mane | Kuna mana ir duſche | ir wiſſ j tawa rankas paleciawoju | Tawa ſchwentas Angelas teſto ſumanimi | idant welnas ant manes newienos macys neraſtu | Amen.

Jr potam linxfmas tawa darbob eik | ir gieſme nekurę gali giedoti | alba deſchimti priſakimu | alba kurioſp kitoſp tawe nobaβnita weda (p. 33–34).

* * *

Chrikſchtima Knigeles.

Martinas Lutheris wiſſiems Chrikſczoniſchkiems ſkaititoyems | Malones | ir Pakayaus Chriſtuje Jefuſe Wiefſchpatije muſu geidž.

JOg koβnō dienō regiu ir girdziu | kaipo didei nepilnai ir letai (nebilau ne ſuindrinkimu) aukſczauſighi | ſchwentaghi | ir palinxminantighi Sac-

ramenta Chrikſchta ſchwenta prieg Chrikſchtima waikelu wartô | kuriū daiktū prieſtaſti wiena ſancze regiu | iog tie kurie prieg Chrikſchta ſtow | nieka apie tatai nepermana | kq tenai kalb ir dara. Regiſſi todrilei man | netiektai vſch naudinga daikta bet teipaig ir vſch reikmeninga | idant wokiſchku lieſuwiu Chrikſchtas butu ſprowawotas. Adelta ant wokiſchka lieſuwia buda Chrikſchtima perguldziau | ir wokiſchkai Chrikſchtiiti pradeyau | idant kumas ir tie kurie prieg tō ſtow tū daugiaus wieroſp | ir tikroſp nobaſniſteſp atweſti butu | a idanti taipaieg Kunigai kurie Chrikſchtiy tū daugiaus dæl klaufitoyu pilnaſte pridūtu (p. 53–54).

Evangelijos bei epistolos (1579 m.)

Euangelias bei Epistolas | Nedeliu ir ſhwentuju dienofu ſkaitomofias | Baſniczoſu Chrikſczeniſchkofu | pilnai ir wienai pergulditas ant Lietuwifchka Szodzia | per Baltramieju Willenta | Plebona Karalauczui ant Scheindama. Priegtam | ant gala priedeta jra Historia apie muka ir ſmerti Wiefchpaties muſu Jeſaus Chriſtaus pagal kieturiu Euangeliſtu. Jſchſpauſtas Karalauczui per Jurgi Oſterbergera | Metu M. D. LXXIX.

* * *

KAdq eſch kalbieczo lieſuweis ſmoniū ir Angelū | á meiles neturiezco | tada buczio wariu ſkambanczu|alba kankalu ſwanganczu. Jr kadq eſch mokeczia pranaſchauti|ir ſinoczco wiſas paſlaptines | ir-wiſſus paſbinimus | ir tureczo wiſſokię wiera | teip | iog ir kalnus perkelczo | a meiles netureczo | tada eſch nieku buczo. Jr kadq dūczo vbagams wiſſa mana turta | ir perleiſczia kuna mana deginti | a meiles netureczo | tadq nieks nebutu man nauding.

Meile kantri jra ir prieteliſchka | meile nepawid | meile ne e ſti ſaurede | ne paſiputcz | neſiarka | neieſchka kas yos jra | ne dūſtiſi ikerſchinti | neieſchka prakudas | neſſidziaugeſi iſch neteiſibes | bet dżziaugeſi tieſq | wiſſ iſchneſcho | wiſſamui tiki | wiſſa lukur | wiſſ nūkencz. Meile niekada nepalauia | Chaczei ir prarakiſtas paſiliaus | ir lieſuwei paſiliaus | ir paſbinimas paſiliaus.

Jſch dalies paſiſtame | ir iſch dalies pranaſchauiem. A kadq atais pilnibe tadq tur paſiliauti kas iſch dalies buwa. Kada berneliu buwau | kalbeiau kaip bernelis | ir buwau iſchmanas kaip bernelis | dumoiau kaip bernelis. Akaip uiru paſtoiau | atmeczau berniſte | Regim nu per zerkola paſleptame

*kalbefie | Atadą ifsch weida ing weida. Nu paßistu ifschdalties | tada paßifsiu
kaip buwau paßintas. Nu pafiliekt | Wiera | nűffitikieghimas. | meile | tie
trys | bet tarpu tū jra didžiausia meile (p. 46—47).*

* * *

*AAnas yeies ing laiwa | perfijre | ir ateia miestana sawa. Ofchitai |
atnesche iopi | wiena stabu vßmuschta gulinti ant patala. A Jfchwidęs Jesus
wiera anū biloia stabu vßmuschtamūiem | Būk palinksmintas | Sunau |
tawa ghriekai jra tau atleisti.*

*Jr schitai | nekurie ifsch mokituraschta biloia tarp sawęs. Taffai blußni
Diewa. Bet ifschwidęs Jesus dumas yū | biloia. Kodrilei yūs pikt dumoiet
schirdisa yūfu? Katratata jra pigeşny sakiti? Tau jra tawy ghriekai atleisti?
alba sakiti kelkesi ir waikfcziok? Bet idant ßinotumbit iog Sunus ßmogaus
tur maće ant ßemes atleisti (= atleisti) ghriekus | biloia ghys stabu vßmusch-
tamūiem | Kelkesi | imk tawa patala | ir eik naműfna. Jr ghys kelesi |
ir eia naműfna. Kaip pulkai tatai regieia | stebieiofi | ir garbina Diewa
kuris dawe tokę maće ßmonemus (p. 124).*

J. BRETKŪNO RAŠTAI

Bretkūnas (1536—1602) — svarbiausias XVI a. lietuvių raštų kalbos Prūsų her-
cogystėje autorius. Greičiausiai buvo prūsų kilmės (bent motina tikrai prūsė). Gimė
Bambliuose, netoli Frydlando. 25 metus dirbo lietuvių pastoriumi Labguvoje, vėliau
Karaliaučiuje. Biblijos rankraščio ištrauka pateikiama iš fotokopijos. Naudotasi J. Pa-
lionio transliteruotu tekstu. Išnašose nurodomi paties Bretkūno ar kitų asmenų taisy-
mai, kiti atskirų žodžių vertimo variantai. Bretkūno rankraštyje raidės *q, e, i, u* (su taš-
ku apačioje) žymi nosinius balsius *a, e, i, u*. Spausdintame tekste (Postilėje) vietoj *q, e,
i, u* tėra paprastos raidės *a, e, i, u*. Kitos rašybos ypatybės: *ū=uo; f=s; sch, sch=š;
fß, ß, sß=ž; cß=č; dß=dž; g, gh=j; w=v*.

Postilės ištraukų kai kuriuos teksto paaiškinimus galima rasti „Lietuvių literatūros
chrestomatijoje“ (V., 1957), p. 84—90.

Biblija (1579—1590)

KALBESSEI SALAMONO

I

*Schitie¹⁷ ira Kalbesei Salamono, Karaliaus Jfraelo | sunaus Dowido.
Jeib ifschmoktų Jfchmintį, Wieschlibaftį, Protą, Kitristą, Teifibę, Tiesą
ir Prafstibę. Jeib Kudiejį¹⁸ (prafstiej) rafumingi, Jr Jaunikaitei protingi ir
apfiweifdingi butų.*

¹⁷ taisyta iš *Schitai*

¹⁸ paraštėje *die albern letiej*

Jfchmanąfis, klaufa, ir pafsiliepšij, Jr Kitrufis, prijm protą, ieib permanitų Kalbefius ir ių permanijmą, pamokflą Jfchmintageių ir ių pawaiřdus.

Baime PONO ira pradzie mokinimo¹⁹. Paikiej²⁰ paniekin Jfchmintį bei wieschlibasi²¹.

Sunau, Klaufik pamokflo sawo Tiewo, nei apleifk Prifakimo tawo Augiwes, nefa tatai ira grafzi Kwietka²² tawa Galwai, ir grařus retesziis tawam Kalkui.

Sunau, Kaip busi wobijams latru²³, ne Klaufik. Kaip anis fakis, eik fu mumis, mes Krauio tikořim, ir nekaltaghį be priefřasties nufřawinřim, Mes anus²⁴ giwus prariřim kaip Pekla, Jr Gierofius, kaip dūbena pūlanczius, daugia Lobio rafim, papildifim Namus musų Pleřchimmu, Drinřk fu mumus, Wiens bus musų wiřsų Kolita.

Sunau, tū Kieliu fu ieis ne eik, draufk Kaię tawa nūg ių ĩako. Nefa ių Koios tęka piktopi, ir řkubinaři ant pralieijmo krauio. Nefa noprořnai řzebangai řpendžami ira po akim paukřchczių. Bei řchitokie patis tiko sawa Krauia, ir kits kito²⁵ řřiwato tika. Tokřai wiřsų Gadinikų budas, ne řřiwato antroio ne cžediti.

Jfchmintis lauke řkundžafi, řchaukdama ant Vliczių. Ana řchaukia Durifa wartų tarp řřmonių, Ana řřodžius sawa kalba Mieřte. Jk kam²⁶ paikiegi narit buti paiki? Pajūkientis²⁷ ik²⁸ kam²⁸ paiūkřit, ir durniej ik²⁸ kam²⁸ peikřit Pamokflą? Klaufikite mano pamokinimo. řchitai, eřch iumus sawa Dwařę iřřakifiu, ir iumus mana řřodžius praneřchiu²⁹.

Kadangi man řchaukent, ius ginnaties Eřch iřchtieřiu³⁰ mana ranką, o nieks to neadboij. Jr paniekinat wiřsą mana Protą, nei apbarimo mana prijmat, tada ir eřch iūkřiūs iřch iuřų wargu³¹, ir iuřu neatbořiu, kaip ateis³²,

¹⁹ parařtęje mokflo

²⁰ parařtęje ruchloře řtulti

²¹ taisyta iř mokflą

²² var. pijnes, parařtęje grařžus greikřchthumas

²³ vietoj iřbrauktų řodžių nug piktųių

²⁴ var. ios

²⁵ taisyta iř kitam

²⁶ parařtęje kolei

²⁷ taisyta iř Jūkientis

²⁸ var. kolei

²⁹ var. apřakifiu

³⁰ taisyta iř iřchtieřmi

³¹ iřbraukta wargofu

³² taisyta iř pareis

ko bijoties. Kaip (...) ³³ iumus bus kaip Sturmas ³⁴, tai ko bijoties, ir iufu ³⁵ ne palaims kaip Perkunas ³⁶ kaip iumus rafis wargai ir beda.

Tada schauks manęsp, alie esch ne atfakifiu. Anis mane anksti ieschkos, o ne ras. Todel iog peike pamokflą, nei PONO noreia bijoties, ne prieme mana protą, peikdami ³⁷ wifsą mana pamokflą. Tūgi te walga waifiaus giwenimo sawa, ir teprięde sawo Proto.

Nesa Nemokitų ifigeidimmas, iemus ³⁸ smertis ira. Jr durnuių palaimas nufzawin iūs. O kursai manęs Klaufis, bus pakaiuie, ir pakaks iam, nei reiks iam bijotifi nepalaimo.

VI

Manas Sunau, Klaufik ³⁹ prisakimus Tiewo sawo, nei atmesfk pmokflo augiwes tawa.

Jdant apfaugotas butumbei nug piktos Moterischkes, ir nūg smailaus lieszuwio swetimuių ⁴⁰. Ne ifigeifkesi grafzibes ios, schirdije tawa, nei prifigaudinkes ios wokomis ⁴¹. Nesa kęksche pagadinna ⁴² wirui dūną, bet prostoienti ⁴³ wenczawonistę giera ⁴⁴ sziwatą gauda ⁴⁵. Er gal kas ugnį antije neschoti ⁴⁶, kaip io rubai ne dektų? Er galetu kas ant anglių waifschcžoti, kaip Koių ne ischdektų? Teipo bus ir tam, kursai moteresp ⁴⁷ artimoio sawa eit, Ne bus newiens nekarots, kuris anos ⁴⁸ krutin ⁴⁹.

Nera wagiui teip dide gieda, iei wagia sawa duschę pasotinti, isfchalkes. Nesa iei tampa fugauts, attadūst septinropai, ir pagulda wifsą turtą ukia

³³ išbraukta ant iufu bus

³⁴ var. vikras (?)

³⁵ taisyta iš iumus

³⁶ paraštėje Szturmas

³⁷ paraštėje blufnidami

³⁸ taisyta iš aniemus

³⁹ var. Saugok

⁴⁰ var. swetimosios

⁴¹ paraštėje wokelis

⁴² var. ischpuftij

⁴³ var. laikanti

⁴⁴ vietoj išbraukto ir

⁴⁵ vietoj išbraukto tiko

⁴⁶ var. laikiti

⁴⁷ taisyta iš moteriefp

⁴⁸ var. ios

⁴⁹ taisyta iš krutins

*sawo. Alie praštoiensis Wenczawonistę, Durnas ira, toksai skandin sawa
fziwata, ant⁵⁰ ta⁵⁰ gauna Karoghima ir giedą. Bei io gieda ne bus ischgejsi-
ta⁵¹.*

VII

*Manas Sunau, atmink mana f3odzjus bei paflepk⁵² sawip mana Prifa-
kimus*

.....
*ieib butumbei apsaugots nųg swetimos Moteries, nųg swetimos smailai⁵³
kalbanczios.*

*Nefa esch isch namų pra langą⁵⁴ fzureiau ir dabiiaus ne ischmananczių
(letuiu) ir ischwidau tarp waikų⁵⁵ durną (paiką) Jaunikaitį, Kursai ėija
ant uliczos ufzu kampą, ir waikfchc3oio Kęliu pas ios namus, apitamfoi
wakarą dienos, nakc3e, ir aptæmus⁵⁶.*

*Jr schitai, futikka⁵⁷ ghį moterifchke apfidarusi rubu kekfchies, kitra,
bangus⁵⁸, ne pafsidūdanti, kurios koiias namofu sawa ne rimma, dabar buwa
lauke, dabar ant uliczos, bei tikoia ant wifsu Kampų. Ta fugawa ghį ir pabu-
cziawa ghį be gedos⁵⁹. Bei biloia iam. Esch schę dieną affierawoiau uf3
mano affierą Diekawoijmo, kaip buwau f3adeiufi⁶⁰. Todel ischeijau, ieib
tawe futikcziau, tawa weidą anksti ieschkocziau, ir⁶¹ schitai radau tawe.
Esch sawa patalą grafzei pakloiau margais guneis⁶² isch Egipto. esch sawa
gūli, Mirru, Aloe ir cynamonu apdrekinau⁶³. Eikem iki walios f3aifkem,
iki rito metą, fufsmilekimes, Nefa wiro nera namie, ghis toli nueija, bei Ko-
litą fu pinnigais drauge eme⁶⁴, nei pareis net ant Schwenties.*

⁵⁰ var. *bei*

⁵¹ taisyta iš *ischgiesita*

⁵² taisyta iš *pasliepk*

⁵³ paraštėje *sklandei*

⁵⁴ var. *krotas*, paraštėje *gitter*, [*k*]rotas, atskirame lapelyje *Nes langie* (prirašyta *langiepi*) *sawa namu, fzureiau pra Krota*

⁵⁵ prieš šį žodį išbraukta *iaunikaiczų*

⁵⁶ vietoj išbraukto *patæmus*

⁵⁷ taisyta iš *nutikka*

⁵⁸ viršuj išbraukta *Sutufsi*, paraštėje yra *futufi*

⁵⁹ šis sakinytis vietoj išbraukto *Ta fugawufi aną Jaunikaitį, be gedos buc3awa*, kitas išbrauktas variantas *ghi buc3awa ghį be gedos*

⁶⁰ paraštėje išbraukta *kaip f3adeiufi*

⁶¹ išbraukta *o*

⁶² vietoj išbraukto *dekies*, var. *kaurais*, paraštėje *tepich, Gunia, kauras*

⁶³ paraštėje *apfchlakinau*

⁶⁴ taisyta iš *ateme*

Ghi aną daugio s̄zodzeis perkalbeia, ir sawa⁶⁵ smalais s̄zodzeis prigawa, Jr ghis aną pafseke, kaip antai Jautis wedamas ira⁶⁶ ant⁶⁶ pamufschimo⁶⁶, kaip antai lenciugump kureis dikieghi ira karioiami. iki iam strela kepanas perfchowe (perfskiele), kaip antai paukschtis umai s̄zabangus inkluwa, o ne s̄zinmos smertį gausens.

Klaufikitiegi manęs, mana waikai, ir dabokities s̄zodzių mana burnos Te ne kreipias schirdis tawa, ant ios kelio, nei dūkes ischwesti ant ios tako. Nesa ana daugia paszeide ir par puldinoia, ir daugia macnuių ghi pasmauge, Jos namai ira Kelei⁶⁷ Peklofna⁶⁸, t̄p̄ ischkankomos ira Kamaros⁶⁹ Smerties.

XX

Winas dara s̄zmones piktas (blofnais) ir stiprus gierimmas dara bangų⁷⁰. Kursai iū mekstafsi niekadai ne bus ischmintings.

Delei schalczio Tinginis ne nor arti, Tūgi turres dagūient s̄zēbrawoti o nieko ne gauti.

Protas schirdije Wiro ira kaip gillus wandū. Bet kitrus gal numaniti, ką ghis dumojj.

Daugia S̄zmonių girrami ira kaip butų gerri, Bet kas ras⁷¹ wieną tikrai gerra?

Teisufis, Kas sawa gerribeie waikschczioij, To⁷² waikams gerai pafsiwes po io⁷³.

XXIII

Klaufik mana sunau, Jr buk ischmintingas. Bei taifik schirdį tawa ant Kēlio.

Ne buk fu Girtukleis ir rijukleis. Nesa girtukles ir rijuklei pawargsta, ir pafsileidīs ant miego tur sudraskitų rubų wilketifi⁷⁴.

Manas Sunau, padūk man tawa schirdį, Jr tefsimeksta tawa akis mana Kēleis.

⁶⁵ prieš šį žodį išbraukta *ghi*

⁶⁶ taisyta iš *pamufschti*, paraštėje *fleischbank*, *messiniczia*

⁶⁷ taisyta iš *Kielis*

⁶⁸ taisyta iš *Peklona*

⁶⁹ var. *Kamarofna*

⁷⁰ taisyta iš *bangus*, var. *sutufi*

⁷¹ taisyta iš *nor rasti*

⁷² taisyta iš *tū*

⁷³ vietoj išbraukto *iam*

⁷⁴ vietoj išbraukto *neschoti*

*Nesa kekſche ira gillus dūbe, Bei perſzenggenti wenczawoniſtę ira ankſch-
ta dūbe (ſchullinis).*

*Ana tika kaip raſbainiks⁷⁵, ir dikuoſius (dranſiūſius) tarp ſzmoniu ana⁷⁶
ſawęſp wobij⁷⁷.*

*Kamme beda? Kamme wargai? Kamme barne? Kamme waitaghimas?
Kamme ſzaiſdos be priefzafsties? Kamme raudonas akis jo?*

*Butent, Kur ira⁷⁸ pas Winą, ir kur ſuſſieit ant iſchgierimo, kas ira ipilta.
Ne weiſdek wino raudono, ir ſkleniczoije anaip grafchei ſanczio, Ghis
grafzėj iſidūſt.*

Bet paſkui įkanda kaip Kirmele⁷⁹, ir įkerta kaip Giwate⁸⁰.

*Tadda akis tawa weiſdes ſwetimų Moterų, Jr tawa ſchirdis nederanc-
zjus daiktus kalbes.*

Jr bufi kaip mieganſis widui Jurių, Jr mieganſis wirſchui ant moſto⁸¹.

*Anis muſcha manne, bet ne ſkauſtim⁸². Anis iſchtinka mane, bet eſch ne
paiuntu (iauczju).*

XXVI

*Kaip Sniegas Waſſarai, ir Lýtus piuwej, Schiteip ne tinka Częſtis pai-
kamuiem.*

*Kaip paukſchtis nueit⁸³, ir kregſzde nulekia, Schiteip ne uſzgaun Keiki-
mas nenuſluſzitas.*

Arkliui botagai⁸⁴, aſſilui kamanas, bei Durnui Rikſchte ant nugaros.

*Neatſakik Durnamuiem⁸⁵ pagal io durniſte, Jeib ir tu ne butumbei iam
ligus⁸⁶.*

XXXI

.....
*Jei kuriam wiefchliba Mote paſkirta ira, ta daugia gereſne ira nei bran-
gios ſchemczugos. Jos wiro ſchirdis gal ana nuſſitiketi. Jr ukio reikmenios
ghis nepriſtoks. Ghi iam dara gero ne pikto, kolei giwas ira.*

⁷⁵ taisyta iš *raſbaius*

⁷⁶ var. *ghi*

⁷⁷ taisyta iš *wobija*

⁷⁸ prieš ši žodį išbraukta *ſzmones*

⁷⁹ var. *ſzaltis*, paraſtėje *ſchlange*, *ſzialtis*

⁸⁰ vietoj išbraukto *ſzaltijs*, paraſtėje *Otter*, *Giwatte*

⁸¹ paraſtėje *Maſtbaum*

⁸² taisyta iš *ſkauſt mane*

⁸³ išbrauktas var. *nulek*

⁸⁴ taisyta iš *botagas*

⁸⁵ išbrauktas var. *Durniui*

⁸⁶ išbrauktas teksto *Jeib ... ligus* variantas: *Jeib ne tartųſe kitrus eſsans*

(*Ghi wartoi*⁸⁷ *wilnas ir linnus*,)⁸⁸ *bei dirba rodas sawa rankomis.*

*Ghi*⁸⁹ *ira kaip akrutas prekijo, kuris sawa penukschlą*⁹⁰ *is ch tolo atgaben.*

Ghi nakcze kelesi, bei weifd istrowos hukui sawam (scheiminai) bei walgijmo tarnaitiems.

*Ghi weifd lauko ir nupirk tą, Jr czępij*⁹¹ *winicze is ch waifiaus rankų sawa.*

Ghi apiūs strenas sawa drutai, Jr stiprin rankas sawa.

*Ghi daboiefi, kaip ios darbai*⁹² *pelna*⁹³. *Jos szwake nei nakti ne gensa*⁹⁴.

*Ghi ranka sawa siek warpczio*⁹⁵ *ir pirschtai ios imma warpstin*⁹⁶.

*Ghi ischsklaidzia (ischplatin) rankas*⁹⁷ *sawa ubagūmpi, ir siula (siek³) ranką sawa reikentiemus (pawargufiems)*⁹⁸.

*Ghi nebijos namų sawa sningant, Nesa ios wifsi namai tur du dankcziu (dwilinką rubą)*⁹⁹.

Ghi pati dara Kaurus, balti szchilkai bei purpura ira ios rubas.

*Jos wiras ira schlowingas Wartosa*¹⁰⁰, *sededams tarp wiriaufių Szemes.*

Ghi pafiuwa fermega, bei pardūsti ie. Jūstą ghi pardūst Kromenikui.

*Grafzibe*¹⁰¹ *ios ira, cziftai ir tikusei buti. Bei potam iūkfis.*

*Ghi burną sawa ischmintingai atweria. Jr ant lieszuwio ios ira moloningos*¹⁰² *pamokfla*¹⁰³.

*Ghi szwalgofe*¹⁰⁴, *kas destifi namūfa sawa*¹⁰⁵, *Bei dūnos sawa ne walga tingedama.*

⁸⁷ vietoj išbrauktų *Ana dirba*

⁸⁸ paraštėje *Ghi pennefi wilnomis ir linnais*

⁸⁹ vietoj išbraukto *Ana*. Toliau iki skyrelio galo pastraipų pradžioje vietoj išbraukto *Ana* įrašyta *Ghi*

⁹⁰ išbraukta (*Kokį taworą*)

⁹¹ vietoj išbraukto *pramana (dara)*

⁹² paraštėje *handel, sprowa*

⁹³ var. *sekafi*

⁹⁴ taisyta iš *gefa*

⁹⁵ taisyta iš *warpczo*; prieš šį žodį išbraukta *prie*; paraštėje *Rocken, warpstis*

⁹⁶ paraštėje *spindel, warpste*

⁹⁷ taisyta iš *ranką*

⁹⁸ paraštėje *durstig, reikalingi*

⁹⁹ paraštėje *Kleider, apwalkas*

¹⁰⁰ vietoj išbraukto *Durifsa*

¹⁰¹ paraštėje *schmuck, Graikschtimas*

¹⁰² var. *meilingas*, paraštėje *holt felig*

¹⁰³ taisyta iš *pamokflas*

¹⁰⁴ var. *daboiefi*

¹⁰⁵ var. *ios*

Jos sunus laimiefi¹⁰⁶ Jr schlowin¹⁰⁷ ie ischganita¹⁰⁸. Wiras ios giria ghe. Daugia dukteru atnesch bagotuma. Bet tu apgalli¹⁰⁹ anas¹¹⁰ wifsas.

Mielu ir grafzu buti, nieks ira. Moterischke kuri bijos PONO, pareitis garbinti.

Ana bus pagirta isch waifiaus ranku sawa ir ios darbai paschlowins ie Wartofa.

Galas Kalbesiu Salamono¹¹¹.

Postilė I (1591 m.)

Ape liggas Szmoniu.

SChicze turrim binnoti Ant Pirmo. Kas ira raupfai.

Ant Antro. Kas ira kaulu ligga.

Ant Treczio. Kodelei smones kartais raupfais kartais kaulu ligga ferga.

Kitta ligga ira Rauples | kitta raupfai | alba kaip kitti kalba raupfas. Mufu waikai | kartais ir fenni ferga rauplemis | kaip binnot patis. Raupfais reta karta girdim Prufu bemeie apfirgusi. Net Szidu gimmine ir pertankei raupfais firgineia delei stipru gerimu | ir daug iu isch tos liggos turreia smerti gauti. A Raupfai toke ligga budawa. Jffiwerte ant weido ir ant wiffo kuno smogaus | kaip niebai balti | kaip schafchai kokie pikti. Tiegi schafchai ischpuftidawa kaip walgiti ischwalgidawa wiffa kuna smogaus ikki giflu ir pacziu kaulu. Bei buwa ligga limpanti | schiteipo iog ana netiktai smogus nug smogaus io daffilitedams gaudawa | Bet ir fulas | ant kuro smogus ta ligga fergas sedeia | pagesdawa | ir isch thu schafchu ischpudawa teipaieg ir fienos | ir wiffos trobos ischgadinamas buwa schita ligga (...)

Stabas alba kaulu ligga ira kitta ligga nei Raupfai | kaulu ligga ferganti smogu ta kalbam kurio kaulai | koiu alba ranku didei gel | kurio giflos ira ischtansamas | kurio kunas ant kaiu alba ranku patinfia ir didei skauft | kaip smogus nei dirpti nei paeiti negal | net guleti tur | kaip tha ligga fergancziu daug musip ira | wokifchkai wadinna | die Gicht (...)

Daug ira fannariu kuno smogaus | o ner newieno sanario ant wiffo kuno | kursai kartais ne apfirgtu. Kaip regim | kitta ferganti galwa | akimis | aufimis | rankomis | koiomis | kitta schirde | kitta pilwu | kitta ir wi-

¹⁰⁶ parašteje kommen auff, pakyla

¹⁰⁷ var. skelb

¹⁰⁸ var. palaiminga, pagirta

¹⁰⁹ var. pralengi

¹¹⁰ var. ias

¹¹¹ žemiau išbraukta Johan: Bretkunas. Palikta data 1585.

*ffu kunu | kaip nepaeiti nei padirbti | negal | net kaip kita maita tur wal-
kioties | biaurus | pasmirdens | kaip io kits βmogus nepoakimis nekencz.*

*Bei tokias liggas ne tiktai wieną koki βmogu uβpūl. Bet iu tur bijotiffi
koβnas | teip gerai karalius kaip io tarnas | teip gerai karaliene kaip ios tar-
naite (...) Szmogus | buk koke norint ligga apimts | tūiaus klaufineij lie-
koriaus | barbieriaus | kursai ghi ischgiditu | nesa koβna ligga βmogui la-
bai funki nafchta ira | Kaczėi nu daug βmoniu ischmanancziu randafi | ir
daug βoliu | alba kittu daiktu ira | per kurius tankiei | ferganfis Jschgi-
dams ir pagelbams ira | Tacziau nera newieno teip kitro Daktaro | kursai
isch sawens beβoliu galletu | kaczei maβaufe ligga prawariti (p. 187—191).*

* * *

*Kumetu reik Baβniczon eiti | eit βmonēs karczamaona | kūmetu pareitifi
imti Diewo kuna bei kraughi | βmones prifiger. Kūmetu reiktu atleidima
grieku spawiedije ischkoti | βmones iū gilliaus ing griekus ifiklampin. Kadda
reik melftiffi Diewa | tad βmones durnieghi | keik | ir pakalb pati Diewa.
Tūgi swietas teip nūdem ira paffileides | ir griekufu in drinkens (p. 311).*

Postilė II (1591 m.)

*(...) ir tu mana miela Lietuwa | gerai dabokes | Jus isch tiesos nedaug
βinnat alba ischmanat ape Schwenta Rafchta | ape Diewo βodi | ape du-
sches sawa ischganima. Nesa kolei schiffai swietas laikefi | dabar newienu
knigu iufu lieβuwiiu rafchitu | netureiot | wis ka ikfcholei primokiti este | ta-
tai wis iumus radofi isch Latinifchko | lenkifchko alba wokifchko lieβuwio
| per tulkus. Tūgi iufip brangus ira Diewo βodis | tūgi teip maβ tarp iufu
ira mokancziu poteru. Prafchikitegi Diewa | ieib ghis ir iumus tokius rodzi-
tu dūti plebonus | kurie iufu prigimtu lieβuwiiu iumus ischrafchitu Schwen-
tas knigas Seno ir Nauio Testamento | ir idant Diewas thiemus padetu | ku-
rie schitas knigas Lietuwifchkai ischrafchiti pradeia (p. 76—77).*

* * *

Pirma pamokfla ape darba βmogaus.

Er pareitis βmogui dirpti?

*Daug βmoniu | teip wiru kaip moteru ira | kurie nerodas dirb | Bet nor tik-
tai pateikti | Nesa kits teipo dumoj | Efch efmi didzios Gimines | didzio Po-
no kokio waikas | man nereik | man nepriwalu ira dirpti | tūgi ghis pateik.
Kits teipo dumoj efch bagota turiu Tiewa ir Matina | thie mane sawa waika
gal uβauginti | kaczei nedirbanti | Jr kaczei gimditoiei mana numirs | tac-
ziau anis man toki paliks skarba | iog galefiiu paffipeneti ir nedirbens. Ki-*

ta wel rafi isch praftos ir pawargufes gimines ušgimufi | O tacziau isch wie-
no tiktai tingeghimo nenorinti dirpti. Bet schitie wiffi nei gerai dumoj | nei
pateikdami gerai dara | Todelei turrim šinoti iog mumus wiffiemus pareiti-
fi dirpti ir procewotiffi (p. 275–276).

* * *

*Delei kuru priešastu | tatai est | kodelei
Diewas swietifchkas wiriaufibes leida.*

*Ponas Diewas swietifchkus Ponus iftate | Jdant mes šmones pas kits
kitta giwendami | pakaieie galetumbim buti. Nefa iei ne butu Wiriaufibiu
tatai esti Ponu | kuru tur košnas bijotiffi | tada šmones durniaus ant kits
kito eitu nei wilkaj | kits kittam fila atimtu | ne tiktai io lobi | bet ir Moteri
fu waikais | iei ne butu Ponu negaletu šmogus pūda prikaišta ischlaikiti alba
strowa saw ischwirti | kits iam tatai pawerschtu. Jsch to tada raštunše | bar-
ne | kowa ir ušmufchimas tarp šmoniu košna diena | bei ischpuštighimas
Swieto | Jdant nu tokiam drauft butu | tada leidž Ponas Diewas Swietifsch-
kus kunigus kurie piktofius tur draufti | ieib šmoneles kits pas kitta galetu
giwenti | ir košnas sawa prakaito dūneli fu moterimi ir waikeleis walgiti
(p. 499–500).*

1589 m. VALDŽIOS ĮSAKYMAS

Perspausdinta iš „Prūsijos valdžios gromatų, pagraudenimų ir apsakymų lietu-
viams valstiečiams“ (V., 1960), Nr. 1 (fotokopijos). Ten yra ir paaiškinimų (p. 11, 635 tt.),
kuriais pravartu pasinaudoti nagrinėjant tekstą. Vertėjas nežinomas. Kalbinės ypatybės
orientuoja į šiaurinę Mažosios Lietuvos dalį. Yra žemaitiškų bruožų. Rašyba: ū=uo;
f=s, kartais š; sch, sch=š; cž=č; β, sž, sz=ž; dž=dž; gh=j; w=v; v=u.

*JSch Diewo malones | mes Jurgis Fridriks | Marggrabas Branden-
burge | Prufufu | Stetine (...) Kaczei mes isch mufu Prufifchkos kancle-
rijos tikrai šinnam | iog pirmai scha czeša | stiprei ir bepaliaubimo praš-
chantiemus kromnikams tutetfchniems (...) mufu mielas Ponas Dede bei
Tiewas | Marggrabas Elbrekts wirefnis Brandenbūrge | didei pašchlowintos
atminties | kiek kartu | prišakens est | idant Schottams | kurie kittiems krom-
nikams tutetfchniems | ant didžios Jškados | ir patrotos iu paelgistes | mu-
fu Sžemeie | apracziowonais Jarmarkieis | pabuteis ir pakiemeis landineti
| vřakita turetu buti: Tacziau tikrai šinnama ira | iog prišch tankei dūtus
Prišakimus | ir Szemes mufu Statutus | daugia Schattu wiffur pabuteis
kromnes riecžes nefchodami | landineij | ir teip ne tiktai kittiems tutetfch-
niems kromnikams | dide ifkada dara | bet ir mufu nebagus padonus tu-
lame prigaudineij ir wilioij | kaip anis delei tho tulais daiktaiš priwedami
ira. Todelei pareitis | mumus | kaip Sžemeis Kunnigaikšhcziui | take if-*

*kada | kuri tutetſchneims kromnikams ir padanams muſu | per Schattus
 | wiſſus kampus iſchlandineieenczius | darama ira | ilgiaus ne nukenteti: Tū-
 gi norim ſchitū Priſakimu | wiſus muſu Storaſtus | Burgamiſtrus | Sudzias
 | Waitus | ir kitus Vriednikus | Mieſtofu ir kiemoſu pirmump muſū Die-
 wep effanczio Pono Dedes ir Tiewo iſchdūtuiu Mandadumpi | ir potam nau-
 ioſp Ordinacioſp muſū Szemes | nuraditi: malonei ir drutai priſakidami |
 idant ius pagal dabar minetu Mandatu | ir muſu Ordinacios | nūg ſcho czie-
 ſo elgtumbities. Jr iei priefch thus Schattai | graudinimo ſchito nadboda-
 mi tawora ſawa pabuteis neſchineti neliaufis | anus kaip pareitis be ſuffi-
 milimo pakarotumbit | iemus Tawora atimdami ir uſblaikidami. O wienok
 ſchitū Mandatu Schattams Jarmarkiei iowonieghi | netur uſdrauſti buti.
 Bet anis thus | kaip iſch ſenu dienu dare eſt | gal atlankiti. Tam ant paſ-
 tiprinoghima | mes ſawa peczeti ant ſcha raſchta liepem vſdėti | Dūta 22.
 diena Septembrio | Metu Diewa 1589.*

1589 m. HEGZAMETRAS

Autorius nežinomas, greičiausiai kilęs iš dabartinio rytų aukštaičių vilniškių tarmės ploto. Teksto kalbines ypatybes aptarė J. Gerulis FBR X 9–12, eilėdarą – Fr. Bren-
 deris APh IV 35–45. Rašybos ypatybės: $\xi = \text{atvirai tariamas dabartinis balsis } \acute{e}; ay = ai$
 („pūstinis, išblėses“ *ai* žymimas *ey*); $f = s; \acute{z} = \acute{z}; sz, \beta = \acute{s}; cz = \acute{c}; w = v; t =$ kietasis *l*.
 Akūtas ant balsių žymi kirtį. Dėl metrikos žodžiai neįprastai trumpinami: *LInksmink(i)-*
tes, Liet(u)uós, skaytyk(i)te.

PAKVVIETIMAS LIETUVVOS GIMINES, ADANT *pati linksmindamos,*
wieſzpatie Karaliuy iuunciam Lietuwon darytu Triumphu.

LInksminktes Lietuós giminęs, Kuſgaykſtys atáyti
Jufu žemęſnu; iamuy skaytykte Triumphu.
Jógela tey mięlas, linksmibę, tykra małonę
Téwas, paduksis. Katram tas ira nemielas?
Tam, katras Diewo, ir tewikszczos ſyčia nemili.

PAKVVIETIMAS VVIESZPATES KARALIAUS,
adant Šeniſna Lietuwós ineytu Triumphi.

Jogela Siſmundey Lietuós ſeniſna Triumphi
Eyk; tawię dungáus paskirę ſwieſá turęti
Tu giminy placiu; dienú tad skaycius ineyki
Iłguoſius, vardas tawo tęfi cia praužmas

M. DAUKŠOS RAŠTAI

Jie reprezentuoja vidurinę raštų kalbos variantą, kuriam pradžią davė vidurio Lie-
 tuvos lygumų (Kėdainių apylinkių) ano meto tarmė. M. Daukša (gimęs tarp 1527 ir
 1538, miręs 1613) kilęs iš Babėnų prie Kėdainių. Jo raštai kirčiuoti (ženkleliais ^ ir ' žy-

mi kirčio vietą, bet ne priegaide). Kirčiavimo aprašymą žr. Skardžius Daukš. akc. Tyrinėjant Daukšos kalbą, labai praverčia Č. Kudzinovskio 1977 m. Poznanėje išleistas Daukšos postilės indeksas-žodynas (2 dalys). Rašybos ypatybės: *a, e, i, u* žymi nosinius balsius, bet kartais būna ir vietoj *an, en, in, un*, apač prieš *k, g*; apostrofu (ypač postilėje) žymimas formų trumpinimas (kartais vietoj apostrofo būna ženklelis ' arba taškas ir virš galinio priebalsio, tuo atveju jis gali rodyti ir kirtį), *ę, e^a* = atviras *e*; *ū* = *uo*; *f* = *s*; *β* = *š*; *ž* = *z*; *ǰ*, *ǰ̇* = *ž*; *cǰ*, *cǰ̇* = *č*; *w* = *v*; *u* = *v*; *l* = kietasis *l*

Katekizmas (1595 m.)

Skaititoiop krikščioniškop̄.

Kacziēiba kiekwienām krikščioni | kurios norint wāsaros priwalūs e^aft mōkšlas ape wiešpati Diewą | ir gamtās | ir priderēimā krikščioniška: bat wienōk priwalāufses yra waikēlemus | ne^a kitaip̄ kaip ir atžulilomus iaunōmus lietus ir laistimas | idant tū gē^arēus prīsiymtū | ir auktū. nešq̄ kaip tokiū iaun̄ste pigái ant pīkto pagrišt̄ gali: teip wel nei wiēnas amžis ne^a est tēp patōgus ant apturēiimo malōnes Diēwo | ir gāmtū krikščioniškū | kaip waikelū iaunōs wāsaros | su ne^a kaltibe su iūktos: Ne^a māžeus kaip ir dirwa nauiei vžrausta | kad iā gē^arai iždirba | sekla priēemus | gāufsu wāis̄siu iž sawē dūst. Jr del to wiešpats mufsu re^aišk̄iei tēikes bilof: Dalāiskit waikēlamus yr ne^a drāufkit iū manes̄p̄ eit: tokiū est nēšq̄ karal̄iste dangū. Tikra est ties̄sā iog | ko nož žmogus iž iauñstes issigie^are | tziē ir paskuieiais me^atais vžlaiko: ir ieigu iž pradziōs gē^arū kelū lāidzes kacziēb̄ paskui to ant mažōs wāladēles | per piktā sebristē to pasaulo nūg k(e)lo baimies Diēwo | ir pridereiimo krikščioniško vžkl̄stū: wienok tūiēus tū adsimindamas ant gerū sawo pradziū to iūp pigiaus sūsiwerczia. O teip gē^arai prīsfidabdio tam̄ išmanā žmōne^as iog pašāisimas Bažniczios | ir giwātos krikščioniškōs | kitaip̄ buf ne^a galeio | tiēktai per tā sekla iaunūmo. Ne^ašq̄ ape isseneiūsius piktūse paiūkinimūšsē Diēwas per Hieremiōfsiū passāke: Jog tokiemus ne^a pig(e)sn̄ paiūkimā sawo: kaip Mūrinni (= Mūriniui) iūdumā atmainif: Jr del to mieliemus Gimditoiēm̄us igraudenam | idant waikelus sawus tokiop̄ intāisimop̄ | ne^a tiēktai mōkštūšse | bat teipaie^a tikrōie^a wiešpaties Diēwo pažintiē | ir baimei io westū: prieg tam ir patis idāt toi prastibei mokšlo krikščioniško | kaip cze^a est aprašitas gerētus kadaḡ wiešpats kālbeio ie^aigu ne^a tapšit̄ kaip mažintelei | ne^a inēšit̄ karal̄sten dagaus. Toiāḡ mōkit̄ muš teikes bilodamas iog mokšlas karalibes Diēwo est priligintas sēklai garsticzios kurios kacziēb̄ grudēlis est mažas bat kad iau vžauga paukščzei dagaus ant ioš vsseda. Teipaieḡ ir ape šitā trupā | ir mažā krikščioniškā mokšlā | kuri kathechismelū me^aname | turis iſsimanit̄ Jog kad gē^arai širdin iſsigiere ir iſsišaknia žmōnes paskui to didžiump̄ gamtump̄ ir bēdr̄istēšp̄ Angelū priwādžioia (p. 3–8).

Salve regina.

Sweika karalicz^a | mótina mielaßirdúmo | giwâta | saldúme^{a112} | ir pâ-
duxie mûssfú sweika. Tawe^aßp ßáuke^ame^a ißwaros fúnus Jiewos. Taweßp
dûsfaiame^a | ßniúpfcziodami | ir we^arkdami | ßytame^a áßaru klóniia. Nuß
tada tárpinike^{a 113} mûssfú anás táwo mielaßirdingas akis mufßúmp^a prigreßki
ir Jefú pagírtaiy waißiu ißciú tawú múmus po tam ißtrémimu paródik. O
malónyii | O méilyii | O saldúii me^arga Maria.

Mêlfskiß vß mus ßwétóii Diéwo gimdtwe^a. Jóg wertáis taptúmbim žadéiimu
Christaus (p. 62—63).

Postilė (1599 m.)

Ant Pirmos Nedelos Adwento | antra Ewangeliá pagal paiunkimá Rimo:
ape fúda pástara | ir ape žektus io. Lukóßiump^a dwieiu deßimtu pirmoie^a
kapituloie^a.

Nes dagús pafsikrútis | fáule vžutėms | menú krauiu pawirs | žwaizdes išg
dagáus puldínės: hōras žaibáis | ir perkūnais | de^abęßes gaudimú ir braß-
kéiimu | mários vžimú | žeme lumpéiimu | gīwis ißeieß išg giriu staugimú |
kaukimú | baubimú | teip' bāisus bus: kad' žmónes nuß baimes teip' didžiú |
teip' stębuklingu ir ne paiúksiu dáiktų | nęminta džiu | ir sálp' turi. Ant'
wisú tadág dáiktų aukßtų ir žėmu | daguiėiu ir žemėieiu | bus stębuklin-
gos žimes | ir bāisus praiėwai. Nes kád' galibes daguiėios maißitis ir atmaini-
tis prades: tada tikrái ir wifsi kiti dáiktai | kurie est po dagumi | ir nuß
dagaus galibes | sawo búiti ima | tú labáus maißitis ir atsimainit tures. Jr ięigu
žmónes ant' kokio ne prípraßto gaudimo | ant' perkūnų | ir žaibawimu
krúpcziwia | teip' iog nuß išgqbczio kiti ir numirßta: kazg tenái bus | kad
dagús ir že^ame | ir wifsas pafaulis padrebės? kad laužt ir griut pradės?
Todrin ner stebúkto iog ténai žmónes nuß báimeß džius. Nes nórint sukiús |
ir ne pákėlamus dáiktus tú mętu nukęs: wienókig daugiaßn | biioiimas |
ir laukimas buse^anczios átakios | o neß dabár sancziosios funkibes lies.
Tai stóßsis išg teifáus fúdo Diéwo | idant tié kurié vžmírßę atáifancziu
dáiktu | tiektái ape tús dabár sancziúßius dúmoio: tie wel nu | ne tiektái
dabár sancžeis | ir prieß to e^aßsancžeis prispausti | bat toli daugiaus báime
ate^aisancziu iigádinti ir imbaikßinti butú. Je^aig tad' tokfái išgqftis bus
fúdzios atánczio | kokfai potam bus fúdiie^anczio? Je^aigu tai wisa tiektái prá-
džios fopulú | kokieß bus pātis fopulei. Patógei tadag ßaukia Pránaßas
ßwėtas: Jog dide diená Wießpatiés | ir kasg iá pakie^alf gal.

¹¹² paraßtėje saldibe.

¹¹³ paraßtėje vžtartoia.

Antra | dide toi diena bus | drin didumo ir tulumo tu | kurié bitą die-
 na sūditi bus. Nefsa bus furinkti po akim sósto anó wifsi o wifsi žmones |
 wifsių amžių ir giminių | kurie kadai būwe est nūg prādžios pasaulo | kurié
 nu ira kurié būs | net' ik fūdo dienai. Tėnai wifsi tuři statitis | kurié arbá
 daguié | arba prágare | arba cžišciuiia bus: ant' gálo | ir anié Waikiálei kurie
 be krikšto nūmire. Nes teip' parašita: Re^agėiau numirelus mážitelus ir di-
 džius | stówincžius po akim sósto. Wifsas tadağ ansai kárias žmonių | kaip'
 smiltis mărių nęsufkáitomos | stófis po akimi Tribunólo Wiešpaties Chri-
 taus | ir tėnai išpildifsis antai ká täre Pránašiep: Giwenú aš | bilo W.
 Diéwas Jzraelo | iog mañ klóniofis wifsókiás kiálie^s | ir wifsókiás liežúwis
 gárbis manę. Jr teip' wifsi wifsių amžių žmones | balsú anós báugios trūbos
 paiúdinti | ir pawadinti ant' fūdo | tūiau músfis stótis: nę per Agentús sa-
 wús | nę per prakurótarus | bat pátis per sawé | sawo perfónoie^a tikróie^a |
 bę iókió atguldinéiimo | ir apelacios. O stofis ápwalus su kúnais | ir su
 dūšiomis teipo | kaip' cžia giwėno ant' to pasáulo. Nes tuř tafsái pagėndaffis
 kúnas apwilkł nę pagadnimą: ir mirštąfis pryimt nęmirimą. Nes kasğ tatai
 butú | idant' žmógus kitamę kúne^a nufsidetú | arba ge^arái daritú | o kita-
 mę wel' imtú álgą | vž sawus piktús arba ge^arús dárbus? Ne^abús teipo.
 Bat' tofiáu negėdžios ákis | tos kurios plėbe rákos | tafsiiá liežúwis wiląfis |
 tafsái pilwas nę pafsótintas | tos kóios gre^aitos piktóp | ir tieidğ pátis
 fánarie^ai kurié tarnáwo kreiwúmui kreiwúmoř | tie pátis o ne^a kiti pakéls
 káncžią ir koróimą | kuri nupéłne. Kaip wel' išğ ántros baliés kúnai šwen-
 tūiu | kurie drin' meiles Diewo wargáis | budréiimais | álkinimais pridłfinti
 búwo: didemis | ir neiškalbétomis linxmibemis | ir geribemis ant' amžių
 atwėfinti | ir ilinksminti bus.

Tadağ kad' wifsi žmones | ir su kúnu | ir su dušia | ant wienós wiėtos
 sūrinktí bus | koksai tėnai bus prifsiweizdėiimas | kokie štebuklai? Kád
 kunigáikští koki | arba didi Póną dekretú karálaus ant pražúdimó išđutą
 kirsi tuři | išğ wifsur žmones plústa | ir rėkas idant' átmainai fortúnos
 štebėtus ir išiweizdėtus. Kokieğ tėnai praiówai bus | kad' teip' daug kuni-
 gáikšcžių | karálu | Ciéforių | Monárchų | akise^a wifsių žmonių ir An-
 gelų | stófis nūgi | wirpedami | ir išgąscio pilni | bę pómpos | ir bę wiėno
 tárno mažęsio | patis | nuwárgę | nūg wifsių prastoti | po akimi anó da-
 guieio | teifsaus ir wis regincžio sūdžios: kad' nę ant' smėrties šio amžio |
 | bat ant smėrties ir kacžós amžinos tuři but' išđuti? (p. 6–8).

* * *

Šinome kaip' wino mędelis yra silpnas | o niekam' ne tikras | kuris
 niekam' ne priwalús. Téipağ lígei ir figų mędis: abúdu maž ne pirm' wáifsių |
 neg žiėdus paróđžia. Jšğ ántros baliés | erškeczėi ir úfnes teip' gražėi pra-

*žišta | židi | kad' téip' paródžes | kaip' turētu pátì sókora | o ražinkás wai-
 fit. Bęť kad' mętas priéif waiŕeus | ne raši qnt' ių kito niéko | tiektái
 bangius káulus | nųg kurių dęntes ßmpa | o díganczius dagius | kurié
 kiekwiéno drapanoŝ kabinéies. Teipóg kašnadiéios Heretikų žódžiųŕe kę
 gražéus ródže | grias tikrá wierá be wiŝókių waiŝių | kurí iųs pati ižganit'
 tuť bę darbú gęřų. Dároŝ vž ipaczius miŝtrús | kurié nóri wiŝso paŝáulo ap-
 žiebt' ir pataisít': kaip' butú qntái tikras mędús | sókora | ir žodis Diéwo
 ęŝŝas kę iie ŝako. Bet' po kiekám' mętu ių ŝákimai | iŝiweiždék' tiektái |
 o ne wiéno waiŝiaus gęro ne raŝi: ne wiéno ne ižwiŝi | kuris ižg ių mókflo
 pagérintus | arba gailétus vž nųdemes | arba darítu wertús waiŝius gailéiimo:
 wiŝi dęŝimcze kártu pikteŝni | neğ pirm' búwe: putlus | lápus | vžumírŝta
 gęra | blúznitoiei | piktanôrei ne nutwárdomi | ŝiúnte | nérimŝta | kaip' wę-
 lino apŝeŝti | gimđitoiemus ir wireŝniemus ne pakúŝnus | klepôtoiei | mé-
 lągei | ne gędingi ne nutwárdęŝi | didžéus mili lápama | neğ W. Diéwa |
 túri ipatinę nóbažniŝtes | bęť' vžginaŝi galibes ios. Antai wiŝsų erŝkecziu
 káulų o dágių pilna | ŝektos | ŝedicioŝ máiŝtai | kariai | nerimáŝczi brę-
 gumai | ražbaiŝtes | pléŝimai | bažničzių púŝtiiimai iŝgaiŝinimai garbes
 Diéwo | pérŝakioiimas iŝtikimúų ŝakítou žodžio Diéwo | nutrôtimas in-
 tikéiimo | téip' prieŝ Diéwa kaip' prieŝ žmônęŝ | gáuŝumas piktúmo | vžge-
 simas męiles: wietoie páŝnikų riiimai be brôko wálgimų | abŝiriiimai ir
 girtawimai. Wiétoie maldú | blúzniuiimai tūintimpós. Wiétoi' ialmužnos |
 nudreŝkimai | nųmos | ir gódas. Wiétoie mergiŝtes | ne redni wadimai mó-
 terų | ŝwetimmoteráwimai | tulmoteráwimai ir túli biaurumai. Tięgi yra
 waiŝius mókflo Lúteriŝko (p. 303—304).*

* * *

*Sérgekiteŝ nopikantos | brólei miélaŝieii | kaip' patiés prágaro. Néŝŝę
 tóii yra giltine méiles kuri ir geréŝius dáiktus pikczéŝiųŝn' pawércze: ir
 waiŝtus ŝawús inğ nųdús atmáino: ir tieŝiogui bilęnt' | kas tuť nopikantoié
 brólį ŝawę | tai yra ražbáinikas. Jr dabókiŝ ioğ W. anųŝ Pharizéuŝus | ne
 tiektái to péikia ioğ meilaŝirdumo ne turéio. | anŝ ligónių | ioğ Subatoié ių
 gídít' ne priláido | bęť' ir góda ių páłiti | ioğ ŝaw didžiéus brágino iauczię |
 neğ žmógu. Dúđ' Diéwé idęnt' tatai ne butų ir tarp krikŝczionių. Bęť' ré-
 gime | ioğ ir muŝimŝ | daugeŝn' ŝaw' brágina ŝuņi neğ žmógu. Ko iiemus
 padéŝti bédiewes tieŝos | kurés iŝŝatinéie vž žmúni dęŝbimti griwnų | o vž
 ŝuņi dwidęŝimti arba daugeŝn' (p. 339).*

PETKEVIČIAUS KATEKIZMAS (1598 m.)

Reprerentuoja vidurinį raŝtų kalbos variantą. Fonetines ir morfologines ypatybes
 apraŝé Zinkevičius B VI(2) 227—243, VII (1) 67—86, žodyną — Kruopas LKK
 XII 83—153. Tekŝtą nagrinėjant, pravartu pasinaudoti lenkiŝku originalu (jis atŝpaustas

PK lygiagrečiai). Rašybos ypatybės: *ay=ai; ey=ei; iai; f=s, kartais š; sš, β=š; ś=* minkštas *s, kartais š; ž, ź, ž=ž; cž, cž=č; ć, c=č; ść, ścž=šč; g=j; l = kietasis l; w=v; v=u; ženkleliu ⁹ kartais žymima galūnė -us.*

*KATECHISMAS Tai est | Surakinimas wieros
Krikščioniškios del mokima berneliu.*

Klaufimas.

*JVog wifa musu išmintis Krikščioniška ant to vžgul | idant mes Pona
Diewa pažintumbim irpatis sawe | todel tawe klawšiu | kas tu esi?*

Atfakimas.

*Efmi žmogus futwerimas Diewa išmintingas nuog Diewa ant io pawaikflo
futowartas.*

Klaufimas.

Kodel tawe Ponas Diewas žmogum futwere?

Atfakimas.

*Todel idant gi pažinčia garbinčia milečia o mailei io su iuo ant amžiu
bučia.*

Klaufimas.

Kurios tu wieros esi žmogus?

Atfakimas.

Efmi žmogus wieros Krikščioniū.

Klaufimas.

Del kurio daikto esi žmogus wieros Krikščioniū?

Atfakimas.

Kad tikiu ing Pona Jezusa Christusa ir efmi apkrikštitas warden io.

Klaufimas.

Ant krikščionies žmogaus kas vžgul mokieti?

Atfakimas.

*Kieturi daiktai: Pirmiaus Prifakimas Diewa. Potam. Jšpažinimas wieros
šwentos Krikščioniū. Trečias malda Pona. Kietwirtas ape krikštima šwenta |
ir ape šwenta wečiariū Pona.*

Klaufimas.

Kalbek Prifakima Diewo.

Atfakimas.

*Biloia Ponas Diewas wifus tuos žodžius. Aš efmi ponas Diewas tawas
kurfai išwedžiau tawe iš žiames Eghipta iš namu wergifstos.*

1. *Neturek Diewu kitu poakim mano.*

2. *Nedarik sawi abroža | ir neiokia priliginima | kursai est ant dangaus aukštai ir kursai ant žiames žiamai nei tu kurie esti wandeni požiamė ne kloniošies giem^a neiwel uos garbinsi. Aš esmi ponas Dievas tawas stipras vžwidis meiles pamstiiēsi neteifibes tewu ant sunu trecioi ir kietwirti gi- minei tn (= tu) kurie manes neapkiencya. Odarāu mielaširdište ant tuk- stancžiū kurie mane mili ir serkti prisakima mana.*

3. *Neimk warda wiespaties Diewa tawa noprofnai nes pamstifis Ponas Dievas ant to kursai warda io noprofnai ims.*

4. *Atmink idant diena nedelios βweštumbei perβieβias dienas dirbsi ir pabaikši darba tawo. bātaig sekma diena βwenta Pona Diewa tawo ne dirbk darba ne iokia ioiā tu ir sunus tawas ir dukte tawo | tarnas tawas | ir tarnaitė tawo | pekus tawa | ir swecias kursai esti namuose tawo. nes peršiasias dienaš futwere Dievas dangu | ir žiamę Marias | ir kas ioše est | ir at- filšeio diena sekma | delto paβlawina diena nedelios Ponas | ir paβwente ia.*

5. *Ciastawok tewa ir motina tawo | idant ilgai giwentumbei ant žiames | kuria Dievas tawas duos taw.*

6. *Neuzumuβki.*

7. *Su swetima negiwenfi.*

8. *Ne wokfi.*

8. (= 9). *Ne bilofi prieβ artima tawa neteifaus swiecima.*

10. *Nepanorek namu artima tawa | ir ne panorek moteres io | nei tarņa | ir nei samdinikies | nei iāwcia | nei ašila | ir ne wieno daikto | kursai io esti. Biloia Ponas Dievas wifus tuos žodžius (p. 2–5).*

Giefme Kietwirta.

PAžištam tewe dangugis | iuog ne esmi hadni tawes | ney iokiu dowanu tāwo | del grieku nefuskaytomu | kurieys tāwe inartinom | paškāndimā saw vžstūžyiom.

Wienok tewe mielausiafis | tu esi sufimilstafis | ne nori paškandint griēβna | bat lauki io sugrižima | tāwēspi wifit tekame | pāgalbes tāwa gieydžiame.

Ne eik su mums sudan tawo | bayfibes vžiwot sawa | pagaley tawo teyfibes | nuog kurios nufitekame | didešpi małonešp tawo | stiprey tikim tewuy sawo.

Atlayfk mumus musu kaltes | iš neištariomos meyles | siq ir amžina koronia | duok meylešp atšigrižima | id pabāžnay giwentumbim | o taw wiernay⁷ tarnautumbim.

Teykis mus iþklaufit tewe | pe k prbome twe | del mielfirdistes tawa | per Chrystus sunu sawa | kurs fu twim ir Dwfia wenta | karalau per mziu wieta | Amen (p. 22).

Pfalmas 86.

PAlenk mneþp Pone ufi sawo | iþklaufik rauding mld mano | rep. Nefang  rudulis ir pawargies | efmi nuog wifu moniu plaiþtas | bukim fargu dufios mano | nes aþ efmi priewaydoy two | o ifluofok tarn sawo | Diewe mnas tikinti ing tawe.

.....
Wifos mones fufirinks tweþpi | girdedamos tawe fant teip giar | rep. Kuriamuy ney niekur nt to wieta | ne randam ney iokiem daykte ligaus | nefang twa wentyey drbay | ludij twe santi giar | weþkig mne kialan sawan | Diewe mans palinksmink firdi mna.

Nefang aþ i sawa tikros firdies | lowinþiu Pone two glibes | rep. Nes tu i fwo dides mlones | itraukiey mne i peklos krstos | O galibes fito wieta pieme mne wrguoli | funkiey dra dufiey mana | Diewe mans | kuri ira rankoy twa (p. 77–78).

S. VAIŠNORO „ŽEMČIŪGA TEOLOGIŠKA“ (1600 m.)

Vaišnoras (1545?–1600), matyt, buvo pietų žemaitis, bet rašė labai taikydamas prie Prūsų hercogystėje besiformuojančios raštų kalbos, kuriai pradžią davė ano meto vietinė vakarų aukštaičių (Vaišnorą daugiau veikė šiaurinės dalies) tarmė. Kai kuriuos spausdinamo teksto paaikškinimus galima rasti „Lietuvių literatūros istorijos chrestomatijoje“ (K., 1957), p. 92–95. Rašybos ypatybės: *ū=uo; ū=ij; gh=j; f=s; ĵ, =z, ; fz=; cz=; scz=; sch=; dcz=d; w=v.*

Togidelei praschau wiffus mana emlonis ir kitus skaititioius, idant t mana koki toki darba, deschinai permanitumbite (...) nu toms knigelems ant schwiefos ischent, szinau ant tu daugi judczu rafenczufi, kurie sudai, kiek winam jra walnus dariti: tiktai kad ischtiþfai ir ischganitingai nufidftis. Afch pafiziftis takiop darbop per filpnas ir nehadnas neigi tam tikras effs, taczau kaipog szinaufi tame effs tarn mana Pona Iefaus Christaus, kursai filpnsfamp jra filingu, ir Diewui padedant ketinu tokeme darbe pakolei Ponas Diewas man giwata teiks, pafilikti

Ketweropi tada ira judczes, kurie fwetima darba szinna ir mok juditi: Pirmieghi jra nekurie ischmintingi nobafzni ir tikri wirai, kurie apie toki darba pirma nefude, neta kad gerai t ira perweifdeie, tame kas tikra ir naudinga ira girrie. O kas nedailei ir nepermanitinai jra padeta, lengwibe sawa pataifa, ir kad nendemais priesch tiefa ir grunta padeta randa, deschinei

permana, bei ant gerofes puffes pergulda. Tokie skaititoiei iieschka garbes Diewa ir Chrikfzonischkofes wienibes bei pakaiiaus.

Antrieghi sudczes alba skaititoiei ira staugus bei greiti, kurie umu darbu wos darba perfwilgeie ir nieka neapdumaie, tūiaus burna sawa taužiie, tūiaus nusudj ir nusmerke, sakidami, wienioie wietoie sant gerai o antroie piktai padeta, kadangel tie žodzei, nūg iu nanioiemi, tolie kitaip ifsimanos, nekaip ghie permana, peikie ir judiie ghie tatai, ką ghie wos pro twora jra ifschwide, alba wos paragawe. Tokie pustikei tur toki priekalbefsi: Iei nemo-kame patis ką samaniti: taczau galime kaipog gatawa suarditi.

Tretieghi sudczes jra kurie atwirai, norint ir gerai jra kalbeta alba darita, apwercze ir kreiwai ifschmana nei nor nieka usch gera laikiti, tiktai ką ghie patis padara, ir tie jefschka prieszasties schitai bei tatai paniekinti, tokie wadinami jra Luciana ingenia, Zoilei.

Ketwirtieghi jra nekurie namischkei, kurie blagnischkai permarkau-dami puikawoie, passelomis nekencze nei welje. Atwirai czūsta ghie nekalba, bet pagalei iu piktōia buda, wifs pigei paniekin, ir kas Chrikfzonischkai jra padarita, tatai anis kitaip apwercze bei usch bloga daikta papeike, uschkluda, numaszin ir uschpakaliye kur tiektai primana, toktai nieku wercze. Tokie žmones dabbar randasi ir tarp paszistamuiu tarp draugu, tarp Collegu, kurie wienos Religias ir ischpaszinima jra tie kalba su sawa artimūiu prietelischkai, mielei ir saldzei. O taczau neprietelista laika schirdje sawa. Bet ką toksai pawideghimas Bafzniczoza naudos atnesch tatai kiek dienos pri-tirame, kad Bafznicza daugiaus jra ischardoma nekaip sutwarstoma.

Antgi to geriems skaititoiems, atsakau, iog asch ischmintingu ir nobasz-nuiu žmoniu judicawojmui rodas pasidūmi, ir wiffsus kurie tikraie tiefa mil praschau, idant tam mana darbui, kuri ant naudos Bafzniczei Diewa esmi perguldes, nepadiwitu, bet tą iei kur alba Drukorius jra perfiweisdeies, alba iei nedabnei koksai žodis jra padetas, idant ischmincze sawa, ant gera perma-nitu, ir tą pataifitu. Antriems tretiems ir ketwirtiems atsakau, iog newiena top mana darbop newerczu nei filiiu, ir ėi kurem neintinka nei pasimegsta, tad te atdedie tą, ir te dūdie tam pakaiu. O patis geriaus te padarai ir schwie-son te ischdūdie, bet tikiu iog ir ghiffai pridaris. Asch mana tokiu waikischku darbu, noriu Bafzniczei Sunaus Diewa IESAVS Christaus su io pagalba ir toliaus slusziti. Wiffagalifis Ponas Diewas te prikelie saw tikrai intin-kanczus tarnus, kurie io schwentam wardui, kaip kitur teipo ir Lietuwoie bei Zemaiczūfu, galetu io tikraiei Bafzniczei tarnauti, ir tą platinti. Amen.

*Simonas Waischnors Warnischkis,
Plebonas Ragaines (p. [20b—23a]).*

Tai Jokūbo Morkūno spaustuvėje išspausdinta kalvino M. Rejaus postilė. Kas ją išvertė, nežinia. Versta viduriniu raštų kalbos variantu. Pateikiamas fragmentas iš originalo p. 256b–257a. Antraštės laužtiniuose skliaustuose imtos iš paraščių. Rašybos ypatybės: *ay=ai; ey=ei; uy=ui; f=s; β=s; ğ=ž; cĵ=č; gh=j; w=v; l=* kietasis *l*.

[*Patiecha žmogaus pacžiwa.*]

Weyzdek iáy nefitieβiia kožnas padwarnikas iš namu fáwo | kursay waikβčžioiá pagál walios Pona fáwo | o ghis iámuy žada paβlowint wifą ingiimá io | namus ir waikus io | o butu daug iβráβinet žadeimu | ir paβlowinima kožná wierná io. Jáy teipag neturi kuo tieβitis wiernás darbinikás iš procies fáwo | žodžiuose Pona fáwo | nes Ponas iámuy apfákit teykies per Pránáβa. Jog tu nebagi vžiwoghi wiernay | iš procies ranku fáwo | paβlowintas bufi | ir wifád gierai defis tawi | o wiffad áβ tawe pafotifiu | apweizdefiu ir wifá giará tawi nudukfifiu.

[*Patiecha moteres pacziwos.*]

Ar neturi kuo páfidukset pacžiwa mote | kuri vžifilaiko pagal wálios βwentos to Pona iš anu žodžiu | ir iš anu meylingu žadeimu io. O ghis ghią wadiná wienáliemenimi | abgrážinimu namu wira fáwo | bilodamas: Jog niekad ne est vžmokieimás ghiey | ir po wifus kráβtus wifá šwietá fłowá ghios apfákidámás ghiey patiechą namuose | ir waikámus ghios kad aplinkuy ghią sedes | kaip aliwas βákiáles | didefp linkfmbefp ir patiechofp ios | o wifádos ghiey žada paβlowint fu wifais namáis | ir ingiimais ghios.

[*prakeikimas moteres piktos*]

Teypag aną piktą ir sáwawálną | o kuri waikβčžioiá pagál dumos šwietá to | o neklausá to paβlowinima Pona fáwo | ney βwento žodžio io | gáletu biiotis anu biauriu prazwiβčžiu ir žadeimu io | kad ghią ligina Liawiy smárkuy | o ant gáto kiauley kuri neβioiá aukfá žiedą ant fnukio fáwo | o kaip biaurias βiukβles žadá wifád išgaiβint giminę ghios | ir prakieikiá wietą ghios. O biedná kiaule ar negieriafne tawi klaufit | o neβiot sáwimp tus βwentus žodžius ir žadeghimus Pona fáwo | ir to βwentá paβlowinimá io | negi turetumbey neβiot sáwimp tą biauru prazwiβčžiu io | ir tą smárku prakieykimá nuog io. O kaip daug wifur | o wifur paweikflu turim | kaip stebuklingay Ponás tafay giminę wifad apwaiždoj fáwo teikies turet | o stebuklingay ghią wifád paβlowint teykies | o wifad kožname nedaftotkie padet ir stebuklingay apweizdet teikies | bát tiktay tą kuri waikβčžioiá pagál walios io | ir nodieioy io | O wel kaip tą fskandiná | naikiná | kiaikie | kurie waikβčžioiá

pagal walios fāwo | ir pagāl walios šwietà to | iog ir ing žiámę nedalaido ano fāwowałno kunà iu | bāt βunimis | paukβtēms | o dīkomus žwerimus dalaido ant šwieto iβneβiot fanārius iu. O ant gālo teip baiβius iβdawimus ant iu padārit teykies | iog akmenimis liepe iβtolà metit ir nužudit ant paterioimà iu | daridamàs iuos newertus | idant iu nedāfilitetu rankos žmoniu | o kad ne ifiteptu krāuiu iu žmones pabažname Augliuie giwenà (...) O kàipgi tadà nefitruukt tump βwentump žodžiump žadeimà io | ir tofp βwentofp laiwefp io. O βitai kuo toliniu tuo didefnes rafkàβis | linkfmiβes | ir patiechas girdi nuog io | iāy vβšilaiki fi pagāley tu žodžiu | o pagāl to mokflà io | o ne kitaip kàip ieitumbey tarp koku gražiu kwietku | o βtay kuo toliniu tuo tawi grāžefni žopochay ir džiaukfmàs apima tawe.

ANONIMINIS 1605 m. KATEKIZMAS

Parašytas rytų aukštaičių vilniškių tarmės pagrindu. Tekstas kirčiuotas (^ – kirčio ženklai). Kalbos bei tarmės ypatybės aptarė Zinkevičius B IV(1) 109–116. Kirčiavimo aprašymą žr. Zinkevičius Akcent. Rašybos ypatybės: *ay=ai; ey=ei, iai* (ir „išblėses“ *ai*); *ū=uo; f=s; β=š; ž=z; ė, š=ž; cš=č; scš=šč; l* = kietasis *l*; *w=v; v=u.*

KATHECHISMAS ABA PAMOKIMAS WIENAM KVRIAMGI KRIKSCZONIVY REYKIAMAS. PARASZITAS Nuog D. IOKVBO LE-DESMOS Theologo Soc: IESV. E pergulditas Lietuwiβkay | ir Vntrnkárt (= Vntrukárt) iβspáuftas WILNIVY Drukôrniøy Acadēmioš. SOCIETATIS IESV, Metūfu vėgimimo Wieβpatės | 1605.

Pergulditoias skáyititoiuy to Kathechifmo | fweykātu.

Atáio aufiump máno ne wieno žodžey | kuriē neyβmánu sákos Cathechifmo pėrguldito | nuog io milifstos kúngo Mikalóiaus Dáukβos Kanoniko Bažnicžios Žemáyciu | iog éfus ánas pėrguldis ii Žemáytiβkay | ir gieyde aniš nuog mani | idant Lietúwiβkay butú pėrgulditas. Tey žynáu gierey | iog io milifsta | ir Lietuway ir Žemáyciamus noredamas gierey padarit | abéietuy Catechifmu pėrgulde | ir todrin abeiós giminés žodžius pagulde. Wienók idant Lietuwá tuo gieraus | ir labiáus sawo prigimtui Lietúwiβku Liežuwi ir pažintú ir permanitu | ir žodžey anié kuriuos bilo (ne túrime Catechifmo Lietuwiβko) nufstotú: tú Ledéfmos Cathechifmu iš nauio pėrguldžiau | kúris iau pirma to búo pėrgulditas | ir ne žynáu kayp nugayβyntas. Tikiu tam iog | tuó pėrguldimu túliemus | inteykfiú |kad tykriáus kaypmi régis | neyg pirmas irá pėrgulditas. Jey wel kúris išgi Lietúwniku to pėrguldimo nemegs | labáy didžey nuog io gieydžiú | idañt gieriaús | ir tikriaus ii pėrgulditu. Mes pramineme kayp primánu kitiems táku | iau irá didis métas prieg tam tákuy | iemus kielu wieβu prafkint | ir gražey nudarít. Buk sweykas | ir ažumani Diėwu melfk (p. 3–5).

Padeimas pirmas.

*Ape wárdu | ir žinklu krikščonies | ir ápe wárdu Christufo | teypag
ir ape mókimu io.*

MOKITOIAS.

Pamifákay effigu tu krikščónis?

MOKITYNIS.

Esmi iš milistos Jesu Christo.

Mo. Kam tári iš milistos Jesu Christo?

*M. Jog ne mánays nūpelnâys | ney mano téwo | nei manós mótinós | ney
wel kurio kito sutwerimo darbays | eþ paštóiau krikščonim | bet tiktây
milistu | ir nūopelnays wieþpatiés músu JESV Christo.*

Mo. Nuog ko prámintas | ir kas tay est krikščonis?

*M. Prámintas nuóg Christufo | ir ísimáno mókitinis io | tây ir | kurfs
apfikrikþtiis tiki iñgi Diéwu | ir pildziâ priðakimus io (p. 6–7).*

J. RĖZOS PSALTERAS DOVYDO (1625 m.)

Jonas Rėza (1576–1629) Bretkūno biblijos dalį – Dovydo psalmes – pertvarkė ir 1625 m. išleido. Rėza buvo gimęs Tilžėje, studijavęs Karaliaučiuje, dirbęs Tilžėje, Tolminkiemyje, Karaliaučiuje. Psaltero kalbą, ypač leksiką, ištyrė V. Žulys, žr. K XIV 149–159, XXIII(1) 104–106 (Bretkūno teksto keitimai), B III 25–28, K XXIII(1) 93–102 (rašyba, tartis). Svarbesnės rašybos ypatybės: *æ*=atviras *e*; *ey*=*ei*; *û*=*uo*; *f*=*s*; *fch*, *sch*=*š*; *cž*, *tž*=*č*; *dž*=*dž*; *β*, *sž*=*ž*; *gh*=*j*; *v*=*u*; po trumpųjų balsių labai dažnai dvigubinamos prie balsės raidės.

XVIII. Psalmas.

.....
8. *Sžeme drebbejo ir passijuddinos | Jr Twirtummai Kalnū kruttejo ir
wiskejo kadda ghis pakirfcho.*

9. *Garas ischejo isch Nofies jo | Jr pūstijenti Vgnis isch nafrū jo | jog
ðaibawo isch to.*

10. *Ghis palenke Dangu | ir nuþenge | Jr tamfa buwo po kojomis jo.*

11. *Jr ghis ejo ant Cherub ir atleke | Ghis lākste ant pasparnū Wejo.*

12. *Jo Schetras aplink ghi buwo tamfus | Ir jūdi drumftus Dæbbeffei |
kurriūfa ghiffai buwo uþflēptas.*

13. *Nūg Sžibbeghimo pirm jo perfiðkyre Dæbbeffei | Su Læddais ir Sžai-
bawimais.*

14. Jr WJESchpats grâude Dangui | Jr Aukfchtziâuſeffis iſchlêido ſawą perkuną ſu Leddais ir Szaiuais.

15. Ghis ſchowe ſawo Stulpus ir iſchbarſte jûs | Ghis diddei dawe ſai-bûti ir iſchgandino jûs.

16. Tada reggimi buwo diddi Twannai ir Gruntas Szæmes tapo atdenktas | WJESchpatie nûg tawo barrimmo | nûg kwâpo ir puttimmo Noſies tawo.

17. GHIS iſſtante iſch Aukſchto ir gabbæno mannę | Jr iſchtrâuke mannę iſch didziû Wandenû.

18. Ghis iſchgælbejo manne nûg ſtipprû mano Neprieteliû | Nûg Neap-kenczentziû mano | kurrie man per mâtznus buwo.

19. Kurrie mannę apgalejo czeſu mano Nepalâimos | Jr WJESchpats ſtoiôſi man nuſſitikkeghimu.

20. Jr iſchwedde mannę ant ruimo | Ghis iſchtrâukia mannę ir paſſi-mêgo manntmi

.....

33. Ghis daro mano kojias lyg' Ælniams | Jr paſtato mannę ant mano Auk-ſchtybes.

34. Ghis mokinna maną Ranką karriâuti | Jr mokin maną Pæti wario kilpini intempti.

35. JR dūdi man Skidą tawo Jſchganimo | ir tawo De ſchinê ſtipprin man-nę.

36. Jr paßæmindams mannę | didziu darrai.

37. Tu po mannimi darrai wietą waikſchtzioti | Jdant mano kojias nepaf-lyſtu.

38. Afch wyſiu mano Neprietelus ir fugâuſiu jûs | Nei fugriſchiu | næt' ußmuſchęs.

39. Afch jûs ſumuſchiu | ir anis atſigis | Anis tur pulti po mano Kojomis

40. Tu galli mannę iſchrêditi ſu ſtiprybê ant kowos | Tu galli po mannimi mæſti ſtegantziûſius prieſch mannę.

41. Tu dūdi man mano Neprietelius ant pabegimo | Jdant mannę Neap-kenczentzius iſchpuſtitzia.

42. Anis ſchaukia | bet nêra Gælbetojo | WJESchpatieſpi | bet neat-liepia ghiemus.

43. Afch futriſu jûs kaip dulkes nûg Wejo | Afch jûs nugreſchiu kaip Purwus nug Vlitzius.

44. TV mannę gælbi nûg Szmoniû waidijentziujû | ir darrai mannę Galwa tarp Pagonû | Szmones | kurrias nepaßinnau | ſlußija man.

XXXVIII. Pŕŕalmas.

-
6. *Mana Szaisdos ŕmird ir puliúi | Delei mana Neifŕhminties.*
7. *Aŕŕh wáikŕŕhczioju palinkens | ir labai ŕuffirietens | Wiŕŕŕa Diena wáikŕŕhczioju ŕmútnas.*
8. *Nefa mana Strenos abbelnai padcziuŕta | Jr nera nieko ŕweiko ant mano Kuno.*
9. *Man núdemais kitaip radoŕi | ir eŕmi diddei ŕukultas | Aŕŕh dejuju delei nepakajáwimo | Schirdies mano.*
-
11. *Schirdis mana drába | fila mana manę praŕtojo | Jr Schwieŕybes Akkiú nera mannipi.*
12. *Mana Milimi | ir Prietelei ŕtow prieŕh manę | ir baidoŕe mano wargú | Jr artimieghi mana atŕitolin.*
13. *Jr kurrie tyka duŕchos mano | ŕpendž man | Jr kurrie man pikt wæly | kalba tú budu nor Jŕŕhadôs daryti | ir wiŕŕokias buklyŕtas dumoj.*
14. *O aŕŕh turriu buti | kaip kurtinis | Nei girdêti | Jr kaip Nebilys | kurŕai ŕawa Burnos neátwer.*
15. *Jr turriu buti kaip negirdjŕis | ir neturjŕis Prieŕŕtarimmo Nafroŕu ŕawa.*
-
17. *Nefa dumojú idant anis ant manę nedžauktuŕe | kada mana koja paŕlyŕta | diddei anis prieŕh manę girtuŕe.*
18. *Nefa aŕŕh ant Wargo læiŕtas eŕmi | Jr mana Sopeghimas wiŕŕadai eŕti poakim mano.*
19. *Nefa aŕŕh paŕakau mana Nuffideijma | Jr rupinôŕi delei Griekú mana.*
20. *Bet Neprietelei mana giwen ir ira ŕilingi | Kurrie manę neapkentž ira diddi.*
21. *Jr kurrie man pikt dara uŕ gera ŕtatofŕi prieŕh manę | Todelei jog aŕŕh tam | kas gær' ira | priŕtoju.*
22. *Nemipraŕtôk WJEŕŕhpatie manas Diwe | ne búk toli núg manę.*

CXXVII. Pŕŕalmas.

1.

- PAs Wandenius Babylonios ŕedejom | ir werkem | Kadda Siono atŕfiminnem.*
2. *Harŕas muŕu pakabinnom ant Glúŕniú kúrie te ira.*

3. *Nefa tenai liepe mus giedoti | kurrie mus apkâltus laike | Jr musu raudoghime linkfmais buti | meldžiami | pagiedokite mumus nauiq Giefmę apie Siona.*

.....
5. *Jey ušmirfchiu tawęs | Jerufalem | testow ušmirfchta mana Dæfchine.*

6. *Te prilimpa Liešuwis mana padangêsp' | Jey tawęs neatmyfiu | jey nelaikau Jerufalem mana didžausie linkfmybe.*

* * *

CXXXIX.

1. *Pfalmas Dowido pirmgiedotinis.*

.....
2. *Norint sedžiu alba kelliūs | tatžiau tu šinnai | Tu permanai mana dumas isch tolo.*

3. *Norint eimi | norint gulliu | tu aplinkui mane effi | Jr reggi wiffus mana kellius.*

4. *Nefa schittai | ne šodžio nera ant mana Liešuwio | kurrio tu WJeschpatie wis nešinnotumbei.*

5. *Tu darrai | kę asch pirm alba pafkui dirbu | Jr laikai tawę Rankę ant manes.*

6. *Tokšai šinnoghimas man per indiwnas | ir per aũkšchtas ira | Afch to negalliu permanyi.*

7. *Kur eifiu nũg tawo Dwafes? Jr kur bẽkfiu nũg tawo wæido?*

8. *Jey šengcziau Danguna | tę effi | Jey patala pklocžiaus peklona | Schittai tu tę teipajeg effi.*

9. *Jey imtžau šparnus Auschros | ir pafsiliktžiau gallausufa Mariofia.*

10. *Tacžiau tawę Rankę manę thęnai wadžiotu | Jr tawa Deschine manne nutwertu.*

11. *Jey tarriu: Tamfybes gal' man apdenkti | Tadda ir naktis aplinkui manę tur schwiefi buti.*

12. *Nefa ir tamfybes po tawo akim ne tamfybes ira | Jr naktis šib kaip diena tamfybe ira kaip schwiefibe.*

13. *Nefa Jnkštis mana turri tawo walioje | Tu buwai ant manęs Sziwatę motinõs.*

14. *Dekawoju taw todël' | jog indiwnai darryts efmi | Stebbuklingi ira tawo Darbai | Jr tattai pašysta Dufche mana gerrai.*

Reprezentuoja rytiniam raštų kalbos variantui. Autorius (1579–1631) kilęs iš vietovės tolokai į šiaurės vakarus nuo Vilniaus, manoma, apie Anykščius (kiek į vakarus). Daugiau gimtosios šnektos ypatybių yra I dalyje; II išleista jau K. Sirvydui mirus (greičiausiai J. Jaknavičiaus). Kalbos ypatybės aptarė F. Špechtas (Specht F. Šyrwids Punk-tay sakimu. Göttingen, 1929, 1*–61*) ir Z. Zinkevičius (B VII, 2 153–167). Nagrinėjant tekstą, pravartu pasinaudoti lenkišku vertimu (jis atspaus-tas PS lygiagrečiai). Rašybos ypatybės: raidė y neretai rašoma vietoj tarmės i iš ę, ypač po sukietėjusių priedalsių; ay, ey, iey=ai, ei, iai; aw=au; f=s; š, β=š (kartais š žymi minkštą s); č=č (c?); ž=ž; dź=dž (dz?); l= kietasis l; w=v; v=u; x=ks.

I dalis

Kiti pafipučia iż rubu ir rediklu | nefidabodami iż kur tuos dungalus turi. Jž kirmeliu šilkus | iż awiu gielumbes | iż tuļu žweru adas | iż kraukliu žimčiugus | iż linu drabes (...) tas ir kitas škrundas vnt nugaros vžkari | kaylieys bestiu nudirtu apšifegi | žimčiugus vnt kaktos ir vnt aušiu pakabini | brunginafi ir giriafi iż nauđu tuliemus futwerimus iżwerβtu | kurie sufirinki kad tay ku kiekvienas vnt žmogaus regi | kayp tikru sawo bundu | atimtu | tuoiaus ta pufle weiu tuscūiu iżtimpus nuflugtu | tuoiaus ta warna fwetimamis plukšnomis apkayšita ir apredita | nuog kitu pauksčiu nupeβta | ir sawo tikrofe pluknose palikta | ne gulbim | ne pawu | ney kitu kuriu gražiu paukβtely | bet warnu iuodu pasiroditu (p. 84–85).

* * *

Žimčiugu teypagi ieβko žmones mariose giluman ibriždami | ir tinay be atdušio karčiuose ir βaltuose wundenise | kołay gal iżkift | trunka | bet tik-tay laymetu | ir koki žimčiugieli aba akmeneli raštu. Teyp ir iżdo dwašingu dayktu niekas raft ir igit negales be muštimo | kuris negal but be wargo koki-o | ipačiey tuose | kurie top darbop ne priprato (p. 186–187).

* * *

Raupuoti našrus iupu aba dungalu kalti buwo aždungt | o tay del biaurus kwapo | kuris iż widuriu iu garawo | idant fweyku iuo ne lieštu | ir fweykatos iu ne žieystu. Teyp iż burnos heretiku ipačiey ministru kayp iż pragaro rukšta kwapas aba garas ne iżkinčiamay smirdus | biauriu paklaydu ir be giedos melu pried Bažničiu βwyntu | kurio idant iu klaufitoiey ne iauf-tu | žumbu kakuo rašto iβwersto | nafis iu ažukimβa (p. 255–256).

* * *

1. *Marios ira karčios: teyp pagiwenimas žmoniū labay kartus ira | ir pilnas wargu. 2. Nenurimsta marios | tunkiey fiaučia: teyp žmones nerimsta | mu-*

βafi | kiauiafi wifadu | kariones dides daro. 3. Weiey mariās mayβo ir blaβko | teyp žmones | pikti iu pagieydimay waydiia ir ruftina | ir bayfius mayβtus terp iu daro. 4. Mariose wienu žuwis dide mažiefny prariia: teyp žmones didžiunay swieto letus ir pawargufius ižgaysina | krumta | prariia. 5. Mariose ira pawundenimis pasleptos uolos aba akmeniey didy | vnt kuriu vžpuoły eldiios | sufikula | fura | sufidaužo: teyp terp žmoniu daug ira smuklu ir žabungu | kurieys wienu kitus ikludžia ir paspindžia | apgauria ir teyp iuos pražudžia (...) 7. Marios kas diena pereyt kraštus ir wel sugrižta | aba ižfileia ir wel iž kraštu sugrižta aba atfileia sawo wieton. Teyp wifis dayktay to swieto atayt ir wel pareyt | pasfirodžia ir tuoiaus ižgayβta | giema ir mirβta | darofi ir gadinafi. 8. Wifos vpes inteka mariofna | à tečiau marios ne patwifta | aba ne kielafi: teyp širdis žmoniu ne turi soties iž futwerimu | norint wifus nuritu | mažas tay kufnis ne gal iuo pasifotint. 9. Rukays aba dumays apdingiafi marios: teyp swietas rukfta | dumu pilnas | ne regi | ku turetu regiet del vkanos širdies (...) 11. Turi marios sawo rubežiu aba kraštu iž žwirždu | tump ataii nutila | ir tinay sufikula iu wilnios: teyp swietas | aba žmones turi sawo galu | kuriop ataii pameta sawo puyku | pagriauiia sawo širdies aukštiby | palauia fiaufsti | tafay kraštas ira | žwiržday | žiame | kapay | grabas | kurian impuoły nutila ir lauiaus wifo | ku dare (p. 269 – 271).

II dalis

GRažus ir labay mumus reykiama mokšlay tami žodyi (Jžmetineio Welinu) ažuſirakina. Nes nebe priežasties netare Ewángelifta | iβmete welinu | bet iβmetineio | tieg | welinu | ne graytay | ne ſkubiey tay dare | pomažam | ižtreme ii. Galeis tiefa buwo weykiey wienu žodžiu ii ižstumt | wienok ne vmay ižware | noredamas muſu iβmokit | kaypo iž ſawis turime ižtremt welinus | tay ira | tulus nuſideimus | kuriu ne galim wienu žodžiu aba trims iβmest | daugio reykia vnt ižmetimo iu wifu pra wifu | Kas vmay | ne priſirinkis | nieko ne mustis | ne paſkaytis | ne priſiweyždeis piktibey ir biauribey iu | ne pakrutinis ſawimp didžio ſirdies ſopulo | ne paſtatis drutay potam iu lynktifi ir ſergietis pagawtinay pripuołys kunigop | labay greytay ſkubindamaſis ſáko iuos | kayp butu tafay dayktas effus mažas | ir pigas | o ne didis ir ne labay wargus | kuriami eyt ápe vmžinu dušios ižganimu | iey priderunčiey támi ápfieys | ába ápe vmžinu prapulti | iey niekaniβkay tay daris | tafay niekadu ne iβmes tu welinu iž ſáwis | kuriu reykia ſu didžiu iβmoniu | ſu rupešciu ir ſielawartu didžiu iβmetinet. Piktas budas terp krikščioniu iwifo ir platin eyt kas diena tami muſu vmžyi | kurie dayktus dušioſp prigułinčius vmay | ir nepriſidabotinay weykia: prieβ kas kunuy ižguli rupiey ir atžwilgtinay daro. Vnt paweykſlo: Kad kalti ira Mišios klaufit | tuometu

kartays apfnufta | dayrofi | pa Bažničiu vnt wifu bálu akis metidami | kušta fu kitays nufiuokia kam: gieydžia kád greytay kunigas Mifiu pabaygtu | o ne trukintu iu ilgay vnt ios. Jau kádu meldžiafi | tiktay liežuwi ir lupás krutina širdis łaksto po šwietu; kad kłauso Diewo žodžio pufe walundos regifi pufvntros | ne rimsta kłaufidami | kayp badomi axtinays krutinafi | kayp vnt fkrudelino fededami. Prieš | kad prádeft niekus kalbet | iuoktis | per čielu nakti žwegot | ne sūku: kad giert | per čielu dienu ne wárgu lakt. Teypagi del pinigo igiimo bartis | kieyktis | bažitis | wifu mestu ir turgu subeginet | tikot naudos kokios | norint liia | βula | faule degina | regifi ne darbas | ne wargas | bet žayflas mielas. Nugi vntay daužitis po mieftus | po tulus kielus | irtis per marias del prekiu ir nupelno iž iu | ne turi saw ážu darbu to. Tokia ira rupeftis kuno | tokia ápilayda dušios! Per metus tulays nufideimays Dienu pažieyde | kas diena daug nufidedamas širdžiu | žodžiu ir weykalays | o per kietwirtu dalely walundos | nori tuos welino darbus vmay | ir wienu kartu iβmest | kayp tay gali but? kayp wifa atminfi | nieko ne mustis? koki fopuli turefi | iu piktibiu širdyi sawo ne fwarftis? kaypo potam saugofies iu biauribey nepriſiweyždeis? Priewayždos tadu mokie Wiešpats mus tami dárbi | kad iβmetineio welinu ne vmay, bet pamažam | kayp butu fu atžwilgiu didžiu ir priſidaboimu (p. 61—64).

* * *

Kad ligoni funkiey negalinčiam taritu kas tos | ir tos žoles tiktay runku pafilitek | o tuoiaus ižgiſi ir paſweykfi. Teypagi kad kas tartu kuriey žmonay biauriey vnt weydo | pawizdek vnt sawo biauribes ir raukβliu weydo | ir gaylekies kad toki eſſi | o tuoiaus ne kisdama táwo biauribes ákies mirktereimi tapfi graži labay | ir ne iokia notliks vnt weydo táwo patepte. Jey to | ligonis | ir žmona | teyp pigiey galedámi iž sawo lušibes ižfigielbet | ne dárítu | pateyſiey labay butu durnays ir padukušieys. Mes eſme toki | kurie firgdámi ir tulas nuodemiu negáles turedámi | ir vnt dušios biauribemis dargiomis ižtepti | tuoiaus galedámi páſweykt ir gražieys tapt | bet tiktay gayletume iog ligoti ir biaurius eſme | to ne dáróme | todrin tami rodžiames labay didžieys padukieleys (p. 129).

1641 m. VLADISLAVO IV ĮSAKYMAS

Perspausdinama iš „Prūsijos valdžios gromatų, pagraudenimų ir apsakymų lietuviams valstiečiams“ (V., 1960), Nr. 3 (fotokopijos). Lyginta ir su APh VI 135—136 paskelbtu šio teksto perrašymu. Abiejuose šaltiniuose dar pateikiamas tas pats įsakymas lenkų ir vokiečių kalbomis, taip pat paaiškinimai, kurie pravers nagrinėjant teksto kalbą. Greičiausiai šis įsakymas pirmiausia buvo parašytas lenkiškai, paskui verstas į vokiečių kalbą (apylaisviai, kiek išplėstas), o iš šios versta į lietuvių kalbą, nors, verčiant antraš-

tę, naudotasi ir lenkišku originalu. Kas buvo lietuviško teksto vertėjas, nežinoma (Mažosios Lietuvos gyventojas?). Rašybos ypatybės: *ay=ai; ey=ei, iai; ū=uo; f=s; β=š; cʒ=č; ʒ=z; ʒ̇=ž; dʒ=dž; gh=j; w=v.*

Mes Wladislaus Ketwirtafis | iβ Diewo malones Karalius Lenku | didyfis Kunigaykβtis Lietuwofa | Guddūfa | Prufūfa | Moʒurūfa | ʒemaiczūfa | Inflantūfa | Smalenskoje | ir Czernichawoje priegtam ir Szwiedu | Gotu bei Wandalu tewikβtinis Karalius.

PRaneβam | ir ʒinne dūme wiſſiemus padraugey | ir koʒnam ipaczey | kuriemus toktay ʒinoti prigul; Wiſſu daugiāufey betaig wiſſiemus Dignitariams | alba wertysteje eſantiemus | ir Vrednikams | taip ʒemefa | kaip Piliſa | ir kittiemus | kurios tiktay wertystes tie patis buti gāl | Kurū budu Czestningi Ponai | wiresn. waldʒioghimo Rotininkai Ercikyſtes Prufu | wardana ʒemes tos Bajoru | muſip daʒnay ir didey pafiskunde ira | Jog aniemus nūg parubeʒinu Kaiminu ir Sufiedu | kaip muſu padonu | daug Kriwidos | Jβkados ir per abyda nufidūdaſi ir padaroma ira; kūmetu daʒnay nekūrie ing anu Jmenus ir Turtus inbegioy ir inſiwerʒiaſi | kurie pleβia | iβteroy ir pagreb; potam ir tu pacʒiu Padonai | Czīʒininkai ir Sluʒāuninkai | kurie nūg ju begte pabege | nūg muſu Padonu ne wel iβdūdami; taipo ir nekurie Prufiβku ʒmoniu | kacʒeyg dideje Kunigaykβtyſteje Lietuwos ne jokios tur Sodybos | ir toſp ne priklaufa | tacʒiau tenay ing wiſſokias Karalyſtes ir ʒemju Prowas | Judicia tribunalitia & terreſtria wadinamas | paβaukiami | ir pawadinami; ir kadda ne atteiti ir neſiroda | kaip nepaklusnieghi | ir prieβ pafiſtengentieghi | alba kaip antay kalba | in contumaciam nufudijami ira. Kadangi betaig toktay prieβ wiſſokia teiſybe ira; Todelei nūg juſu wiernyſtes maloningay norim | ir taipo nufidūti geidʒiam | idant jus | ikki koley taip muſu | kaip ir iβ Ercikyſtes Prufu paskirtieghi Dumczei ant Rubeʒiu ſufieſis | pakaghingay ir nurimdami giwēntumbit | ir tokius gwoltawoghimus | jū maʒiaus betaig pleβimus ir pagrebimus tolaus darriti ne apſiimtumbit | bet geriaus kiek primanidami wiſſa proce ant to taiſitumbit | idant wis | ir koʒnas daiktas | kas ʒmoniemus | Ercikyſteje Prufu giwenantiemus | per abyda ir pagrebima attimta ira | ghiemus weikiaus wel atgraʒinta ir atefeta butu: Taipo ir ju pabegtūſus Padonus wel iβdūtumbit | noredami iβwēngti muſu Kerβta | ir pagaley juſu kalta Pakluſnuma. Jβdūtas Warβawoje | 22. dienoj Menefio piumenes | po uʒgimimo Chriſtaus 1641. Karalyſtes muſu Lēnku dewintūfa | Szwiedu betaig deβimtūfa metūfa.

Vladislaus Rex.

L. S.

Stanislaus Naruſzewic
Notarius.

Autorius-vertėjas buvo pietų žemaitis, tačiau giesmyno tekstas reprezentuoja vidurinę raštų kalbos variantą su labai ryškiais ano meto pietų žemaičių tarmės elementais. Plačiau žr. Zinkevičius LKK XV 137–168. Teksto komentarus parengė J. Lebedys, žr. SG 343–558. Rašybos ypatybės: *ay=ai; ey=ei; uy=ui; kietasis l žymimas l raide; f=s; sz, sž, fz, fž, ś, β=š; ź, ž=ž; ć=č; w=v; v=u.*

*Giesmė po Vžgimima Wiešpaties ape Swodba
Kanoy Galileos.*

*J Au Meffiosius rados teydingas,
Pranaszas didis ir praiewingas,*

*Kurs per sawa galibe,
Wandeniuy duod gardibe,
Kanoy Galileos.*

*Kada noreia swodba tureti,
Wiešžpati Iezu ant tos pakwieti,*

*Ir mokitinius ano,
Kad butu su iu Kanoy,
Tuomet Galileos.*

*Ir kayp walgiklus ant stala deia,
Melst kad walgitu Iezu pradeia,*

*Wifo tureia gana,
Wino gaut ne imana,
Kanoy Galileos.*

*Iezaus Motina tay regiedama,
Sužiedotiniams inteyk gieydzama,*

*Pradest sunu malditi,
Iog wina nor igiti,
Kanoy Galileos.*

*Iezus noriedams swečius linksminti,
Indus wandenio liep atnešinti,*

*Heygi padare wina,
Iz wandenio šiediena,
Kanoy Galileos.*

*Cia stebuklinga Iezu pažina,
Kad giere wietoi wandenio wina,*

*Hey wina tokio wina,
Nebuwa dar šiedina,
Kanoy Galileos.*

*Kad tay ifšwišt Iezaus motina,
Taurete pripilt liep sau to wina,*

*Hey wina tokio wina,
Ne giere dar sżędina,
Kanoj Galileos.
Kad Petras wino taurele gawa,
Ifzgiere Ionop taworšiop sawa,
Hey wina tokio wina,
Nebuwa dar sżędiena,
Kanoj Galileos.
Kalb Baltramieius skaney gieriafe,
Filipas bila toks te randafe,
Hey wina tokio wina,
Ne gierem dar sżędiena,
Kanoj Galileos.
Andreius plešzka sau pritekina,
Iokubas didis kaufza pildina,
Hey wina tokio wina,
Ne gierem dar sżędina,
Kanoj Galileos.
Giere Symonas wel Matheuszop,
Tamošius taypag wel Thadeuszop,
Hey wina tokia wina,
Ne gierem dar sżędina,
Kanoj Galileos.
Iokubas mažas giere kaušielu,
Iudošius pile kaklan kodelu,
Hey wina tokio wina,
Ne buwa dar sżędina,
Kanoj Galileos.
Mathiošiau ir Powile wina,
Tuo iufu kaklay ach nepažina,
Hey wina tokio wina,
Ne gierem dar sżędiena,
Kanoj Galileos.
Swečiay tą wina tare girdami,
Taureles pilnas aukšztin kieldami,
Hey wina tokio wina,
Ne buwo dar sżędina,
Kanoj Galileos.
Panna per Sunaus gimdima tawa,
Duok saldaus wina mums ranka sawa,*

*Hey wina saldaus wina,
Melfk pri funaus amžina,
Dangaus karaliftoi (p. I 69–73).*

1647 m. EVANGELIJOS

Jos priskiriamos J. Jaknavičiui (1598–1668). Daug kartų buvo leidžiamos, perdirbinėjamos. Šis leidimas yra seniausias iš turimų, bet greičiausiai buvo dar ankstesnis (1637 m.?). Pačios evangelijos buvo išverstos, matyt, dar prieš 1629 m., nes jomis pasinaudojo K. Sirvydas. Reprerzentuoja rytiniam raštų kalbos variantui. Nuo 1705 m. leidimo šių evangelijų kalba buvo iš esmės perdirta: priartinta prie vidurinio raštų kalbos varianto. Kai kuriuos žodžius Jaknavičius vertė keleriopai. Galimas gretimybės jis išskiria šriftu arba pateikia skliaustuose. Vėlesniuose leidimuose jos buvo panaiškintos. Tekstą nagrinėjant, pravartu pasinaudoti lenkišku tekstu, atspausu Ev. lygiagrečiai. Rašybos ypatybės: *ay=ai; ey=ei, iai; uy=ai; y* vartojama ir *i<ę* po veliarinio *l* pažymėti; *f=s; ĵ, ž, ź=ż; β, ś=š; ć=č (c?)*; *l=kietasis (veliarinis) l; w=v; v=u; ā=am* (žodžio gale).

Priliginta irā karalifte dangaus žmoguy gāspadariuy šieyminos wieβpati, kursai iβēio labai vnkfsti sumditu darbiniku winičion sawo. A sudereis su darbinikais iš grašio dienos | nufiunte iuos winičion sawo. Jr iβeis ape adinu trečiu išwido kitus stoiuncius vnt turgawičiu turgaus dikus | ir tare iemus Eykite ir ius winičion mano: a kas teifu bus (kas prišieys) duofiu iums A anis nueio: Jr wel iβeio ape šieβtu ir dewintu adinu: ir padare teipagi. A ape dešimtu lieku iβeio | ir rado kitus stowinčius | ir taria iemus. Kamčia stowite per wifu dienu pateykaudami (diki) Taria iā Jog niekas musu ne pafumde. Taria iemus. Eykite ir ius winičion mano. A kad wakarās ataio (weβu buwo) taria Wieβpats winičios vžweyždetoiiy sawo. Wadink darbinikus | ir ataduok iemus ałgu | pradeis nuog pafkučiaufiu iki pirmiemus. Kadu adaio tadu | kurie ape dešimtu lieku adinu ataii buwo | ieme po graši. A ataii ir pirmieii tares iog daugiefn ims | bet ieme ir anis po graši. A imdami murmeio priēβ Gāspadoriu wieβpati bilodami. Tie pafkučiaufiei wienu adinu dirbo: ā ligus iuos mums padarey | kurie nešioiome funkumu dienos ir karščio. A anas atfakidamas wienam išgi iu tare. Prietelau ne darau taw abidos. Negu iš grašio sudereiey su manim. Jmk kas tawo ira a eyk: A noriu ir tam pafkučiaufiā duot | kaip ir taw. Aba ne dera mañ | ko noriu darit. Akis gu tawo pikta ira žwayra ira iog aβ giaras efmi? Teip bus pafkučiaufieii pirmais | a pirmei pafkučiaufieis. Daug nes ira pawadintuii | amaža iβrinktuii (p. 31–34).

* * *

Žmogus-nekuris eio nuog Jeruzalem ing Jerichu | ir impuolā terp latru | kurie ii ir nuplēšie | ir ronas padari | nueio paliki pufey (aba minkay) giwu. Jr tikos kad Kunigas nekuris eio tuoiuog kielu | ir iβwidis ii | praeio. Tey-

pagi ir Lewita kad buwo pas wienu ir ißwido ii | aplinkie. Bet sámáritonas nekuris kielu eydamas | ataio pas ii | ir ißwidis ii mielaširdisty pakrutintas buwo. Jr prieis azurišie ronas io | iliedamas alieiaus ir wino. Jr vždeis ii vnt kieltuwos (aba galwiio) sawo | nugabeno padwarion (aba swečiu namuofna) ir priweyždeio ii. A vnt ritoio ißieme du grašiu | ir dawe padwarnikuy ir tare. Priweyždek ii | a ku norint daugiefn ižmifi (aba ižduofi) aß kad sugrišiu ataduofiu taw (p. 109—110).

* * *

Kad busi pakwieftas swodbon | ne sefkis vnt pirmos wietos adunt artes ne butu garbingiefnis neg tu pakwieftas nuog ano | ir atais tafai | kuris tawi ir anu pakwiete | taritu tawi: Duok tam wietu | ir tad pradesi su giedu turiet galaušiu wietu. Bet kad busi pakwieftas | eyk sefkis vnt paškučiaufios wietos: adunt kad atays | kursay tawi pakwiete | tartu taw: Prietelau flinkis aukščiaus. Tad bus taw garba poakim draugi siedinčiu: Nes kiekwienas | kuris sawi aukština | bus nužiemintas | a kuris sawi žiemina | bus paaukštintas (p. 117—118).

* * *

Priliginta ira karalifte dungaus žmoguy karaluy | kuris noreio skayčiu darit su tarnays sawo. Jr kad pradeio skayčiu darit | atwestas iam buwo wienas | kuris kaltas buwo iam dešimti tukstunčiu talentu. A kad ne tureio | iž kur ataduot | liepie ii wießpats io parduot | ir motery io ir sunus | ir wiffa ku tureio | ir ataduot. A puldams tarnas anafay | prašie ii bilodamas. Pamikintek (aba pakinteimu turek vnt manis) a wiffa ataduofiu taw. A sufimileis wießpats vnt tarno ano ißleyde ii ir skolu iam atleyde. A ißeis tarnas anafay | rado wienu ižg draugies sawo | kuris kaltas iam buwo ßimtu grašiu | ir nutweris smaגיע ii | bilodamas | ataduok ku kaltas efsi. Jr parpuotys drauginikas io | melde ii bilodamas. Pamikintek | a wiffa suweršiu taw. A iifay ne noreio | bet nueio | ir imete ii kalinen | pakolay sugružintu iam skolu. Regiedama tad draגיע io (aba drauginikay io) kas deios | nuludo labay | ir ataio ir pašakie wießpati sawo wiffa | kas deios. Tad pawadino ii wießpats io | ir tare iam. Tarne piktafis | wiffu skolu atlaydžiau taw | iog prašiey mani | negu reykie tadu ir taw sufimilt vnt drauginiko tawo | kaip ir aß vnt tawis sufimilau. Jr apfiruštunis wießpats io | padawe ii kotams | pakolay ataduotu wiffu skolu (p. 127—129).

1651 m. PRIESAİKA

Rasta Upytės teismo knygosė. Perspausdinta iš J. Gerulio „Senųjų lietuvių skaitymų“ (K., 1927), 243. Ten yra platesni paaiškinimai.

Asz Ona Jurgaicia Rykunica (= gali būti Rykuniia) Pona Albrychta Pousleyska prysiėkiu Ponu Diewu Wisamgalinciam Traycey Swiętay Wienam, anto kaip Avis mana wlasnas penkies ant grunta Pona Mana ant Lawka padvarnikay Pona Jona Łosana yr małzonkos io Misius Powilaytys ir su sunumis dwem Jurgiu ir Waiciu Stowincias po Asztuonias dasimtys gr. Let. suwłosnu (= su włosnu) isakimu paties Pona Łosona yr pacios Ponios Łosonienes pagreba ing namus Sawa parwaria yr tas Avis ant pazitka Sawa apwerta Kaip Teisingey prysiekiu teyp man Dewe padek oiay (= o iay) ne teisingay Pone Diewie uszmusk.

KNYGA NOBAŽNYSTÈS (1653 m.)

Reprezentuoja vidurinį raštų kalbos variantą. Kolektyvinis darbas. Vienas iš sudarytojų buvo Kėdainių miesto burmistras Steponas Jaugelis-Telega (1600?–1666), parašęs spausdinamą eiliuotą dedikaciją Jonuši Radvilai. Kai kuriuos spausdinamo teksto paaiškinimus galima rasti „Lietuvių literatūros istorijos chrestomatijoje“ (V., 1957), p. 81–83. Rašyba: *ay, ey=ai, ei (ir iai); f=s (retai š); ś= minkštasis s (retai š); β=š; ĵ=ž; ć=č; ść=šč; l= kietasis l.*

Ant Herba Kunigaykšcia jo Miliastos.

*T Awi iβkiefta = sparni | o Eriali iuodas |
 Tris βirdij triubas turis | gárfi βlowe duodas.
 Jánušie Radiwilay | Kunigaykβti | Pone |
 Waywáda Wilniaus | dides Lietuwos Hetmone.
 Tau likta žiuret saulen áβtráy | ir pážinti
 Diewą duota | ir drašey tiesą iβpážinti.
 Ta juog mili | o tiefos ano neatstoi |
 Tárnus jo kayp priguli mielay βienawoi:
 Tawo βlowes Bážnićioy wišfad pabažnibe |
 Tawo βlowes apgintoy Tewiβkiey stipribe.
 Tu nes po spárnays sawo | Diewo žodžiuy wieta
 Duodi: todel págirtás effi ánt to šwietá.
 Bážnićiay | jos reykmeaney effi Giárádeju |
 O Tewiβkies nuspauštos | stipru Apgineju:
 Tau tádá Kunigaykβti | duodás tos Knigiales |
 Pfalmay | Ewánjelios | Máldos | ir Giefmeales.
 Prijmk práβom tą Knigą | nuo mu fu meaylingay
 Klaušik žodžia | melšk Diewą | giedok nuoβirdingay.
 Łobauk | pášeank | o ilgay giwenk | ne rėgiedams
 Pikta | lofkoiá Diewá | ir žmoniu βlowedams*

S. I. T. (p. [1–2]).

*Suspaude badàs ne maža prapuole |
 Eydamàs kialu ne wienas parpuole |
 Lawonay wifur kunay išdràbfstiti |
 Apgrauftos galwos kaulay išbàrstiti.
 Ne wiena žwieris báysey laukie graužie |
 Ne wienà Motin wayko kaulus lauže:
 Ne wiena βunes ànt lauko fulaupe |
 Ne wienàs Tewàs waykialo nekuope.
 Pràžuwo meyle ne suwiay raytas |
 Kad βaukie pàskuy Tewa mielàs waykas:
 Tewel motina ne bek draugie mirkim |
 Tuls tare sawo tuo fweykata pirkim.
 Båtayg ney sawes ney išgàne wayko |
 Jk fiolay smertis piktoy wifus wayko |
 Smertis bayfii piktoy páwietris |
 Jβ bimto kitur notfiliko ne tris.*

*Tewàs fu wayku wienoy wietoy guli |
 Sumefti puwa | ir be graba tuli:
 Ne wiens deiuoia ne wiens didžiey raufti |
 Káypo ne raudot nesfang βirdi sfaufti.
 Jžbliβkia wifì pušiaugiwiey waykšćioy |
 Wos ne wos kalba tiktay nafrays plokšćioy
 Jβwidēs žmogu klaufes kapp išlikay |
 Kurioy lindiney be fedeiey tikay? (p. 267–270).*

CHILINSKIO BIBLIJA (1657–1660 m.)

Parašyta iš esmės viduriniu raštų kalbos variantu, nors vertėjas S. B. Chilinskis (1634?–1668) buvo kilęs iš pietų Lietuvos. Nagrinėjant Chilinskio kalbos ypatybes, labai praverčia Č. Kudzinovskio sudarytas ir 1964 m. Poznanėje išleistas Naujojo testamento indeksas. Tekstas pateikiamas iš 1958 m. Poznanės leidimo, parengto naudojantis Britų muziejuje Londone esančiu rankraščiu. Leidėjų įterptos raidės ar žodžiai (kuriuos Chilinskis trumpindamas ar dėl kitų priežasčių praleido) pateikiama skliaustuose < >. Išnašose nurodomi paties vertėjo taisymai arba kiti jo įrašyti vertimo variantai. Rašybos ypatybės: raide *y* žymima *i, j, ij; ey, eÿ=ei*, „išblėšęs“ *ai; o=uo; f=s* (ppr. žodžio pradžioje arba vidury); *ð=s* (žodžio gale); *sz, β=š; ž=ž; cz, cž=č; c=č* (ir dzūkų *c?*); *gh=j; l* = kietasis *l; w=v; x=ks*.

Paßlawinti (ira) ubagey Dwafioy, ju ned ira Karalifte Dangauð.

Paßlawinti (ira) kurie smutyjad¹¹⁴, anis ned buð patieþyti¹¹⁵.

Paßlawinti (ira) letiey, anið ned paseð žiame.

Paßlawinti (ira) kurie alkfta¹¹⁶ ir trokþta teyfibeð, anið ned buð pasotynti.

Paßlawinti (ira) sufimil <ftq>¹¹⁷ anið ned aptured sufimilima¹¹⁸.

Paßlawinti (ira) czystoð byrdieð, anið ned regieð Diewa.

Paßlawinti (ira) kurie pakaju mili¹¹⁹, anið ned wadynami buð wajkeys Diewa.

Paßlawinti ira kurie perfekiojami est del teyfibeð, ju ned ira karalifte dangauð.

Paßlawinti bufite, kad juð kieýks ir perfekioð ir melojant wið pikta kalbeð prieþ juð, del manëð.

Dziaukiteð ir linxminkiteð, alga ned jufu (ira) dide, dangose: Teyp ned perfekiojo Pranaþuð, kurie buwo pirm jufu (p. 11).

* · * · *

Girdejote iog pasakita ira seniemuð, Neuzumuþy, ó kas uzmuþtu, buð kaltas suda.

Bet aþ sakau jumuð, kad ruftaujad neteysey ant Brola sawo, kaltað buð Suda Kad teypag kalba Brolyu¹²⁰ sawo Raka, buð kaltað Rodoð dideð. Bet kad taria Durniau, buð kaltað ugnieð pekloð.

Kad tada afierawofi dowana tawo and altoriauð, ir ten atminfi iog brolis tawo tury ka prieþ tawe

Palik ten dowana tawo prieþ altoriu ir eyk¹²¹ sufiderek pirmiauð su brolu sawo, ó tada pareyk ir afierawok downaþ tawo.

Umeý sufigretynk su prieþtarniku sawo, pakoley efi su jo kiele, kad tawe prieþtarnikað nepadotu Sudziey, ó Sudzia nepadotu tawëð Tarnuý, ir¹²² butumbeý imestað kalinen.

Uztiefsa sakau tau, nieku budu neiþeýsi iþ ten, net uzmkiefi iki maziaufiam¹²³ pinigieluy

¹¹⁴ taisyta iš sieloja <ð>

¹¹⁵ var. nuraminti

¹¹⁶ var. alkani

¹¹⁷ var. maloningi, mielaþyrdyngieý

¹¹⁸ var. mielaþyrdište, malone

¹¹⁹ var. milintieý

¹²⁰ var. Brolop

¹²¹ var. sugryþieð

¹²² var. ó

¹²³ var. maziaufiamuy

Girdejote jog pafakita ira Seniemuð. Su swetima negiwęfi.

Bet aß sakau jumud, kad (tykt) ziury ant baltagalwos, gieyždamað jod, jau dafilayde neczyfstatod fu ja, byrdyie sawo

Jeygu togdel tawo deßine akið piktina tawe, ißlup iq ir atmesk¹²⁴ nog sawęd, giar ned tau ira, kad wienað iß sanariu tawo prazuu, o ne cielað kunað tawo butu imefstað pekloⁿ (p. 12) .

* * *

Girdeote iog pasakita ira; Aki uz aki, ir danti uz danti

Bet aßjen kalbu jumud, neatfiimkit piktamuy, bet kad tawe ißtynka¹²⁵ deßineⁿ pufeⁿ, atwersk jam ir antra

Jeygu teypag nored kad eyt fu tawim prowon, ir atymt tau jupa, dok jamuy ir wirßutine.

Jeygu teypag kad werfsta¹²⁶ tawe eyt milia, eyk fu jo dwi (mili.)

Dok tamuy kursey meldzia¹²⁷ (ka) nog tawed, ir neatfigryßk nog to kursey¹²⁸ nori akfzczot¹²⁹ (ko) nog tawęd.

Girdejote jog pasakita ira. Milek artima tawo, o neprietelaud tawo nopkiask

Bet aßjen sakau jumud. Milekit neprietel^{us} jufu¹³⁰, ßlawinkit¹³¹ tiem^{us} kurie kiaykia jud, giar darykite tiemuð kurie nopkiencia jufu, ir melßkite¹³² uz tuð kurie gwołta daro¹³³ jumud ir perfekioja jud (p. 13).

* * *

Katrað iß jufu zmozud turedamð bymta awiu, o pametęd wiena iß ju, nepaliekt dewiniu deßymtu ir dewiniu girioj, o eyt pafkuj toð kurij prazuwo, net ja atraⁿda?

O kad ja atrado, deda ja ant peciu sawo dziaugdamað.

O parajęd namon, suwadyna prietelu ir sufiedu, kalbedamað jump: Dziau-kiteð fu manim, radau ned awi mano, kuriy prazuwo.

Kalbu jumud, jog teypag buð dziaugfmað danguy and wieno grießnika pakutawojancio, (daugiaud) neyg and dewiniu deßymtu ir dewiniu teßfuju, kuriej nereykalauja pakutoð.

¹²⁴ buvo prirašyta ja

¹²⁵ buvo prirašyta ing

¹²⁶ var. prywerð

¹²⁷ var. praßo

¹²⁸ var. tawed

¹²⁹ var. zyczyt

¹³⁰ var. sawo

¹³¹ var. ßlawinkite

¹³² var. melßkiteð

¹³³ var. spaudzia

Aba kuriy Moterißkie turedama deßýmti graßu, pametuð pinigą neußb-wiecia zwakieð, ir namu neßloja (ßlota) ir ießko rupiey, net ghi raða?

Jr kad ghi atrado, fuwadyna prietelu ir fufiedu, kalbedama: Dziaukited fu manim, radau neð piniga, kuri pameciau (...).

Nekurið žmoguð turejo du Sunu.

Ó jaunefnið iß ju, tare Tewop: Tewe, dok mi dalia lobia kuriy (mi)¹⁸⁴ pryguli Ó and addalijo jemð lobi.

O uż kialata dienu potam, jaunefnið sunuð, wið draugien¹⁸⁵ furynkieð, nuwazawo swetymon ßalin, kame lobi sawo prahulawo, giwedamað gaußiey.

Jr kad wið prahulawo, didis buwo badað anoy ßaliy, ó and pradejo nedaßtotka kientet.

Nuejo tada ir pafisamde nekuriamuy Mießczoniuy anod Ziamed, ó and nufiunte ghi dwarcziun sawo ganit kiauleð.

Jr gieyde prypildit pilwa sawo saladynomið, niekað wienok jam ju nedawe.

Sufipratęð tada tare: Kaýp daug samdyniku Tewa mano tury donod apfciey, ó aß badu zußtu?

Kialfiod ir eyßiu Tewop mano: ir kalbefiu jop: Tewe fugrießýjau prieß dangu, ir po tawim, ir n'efmi daugiaud wertað, kad wadyncioð Sunumi tawo, padaryk mane kaýp wiena iß Samdyniku tawo.

Jr kieleð nuejo Tewop sawo: Jr kad dar buwo toli (nog jo), Tewað jo ißwido ghi, ir pafigaylejo, ir adbegieð (jop) pole and kakla jo ir pabuciawo ghi.

O Sunuð tare jop: Tewe, fugrießýjau prieß daqu, ir po tawim, ir n'efmi daugiaud wertað kad wadyncioð Sunumi tawo.

Bet Tewað tare tarnump sawo, atneßkit ßia gieraufia ruba, ir apwilkit ghi, ir dokit ziedą and rąkod jo, ir czewerikuð and koju.

Atweßkit teypag penima tela ir pamußkit ghi, ó walgikim ir bukime linx-mejð.

Tað neð Sunuð mano buwo numire, ó wel adgijo, ir prazuwo ó atfirado. Jr pradejo linxmintis.

O Wiriaufiað jo Sunuð buwo laukie, i kad atajo ir artynod namump, iżgirdo begiedziand ir ßokinejant

Jr pawadyned tada saweßp wieną iß tarnu klaufeð, kað tey butu.

O and jam tare: brolið tawo atajo, ó Tewað tawo pamuždyno penetą tela, jog ghi adgawo fweyku.

Bet and apfirußtawo ir nenorejo ieyt, togdel Tewað jo ißejo, ir praße ghi.

¹⁸⁴ var. *man*

¹⁸⁵ var. *kruwon*

Anò¹³⁶ wienok atfakidamað Tewuy tare: Sztey (jau) tau flūzyjau teyp daug metu, ir niekadod neperžegiau pryfakima tawo, ó¹³⁷ niekados mi neda-wey ofkicia, kad pafilinxmincia fu prieteleyð mano.

Bet kad tað tawo Sunuð atajo, kursey lobi tawo fu¹³⁸ zamtuzeyð prahu-lawo, pamuðey del jo penima tela

O anò tare jop: Waykie, tu wifadod efi fu manim, ir wið kas mano¹³⁹, tawo ira

Linxmintið wienok ir dziaugtið reykia buwo, tað neð brolið tawo numire buwo, ó wel adgijo, ir prazuwo, ó atfirado¹⁴⁰ (p. 128–129).

D. KLEINO „NAUJOS GIESMIŲ KNYGOS“ (1666 m.)

Pirmosios lietuvių kalbos gramatikos autorius D. Kleinas (1609–1666) yra kilęs iš Tilžės. Baigęs Karaliaučiaus universitetą, visą amžių dirbo pastoriumi Tilžėje. Giesmyno ištrauka spausdinama iš „Lietuvių literatūros istorijos chrestomatijos“ (V., 1957), 99–100. Ten yra kai kurių paaiškinimų, naudingų nagrinėjant teksto kalbą. Rašybos ypatybės: *ay=ai; ey=ei; ū=uo; f=s; š, β=š; cž, cž=č; ž=ž; w=v.*

Dël peržegnojimo ir išlaikimo žėmes waisfu.

Ak Wiespatie | kurs tu czonay

Žadejei iβ malonès

Bedoj jog nori wiffaday |

Palinksmint tawo žmones

Taipog' ir dūnq dieniškq

Draug fu wiffokia pābalpa |

Wiffiemus mielay dūti.

Dūk Saulę | orq cžystaji |

Jr rafq | βiltq lytu |

Jeib dūktu waisus žėmiški |

Jr karβtij' atfigytu |

Kurrus anksti ir=gi wélay

Y žėmę žmogus éft rupjey

Ant tawo žodžio bėres.

Nės bė tawę prapūl wiffa

Jr proce ir=gi darbas

Jey nepaláimin árimq |

¹³⁶ var. *Tað*

¹³⁷ buvo prirašyta *tu*

¹³⁸ buvo prirašyta *kurwomið*

¹³⁹ buvo prirašyta *ira*

¹⁴⁰ buvo prirašyta *wel*

*Žegnones táwo škarbas;
 Jey sékla nūg tawes negaus
 Dygt ir žalót ir áugt tolaus
 Jeib daug waiſu atnéſtu.
 Ak Diewe narſé nékorok |
 Atléiſk iſ malonybės
 Jawélu dowaſá ſaugok |
 Jſ loſkós ir gerybės
 - Nug emmerú | ſalnú | kruſú |
 Wejú | ir nūg žaibú didžiu |
 Kurrie waiſus terroja.
 Nūg didžio mus ſaugok karſczo
 N'užleiſk perdidę giedrą
 Jeib ar jawú | ar kitto ko
 Nežeifſtu kokia wetra |
 Nei žemę perſlapjay laikyk |
 Per tawą méilę taip taiſyk
 Jawams jeib ſkaľſa butu.
 Žegnók nu ką rodai mumus
 Jſ žemes bagotingay |
 Jr tawo tu pennek wiſſus
 Sutwerimus doſningay
 Tadda tawę laupſis ſenni
 Jr Tėwai ſu waikais wiſſi |
 Ir kas tur gywą dwáſę.*

BELARMINO KATEKIZMAS (1677 m.)

Vertėjas nežinomas. Reprerentuoja rytinį raštų kalbos variantą. Giesmių kalba kiek skiriasi nuo katekizmo, greičiausiai jos kito asmens verstos (Zinkevičius B VII, 2 161, 166). Rašybos ypatybės: *ay=ai; ey=ei; iai; uy=ui; v=u; f=s; sz, ſ, ſ=š; cz=č; ž, ſ, ž, ž=ž; ć=č (c?); dź, dź =dž (dz?); l = kietasis l; w=v; x=ks. Giesmėse uu, uú=ū.*

Ižguldimas poteriaus

M [=mokytojas]. Jžguldey iáu ko reikiá tikiet | pamisakây žináigu ko turime wiltis | ir nuog ko? á pirm pámisakay | ár moki tu Poteriu?

K [=klausytojas]. Moku lábay gieray: nes to pirmiáuſiey iſmokau | ir kas ritas | ir wakáras kálbu | teypági kalbu ſweyká Márya | ir Tikiu.

M. Kas fugulde tu Poteriu?

K. Wießpats muſu Ježus Chriſtus: ir todrin ira giereſne ta málđa vnt wiſu kitu malđu | ir Poteriu.

M. Ku trumpay ſawimp ážuweriá toy málđa:

K. Wiſá tay ko gál žmogus prašit | ir wilties nuog Diewo. Nes toy maldoy wießpaties ſeptini ira prašimay. Pirmoſe kieturioſe praßom Diewo | adunt duotu mumus tay | káſ irá giáro | á páſkutinioſe triſa | adunt mus išgialbetu nuog pikto.

Kas vžguli giáro? pirm praßom garbos Diewo. Vntra | aukſčiauſio ir didžiáuſio muſu giáro. Trečia | miliſtos Diewo vnt ápturieimo to giáro. Kietwirta | praßom budo vnt igiimo | ir ažuláykimo miliſtos Diewo.

Kas vžgul pikto? Pirm praßom adunt mus išgialbietu nuog pikto praßokuſio. Vntrá | nuog pikto buſiuncio. Trečia | nuog pikto nunay eſſuncio | á páſkuy to ik gało | ir nuog wiſſo pikto.

M. Jžguldik anuos žodžius kurie išgi pradžios Poteriu irá padeti (Tewe muſu kuris eſſi dunguoſu).

K. Tiej žodžiey-ira kayp pirmas prakalbeimas | kuriami duome priežaſti | kodrin driſame teyp didžiop wießpatieſp kálbet | ir iog wilemes kad buſime išklaufiti nuog io. Wadinafi nes Diewas | Tewu muſu | pirma | iog futwere mus: vntra | iog ážu Sunus ſaw mus ieme | ir todrin kayp ſunus iop puolámes. Jr prideſtis ánie žodžiey: kuris eſſi dunguy: káip wießpats wiſſo ſwieto: adunt žinotume | iog gali mus išklaufit kad tyktay noretu | á žynom iog nori | nes ira Tewu (p. 8–9).

* * *

Angelus Paſtoribus.

*SZwieſus Diewo Anielas
Ganantiemus Awielas*

*Pafakie didi labay linxmibi
Apßwietis iuú tumſibi,*

Per ſawo ſwieſibi.

*Rafite tieg waykiali
Bethleemi mieſtiali*

*Mážu, wiſtikloſna ſuwiftitu
Edžioſa pagulditu,*

Nunay pagimditu.

Piemi enies intikiei.
Ing Bethleem tekiei
Palig žodžio šwintu Anielu.
Wiešpati Archaniolu
Kado (=Rado) IEZV mielu.
O štebuklingà diena
Ne girdeta nauiena
Pradeio sunu Ponnos mergiste
Czysta áffunt šuwiste,
Tawi IEZAV Chrifte
Wiešpats garbos vmžynos
Teypo nufiziaminos,
Ižstatitu Sieniu ne tureio
Gimis oloy vnt weio.
Edžiofa guleio (p. 39–40).

TERMINŲ BEI DALYKINĖ RODYKLĖ

- abliatyvas* § 286, 703
ābliautas § 122
absoliūtinės konstrukcijos žr. *dativus absolutus*
adesyvas § 406, 413–417, 428, 441, 483
adverbializacija § 639 tt. (ypač 651–652)
afiksai § 254, 256
afrikātos § 170, 193–197
aktyvas (*aktyvinė veiksmažodžio rūšis*) § 519
aktyviōji giminė § 270
akūtinė priegaidė (*akūtas*) § 34 (išnaša), 39
akūtinų galūnių sutrumpėjimas § 149 tt.
akuzatyvo vartojimas § 701
aliatyvas § 406, 418–420
alternācija § 122
analitinis gramatinių santykių reiškimo būdas § 288 tt.
analōgija žr. *kalbinė analōgija*
analōginė balsių kaita § 130
anoniminis 1605 m. katekizmas – istorinės gramatikos šaltinis § 14
antrinė nazalizacija § 232 f
antrinės kilmės dvibalsiai žr. *sekundariniai dvibalsiai*
antrinės veiksmažodžio galūnės § 517
aoristas § 517
aplinkybės § 703
apofōnija § 122
apōkopė § 159
aprašomoji gramatika § 1
archetipas § 17
artikelis § 288, 709
artimōji priebalsių asimiliacija § 205
asimiliācija § 165, 205 tt.
asimiliacinis priebalsių minkštinimas § 217–219
asindētiniai sakiniai § 704
aspėktai (*veiksmažodžio vėikslai*) § 521
aspirācija § 173
aspirātos (*aspiruoti priebalsiai*) § 173, 176, 178
ātbalsis (*balsių kaitos laipsnis*) § 124
atemātinės veiksmažodžių formos (*atemātiniai veiksmažodžiai*) § 523, 553 tt.
atribūtinė vartosenā § 272
aukščiāusiasis (*būdvardžių,rieveiksmių laipsnis*) § 452–453, 656
aukštesnysis (*būdvardžių laipsnis*) § 451
aukštesnysis (*būdvardžių,rieveiksmių laipsnis*) § 449, 655
balsyvas § 51
balsių asimiliacija § 166, 167, 168
balsių kaita § 122 tt.
balsių kaitos eilės § 125 tt.
balsių priešakėjimas § 165
balso kiekis § 34 (išnaša)
balso lūžis § 35
balso spūdis § 34 (išnaša)
balso tonas § 34 (išnaša)
baltų prōkalbės kirčiavimas § 31
baltų prōkalbės rekonstrukcija § 16, 696
baritōninis kirčiavimas, baritōnai § 31, 35
bejungtūčiai sakiniai § 704
bekiŗčiai žodžiai § 50
bendraties kamienai § 568 tt.
bendraties § 635
bendrōji daiktavardžių giminė § 268
bevardė giminė: daiktavardžių § 269, 274, *įvardžių* § 424, *būdvardžių* § 439, *skaitvardžių* § 497, *dalyvių* § 613
Bretkūno raštai – istorinės gramatikos šaltinis § 14
būdinys § 633
būdo aplinkybė § 703
būdvardžių linksniavimas § 439 tt., *laipsniavimas* § 449 tt.
būsimasis laikas § 573 tt.
būsimajo laiko dalyviai: veikiamieji § 621 tt., *neveikiamieji* § 629 tt.
būtasis dažninis laikas § 570 tt.
būtasis kartinis laikas § 563 tt.
būtojo dažninio laiko veikiamieji dalyviai § 620
būtojo kartinio laiko dalyviai: veikiamieji § 617 tt., *neveikiamieji* § 628

Chilinskio biblija — istorinės gramatikos šaltinis § 14

circumflėksinė priegaidė (circumflėksas) § 34 (išnaša), 39, 48

dabartinė lietuvių kalba — istorinės gramatikos šaltinis § 6–10

daiktavardžių linksniavimas § 268 tt.

dalelytės § 675, 700

dalinė priebalsių asimiliacija § 205

daļyviai § 608 tt.

daļvių vartojimo istorija § 706

dantiniai priebalsiai § 171, 177–178

dariniai § 255

datyvo vartojimas § 701, 703

dativus absolutus § 624, 704, 706

dauginiai skaitvardžiai § 509–510

Daukšos raštai — istorinės gramatikos šaltinis § 14

degeminācija § 249

deklinācija § 267

denazalizācija (nosinių balsių) § 84

denominatyvai § 541

dentāliniai priebalsiai § 171

derinamasis pažymynys § 702

dėrinimas § 700

deskriptyvinė gramatika § 1

deverbatyvai § 541

diachroninė gramatika § 1

diachroninis kalbos tyrinėjimo aspektas § 1

diftongai žr. *dvibalsiai*

diftongizācija žr. *ilgųjų balsių dvibalsinimas*

direktyvās § 407

disimiliācija § 210

duslėjimas žr. *priebalsių duslėjimas*

dusleji priebalsiai § 171

dvibalsiai (*diftongai*) § 52, 90–115

dvibalsių vienbalsinimas (*monoftongizācija*) § 92, 95, 97, 99, 101, 106

dvigarsiai § 52, 110

dviskaita § 276–282, 425, 520

džūkāvimas § 178, 195

ekstralingvistinė kalbos raida § 2

elizija § 164

enklitikas, enklizė § 50

epentėtinis garsas, epentėzė § 158

esamasis laikas § 533 tt.

ėsamajo laiko dalyviai: veikiamieji § 609 tt., *neveikiamieji* § 627 tt.

filolėginis metodās § 13, 694

finitinės veiksmažodžio formos § 607

finų skoliniai iš baltų § 76, 77, 98, 103

flėksija § 254, 259, 262 tt.

folkloras — istorinės gramatikos šaltinis § 10, 693

fonėtika § 253

fonėtinis galūnių kitimas § 263

fonėtinis galūnių trumpinimas § 146 tt.

frekventatyvas žr. *pretėritas frekventatyvas*

frenkventatyviniai veiksmažodžiai § 543

futūras (*būsimasis laikas*) § 517, 573 tt.

galiniėkiniai veiksmažodžiai § 521

galūnės § 254

galūninė žodžių darýba, galūnių dariniai § 255

galūninis kirėiavimas § 31

galūnių trumpinimas § 145 tt.

garsāžodžiai § 142

geidžiamoji nuosaka § 518, 596 tt.

geminātos § 249

genityvo vartojimas § 701, 702, 703

germānų kalbų skoliniai (*germanizmai*) § 109

gerūndijas § 622

gerundyvās § 630

giminė (*gramatinė kategorija*) § 268–275, 424, 439, 484

giminingos kalbos (kaip istorinės gramatikos šaltinis) § 15–17

gimininiai įvardžiai § 423 tt.

glogolica § 17

gomuriniai palataliniai priebalsiai § 174, 184–187, 202

gomuriniai priebalsiai § 171, 179–180

gōtų kalba — lietuvių kalbos istorinės gramatikos šaltinis § 17

graikų kalba — lietuvių kalbos istorinės gramatikos šaltinis § 17

graikų kalbos priegaidės § 40

gramātinis predikatyvumas § 698

- grāvis (kirčio ženklas) § 34 (87 išnaša)*
gretiminės formos § 266
gretinamoji priebalsių asimiliacija § 205
grętinamoji gramatika § 3
grynleji dvibalsiai § 52, 90–109
grynleji kamienai § 535
gutarūliniai priebalsiai § 171
- haplologija § 240*
heteroklitiniai kamienai, heteroklizė § 292, 405
heterosilābiniai garsų junginiai § 85
heterotōnai § 49
hiātas § 162
hipotāksė § 704
homoniminės galūnės § 265
- ilgieji balsiai § 52–53, 71–89*
ilgieji dvibalsiai, jų likimas § 90, 106, 111
ilgojo galūnių vokalizmo likimas § 149 tt.
ilgųjų balsių dvibalsinimas (diftongizācija) § 60, 74, 76, 77, 79, 81, 101, 102, 104, 106
iliatŷvas § 406–412
imperatŷvas (liepiamoji nuosaka) § 518, 589 tt.
indikatŷvas (tiesioginė nuosaka) § 518
indoeuropiečių kalbų šeima § 15
indoeuropiečių prōkalbė § 15–16
inesŷvas § 406
infiksai § 254
infiksiniai esamojo laiko kamienai § 536
infinitinės veiksmāžodžio formos § 607
infinitŷvas § 635
injunktŷvas § 518
instrumentālio vartojimas § 701, 703
iñtarpas § 254
intarpiniai esamojo laiko kamienai § 536
intarpinių veiksmāžodžių rašyba (u, i > ū, y) § 87
intransityviniai veiksmāžodžiai § 521
istōrinė gramatika § 1
istorinis kalbos tyrinėjimo aspektas § 1
išorinė kalbos raida § 2
ištiktūkai § 685
įvardžių linksniavimas § 422 tt., 470 tt.
įvardžiūotiniai būdvardžiai § 454 tt.
- jāt' (sen. slavų) § 78*
jaustūkai § 683
jėrai (sen. slavų) § 56
jōtinis priebalsių minkštinimas § 217, 220–224
jungiamasis balsis § 160, 254
jungtūkiniai sakiniai § 704
- kalbinė analōgija § 264*
kalbos istorija § 2
kalbos istorijos tyrinėjimo šaltiniai § 5–17
kalbos tyrinėjimo metodai § 6–9, 13, 15
kalbų giminystė § 15
kalbų šeima § 15
kamienai (žodžių) § 254, 260
kamiengalis § 254, 259–260
keliñtiniai skaitvardžiai § 503
kentuminės kalbos § 174
kiekybinė balsių kaita § 123
kiekybinis vokalizmo pakitimas § 132 tt.
kŷlanti-krñtanti priegaidė § 40
kŷlantis balso judėjimas (priegaidėjimas) § 34, 40
kilnojamojo kirčio oksitoninė paradigma § 32
kirčiavimas graikų ir indų kalbose § 33
kirčiavimas slavų kalbose § 33
kirčiavimo sistemos raida § 28 tt.
kirčiavimo sistemos rekonstrukcija § 27
kirčiavimo tyrinėjimo šaltiniai § 27
kiřčio atitraukimas tarmėse § 45
kirčiuotų a, e neilginimo atvejai § 139
kirčiuotų dvibalsių dėmenų ilgėjimas § 143
kirčiuotų trumpųjų balsių ilgėjimas § 54, 71, 137 tt.
kirilica § 17
kirstinė priegaidė § 34
kiřtis § 26
klausiamieji įvardžiai § 435
klitikas § 50 (98 išnaša)
„Knygā nobažnystės“ (1653 m.) – istorinės gramatikos šaltinis § 14
kokybinė balsių kaita § 123
komparatŷvas § 449 tt.
kompensacinis balsių pailgėjimas § 85
kondicionālis (nuosaka) § 518, 579 tt.
konjugācija § 267

- konjunktīvas* § 518
konsonántiniai kamienai žr. *priebalsiniai kamienai*
konsonantizmas § 51
kontaminācija § 109
kontrākcija § 162–163
križtančioji latvių kalbos priegaidė § 35
križtantis balso judėjimas (priegaidėjimas) § 34–40
kúopiniai skaitvardžiai § 511
kuřišių kalbos skoliniai (kuronizmai) § 109

labiāliniai priebalsiai § 171
labializācija § 207
labioveliāriniai priebalsiai žr. *lūpų gomuriniai priebalsiai*
laikaī (veiksmāžodžio) § 517
laiko aplinkybė § 703
laispniāvimas (būdvardžių) § 449
laisvās kirtis § 28
laringālinė teorija, laringālai § 131, 202
latvių kalba – lietuvių kalbos istorinės gramatikos šaltinis § 17
latvių kalbos kirčiavimo raida § 29
latvių kalbos priegaidės § 35
laužtinė priegaidė: latvių § 29, 35, *žemaičių* § 34
leidžiamoji nuosaka § 596
Leskyno dėsnis § 149 tt.
liaudies etimolōgija § 169, 252
liepiamoji nuosaka § 589 tt.
lietuvių kalbos archaiškumas § 18
lietuvių kalbos istorinės gramatikos tyrinėjimų apžvalga § 18–24
liežuvio priešakiniai priebalsiai § 171, 177–178
liežuvio užpakaliniai priebalsiai § 171, 179–180
lyginamasis-istorinis metodas § 15, 688, 690, 696
lyginamoji gramatika § 3
lingvistinė geografija § 9
linksniai (gramatinė kategorija) § 283–287, 425, 440
linksniaavimo tipai, linksniauotės § 292
literatūrinės kalbos istorija § 2
lokatyvo vartojimas § 703

lotynų kalba – lietuvių kalbos istorinės gramatikos šaltinis § 17
lūpiniai priebalsiai § 171, 175–176
lūpų gomuriniai priebalsiai § 174, 179, 180, 202

materiālinė kalbos bendrybė § 688
Māžvydo raštai – istorinės gramatikos šaltinis § 14
mėdijas (mediālinė veiksmāžodžių rūšis) § 519
mėgdžiojamieji ištiktukai § 685
metatėzė § 245–248
metatōnija § 47–49, 152
mišrieji dvibalsiai § 52, 110–115
mišrieji dvigarsiai § 52, 110
mobilioji kirčiavimo paradigma § 32
mōkslinė gramatika § 1
monofongizācija žr. *dvibalsių vienbalsinimas*
morfolōgija § 253
morfolōginis galūnių kitimas § 263–266
morfolōginis galūnių trumpinimas § 146, 266
Morkūno postilė (1600 m.) – istorinės gramatikos šaltinis § 14
murmamieji garsai § 55

naujybiniai: prieveiksmiai § 636, *prielinksniai* § 659, *jungtukai* § 673, *jaustukai* § 683
nederinamasis pažymynys § 702
negimininiai įvardžiai § 423, 470 tt.
negrynieji kamienai § 535
nekaitomosios kalbos dalys § 636 tt.
nekirčiuotų skiemenų priegaidė § 41–42
neparadigminės linksnų formos § 285, 287
neproduktyvūs žodžių darybos tipai § 255
neproduktyvūs žodžių kaitybės tipai § 261
neskiemeniniai i, u § 191–192
netemātiniai veiksmāžodžiai žr. *atemātinės veiksmāžodžių formos*
netiesioginis papildinys § 701
neveikiamieji dalyviai § 626 tt.
niekatroji daiktavardžių giminė žr. *bevaždė giminė*
nykstamasis balsių kaitos laipsnis § 124

- nýkstantys žodžių kaitybės tipai* § 261
nominālinė fleksija § 441
normalūs balsių kaitos laipsnis § 124
nósiniai balsiai § 57 (išnaša 103), 71, 83–89, 112, 113, 114
nosiniai priebalsiai § 189
nosinio balsių rezonanso nykimas § 84
nosinių balsių ir an, en, un, in distribucija § 87–88
nosinių balsių siaurėjimas § 85
nūlinis balsių kaitos laipsnis § 124
núosakos § 518
- oksidoninis kirčiavimas, oksidónai* § 31, 35
onomatopėja, onomatopėjinė kilmė § 685
optatývas (nuosaka) § 518, 579
- pādalyviai* § 622 tt.
pailgintasis balsių kaitos laipsnis § 124
palatāliniai gomuriniai priebalsiai žr. gomuriniai palataliniai priebalsiai
palataliniai priebalsiai § 217
palatalizācija § 179, 180, 204, 217
palatalizuoti priebalsiai § 217
pamatiniai žodžiai § 255
pamatinis balsių kaitos laipsnis § 124
papildinýs § 701
paradigminės linksnų formos § 285, 287
paratāksė § 704
parazitiniai: balsiai § 156, priebalsiai § 225–232
participium necessitatis § 630
pasývas (veiksmazodžių rūšis) § 519
pasvyóji giminė § 270
pastovióji kirčiavimo paradigma § 32
pastovūs kirtis § 28
pasturdėlis § 301 (išnaša 152)
pāšalio einamasis lokatyvas § 406, 418 tt.
pāšalio esamasis lokatyvas § 406, 413 tt.
pažymimieji įvardžiai § 436
pažyminýs § 702
perfėktas § 517
perifrāstiniai veiksmazodžio laikai § 706
permisývas § 518, 596 tt.
Petkėvičiaus katekizmas – istorinės gramatikos šaltinis § 14
pilnóji priebalsių asimiliacija § 205
pirminės veiksmazodžių galūnės § 517
- platėjimas (vokalizmo)* § 63, 67, 77, 111
pokirtinių skiemenų priegaidė § 41
pólinksnis § 301 (išnaša 152), 662
postpozicija § 301 (išnaša 152), 662
postpoziciniai lokatyvai § 406 tt.
prāktinė gramatika § 1
predikātinė vartoseną § 272, 699
predikatyvumas žr. gramātinis predikatyvumas
prefiksai § 254, 256
pretėritas § 517, 567 tt.
pretėritas frekventatývas § 517, 570 tt.
prevėrbai § 660, 690
prezeñtas (esamasis laikas) § 517, 533 tt.
priebalsýnas § 51
priebalsiniai daiktavardžių kamieniai, priebalsinis linksniavimas § 387 tt.
priebalsių asimiliacija § 205 tt.
priebalsių disimiliacija § 210
priebalsių duslėjimas § 206
priebalsių sandūros dėsniai § 211 tt.
priebalsių skardėjimas § 206
prėgaidė § 26
priegaidžių kilmė § 43
priegaidžių lietuvių ir latvių kalbose pa-lyginimas § 35
priegaidžių raida § 34–43
priesaginė žodžių daryba § 255
prtesagos § 254, 256, 257
priešakėjimas (vokalizmo) § 55
priešdėliai § 254, 257, 660–661
priešdėlinė žodžių daryba § 255
prieškirtinių skiemenų priegaidė § 41
priežastinės aplinkybė § 703
prijungimas (sakinių) § 704
produktývūs žodžių darybos tipai § 255
produktývūs žodžių kaitybės tipai § 261
progresývinė priebalsių asimiliacija § 205
prókalbė § 15–16
proklitikas, proklizė § 50
pronominalinė fleksija, jos brovimasis į kitas kalbos dalis § 431
prūsų kalba – lietuvių kalbos istorinės gramatikos šaltinis § 17
prūsų kalbos kirčiavimas § 30
prūsų kalbos priegaidės § 36
pūsaldyvis § 632
pusiáu predikātinė vartoseną § 699

- pusiáu temätiniai veiksmažodžių kamie-
nai* § 58
pūsiliai balsiai § 52
- redukuoti balsiai* § 56, 57
refleksiniai veiksmažodžiai § 519
regresyvinė priebalsių asimiliacija § 205
reikiamybės dalyviai § 630
rekonstrūkcija (kalbos reiškiniių) § 15–16, 688 tt.
reliatyvinė reikšmė, reliatyvinis įvardis § 434, 460
rytū būlių prókalbė, jos rekonstrukcija § 16
rūšis (veiksmažodžio kategorija) § 519
- sākinio ceñtras* § 698
sākinio kirtis § 26
sakiniū prijungimas § 704
sakiniū sujungimas § 704
sámbalsis § 162
sángražiniai veiksmažodžiai § 602 tt.
sángražos dalelytė § 475, 602 tt.
*sanskritis – lietuvių kalbos istorinės gra-
matikos šaltinis* § 17
sargteji priebalsiai § 170, 181–183
sateminės kalbos § 174
saváiminiai veiksmažodžiai § 521
savýbiniai įvardžiai § 437
sekundáriniai dvibalsiai § 115
senýbiniai: prieveiksmai § 636, *prielinks-
niai* § 660, *jungtukai* § 674, *jaustu-
kai* § 684
*senieji lietuvių raštai (kaip istorinės gra-
matikos šaltinis)* § 11–14, 694–695
*senoji slávų kalba – lietuvių kalbos is-
torinės gramatikos šaltinis* § 17
seřbų-chorvátų kalbos priegaidės § 37
siaurėjimas (vokalizmo) § 55, 60, 74–78, 85, 101, 111
siekinys § 634
sigmätinis futūras § 517, 574 tt.
silpnásis balsių kaitos laipsnis § 124
sinchróninė gramatika § 1
sinchróninis kalbos tyrinėjimo aspektas § 1
sindėtiniai sakiniai § 704
siñkopė § 160
sinkretizmas § 285, 307, 310
- sintėtinis gramatiniū santykiū reiškim-
būdas* § 288 tt.
*Sirvydo raštai – istorinės gramatikos šal-
tinis* § 14
sistėminis galūniū trumpinimas § 146
skaičius (gramatinė kategorija) § 276–282, 425, 484, 520
skaitvardiniai dariniai § 512
skaitvardžių daryba ir kaitya § 484 tt.
skardėjimas žr. priebalsių skardėjimas
skardėjeji priebalsiai § 171
skiemėniniai r, l, Ń, Ń § 65, 69, 114
skiemeñs kirtis § 26
*skoliniañ – istorinės gramatikos šal-
tinis* § 12
*Slavočinskio 1646 m. giesmynas – isto-
rinės gramatikos šaltinis* § 14
*slávų kalbos – lietuvių kalbos istorinės
gramatikos šaltinis* § 17
slávų kalbų priegaidės § 37
slávų kalbų skoliniai (slavizmai). § 109
sonántai § 170, 188–192
sonėriniai priebalsiai § 170
Sosiūro-Fortunátovo dėsnis § 44–46
sprogstámieji priebalsiai § 170–180
státinis kalbos tyrinėjimo aspėktas § 1
statistinis kalbos tyrinėjimo metodas
(*statistinė analizė*) § 695
struktūrinė kalbos bendrybė § 688
struktūriniai kalbos tyrinėjimo metodai
diachróninėje lingvistikoje § 15
stumtinė priegaidė § 34
substrátas § 184
sudėtiniai dvibalsiai § 91
sudurtiniai įvardžiai § 438
sudurtiniū žodžių daryba § 255, 257
sufiksai § 254, 256
sujungimas (sakiniū) § 704
superliatývas § 452
supinas § 634
*supletyvizmas, supletývinės formos, pa-
radigmos* § 422, 433, 434
sutaptiniai dvibalsiai § 91
- šakninio tipo daiktavardžiai* § 292
šakninis kirčiavimas § 31
šaknis (žodžio) § 254, 256
šliejimas § 700

šnypsčiamieji priebalsiai § 170, 181, 184–187
švilpiamieji priebalsiai § 170, 181–183
tariamoji nuosaka § 579 tt.
tarinys § 698
tařmės – istorinės gramatikos šaltinis § 8–9, 693
tarpinė priebalsių asimiliacija § 205
tautósaka – istorinės gramatikos šaltinis žr. folkloras
tautosilābiniai garsų junginiai § 85
temātinės veiksmāžodžių formos (temātiniai veiksmāžodžiai) § 523, 533 tt.
teorinė gramatika § 1
teštinė latvių kalbos priegaidė § 35
tiesioginis papildinys § 701
tikriniai vardai – istorinės gramatikos šaltinis § 10
tikslu aplinkybė § 703
tipologinės universalijos § 688
tipologinis kalbos tyrimas § 696
tolimoji piebalsių asimiliacija § 205, 209
transformācinė analizė § 692
tranzityviniai veiksmāžodžiai § 521
trumpieji balsiai § 52–70
„trumpinė priegaidė“ § 34 (išnaša)
trumpųjų kirčiuotų balsių ilgėjimas § 54, 71
trumpųjų senovinių balsių galūnėje likimas § 148
virtagālė priegaidė § 34, 35
virtapradė priegaidė § 34, 35
universālijos žr. tipologinės universalijos

Vaišnoro „Žemčiūgā teolōgiška“ (1600 m.) – istorinės gramatikos šaltinis § 14
vakarų baltų prokalbės rekonstrukcija § 16
vaļdymas § 700
vedų kalba – lietuvių kalbos istorinės gramatikos šaltinis § 17
vedų kalbos priegaidės § 40
veikiamieji dalyviai § 607 tt.
veikslas § 521
veiksmāžodiniai ištiktukai § 685
veiksmāžodžių asmenavimas § 513 tt.
veiksnys § 699
veliāriniai priebalsiai § 171, 174
vidaūs einamasis lokatyvas § 406 tt.
vidaūs esamasis lokatyvas § 406
vidinė kalbos raida § 2
vidinės rekonstrukcijos metodas § 7, 691–693
vidurinė priegaidė § 34
viėtos aplinkybė § 703
Vilento raštai – istorinės gramatikos šaltinis § 14
vokalizmas § 51
žādininkai § 74–76
žaliniņkai § 74–76
žodžio dalys § 254, 256
žodžio kirtis § 26
žodžių daryba § 253 tt.
žodžių kaityba § 253 tt.
žodžių kaitybos tipai § 260 tt.
žvarbieji priebalsiai § 170, 181, 184–187

SUTRUMPINIMAI

a. = aukštaičių, aukštaitiškai.

ABS = Acta Baltico-Slavica, I... Białystok—Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk, 1964 tt.

a(cc). = accusativus, galiniškas.

act. = activum, veikiamosios rūšies.

ad(ess). = adessivus, esamasis pašalio vietininkas.

adv. = adverbium, prievoksmis.

air. = airių, airiškai.

AK = Katechismas aba pamokimas vienam kvriamgi krikščionivy reykiamas.

Paraszitas Nuog D. Iokvbo Ledesmos Theologo Soc: Iesv. E pergulditas Lietu-wiškay, ir Vntrukárt ißpáuþtas Wilnivy Drukõrniõy Acadèmios Societatis Iesv, Metũfu vþgimimo Wieþpatés 1605.

all. = allativus, einamasis pašalio vietininkas.

Ambrasas Ist. sint. = Ambrasas V. Lietuvių kalbos dalyvių istorinė sintaksė. V., 1979.

an. = anglų, angliškai.

APh = Archivum Philologicum, I—VIII. K., 1930—1939.

arm. = armėnų, armėniškai.

-Arum a a Texte = Arumaa P. Litauische mundartliche Texte aus der Wilnaer Ge-gend mit grammatischen Anmerkungen: Dorpat, 1930.

Arumaa Untersuch. = Arumaa P. Untersuchungen zur Geschichte der litauischen Personalpronomina. Tartu, 1933.

Arumaa Urslav. Gram. = Arumaa P. Urslavische Grammatik, I—II. Heidelberg, 1964—1976.

AslPh = Archiv für slavische Philologie, I—XLII. Berlin, 1876—1929.

av. = Avestos teksto (sen. iranėčių) kalba.

B = Baltistica. Baltų kalbų tyrinėjimai, I—... V., 1965 tt.

Balčikonis Rink. rašt. = Balčikonis J. Rinkiniai raštai (sudarė A. Pupkis) I. V., 1978.

balt. = baltų prokalbės (ppr. forma).

BB = Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen, I—XXX. Göttingen 1877—1906.

BBK = Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai (Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai), I—... V., 1961 tt.

Bezenberger Beiträge = Bezenberger A. Beiträge zur Geschichte der litauischen Sprache auf Grund litauischer Texte des XVI und des XVII. Jahrhunderts. Göttingen, 1877.

b. k. = bendrinė kalba, bendrinės kalbos forma.

BK = Trumpas mokslo krikščioniszko surinkimas, Nuog Roberto Bellármino Kárdynolo pàrášitas. Vilnæ Typis Acad: Societatis Iesu, Anno 1677.

BL = Baltic Linguistics Edited by Thomas F. Magner and William R. Schmalstieg. The Pennsylvania State University Press, 1970.

BLL = Baltic Literature and Linguistics. Columbus, Ohio, 1973.

br. = baltarusių, baltarusiškai.

BrB (su biblijos dalių nurodymais) = Biblia tatai esti Wissas Schwentas Raschtas

- Lietuwischkai pergulditas per Janą Bretkuną Lietuwos Pleboną Karaliaucziuię (1579–1590). I–VIII tomai. Naudotasi Vilniaus universiteto fotokopija ir E. Kraštinaičio I–II tomų nuorašais.
- BrP = Postilla Tatai esti Trumpas ir Prastas Ischguldimas Euangeliu...Per Jana Bretkuna... Karaliaucziuię 1591 (I ir II daly).
- BS = Balticoslavica, I–III. V., 1933–1938.
- БСИ — Балто-славянские исследования (отв. редактор Т. М. Судник). М., 1974.
- БСС — Балто-славянский сборник (отв. редактор В. Н. Топоров). М., 1972.
- Buch Akcent. = Buch T. Die Akzentuierung des Christian Donelaitis. Wrocław—Warszawa—Kraków, 1961.
- Būga Rink. rašt. = Būga K. Rinkiniai raštai, I–III (sudarė Z. Zinkevičius). V., 1958–1961.
- bulg. = bulgarų, bulgariškai.
- BW = Barons Kr., Wissendorffs H. Latvju dainas, I–VI.
- ChB = Biblia litewska Chylińskiego. Nowy testament. Tom II. Tekst wydali Czesław Kudzinowski, Jan Otrębski. Poznań, 1958.
- comp. = gradus comparativus, aukštesnysis láipsnis.
- cond. = conditionalis, tariamóji úosaka.
- č. = čekų, čekiškai.
- d(at). = dativus, naudiniñkas.
- dažn. = dažniausiai.
- DB = Donum Balticum To Professor Christian S. Stang on the occasion of his seventieth birthday 15 March 1970. Edited by Velta Rūķe-Draviņa. Stockholm, 1970.
- demin. = deminutivum, mažybinis.
- dial. = tarminė (ne bendrinės kalbos) forma.
- DK = M. Daukšos katekizmas 1595. Naudotas E. Volterio perspausdintas tekstas: Литовский Катехизис Н. Даукши. По изданию 1595 года, вновь перепечатанный и снабженный объяснениями Э. Вольтером. Приложение к LIII-му тому Записок Имп. Академии Наук № 3, 1886 г.
- DK (TB) = M. Daukšos Trumpas budas pasisakimo... Išleista kartu su 1595 m. katekizmu, žr. DK.
- dor. = doriečių (graikų) tarmė.
- DP = Daukšos Postilė. Fotografuotinis leidimas. K., 1926.
- du(al). = dualis, dviskaita.
- dz. = dzūkų, dzūkiškai, t. y. su *c*, *dz* vietoj kitų lietuvių *t*, *d* arba *č*, *dž*.
- Eckert Baltist. Stud. = Eckert R. Baltistische Studien. Berlin, 1971.
- EksF. = Eksperimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos kolokviumo medžiaga, I–... V., 1964 tt.
- Elb. ž(od). = Elbingo žodynėlis.
- Endzelynas Gars. ir form. = Endzelynas J. Baltų kalbų garsai ir formos. V., 1957.
- Endzelīns Darbu izl. = Endzelīns J. Darbu izlase, I–... Rīgā, 1971 tt.
- Endzelīns Latv. val. gram. = Endzelīns J. Latviešu valodas gramatika. Rīgā, 1951.
- Ev. = Ewangelie polskie y litewskie tak niedzielne iák y wszystkich Swiąt, ktore w Kościele Katholickim, według Rzymskiego porządku przez cały rok czytają... w Wilnie. W Drukárney Akademiey Soc. Iesv Roku 1647.
- f. = femininum, móteriškiosios giminės.

- FBR** = Filologu biedrības raksti, I—XX. Rīgā, 1921—1940.
- Fraenkel Etym. Wb.** = Fraenkel E. Litauisches etymologisches Wörterbuch, I—II. Heidelberg—Göttingen, 1962—1965.
- Fraenkel Post. u. Präp.** = Fraenkel E. Syntax der litauischen Postpositionen und Präpositionen. Heidelberg, 1929.
- Fraenkel Sprachl. Untersuch.** = Fraenkel E. Sprachliche, besonders syntaktische Untersuchungen des kalvinistischen Katechismus des Melcher Pietkiewicz von 1598. Göttingen, 1947.
- Frenkelis Balt. kalb.** = Frenkelis E. Baltų kalbos. Jų tarpusavio santykiai ir santykiai su kitomis indoeuropiečių kalbomis (Baltų kalbotyros įvadas). V., 1969.
- freq.** = žr. praet. freq.
- fut.** = futurum, būsimasis laikas.
- g(en).** = genitivus, kilminiškasis.
- Gerullis Lit. Dialekt.** = Gerullis G. Litauische Dialektstudien. Leipzig, 1930.
- Gerullis ir Stangas Žvejų tarmė** = Lietuvių žvejų tarmė Prūsijoje. Surašė J. Gerullis ir Chr. Stang'as. K., 1933 (= Gerullis G., Stang Chr. S. Das Fischerlitauisch in Preussen, 1933).
- GK** = Gimtoji kalba. K., 1933—1940.
- GL** = General Linguistics. The Pennsylvania State University Press. I—...
- got.** = gotų, gotiškai.
- gr.** = graikų, graikiškai.
- Grinaveckis Žem. tarm.** = Grinaveckis V. Žemaičių tarmių istorija (fonetika). V., 1973.
- Hermann Lit. Stud.** = Hermann E. Litauische Studien. Eine historische Untersuchung schwachbetonter Wörter im Litauischen. Berlin, 1926.
- Hirt Indogerm. Gram.** = Hirt H. Indogermanische Grammatik, I—VII. Heidelberg, 1921—1937.
- i.** = žr. instr.
- ide.** = indoeuropiečių.
- IF** = Indogermanische Forschungen. I—... Strassburg, 1892 tt.
- IJSLP** = International Journal of Slavic Linguistics and Poetics (The Hague), I—...
- ill.** = illativus, einamasis vidaus vietininkas.
- Иллич-Свитыч Именная акцент.** = Иллич-Свитыч В. М. Именная акцентуация в балтийском и славянском. Судьба акцентуационных парадигм. М., 1963.
- imper.** = imperativus, liepiamąji nuosaka.
- ind.** = indų, ppr. s. ind. = senoji indų kalba.
- iness.** = inessivus, esamasis vidaus vietininkas.
- inf.** = infinitivus, bendratis.
- instr.** = instrumentalis, įnagininkas.
- inter.** = interrogativum, klausiamasis.
- interj.** = interjectio, jaustukas ir išiktukas.
- ИОРЯС** = Известия отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук (nuo 1917 m. Российской Академии Наук, nuo 1924 m. Академии Наук Союза Советских Социалистических Республик), I—XXXII. Л., 1896—1927.
- isl.** = islandų, islandiškai.
- iter.** = verbum iterativum, dažninis veiksmažodis.
- Иванов Общенид.** = Иванов Вяч. Вс. Общенидоевропейская, праславянская и анатолийская языковые системы (сравнительно-типологические очерки). М., 1965.

Izv. = žr. ИОРЯС.

JD = Lietuviškos dainos. Užrašė Antanas Juška. Kazanė, 1880–1882. Tekstus paruošė A. Mockus. V., 1954 (skaitmenys rodo dainų numerius).

Jonikas Pagram. tarm. = Jonikas P. Pagramančio tarmė. K., 1939.

JSvD = Lietuviškos svotbinės dainos, užrašytos Antano Juškos ir išleistos Jono Juškos. Sanktpeterburgas, 1883. Paruošė V. Maknys. V., 1955 (skaitmenys rodo dainų numerius).

K = Kalbotyra (Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai), I–... V., 1958 tt. kam. = kamienas.

kaš. = kašubų, kašubiškai.

kat. = katekizmo, katekizmų (ppr. prie prūsų kalbos pavyzdžių, imtų iš katekizmų, o ne žodynėlių).

Kazlauskas Istor. gram. = Kazlauskas J. Lietuvių kalbos istorinė gramatika (kirčiavimas, daiktavardis, veiksmazodis). V., 1968.

KG = Klein D. Nawjos Giesmju Knigos ... Karalauczuje, 1705.

KK = Kalbos kultūra, 1–... V., 1961 tt.

KlvD = Prūsijos Lietuvių Dainos. Surinko ... Vilius Kalvaitis. Tilžėje, 1905 (skaitmenys rodo puslapius).

KN = Книга Nobaznistes Krikščioniszkos... Kiedaynise... 1653.

Kuryłowicz Indogerm. Gram. II = Kuryłowicz J. Indogermanische Grammatik. Band II: Akzent. Ablaut. Heidelberg, 1968.

Kuryłowicz Inflect. Categories = Kuryłowicz J. The Inflectional Categories of Indo-European. Heidelberg, 1964.

Kuryłowicz L'accentuation = Kuryłowicz J. L'accentuation des langues indo-européennes. Wrocław–Kraków, 1958.

Kuryłowicz L'apophonie = Kuryłowicz J. L'apophonie en indo-européen. Wrocław, 1956.

KZ = Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen, I–... Göttingen, 1852 tt.

l. = žr. loc.

L = Lingua. International Review of General Linguistics (Amsterdam), I–...

la. = latvių, latviškai.

Lebedys Lituan. bar. = Lebedys J. Lituaniškos baruose, I–II. V., 1972.

Lehmann Phonology = Lehmann W. P. Proto-Indo-European Phonology. Austin, 1955.

lenk. = lenkų, lenkiškai.

Leskien Der Ablaut. = Leskien A. Der Ablaut der Wurzelsilben im Litauischen. Leipzig, 1884.

Lg = Language (USA), I–...

lie. = lietuvių, lietuviškai.

LK = Literatūra ir kalba, I–... V., 1956 tt.

LKG = Lietuvių kalbos gramatika (vyr. red. K. Ulvydas), I–III. V., 1965–1976.

LKGrK = Kai kurie lietuvių kalbos gramatikos klausimai. Straipsnių rinkinys. V., 1957.

LKK = Lietuvių kalbotyros klausimai, I–... V., 1957 tt.

LKTChr. = Lietuvių kalbos tarmės. Chrestomatija (red. E. Grinaveckienė, K. Morūnas). V., 1970.

- LKŽ** = Lietuvių kalbos žodynas, I—... V., 1941 tt.
- LM** = Litauische Mundarten gesammelt von A. Baranowski. Band I: Texte aus dem Weberschen Nachlass herausgegeben von Dr. Franz Specht. Leipzig, 1920. Band II: Grammatische Einleitung mit lexikalischen Anhang bearbeitet von Dr. Franz Specht. Leipzig, 1922.
- loc.** = locativus, esamasis vidaus vietininkas.
- lot.** = lotynų, lotyniškai.
- LP** = Lingua Posnaniensis, I—... Poznań, 1949 tt.
- luž.** = laužičėnų.
- m.** = žr. masc.
- MAD** = Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. Serija A. V., 1957 tt.
- m(asc).** = masculinum, vyriškosios giminės.
- Mathiassen Langvokal.** = Mathiassen T. Studien zum slavischen und indoeuropäischen Langvokalismus. Oslo—Bergen—Tromsø, 1974.
- Mažiulis Balt. deklin.** = Mažiulis V. Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai (Deklinacija). V., 1970.
- min. veik.** = minėtas veikalas, opus citatum.
- MK** = Mūsų kalba (Lietuvos TSR Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos kalbos komisijos sąsiuviniai). V., 1971 tt.
- MLLG** = Mitteilungen der Litauischen Litterarischen Gesellschaft, I—VI. Heidelberg, 1883—1912.
- MP** = Postilla Lietuwiszka Tatay est Izguldimas prastas ... per Jokubą Morkuną... 1600.
- MT** = Margarita Theologica... Zemczuga Theologischka... Lituwischkai jra perguldita per Simona Waischnora warnischki ... Karaliaucziuiė ... 1600.
- MT(PM)** = Apie popieszischkaie missche (išleista kartu su MT).
- Mž.** = Mažvydas. Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metams. Spaudai parūpino Dr. Jurgis Gerullis. K., 1922.
- n.** = žr. nom.
- n(eutr).** = neutrum, bevaždės giminės.
- nauj.** = naujas žodis, nauja forma.
- Nieminen Ausgang** = Nieminen E. Der urindogermanische Ausgang -*äi* des Nominativ-Akkusativ Plurals des Neutrums im Baltischen. Helsinki, 1922.
- nom.** = nominativus, vardiniškas.
- NS** = Lietuvių dainos ir giesmės šiaur-rytinėje Lietuvoje Dr. A. R. Niemi ir kun. A. Sabaliausko surinktos. Annales Academiae scientiarum Fennicae. Ser. B. Tom. VI. 1911 (skaitmenys rodo dainų numerius).
- NTS** = Norsk tidsskrift for sprogvidenskap, I—... Oslo, 1928 tt.
- opt.** = optativus (tokia nuosaka).
- Otrębski Gramatyka** = Otrębski J. Gramatyka języka litewskiego, I—III. Warszawa, 1956—1965.
- p.** = puslapis, puslapiai.
- p.** = pietų, pietiniai, pvz., p. že. — pietų žemaičių (tarmės).
- Palionis Liter. kalb.** = Palionis J. Lietuvių literatūrinė kalba XVI—XVII a. V., 1967.
- pan.** = panašiai.
- partic.** = participium, dalývis.
- pass.** = passivum, neveikiamosios rūšies.

- Pedersen** *Études lit. = Pedersen H. Études lituaniennes.* København, 1933.
 permis. = permissivus, geidžiamoji nūsaka.
 pers. = persona, asmuõ.
PK = 1598 metų Merkelio Petkevičiaus katekizmas. 2-s leidimas (fotografuotinis).
 K., 1939.
 pl. = pluralis, daugiskaita.
Plāķis Rokas grām. = Prof. J. Plāķa Leišu valodas rokas grāmata. Ievads,
 gramatika, teksti vārdnīca un pielikums (prūšu teksti un vārdnīca). Rīgā, 1926.
Plāķis Salīdz. gram. = Plāķis J. Indoeuropiešu valodu salīdzināmā grammatika.
 Rīgā, 1938.
 plg. = palygink.
PLKG = Pirmoji lietuvių kalbos gramatika. 1653 metai. V., 1957.
 Порциг Членение = Порциг В. Членение индоевропейской языковой области.
 М., 1964.
 Поржезинский К истории = Поржезинский В. К. К истории форм спря-
 жения в балтийских языках. М., 1901.
 Поржезинский Возвратная форма = Поржезинский В. К. Возвратная фор-
 ма глаголов в литовском и латышском языках. М., 1903.
 prp. = paprastai.
 pr. = prūsų, prūsiškai.
 praep. = praepositio, prielinksnis.
 praes. = praesens, esamasis laikas.
 praet. = praeteritum, būtasis kartinis laikas.
 praet. freq. = praeteritum frequentativum, būtasis dažninis laikas.
 pranc. = prancūzų, prancūziškai.
 prt. = particula, dalelytė.
PS = Šyrwids Punktay sakimu (Punkty kazań) Teil I: 1629, Teil II: 1644 litauisch
 und polnisch mit kurzer grammatischer Einleitung herausgegeben von Dr. Franz
 Specht. Göttingen, 1929.
 psn. = pasenęs žodis, forma.
 pvz. = pavyzdžiui.
 r. = žr. rus.
 refl. = verbum reflexivum, sángražinis veiksmažodis, jo forma ar galūnė.
 resp. = vok. respektive, atitinkamai, tai yra.
 ret. = retai.
RFV arba РФВ = Русский филологический вестник, I—LXXVIII. Варшава,
 1879—1917.
 ryt. = rytų aukštaičių.
RSI = Revue Slavistique, I—...
 rus. = rusų, rusiškai.
 s. = žr. sen.
 Савченко Сравн. грам. = Савченко А. Н. Сравнительная грамматика индоев-
 ропейских языков. М., 1974.
Schmalstieg Old Prussian = Schmalstieg W. R. An Old Prussian Grammar:
 The Phonology and Morphology of the Three Catechisms. The Pennsylvania State
 University Press, 1974.

- Schmalstieg Studies = Schmalstieg W. R. Studies in Old Prussian. A Critical Review of the Relevant Literature in the Field since 1945. The Pennsylvania State University Press, 1976.
- Schmid Studien = Schmid W. P. Studien zum baltischen und indogermanischen Verbum. Wiesbaden, 1963.
- ScSl = Scando-Slavica, I—... Kopenhagen Munksgaard, 1954 tt.
- s(en). = senoji, pvz., sen. r. arba s. r. — senoji rusų (kalba).
- Senn Handbuch = Senn A. Handbuch der litauischen Sprache, I—II. Heidelberg, 1957—1966.
- sg. = žr. sing.
- SG = S. M. Slavočinskis Giesmės tikėjimui katalickam priderančios 1646. Fotografuotinis leidimas, paruošė Jurgis Lebedys (I—II dalys). V., 1958.
- sing. = singularis, vienąskaita.
- Skardžius Daukš. akc. = Skardžius Pr. Daukšos akcentologija. K., 1935.
- Skardžius Kirčiavim. = Skardžius Pr. Lietuvių kalbos kirčiavimas. Čikaga, 1968.
- Skardžius Žodž. dar. = Skardžius Pr. Lietuvių kalbos žodžių daryba. V., 1943.
- skr. = sanskrito, sanskritiškai.
- sl. = slavų, slaviškai.
- SIOcc = Slavia Occidentalis, I—XIX, Poznań, 1921—1948.
- SIOr = Slavia Orientalis, I... Warszawa, 1921 tt.
- СПб = Санкт-Петербург (dab. Leningradas).
- s. r(ašt). = senųjų raštų žodis ar forma.
- srb. = serbų kalba, serbiškai.
- Stang Lexikalische = Stang Chr. S. Lexikalische Sonderübereinstimmungen zwischen dem Slavischen, Baltischen und Germanischen. Oslo—Bergen—Tromsø, 1971.
- Stang Mažvydas = Stang Chr. S. Die Sprache des litauischen Katechismus von Mažvydas. Oslo, 1929.
- Stang Slav. Accent. = Stang Chr. S. Slavonic Accentuation. Oslo, 1957.
- Stang Verbum = Stang Chr. S. Das slavische und baltische Verbum. Oslo, 1942.
- Stang Vergleich. Gram. = Stang Chr. S. Vergleichende Grammatik der Baltischen Sprachen. Oslo—Bergen—Tromsø, 1966 (ir Ergänzungsband. Register, Addenda und Corrigenda zur Vergleichenden Grammatik der Baltischen Sprachen von Chr. S. Stang. Oslo—Bergen—Tromsø, 1975).
- StB = Studi baltici, I—... Roma, 1931 tt.
- superl. = gradus superlativus, aukščiausiasis laipsnis.
- s. v. = sub voce, prie žodžio.
- sva. = senosios vokiečių aukštaičių kalbos (forma, žodis).
- svž. = senosios vokiečių žemaičių kalbos (forma, žodis).
- SzD = Szyrwid Dictionarium trium linguarum.
- Szemerényi Einführung = Szemerényi O. Einführung in die vergleichende Sprachwissenschaft. Darmstadt, 1970.
- š. = šiaurės, šiauriniai.
- t. y. = tai yra.

- Torbiörnsson Die lit. Akzent. = Torbiörnsson T. Die litauischen Akzentverschiebungen und der litauische Verbalakzent. Heidelberg, 1924.
- t. p. = ta pati reikšmė, ten pat (tame pačiame puslapyje, toje pačioje tarmėje).
- Тронский Общенид. = Тронский И. М. Общенидоевропейское языковое состояние. Л., 1967.
- tt. = ir tolimesni (puslapiai, paragrafai, tomai, metai).
- t. t. = taip toliau.
- TŽ = Tauta ir žodis, I–VII. K., 1923–1931.
- v. = žr. voc.
- vak. = vakarų.
- van Wijk Akzent- und Intonations. = van Wijk N. Die baltische und slavische Akzent- und Intonationssysteme. Amsterdam, 1923.
- var. = variantas, variantai.
- Watkins Indogerm. Gram. III = Indogermanische Grammatik. Herausgegeben von Jerzy Kuryłowicz. Band III: Formenlehre von Calvert Watkins. Erster Teil: Geschichte der indogermanischen Verbalflexion. Heidelberg, 1969.
- VE = Enchiridion Catechismas maszas ... isch wokischka lieszuwia ant lietuvischka pilnai ir wiernai pergulditas per Baltramieju Willenta ... Ischspaustas Karalauzui... MDLXXIX.
- VEE = Euangelias bei Epistolas Nedeliu ir schwentuju dienosu skaitomosias ... pergulditas ... per Baltramieju Willenta ... Karalauzui ... Metu M.D. LXXIX.
- ВЯ = Вопросы языкознания. М., 1952 tt.
- Wiedemann Präteritum. = Wiedemann O. Das litauische Präteritum. Ein Beitrag zur Verbalflexion der indogermanischen Sprachen. Strassburg, 1891.
- voc. = vocativus, šauksminiškas.
- vok. = vokiečių, vokiškai.
- WP = Wolfenbüttelio 1573 m. postilės rankraštis (Yschguldimas Evangeliv per wisvs Metvvs...). Cituojama iš LKŽ ir Gaigalat W. Die Wolfenbütteler litauische postillenhandschrift aus dem jahre 1573, Tilsit, 1900.
- ВСЯ = Вопросы славянского языкознания, I–VII. М., 1954–1963.
- VUD = Vilniaus valstybinio V. Kapsuko universiteto Istorijos-filologijos fakulteto mokslo darbai, I–IV. V., 1955–1958.
- VVPID = Vilniaus valstybinio pedagoginio instituto mokslo darbai, III, VIII, IX. V., 1957, 1959, 1960.
- vvž. = viduramžių vokiečių žemaičių kalbės (forma, žodis).
- ZfSl = Zeitschrift für Slavistik, I–... Berlin, 1956 tt.
- Zinkevičius Akcent. = Zinkevičius Z. Iš lietuvių istorinės akcentologijos. 1605 m. katekizmo kirčiavimas. V., 1975.
- Zinkevičius įv. būdv. = Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos įvardžiuotinių būdvardžių istorijos bruožai. V., 1957.
- Zinkevičius Liet. dial. = Zinkevičius Z. Lietuvių [dialektologija. Lyginamoji tarmių fonetika ir morfologija (su 75 žemėlapiais). V., 1966.

Zinkevičius Liet. kalb. dial. = Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos dialektologija. V., 1978.

ZR = P. Stučka Latvijas valsts universitātes zinātniskie raksti, I— ... Rīgā, 1949 tt.

ZslPh = Zeitschrift für slavische Philologie, I— ... Leipzig—Heidelberg, 1925 tt.

ŽCh = Žiwatas Pona yr Diewa musu Jezusa Christusa ... Aprašitas Metusy Pona 1759 ... y Druka Paduotas ... Suprasław ... Metusy Pona 1787.

že. = žemaičių, žemaitiškai.

žml. = žemėlapis.

žr. = žiūrėk.

ЖС = Живая старина. СПб, 1890—1916.

|| = ženklas, dedamas tarp gretimųjų formų (garsų).

/ = ženklas, dedamas tarp skirtingų kalbų (tarmių) tų pačių formų (garsų).

~ = ženklas, dedamas prieš pagarsiui į bendrinę kalbą transponuotą tarminę ar senųjų raštų formą (resp. garso atitikmenį).

→ = ženklas, rodo fonetinį vieno garso ar formos pakeitimą kitu garsu resp. forma.

* = ženklelis, dedamas prieš rekonstruotas formas (garsus).

< = kilęs iš (ko).

> = pavirtęs (kuo).

∪ = rodo prišliejimą dėl enklizės ar proklizės.

T U R I N Y S

PRATARMĖ	3
GIMININIAI ĮVARDŽIAI	4
Bendros pastabos (senovinio įvardžių linksniavimo skirtumai nuo daiktavardžių linksniavimo § 422, gimininiai ir negimininiai įvardžiai § 423, įvardžių bevardė giminė § 424, gimininių įvardžių linksniavimo tipai, <i>i</i> kamieno reliktai, moteriškosios giminės įvardžių fleksija § 425)	4
Vyriškosios giminės įvardžių linksniavimas (paradigmos, bendra su daiktavardžiais fleksija § 426, d. sg. § 427, 1. sg. ir ad. sg. § 428, n. pl. § 429, d. pl., d. du. ir i. du. § 430, įvardinių galūnių brovimasis į kitų kalbos dalių paradigmas § 431, gimininių įvardžių kirčiavimas § 432)	7
Dėl atskirų įvardžių raidos (<i>tàs</i> § 433, <i>jis</i> § 434, <i>katràs</i> § 435, <i>pàts</i> § 436, <i>màno</i> , <i>tàvo</i> , <i>sàvo</i> § 437, formos su dalelytėmis, sudurtiniai įvardžiai § 438).	12
<i>Užduotys</i> (33–35)	17
BŪDWARDŽIAI	17
Linksniavimas (būdvardžių bevardė giminė § 439, linksniavimo tipai, <i>i</i> kamieno reliktai § 440, pronominalinės kilmės d. sg. m., l. sg. m., ad. sg. m., n. pl. m., d. pl. m., d.-i. du. m. galūnės § 441, <i>ijð</i> kamieno būdvardžių linksniavimo ypatybės § 442, <i>u</i> kamieno paradigmos istorija § 443–446, n. sg. f. <i>plati</i> <* <i>platųf</i> , <i>didė</i> § 447, būdvardžių kirčiavimo istorija § 448)	17
Laipsniavimas (aukštesnysis laipsnis § 449, šio laipsnio būdvardžių linksniavimas ir kirčiavimas § 450, aukštėlesnysis laipsnis ir analitinės aukštesniojo laipsnio konstrukcijos § 451, aukščiausiasis laipsnis § 452, šio laipsnio būdvardžių linksniavimas ir kirčiavimas, analitinės konstrukcijos § 453).	25
Įvardžiuotiniai būdvardžiai (jų kilmė iš paprastųjų būdvardžių ir įvardžio <i>jis</i> , pirmą kartą formų daryba dabartinėje ir senųjų raštų paradigmos § 454, įvardžiuotinės postpozicinių lokatyvų formos § 455, senųjų raštų formos su įvardžiu prieš būdvardį § 456, latvių ir prūsų kalbų įvardžiuotiniai būdvardžiai § 457, įvardžiuotiniai būdvardžiai slavų kalbose § 458, konstrukcijos su ide. * <i>ijð</i> - įvardžiu Avestoje ir kitose indoeuropiečių kalbose, jų ryšys su baltų-slavų įvardžiuotiniais būdvardžiais, <i>dangujėjis</i> tipo formos § 459, antrojo dėmens problema, n. sg. f. <i>gerója</i> § 460, būdvardžio ir įvardžio suaugimas į vieną žodį § 461, to proceso laipsniškas pobūdis, d. sg. m. <i>geruojám</i> , <i>gėruojuo</i> , f. <i>gėrojai</i> ir kt. § 462, fonetinės suaugimo prielaidos ir analogijos vaidmuo, g. sg. f. <i>gerósjos</i> , n. pl. m. <i>geriejie</i> ir kt. § 463–464, sisteminis formų trumpinimas ir <i>m</i> nykimas iš antrojo dėmens fleksijos § 465, įvardžiuotinių būdvardžių linksniavimo sistemos paprastėjimas § 466, tolesnė formų raida tarmėse § 467, formų kirčiavimo istorija § 468, įvardžiuotinių būdvardžių nykimas tarmėse § 469)	29
<i>Užduotys</i> (36–39)	43
NEGIMININIAI ĮVARDŽIAI (bendros pastabos ir paradigma § 470, n. sg. § 471, kamienai <i>man-</i> , <i>tav-</i> , <i>sav-</i> § 472, g. sg. ir a. sg. § 473, d. sg. § 474, enklitinės formos <i>mi</i> , <i>ti</i> § 475, i. sg. ir l. sg. § 476, n. pl. § 477, netiesioginių linksnių daugiskaitos kamienai § 478, g. pl. § 479, d. pl., a. pl. ir i. pl. § 480, l. pl. § 481, dviskaitos formos § 482, adesyvas, iliatyvas, aliatyvas § 483)	44
<i>Užduotys</i> (40–41)	55

SKAITVARDŽIAI (jų archaiškumas, giminės ir skaičiaus kategorijos, kaityba § 484, <i>vienas, -à</i> § 485, <i>dù, dvi</i> § 486, <i>trỹs</i> § 487, <i>keturi, -ios</i> § 488, <i>penki, -ios</i> § 489, <i>šeši, -ios</i> § 490, <i>septyni, -ios</i> § 491, <i>aštuoni, -ios</i> § 492, <i>devyni, -ios</i> § 493, <i>dešimtis, dẽšimt</i> § 494, <i>vienuolika... devyniolika</i> § 495–498, <i>dvidešimt... devyniasdešimt</i> § 499, <i>šimtas</i> § 500, <i>tūkstantis</i> § 501, <i>milijõnas, milijãrdas</i> § 502, kelintiniai skaitvardžiai § 503–508, dauginiai skaitvardžiai § 509–510, kuopiniai skaitvardžiai § 511, įvairūs skaitvardiniai dariniai § 512)	56
<i>Užduotys</i> (42–44)	70
VEIKSMAŽODIS. ASMENAVIMAS	70
[vadinės pastabos, gramatinės kategorijos ir kt. (linksniavimo ir asmenavimo sistemos, jų ryšys § 513, veiksmažodžio pirmąkštės sistemos rekonstrukcijos sunkumai § 514, jaunaogramatikų hipotezė § 515, skirtingi požūriai į lietuvių veiksmažodžio raidą § 516, laikai § 517, nuosakos § 518, rūšys § 519, skaičius § 520, veikslai § 521, asmenavimo sistema § 522)	70
Asmenų galūnės (veiksmažodžio formų daryba, tematinės ir atematinės formos § 523, 1. sg. § 524, 2. sg. § 525, 1. pl. § 526, 2. pl. § 527, 1. du. § 528, 2. du. § 529, 3. pers. § 530, 3. sg., pl. ir du. formų neskyrimo problema § 531, asmenų galūnių kilmės problema § 532)	79
<i>Užduotys</i> (45–46)	85
Esamasis laikas ir jo kamienų daryba (veiksmažodžio kamienų rūšys, tematiniai ir atematiniai esamojo laiko kamienai § 533; tematiniai kamienai: jų suskirstymas § 534; <i>š</i> kamienai: gryniesi § 535, intarpiniai § 536, <i>stš</i> kamienai § 537, <i>nš</i> kamienai § 538, <i>dš</i> kamienai § 539, <i>iš</i> kamienai § 540; dviskiemeniai kamienai § 541: priesagos <i>-oj-</i> vediniai § 542, <i>-ėj-</i> vediniai § 543, <i>-ij-</i> vediniai § 544, <i>-uoj-</i> vediniai § 545, <i>-auj-</i> vediniai § 546, <i>-in-</i> ir <i>-en-</i> vediniai § 547; <i>i</i> kamienai § 548; <i>ã</i> kamienai § 549; tematinių formų kirčiavimo raida § 550–552; atematiniai kamienai: jų reliktai, paradigma, senųjų raštų pavyzdžiai § 553, senieji vediniai ir vėlesni dariniai § 554, kamienų vokalizmo ypatybės § 555, vėlesnė ekspansija § 556, nykimas ir būklė XVI–XVII a. raštuose § 557, virtimas tematiniais kamienais § 558, atematinų formų reliktai tarmėse § 559, antriniai dariniai iš atematinės 3. praes. formos § 560, dariniai iš 1. sg. praes. formos § 561, atematinų formų kirčiavimas § 562)	85
<i>Užduotys</i> (47–51)	106
Būtašis kartinis laikas ir jo kamienų daryba (paradigmos § 563, preterito <i>ã</i> ir <i>ẽ</i> kamienų ryšys su prezento kamienais § 564, preterito kamienų kilmės problema, formų šaknies vokalizmas, tarminės <i>miegõj miegõ, dẽj dẽ, dãu, nusivež</i> tipo formos § 565, apie formas <i>bũvo</i> /dial. <i>biti, ẽjo</i> /dial. <i>ẽjo, ẽmẽ</i> šalia praes. dial. <i>jẽma, dãvẽ</i> /dial. <i>dẽvẽ</i> § 566, kirčiavimo raidos bruožai § 567)	107
<i>Užduotis</i> (52)	113
Bendraties kamienai. Būtašis dažninis laikas (bendraties kamienų santykis su esamojo ir būtojo kartinio laikų kamienais § 568, iš bendraties kamienų padaromos veiksmažodžio formos § 569, būtašis dažninis laikas: paradigma § 570, formų naujumas, įvairavimas tarmėse § 571, kilmė § 572)	113
Būsiamasis laikas (paradigma § 573, formų senumas § 574, <i>i</i> kamieno ir atematinės formos § 575, abiejų paradigms atsiradimo ir 3. fut. formos problema, formantas <i>-s š-</i>	

§ 576, vokalizmo įvairavimas akūtinės šaknies bei priesagos veiksmažodžių 3. fut. formose § 577, būsimąjo laiko formų kirčiavimas § 578)	117
Tariamoji nuosaka (senųjų raštų paradigma § 579, formų daryba § 580, formanto <i>-bikilmė</i> § 581, supletyvinė paradigma § 582, 1. sg. formos <i>su -čia, -čio ir -čiau, dial. -tau, -čiu</i> § 583, 1. sg. formų su <i>*-tjđ</i> kilmės problema § 584, formanto <i>b</i> išnykimas, jo reliktas tarmėse § 585, <i>i</i> kamieno galūnių keitimas <i>ē</i> -, tarmėse ir <i>įš</i> -kamenėmis § 586, kondicionalio formų trumpinimas § 587, kirčiavimo raida § 588)	122
<i>Užduotis</i> (53)	128
Liepiamoji ir geidžiamoji nuosakos (liepiamoji nuosaka „su <i>-k</i> “: formų daryba § 589, kilmė § 590–591; liepiamoji nuosaka „be <i>-k</i> “: 2. sg. formų daryba § 593, daugiskaitos resp. dviskaitos formos § 594, kilmė § 595; geidžiamoji nuosaka: optatyvo kilmės formos § 596–597, <i>teduok</i> tipo formos ir 2. sg. imp. „su <i>-k</i> “ vartojimas trečiajam asmeniui reikšti § 598, indikatyvo kilmės formos § 599, analitinės formos, dalelyčių <i>tegùl, testà</i> ir kt. kilmė § 600, dalelytės <i>lai, lei</i> § 601)	128
<i>Užduotis</i> (54)	138
Sangražiniai veiksmažodžiai (jų kilmė § 602, formų daryba ir „laisva“ sangražos dalelytės vartoseną § 603, sangražos dalelytė <i>-se</i> § 604, sangražos dalelytės trumpinimas § 605, jos vieta priešdėliniuose veiksmažodžiuose § 606)	138
Veikiamieji dalyviai ir padalyvis (finitinės ir infinitinės veiksmažodžio formos § 607, dalyviai, jų rūšys § 608; esamojo laiko veikiamieji dalyviai: jų kamienų daryba, formantas <i>-nt-</i> § 609, įlinksnavimo sistemos raida § 610, dabartinė paradigma, tarminės formos § 611, n. sg. m. ir a. sg. m. formos ir jų tarminiai variantai, sangražiniai dalyviai § 612, n. pl. m. formos, galūnių <i>-ą, -į</i> ir kt. kilmė § 613, veiksmažodžio <i>eiti</i> fenovinės dalyvio formos iš kamienų <i>ent-</i> ir <i>ejant-</i> § 614, veiksmažodžio <i>būti</i> dalyvio formos iš kamieno <i>sant-</i> § 615, esamojo laiko dalyvių kirčiavimas § 616; būtojo kartinio laiko dalyviai: jų kamienų daryba, formantas <i>-us-</i> § 617, n. sg. m. formų su <i>-es</i> kilmės problema § 618, linksnivimas ir kirčiavimas § 619; būtojo dažninio laiko dalyviai § 620; būsimąjo laiko dalyviai § 621; padalyviai: jų rūšys ir ryšys su veikiamaisiais dalyviais § 622, ilgesnės formos ir jų kilmė § 623, dativus absolutus konstrukcija § 624, padalyvių atsiradimas iš veikiamųjų dalyvių § 625)	142
<i>Užduotys</i> (55–57)	155
Neveikiamieji dalyviai ir kitos infinitinės veiksmažodžio formos (neveikiamieji dalyviai § 626: esamojo laiko § 627, būtojo laiko § 628, būsimąjo laiko § 629; reikiamybės dalyviai § 630, <i>vėdinas</i> tipo veiksmažodiniai būdvardžiai § 631, pusdalyvis § 632, būdinys § 633, siekinys § 634, bendratis § 635)	156
NEKAITOMOSIOS KALBOS DALYS	166
Prieveiksmiai (jų suskirstymas § 636; senybiniairieveiksmiai § 637–638; naujybiniairieveiksmiai: bendras aptarimas § 639, kilę iš nominatyvo § 640, iš bevardės giminės nom.-acc. § 641, iš genityvo § 642, iš datyvo § 643, turintys formantą <i>-ui</i> § 644, iš akuzatyvo § 645, iš instrumentalio § 646–647, iš ide. lokatyvo ir dabartinio inesyvo § 648, iš iliatyvo, adesyvo ir aliatyvo § 649, iš veiksmažodžio formų § 650;rieveiksmėjimo proceso aptarimas § 651–652; formanto <i>-ai</i> rieveiksmiai § 653–654;rieveiksmių laipsniavimas § 655–656; formanto <i>-yn</i> rieveiksmiai § 657; „pasenę“ ir skolintirieveiksmiai § 658)	166
<i>Užduotis</i> (58)	185

Prielinksniai (naujybiniai prielinksniai § 659; senybiniai prielinksniai: jų ryšys su priešdėliais ir kilmė § 660–661, polinksniai, postpozicijos § 662; atitikmenų kitose kalbose pobūdis, giminingi žodžiai: <i>añt, apiẽ, bẽ, nuõ, pàs, peř, prõ; põ, priẽ, priẽš, dẽl; liñk, tařp, tiẽs</i> § 663, <i>sù, iki, ligi, sulig, anót, pagal, pasàk</i> § 664, <i>apiẽ, apý-, api-, ap- ir ati-, at-, dial. ata-</i> § 665, <i>añt < antà, ànč-</i> § 666, <i>ùž, užúo-, užúot</i> ir dial. <i>ažù, ažúo-, ažúot, ùš-, ùž-, ažù-, žù</i> § 667, <i>iš</i> , dial. <i>iž</i> § 668, s. r., dial. <i>driñ, dreñ, dril</i> § 669, s. r. <i>iñg, nuõg, priẽg</i> ir kt. § 670; linksnių valdymas, prielinksnių mišimas tarmėse § 671, vartojimas su datyvu ir kitos jo kilmės konstrukcijos § 672)	185
<i>Užduotys</i> (59–60)	194

Jungtukai, dalelytės, jaustukai ir ištiktukai (naujybiniai jungtukai § 673, senybiniai jungtukai § 674, jungtukai ir dalelytės § 675; <i>ař, iř, s. r. eř; ařgi, iřgi, s. r. argu, ergi, ergu; arbà, dial. arbè, arbõ; s. r. arte, artes</i> ir kt. § 676; <i>bẽ, beř, dial. bà, bõ, bù, s. r. baũ, biaũ; begù, bẽg, baũgi, bauga, benè, beñ, beñt</i> ir kt.; <i>bèt, s. r. bat, betai, batai, betaiga</i> ir kt. § 677; <i>gi, s. r. ga, ge, gu; õgi, iřgi</i> ir kt. § 678; <i>jóg, jéi, jéigu, jéib, idañt, s. r. idante, id, adunt, jeng</i> ir kt., <i>jùk, s. r. jùkag</i> ir kt. § 679; <i>nè, nẽ, neř, néi – nègi, neigi, negù, nejaũgi, s. r. neng</i> ir kt.; <i>nèt, s. r. neta, nete, netigi, nent; nès, dial. nès, s. r. nesa, nesq, nesang</i> ir kt. § 680; <i>te-, tebe-</i> ir kt. § 681; <i>-ai, dial. -ei, -nai</i> ir kt. § 682; naujybiniai jaustukai § 683; senybiniai jaustukai § 684; ištiktukai § 685, jų fonetinės ypatybės § 686, paplitimas § 687)	194
<i>Užduotis</i> (61)	202

ISTORINĖS SINTAKSĖS APYBRAIŽA (lyginamojo-istorinio metodo taikymo sintaksės tyrinėjimams sunkumai ir istorinės sintaksės kaip mokslinės disciplinos atsilikimas § 688, svarbesnieji lietuvių istorinės sintaksės veikalai § 689, metodo problema ir istorinės morfologijos duomenų panaudojimas § 690, vidinės rekonstrukcijos taikymas § 691, 692, transformacinė analizė § 692, tautosakos ir tarmių duomenys § 693, senieji raštai, jų tyrimo metodika § 694, 695, sintaksinės rekonstrukcijos galimybės § 696, 697; senovės indoeuropiečių sakinio centras – tarinys, veiksnys § 698, 699, kitų žodžių sąsaja su tariniu ir veiksniu, savarankiški ir tarnybiniai žodžiai § 700, papildinys § 701, pažymins § 702, aplinkybės § 703, sudėtinio sakinio rekonstrukcijos problema § 704; sintaksinių konstrukcijų raidos baltų šakoje ir lietuvių kalboje problema § 705, dalyvių vartojimo istorija § 706, ypatingesni kitų kalbos dalių vartosenos atvejai § 707, gramatinės sandaros raida analitiškumo linkme § 708; svetimos kilmės sintaksinės konstrukcijos § 709)	203
--	-----

UŽDUOČIŲ ATSAKYMAI	219
------------------------------	-----

SENŪJŲ RAŠTŲ TEKSTAI PRATYBOMS	223
--	-----

Seniausias lietuviškas rankraštinis tekstas (XVI a. pradžia)	226
M. Mažvydo raštai	227
Volfenbiutelio postilė (apie 1573 m.)	232
1578 m. valdžios įsakymas Ragainės bažnyčioms	234
B. Vilento raštai	235
J. Bretkūno raštai	238
1589 m. valdžios įsakymas	247
1589 m. hegzametas	248
M. Daukšos raštai	248
Peťkevičiaus katekizmas (1598 m.)	252

S. Vaišnorio „Žemčiūga teologiška“ (1600 m.)	255
Morkūno postilė (1600 m.)	257
Anoniminis 1605 m. katekizmas	258
J. Rėzos Psalteras Dovydo (1625 m.)	259
K. Sirvydo „Punktai sakymų“ (1629, 1644 m.)	263
1641 m. Vladislavo IV įsakymas	265
S. M. Slavočinskio giesmynas (1646 m.)	267
1647 m. evangelijos	269
1651 m. priesaika	270
Knyga nobažnystės (1653 m.)	271
Chilinskio biblija (1657–1660 m.)	272
D. Kleino „Naujos giesmių knygos“ (1666 m.)	276
Belarmino katekizmas (1677 m.)	277
TER MINŲ BEI DALYKINĖ RODYKLĖ	280
SUTRUMPINIMAI	287

Зигмас Петрович Зинкявичюс
ИСТОРИЧЕСКАЯ ГРАММАТИКА ЛИТОВСКОГО ЯЗЫКА. II
На литовском языке
Издательство «Моклас» ЛитССР, Вильнюс, 1981

Zigmas Zinkevičius
LIETUVIŲ KALBOS ISTORINĖ GRAMATIKA, II

Redaktorė P. Gudžiūnaitė
Viršelio dailininkas R. Orentas
Meninis redaktorius V. Jurkūnas
Techninė redaktorė A. Plauškienė
Korektorės L. Balaikienė, M. Vaineikienė

IB Nr. 1384

Duota rinkti 1980.08.05. Pasirašyta spausdinti 1981.02.11. Formatas 60×90^{1/16}. Popierius — spaudos Nr. 1. Sriftas — 10 p. literatūrinis. Spauda — iškilioji, 18,75 sp. l. 21,25 apsk. l. l. Tiražas 6000 egz. Užsakymo Nr. 809. Kaina 85 kp. „Mokslas“, Vilnius, Žvaigždžių g. 23. Spaudė K. Poželos spaustuvė, Kaunas, Gedimino g. 10

II DALIES KLAIDŲ ATITAIŠYMAS

Psl.	Eilutė	Išspausdinta	Turi būti
20	1 iš virš.	<i>*-amę</i>	<i>*-amę</i>
25	1 iš ap.	<i>*-jės-</i>	<i>*-jės-</i>
50	8 iš virš.	tave v. ir tegu sergi', (=p. žė. <i>tepalaimini-ti</i> =a. <i>tepalaiminie-ti</i>), <i>Garbe duo-</i>	tave v. ir tegu sergi', <i>Garbe duo-</i>
57	11 iš ap.	ėv	ėv
60	15 iš virš.	véφοος	véφοος
76	20 iš virš.	Liet. kalb.	Liter. kalb.
86	2 iš virš.	<i>*ę</i>	<i>*ę</i>
99	19 iš ap.	<i>ei-nù</i>	<i>ei-mi</i>
127	7 iš ap.	'neimtubei'	'neimtumei'
161	15 iš ap.	<i>*-ę</i>	<i>*-ę</i>
173	11 iš virš.	<i>štryt</i>	<i>štryt</i>
176	1 iš ap.	<i>amiėn</i>	<i>namiėn</i>
196	1 iš virš.	<i>austi</i>	<i>ăusti</i>
209	13 iš virš.	sintaksine	sintaksinei
232	10 iš ap.	<i>ape tris</i>	<i>ape</i>
234	2 iš ap.	<i>gias</i>	<i>gies</i>
235	14 iš virš.	<i>Lietuwinka</i>	<i>Lietuwinkai</i>
237	10 iš ap.	<i>ne e sti</i>	<i>ne estī</i>
250	12 iš virš.	<i>Lukóβiump</i>	Lukóβiuþ
250	20 iš virš.	<i>žėmu</i>	<i>žė^amu</i>
269	13 iš virš.	<i>uy=ai</i>	<i>uy=ui</i>